

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2013

№ 4 (68)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 5 від 26 грудня 2013 р.)*

Дніпропетровськ
2013

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ № 11383-256 ПР від 23.06.2006 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **С.М. Алфьоров** (*голова*); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р тех. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, доц. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **Є.В. Курінний**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко**; д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **В.М. Тertiшник**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, доц. **О.О. Кисельов**; канд. юрид. наук, доц. **О.М. Обушенко** (*відп. секретар*); канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. юрид. наук, доц. **Ю.Е. Черкасов**.

З М І С Т**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Мацюк А. Р.**

До питання удосконалення адміністративного
затримання особи органами внутрішніх справ10

Соколенко О. Л.

Напрямки контролю за діяльністю
правоохоронних органів України 17

Пихтін М. П.

Роль внутрішніх військ як структурного підрозділу
МВС України у забезпеченні охорони прав і свобод
людини під час охорони громадського порядку 23

Юнін О. С.

Концептуальні погляди на діяльність поліції
крізь призму розвитку сучасних правових систем30

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКІ,
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ****Кузьменко В. В.**

Онтологія філософско-правового учения Б.Н. Чичерина 36

Орлова О. О.

Підходи до класифікації правового мислення 47

Савіщенко В. М.

Оновлення змісту науково-методичної діяльності педагогів 52

Сердюк І. А.

Визначення предмета теорії держави і права:
доктринальні підходи та правове закріплення 62

Бортняк А. Ф.

Правосвідомість як ідеальна форма прояву правових знаків 72

Коломоєць Ю. О.

Особливості конституційно-правового регулювання права
на страйк: вітчизняний та зарубіжний досвід 79

**ПИТАННЯ ТРУДОВОГО, АГРАРНОГО
ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА**

Золотухіна Л. О.

Відсторонення працівника від роботи як спосіб
забезпечення інтересів сторін трудових правовідносин 90

Зуєв В. А.

Правові проблеми реалізації екологічного податку на продукт
як складової економічного механізму в сфері поводження
з відходами (на прикладі утилізації транспортних засобів) 96

Обушенко О. М.

Права та обов'язки працівників у сфері охорони праці 104

Чабаненко М. М.

Поняття принципів аграрного права 110

Котеньов О. Г.

До питання класифікації принципів права природокористування 116

Обушенко Н.М.

Норми трудового права як основа механізму реалізації права 121

Полякова О. Б.

Щодо співвідношення аутсорсингу з аутстафінгом,
лізингом та тимчасовим підбором персоналу 126

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Голобородько Д. В.

Міграційно-правовий статус іноземних громадян
та осіб без громадянства 132

Кацуба Р.М.

Діяльність міліції щодо запобігання порушенням
громадського порядку під час масових спортивних заходів:
проблемні питання та шляхи їх вирішення 139

Гаврилюк Р. В.

Систематизація наукових досліджень
з питань безпеки дорожнього руху 146

Калугін Є. П.

Класифікація адміністративних деліктів
у сфері безпеки дорожнього руху 154

Кулєба О. М.

Нормотворча діяльність ДСНС України як центрального органу
виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується
Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України 163

Мироненко Є. О.

Поняття принципів адміністративного судочинства 170

Тищенкова І. О.

Правове регулювання відносин
у сфері надання адміністративних послуг 174

Тюфанова Н. В.

Сучасні форми забезпечення пропаганди
безпеки дорожнього руху в Україні 180

Ульмер М. М.

Відкриття касаційного провадження в адміністративному
судочинстві: теоретико-правові проблеми 187

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ**

Березняк В. С.

Борьба с коррупцией в Новой Зеландии: миф или реальность? 193

Кириченко О. В.

Умови, які впливають на формування особи злочинця,
що вчинює злочини проти громадської безпеки 199

Міняйло Н. Є.

Проблема поширення організованої злочинності
в Україні: кримінологічний аспект 207

Скулиш В. Є.

Співвідношення корупційних проступків та корупційних
злочинів у сфері службової діяльності 214

Титаренко О.О.

Проблемні питання вивчення кількісних та якісних показників злочинності в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства 220

Ященко А. М.

Стадії застосування заходів кримінально-правового характеру 229

Гузоватий О.І.

Підстави криміналізації незаконного збагачення за кримінальним законодавством України 238

Кисельов І. О.

Особа злочинця, який вчинив умисне вбивство або замах на нього: кримінологічний аналіз 247

Козак О. В.

Про деякі проблеми визначення майнової шкоди як ознаки суспільної небезпечності злочину 257

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Захаров В. П., Зачек О. І.

Використання ідентифікації за райдужною оболонкою та сітківкою ока в системах захисту інформації правоохоронних органів України 264

Яновська О. Г.

Загальні засади надання безоплатної правової допомоги у кримінальному провадженні 268

Ковбаса В. М.

Проблемні питання тактики пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню 275

Лисюк Ю. В.

Щодо тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом 280

МалярOVA В. О.

Тактика планування розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків 287

Подобний О. О.

Компетенція працівників оперативних підрозділів,
що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою
організованою злочинністю 293

Рябухіна О. А.

Проблемні аспекти кримінального провадження
у формі приватного обвинувачення 300

Сергєєва Д. Б.

Про питання удосконалення окремих норм нового КПК України
щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій 308

Сліпченко В. І.

Заходи забезпечення кримінального провадження: особливості
та проблеми застосування під час досудового розслідування 315

Строгий В. І., Рижев І. М.

Методологічні засади формування концепцій
національної безпеки в контексті протидії тероризму 328

Уваров В. Г.

Верховенство права в системі принципів
оперативно-розшукової діяльності 335

Ховавко С. М.

Проблеми продовження строків проведення
негласних слідчих (розшукових) дій 340

Чаплинська Ю. А.

Особливості проведення слідчого
експерименту: організаційний аспект 347

Бабошин А.М.

Об'єкт та предмет прокурорського нагляду
за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування 354

Добровольська О. Г.

Проблеми інституту судового компромісу 358

Добровольський С. В.

Гарантії забезпечення статусу слідчого та проблеми їх реалізації 363

Іваниця А. В.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики 374

Кононенко Н. О.

Організація і тактика проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масового заходу 381

Кучер В. О.

Окремі аспекти процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням економічних злочинів 388

Кушнерик Ю. А.

Щодо співвідношення функцій прокурорського нагляду та процесуального керівництва розслідуванням за новим КПК України 394

Лань О.Ю.

Захисник – суб'єкт доказування у кримінальному провадженні 400

Лускатова Т. О.

Особа жертви у криміналістичній характеристиці умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого 408

Мартиненко Г. А.

Представницька функція прокурора в контексті євроінтеграції України 416

Погорецький М. М.

Поняття кримінальних процесуальних гарантій адвокатської таємниці 421

Поїзд В.П.

Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою високих інформаційних технологій 428

Рижов М. Г.

Підстави здійснення оперативно-розшукових заходів та проблеми їх нормативного визначення 437

Сорока І. В.

Особливості проведення слідчого огляду за фактами вчинених неповнолітніми крадіжок майна громадян 444

Старенький О. С.

Проблемні аспекти законодавчої регламентації провадження негласних слідчих (розшукових) дій 449

Сухорада І. О.

Оперативно-розшукове забезпечення доказування
події шахрайства з фінансовими ресурсами 456

Ткач О. В.

Місце процесуальних гарантій у забезпеченні
недоторканності приватного життя особи 463

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ**Бублейник В. А.**

Дотримання підстав та порядку проведення перевірок
платників податків податковими органами як гарантія
законності прийнятих за їх наслідками рішень 469

Гречишнікова В. В.

Роль Податкового кодексу України
у правовому забезпеченні ринкової економіки 476

Копелєв І. Ю.

Поняття та роль кластерів
у соціально-економічному розвитку України 482

Самсін І. Л.

Щодо відповідальності за невиконання податкового зобов'язання 489

Джарти В. В.

Юридична природа управління об'єктами державної власності:
нотатки до наукової дискусії 495

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рецензії 502

Присвоєння наукових ступенів і вчених звань 505

Нові видання 508

Довідка про авторів 512

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мацюк А.Р.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.924

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто питання адміністративного затримання особи органами внутрішніх справ за вчинення адміністративного правопорушення. Особливу увагу приділено особливостям застосування даного заходу забезпечення провадження органами внутрішніх справ. Встановлено недоліки та спірні положення адміністративного затримання.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, затримання, законодавство, органи внутрішніх справ, права і свободи.

Постановка проблеми. Розбудова України як правової незалежної держави супроводжується численними процесами, що спрямовані на усунення вад у функціонуванні органів публічного управління. Одним з напрямком відповідних змін є поліпшення адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів та належного забезпечення прав і свобод людини при застосуванні заходів адміністративного примусу.

Такі процеси обумовлені проведенням в Україні адміністративної реформи, яка має на меті поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення країни як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовим чинником у світі та Європі. Її метою є також формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народів, національним інтересам. Ця система державного управління буде підконтрольною народів, прозорою, побудованою на наукових принципах й ефективною. Витрати на утримання управлінського персоналу будуть адекватними фінансово-економічному стану держави [1].

На значну увагу науковців, правознавців, юристів та спільноти заслуговують сьогодні питання, пов'язані із удосконаленням національного

адміністративно-деліктного законодавства. Враховуючи те, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) було прийнято ще у 1984 р. [2], назріла невідкладна необхідність оновлення вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства та закріплених ним процесуальних заходів у справах про адміністративні правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковий пошук шляхів удосконалення адміністративного деліктного права, зокрема щодо застосування заходів примусу, широко представлений у працях вітчизняних учених, зокрема В.Б. Авер'янова, С.М. Алфьорова, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, Т.П. Мінки, С.В. Петкова, О.П. Рябченко, Х.П. Ярмакі та багатьох інших фахівців.

Водночас невідкладної уваги вимагають дослідження адміністративного затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення. Зазначена позиція підкріплюється: а) невідповідністю КУпАП вимогам сьогодення (навіть із змінами та доповненнями); б) регулюванням притягнення до адміністративної відповідальності, поряд із чинним законодавством, численними відомчими інструкціями, наказами та вказівками; в) необхідністю всебічного дотримання прав і свобод людини в ході застосування правоохоронними органами заходів адміністративного примусу.

Метою статті є дослідження адміністративного затримання особи органами внутрішніх справ та пошук шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення становлять особливу групу заходів адміністративного припинення, специфіка яких полягає в тому, що це не самостійні, а допоміжні заходи впливу: їх застосуванням забезпечується створення умов для притягнення порушника до адміністративної (в деяких випадках – кримінальної) відповідальності [3, с. 421].

Як зазначає Е.Ф. Демський, адміністративне затримання є примусовим затриманням особи уповноваженими на те органами з метою: припинення адміністративного правопорушення; встановлення особи; складання протоколу про адміністративне правопорушення; забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення [4, с. 177].

Більш лаконічне визначення адміністративному затриманню надає В.К. Колпаков, розуміючи його як примусове обмеження волі правопорушника, що виявляється в його триманні протягом встановленого строку у спеціальних приміщеннях правомочних органів [5, с. 133].

Адміністративне затримання належить до заходів забезпечення провадження та проводиться: 1) органами внутрішніх справ; 2) органами прикордонної служби; 3) старшою у місці розташування охоронюваного об'єкта посадовою особою воєнізованої охорони; 4) посадовими особами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України; 5) органами Служби безпеки; 6) посадовими особами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; 7) посадовими особами, уповноваженими на

те центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб [2].

У переліку суб'єктів, уповноважених проводити адміністративне затримання, чільне місце відведено органам внутрішніх справ (міліції).

Згідно зі ст. 1 Закону «Про міліцію» міліція в Україні є державним озброєним органом виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Міліція є найбільшим правоохоронним органом із фактичною чисельністю близько 280 тисяч працівників, на який покладено низку повноважень, і серед них нас, перш за все, цікавить можливість затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях осіб, які вчинили адміністративні правопорушення [6, с. 51].

Звернемо увагу, що здійснювати адміністративне затримання ОВС правомочні лише у випадках: вчинення дрібного хуліганства; вчинення насильства в сім'ї; порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій; поширювання неправдивих чуток; вчинення злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця чи образи їх; публічних закликів до невиконання вимог працівника міліції; прояви неповаги до суду; вчинення незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах; порушення правил про валютні операції, правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин; незаконного продажу товарів або інших предметів, дрібної спекуляції, торгівлі з рук у невстановлених місцях; розпивання спиртних напоїв у громадських місцях чи появи у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль; коли є підстави вважати, що особа займається проституцією; порушення правил дорожнього руху, правил полювання, рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу; порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду через територію України, а також в інших випадках, прямо передбачених законами України [2].

Вже згаданий Закон України «Про міліцію» (п. 5 ст. 11) дає працівникам міліції право затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях:

– осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених, які переховуються від слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання, – на строки і в порядку, передбачені законом;

– осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, для складення протоколу або розгляду справи по суті, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці, – на строк до трьох годин;

– неповнолітніх віком до 16 років, які залишилися без опікування, – на строк до передачі законним представникам або до влаштування в установленому порядку, а неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, – до

передачі їх законним представникам або направлення у приймальники-розподільники для дітей, але не більш як на вісім годин;

– осіб, які перебували у громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль або якщо вони втратили здатність самотійно пересуватися чи могли завдати шкоди оточуючим або собі, – до передачі їх в спеціальні медичні заклади або для доставки до місця проживання, а за відсутності таких – до їх витвердження;

– військовослужбовців, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки кримінального або адміністративного правопорушення, – до передачі їх військовослужбовцям Військової служби правопорядку у Збройних Силах України або військового командування;

– осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих, – до передачі їх у лікувальні заклади, але не більш як на 24 години;

– іноземців та осіб без громадянства, які розшуковуються правоохоронними органами інших держав як підозрювані, обвинувачені у вчиненні злочину або як засуджені, які ухиляються від виконання кримінального покарання, – в порядку та на строки, передбачені законодавством, міжнародними договорами України [7].

Можемо погодитись із думкою В.П. Чабана, що Закон України «Про міліцію» уповноважує міліцію затримувати осіб, що вчинили будь-які правопорушення, для складання протоколу або розгляду справи по суті, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці – на строк до трьох годин, тобто за будь-яке правопорушення. Однак Кодекс України про адміністративні правопорушення не уповноважує працівників міліції складати протоколи за всі види адміністративних правопорушень (п. 1 ст. 255), а тим більше розглядати справи по суті (ст. 222). На практиці трапляються непоодинокі випадки незаконного адміністративного затримання працівниками органів внутрішніх справ [8].

Принагідно зазначимо, що рішенням Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 р. № 10-рп/2011 у справі про строки адміністративного затримання (щодо відповідності Конституції окремих положень ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та п. 5 ч. 1 ст. 11 Закону «Про міліцію») усунуто положення, що були визнані неконституційними та стосувалися строків адміністративного затримання [9].

Оскільки внаслідок адміністративного затримання відбувається короткострокове позбавлення людини свободи, право на яку передбачено у ст. 29 Конституції України, граничними строками адміністративного затримання були встановлені такі: 1) осіб, яка вчинили адміністративне правопорушення, – не більш як три години; 2) осіб, які порушили прикордонний режим або режим у пунктах пропуску через державний кордон України, – до трьох годин для складання протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення – до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання; 3) осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, – до трьох годин для скла-

дення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження – до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання [2].

Таким чином, загальний термін адміністративного затримання особи органами внутрішніх справ не має перевищувати трьох годин.

Що стосується процесуального оформлення адміністративного затримання, слід зазначити, що про нього складається протокол відповідно до ст. 261 КУпАП [2].

Процес документування адміністративного затримання особи ОВС деталізований у наказі МВС України від 4 жовтня 2013 р. № 950 «Про питання щодо застосування адміністративного законодавства органами внутрішніх справ України», яким затверджено Інструкцію з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України [10].

Відзначимо окремі положення згаданої Інструкції, якими регламентовано складання протоколу про адміністративне затримання та оформлення матеріалів. Так, згідно з п. 4.7 під час складання протоколу про адміністративне затримання посадова особа, що здійснює адміністративне затримання, роз'яснює особі, яка вчинила адміністративне правопорушення, її права, передбачені ст. 55, 56, 59, 63 Конституції та ст. 268 КУпАП. У свою чергу, відповідно до Закону «Про безоплатну правову допомогу», ч. 5 ст. 5 Закону «Про міліцію» та п. 2, 10 Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 (далі – Порядок), під час складання протоколу про адміністративне затримання особі, яка вчинила адміністративне правопорушення, роз'яснюється її право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги.

Також пунктом 4.9 Інструкції закріплено, що відповідно до ч. 2 ст. 261 КУпАП про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються її родичі, а на її прохання – також власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган. Про це в протоколі про адміністративне затримання робиться відповідний запис, зазначаються число, місяць, рік та час, кого повідомлено і в який спосіб [10].

Зауважимо, що чинний Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб не дає достатньо повної можливості якісно і вчасно забезпечити присутність адвоката для надання правової допомоги затриманій особі [11].

До того ж у п. 4.9 Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України не вказано чітко, хто саме з посадових осіб ОВС та у якій спосіб здійснює повідомлення родичів, а також власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган на прохання затриманої особи.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз адміністративного затримання осіб органами внутрішніх справ дозволив виокремити певні його недоліки та спірні положення, а саме:

1) строк затримання особи починається з моменту її доставлення до адміністративної будівлі ОВС, але фіксується у протоколі про адміністративне затримання, відтак на складення відповідного протоколу потрібен певний час, а строк початку адміністративного затримання, вказаний у ньому, може не співпадати із фактичним часом перебування особи в територіальному органі ОВС;

2) за ст. 262 КУпАП адміністративне затримання ОВС провадиться у разі вчинення певних видів адміністративних правопорушень, в той час як Закон «Про міліцію» дозволяє затримувати осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, для складення протоколу або розгляду справи по суті, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці. Таким чином, має місце різний перелік підстав для адміністративного затримання особи ОВС за вчинення адміністративного правопорушення;

3) пунктом 4.9 Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України нечітко вказано, хто з посадових осіб ОВС та у який спосіб уповноважений здійснити повідомлення родичів (обов'язково) та власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган (на прохання) затриманої особи;

4) чинний Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб не дає достатньої можливості для оперативного залучення захисника (адвоката) для здійснення правової допомоги затриманій особі. Оскільки загальний термін затримання складає три години, у територіальні органи, що знаходяться у сільській місцевості, або через складні погодні умови призначений центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокат може не прибути вчасно. Це не дасть можливість забезпечити правову допомогу затриманій особі на стадії оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення та захистити її права і законні інтереси у повному обсязі.

Бібліографічні посилання

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України № 810/98 від 22.07.1998 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – С. 32.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. у 2-х томах. Том 1. Загальна частина / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова). – К., 2004. – 584 с.
4. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
5. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
6. Місця несвободи в Україні / кол. авт. – Х. : ХІСД, 2012. – 204 с.
7. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1991 р. // ВВР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
8. Чабан В. П. Адміністративне затримання особи: шляхи вдосконалення зако-

нодавчого регулювання / В. П. Чабан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_1/4aban.htm.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої ст. 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3089, код акта 58822/201.

10. Про питання щодо застосування адміністративного законодавства органами внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 4.10.2013 № 950 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 3288, код акта 70061/2013.

11. Про затвердження порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 101. – Ст. 3719, код акта 59861/2011.

Мацюк А.Р. К вопросу об административном задержании лица органами внутренних дел. Рассмотрены вопросы административного задержания лица органами внутренних дел за совершение административного правонарушения. Отдельное внимание уделено особенностям применения данной меры обеспечения производства органами внутренних дел. Выявлены недостатки и спорные положения административного задержания.

Ключевые слова: административное правонарушение, задержание, законодательство, органы внутренних дел, права и свободы.

Matsyuk A.R. About administrative detention of the person by internal affairs agencies. Issues of administrative detention of the person by internal affairs agencies for administrative offense is considered.

The author has identified the significant role of the internal affairs bodies as the subject of administrative detention and the need for comprehensive support and protection of the detainee's rights and freedoms. Special attention is paid to the peculiarities of using this means to ensure the proceeding by internal affairs bodies and the list of administrative offenses, giving grounds for its use. The author has underlined the need to comply with the terms of administrative detention and strict adherence to the requirements of departmental instructions for the materials of administrative offences. He has revealed and highlighted the shortcomings and controversial provisions of the administrative detention of persons conducting the internal affairs agencies in the order of proceedings on administrative offences.

Keywords: administrative offense, detention, legislation, internal affairs agencies, rights and freedoms.

Надійшла до редакції 18.12.2013

Соколенко О.Л.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара)

УДК 342.9

НАПРЯМКИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Досліджено контрольну діяльність як засіб забезпечення дотримання прав громадян у діяльності правоохоронних органів України.

Ключові слова: система правоохоронних органів, правоохоронна діяльність, права громадян, адміністративно-правовий захист.

Постановка проблеми. Ефективна реалізація правоохоронної функції держави передбачає наділення правоохоронних органів достатніми державно-владними повноваженнями, можливістю застосування у визначених випадках державного примусу, необхідними правовими засобами й гарантіями реалізації наданих правоохоронних повноважень. Це, а також численні недоліки організації роботи правоохоронних органів виступають живильним середовищем можливих зловживань, службової недбалості, перевищення працівниками службових повноважень, використання службового становища всупереч інтересам служби, інших порушень законності та правопорядку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначимо, що різні аспекти контролю та нагляду як явищ правової дійсності раніше вже розглядалась такими вченими, як О.Ф. Андрійко, С.Ф. Денисюк, О.М. Музичук, А.Й. Присяжнюк, І.І. Троханенко, В.В. Шемчук та ін. З огляду на це вбачаються актуальними питання контрольної-наглядової діяльності як засобу захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів України.

Метою даної статті є визначення шляхів удосконалення контрольної-наглядової діяльності як засобу захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів України.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань: охарактеризувати різні аспекти контролю та нагляду як явищ правової дійсності; визначити особливості нормативно-правових засад, поняття, значення та систему адміністративно-правових засобів захисту прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Наукове вивчення контролю та нагляду спрямовується переважно на обґрунтування їх місця у механізмі державного управління в тих чи інших сферах суспільного життя, у той же час не приділяється належна увага значенню контрольної-наглядової діяльності в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, зокрема, у такій пріоритетній сфері, як правоохоронна діяльність.

Поза цим зазначимо, що ст. 31-34 Закону України від 25.03.1992

№ 2229-ХІІ [4] передбачають чотири напрямки контролю і нагляду за діяльністю Служби безпеки України: постійний контроль Верховної Ради за дотриманням законодавства; контроль Президента та уповноважених ним державних органів; контроль за адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю; прокурорський нагляд за додержанням законів. Маємо зауважити, що контроль за адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю як Служби безпеки, так і Державної кримінально-виконавчої служби безпосередньо не стосується питань захисту прав громадян, ймовірною сферою порушень яких пріоритетно виступає не фінансово-господарська, а саме правоохоронна діяльність правоохоронних органів.

Отже, чинне законодавство, що визначає правовий статус конкретних правоохоронних органів і окремі напрямки їх діяльності (оперативно-розшукова, розвідувальна діяльність тощо), встановлює щодо них лише перелік суб'єктів контролю і нагляду, водночас не визначаючи ані точних завдань контрольної-наглядової діяльності у правоохоронній сфері (ключовим з яких має бути забезпечення дотримання прав громадян), ані компетенції таких контролюючих і наглядових органів, ані порядку реалізації контролю та нагляду за діяльністю правоохоронних органів.

Усе це актуалізує застосування з метою захисту прав громадян спеціалізованого законодавства з питань контрольної-наглядової діяльності в державі. Зокрема, мається на увазі Закон України від 19.06.2003 № 975-ІV [16], що закладає правові засади організації та здійснення демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами. При цьому одразу маємо вказати на потребу вдосконалення предмета цивільного контролю, що не повною мірою узгоджується із його завданнями, одним з яких є створення умов, які унеможливають використання правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян (ст. 2 даного Закону України), що безпосередньо вимагає попередження та припинення порушень прав громадян у діяльності правоохоронних органів. У той же час ані дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина (а не лише працівників правоохоронних органів), ані законність у діяльності правоохоронних органів як предмет системи демократичного цивільного контролю чітко так і не визначені. Зауважимо, що подібна неправильна розстановка основних векторів цивільного контролю за правоохоронними органами негативним чином позначається на продуктивності даного засобу захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів. На нашу думку, реальна адаптація діяльності правоохоронних органів до вимог сучасної демократичної соціальної правової держави вимагає прямого законодавчого визнання основною і пріоритетною метою контролю і нагляду за діяльністю правоохоронних органів забезпечення в ній, по-перше, дотримання прав громадян і, по-друге, конституційної законності.

Зазначимо, що згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України від 19.06.2003 [5] система цивільного контролю за правоохоронними органами узагальнено складається з таких видів контролю: парламентський контроль, президентський контроль, урядовий контроль, муніципальний контроль, судовий контроль, прокурорський нагляд, громадський контроль. При цьому одразу

маємо визначити методологічну помилковість включення прокурорського нагляду до системи цивільного контролю, що за своєю природою та порядком реалізації істотною мірою відрізняється від контрольної діяльності.

Залучення громадськості до контрольної-наглядової діяльності за правоохоронними та іншими державними органами має важливе значення в аспекті розбудови соціальної правової держави та формування громадянського суспільства в Україні, одним із чинників чого є гарантування й дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [11]. Саме тому вбачається особлива нагальність функціонування спеціальної системи громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, тим більше, що громадський контроль, згідно з В.Я. Маліновським, визначається як «важливий чинник забезпечення законності у сфері державного управління, механізм участі громадян в управлінні державними справами» [12, с. 236].

Разом з тим сьогодні за ст. 19 Закону України від 19.06.2003 [16] громадськість має змогу здебільшого лише запитувати і отримувати від правоохоронних та інших органів інформацію з питань правоохоронної діяльності, брати участь у громадських дискусіях, проводити громадську експертизу відповідних законопроектів, рішень і програм тощо. При цьому, хоча із формуванням Законом України від 13.01.2011 № 2939-VI [13] правових механізмів доступу до публічної інформації, у тому числі з приводу дотримання прав громадян у діяльності правоохоронних органів, й намітилися позитивні тенденції інтенсифікації громадського моніторингу у цій сфері, однак наразі все ще має місце реальна неспроможність громадськості правовим шляхом впливати на організацію та діяльність правоохоронних органів. Зокрема, на думку А.Т. Комзюка, громадський контроль в Україні сьогодні залишається доволі неефективним, не забезпечує достатній вплив на суспільні відносини у сфері державного управління [14, с. 160].

Зазначимо, що іншим окремим різновидом контролю О.Ф. Андрійко називає контроль з боку органів і посадових осіб місцевого самоврядування [12, с. 357]. У той же час законодавство, що визначає статус органів місцевого самоврядування, а саме Закон України від 21.05.1997 № 280/97 [17], безпосередньо не закріплює заходи їхньої контрольної-наглядової діяльності щодо правоохоронних органів. З цього приводу можна визначити лише «заслуховування інформації прокурорів та керівників органів внутрішніх справ про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території» згідно з п. 40 ч. 1 ст. 25 даного Закону. Проте таке заслуховування загалом має характер звичайного інформування і не передбачає застосування органами муніципальної влади до правоохоронних органів певних обов'язкових правових заходів у разі виявлення в їх діяльності порушень прав громадян.

На нашу думку, в даному разі більш прийнятною є модель муніципального нагляду за дотриманням законності (у тому числі прав громадян) в діяльності правоохоронних органів, що має передбачати не лише вільне, повне і своєчасне одержання органами місцевого самоврядування відпові-

дних відомостей, але й можливість порушувати питання про усунення виявлених порушень або самими правоохоронними органами, або іншими компетентними інституціями. За такого підходу реальне залучення органів місцевого самоврядування до контрольної-наглядової діяльності за правоохоронними органами має проводитись із урахуванням принципу автономності і партнерства державної та муніципальної влади.

Досить перспективним у контексті захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів постає парламентський контроль, що становить «особливу форму державного контролю, котра виходить за межі традиційного уявлення про державний контроль» [12, с. 365]. Одна з особливостей парламентського контролю за діяльністю правоохоронних органів полягає у його здійсненні не одноосібно Верховною Радою, але і її комітетами і спеціальними комісіями, окремими народними депутатами, Уповноваженим Верховної Ради з прав людини і Рахунковою палатою. При цьому маємо не погодитись із О.М. Музичуком [6] щодо необхідності зведення всіх суб'єктів парламентського контролю лише до Верховної Ради, адже, на відміну від РНБО України й інших допоміжних органів Президента, названі суб'єкти можуть здійснювати контрольну діяльність як через Верховну Раду, так і самостійно. Компетенція кожного суб'єкта становить важливу частку загального парламентського контролю, що дозволяє одночасно не лише забезпечувати застосування заходів впливу на діяльність правоохоронних органів, але й у правовий спосіб виявляти в ній порушення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Так, виходячи зі ст. 85 Конституції України [1], регламенту Верховної Ради від 10.02.2010 за Законом України № 1861-VI [18], ст. 8 Закону від 19.06.2003 р. [16], парламент наділений доволі дієвими засобами реагування на порушення прав громад у діяльності правоохоронних органів, якими, зокрема, є законотворчість у правоохоронній сфері, затвердження загальнодержавних програм реформування та розвитку правоохоронних органів, участь у кадровому комплектуванні керівного складу окремих правоохоронних органів. Вказане, у свою чергу, забезпечується різними формами перевірки діяльності правоохоронних органів на предмет додержання в ній законності: парламентське розслідування, депутатський запит, депутатське звернення, парламентське слухання, заслуховування звітів Уповноваженого Верховної Ради, інших посадових осіб, а також керівників правоохоронних органів з питань дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина в діяльності правоохоронних органів.

Безпосередні ж повноваження Президента у сфері контролю над правоохоронними органами визначаються у ст. 13 Закону України від 19.06.2003 [16]. Зокрема, ними є внесення у парламент пропозицій щодо структури і чисельності Служби безпеки та Міністерства внутрішніх справ, призначення та звільнення з посад керівного складу правоохоронних органів, вжиття заходів щодо припинення будь-яких спроб використання правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян.

Водночас означені повноваження в цілому мають загальноуправлінський характер і прямо не пов'язані із проведенням відповідних перевірок

діяльності правоохоронних органів.

При цьому, відповідно до п. 31 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Президент може здійснювати лише конституційно закріплені повноваження, проте жодні з них не дозволяють у правовому полі конкретизувати заходи, які можуть бути вжиті ним для припинення випадків обмеження прав громадян в діяльності правоохоронних органів. До того ж, з метою оптимізації президентського контролю за діяльністю правоохоронних органів, більшій правовій визначеності підлягають не тільки компетенція Президента із припинення та усунення виявлених порушень прав громадян, але й суб'єкти (їх статус, повноваження, порядок діяльності), уповноважені главою держави здійснювати перевірку дотримання законності в діяльності правоохоронних органів. В аспекті цього доречним вбачається запровадження формування за прикладом Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України спеціальної мережі представників глави держави із перевірки дотримання прав громадян в діяльності також й інших правоохоронних органів.

Зокрема, Кабінет Міністрів України здійснює урядовий контроль за діяльністю правоохоронних органів в порядку загального контролю за додержанням законодавства органами виконавчої влади та їх посадовими особами, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону України від 07.10.2010 № 2591-VI. Однак маємо зважати, що не всі суб'єкти урядового контролю уповноважені здійснювати контроль саме за діяльністю правоохоронних органів. Так, ті центральні органи виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні правоохоронні органи, безпосередньо організовують і забезпечують виконання законодавства стосовно правоохоронної діяльності; забезпечують об'єктивне і своєчасне інформування вищих органів державної влади і громадськості про стан у підпорядкованих правоохоронних органах (ч. 1 ст. 16 Закону України від 19.06.2003 [16]). У той же час усі інші органи виконавчої влади можуть лише «сприяти» діяльності правоохоронних органів, що у дійсності жодним чином не пов'язане із контрольною-наглядовою діяльністю, тим більше щодо дотримання прав громадян.

Висновки. Отже, розвиток системи урядового контролю за дотриманням прав громадян у діяльності правоохоронних органів вимагає орієнтування усієї системи органів виконавчої влади тією чи іншою мірою на виявлення порушень прав громадян в діяльності правоохоронних органів та забезпечення їх усунення. Крім цього, нагальним постає законодавче визначення суб'єктів, підстав, форм, методів, порядку, наслідків урядового контролю, а також його об'єктів, оскільки зазначений урядовий контроль поширюється не на усі правоохоронні органи (наприклад, на суди).

Діяльність правоохоронних органів становить об'єкт окремого судового контролю, що, по суті, є своєрідним різновидом державного контролю, який здійснюється судами як органами судової влади в особливому процесуальному порядку з метою недопущення й усунення випадків порушення законності в діяльності правоохоронних органів. При цьому В.М. Гаращук судовий контроль розглядає як «основу на законі діяльність судів з перевірки правомірності актів та дій органів виконавчої влади

(державного управління), їх посадових осіб, відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб, а в необхідних випадках – застосування до порушників правових санкцій» [2, с. 221]. Зауважимо, що в науці дотримання прав громадян як предмет судового контролю за діяльністю правоохоронних органів зазвичай окремо не виділяється, натомість до нього відносять дотримання законності, а саме: застосування примусових заходів; накладення адміністративних стягнень; прийняття управлінських чи процесуальних рішень; проведення окремих правоохоронних заходів [2, с. 421]. На нашу думку, забезпечення законності в усіх зазначених випадках, що має наслідком правомірність діяльності правоохоронних органів, невід’ємно передбачатиме забезпечення й дотримання прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина у правоохоронній сфері.

Таким чином, контроль за діяльністю правоохоронних органів та дотриманням у ній прав громадян є важливим адміністративно-правовим засобом захисту прав громадян. Вдосконалення системи контролю і нагляду за дотриманням прав громадян у діяльності правоохоронних органів вимагає чіткого встановлення сутності контролю і нагляду як засобів забезпечення законності, а також законодавчого визначення дотримання прав громадян предметом такого контролю і нагляду, закріплення цілісної системи їх суб’єктів й порядку здійснення контрольної-наглядової діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28.06.1996 // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. *Гаращук В. М.* Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.
3. *Горшенев В. Г.* Контроль как правовая форма деятельности / В. Г. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1986.
4. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
5. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1440.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-х т. / редколегія: В. Б. Авер’янов (голова). – Т. 1. Загальна частина. – К. : Юрид. думка, 2004.
7. *Чистяков П. М.* Контроль органів державної податкової служби України за підприємницькою діяльністю, яка підлягає ліцензуванню: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. М. Чистяков. – Ірпінь, 2004.
8. *Собакарь А. О.* Співвідношення контролю та нагляду як функцій публічного управління / А. О. Собакарь // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 2. – С. 58-63.
9. Советское административное право / под ред. В. М. Манохина. – М., 1977.
10. *Музичук О. М.* Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Музичук. – Х., 2010.
11. *Андрійко О. Ф.* Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / О. Ф. Андрійко. – К., 1999.
12. *Присяжнюк А. Й.* Організаційно-правові засади державного контролю у сфері виконавчої влади : монографія / А. Й. Присяжнюк. – Х., 2012.
13. *Черкес М.* Про Конституційний Суд УРСР / М. Черкес, С. Васильєв // Радянське право. – 1991. – № 4. – С. 3-8.
14. Адміністративне право : підруч. / за заг. ред. проф. Ю. П. Битяка та ін. – Х., 2010.

15. Мурза В. В. Сутність та значення наглядової функції держави / В. В. Мурза // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 505-509.

16. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1440.

17. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14. – Ст. 708.

Соколенко О.Л. Направлення контролю за діяльністю правоохоронительних органів України. Исследована контрольная деятельность как средство обеспечения соблюдения прав граждан в деятельности правоохранных органов Украины.

Ключевые слова: система правоохранных органов, правоохранный деятельность, права граждан, административно-правовая защита.

Sokolenko O.L. Direction of control over the activities of law-enforcement agencies. The author investigated monitoring activities as a means to ensure compliance with citizens' rights in the work of law-enforcement agencies.

Development of state control over the observance of human rights in law enforcement requires orientation of all the executive to detect violations of citizens' rights in law enforcement and providing for their elimination. There is an urgent legal definition of grounds, forms, methods, procedures, effects of government control and its objects, since the government control does not extend to all law enforcement agencies (eg, the courts).

Law Enforcement is the object of a separate judicial review, which is a kind of state control exercised by the courts as a judicial body in a specific judicial order to prevent and eliminate violations of legality in law enforcement.

Keywords: system of law-enforcement agencies, law-enforcement activity, citizens' rights, administrative-legal protection.

Надійшла до редакції 14.12.2013

Пихтін М.П.

кандидат юридичних наук

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 35.082

РОЛЬ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК ЯК СТРУКТУРНОГО ПІДРОЗДІЛУ МВС УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Здійснено огляд наукової літератури та нормативно-правових актів щодо визначення ролі внутрішніх військ МВС України у забезпеченні прав і свобод людини під час проведення масових заходів.

Ключові слова: правоохоронні органи, внутрішні війська в системі МВС України, роль внутрішніх військ щодо забезпечення прав і свобод людини під час проведення масових заходів.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення прав і свобод людини та громадянина є наріжним каменем правотворчості. Особливої актуальності вона набуває у разі застосування сили працівниками органів внутрішніх справ у сфері охорони громадського порядку, а також здійснення заходів

безпеки в місцях позбавлення волі та попереднього ув'язнення. Адже “будь-який примусовий захід слід розглядати як порушення недоторканих прав громадян, хоча й дозволене у вигляді винятку та закріплене законом” [1, с. 199].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі забезпечення прав людини правоохоронними органами під час охорони громадського порядку в науковій літературі приділяється значна увага. Це, зокрема, дослідження О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, Д.М. Бахраха, І.І. Веремеєнка, І.П. Голосниченка, М.І. Єропкина, М.П. Журавльова, В.Л. Зеленька, А.П. Ключниченка, Л.В. Ковалюка, О.С. Фролова, С.Ф. Константинова та інших науковців. Проте публікації головним чином присвячені застосуванню вогнепальної зброї. Досі є дуже мало ґрунтовних теоретичних праць з питань використання та застосування спеціальних засобів. Саме спроба якоюсь мірою заповнити цю прогалину і становить мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зміни, що сталися в політичній, економічній, соціальній і духовній сферах життя суспільства, оголили суперечності між реальними потребами та застарілими формами й методами діяльності багатьох державних і громадських структур, основу функціонування яких становила ідеологія інтересів держави. Відмова ж від такої ідеології та запровадження ідеології служіння людині, на погляд В.Б. Авер'янова, є можливими лише за умови практичної реалізації конституційного принципу верховенства права, який передбачає орієнтацію державних органів на захист прав людини [1, с. 7], забезпечення їх пріоритетності над усіма іншими цінностями демократичної держави.

Гарантією реалізації принципу верховенства права в діяльності внутрішніх військ має стати запровадження в Україні адміністративної юстиції як форми судового захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади через утворення системи адміністративних судів [2, с. 52-53], розвиток громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів. Останній хоча й закріплено в Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р., але механізм його здійснення не відпрацьовано, він потребує дальшого нормативного регулювання. Велике значення також мають заходи щодо виключення монопольного становища держави у сфері прав і свобод громадян. Перші кроки в цьому напрямі передбачено нормами Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», в яких закріплено принцип взаємодії громадських формувань із правоохоронними органами, виконавчою владою та місцевим самоврядуванням у питаннях охорони громадського порядку, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Держава ставить на перше місце сферу прав і свобод громадян та покладає на всі гілки державної влади, у тому числі на виконавчу, обов'язки щодо їх захисту й охорони. У правовій державі пріоритетність прав і свобод особистості підноситься до конституційного принципу. Уже перші положення Основного Закону визначають, що найвищою соціальною цінніс-

тю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека.

Втілення прав людини в життя називають реалізацією або здійсненням. Одні науковці розглядають реалізацію прав людини як складний процес перетворення закріплених правовими нормами благ зі стану можливо-го до стану дійсного користування з метою задоволення власних потреб та інтересів того чи іншого індивіда [3, с. 49]; інші – як втілення особою в життя соціальних можливостей, досягнення передбачених цілей, користування матеріальними та духовними благами для задоволення власних і суспільних потреб на основі синтезу й аналізу [4, с. 8].

Тому можна зазначити, що реалізація прав людини – це складний процес, який поєднує втілення в життя конституційних прав самою особою та діяльність державних органів, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій щодо створення належних умов для їх здійснення, безпосередньої охорони та захисту цих прав від протиправних посягань, а у випадках їх порушення – відновлення відповідно до чинного законодавства.

Реалізація прав людини і громадянина здійснюється за допомогою певного механізму, який складається з таких послідовних дій суб'єктів (стадій): забезпечення реалізації прав людини; безпосередня реалізація прав людини; охорона (захист) прав людини; відновлення порушеного права людини [5, с. 90]. Значне місце у решті стадій реалізації прав людини посідають підрозділи внутрішніх військ МВС України як суб'єкти забезпечення прав і свобод громадян.

Права і свободи людини та їх гарантії становлять зміст і спрямованість діяльності держави. Більше того, вона відповідає перед людиною за свою діяльність. Якщо звернутися до загальних засад Конституції, то на конституційному рівні закріплено найважливіший принцип державного буття: підпорядкування діяльності держави ствердженню й забезпеченню прав і свобод людини. Держава зобов'язується визнавати, дотримувати та захищати основні права й свободи людини. Український народ є джерелом влади, яку він реалізує через відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування. Тому держава з її апаратом повинна служити перш за все своєму народові.

Слід зазначити, що охорону прав і свобод, а також їх забезпечення здійснює широке коло державних органів та установ, чільне місце серед яких належить органам внутрішніх справ взагалі та підрозділам внутрішніх військ зокрема. Підтвердженням цього є наявність у Законі «Про внутрішні війська МВС України» серед загальних його положень самостійної норми, що визнає пріоритет прав людини у внутрішній політиці України. Тим самим законодавець створив модель взаємовідносин працівників внутрішніх військ та громадян, яка забезпечує необхідний баланс між правами правоохоронців й правами громадян, на що звертають увагу окремі науковці.

Соціальна роль внутрішніх військ в державі зумовлюється їх цільовим призначенням, виконуваними завданнями та функціями, формами й методами діяльності, які врегульовано та закріплено законодавством. Го-

ловне ж призначення полягає в здійсненні охорони та захисту людини, її прав, свобод, особистої та майнової безпеки. Тому в цьому напрямі діяльності внутрішні війська найбільш показово виступають як суб'єкт забезпечення безпеки та покликані виконувати функцію масового правоохоронного обслуговування населення. Гарантією дотримання прав громадян є пряма вказівка в законі на те, що працівники ОВС діють неупереджено, а свої дії узгоджують тільки із законом. Правовий статус внутрішніх військ підкріплюється положенням про неможливість виконання ними будь-яких неправомірних дій стосовно громадян.

Тому можна зазначити, що кожний працівник внутрішніх військ незалежно від покладених на нього обов'язків повинен ужити всіх необхідних заходів до забезпечення й охорони прав і свобод громадян, підтримання громадського порядку.

Заслуговують на увагу положення закону про те, що внутрішні війська захищають права будь-якої людини незалежно від її походження, стану, національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань. Але, незважаючи на соціально-правові ознаки особи порушника, викладене дає працівникам ОВС підстави для притягнення до відповідальності будь-якої особи, яка вчинила правопорушення.

Конституція України надає кожній людині право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, і покладає на неї обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Водночас законодавство про внутрішні війська передбачає гарантії щодо дотримання прав людини в разі втручання в її особисте життя. Так, працівникам ОВС загалом і внутрішніх військ зокрема забороняється розголошувати відомості конфіденційного характеру, що можуть принижувати честь і гідність людини, якщо виконання обов'язків не вимагає іншого.

Закони України «Про міліцію» та «Про внутрішні війська МВС України» надають працівникам ОВС право тимчасово обмежувати права і свободи громадян, якщо без цього не можуть бути належним чином виконані обов'язки, покладені на них. Зрозуміло, що таке обмеження має застосовуватися тільки відповідно до закону, і працівники внутрішніх військ повинні роз'яснити громадянам його підстави.

Конституційні норми закріплюють повагу до людської гідності, проголошуючи, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Не слід розуміти як порушення цих конституційних положень надання працівникам внутрішніх військ права застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Щоб застосування сили було правомірним, необхідними є правові та фактичні підстави, узяті в сукупності. Правова підстава – це наявність складу правопорушень у діяч особі, а також фактична необхідність негайного його припинення із застосуванням сили.

Повноваження внутрішніх військ щодо застосування заходів адмініс-

тративного припинення, які мають спеціальний характер, визначають специфіку підстав їх застосування. Це, як правило, випадки, які потребують припинення протиправних, небезпечних для життя і здоров'я людей дій, коли всі інші форми попереднього впливу на правопорушників не дали бажаних результатів.

Специфіка конкретних завдань та особливості діяльності внутрішніх військ з охорони окремих видів суспільних відносин зумовили необхідність виділення в організаційній структурі органів внутрішніх справ спеціальних підрозділів, груп чи окремих працівників, які мають спеціальну підготовку і здатні успішно виконувати окремі види адміністративної діяльності.

Значно ширші повноваження мають внутрішні війська щодо забезпечення одного з найважливіших прав людини – права на свободу та особисту недоторканність, гарантованого ст. 29 Основного Закону. Воно неодноразово проголошувалося та закріплювалося міжнародним співтовариством у різних міжнародно-правових документах. Відповідно до цього права ніхто не може бути заарештованим або триматися під вартою інакше, ніж за вмотивованим рішенням суду та тільки на підставах і в порядку, установлених законом.

Для забезпечення й охорони правопорядку, прав і свобод людини внутрішнім військам надано право затримувати, доставляти порушників до ОВС. Доставлення правопорушника в міліцію або громадський пункт охорони правопорядку можуть здійснювати всі працівники внутрішніх військ. Воно застосовується, згідно зі ст. 259 КУпАП, для складення протоколу про адміністративні правопорушення в разі неможливості скласти його на місці.

На відміну від доставлення адміністративне затримання може застосовуватися працівниками внутрішніх військ не за будь-які адміністративні правопорушення, а лише за деякі з них, перелічені в ст. 262 КУпАП (за злісну непокору законному розпорядженню чи вимозі працівника міліції, дрібне хуліганство, порушення правил дорожнього руху, правил полювання тощо). На нашу думку, внутрішні війська повинні мати право застосовувати адміністративне затримання в усіх випадках, коли працівники МВС України мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, як передбачено в ст. 255 КУпАП.

Працівники внутрішніх військ МВС, виконуючи обов'язки з охорони громадського порядку та забезпечення особистої та громадської безпеки, у разі необхідності та в межах своїх повноважень мають право давати обов'язкові до виконання розпорядження громадянам і посадовим особам. Реалізація таких повноважень може бути зумовлена тільки одним – забезпеченням охорони життя і здоров'я людей. Водночас кожен зобов'язаний, згідно з положеннями ст. 68 Конституції, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, бути непримиреним до антигромадських проявів, усебічно сприяти охороні громадського порядку.

Одним з напрямків діяльності внутрішніх військ є забезпечення охорони прав і свобод людини під час проведення масових заходів. Тому пос-

тійно здійснюється робота щодо аналізу ризиків у ході підготовки та проведення масових заходів потенційних проблем та шляхів їх розв'язання, стратегії забезпечення безпеки та нормативно-правової бази, планування та реалізації заходів за участю підрозділів МНС, СБУ. Держприкордонслужби, Митної служби, установ охорони здоров'я, транспорту та зв'язку, залучення представників поліції зарубіжних країн.

З метою організаційного забезпечення правопорядку під час масових заходів Міністерством внутрішніх справ здійснюється нормотворча діяльність, спрямована на визначення порядку підготовки спортивних споруд, інших відведених місць для проведення масових заходів, а також чіткий розподіл функціональних обов'язків та повноважень усіх учасників процесу забезпечення охорони громадського порядку та безпеки під час підготовки й проведення масових заходів з метою недопущення порушень громадського порядку та скоєння злочинів з боку вболівальників і глядачів. Зокрема, організатори масових заходів, власники (орендарі) стадіонів та приміщень несуть безпосередню відповідальність за забезпечення громадського порядку на відповідній території.

Крім того, з боку внутрішніх військ триває робота щодо встановлення відповідальності осіб за порушення громадського порядку під час масових заходів та посилення відповідальності тих осіб, які систематично допускають подібні порушення.

Висновки. Враховуючи викладене, підкреслимо, що закріплені й гарантовані у всьому розділі II Основного Закону права, свободи та обов'язки людини і громадянина – це реальний шлях до побудови правової держави, усвідомлення її абсолютної цінності, піднесення особистості й забезпечення дійсно правового характеру взаємовідносин громадянина і держави.

Дослідження з даного питання приводить до висновку, що забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина здійснюється всіма державними органами, місцевим самоврядуванням. На наш погляд, чільне місце в цьому напрямку займає діяльність внутрішніх військ МВС України. Тому їх слід віднести до основних суб'єктів забезпечення прав, свобод і обов'язків громадян під час проведення масових заходів.

Бібліографічні посилання

1. Реформування українського адміністративного права: черговий етап / Авер'янов В. Б. // *Право України*. – 2000. – № 7. – С. 6-8.
2. Адміністративна реформа в Україні : документи і матеріали // *Український правовий часопис*. – 1999. – № 4. – С. 35-60.
3. *Толкачев К. Б., Хабибулин А. Г.* Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан : монография. – Уфа, 1991.
4. Обеспечение и охрана советской милицией конституционных прав и свобод граждан : учебное пособие / Богачева О. Г. и др. – М., 1988.
5. *Хальота О. І.* Забезпечення реалізації органами внутрішніх справ конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина // *Науковий вісник НАВС*. – 2001. – № 3.

Пыхтин Н.П. Роль внутренних войск как структурного подразделения МВД Украины в обеспечении охраны прав и свобод человека во время охраны общественного порядка. Проведен обзор научной литературы и нормативно-правовых актов

по определению роли внутренних войск МВД Украины касемо обеспечения прав и свобод человека во время проведения массовых мероприятий.

Ключевые слова: правоохрательные органы, внутренние войска в системе МВД Украины, роль внутренних войск по обеспечению прав и свобод человека во время проведения массовых мероприятий.

Pykhtin M. P. The role of internal troops as structural unit of the MIA of Ukraine in ensuring of protection of human rights and freedoms during public order maintenance. The article provides an overview of the scientific literature and regulatory acts to define the role of the Interior Ministry of Ukraine on protection of rights and freedoms in the course of events.

Implementation of human and civil rights by using specific mechanism that consists of a sequence of actions of the subjects (stages) : to ensure the realization of human rights; direct realization of human rights, protection (protection) human rights, restoration of human rights. A significant part of the rest of the stages of human rights occupy the units of the Interior Ministry of Ukraine as subjects of rights and freedoms of citizens. Human rights and freedoms and their guarantees represent the content and direction of the state. Moreover, it is responsible to the people for their activities.

It should be noted that the protection of rights and freedoms, as well as their software performs a wide range of government bodies and agencies, prominent among which include law-enforcement bodies in general and of internal forces in particular. This is confirmed by the presence of the Law of Ukraine "On the Internal Troops of Ukraine " among the general provisions of its individual provisions that recognize the primacy of human rights in domestic politics in Ukraine. Thus, the legislator created a model of relations between employees and citizens of Internal Troops, which provides the necessary balance between the rights of law enforcement and the rights of citizens to point out that some scientists.

The social role of internal forces in the state conditioned its purpose, the assignment and functions, forms and methods of work that are regulated and fixed by law. Most important purpose is to achieve security and protection of individual human rights and freedoms, personal and property safety. Therefore, in this area of the internal forces are the most significant as the subject of security and is intended to serve as a mass of law enforcement services. Guarantee the rights of citizens is a direct reference to the law that police officers act impartially, and their actions only agrees with the law. Legal status of internal troops reinforced by the provisions of the impossibility of performance of any misconduct in relation to citizens.

Given the above, it should be emphasized that fixed and guaranteed throughout Part II of the Basic Law rights, freedoms and duties of man and citizen real way to the rule of law, awareness of its absolute value, the rise of the individual and provide effective legal nature of the relationship of the citizen and the state.

Research on the subject leads to the conclusion that the protection of rights, freedoms and duties of man and citizen is made by all state bodies, local self-government. In our view, an important place in this area covers the activities of the Internal Troops of Ukraine. Therefore, they should be classified as major actors to ensure the rights, freedoms and duties of citizens in the course of events.

Keywords: police, internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the role of internal forces to ensure the rights and freedoms during public events.

Надійшла до редакції 23.12.2013

Юнін О.С.кандидат юридичних наук, доцент
(*Національна академія внутрішніх справ*)

УДК 351.74

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ
КРИЗЬ ПРИЗМУ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ
ПРАВОВИХ СИСТЕМ**

Здійснено порівняльний аналіз концептуальних підходів та практики регулювання функціонування органів поліції. Висвітлено основні концептуальні погляди сучасних моделей діяльності поліції, визначено загальні тенденції та характерні особливості їх функціонування.

Ключові слова: *поліція, кризовий підхід до діяльності поліції, авторитарний підхід до діяльності поліції, концепція «поліція на службі суспільства», концептуальні підходи.*

Постановка проблеми. Існують різні думки з приводу найбільш ефективних методів роботи поліції, а також того, які з них сприяють зміцненню відносин із суспільством, зниженню рівня злочинності і т.п. Дії поліції лише обмеженою мірою впливають на показники злочинності та насильства в суспільстві, громадську безпеку, задоволеність населення тощо. Крім того, шляхи виконання поліцією своїх функцій засновані на таких факторах, як історичне, культурне та економічне минуле країни, а також на очікуваннях суспільства.

В умовах реформування системи органів внутрішніх справ України ознайомлення із зарубіжними напрацюваннями є нагальною необхідністю. Аналіз концептуальних підходів до організації діяльності поліцейських служб у зарубіжних країнах об'єктивно сприяє не лише чіткому визначенню магістрального шляху оптимізації правоохоронної діяльності в Україні, але й впровадженню найбільш дієвих організаційно-правових форм у практику управління органами внутрішніх справ [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливості діяльності зарубіжних поліцейських систем висвітлювалися в працях таких вчених, як О.С. Проневич, І.П. Антонов, В.М. Гіленсен, А.В. Губанов та ін. [1-4]. Роботи названих науковців мають безсумнівну теоретичну та практичну цінність, але вони переважно присвячені розгляду вузьких аспектів діяльності поліції окремих зарубіжних країн. У вітчизняній адміністративно-правовій науці аналіз традицій і особливостей організації та функціонування сучасних поліцейських систем зарубіжних країн донині не здійснювався [1].

Натомість об'єктивно назріла потреба в узагальненні напрацьованого досвіду з метою визначення загальних тенденцій та з'ясування особливостей концептуальних підходів до організації діяльності поліції окремих країн.

Виклад основного матеріалу. Діяльність поліції – постійний та безперервний процес. Різні ситуації вимагають різних методів роботи, зміни в суспільстві створюють необхідність для застосування нових підходів в

управлінні. Для здійснення своєї діяльності відповідно до існуючих умов поліція повинна бути проінформована про зміни в суспільстві.

Концептуальний підхід до діяльності поліції може поступово сформуватися на основі впровадження нових методів роботи. Крім того, він може свідомо обиратися владою або керівництвом поліції для зміцнення суспільної довіри або, навпаки, посилення контролю з боку держави.

Концептуальні підходи до діяльності поліцейських систем не є статичними. Вони перебувають у стані перманентної еволюції, а тому в чистому вигляді майже не зустрічаються. Підходи до організації діяльності поліції суттєво відрізняються. Попри широку варіативність у сучасних державах моделей діяльності поліції вважаємо за доцільне типологізувати їх за видами, які розглянемо нижче.

Кризовий підхід до діяльності поліції (crisis policing) характеризується як «постійна репресивна діяльність поліції, за якої її працівники зосереджені на підтримці порядку та контролі насильства» [5, с. 31]. Цей принцип скоріше характеризується відсутністю концепції, ніж є концептуальним підходом. Як правило, подібний принцип роботи поліції зустрічається в країнах (іноді під час перехідного періоду) або в окремих регіонах, що занепадають або над якими держава ризикує втратити контроль. Не дивно, що увагу при цьому зосереджено на проблемах короткострокового значення та виживанні державної системи.

У таких випадках ігноруються вимоги кодексу поведінки поліцейських про те, що поліція повинна представляти громадськість, якій служить, нести перед нею відповідальність і бути їй підзвітною, причому поліція є органом, швидше орієнтованим на застосування сили, ніж на надання послуг. До того ж основну увагу законів про поліцію зосереджено на розкритті злочинів та охороні громадського порядку замість надання допомоги населенню. Крім того, організація і управління органом правопорядку підпорядковані військовим принципам. Подібний приклад можна знайти в доповіді Amnesty International, присвяченій роботі поліції в соціально ізольованих спільнотах Бразилії [6]. Навіть якщо поліція проводить роботу в «фавелах», її діяльність спрямована не на вирішення проблем, а на їх непоширення за межі нетрів. Поліція захоплює незаможні спільноти, нерідко використовуючи сумарні санкції, які дискримінують цілі групи населення, і при цьому допускає грубі порушення прав людини, в тому числі покарання без судового рішення.

Авторитарний підхід до роботи поліції (authoritarian policing) найчастіше діє в умовах авторитарних політичних систем, але може зберігатися і після переходу до демократії. «Як правило, пріоритетні напрямки роботи поліції визначає сама поліція чи уряд, не беручи до уваги потреби населення і переваги громадян» [5, с. 32]. При цьому поліція схильна діяти в односторонньому порядку і чинити так, як вважає за потрібне. Її увагу найчастіше зосереджено на контролі за населенням, а не на розвитку партнерських відносин з ним. Авторитарна поліція незмінно пов'язана з централізованою системою (характерна для країн з континентальною правовою системою), яка позбавляє рядових працівників можливості вирішувати

ти, чим займатися в робочий час, а керівників місцевих органів поліції – можливості розпоряджатися ресурсами.

До такого підходу можна віднести концепцію «політичної поліції», в рамках якої пріоритетні напрямки діяльності поліції визначають політики, тим самим серйозно обмежуючи її оперативну незалежність. За таких підходів права людини, як правило, вважаються додатковим тягарем, що обмежує діяльність поліції. Авторитарна поліція не здатна належним чином реагувати на потреби громадськості, її діяльності серйозно заважає відсутність контакту з населенням і, як наслідок, труднощі в отриманні інформації. Більше того, надання допомоги населенню взагалі не розглядається як функція поліції.

Підхід «поліція на службі суспільства» (community policing) можна визначити як «спільні зусилля поліції і населення, спрямовані на виявлення проблем злочинності і порушення правопорядку та залучення всіх складових суспільства для пошуків шляхів вирішення даних проблем» [7]. В основі даного визначення лежить припущення, що поліція не може одноособово контролювати злочинність і стежити за порядком, а потребує підтримки суспільства в забезпеченні безпеки. Завдання «поліції на службі суспільства» включають попередження та розкриття злочинів, зниження страху суспільства перед злочинністю та зміцнення взаємовідносин поліції з населенням. Ці цілі досягаються за рахунок трьох заходів:

1) взаємодія з населенням: обговорення з населенням пріоритетних і стратегічних напрямів роботи; мобілізація зусиль з надання активної допомоги населенню;

2) вирішення проблем: попередження злочинів, а не їх розкриття; дослідження причин звернення громадян в поліцію і прагнення усунути фактори, що викликають проблеми, а не їх прояви;

3) перетворення організації: децентралізація структур субординації і процесів прийняття рішень, в тому числі рішень про використання ресурсів; розвиток тісної співпраці з іншими органами, які беруть участь у забезпеченні безпеки населення [7].

Робота «поліції на службі населення», по суті, побудована за географічним принципом; при цьому працівники поліції цілодобово несуть відповідальність за підтримку порядку на «своїй» ділянці. Нерідко ідея «поліції на службі суспільства» передбачає максимально широке охоплення діяльності в тому сенсі, що на неї покладається набагато більша відповідальність, ніж просто боротьба із злочинністю. Дійсно, від поліції чекають підтримки благополуччя суспільства в цілому, а також гідної якості життя для його представників.

Серед аспектів оперативної діяльності, які зазвичай входять до складу програм «поліції на службі суспільства», слід визначити такі [8]:

– «сусідський нагляд», організований за підтримки поліцейських ділянок;

– інформаційні бюлетені про заходи щодо попередження злочинів;

– інформування населення у питаннях попередження злочинів;

– поліцейські дільниці з прозорим скляним фасадом;

- піше патрулювання (сприяє налагодженню контакту з населенням);
- посилена увага до нетяжких злочинів, які більше всього докучають населенню;
- підвищення рівня освіти працівників поліції;
- передача певних управлінських обов'язків від поліцейського до цивільного персоналу.

«Поліція на службі суспільства» потребує оперативної незалежності на нижчих рівнях службової ієрархії, оскільки її робота вимагає гнучкості та здатності реагувати на потреби населення. А для цього відповідальність за використання ресурсів слід передати працівникам більш низьких організаційних структур. Суспільно орієнтована робота поліції вимагає професіоналізму і гарної підготовки працівників, яким властиве повне розуміння своєї ролі в суспільстві і здатність відповідально використовувати надану їм свободу дій.

Концепція «поліції на службі суспільства» виходить з тієї передумови, що поліція не користується повною довірою населення: «Поліція схильна вважати, що населення думає про неї гірше, ніж є насправді. Причина цього криється в тому, що поліція найчастіше контактує з порушниками громадського порядку, злочинцями, особами, які потребують допомоги, або некомпетентними людьми. Майже кожен район і кожне суспільство відчують приховану потребу в поліції, сприйнятливий до його потреб і здатний реагувати на них. Один з найважливіших способів переконати поліцію в існуванні такої потреби полягає у розширенні її контактів із законослухняними громадянами» [9].

Виникненню і втіленню ідеї «поліції на службі суспільства» можуть служити найрізноманітніші передумови. У США, Великобританії та Нідерландах концепція розвивалася як природний подальший крок на шляху відходу від «традиційної поліції». У країнах перехідного періоду введення суспільно орієнтованої поліції нерідко знаменує собою зміну режиму і прийняття демократичних цінностей. Міжнародні донори, які беруть участь у програмах реформування поліції, в даний час незмінно вимагають від неї переходу до принципів суспільно-орієнтованої діяльності.

На жаль, дана концепція часто використовується некоректно, а це веде до втрати її цінності і значення. Практично всі види діяльності поліції, що передбачали контакти з представниками населення, були підведені під поняття «поліції на службі суспільства». Незважаючи на це (або завдяки цьому), вона стала провідним концептуальним підходом до роботи поліції нашого часу.

Концепції «поліції на службі суспільства» вдалося завоювати популярність високими темпами, швидше за все з причини впливу іноземних експертів і консультантів, а також міжнародного фінансування.

Правозахисники віддають перевагу концепції «поліції на службі суспільства», оскільки вона краще за інших здатна реагувати на потреби громадянського суспільства. Заходи щодо сприяння ефективного попередженню злочинності надають особливого значення участі громад у профілактиці злочинів [10]. Але існують деякі проблеми і труднощі, на які

також слід звернути увагу. Зокрема, у деяких випадках влада реалізує ініціативи з впровадження «поліції на службі суспільства», активно сприяючи самостійному підтриманню порядку населенням за місцем проживання, що нерідко призводить до виникнення «комітетів пильності». Дійсно, у Сполучених Штатах Америки «поліція на службі суспільства» може призвести до встановлення конструктивних партнерських відносин між поліцією і населенням, проте в авторитарних державах дана концепція може використовуватися в цілях суворої регламентації життя "зверху вниз".

Ідея «поліції на службі суспільства» передбачає наявність чітко окресленого співтовариства, що має ясне і послідовне уявлення про свої потреби, а також готового і здатного співпрацювати з поліцією. Однак що таке співтовариство і хто його представляє? Як бути з групами населення, які піддаються дискримінації?

Висновки. Очевидно, що наведені підходи до роботи поліції на практиці розмежовані не настільки чітко. Робота деяких органів поліції має риси кризового підходу, навіть якщо країни, в яких вони діють, вже не перебувають у стані кризи. У багатьох проглядаються риси авторитарного підходу. Примітно, що безліч поліцейських органів узяли в ужиток термінологію «поліції на службі суспільства», хоча лише дуже небагато дійсно впровадили цей концептуальний підхід на належному рівні.

Дискусія щодо пріоритетності або більшої ефективності одного з трьох аналізованих концептуальних підходів до роботи поліції взагалі не може передбачати однозначних висновків, оскільки, з одного боку, їх поява є об'єктивно зумовленою, а з іншого – кожен з них містить величезний позитивний потенціал. Модель організації діяльності та управління поліцією в сучасних демократичних державах обирається залежно від чинної національної доктрини охорони громадського порядку та забезпечення внутрішньої безпеки. Основне завдання вибору оптимальної моделі діяльності поліції переслідує дві мети: забезпечення максимальної результативності діяльності даної служби та створення умов для здійснення контролю за діяльністю поліції з боку органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства.

В той же час Україні як державі, котра претендує на асоціацію з ЄС, необхідно виважено підходити до оновлення законодавства, що регламентує діяльність української міліції. Даний процес припускає врахування положень актів ЄС, котрі мають подібний предмет правового регулювання. Зміна правового статусу вітчизняної міліції повинна відбуватись у напрямку його оптимізації на кшталт поліції провідних країн ЄС.

Бібліографічні посилання

1. *Проневич О. С.* Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : монографія / О. С. Проневич. – Х. : Ніка-Нова, 2011. – 509 с.
2. *Антонов И.П.* Полиция ФРГ: история и современность / И. П. Антонов. – М., 2000.
3. *Гиленсен В. М.* Федеральное бюро расследований США / В. М. Гиленсен. – М., 1981.
4. *Губанов А. В.* Полиция Запада: основы деятельности по охране правопорядка /

А. В. Губанов. – М., 1993; Полиция зарубежных стран: организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М., 1999.

5. *Uildriks, N. & P. van Reenen. Policing post/communist societies. Police/public violence, democratic policing and human rights.* – 2003.

6. AI, 2005, Brazil: They come in shooting.

7. Визначення взято з Community Policing Consortium та цитується за "Community Policing, the past, present and future", листопад 2004 р., «О полиции на службе общества в США», видано Police Executive Research Forum (PERF).

8. WOLA, Themes and debates in public security reform. A manual for public society. – Community policing.

9. *Bayley, D. Democratizing the police abroad: What to do and how to do it.* – N., 2001. – С. 25-26.

10. Приложение к резолюции 2002/13 ЭКОСОС, принятой 24 июля 2002 г.

Юнин А.С. Концептуальные взгляды на деятельность полиции сквозь призму развития современных правовых систем. Осуществлен сравнительный анализ концептуальных подходов и практики регулирования функционирования органов полиции. Рассмотрены основные концептуальные взгляды современных моделей деятельности полиции, определены общие тенденции и характерные особенности их функционирования.

Ключевые слова: полиция, кризисный подход к деятельности полиции, авторитарный подход к деятельности полиции, концепция «полиция на службе общества», концептуальные подходы.

Yunin O.S. Conceptual views on the police work in the light of the development of modern legal systems. This article contains a comparative analysis of conceptual approaches and practices regulating the functioning of the police. The author highlights the key conceptual views of contemporary models of police, general trends and characteristics of their operation. The main ones are as follows: crisis policing, authoritarian policing, community policing.

However, in practice they are not so clearly delineated. The work of some police agencies has features of crisis approach, even if the country in which they are no longer in a state of crisis. In many visible features of an authoritarian approach. It is noteworthy that many police agencies took into use the terminology "community policing", although very few actually implemented this conceptual approach to the mark. Model of police organization and management in modern democracies is chosen depending on the current national doctrine of public order and internal security. The main task of selecting the optimal model of police activity has two objectives: to maximize the effectiveness of this service and the conditions for monitoring the policing by local government and civil society institutions.

Keywords: police, crisis approach to the police, the authoritarian approach of the police, "community policing", conceptual approaches.

Надійшла до редакції 24.12.2013

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Кузьменко В.В.

доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 340.12

ОНТОЛОГИЯ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОГО УЧЕНИЯ Б.Н. ЧИЧЕРИНА

Раскрыто, что в своей онтологии философско-правовое учение Б.Н. Чичерина находится на пересечении важнейших направлений отечественной философии права. Б.Н. Чичерин – гегельянец, принимающий гегелевскую идеалистическую диалектику в понимании истории и представления о государстве, последовательный западник, кроме того, он – представитель философии, объявившей государственную власть главной созидательной силой российской истории, ведущий идеолог российского либерализма. Б.Н. Чичерин строил свои правовые взгляды на рациональных началах познания, в духе гегелевского панлогизма, создал оригинальную самобытную философско-правовую концепцию, в своей онтологии учитывающую главным образом традиции естественно-го права, тяготеющую к поиску правды-справедливости, к преображению внутренней природы человека, предполагающую изначальное равенство людей, обладающих свободной волей.

Ключевые слова: онтология философско-правового учения, государственная власть, естественное право, свобода воли, рациональное начало.

Постановка проблемы. Актуальность исследуемой темы определяется, во-первых, необходимостью осмысления современного этапа развития правовой жизни в Украине, во-вторых, более широкими потребностями – необходимостью развития гносеологической, методологической составляющей правовой теории в Украине. В основе философско-правового учения Б.Н. Чичерина лежит идея свободы личности. Всё сложное здание общественных наук, считает Б.Н. Чичерин, должно строиться на этом фундаменте. Исследование онтологии философско-правового учения Б.Н. Чичерина в этом ракурсе сегодня представляется крайне актуальным как для правовой теории, так и для правовой практики.

Анализ публикаций, в которых положено начало решения данной проблемы. Следует выделить тот момент, что в Украине творчество Б.Н. Чичерина осталось практически не исследованным.

К числу дореволюционных российских исследователей творчества Б.Н. Чичерина следует отнести, в первую очередь, его ученика и последо-

вателя И.В. Михайловского. Отметим также работы Е.Н. Трубецкого, П.И. Новгородцева, П.Н. Милюкова, Б.П. Вышеславцева. В эмиграции появились работы П.Б. Струве, Г.Д. Гурвича, Н.О. Лосского, В.В. Зеньковского. Среди отечественных, советских и российских исследователей творчества Б.Н. Чичерина необходимо отметить В.Д. Зорькина, В.А. Китаева, Р.А. Кирееву, Г.Б. Кизельштейна, В.И. Приленского, С.С. Секиринского, А.Н. Медушевского, В.Ф. Пустарнакова, В.С. Нерсисянца, Л.И. Новикову, И.Н. Сиземскую, Л.М. Искру, А.Н. Ерыгина, А.И. Наризного, А.В. Захарова, А.В. Полякова, А.С. Кокорева, Г.С. Криницкую.

Указанными авторами рассматривались различные стороны философско-правового учения российского мыслителя. В достаточной степени были проанализированы его либеральные взгляды, теоретико-государственные построения, раскрыта коррелятивность его государственно-правовых построений с философско-правовым учением Г.В.Ф. Гегеля. Но вне поля зрения исследователей творчества Б.Н. Чичерина осталась онтология его философско-правового учения.

Цель настоящей статьи – выявление онтологии философско-правовых взглядов Б.Н. Чичерина. В связи с этим анализируются основные направления его учения. Объектом исследования является творческое наследие Б.Н. Чичерина, предметом – онтология его философско-правового учения.

С предметом исследования тесно связаны методы исследования – в первую очередь, метод системного анализа, синтеза, а также герменевтический.

Изложение основного материала. Б.Н. Чичерину принадлежат труды по государственному праву, истории политических учений, теории государства и истории русского права: фундаментальное пятитомное исследование «История политических учений» (1869-1902), сочинения «Собственность и государство» в двух томах (1881-1883), «Курс государственной науки» в трех частях (1894-1898), «Философия права» (1900).

Отметим, что творчество Б.Н. Чичерина находится на пересечении нескольких важнейших направлений отечественной философии права XIX ст. Во-первых, он гегельянец, принимающий как гегелевскую идеалистическую диалектику в понимании истории, так и гегелевские представления о государстве как высшей форме социального бытия, интегрирующей в органическом единстве различные человеческие общности; во-вторых – последовательный западник, в-третьих – представитель философии «государственной школы», объявившей государственную власть главной созидательной силой русской истории; в-четвертых, по утверждению исследователей творчества Б.Н. Чичерина, он – видный либеральный общественный деятель и вместе с тем – ведущий идеолог русского либерализма. Каждое из указанных направлений философии права Б.Н. Чичерин осмыслил достаточно основательно, и каждое из них в той или иной мере может рассматриваться как ключ к его мировоззрению и политическим убеждениям.

Среди видных русских философов-гегельянцев Б.Н. Чичерин не одинок – достаточно назвать имя И.А. Ильина. Как представитель государственной школы, Б.Н. Чичерин должен рассматриваться рядом с такими фигурами, как С.М. Соловьев, а как западник – наряду с А.И. Герценом.

Особо подчеркнём, что, по утверждению выше приведенных исследователей творчества Б.Н. Чичерина, применительно к разработке мировоззренческих основ либерализма рядом с ним в российской философии права XIX ст. поставить некого. В этом плане его положение в истории русской мысли уникально. Известный специалист в области истории русской философии А. Валицкий справедливо назвал Б.Н. Чичерина наиболее последовательным представителем классического либерализма на востоке от Германии [1, с. 29]. По мысли А. Валицкого, характерный для либерализма строй мысли выражен у Б.Н. Чичерина в наиболее чистом последовательном виде. Его система аргументации в отношении либерализма не связана с идейными течениями, не вытекающими из этой основы, как это было, например, у славянофилов. В философско-правовом наследии Б.Н. Чичерина немало обусловленного, с одной стороны, его личным взглядом на природу права, с другой – национальной духовной традицией и теми позициями русских мыслителей, которые могут быть прослежены у представителей разных направлений. По утверждению А. Валицкого, в философском контексте либерализм Б.Н. Чичерина довольно заметно отличается от либерализма англосаксонского типа – он настаивает на усилении роли государственности.

Отметим, что наследие Б.Н. Чичерина нельзя рассматривать как застывший взгляд на природу права. Многие свои идеи он переосмысливал в связи с изменяющимися социокультурными условиями в пореформенной Российской империи. Неоднократному пересмотру подверглось содержание таких ключевых понятий его учения, как свобода, личность, право, государство. Б.Н. Чичериным на протяжении всего его творческого пути переосмысливались проблемы отношения личности и государства, гражданского общества и государства, а соответственно публичного и частного права, пересматривалась трактовка понятия общего блага. Понятие свободы в ранних трудах трактовалось как совокупность внешних социальных и политических условий, в поздних – как способ существования личности.

Подчеркнём также, что эволюция философско-правовых взглядов Б.Н. Чичерина имеет явно выраженную либерально-индивидуалистическую направленность. Но анализ изменяющихся под влиянием социокультурных условий философско-правовых взглядов Б.Н. Чичерина является отдельным самостоятельным исследованием и поэтому выходит за рамки нашей статьи.

Одним из анализируемых в настоящей статье источников является труд Б.Н. Чичерина «Общее государственное право», в котором собраны его лекции как профессора Московского университета. В работе речь идёт о сущности и элементах государства. Мыслителем анализируются сущность закона, верховной власти, государственного устройства, рассмотрены права и обязанности граждан, проблемы законодательства и суда, управления государством, взаимоотношения сословий.

В работе «Философия права» Б.Н. Чичерин говорит о том, что философия права – наука многогранная, возникшая и развивающаяся на стыке фило-

софии и правоведения. Поэтому она предполагает не только глубокое постижение указанных наук, но и творческое сочетание их друг с другом с целью наиболее полного познания феномена права.

В онтологическом контексте правовые взгляды Б.Н. Чичерина строились на рациональных началах познания, в духе гегелевского панлогизма. Именно в философско-правовом учении Г.В.Ф. Гегеля российский мыслитель видел величайшее достижение идеалистической философии. По убеждению Б.Н. Чичерина, «ошибка эмпириков заключается в том, что они ограничиваются одним анализом, забывая синтез. Отвергая метафизику, они тем самым отвергают рациональные начала, связывающие человеческое знание. Тогда остаётся только бессмысленная последовательность явлений, без всякой внутренней связи. Эмпирики, отвергающие метафизику, подобны ученику, который разобрал машину, но не умеет её опять собрать и в оправдание себе утверждает, что машины в действительности нет, а есть только отдельные колёса и части» [4, с. 29]. В отличие от представителей позитивизма, находивших в самом положительном праве критерии для определения свободы личности, Б.Н. Чичерин полагал, что для этого нужны высшие руководящие начала, а их может дать только философия.

В одной из своих фундаментальных работ «Философия права» Б.Н. Чичерин в значительной степени воспроизвёл гегелевский подход к праву как к развитию идеи свободы личности – реализации свободной воли. В этой связи он резко критикует вульгарно-утилитаристские теории, отождествляющие право с интересом государства, с силой или с законом, изданным государством. В то же время российский правовед и философ считает гегелевский подход к философии права нелиберальным и неиндивидуалистическим. Б.Н. Чичерин пишет, что согласно Г.В.Ф. Гегелю, человеческая личность как носитель духа есть лишь преходящее явление общей духовной субстанции, выражающейся в объективных законах и учреждениях. В таком случае индивид лишен самостоятельности и поглощен государством. Поэтому гегелевский подход к философии Б.Н. Чичерин пересматривает в либерально-индивидуалистическом ключе.

Автор отмечает, что идея свободы личности в трактовке Б.Н. Чичерина трехступенчата: во-первых, это право личности, рассматриваемое в контексте внешней свободы; во-вторых – нравственность – как внутренняя свобода; в-третьих, общественная свобода – как переход субъективной нравственности в нравственность объективную. Речь идёт о сочетании свободы индивида с правом в общественных союзах, таких как семья, гражданское общество, церковь и государство. «Если мы взглянем на то, что происходит в действительности, то увидим, что все люди во все времена считали себя свободными существами, способными сделать то, что хотят, следовать тому или иному внушению, собственному велению. Таковыми же всегда признавали и признают их все законодательства в мире. Юридический закон обращается к человеку как к свободному существу, которое может исполнять закон, но может и нарушать его. На признании свободы основаны понятия вины и ответственности; в силу этого за нарушение закона полагается наказание. Точно также нравственный закон обращается к человеку в виде тре-

бования. Требование может быть предъявлено только свободному существу, которое может уклоняться от закона и в действительности, вследствие человеческого несовершенства, всегда более или менее от него уклоняется» [4, с. 30-31].

Свои философско-правовые построения Б.Н. Чичерин начинает с исследования личности. Не зная природы и свойств человеческой личности, мы ничего не раскроем в общественных отношениях. Мыслитель писал о том, что человек как существо, обладающее разумом и волею, является субъектом. Существование субъекта, лежащего в основании всех явлений внутреннего мира, не подлежит ни малейшим сомнениям. Это исходный постулат его концепции, базирующийся на утверждении, что никакими доводами нельзя опровергнуть факт осознания своего «я», факт, имеющий мировое значение.

Рассматривая понятие личности, Б.Н. Чичерин выделяет её атрибуты: «источник этого высшего достоинства человека и всех вытекающих из него требований заключается в том, что он носит в себе сознание Абсолютного, то есть этот источник лежит именно в метафизической природе субъекта, которая возвышает его над всем физическим миром и делает его существом, имеющим цену само по себе и требующим к себе уважение» [4, с. 32]. Анализируя доводы современной ему эмпирической психологии, которая в духе позитивизма отрицала само понятие личности, сводя его лишь к ряду психических состояний, связанных законом последовательности, Б.Н. Чичерин пришел к выводу, что позитивизм, как и материализм, ведет к разрушению самой идеи права, ибо для него не существует субъекта – носителя безусловной ценности. Признавать за человеческой личностью безусловное достоинство – значит предполагать, что она есть нечто постоянное, нечто такое, что пребывает в потоке явлений.

Особо подчеркнем, что понятие свобода личности – фундамент, на котором выстраивается вся философско-правовая концепция Б.Н. Чичерина. Понятие свободы, по мнению российского мыслителя, человек как личность получает из внутреннего опыта, из осознания того, что различные всевозможные действия зависят от него самого, а не диктуются ему. «Вся христианская религия, – отмечает Б.Н. Чичерин, – так же как и еврейская, основана на понятии о внутренней свободе человека: грехопадение понимается как акт свободной воли. В самой практической жизни сознание своей свободы служит человеку главным побуждением к деятельности» [4, с. 33].

Воля, как рациональное начало человека, который действует во внешнем мире, должна оставаться свободной. Воля независима от внешних факторов, она определяется внутренними побуждениями личности, непременно ориентируется на присущие ей разумные начала. Высшее проявление свободы, по убеждению Б.Н. Чичерина, заключается в том, что воля властвует и над своими действиями. Способность человека отвлекаться от любого частного определения закона заключается в том, что он носит в себе идею абсолютного закона. Свобода личности, которая стремится к осуществлению абсолютного закона, определяется российским мыслителем как нравственная свобода личности. Нравственная свобода исходит от сознания

абсолютного начала. Произвол есть проявление ограниченной свободы. Произвол исходит от относительного начала. Сочетание абсолютного и относительного начал является непреложным фактом. Отсутствие одного из начал определяет действие личности как вынужденное.

Отметим, что, несмотря на принятие как гегелевской идеалистической диалектики в понимании истории, так и гегелевских представлений о государстве как высшей форме социального бытия, идеология философско-правовых построений Б.Н. Чичерина отлична от западной идеологии. Он – последователь сложившегося в XIX ст. в Российской империи философско-правового подхода. Ко второй половине XIX ст. в западной философии права, вместе с общей тенденцией роста влияния позитивизма и сциентизма, популярность концепции естественного права резко падает. Ведущие правоведы и теоретики права всё больше склоняются к тому, что толкование «артикулов» естественного права в высшей степени субъективно и что научное значение имеет лишь изучение истории положительного права. Эволюцию последнего стараются понять методами психологии или социологии. В работе «Положительная философия и единство науки» Б.Н. Чичерин пишет о том, что право в западной философско-идеологической концепции всё больше трактуется как формальная юридическая система [3, с. 92].

Отметим, что отечественная традиция философии права избежала указанных крайностей. Несмотря на широкий спектр различных подходов к вопросу о природе права – от гегельянства до позитивизма – формальное понимание права чуждо нашей культуре. Господствующей линией в отечественной философии права остается та, которая рассматривает право в тесной связи с нравственной жизнью общества. Это является своеобразной аксиомой отечественной традиции философии права.

Многие отечественные правоведы считают, что лучше всего концепция русской философии права была представлена Ф.М. Достоевским, который выразил русское мировоззрение, очищенное от недостатков и однобокости концепций как славянофилов, так и западников.

Считаем, что идеология философско-правовых построений Б.Н. Чичерина в отношении права как поиска правды-справедливости, как преобразования внутренней природы человека близка к идеологии концептуальных философско-правовых построений Ф.М. Достоевского, несмотря на то, что идейно-художественная система Ф.М. Достоевского в целом сформировалась на почве его глубоко религиозного мировоззрения. Для Ф.М. Достоевского идеал человеческого сообщества есть свободное внутреннее единение людей, основанное на христианской любви. Такое единение достигается не внешним принуждением и авторитетом, а через преобразование внутренней природы человека. Это свободное внутреннее обновление людей возможно как внутреннее осознание их общей друг для друга ответственности и всеобщей солидарности. Онтологической основой возможности такой солидарности является Бог и Божия благодать. Нравственный прогресс есть не дело рук человеческих, прогнозировано проявляющийся в социальной жизни, а результат любви и веры в Бога, который

приводит нас к себе силой своей высшей воли и Божественного провидения. Спасение человека состоит в утверждении добра и любви и возможно лишь внутренним экзистенциальным путем.

В отличие от религиозного мировоззрения Ф.М. Достоевского, в понимании Б.Н. Чичерина государство и право основываются на признании у личности рационального начала – свободной воли, которая выступает в качестве творческой, созидательной силы. Свободная воля определяет свободу личности и её права в гражданском обществе.

«Личная свобода и проистекающие из неё права принадлежат к области гражданского общества. Государство, являясь верховным установителем и охранителем этих прав, тем самым подчиняет себе гражданское общество. Но свобода составляет существенный элемент самого государства. Оно состоит из свободных лиц, которые, подчиняясь высшей власти, сами, в большей или меньшей степени, участвуют в решении общественных дел. Это участие составляет сущность свободы политической, в отличие от свободы личной или гражданской. Следовательно, развитие свободы политической составляет также одну из целей государства. Теоретики народовластия считают её даже неотъемлемой принадлежностью всякого правового государства. Но свобода в государстве не есть произвол. Свобода подчиняется высшему нравственному порядку. Свобода человека потому должна быть уважаема, что человек – существо разумно-нравственное, носящее в себе сознание высших начал. «В государстве он становится членом высшего нравственно-юридического союза, который, подчиняя части целому, тем самым осуществляет нравственный закон и служит средством для нравственного возвышения людей. Таким образом, осуществление нравственного порядка составляет также цель государства» [2, с. 100].

Человек изначально наделен природой способностью самостоятельно мыслить, а также самостоятельно выбирать – значит, способностью жить по установленным им нравственным законам. Поскольку человеческое общество в своей совокупности есть самостоятельная, духовная, в отличие от живой природы, область бытия, то образование и развитие различных человеческих союзов происходят по законам развития Абсолютного Разума. Подобные союзы являются областью проявления Абсолютного Разума. На этом основании Б.Н. Чичерин делает вывод о том, что личность не наделяется правами, но признание за личностью прав составляет коренное начало правоповедения.

Как и Ф.М. Достоевский, Б.Н. Чичерин создал оригинальную самобытную философско-правовую концепцию, учитывающую главным образом традиции естественного права и тяготеющую, как и концепция Ф.М. Достоевского, в своей онтологии к поиску правды-справедливости, к преображению внутренней природы человека, предполагая изначально равенство людей обладающих свободной волей.

Подчеркнём то обстоятельство, что особенности понимания идеи естественного права проявляются главным образом в воззрениях Б.Н. Чичерина на государство. В противоположность «договорной» теории образования государства, свойственной классической трактовке идеи есте-

ственного права, Б.Н. Чичерин понимал государство как метафизическое начало, «юридическое лицо», нравственное проявление Абсолютной Идеи.

Рассматривая публично-правовой аспект творчества Б.Н. Чичерина, отметим, что взаимоотношения свободных лиц в государстве и с государством у него имеет духовное основание, а не «механическое» действие. Следствием идеи духовного единства явилось и понимание самой цели образования государства. В понимании Б.Н. Чичерина государство содержит в себе не только категорию «цель» как объективное проявление Абсолютного Разума, но и категорию «средство», при помощи которой человеческая свобода достигает своего высшего завершения в свободе политической.

Выделим тот важный факт, что, исследуя российскую государственность и структуру российского общества, Б.Н. Чичерин в труде «Общее государственное право» рассматривает возникновение и взаимодействие сословий. Социальные структуры российского общества стали предметом его глубокого и разностороннего анализа. Он анализировал происхождение сословий, исследовал их роль в социально-экономической и политической жизни общества, дал подробную классификацию.

Интерес вызывает анализ, проведенный российским мыслителем в отношении взаимодействия сословий с государством. Важной составляющей этого анализа стало выяснение социальных функций сословий, их способности или неспособности содействовать социальному миру и сословной гармонии – общественной стабильности.

Исходной методологической посылкой в анализе сословного вопроса является утверждение Б.Н. Чичерина об изначальном, а потому объективном, неравенстве, существующем в обществе. Люди неравны друг другу в физических и интеллектуальных способностях, в образовании, в трудовом усердии и навыках, умении быть расчётливыми и бережливыми. Указанное предопределяет фактическое неравенство положений людей в обществе и, следовательно, его иерархично-сословную организацию.

Б.Н. Чичериным была разработана детальная классификация сословий, в основе которой лежит несколько критериев. Российский мыслитель считал, что «в связи с различным происхождением сословий существует и различие оснований, на которых строится сословное деление. Основанием может быть: 1) различие рождения; 2) различие вероисповедания; 3) степень зависимости; 4) различие занятий» [2, с. 261]. Рождение определяло принадлежность лица к благородным или неблагородным сословиям; вероисповедание – принадлежность к религиозным конфессиям; степень зависимости относил человека к рабскому или крепостному состоянию; различие занятий определяло их характер: политический – у военных и духовных сословий, гражданский – у промышленного сословия. Критерием классификации стало также место проживания, предопределявшее существование сельского и городского сословий. Исходя из материально-экономического критерия – обладания собственностью – выделялись бедные, мелкие собственники, средние слои, богатые. На основании образовательного признака Б.Н. Чичерин выделял умственную аристократию, средние по уровню образованности слои («техники») и «умственный пролетариат», под которым

он понимал учившихся, но недоучившихся, а потому малообразованные слои населения.

Чаще всего Б.Н. Чичериным использовались понятия: «высшее сословие» – для обозначения дворянства, «низшее сословие» – как правило, для обозначения крестьянства и «среднее сословие» – для обозначения промежуточного слоя между основными сословными полюсами.

Таким образом, социальная структура общества в теории Б.Н. Чичерина выглядит сложной и многоплановой, каковой она и являлась в действительности. Разнообразие статусов и отношений трактовалось российским мыслителем как необходимое проявление мирового закона, действие которого особенно заметно в экономической сфере, поэтому так разнообразны экономические слои общества.

Подчеркнём, что теория Б.Н. Чичерина не допускала возможности решительной ломки существовавшей социальной структуры, но вместе с тем указывала на назревшие изменения в положении того или иного общественного слоя с целью сохранения внутреннего равновесия и устойчивости общества. Согласно Б.Н. Чичерину, возникший в России институт государства был главной и долгое время единственной консолидированной политической силой, влиявшей на все социальные процессы. Именно государство сформировало каркас общества – его социальную структуру. Б.Н. Чичерин утверждал, что, начиная с эпохи Ивана Грозного, государство взяло на себя роль собирателя разрозненных сил средневекового российского общества. Московское правительство к концу XVII ст. объединило общественные силы в сословия и подчинило их государственному порядку через наложение на них обязанностей.

«Сословия отделились друг от друга резкой чертой вследствие наложенного на них государственного тягла. Каждое было прикреплено к своей службе, дворяне – к службе государевой, торговые и промышленные люди – к городам, где они несли разнообразные имущественные и служебные повинности, наконец, крестьяне – к помещикам. Это было общее крепостное право, распространявшееся на все сословия. Преобладающей чертой этого сословного устройства было не право, а обязанность. И чем более развивалось государство, тем эти обязанности становились строже» [2, с. 278].

По мысли Б.Н. Чичерина, когда необходимый уровень силы государственной власти, единства и прочности общественных связей был достигнут, начался обратный процесс – постепенного «раскрепощения» сословий. Во второй половине XVIII ст. первым таким сословием стало дворянство. Благодаря двум основным нормативным актам: манифесту «О даровании вольности и свободы российскому дворянству» Петра III от 18 февраля 1762 г. и «Грамоте на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства» Екатерины II от 21 апреля 1785 г. – оно получило ряд существенных социальных и экономических льгот.

Выход сословий из-под государственной опеки трактовался Б.Н. Чичериным как начало процесса постепенной либерализации общественных отношений. Такая оценка выражала его мировоззренческую позицию. Как человек своего времени, Б.Н. Чичерин главное место в социаль-

ных отношениях отводил дворянству, считая его порождением исторического времени, имеющим свои традиции, чувства, предания и предрассудки, формировавшиеся веками.

Особо подчеркнём факт утверждения Б.Н. Чичериным, что исторический процесс нельзя «торопить», но необходимо рационально и осторожно его реформировать. Высшей стадией развития идеи российского государства Б.Н. Чичерин считал конституционную монархию, в которой, как он утверждал, различные начала общежития приводятся к идеальному единству: монарх представляет начало власти, народ – начало свободы, аристократическое собрание – постоянство закона. Монарх и аристократическое собрание, входя в общую организацию, должны действовать совместно, согласованно, для достижения общей государственной цели.

Выводы. В своей онтологии философско-правовое учение Б.Н. Чичерина находится на пересечении нескольких важнейших направлений отечественной философии права. Он гегельянец, принимающий как гегелевскую идеалистическую диалектику в понимании истории, так и гегелевские представления о государстве – высшей форме социального бытия. Б.Н. Чичерин – последовательный западник; кроме того, он представитель философии «государственной школы», объявившей государственную власть главной созидательной силой российской истории. Б.Н. Чичерин – ведущий идеолог российского либерализма. В онтологическом контексте правовые взгляды Б.Н. Чичерина строились на рациональных началах познания, в духе гегелевского панлогизма. Именно в философско-правовом учении Г.В.Ф. Гегеля российский мыслитель видел величайшее достижение идеалистической философии.

Б.Н. Чичерин создал оригинальную самобытную философско-правовую концепцию, в своей онтологии учитывающую главным образом традиции естественного права, тяготеющую к поиску правды-справедливости, к преобразению внутренней природы человека, предполагающую изначальное равенство людей, обладающую свободной волей.

Библиографические ссылки

1. *Валицкий А.* Нравственность и право в теориях русских либералов конца XIX – начала XX в. / А. Валицкий // Вопросы философии. – 1991. – № 8.
2. *Чичерин Б. Н.* Общее государственное право / Б. Н. Чичерин. – М., 2009.
3. *Чичерин Б. Н.* Положительная философия и единство науки / Б. Н. Чичерин. – М. : Типография Высочайше утверждённого тов-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1892. – 334 с.
4. *Чичерин Б. Н.* Философия права / Б. Н. Чичерин. – М. : УРСС, 2012. – 344 с.

Кузьменко В.В. Онтологія філософсько-правового вчення Б.М. Чичеріна. Розкрито, що у своїй онтології філософсько-правове вчення Б.М. Чичеріна перебуває на перетині найважливіших напрямів вітчизняної філософії права. Б.М. Чичерін – гегельянець, що приймає гегелівську ідеалістичну діалектику в розумінні історії, гегелівське уявлення про державу, послідовний західник. Крім того, він – представник філософії, що оголосила державну владу головною творчою силою російської історії, провідний ідеолог російського лібералізму. Б.М. Чичерін створив оригінальну самобутню філософсько-правову концепцію, що у своїй онтології враховує головним чином традиції природного права, тяжіє до пошуку правди-справедливості, до перетворення внутрішньої природи людини, передбачає первинну рівність людей, що мають вільну волю.

Ключові слова: онтологія філософсько-правового вчення, державна влада, природне право, свобода волі, раціональне начало.

Kuzmenko V.V. Ontology of philosophical-legal doctrine by B. Chicherin. The article revealed that in his philosophical ontology legal doctrine by B.N. Chicherin is located at the intersection of the most important directions of the national philosophy of law. He is a follower of Hegel, receiving Hegelian idealistic dialectics in the understanding of history, and Hegel's concept of the state, B.N. Chicherin serial a Westerner in addition, he is a representative of philosophy, has declared the state power is the main creative force of Russian history, B.N. Chicherin leading ideologist of Russian liberalism. Legal views of B.N. Chicherin built on sound principles of cognition, in the spirit of Hegel's logic. In one of his fundamental works «Philosophy of law» B.N. Chicherin largely reproduced Hegel's approach to law as a development of the ideas of individual freedom is the realization of the free will. In this regard, he sharply criticizes the theory of identifying the right to state interest, with force or with the law issued by the state. At the same time, the Russian legal scholar and philosopher considers Hegel approach to the philosophy of law is not liberal and not individualistic. According to Hegel, the human person as the bearer of the spirit is only a transient phenomenon common spiritual substance, expressed in the objective laws and institutions. In this case, the individual is deprived of his independence and is absorbed by the state. Therefore Hegel approach to philosophy B.N. Chicherin reviewed the liberal individualistic manner.

The idea of individual freedom in interpretation of B.N. Chicherin has three steps, firstly, it is the right of an individual considered in the context of external freedom, secondly, this morality, as internal freedom, thirdly, there is a public freedom, as a transformation of subjective morality in objective morality. It is a combination of individual freedom with the right in the public unions, such as family, civil society, Church and state. His philosophical legal build B.N. Chicherin begins with the study of personality. Without knowing the nature and properties of the human person, we do not reveal in public relations. Russian thinker wrote that man, as a being with a mind and a will, is subject. The existence of the subject, laying in the basis of all phenomena of the inner world, there is not the slightest doubt. This initial postulate that its concept is based on the assertion that no arguments, you cannot deny the fact of self-consciousness, a fact that has global significance.

The concept of the freedom of the individual is the basis on which is built the whole philosophical and legal concept of B.N. Chicherin. The concept of freedom, according to Russian thinker, a man, as a person, receives from the inner experience, from the awareness that all sorts of different steps depend on himself and not dictated to him.

The highest manifestation of freedom, in the opinion of B.N. Chicherin, is that the will to dominate and on his actions. The ability of a person to be distracted from any private definition of the law is that he bears in itself the idea of the absolute law. Freedom of the personality, which strive for the absolute law is determined by Russian thinker as a moral freedom of the individual. Moral freedom comes from the consciousness of the absolute beginning. Arbitrariness is a manifestation of limited freedom. Arbitrariness comes from relative to the beginning. The combination of absolute and relative started is a fact. The absence of one started determines the action of an individual as involuntary.

B.N. Chicherin, created an original distinctive philosophical-legal concept, its ontology taking into account mainly the tradition of natural law. His philosophical and legal concept in its ontology tends to seek truth-justice, the transformation of the inner nature of man, assumes initial equality of people of freewill.

Keywords: *ontology philosophic and legal doctrine, state power, natural law, freedom of will, the rational.*

Надійшла до редакції 02.12.2013

Орлова О.О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ

Розглянуто види правового мислення. Здійснено спробу систематизації видів правового мислення за різними критеріями. Надано характеристику основних видів правового мислення.

Ключові слова: мислення, правове мислення, види правового мислення, практичне мислення, теоретичне мислення, професійне мислення.

Постановка проблеми. Незважаючи на загальновизнану складність дослідження феномена правового мислення, вивчення видів правового мислення та його класифікація стає найактуальнішим на сучасному етапі розвитку юридичної науки.

Аналіз наукової літератури з проблематики правового мислення свідчить, що сьогодні відсутній єдиний підхід до його класифікації. Отже, метою цієї статті є систематизація підходів до класифікації правового мислення та характеристика основних її видів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вирішення професійних юридичних завдань вимагає правового мислення, дослідження якого відбувається у наукових працях І. Андрюшка, В. Братасюка, А. Бернюкова, В. Коробки, А. Жалінського, О. Мордовцева, Ю. Оборотова, О. Овчинникова, О. Скакун та інших вчених, які розглядають правове мислення як логічне пізнання явищ правової сфери, засноване на правових знаннях і досвіді, з метою вирішення правових проблем. Правове мислення є процесом пізнання, який здійснюється за правилами логіки, що відрізняє його від емпіричного, чуттєвого, ірраціонального пізнання юридичних явищ. Правове мислення засновується на правових знаннях і правовому досвіді [1, с. 752].

Цікавим є дослідження західного вченого Едварда Хлеві «Вступ у правове мислення» [2], що знайомить з феноменом правового мислення, його специфічною логікою та проблемами, зупиняючись безпосередньо на практичному професійному правовому мисленні.

Видатний науковець Б.М. Теплов чітко розрізняє уявлення про почуттєво-дієве орієнтування та, власне, практичне мислення як таке, розкриває психологічну характеристику практичного мислення, аналізує форми отримання інформації та способи її особистісної інтерпретації [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомленню сутності правового мислення сприяє проведення його класифікації за різними критеріями. Так, найбільш розповсюдженим є поділ правового мислення за характером вирішуваних завдань на практичне та теоретичне.

В історії філософії поділ мислення людини на практичне і теоретичне

вперше було здійснено філософами античності (Платон, Аристотель); у Новий час Кант, Гегель та інші філософи визначали особливості та функції практичного і теоретичного мислення [4].

Наукові дослідження останніх років у США, Німеччини, Франції визначають не тільки складність, але й значну теоретичну важливість проблеми практичного мислення. Його визначними рисами сьогодні називають спрямованість на перебудову дійсності; специфічність його узагальнень; індивідуалізованість практичного мислення, коли пізнаються якості не досліджуваного об'єкта, а всієї взаємодіючої системи [5].

Практичне мислення формується і розвивається у процесі безпосередньої життєдіяльності людини. Воно нерозривно пов'язано з конкретними діями, які здійснює людина в таких видах діяльності, як гра, навчання, професійна робота, суспільна праця, і виконує функцію обґрунтування діяльності. Психологи називають практичне мислення "мисленням в дії".

У процесі реального мислення сучасної людини практичне і теоретичне мислення взаємопов'язані і зумовлюють один одного.

Теоретичне правове мислення формує системи знання (теорії), які використовуються на практиці й, таким чином, дають можливість більш глибоко оволодіти державно-правовими предметами і явищами, зрозуміти їх сутність.

Отже, мислення вченого перетворюється на мислення теоретичне, а мислення практичного працівника на виробництві – на практичне. Звідси впливають такі особливості практичного мислення: невідривність від реалізації; нечітке завдання зі складно прогнозованими та постійно змінними умовами; специфічний об'єкт думки та дії; конкретність ситуації; спрямованість на перетворення. Складність юридичних проблем, що має розв'язувати юрист, багатогранність юридичної діяльності, її своєрідний характер зумовлює наявність професійно-правового мислення у працівників цієї категорії.

У теорії професійне практичне юридичне мислення визначається як система інформаційної насиченості, що складається в особи установками професійного призначення. Професійне мислення юриста має базуватися на виключно високій нормативній культурі, яка виражається у непохитній переконаності у непорушності, органічній єдності букви і духу закону, вірі у кінцеву непереборність ідей права і справедливості. Професійне мислення юриста включає в себе такі важливі складові елементи, як універсалізм і ерудованість. Справжнім професіоналом може стати лише людина з високим інтелектом, стійкими психологічними якостями [6].

Вказане підтверджує міркування автора про те, що теорія і практика мають не протиставлятися, а взаємодоповнювати одна одну. Порушенням цього постулату, на жаль, грішать «адепти» як теорії, так і практики.

У літературі містяться досить докладні описи того, як все це відбувається, зокрема, в Інтернет-середовищі. Так, Н.В. Громико сформулювала проблему суперечливого взаємовідношення між теоретичним знанням і особливим режимом роботи в сфері всесвітньої електронної мережі у вигляді двох взаємовиключних тверджень:

– теоретичне правове мислення в епоху Інтернет є неможливим, а освіта, що має своїм завданням його формування, є безперспективною і не

потрібна суспільству;

– теоретичне правове мислення є можливим і перспективним, якщо зробити Інтернет не засобом інформатизації та «постмодернізації» суспільства, а засобом його, так би мовити, епістемологізації [7].

Отже, описані вище мисленнєві деформації, що виникають під впливом особливостей організації телекомунікаційних мереж і стилю роботи в сучасному медійному середовищі, становлять серйозну проблему для теоретичного правового мислення і побудованої на його основі системи освіти. Нагальним науково-практичним завданням є розробка дієвих засобів подолання негативних ефектів, що при цьому виникають.

Отже, професійне правове мислення – це інтелектуальна діяльність щодо розв'язання професійних правових завдань. Оскільки специфіка професійної діяльності зумовлена особливостями завдань, що їх розв'язують різні спеціалісти, то якість професійної діяльності, або рівень професіоналізму, залежить від типу мислення. Високий рівень професіоналізму пов'язаний з теоретичним (не емпіричним), творчим, часто інтуїтивним мисленням і розвиненим практичним інтелектом. Підготовка професіонала вимагає обов'язкового аналізу специфіки професійних завдань і стратегії їхнього розв'язування, оскільки процес мислення полягає в розв'язанні тих або інших завдань.

Важливим є поділ правового мислення *за новизною*:

– творчо-правове мислення – мислення на основі творчої уяви;
– відтворюючо-правове мислення – мислення на основі образів і уявлень, почерпнутих з правових джерел.

Слід також, на нашу думку, окреслити види правового мислення *за функціями*:

– інформаційно-пізнавальне – полягає у відображенні правової дійсності, засвоєнні й обробці правової інформації, передбачає нагромадження знань про право, юридичну практику, тобто правові знання, ідеї, уявлення людини, спрямовані на цілісне сприйняття світу, виконують роль орієнтира у відношеннях з оточуючою дійсністю, беруть участь в упорядкуванні та організації правових відносин, які плануються;

– аналітично-оцінювальне правове мислення – передбачає оцінку як правових знань, так і правової дійсності з погляду цих знань, визначає критерії для правомірної і протиправної поведінки;

– інтерпретаційне правове мислення – спрямоване на здійснення тлумачення, осмислення правових норм;

– евристичне – реалізується відкриттям нових явищ правової дійсності;

– прогностичне правове мислення – здійснюється через прогнозування або передбачення наслідків своїх дій;

– регулятивне – припускає, що на основі ставлення до чинної в суспільстві системи правових приписів, заборон, зобов'язань і дозволів відбувається формування мотивів поведінки, настанов на правомірні чи протиправні діяння.

Залишається не розкритою в юридичній літературі характеристика правового мислення *за мірою розгорнутості*:

– дискурсивне правове мислення – опосередковане логікою міркувань, а не сприйняття.

– інтуїтивне правове мислення – мислення на основі безпосередніх чуттєвих сприйняття і безпосереднього віддзеркалення правових явищ.

Також слід зазначити, що правове мислення можна класифікувати *за- лежно від засобів*: вербальне правове мислення оперує абстрактними знаковими структурами; наочне – це мислення на основі образів і предметів.

За функціональною спрямованістю розрізняють такі види правового мислення: критичне – спрямоване на виявлення недоліків у правових судженнях інших людей; творче – пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок.

Аналіз наукової літератури щодо критеріїв поділу правового мислення дозволив виділити вид правового мислення *за глибиною відображення правової дійсності*:

- буденне правове мислення – сукупність знань, ідей, теорій, концепцій, почуттів і емоцій та інших ідеологічних і психологічних якостей основної маси громадянського суспільства щодо діючого і бажаного права та правової системи;

- професійне правове мислення – сукупність юридичних професійних правових знань, почуттів, емоцій, оцінок, настанов, мотивів, які характерні для представників відповідної групи та формуються в результаті професійної діяльності і навчання. Даний вид правового мислення, притаманний юристам-професіоналам, формується внаслідок отримання спеціальної професійної (юридичної) підготовки, а також під час роботи в юридичній сфері (в правоохоронних органах, суді, адвокатурі, нотаріаті тощо). Носії професійної правосвідомості, як правило, не лише володіють спеціалізованими, конкретизованими знаннями чинного законодавства, але й вмінням, навичками його застосування;

- науково-правове мислення – сукупність наукових знань, теорій, доктрин, оцінок, емоцій і почуттів юристів-науковців відносно існуючої і бажаної правової системи громадянського суспільства. Наукове правове мислення притаманне науковцям, викладачам вищих навчальних закладів юридичного профілю, які займаються теоретичною розробкою загальних або галузевих правових проблем. На відміну від буденного наукове правове мислення передбачає не лише наявність юридичної освіти, але й уміння оперувати правовими категоріями, принципами, теоріями, концепціями, здійснювати широкі і глибокі узагальнення правового матеріалу, тобто має систематизований, комплексний характер.

Висновки. Отже, саме визначення основних критеріїв класифікації правового мислення та характеристика його видів дозволить як уникнути наукової термінологічної плутанини, методологічної та теоретичної невизначеності, так і більш ґрунтовно розглянути сутність такого складного феномену, як правове мислення.

Бібліографічні посилання

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 1232 с.
2. *Леви Э.* Введение в правовое мышление / пер. с англ. – М., 1995. – 115 с.
3. *Теплов Б. М.* Ум полководца / предисл. В. В. Умрихина. – М. : Педагогика, 1990.
4. Мислення [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/Мислення>.
5. *Корнилов Ю. К.* Практическое мышление как высшая психическая функция / Ю. К. Корнилов, А. В. Панкратов // Практическое мышление: специфика обобщения, природа вербализации и реализуемости знаний : сб. статей / ред. проф. Ю. К. Корнилова. – Ярославль, 1997. – 143 с.
6. *Фонарев А. Р.* Психологические особенности личностного становления профессионала / А. Р. Фонарев. – М., 2005. – 560 с.
7. *Громыко Н. В.* Интернет и постмодернизм: их значение для современного образования / Н. В. Громыко // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С. 175-180.

Орлова Е.А. **Подходы к классификации правового мышления.** Рассмотрены виды правового мышления. Осуществлена попытка систематизации видов правового мышления по разным критериям. Характеризуются основные виды правового мышления.

Ключевые слова: мышление, правовое мышление, виды правового мышления, практическое мышление, теоретическое мышление, профессиональное мышление.

Orlova O. O. **Approaches to classification of law thought.** The article deals with law thought types. An attempt of law thought types' systematization upon different criteria is performed. The description of main law thought types is provided.

The first criterion of law thought classification is called a manner of tasks solved. In accordance to it theoretical and practical law thought types are distinguished. It is emphasized that professional law thought, as a unity of both theoretical and practical thought, is distinguished in legal works.

The second criterion of law thought classification is called novelty. In accordance with it the following law thought types are distinguished: creative (productive) – thought basing on imagination; reconstructive (reproductive) – thought basing upon images and ideas, taken from various sources.

The third criterion of law thought classification is called functions performed. In accordance to it the following law thought types are distinguished: informational and cognitive – which reflects law reality, absorbs and proceeds law information, envisages accumulation of knowledge on law, law practice, ideas and concepts of the world, perform the role of a guide in relationships with the surrounding reality, take part in collating and organization of planned law relationships; analytical and evaluating law thought, which provides for law cognizance and law reality as well, defines criteria of lawful and unlawful behavior; interpretive law thought, aiming at law standards interpretation; cognitive law thought, which is exercised by opening of new phenomena of law reality; predictive law thought, which is performed through prediction of consequences of one's deeds; regulative law thought, which assumes that attitude towards acting within the society law standards, prohibitions, obligations and allowances forms grounds for behavior, directions for lawful or unlawful acts.

It is also distinguished discourse (logical), intuitive law thought. By means of thought: verbal, visual law thought. By the functional direction: critical and creative law thought. By the depth of reflection of law reality: every day, professional, scientific law thought.

The attention is paid to the fact that due to law thought a future lawyer learns law reality, absorbs information on law and law phenomena, which helps to choose the way of professional activities exercise.

Keywords: thought, law thought, law thought types, theoretical thought, professional thought.

Надійшла до редакції 17.10.2013

Савіщенко В.М.кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 371.3

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ**

Здійснено аналіз наукового, методичного та організаційного видів діяльності педагогів. Аргументовано залежність якості освіти від її науково-методичного забезпечення. Розглянуто нормативно-правові акти, які регламентують даний вид педагогічної діяльності. Визначено цілі вітчизняної системи науково-методичної роботи у сфері освіти. Встановлено розбіжність вживання термінів «науково-методична діяльність», «наукова робота», «методична робота». Сформульовано поняття «науково-методична діяльність педагога».

Ключові слова: науково-методична діяльність, науково-методичне забезпечення, педагог, професійна діяльність, освіта.

Постановка проблеми. Європейський стандарт життя, якого прагне Україна, вимагає переосмислення значення освіти в цілому та ролі педагогічної діяльності зокрема. Глобалізація й інноваційний тип розвитку суспільства потребує підвищення ефективності і конкурентоспроможності навчальних закладів України. За 22 роки незалежності, маючи визнаний світом педагогічний досвід, вітчизняні ВНЗ так і не увійшли до переліку найкращих закладів за рейтингами «Таймс» і «Шанхайський». Перебуваючи на межі фінансово-економічної кризи, політичної, релігійної нетерпимості, Україна має реальну загрозу розгортання культурної катастрофи суспільства. Протистояти цим процесам може і повинен учитель (педагог, вихователь, викладач), виховуючи в молодого покоління духовність, прагнення до взаєморозуміння, толерантності, морального вдосконалення.

Педагогічна діяльність – поняття комплексне, сутність якого полягає в здійсненні навчання та виховання людини, створенні умов для всебічного розвитку, виховання світоглядних позицій, передачі накопичених знань. Її суб'єктами є педагогічні (вихователі, вчителі) та науково-педагогічні (викладачі, старші викладачі, доценти та ін.) працівники. Професійна діяльність педагогів, як вид соціокультурної діяльності, має як загальні риси, так й відмінні, враховуючи специфіку дошкільного, загальноосвітнього та вищого навчального закладу. Однак рівень педагогічної майстерності учителя, вихователя та викладача залежить від їх постійної підготовки до проведення занять, під якою розуміється методична, наукова, організаційна та інша діяльність. Отже, зміст структурних елементів педагогічної діяльності залишається однією із найбільш невирішених наукових проблем у теорії професійної освіти, що обумовлюється недосконалістю нормативно-правової бази, яка регламентує цей вид діяльності.

Метою статті є аналіз стану проблеми науково-методичної діяльності педагогів, визначення мети науково-методичного забезпечення, оновлення

змісту поняття «науково-методична діяльність педагогів» на нормативно-правовому та педагогічному рівнях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання науково-методичного забезпечення діяльності у сфері освіти досліджувалося багатьма ученими, серед яких К. Абульханова-Славська, Ю. Андріяко, Я. Болюбаш, С. Гончаров, Г. Гребенюк, О. Дубасенюк, М. Євтух, В. Козаков, Н. Кузьміна, С. Кустова, І. Лащик, В. Різник, Я. Рудик, М. Степко, Г. Шемелюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Критичний аналіз нормативно-правової бази у сфері освіти, теоретичних уявлень про зміст та структуру педагогічної діяльності, стан педагогічної практики показує, що питання науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу досліджено неповно, фрагментарно.

Наукове забезпечення являє собою сукупність теоретичних основ забезпечення навчального процесу різноманітними засобами дидактики, загальної педагогіки, психології, теорії управління, соціології, методики, наукознавства і дотримання галузевих вимог. Як зазначають С. Кустова та Я. Рудик, основною вимогою до наукового забезпечення є достатній науковий рівень теоретичних матеріалів [1]. На цій основі до наукового забезпечення входять навчальні плани і програми; програми виробничої практики; науково-методична, навчально-методична та початкова література (зокрема, альтернативні підручники і навчальні посібники); наукове обґрунтування наочності та технічних засобів навчання; наукове обґрунтування інформаційно-комп'ютерного забезпечення навчального процесу тощо. Під методичним забезпеченням зазвичай розуміють практичну частину науково-методичного забезпечення, яка є комплексною і складається із двох частин: методичного наукового і методичного практичного [2, с. 10]. Відтак, науково-методичне забезпечення діяльності у сфері освіти розглядається у поєднанні теоретичного і практичного забезпечення із логічною послідовністю як наукового пошуку, так і методичних розробок, а також їх спільне обов'язкове втілення на практиці.

На переконання В. Різника, науково-методичне забезпечення навчального процесу, перш за все, є сукупністю методичних рекомендацій викладачам, скерованих на вдосконалення як методик навчання з окремих предметів, так і підготовки фахівців даного профілю в цілому. Виходить він з того, що зараз на перший план висувуються такі форми діяльності педагога, як розроблення індивідуальних стратегій навчання, навчальна педагогічна діагностика, індивідуальне консультування. Останнім часом, на його думку, центральною ідеєю педагогічної науки є орієнтація на внутрішній світ особистості. У формуванні критеріїв оцінювання ефективності навчально-виховного процесів слід враховувати компетентність, ініціативу, творчість, саморегуляцію, унікальність розумових здібностей. Йдеться про певну систему інтелектуальних якостей, які характеризують рівень розвитку індивідуальних розумових можливостей. Наявність таких якостей дає змогу характеризувати рівень ефективності професійної освіти, що не зменшує важливості формування знань, умінь, навичок, які слід розглядати в

ширшому контексті завдань інтелектуального виховання [3]. В науці, звичайно, існують й інші погляди. Так, наприклад, деякі дослідники визначають науково-методичне забезпечення навчального процесу як сукупність документів, наукових, навчальних, методичних матеріалів, які описують зміст, встановлюють структуру, визначають результат, регламентують перебіг навчального процесу [4, с. 1].

У ст. 19 Закону України «Про освіту» передбачено, що наукове і методичне забезпечення освіти здійснюють: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, Національна Академія наук України, Національна академія педагогічних наук, центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері освіти, вищі навчальні заклади, академічні, галузеві науково-дослідні інститути, заклади післядипломної освіти, інші науково-методичні і методичні установи у взаємодії з відповідними підприємствами, творчими спілками, асоціаціями, товариствами, громадськими науковими організаціями [5]. У ст. 1 Закону «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» визначено, що Національна академія наук України є вищою державною науковою організацією держави, яка організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження, а також координує проведення фундаментальних досліджень у наукових установах та організаціях України [6]. Національна академія педагогічних наук України відповідно до свого Статуту сприяє створенню підприємств для підготовки дидактичних матеріалів та надання науково-технічних і науково-методичних послуг, розвитку різних форм інноваційної діяльності та міжнародного науково-технічного співробітництва в галузі освіти, педагогіки і психології. Свої завдання і функції Академія виконує через: проведення членами Академії та співробітниками наукових установ, спеціально створюваними колективами фундаментальних, прикладних, пошукових і прогностичних досліджень, розроблення програм, проектів, прогнозів, різноманітних засобів і технологій для науково-методичного забезпечення системи освіти [7].

Цікаві думки стосовно основних завдань і змісту управління науково-методичною роботою загальноосвітніх закладів нового типу висловила О. Василюшина, запропонувавши такі її напрями: 1) аналіз умов забезпечення психофізичного здоров'я учнів, стану викладання предметів і навчальних курсів, підготовка рекомендацій щодо приведення їх у відповідність до державних стандартів освіти; 2) створення організаційних умов для безперервного вдосконалення фахової освіти і кваліфікації педагогічних працівників; 3) організація вивчення якості забезпечення навчально-виховного процесу кадрами з відповідною педагогічною освітою; 4) керівництво роботою методичних кафедр, комісій та координація їх діяльності; 5) проведення методичних заходів, спрямованих на розвиток творчих можливостей педагогів; 6) залучення педагогів до науково-дослідної роботи в статусі методистів-кореспондентів відповідних кафедр регіональних інститутів післядипломної педагогічної освіти; 7) апробація та введення нових освітніх

технологій і систем; 8) створення умов для збереження, систематичного поповнення та ефективного використання методичного фонду літератури, аудіо- та відеоматеріалів; 9) координація змісту управління науково-методичною роботою зі змістом діяльності методичних і науково-методичних установ регіону [8].

З цього приводу М. Фіцула зазначає, що науково-методична робота спонукає вчителя до засвоєння змісту нових програм і технологій їх реалізації, ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних дисциплін і методик їх викладання, вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, вдосконалення навичок самоосвітньої роботи, забезпечує надання вчителю кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності. В сучасній школі, як вважає учений, методична робота здійснюється за такими напрямками: 1) поглиблення філософсько-педагогічних знань, спрямованих на відродження й розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії, методики навчання і виховання; 2) вивчення діалектики і принципів розвитку української національної школи; 3) освоєння методики викладання додаткових предметів; 4) освоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики і принципів активізації навчальної діяльності учнів, формування у них наукового світогляду; 5) систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, глибоке вивчення відповідних державних документів; 6) упровадження досягнень етнопедагогіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів зразків національної культури і традицій [9, с. 446].

Важливу увагу в цьому контексті слід приділити Положенню про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, а саме пункту 7, де сказано, що науково-методичне забезпечення включає: 1) державні стандарти освіти; 2) навчальні плани; 3) навчальні програми з усіх нормативних і вибіркового навчальних дисциплін; 4) програми навчальної, виробничої й інших видів практик; 5) підручники і навчальні посібники; 6) інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; 7) індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальних дисциплін; 8) контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; 9) контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу; 10) методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових робіт і дипломних проектів (робіт) [10].

Цей перелік не є вичерпним, до нього може бути включено те, що визначить викладач, кафедра (предметна або циклова комісія) і вищий навчальний заклад. Також слід зазначити, що кафедра визначає науково-методичне забезпечення і взаємодію дисциплін між собою, розробляє концептуальні підходи до змісту навчання. На цій підставі складається новий навчальний план, програма, формується склад викладачів, практикантів, планується система заходів [11, с. 189].

Щодо поняття «навчальні плани», то С. Зинов'єв розглядає таку його дефініцію, як державний керівний документ, що визначає загальний напрямок і основний зміст підготовки спеціалістів, а також види і форми навчальної роботи, охоплюючи виробничу практику, форми і терміни перевірки знань студентів. Відповідно, навчальний план встановлює основні риси навчального процесу і значною мірою визначає зміст та систему самостійної роботи студентів, передбачає необхідну її плановірність й послідовність, зберігаючи при цьому повну можливість самостійного індивідуального планування її студентами протягом усього курсу навчання у вищому навчальному закладі [12, с. 44].

Як переконана Т. Грица, навчальний план – це не лише перелік певних дисциплін з указівкою кількості годин навчальних занять, в ньому знаходять своєрідне відображення уявлення про вимоги суспільства до спеціаліста даного профілю. Як наслідок, без урахування різних соціально-економічних, політичних, культурних факторів, без знання психології, педагогіки в найширшому розумінні цих слів, без глибокого знання спеціальності науково обґрунтований навчальний план скласти неможливо [13, с. 193].

Під навчальною програмою Я. Болюбаш розуміє нормативний документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів. Робоча навчальна програма є нормативним документом вищого закладу освіти і розробляється для кожної навчальної дисципліни на основі навчальної програми дисципліни відповідно до навчального плану [14, с. 18].

Можна погодитися з В. Тишук, що основною роботою у напрямі науково-методичного забезпечення у сфері освіти є: 1) науково-методичні дослідження розробки змісту неперервної освіти; 2) визначення переліку базових дисциплін, що викладаються в професійних навчально-виховних закладах; 3) визначення змісту знань, його структурної складової на окремих ступенях освіти, у відповідних програмах; 4) розробка державних стандартів, які визначатимуть оптимальний обсяг знань для кожного з цих ступенів; 5) впровадження інтегрованих навчальних дисциплін. Оновлення змісту професійної освіти передбачає надання йому фахової спрямованості, визначення оптимальної структури та змісту професійної, а також загально-технічної підготовки фахівців на рівні досягнень науки, техніки, технології та світового досвіду [15, с. 101].

Як наголошує М. Курко, у сфері освіти в цілому здійснюється досить активна міжнародна наукова та науково-технічна співпраця. Форми такої співпраці можуть бути різноманітні, наприклад: провадження спільних наукових досліджень, технічних і технологічних розробок на основі кооперації, спільних науково-технічних програм; провадження досліджень та розробок за спільними координаційними угодами; виконання робіт, передбачених угодою, однією із сторін якої є організація іноземної держави або міжнародна організація. Навчальні заклади України разом із зарубіжними навчальними закладами здійснюють і взаємний обмін науковою та науково-технічною інформацією, використовують об'єднані міжнародні інформа-

ційні фонди, банки даних. Окрім цього, слід загадати і проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів, взаємний обмін науковими, науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами й аспірантами, а також спільну підготовку спеціалістів. Зокрема, погоджуємося з М. Курко, що доцільно ширше залучати наукові підрозділи навчальних закладів до участі в реалізації загальнодержавних (національних), державних (міжвідомчих), галузевих (багатогалузевих), регіональних (територіальних) програм, які є основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем та їх наукового супроводження. Також підтримуємо учену стосовно того, що навчальні заклади мають ширше залучатися до виконання державного замовлення на науково-технічну продукцію, яка щорічно формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій, і затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до чинного законодавства [16, с. 28].

Якщо говорити про сучасні науково-методичні розробки, то вони повинні відповідати освітньо-кваліфікаційній характеристиці, освітньо-професійній програмі підготовки студентів за визначеним напрямом та містити поряд з традиційними й інноваційні компоненти. Сам інноваційний шлях удосконалення науково-методичного забезпечення передбачає інтеграцію навчально-освітнього та науково-пізнавального процесів, що забезпечить надання студентам сучасних наукових знань, сприятиме оволодінню ними методології їх отримання й використання під час навчання та протягом усього життя. І цілком вірно підкреслено, що сучасний підручник чи посібник мають розроблятися, спираючись на останні наукові досягнення в тій чи іншій галузі знань, а теоретичний матеріал доцільно підкріплювати практичними фактами, прикладами з діяльності підприємств, супроводжувати певними ілюстраціями [17, с. 9].

Однією із визначальних вимог сучасної освіти є наступність у поданні навчального матеріалу, що передбачає собою максимальне використання на кожному з етапів навчання попередніх досягнень, а це потребує реалізації міжпредметних зв'язків, послідовного вивчення окремих дисциплін, розділів, тем і співвідношення їх змісту між собою. І найбільш важливим при цьому є аналіз змісту освіти, вибір методів навчання, критеріїв оцінювання знань, умінь і навичок [18, с. 12]. Правильно організоване науково-методичне забезпечення системи занять з кожної дисципліни дозволяє підвищити інформаційну ємність навчального матеріалу, забезпечує притаманну йому наочність, розширює можливості для самостійної пізнавальної діяльності осіб, котрі навчаються, і активізує їх мислення, сприяє впровадженню наукової організації і самого педагога. В цей же час науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу буде дійовим лише при реалізації системного підходу, який забезпечує глибоке вивчення організації фахової підготовки, проектування і створення принципово нової організації навчального процесу [19, с. 52]. Тому вітчизняна система освіти потребує свіжих ідей, новітніх педагогічних технологій задля реального

покращення якості освіти.

Отже, виходячи з аналізу зазначеного, перш за все, слід розуміти значення науково-методичного забезпечення, в якому є нагальна необхідність, для створення професіонального осередку усіх викладачів як потужного стимулятора розвитку їх педагогічної творчості. Тому ми повинні усвідомлювати, що в умовах модернізації освіти є потреба максимально покращувати та оновлювати науково-методичне забезпечення, створювати абсолютно нові методичні рекомендації, активні методики ведення навчання, способи реалізації теорії і практики та, звісно, запозичення передового педагогічного досвіду інших країн. І це не є лише потребою теорії, це давно закріплено у національному законодавстві. Так, серед основних шляхів реформування освіти у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») передбачено забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень [20].

Отже, система науково-методичної роботи у сфері освіти має такий перелік цілей: 1) постійне оновлення та доповнення змісту навчання; 2) зміна освіти впровадженням інноваційних педагогічних технологій; 3) всебічний розвиток та удосконалення навчально-виховного процесу; 4) задоволення інтересів як осіб, що навчаються, так і педагогічного колективу; 5) розробка ефективних методик для підвищення результативності сприйняття навчального матеріалу, а також його викладення.

Також слід підкреслити, що науково-методичне забезпечення переслідує і такі ідеї у сфері освіти, як забезпечення органічного взаємозв'язку підготовки осіб, що навчаються, на основі принципів науковості, пріоритетності знань і моральних цінностей, системності й систематичності, прогностичності, ступневості. Зокрема, потрібно враховувати і мобільність освіти, її оперативність, що безумовно тягне за собою вимоги у цілеспрямованих системних діях. Науково-методичне забезпечення діяльності у сфері повинно створювати належні умови для професійної орієнтації, саморозвитку та самореалізації особистості, формування у неї моральних якостей, а також і соціально-громадського досвіду. Тільки за умови якісного науково-методичного забезпечення діяльності у сфері освіти можна говорити про реальне підвищення інтелектуального розвитку як окремого громадянина, так й усієї нації. Отже, під науково-методичною діяльністю педагога ми розуміємо одну із інтегрованих складових педагогічної діяльності, яка орієнтована на вдосконалення навчально-виховного процесу з урахуванням сучасних досягнень дидактики та галузі знань, що викладається, розробку науково-методичного забезпечення діяльності у сфері освіти.

У рамках вітчизняного законодавства даний вид педагогічної діяльності регулюється законами «Про освіту» [5], «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» [6], Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах [10], наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової

й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів» [21].

Особливу увагу привертає останній нормативно-правовий акт, в якому чітко розмежовуються наукова, методична й організаційна робота педагогічних та науково-педагогічних працівників. В обсяг методичної роботи входить: написання і підготовка до видання конспектів лекцій, методичних матеріалів до семінарських, практичних, лабораторних занять, курсового і дипломного проектування, навчальної та виробничої практики студентів; розробка навчальних і робочих планів, програм; складання завдань до проведення модульного, тестового і підсумкового контролю, екзаменаційних білетів; розробка та впровадження нових інноваційних форм і методів організації навчально-виховного процесу. В обсяг наукової роботи входить: виконання планових наукових досліджень із звітністю у таких формах: науково-технічні звіти згідно з ДЕСТ; дисертація; монографія, підручник, навчальний посібник, словник, довідник, стаття, тези доповідей; рецензії на наукові роботи; керівництво науковою роботою студентів і аспірантів. В обсяг організаційної роботи входить: робота в науково-методичних комісіях МОН, ДАК, в експертних і фахових радах, методичних радах; організація наукових заходів; участь у виховній роботі, виконання обов'язків куратора.

На наш погляд, такий розподіл є дискусійним. Наприклад, робота в спеціалізованих радах із захисту дисертацій вимагає високої наукової компетентності, тому її необхідно віднести до наукової роботи. У свою чергу, виконання обов'язків куратора орієнтовано на формування колективу академічної групи, навчальну успішність студентів. Цей вид діяльності наближений до навчально-виховного процесу, тому його доречніше віднести до навчальної роботи.

Слід підкреслити, що в педагогічних дослідженнях широко використовується термін «науково-методична діяльність», тоді як у нормативно-правових актах спостерігається чітке розмежування наукової, методичної та організаційної роботи. На наш погляд, враховуючи сучасний стан розвитку педагогіки, такий підхід є суперечливим і невиправданим, оскільки науково-методичну діяльність педагога ВНЗ необхідно розглядати комплексно, з урахуванням специфіки навчально-виховного процесу у ВНЗ. В університетах, інститутах, академіях здійснюється викладання не предмета, а науки. Тому навчальна і наукова функції тісно взаємопов'язані між собою. Методика викладання дисциплін у ВНЗ вимагає постійного оновлення змісту предметів з огляду на останні досягнення науки, зміну ролі педагога від моделі «транслятор знань» до моделі «дослідник, винахідник нових знань».

Бібліографічні посилання

1. *Кустова С. О.* Наукове та методичне забезпечення професійної освіти в умовах інтенсифікації процесу навчання / Кустова С. О., Рудик Я. М. // Науковий вісник НУБіП України. – 2003. – № 2.
2. *Шемелюк Г. О.* Особливості науково-методичного забезпечення навчального процесу у технічному коледжі в умовах ступеневої освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2003. – 20 с.
3. *Різник В.* Теоретичні основи науково-методичного забезпечення професійної

підготовки студентів економічних спеціальностей в умовах входження України у світовий освітній простір / В. Різник // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди». – 2008. – № 16. – С. 193-195.

4. *Жорнова О.* Науково-методичне забезпечення навального процесу у вищій школі: усталені нормативи та сучасні вимоги / О. Жорнова // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 2. – С. 1-4.

5. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII // ВВР УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

6. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу : Закон України від 07.02.2002 № 3065-III // ВВР України. – 2002. – № 30. – Ст. 205.

7. Про затвердження Статуту Національної академії педагогічних наук України : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.1999 № 2222 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – С. 88.

8. *Василишина О. О.* Управління науково-методичною роботою в загальноосвітніх навчальних закладах нового типу в умовах модернізації системи освіти / О. О. Василишина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/2_2010/vasilish.pdf.

9. *Фіцула М. М.* Педагогіка : навч. посібник. – Видання 2-ге, випр., доп. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2005. – 560 с.

10. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : Наказ Міносвіти від 02.06.1993 № 161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93>.

11. *Журенко Л. О.* Науково-методичне забезпечення викладання спец дисциплін / Л. О. Журенко // Матеріали міжнародної науково-практ. конф., Львів, 11-14 травня 1994 р. – К., 1994. – Ч. 1. – С. 188-189.

12. *Кей Тони, Ромбл Гревилл.* Открытые университеты: сравнительный анализ // Перспективы. – 1992. – № 3. – С. 44.

13. *Грица Т. Г.* Організація професійної освіти в системі МВС України (управлінський та адміністративно-правовий аспекти) : монографія / Т. Г. Грица. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – 342 с.

14. *Болюбаш Я. Я.* Організація навчального процесу у вищих закладах освіти / Я. Я. Болюбаш. – К. : ВВП «Компас», 1997.

15. *Тищук В. І.* Системний підхід у науково-методичному забезпеченні навчального процесу в професійній школі / В. І. Тищук // Матеріали міжнародної науково-практ. конф., Львів, 11-14 травня 1994 р. – К., 1994. – Ч. 1. – С. 101-103.

16. *Курко М. Н.* Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / М. Н. Курко; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 40 с.

17. *Жегус В. О.* Інноваційна концепція сучасного науково-методичного забезпечення навчального процесу / В. О. Жегус // Матеріали VI Всеукраїнської науково-методичної конф., 24 жовтня 2008 р. – Х., 2008. – С. 9-11.

18. Методолого–теоретические проблемы развития профессионального образования / под ред. Х. Беднарчика. – СПб., 1995. – 294 с.

19. *Лашик І. П.* Науково-методичне забезпечення навчального процесу при ступеневій підготовці спеціалістів : зб. матер. наук.-практ. конф. / І. Лашик. – К., 1998. – С. 52-55.

20. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.

21. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів // Вища школа. – 2003. – № 1. – С. 114-122.

Савищенко В.Н. Обновление содержания научно-методической деятельности педагогов. В статье анализируются научный, методический и организационный виды деятельности педагогов. Аргументирована зависимость качества образования от его научно-методического обеспечения. Рассматриваются нормативно-правовые акты, которые регламентируют данный вид педагогической деятельности. Определяются цели отечественной научно-методической работы в сфере образования. Установлено несоответствие употребления терминов «научно-методическая деятельность», «научная работа», «методическая работа». Сформулировано понятие «научно-методическая деятельность педагога».

Ключевые слова: научно-методическая деятельность, научно-методическое обеспечение, педагог, профессиональная деятельность, образование.

Savishchenko V.M. Update the content of teachers' scientific-methodical activity.

This paper analyzes teachers' scientific, methodological and organizational activities. The author argued the dependence of the quality of education of its scientific and methodological support. She consider the regulations that govern this type of educational activities. Scientific and methodological support of education is considered together of theoretical and practical provision of logical consistency as scientific research and teaching materials, as well as their joint mandatory implementation in practice.

The objectives of the national system of scientific and technical work in the field of education are: 1) the constant updates and additions to the content of education; 2) modification in education by implementing innovative teaching technologies; 3) comprehensive development and improvement of the educational process ; 4) satisfying the interests of both learners and teaching staff; 5) development of effective techniques for improving the performance perceptions of teaching material and its presentation. It is emphasized that the scientific and methodological support and pursues these ideas in education as providing organic interrelation training of learners, based on scientific principles, priorities of knowledge and moral values, consistency and regularity, predictability, stages. Scientific and methodological support in this area should create appropriate conditions for career guidance, self-development and self-identity of a person, formation in his/her moral qualities, as well as social and civic experience.

The author found out the difference between the use of the terms "scientific-methodical activity", "scientific work", "methodical work." She formulated the concept of "teacher's scientific and methodological activities" as an integrated part of educational activities focused on improving the educational process based on modern achievements didactics and field of knowledge that is taught, the development of scientific and methodological support of education. She gave suggestions for improving the text of the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of rules of time for planning and recording of training work and a list of the main types of teachers' and teaching staff's technical, scientific and organizational work of higher education institutions".

Keywords: scientific and methodological activities, scientific and methodological support, teacher, professional activities, education.

Надійшла до редакції 17.12.2013

Сердюк І.А.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.130.53

**ЗАКОН ЯК ФІЛОСОФСЬКА ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА
КАТЕГОРІЯ: ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
І ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНOSTІ**

Розглянуто підходи до розуміння категорії «закон» на рівні правової та філософської доктрин. На основі їх аналізу запропоновано власну дефініцію поняття «правовий закон», що узгоджується з положеннями теорії правової держави й, окрім своєї практичної значущості, дозволяє певною мірою здолати ту невідповідність, що існує у філософському та загальноприйнятому в правознавстві підходах до розуміння категорії «закон».

Ключові слова: закон, неправовий закон, правовий закон.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови України як правової держави провідна роль у регулюванні суспільних відносин належить такому різновиду нормативно-правового акта, як закон, що актуалізує необхідність дослідження цього складного, а тому багатоаспектного явища правової дійсності на рівні як загальнотеоретичної, так і галузевих юридичних наук, і особливо – конституційного права.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики закону, як от етимологія терміна «закон», однойменне поняття, його інтерпретація, диференціація, предмет законодавчого регулювання, межі чинності закону, законодавчий процес та ін. Учені, котрі є розробниками теорії правової держави, обстоюють ідею про необхідність функціонування в такій державі лише правових законів, причому інтерпретують згадане поняття, як правило, крізь призму такої категорії моралі, як справедливість.

Вагомий внесок у розробку окреслених питань належить таким фахівцям у галузі теорії права та конституційного права, як С. Алексєєв, А. Колодій, В. Кравченко, Л. Морозова, Н. Пархоменко, В. Погорілко, П. Рабинович, О. Скакун, О. Фрицький та ін.

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговує монографія російського науковця М. Сильченка «Закон: проблеми етимології, соціології і логіки», предметом наукового аналізу в якій стала проблема співвідношення соціальної закономірності та юридичного закону, а також досліджено механізм переведення суперечностей соціальної дійсності у логічно несуперечливий юридичний закон [8, с. 2].

У ході підготовки цієї статті дослідник поставив за мету з'ясувати, якою мірою взаємопов'язані та взаємозумовлені філософський і спеціально-юридичний підходи до розуміння категорії «закон».

Досягнення поставленої дослідницької мети зумовило необхідність використання діалектичного, формально-логічного, спеціально-юридичного та герменевтичного методів пізнання.

Крім того, підготовлена автором наукова стаття ґрунтується на таких теоретичних положеннях, що мають методологічне значення:

1) закон – складне та багатоаспектне явище об'єктивної дійсності (закон природи, закон соціальний, закон науковий, закон юридичний), а од-нойменний термін характеризується полісемічністю (багатозначністю);

2) юридичний і науковий закони, на відміну від природного і соціального законів, є об'єктивними за своїм змістом і суб'єктивними за формою виразу, що свідчить про їх абстрактний характер [8, с. 67-68, 71].

Виклад основного матеріалу. Сучасний досвід розвитку пізнання в галузі загальної теорії держави і права свідчить про своєрідний двоєдиний процес: з одного боку, відбувається «адаптація» філософського знання до державно-правової сфери, «філософізація» державно-правового знання, а з іншого – саме ця сфера все частіше породжує такі рівні осмислення державно-правової реальності, які досягають висот філософського узагальнення. Обидві ці тенденції виключно сприятливо впливають на розвиток загальної теорії держави і права, і недалекий той час, коли їх органічне злиття приведе до розквіту даної науки [2, с. 27]. Більше того, конкретні науки, як свідчить досвід, можуть опрацьовувати й опрацьовують категорії, що досягають філософського рівня [2, с. 23]. Однією з таких категорій цілком справедливо можна вважати закон.

Категорія закону – поняття закономірного взаємозв'язку процесів і явищ соціальної дійсності, за влучним виразом М Сильченка, складає серцевину будь-якої науки про суспільство [8, с. 30].

Аналіз філософської літератури з предмета дослідження свідчить про єдність науковців у підході до розуміння цієї наукової категорії. Під законом розуміють загальні, суттєві, необхідні, об'єктивні, усталені зв'язки явищ і процесів. Вчені наголошують на таких важливих рисах закону, як відбиття в ньому загальних, об'єктивних, усталених, необхідних для явищ і процесів зв'язків, причому ці зв'язки виражають сутність або одну зі сторін сутності.

Зважаючи на задекларовану дослідницьку мету, з'ясуємо, чи притаманні юридичному закону і якою мірою наведені нами вище риси об'єктивного соціального закону?

Закон завжди є сутнісним відношенням, однак поняття «сутнісне відношення» є ширшим за поняття «відношення між сутностями», оскільки і відношення між зовнішніми сторонами предметів може бути сутнісним [8, с. 34].

Наведена ознака об'єктивного соціального закону достатньо повно розглянута в філософській літературі і практично ніким не заперечується при характеристиці закону. Що ж стосується юридичної науки, то в ній достатньо широко розповсюджена думка, що в процесі законотворчості необхідно брати до уваги залежність, що існує між видами нормативно-правових актів і колом суспільних відносин, ними регульованих [8, с. 34].

Загальне положення про те, що юридичний закон виражає об'єктивну соціальну закономірність, не може бути сформульовано як вимога обов'язкового закріплення в ньому суттєвих, внутрішньо необхідних відношень. І в цьому плані законом у філософському та юридичному розумінні певної тотожності не спостерігається. Юридичний закон як акт вищого органу законодавчої влади в державі регулює та відбиває не лише важливі та сутнісні суспільні відносини – законодавець покликаний регулювати все коло суспільних відносин, що належать до його компетенції.

У стратегічному плані, вважає М. Сильченко, немає необхідності кардинальним чином змінювати зміст положення, що склалося у практиці конституційного будівництва, згідно з яким вищий орган законодавчої влади не може бути завчасно пов'язаним колом об'єктивно законодавчої регламентації, оскільки це обмежувало б законодавця у виборі актуальних проблем суспільного розвитку, що потребують свого вирішення [8, с. 37].

З іншого боку, необхідно брати до уваги той факт, що в умовах функціонування правової держави діяльність усіх органів публічної влади (не є винятком із цього правила і Парламент) має бути підпорядкована спеціально дозволеним принципам, за яким органам публічної влади, їх службовим і посадовим особам дозволено робити лише те, що прямо передбачено законом.

Серед основних ознак об'єктивного соціального закону важливе місце займає така його властивість, як всезагальність. Закон є загальним зв'язком. Він охоплює порівняно велику групу якісно однорідних явищ. Ступінь охоплення останніх визначає міру загальності закону. Всезагальність характеризує закон з погляду кількості явищ, які підпадають під дію закону з огляду на його просторову дію. Всезагальність закону розглядається зазвичай у двох значеннях. По-перше, у значенні абсолютного охоплення дією закону буквально всіх явищ без винятку. Ця властивість є лише у основних законів діалектики. По-друге, всезагальність уживається в значенні безумовного охоплення всіх тих явищ, які мають однорідність, і вони з необхідністю підпадають під дію закону, навіть якщо він має суворо окреслені межі дії [8, с. 38].

Ознака всезагальності об'єктивного соціального закону означає, що всі явища, які підпадають під його дію, не можуть не підкорятися його вимогам. Закон не передбачає винятків, адже він всезагальний. Іншим є характер ознаки всезагальності в юридичного закону. Він відрізняється від всезагальності соціального закону щонайменше за двома моментами. По-перше, юридичний закон порушується. Російський учений Н. Коркунов, маючи на увазі цю властивість юридичного закону і порівнюючи його з об'єктивним законом, писав: «... Норми можуть бути порушені, порушити ж закон неможливо». Саме в цьому й полягає перша вада всезагальності юридичного закону. По-друге, в юридичному законі за волевиявленням законодавця можуть бути передбачені винятки різного характеру: за часом і місцем його дії, колом фізичних і юридичних осіб і т. ін. [8, с. 39]. У такий спосіб право фактично відступає від життєвої правди та визнає дійсну нерівність там, де формально передбачає рівність.

Оцінюючи співвідношення об'єктивного соціального закону та закону юридичного за ознакою всезагальності в цілому, М. Сильченко дійшов висновку, що між соціальним та юридичним законами за цією властивістю більше відмінного, ніж подібного. Причому відмінність носить настільки принциповий характер, що трансформувати всезагальність соціального закону у відповідну властивість юридичного і тим самим зблизити ці два види законів ні теоретично, ні практично неможливо [8, с. 40-41].

Вважаємо, що з таким висновком ученого повною мірою погодитись не можна, адже ніхто не заважає суб'єкту законотворчості в особі парламенту принаймні мінімізувати кількість різного роду винятків, про які вже згадувалося нами вище і які до того ж справедливо викликають неабиякий суспільний резонанс.

Об'єктивний соціальний закон включає в себе повторення певних зв'язків, певної взаємодії явищ, усталеність цих явищ. Для підтвердження цього положення М. Сильченко посилається на Г.В. Гегеля, котрий вказав на усталеність як на суттєву ознаку закону. Закон явища – це «те, що залишається рівним собі у зміні явищ» [8, с. 41].

Основою усталеності, повторюваності зв'язків є умови дії закону. Закон може діяти лише в певних умовах, які не можна відривати від самого закону, а зміна умов часто викликає і зміну самого закону. Можна сказати: які умови, такий і закон. Із виникненням нової бази, тобто нових умов, виникає й новий закон [8, с. 41-42].

Аналізуючи юридичний закон в плані його співвідношення з усталеністю та повторюваністю як властивостями соціального закону, М. Сильченко виокремив такі три моменти:

1) як для соціального, так і для юридичного закону надзвичайно важливими є умови дії. Але якщо в будь-якому соціальному законі останні є його органічною складовою частиною, то в юридичному законі умови мають зовнішню природу, і від того, наскільки точно вони враховані та відбиті в ньому, залежить його дієвість, ефективність та життєздатність. У наближенні юридичного закону до реальних умов його дії вбачається важливий шлях до підвищення його дієвості, авторитету та верховенства. В цьому сенсі проглядаються необмежені можливості у зближенні юридичного закону з об'єктивним соціальним законом;

2) сенс буття юридичного закону не зводиться, як відомо, до врахування та відображення умов, що його породили. Він покликаний активно впливати на ці умови. Регулюючи в потрібному напрямку суспільні відносини, беручи участь у їх перетворенні, закон тим самим розхитує і основи своєї дії, тобто чим ефективніше юридичний закон виконує своє функціональне призначення, тим швидше він втрачає свою життєдіяльність, адже зі зміною умов, які викликали його до життя, повинен змінюватись і сам закон. У цьому сенсі ефективність юридичного закону негативно впливає на його стабільність;

3) юридичний закон, якщо він здатний впливати на умови, що викликають до життя об'єктивні соціальні закони, в змозі впливати на самі ці закони. Саме в цьому, на думку М. Сильченка, і лежить ключ до відповіді на

питання, що давно обговорюється юридичною наукою: чи може юридичний закон змінити існуючі та сприяти виникненню нових суспільних відносин?

Творча сила юридичних законів, а отже їх авторитет і верховенство, на пряму визначаються тим, наскільки сильно вони впливають на учасників суспільних відносин і чи спроможні вони впливати на мотиви та інтереси при виборі варіантів поведінки, тобто на умови своєї дії. Як вважає М. Сильченко, у змістовному, а не в формальному значенні верховенство закону визначається тим, що за допомогою саме цієї форми права суспільство в особі держави, використовуючи економічну, фінансову, політичну та іншу міць, може реально впливати на об'єктивні соціальні закони, змінювати їх. Інші джерела права, такі як правовий прецедент, правовий звичай, правовий договір, правова доктрина та ін., в силу своєї природи в цьому процесі не можуть бути задіяні [8, с. 44].

Об'єктивний соціальний закон є необхідним зв'язком. Необхідність – основа закону, одна з форм прояву всезагальної необхідності (детермінованості), невід'ємна риса закону. Поняття «закон» як щось обов'язкове, примусове для виконання пов'язане саме з наявністю цієї риси. Необхідність виявляється в суворо визначеному порядку плину процесів, без якого неможливе здійснення об'єктивного соціального закону. Як невід'ємна риса закону, необхідність вказує на обумовленість настання тих результатів, які випливають із законів.

Необхідність – процес неминучий та обов'язковий. Якщо наявні відповідні умови, то неминуче настають і відповідні результати. В цьому полягає примусова сила закону [8, с. 44].

Закони суспільного розвитку не є стосовно суспільства вимогою якоїсь зовнішньої сили, волі більшості або волі «впливової» меншості. Вони – продукт виключно внутрішньої самоорганізації суспільства, формуються об'єктивно на основі матеріального виробництва із свідомих дій мас людей, що переслідують свої цілі [8, с. 48].

Державний примус складає зовнішній прояв юридичної сили закону, в той час як єство його криється за межами закону як такого. Необхідність державного примусу лише вказує на те, що закономірності буття юридичного закону як акта-документа та об'єктивні соціальні закони суспільних відносин, що ним регулюються, лежать у різних площинах. Зовнішнього державного примусу для забезпечення юридичної сили закону вимагається тим більше, чим менше відображений у ньому необхідний зв'язок процесів, що регулюються законом. У цьому сенсі авторитет і верховенство закону, як це не здається парадоксальним, тим вище, чим рідше для своєї реалізації юридичний закон потребує зовнішньої сили з боку держави. І навпаки – його авторитет і верховенство значно підвищуються, коли реалізація закону забезпечується «кістковою, мускульною та розумовою силою нормальної життєдіяльності суспільства» [8, с. 50-51].

Зважаючи на предмет даного дослідження, а також нормативно-правовий припис, закріплений у ст. 1 Конституції України, за яким наша держава визнається соціальною і правовою, цілком логічним та обґрунто-

ваним видається питання про те, чи узгоджуються з теорією правової держави і якою мірою існуючі в сучасній філософській і правовій доктрині погляди науковців щодо розуміння категорії «закон».

Способом розв'язання поставленого питання стане методологічний аналіз інтерпретацій досліджуваного поняття, що у вигляді дефініцій відтворені у навчальній та науковій юридичній літературі, а також у проекті Закону України «Про нормативно-правові акти», підготовленому та внесеному до Верховної Ради О. Лавриновичем.

Огляд наукової та навчальної юридичної літератури, в якій розкривається зміст поняття «закон», свідчить про однаковий підхід науковців-правознавців щодо розуміння досліджуваної нами загальнотеоретичної категорії, свідченням чого є його різні інтерпретації.

Так, Н. Пархоменко поняття «закон» розкриває як нормативно-правовий акт, який прийнятий в особливому порядку органом законодавчої влади або на референдумі, володіє вищою юридичною силою і регулює найважливіші суспільні відносини [5, с. 162].

А. Колодій формулює дефініцію категорії «закон» як нормативно-правовий акт, який регулює найбільш важливі суспільні відносини і тому приймається колегіальним представницьким органом державної влади (парламентом) або всенародним голосуванням (референдумом) [3, с. 194].

На думку В. Кравченка, закон – це зазвичай нормативно-правовий акт, що приймається органом законодавчої влади (Верховною Радою) чи безпосередньо народом України (на всеукраїнському референдумі) з дотриманням вимог законодавчої процедури, має вищу (стосовно всіх інших нормативно-правових актів) юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини загального характеру [4, с. 263].

П. Рабінович визначає поняття «закон» як нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або самого народу, який регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення і має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів [6, с. 107].

Дефінітивна норма, закріплена в ч. 2 ст. 6 згаданого проекту Закону України «Про нормативно-правові акти», розкриває зміст категорії «закон» як нормативно-правовий акт, який регулює найбільш важливі суспільні відносини встановленням статусу, загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів таких відносин та відповідальності за порушення зазначених правил.

Отже, аналіз наведених визначень дозволяє виокремити такі суттєві ознаки загальнотеоретичної категорії «закон»:

а) він являє собою нормативно-правовий акт, тобто прийнятий у встановленому порядку та відповідній юридичній формі письмовий документ уповноваженого суб'єкта правотворчості, яким встановлюються, змінюються або скасовуються юридичні норми. Основне призначення нормативно-правового акта полягає в тому, що він є зовнішньою формою виразу та закріплення правових норм;

б) приймається вищим колегіальним представницьким органом дер-

жави (парламентом) або безпосередньо народом (через референдум). В Україні, наприклад, прийняття законів належить до компетенції Верховної Ради; громадяни України здійснюють законодавчі повноваження через всеукраїнський референдум;

в) регулює найважливіші суспільні відносини. Згідно зі ст. 92 Конституції тільки законами визначаються права, свободи, обов'язки людини і громадянина, правовий режим власності, територіальний устрій України, організація і порядок проведення виборів і референдумів, організація і діяльність органів виконавчої влади, основи місцевого самоврядування, судоустрій, основи цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними чи дисциплінарними правопорушеннями, і відповідальність за них та ін. В цій статті Основного Закону фактично визначено коло суспільних відносин, які складають предмет законодавчого регулювання. Оскільки словосполучення «найважливіші суспільні відносини» є оціночним судженням і зазвичай складовою інших споріднених із законом визначень категорій, як от нормативно-правовий акт, підзаконний нормативно-правовий акт, на нашу думку, при формулюванні дефініції поняття «закон» доречно вживати словосполучення «регулює суспільні відносини, що складають предмет законодавчого регулювання» замість іншого – «регулює найважливіші суспільні відносини»;

г) має вищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів. Вища юридична сила закону означає його пріоритет стосовно нормативно-правових актів глави держави, органів і посадових осіб державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, що приймаються на основі та на виконання законів і не можуть суперечити закону, а тому є підзаконними; закони змінюються чи скасовуються тільки іншими законами або рішеннями Конституційного Суду, якими визнаються неконституційними та втрачають чинність окремі положення закону чи закон загалом;

д) приймається в особливому порядку, передбаченому Основним Законом держави і Регламентом парламенту. Законодавчий процес відбувається за певною процедурою, яка передбачає такі його стадії: законодавчу ініціативу, підготовку, розгляд та обговорення законопроектів, прийняття та введення в дію законів.

Будь-який предмет, явище або процес (не є винятком і закон) має свій зміст і належну йому форму. Немає змісту без форми, так само, як і немає форми без змісту. Водночас кожний предмет, явище або процес має специфічний зміст і відповідну йому форму [2, с. 173]. Всі ж наведені нами вище ознаки досліджуваного поняття дають уявлення скоріше не про зміст явища, а про його форму, що не дозволяє повною мірою з'ясувати юридичну природу досліджуваного феномена правової дійсності в умовах функціонування правової держави. З цією метою скористаємося пізнавальними можливостями таких парних категорій діалектики, як «зміст» та «форма».

У філософії під *формою* розуміють спосіб існування й вираження *змісту*, тобто певним чином упорядкованої сукупності елементів та процесів, що утворюють предмет. Поняття «форма» використовується також у значенні внутрішньої організації змісту, і в цьому сенсі проблематика форми

отримує подальший розвиток у категорії «структура».

Будь-яке цілісне утворення має як свою зовнішню, так і внутрішню форму. *Зовнішня форма* – це вираження зовні цілісного утворення, що є чимось самостійним стосовно змісту. *Внутрішня форма* – це структура, спосіб організації, певна упорядкованість частин цього цілого, що є складовою його змісту [2, с. 188-189].

Отже, зміст закону становить собою сукупність правових норм, які виконують регулятивну або охоронну функцію. Зовнішню форму закону складає письмовий документ із усіма необхідними реквізитами. Що ж до внутрішньої форми закону, то це його внутрішня структура, елементами якої, як правило, є розділи, глави, статті, частини статей, пункти, підпункти, що містять нормативно-правові приписи.

Вище ми звернули увагу на той факт, що прибічники теорії правової держави обстоюють тезу про необхідність функціонування в такій державі лише правових (тобто справедливих) законів. Проте такий підхід не можна вважати беззаперечним, адже, якщо не брати до уваги категоричного імперативу І. Канта (Вищого Морального Закону), видається неможливим, принаймні в найближчому майбутньому, існування та функціонування єдиної моральної системи як у межах усієї світової спільноти чи її частини, так і в межах окремо взятої держави.

Підтвердженням висловленого судження можуть слугувати як окремі суспільно-політичні процеси, викликані кризовими явищами в державах Європейського Союзу, що взяли на себе зобов'язання сповідувати й обстоювати єдині цінності, так і міркування основоположника нормативізму Ганса Кельзена, що знайшли своє відображення у його широко відомій науковому загалу праці «Чисте правознавство». Нагадаємо, що нормативісти право ототожнюють із законом, незалежно від його відповідності чи невідповідності певній моральній системі.

Якщо за основу брати лише відносні моральні цінності, то вимога, що право повинно бути моральним, себто справедливим, може означати лише те, що оформлення позитивного права повинно відповідати певній – з-поміж багатьох можливих – моральній системі. Хоча цим самим не виключається і можливість тієї вимоги, що оформлення позитивного права повинно відповідати іншій моральній системі, і цілком імовірно, що реально воно цій іншій системі й відповідає, водночас суперечачи моральній системі, відмінній від цієї. Якщо, за умови цілком відносних цінностей, висувати вимогу відмежування права від моралі взагалі й права від справедливості зокрема, то ця вимога зовсім не означає, нібито право з мораллю, право зі справедливістю не перетинаються, і що поняття права не підпадає під поняття добра. Адже поняття добра можна визначити не інакше, як обов'язкове, що відповідає нормі. А коли право визначають як норму, то мають на увазі, що те, що узгоджується з правом, і є добром. Коли правовий порядок визначається як моральний чи неморальний, справедливий чи несправедливий, тим самим визначається й відношення правового порядку до однієї з багатьох моральних систем, а не до Високої Моралі, отже, виноситься лише відносне й аж ніяк не абсолютне ціннісне судження, а чин-

ність позитивного правопорядку не залежить від його відповідності чи невідповідності якійсь моральній системі [1, с. 82].

Релятивістська теорія цінностей не означає, як часто це хибно розуміють, відсутність жодних цінностей і, зокрема, справедливості. Це означає, що немає абсолютних цінностей та абсолютної справедливості, а є лише відносні цінності й справедливість, що цінності, які ми встановлюємо за допомогою наших нормотворчих актів і ціннісних суджень, не можуть претендувати на виключення можливості протилежних цінностей [1, с. 82].

Постійно, хоч і не завжди наполегливо, підкреслюється: існує не лише одна мораль – Висока Мораль, а й багато моральних систем, дуже відмінних одна від одної, між якими є багато суперечностей. Також дуже ймовірно, що позитивний правопорядок загалом може відповідати моральним поглядам певної – особливо панівної – групи чи верстви в середовищі підпорядкованого їй населення. Як правило, він також відповідає, але водночас і суперечить моральним поглядам іншої групи чи верстви. Насамперед, погляди (а також і право) на те, що з погляду моралі є добром, а що – злом, що є морально виправданим, а що – ні, увесь час змінюються, і правовий порядок або певні його норми, які в певний час були чинними, могли відповідати тодішнім моральним вимогам, сьогодні характеризуються як надзвичайно неморальні [1, с. 84].

Наведені висловлювання Ганса Кельзена ніяким чином не заперечують ідеї справедливого закону, а лише наголошують на існуванні відносної справедливості, залежної від певної моральної системи.

У науковій літературі висловлено думку, що в умовах розбудови правової держави на особливу увагу заслуговує класифікація законів за таким критерієм, як їх відповідність закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам. За означеною підставою було запропоновано розрізнати такі види законів:

- 1) істинні, що відповідають закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам;
- 2) неістинні, що не відповідають закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам [7, с. 30].

Істина – правильне, адекватне відображення предметів і явищ дійсності суб'єктом пізнання; буття того суцього, що називається істинним [9, с. 189].

З огляду на наведену інтерпретацію категорії «істина» істинним необхідно вважати такий закон, який відповідає дійсному стану суспільних відносин у конкретно-історичних умовах та є адекватним відображенням закономірностей їхнього розвитку, суспільних потреб та інтересів.

Екстраполяція філософського підходу щодо розуміння поняття «закон» на правову реальність вимагає від суб'єктів законотворчості прийняття саме істинних правових законів з метою впорядкування, охорони та розвитку зв'язків між людьми, що об'єктивно склалися на певному етапі історичного розвитку суспільства, а саме на етапі розбудови правової держави.

Висновки. Із урахуванням викладеного можемо запропонувати таку дефініцію загальнотеоретичної категорії «правовий закон» як певним чи-

ном об'єктивованого зовні ідеального відображення закономірностей розвитку суспільних відносин: *це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий в особливому порядку колегіальним представницьким органом державної влади (парламентом) або безпосередньо народом (через референдум), що містить правові норми, які здійснюють регулятивну або охоронну функцію на основі своєї відповідності тенденціям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам.*

Наведений підхід до інтерпретації категорії, що складає предмет дослідження, на нашу думку, узгоджується з положеннями теорії правової держави і, окрім своєї практичної значущості, дозволяє певною мірою здолати ту невідповідність, що існує у філософському та загальноприйнятому в правознавстві підходах до розуміння поняття «закон».

Бібліографічні посилання

1. Кельзен Ганс. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. – К., 2004.
2. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов / 2-е изд. – М. : Аванта, 2001. – 560 с.
3. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
4. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн. / Кравченко В. В. – К. : Атака, 2004. – 512 с.
5. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монограф. / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – Видання 5-тє, зі змін. / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
7. Сердюк І. А., Шестіріков Д. О. Класифікація законів: аналіз існуючих та нові підходи / І. А. Сердюк, Д. О. Шестіріков // Право і сусп. – 2010. – № 4. – С. 27-30.
8. Сильченко Н. В. Закон: проблемы этимологии, социологии и логики / под ред. С. Ф. Сокола. – Мн. : Наука и техника, 1993. – 119 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.

Сердюк И.А. Закон как философская и общетеоретическая категория: вопросы взаимосвязи и взаимообусловленности. Рассмотрены подходы к пониманию категории «закон» на уровне правовой и философской доктрин. На основе их анализа предложена своя дефиниция понятия «правовой закон», которая согласуется с положениями теории правового государства и, кроме своей практической значимости, позволяет определённым образом преодолеть то несоответствие, которое существует в философском и общепринятом в правоведении подходах к пониманию категории «закон».

Ключевые слова: закон, неправовой закон, правовой закон.

Serdyuk I.A. Law as philosophical and general legal category: issues of mutual relationship and conditionality. While working at the article, the author has decided to find out the extent to which philosophical and special and jural approaches concerning conception of the category of “law” are correlated and interdependent. Analysis of the abovementioned idea of “law”, that are reflected both in academic and scientific works, has given the grounds to single out such key features of the jural idea of “law” as an illustration of the same way of conception of the general and theoretical category by scientists specializing in law.

a) it is a legal act, i.e. it is adopted in a prescribed way and corresponding jural form written document of an authorized law-making entity, that lays down, changes or abolishes jural standards;

b) it is adopted by a higher collective representative state body (the Parliament) or directly by the people (by holding a referendum);

c) it regulates social relationships, that are the subject matter of legislative regulation;

d) it has a higher jural efficacy regarding all the other legal acts;

e) it is adopted by a special process provided by the Fundamental Law of the State and

the statute of the Parliament.

Taking into consideration the dialectical interdependence of the following philosophical categories as a “content” a “form” (there is no content without a form and vice versa) and an acceptance of the existence of any complete formation of both external and internal form, has given the author grounds to draw the following conclusion: a content of a law is a body of legal standards performing regulative or protective function. An external form of a law is a written document with all the necessary essentials. Regarding an internal form of a document, it is its internal structure, the elements of which usually include sections, chapters, articles, article units, paragraphs, and subparagraphs containing legal exigencies.

Transference of the philosophical approach to the conception of an idea of “law” as internal, significant, necessary, objective and established connections of phenomena to legal reality requires adopting genuine laws by law makers in order to improve, protect and develop relationships between people, which have constituted at a certain period of a historical development of a society, especially while building a law-abiding state.

To overcome partially existent inconsistency in both philosophical and general in jurisprudence approaches regarding conception of the idea of “law”, as externally ideal reflection of the regularities of social relationships development, the author has suggested the following definition of the general and theoretical category that constitutes the subject matter of the study: artificial law – is a legal act of a higher jural force, which is adopted in a special process by a collective representative body of the state power (the Parliament) or directly by the people (by holding a referendum), containing legal standards performing regulative or protective function on the base of their conformity to the tendency of a social relationships development to social needs and interests.

Keywords: *law, extrajudicial law, artificial law.*

Надійшла до редакції 06.11.2013

Бортняк А.Ф.
науковий співробітник
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ІДЕАЛЬНА ФОРМА ПРОЯВУ ПРАВОВИХ ЗНАКІВ

Продемонстровано сприйняття правосвідомості як однієї із форм дійсності – ідеальної, що за допомогою знаків і знакових конструкцій відтворює реальну дійсність. У цьому проявляється семіотична функція правосвідомості, яка дає можливість соціальним суб'єктам передавати інформацію у процесі правової комунікації.

Ключові слова: *правосвідомість, правова дійсність, знак, семіотика, психосеміотика, правовий реалізм.*

Постановка проблеми. Для людини світ об'єктів є семіотичним (тобто знаковим), причому це стосується не тільки зовнішніх, а й внутрішніх об'єктів (внутрішній світ людини так само, а може й більш складно відтворити для сприйняття, ніж зовнішній).

Правова дійсність також має дві форми прояву – реальну та ідеальну. Реальна існує об'єктивно і проявляється у діях, ідеальна існує в думках, проявляється в уявних образах і відтворює реальну. Об'єкт із реальної правової дійсності переходить з наочної ситуації в абстрактне поняття (верба-

льний відповідник), тобто відбувається його ідеалізація. Ідеальною формою прояву правових знаків (об'єктів правової дійсності) є правосвідомість.

Аналіз наукових публікацій. Проблеми відтворення реальності у свідомості людини хвилювали науковців усіх часів, але найновіші дослідження у цій сфері належать сучасним психологам, культурологам, соціологам, семіотикам та спеціалістам з інших наукових галузей, які продемонстрували (кожен зі своїх позицій) свідомість людини як феномен, створений на основі узагальнення відтвореної у певних знаках інформації з реального світу і спроможний зіставляти й моделювати розвиток цієї реальності. Зокрема, в контексті даного дослідження цікавими є праці М. Мерло-Понті (його феноменологія сприйняття демонструє свідомість як середовище функціонування ідеальних образів реальних об'єктів), І. Журавльова (розглядає свідомість у контексті психосеміотики тілесності), І. Горелова (використовує співвідношення вербальних і невербальних чинників комунікативної діяльності людини); а також науковців зі сфери правознавства – В. Копотя (вивчає правосвідомість у контексті концепції правового реалізму), В. Бачиніна (демонструє правосвідомість як спосіб відображення правової реальності), С. Максимова (подає правосвідомість як спосіб осмислення правової реальності) та ін.

Беручи за основу напрацювання вказаних учених, ставимо за мету продемонструвати правосвідомість як форму ідеального відтворення реальних об'єктів правової дійсності.

Виклад основних положень. Зважаючи, що кожна особа може створювати власні уявні образи дійсності – відповідники реальних об'єктів, можна говорити про обособлення образів. «Обособлений об'єкт – об'єкт, який набув субстанційності, тобто може усвідомлюватися нами як самостійно існуючий об'єкт (як постійний у просторі та часі), тим самим (тобто актом свого обособлення) він ідеалізується, перетворюється на ідеальний об'єкт» [1, с. 115]. Такий механізм вчені зі сфери психосеміотики (науки, що вивчає знаки в контексті їх творення і сприйняття психікою) називають подвоєнням світу. Світ, на їх думку, подвоюється тоді, коли об'єкт починає відходити від наочної ситуації; так виникає свідомість як сфера ідеальних об'єктів. Коли об'єкт набуває субстанційності, він стає ідеальним, але тільки так він і може стати реальним, тобто стати частиною предметного світу [2].

Саме такий психосеміотичний механізм забезпечує розподіл ідеального та реального, однак завдяки такому розподілу і досягається їх тотожність. Ми не могли б використовувати об'єкти, якби вони не були подвоєні, тобто усвідомлені нами, переведені в суспільну свідомість за допомогою семіотичних засобів. І тому свідомість завжди є предметною і просторовою [3, с. 259]. Проте це означає, що наша індивідуальна свідомість є водночас і суспільною свідомістю; індивідуальне та суспільне так само тотожні, як тотожні реальне та ідеальне.

Подвоєння предмета на ідеальний та реальний, розподіл суб'єкта та об'єкта і так далі – все це лише рефлексивне відображення того, що насправді перебуває в нероздільній єдності. Ми завжди маємо справу не з уявленнями чи поняттям, не з образом і значенням самими по собі, а виключ-

но з предметом. Це правило виконується навіть тоді, коли ізолюються окремі сторони об'єкта з метою детальнішого дослідження: адже в цьому випадку ми все ж потім зводимо результати всебічних досліджень і створюємо із них предмет.

Подвоєння об'єкта, тобто розподіл реального та ідеального, може здійснюватися якісно різними способами. Свідомість є одним із таких способів. Але при цьому неправильно буде припускати, ніби замість одного об'єкта людина отримує два (адже насправді не предмети «потрапляють» у свідомість або переходять з однієї свідомості в іншу, а навпаки – свідомість формується на основі змісту, сутності предметів). Та й самі дихотомічні поняття «реальне – ідеальне», «річ – думка», «знак – значення», «означник – означуване», звичайно, не можуть бути зведені одне до одного.

У цьому контексті доцільно викласти сформульоване семіотиками фундаментальне положення, яке розкриває саму суть подвоєння об'єкта. «Будь-яка річ, представлена (подана) у свідомості, з необхідністю містить *не тільки «саму себе»* (навіть якщо ми трактуємо її як образ чи феномен), *але й саму свідомість*, тобто знання, розділене людиною з іншими людьми. Суб'єкт-об'єктні відносини обертаються відношеннями між річчю (предметом) і суспільством. Одне без іншого не можливе» [1, с. 129]. Саме тому в будь-якому предметі ми сприймаємо наш свідомий образ цього предмета: усвідомлення предмета і є, як говорить Гегель, усвідомленням самого себе в своєму інобутті [8, с. 91]. Семіотичність свідомості є її соціальною характеристикою, адже знак, використовуваний людиною виключно заради спілкування із самою собою, неможливий і абсурдний. Із цього можна дійти цілком очевидного і важливого для даного дослідження висновку, який запропонували російські семіотики: «психічне та фізичне «поєднуються» *в предметі*, а зовсім не в голові» [1, с. 129]. Тобто правосвідомість і правова реальність закорінені в соціокультурному просторі, а не в соціальному суб'єкті.

Російський вчений Ф.Т. Михайлов зазначає: «Все матеріальне дано людині в уявленні – воно змістово-образно передує йому в просторі та часі ... сприйняття. Все ідеальне має форму тільки цих, реальних для неї уявлень. І в цих форм, і в реального світу одна матерія: предметність, об'єктивність спрямованості цих форм до інших і до себе як до іншого. Точно так само у суб'єктивно пережитих уявлень і в реального світу одна ідеальність – суб'єктивна представленість зверненням до суб'єктивності людей предметних, речових, об'єктивних форм буття» [4, с. 101].

Подвоюючись (тобто набуваючи, так би мовити, ще однієї форми прояву), об'єкт стає суспільно усвідомленим. Без такого подвоєння об'єкта неможливим було б його усвідомлення, але точно так само було б неможливим і подвоєння самого індивіда, тобто поява самосвідомості. Отже, ми володіємо індивідуальною самосвідомістю тільки тому, що ми так само подвоєні в самих собі, як подвоєний для нас світ. «Індивід, долучаючись через мову до суспільної реальності усвідомлення, в самому акті відображення ніби роздвоюється. З одного боку, він має перед собою чуттєво даний йому світ речей, а з іншого – систему форм суспільного прояву цього чуттєво даного світу, суспільно усвідомлений, духовно засвоєний світ» [5, с. 45].

Отже, загалом семіотична функція свідомості не просто подвоює світ (роблячи його усвідомленим) – її водночас можна вважати засобом взаємообміну об'єктами між окремими самосвідомостями через передачу об'єкта іншому. Іншими словами, семіотична функція свідомості переводить індивідуальне на суспільне, але тільки завдяки такому переходу і стає можливим саме індивідуальне. Представленим у свідомості може бути лише те, що зрозуміле іншим. «Якщо я «споглядаю» річ очима іншого індивіда, який повідомляє мені свої безпосередні враження про неї, то я набуваю уявлення. І навпаки, якщо я виражаю в мові факт, який я споглядаю, то це означає, що я усвідомлюю його для іншого, а тим самим і для себе самого як суспільно споглядаючого індивіда» [5, с. 45].

Можна виділяти різні образи свідомості (наприклад, первинні і вторинні), які по-різному пов'язані з мовою [3]. Нам також відомі праці, в яких стверджується, що знакова діяльність не може виникнути раніше за предметну [6]. Здебільшого це твердження є виправданим, крім тих випадків, коли знак (ідея) передують створеному за його зразком об'єкту.

Що стосується проблеми існування «уявлень» (тобто образів) на «позалюдському» рівні (в реальній дійсності), то вона потребує чіткого визначення термінів. Не можна вважати, що все у свідомості зумовлене мовою, але є всі підстави стверджувати, що будь-яке узагальнення (в тому числі і створення образу) є усупільненням, тобто представляє функцію суспільних відносин (і водночас вперше робить їх можливими). Це підтверджують слова Ж. Піаже: «...первинний універсам не включає постійних об'єктів аж до того моменту, що співпадає з даним інтересом до особистості іншого, і перші об'єкти, які наділені постійністю, представлені саме цим особистостям» [7, с. 17].

Саме така (психосеміотична) функція свідомості (в тому числі й правової) дає можливість людині усвідомлювати світ навколо себе (зокрема, правову реальність) і передавати свої усвідомлення іншим. При цьому основним засобом творення і передачі знаків здебільшого є мова.

Згідно з філософською концепцією розвитку, яку Гегель назвав діалектикою, абсолютний початок реальності споріднений за характером із мисленням, тому що в іншому випадку не міг би бути зафіксований думкою [8, с. 17]. У вченні про потенційно діалектичну тотожність суб'єкта й об'єкта, правосвідомості й правової реальності відображено факт об'єктивності мислення людей у різноманітних видах соціальної діяльності (предметно-трудової, мовленнєвої, політико-правової, знакової тощо).

Зазначене дає підстави для розгляду семіотики правосвідомості в контексті дихотомічних характеристик реальності та моделювання. Цей аспект за своєю суттю до певної міри близький філософському співвідношенню «сущє – належне», яке виокремив І. Кант, акцентуючи на «двох основних предметах законодавства розуму – природі (сущє) і свободі (належне), де належне виводиться зі сущого» [9, с. 477].

У цьому контексті можна говорити про домінування права як системи правил, виведених на підставі осмислення законодавцем реальної поведінки соціальних суб'єктів, коли йдеться про прийняття спеціальних правових

рішень. Право набуває певного змісту, що втілюється у формі певного веління, норми; правосвідомість як така стає системою (низкою, сукупністю, послідовністю і т. ін.) знакових відтворень реальних правовипадків та способів їх вирішення і зіставлення цього з ідеалом (бажаним, належним), що встановлено у праві.

Право як знакова субстанція, яка разом із суспільством перебуває у постійному розвитку, відтворюється у правосвідомості й водночас твориться нею. Постійна змінюваність права, викликана впливом суспільних відносин у вигляді різноманітних чинників на правосвідомість законодавця, дає підстави вважати його реальним, здатним адекватно оцінювати й врегульовувати правову дійсність загалом та окремі дії, події чи факти, водночас набуваючи ефективності й цінності в реальній правовій практиці.

Представники правового реалізму визначають право як особливе суспільне явище, що створюється судом та перебуває у постійному розвитку, на відміну від «застиглих» норм. У правовому реалізмі право презентується як результат діяльності правосвідомості судді чи чиновника [10, с. 10]. При цьому не слід зводити реалізм у праві до позитивізму. Концепцію правового реалізму В. Копоть цілком виправдано називає «компромісом між позитивним і природним правом, оскільки рішення суду (як свідомо дія права) базується на законі, але при цьому суд використовує суддівський розсуд, додаючи щось своє, необхідне для встановлення справедливості в конкретній справі» [10, с. 11]. До того ж, якщо закон адресований усім (суспільству загалом), то рішення суду (або чиновника) – окремому суб'єктові.

Але тут треба зауважити, що в цьому контексті йдеться не так про творення знаків права, як про правореалізацію, тобто процес втілення права у життя, процес перетворення знакової моделі на дійсність: коли суб'єкти правовідносин втілюють у життя вже наявні норми права через виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав і дотримання заборон, а також застосування цих норм державними органами щодо конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-конкретних правових приписів. Адже саме по собі право є скоріше моделлю тих реальних дій, подій чи фактів, зорієнтованою на прогнозування, передбачення дозволених, необхідних, можливих чи ймовірних дій суб'єктів та відповідної реакції на них суспільства (сприйняття та схвалення чи осуду й заборони).

Навіть прибічники правового реалізму (зокрема американської школи) говорили про право як технічний засіб для передбачення можливих рішень судів із конкретних справ, при цьому важливу роль вони відводили соціологічним і психологічним аспектам прийняття рішень. Представники американського реалізму намагалися вдосконалити методи, за допомогою яких можна було б із більшою точністю передбачити майбутні рішення, глибше зрозуміти функціонування правової системи, щоби зробити її ефективнішим засобом суспільного контролю та досягнення тих цілей, які суспільство висуває перед нею [10, с. 11].

Тобто, знову ж таки, йдеться про право як модельційну та модифікаційну систему норм і правил (суще і належне). Тут цілком виправдано вико-

ристано паронімічну властивість (зовнішню схожість) понять, щоб наголосити на двоїстості характеристики права, яка відображає його природу (створене правосвідомістю людини як прообраз людських взаємин) та основну мету (спрямоване на впорядкування і вдосконалення правової дійсності).

У першому випадку – модельності – право є зразком вербально відтворених у правосвідомості суспільних відносин, взірцевий приклад правовипадків, узагальнений тип відносин між суб'єктами права, умовний образ, що імітує правову дійсність (назвемо це реально-належним). Тобто право є моделлю – відображенням, описом, схемою правових відносин.

У другому випадку – модифікації – право є системою норм і правил, зорієнтованих, крім відтворення суспільних відносин, ще й на їх видозміну в разі потреби (тут ідеться про ідеально-належне). Іншими словами, право виступає модифікатором самого суспільства, правової свідомості та правовідносин його членів. За наявності будь-яких відхилень від заданої моделі вчинків, дій, поведінки загалом, описаної у праві (протиправний тип поведінки), настає відповідна реакція держави – встановлення вини і застосування покарання. Пенологічне спрямування права (пенологія, від лат. *poena*, «покарання» – філософське вчення про покарання, його мету і засоби) полягає у реалізації однієї з «найдавніших соціальних практик», що передбачає, «з одного боку, еквівалентну відплату злочинцеві за вчинене, а з іншого – виховний ефект охолодження й гальмування деструктивних настрів потенційних злочинців» [11, с. 527]. Саме таке сприйняття права дає підстави вважати, що воно здатне піддавати модифікації (зміні) поведінку певних соціальних суб'єктів через вироблення у їхній правосвідомості нових знакових рис характеру (наприклад, поваги до права або примітивного страху перед покаранням).

Така властивість права відтворена як у природно-правових ученнях, так і в концепції юридичного позитивізму, що доцільно розглянути в контексті ще однієї дихотомії правосвідомості – природності та соціальності. Синусоїдальна історія протистояння теорій природного і позитивного права підтверджує їх рівнозначність (вивищення однієї з них понижує іншу і навпаки); в них відображено сутність права, якому притаманні як природна моральність, так і позитивна мораль (за В. Бачиніним) [11]. Адже, з одного боку, право є знаковою «системою заборон і приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття, як життя, свобода і гідність кожної людини, незалежно від її належності до будь-якої спільноти чи становища всередині системи соціальної ієрархії» [11, с. 106]; з іншого – це результат розумової діяльності людини, «продукт свідомої нормотворчості, система джерел публічно визнаного права, що зафіксоване похідним від держави законодавством ... і має утилітарно-прикладне спрямування» [11, с. 123-124]. Тобто принцип ціннісного паритету взаємодіючих суб'єктів протиставляється принципам етатистського патерналізму, секулярності й мінімуму моральності.

Перша з названих засад права зовсім не означає ідеальної рівності сторін правовідносин. Ціннісний паритет передбачає, попри неспівпадіння багатьох особистісних властивостей і характеристик соціальних суб'єктів,

пошук комунікативно-правового консенсусу, коли аксіологічний акцент поширюється на загал, цінності однієї людини відображені в цінностях усієї спільноти, а кожний окремий індивід намагається вписатися в систему соціуму так, щоби не порушити стійкості його структуро-будови. У такій концепції особа і спільнота – рівноцінні знакові концепти.

Натомість другий із названих блоків принципів права відображає залежний статус права щодо держави: по-перше, держава проявляє, якщо говорити мовою соціальних знаків, батьківсько-опікунське ставлення до права (вона його створила, вона ж його і використовує як примусовий засіб для підтримки соціального порядку); по-друге, право позбавлене релігійно-етичного підґрунтя через його секуляризацію та раціоналізацію від імені держави; по-третє, мораль у праві присутня, але в тих межах, що відображають найбільш невідчужувані права людини (на життя, свободу, людську гідність тощо); по-п'яте, людина надає праву утилітарно-прагматичного характеру, ефективність функціонування якого залежить від урахування всіх вищенаведених принципів.

Висновки. Отже, правосвідомість, будучи результатом розумової діяльності людини та її правової практики (досвіду), є середовищем творення й функціонування знаків і знакових конструкцій, що відтворюють елементи правової дійсності. За своєю суттю правосвідомість є віддзеркаленням цієї правової дійсності, але віддзеркаленням у своєрідній символічній формі – власне, ці відображувальні символи створюють, так би мовити, ще одну реальність – ідеальну.

Бібліографічні посилання

1. Журавлев И. В. Психосемиотика телесности / И. В. Журавлев, Е. С. Никитина, Ю. А. Сорокин, Д. В. Реут, А. Ш. Тхостов; под общ. ред. и с предисл. И. В. Журавлева, Е. С. Никитиной. – Изд. 2-е. – М., 2009. – 152 с.
2. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти; под ред. И. С. Вдовиной. – СПб.: Ювента, Наука РАН, 1999. – 607 с.
3. Леонтьев А. А. Деятельный ум / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2001. – 380 с.
4. Михайлов Ф. Т. Избранное / Ф. Т. Михайлов. – М.: Индрик, 2001. – 576 с.
5. Ильенков Э. В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении / Э. В. Ильенков. – М.: РОССПЭН, 1997. – 468 с.
6. Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности / И. Н. Горелов // Общая психолингвистика. – М., 2004. – С. 194-229.
7. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология / Ж. Пиаже. – СПб., 2004. – 160 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – М., 2000. – 495 с.
9. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
10. Копоть В. О. Концептуальні основи правового реалізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Володимир Олегович Копоть. – К., 2008. – 15 с.
11. Бачинин В. Философия права и преступления / В. Бачинин. – Х., 1999. – 607 с.

Бортняк А.Ф. Правосознание как идеальная форма проявления правовых знаков. Продемонстрировано восприятие правосознания как одной из форм действительности – идеальной, которая с помощью знаков и знаковых конструкций воспроизводит реальную действительность. В этом проявляется семиотическая функция правосознания, которая дает возможность социальным субъектам передавать информацию в процессе правовой коммуникации.

Ключевые слова: правосознание, правовая действительность, знак, семиотика, психосемиотика, правовой реализм.

Bortnyak A.F. Sense of justice as ideal form of display of legal signs. The article demonstrates perception of sense of justice as one of forms of reality – ideal, that by signs and sign constructions reproduces the real reality. The semiotics function of sense of justice, which enables social subjects to pass information in the process of legal communication, shows up herein.

Doubling the object, the distribution of the real and the ideal, can be carried out efficiently in different ways. Consciousness is one of the following methods. But it is wrong to assume, if one object instead of a person receives two (because things are not really “get” in consciousness, but rather consciousness is based on the content, nature subjects). Even the dichotomous concept of “real – perfect”, “thing - the idea”, “sign - meaning”, “signifier – signified”, of course, can not to be reduced to each other.

So semiotic function of consciousness is not simply doubles the world (making it conscious), while it can be considered a means of interchange facilities between individual identity, by transferring to another facility. In other words, the semiotic function translates the individual consciousness of the public, but only through this transition and it becomes possible individual. Represented in consciousness can be only that of course different. “If I “contemplate” a thing through the eyes of another individual, who tells me his immediate impression of her, then I acquire the idea. Conversely, if I express in the language of the fact that I contemplate, it means that I understand it to another, and thus to himself as a social individual contemplating”.

Such (psycho-semiotics) function of consciousness (including legal) allows a person to be aware of the world around them (including legal reality) and transfer their understanding to others. In this case, the primary means of creating and transmitting characters are mostly about.

Thus, the sense of justice as a result of mental activity of man and his legal practice (experience) is the medium of creation and functioning of signs and sign structures that reflect elements of the legal reality. At its most basic sense of justice is a reflection of this legal reality, but a reflection of a kind of symbolic form, in fact, these characters create a reflectance, so to speak, another reality – perfect.

Keywords: sense of justice, legal reality, sign, semiotics, psycho-semiotics, legal realism

Надійшла до редакції 07.12.2013

Коломоєць Ю.О.
здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.733

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СТРАЙК: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто особливості конституційно-правового регулювання права на страйк в Україні та зарубіжних державах. Проаналізовано національне та іноземне законодавство з даного питання, на основі чого надано ряд пропозицій, що мають знайти своє відображення у майбутньому Трудовому кодексі України.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, страйк, право на страйк, працівник, Трудовий кодекс України.

Постановка проблеми. Невід’ємною ознакою демократичної держави та громадянського суспільства є нормативно-правова регламентація права людини на страйк. Активне використання страйкових методів боро-

тьби в сучасних умовах зумовлює потребу в детальному вивченні цього права, його правового режиму і суспільного значення.

Процес становлення права на страйк безпосередньо пов'язаний із втіленням у практику цінностей конституціоналізму, врахування при цьому національного і зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання відносин у даній сфері. У сучасних умовах непростой економічної ситуації в Україні проблематика права на страйк є однією із найбільш актуальних, відтак потребує ґрунтовного аналізу у вітчизняній юридичній науці. Відсутність досліджень особливостей нормативного правового регулювання права на страйк в Україні та зарубіжних країнах негативно відображається на практиці його забезпечення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ті чи інші аспекти права на страйк досліджено в роботах О. Волохова, О. Гончаренко, К. Єрьоменко, А. Колодія, О. Кондратьєва, А. Олійника, М. Процишен, М. Сокол, Ю. Тодики, Г. Чанишевої, Н. Швець та інших науковців. Однак питання нормативно-правової регламентації права людини на страйк ще здебільшого перебуває за межами уваги вчених, потребує поглибленого наукового аналізу.

Метою даної статті є з'ясування особливостей конституційно-правового регулювання права на страйк як в Україні, так і в зарубіжних державах. Усебічне, системне осмислення особливостей конституційно-правового регулювання права на страйк дозволить: а) на основі аналізу чинних нормативно-правових актів, що регламентують право на страйк в Україні та зарубіжних країнах, дійти певних теоретичних висновків; б) означити основні моменти удосконалення вітчизняного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. У позитивному розумінні права людини – це певні норми поведінки, що створюються людьми і владно затверджуються у суспільному житті як постійний та імперативний критерій для обов'язкової поведінки. Ці норми створюються для визначення, що юридично дозволено, а що – ні. Вони отримують зовнішній вираз у вигляді законів, юридичних прецедентів та інших джерел – штучних утворень, що є постійно існуючими і спрямовані на безперервне вирішення життєвих ситуацій [1, с. 32]. Ці положення є відправними для характеристики *конституційно-правового регулювання права людини і громадянина на страйк в об'єктивному значенні*.

З прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України право на страйк набуло статусу конституційного – воно регламентовано окремою ст. 44 Основного Закону: "Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону".

На розвиток конституційних положень Верховною Радою було прийнято закони «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конф-

ліктів)» та «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», а також Положення про порядок проведення страйку як крайнього засобу вирішення колективного трудового спору (конфлікту) та примирних процедур під час страйку (наказ Національної служби посередництва і примирення № 131 від 18.11.2008) (далі – Положення).

Розділ III Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» має назву "Страйк", де у ст. 17 він визначений як тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Положення визначає страйк як тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємств, установ, організацій (структурних підрозділів) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту) [2]. Слід наголосити на двох елементах, які містяться у легальних визначеннях страйку, зокрема: 1) характер дії працівників, тобто зупинка роботи (у широкому розумінні – інші дії, що порушують нормальну роботу підприємства); 2) мета, заради якої здійснюються дані дії робітниками (вирішення трудового спору; відстоювання соціальних та економічних вимог робітників; проведення страйку без чіткої мети) [3, с. 349]. Щодо другого елемента, то вітчизняне законодавство визначає чітку мету страйку, яка полягає у вирішенні саме колективного спору. Однак Комітет зі свободи об'єднання Міжнародної організації праці (МОП) стверджує, що заборона страйків, не пов'язаних із вирішенням колективного спору, в якому однією зі сторін є працівники чи профспілка, суперечить принципам свободи об'єднання, які мають свого роду прецедентний характер [4, с. 36]. Отже, існуюче визначення страйку, запропоноване у вітчизняному законодавстві, дещо суперечить принципам свободи об'єднання МОП.

Важливим є з'ясування питання щодо того, кому адресоване право на страйк. Поняття "працівник" та "найманий працівник" є при цьому найбільш вживаними та мають значний історичний "стаж". Так, у нашій державі цим правом наділяються: а) "ті, хто працює" (ст. 44 Конституції); б) "працівники" (ч. 1 ст. 17, ч. 8 ст. 19, ч. 2 ст. 20 Закону "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", закони "Про міліцію", "Про професійний розвиток працівників", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", "Про відпустки", "Про прокуратуру", "Про соціальний діалог в Україні", а також Кодекс законів про працю України, Положення); в) "працівники" та "наймані працівники" (закони "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", "Про оплату праці", "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", "Про охорону праці" та ін.).

Здійснений аналіз нормативних джерел дає нам підстави для висновку, що найбільш відповідною та всеохоплюючою категорією щодо визначення суб'єктів як трудових правовідносин, так і суб'єктів права на страйк є поняття "працівники". На користь останнього слугує, по-перше, те, що

термін "працівник" є найбільш поширеним у вітчизняному законодавстві, про що свідчать вищевказані нормативно-правові акти; по-друге, він є досить поширеним у конституційному праві зарубіжних країн: ст. 1 Трудового кодексу Республіки Білорусь: "працівник – особа, яка перебуває в трудових правовідносинах із наймачем на підставі укладеного трудового договору" [5, с. 75]; ст. 1 Трудового кодексу Киргизької Республіки: працівник – це "...особа, яка повинна на підставі договору або на підставі добровільного приєднання до виробничої організації своєю особистою працею виконувати залежну від указівок роботу" [6], а також законодавство про працю Казахстану, Грузії тощо.

Отже, найбільш оптимальним базовим терміном для узагальнення всіх працюючих на умовах трудового договору, а звідси і суб'єктів права на страйк, є поняття «працівник». Вважаємо, що поряд із поняттям "роботодавець" (або уповноважена ним особа, організація роботодавців, об'єднання організацій роботодавців) саме оперування терміном "працівник" (на відміну від "найманий працівник") сприяє реалізації конституційного принципу рівності кожного у своїй гідності і правах (ст. 21 Основного Закону); найбільш повно відображає систему соціального партнерства, яка є невід'ємною рисою демократичного суспільства, сприяє утвердженню суспільної злагоди; якнайповніше відображає теоретичне і практичне призначення терміна «працівник» у сучасному українському законодавстві.

Зазначене має знайти своє місце у майбутньому Трудовому кодексі України у такому положенні: "Працівник – це фізична особа, яка на підставі укладеного трудового договору або іншої підстави вступила в трудові відносини для виконання трудової функції, передбаченої законодавством, незалежно від форми такої угоди та сфери застосування праці".

Поряд із викладеним при висвітленні конституційно-правового регулювання права на страйк важливим є питання загального строку розгляду вимог і прийняття рішення щодо вимог найманих працівників або профспілки. Так, згідно з чинним законодавством, на розгляд вимог трудового колективу роботодавця має 30 днів. Національна служба посередництва і примирення ще у 2003 р. почала проводити роботу з підготовки проекту Закону "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", яким передбачалося з метою скорочення тривалості примирних процедур в ч. 3 ст. 5 "Порядок і строки розгляду вимог найманих працівників або профспілки" загальний строк розгляду вимог і прийняття рішення (з урахуванням часу пересилання) зменшити з тридцяти до п'ятнадцяти днів, що відповідатиме положенням пп. 1 п. 3 Рекомендації Міжнародної організації праці № 92 від 1951 р. "Щодо добровільного примирення та арбітражу". Цим же документом також визначено, що "процедура примирення повинна бути безплатною та оперативною: час, відведений на процедуру державним законодавством, має бути встановлено завчасно та зведено до мінімуму". Однак, незважаючи на такі рекомендації МОП, зміни до ч. 3 ст. 5 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" щодо зменшення часу на проведення примирних процедур дотепер не внесено.

Також відповідно до ч. 6 ст. 19 зазначеного Закону та Положення працівники можуть скористатись правом на страйк лише у крайньому разі, попередивши роботодавця або уповноважену ним особу, організацію роботодавців, об'єднання організацій роботодавців за 7 днів та за 15 днів – на безперервному виробництві (для порівняння, у Казахстані – за 5 днів [7]; у Грузії – не пізніше 3 календарних днів в письмовому вигляді та за 15 днів – на безперервному виробництві) [8].

Складною умовою у вітчизняному законодавстві є також і питання прийняття рішення про проведення страйку, адже для його легітимності законодавець вимагає згоди більшості найманих працівників підприємства (рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається, якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або дві третини делегатів конференції (Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», ч. 1 ст. 19). В цілому можна вважати, що це положення не суперечить положенням Принципів Міжнародної організації праці щодо права на страйк (Міжнародне бюро праці, Женева, 1998 р.), оскільки в підрозділі "Кворум та більшість, необхідні для проголошення страйків" комітет експертів підтвердив, що "якщо держава-член вважає відповідним включення до свого законодавства положень, що ставлять за вимогу проведення голосування працівників перед тим, як страйк може бути проведено, вона повинна гарантувати, що враховується лише рішення більшості та що необхідні кворум та більшість встановлені на прийнятному рівні" [9].

Однак збереження у сучасному вигляді положення ч. 1 ст. 19 аналізованого нами Закону України вважаємо певною мірою дискримінаційним щодо працівників, які вирішили оголосити страйк. Його слід демократизувати, визначивши, що рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається за поданням виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) чи іншої організації найманих працівників, уповноваженої згідно із ст. 3 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" представляти інтереси найманих працівників, загальними зборами (конференцією) найманих працівників голосуванням і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість працівників на зборах або делегатів конференції (за умови присутності 50% від загальної чисельності працівників чи делегатів).

Згідно з чинним законодавством страйк на виробничому рівні у нашій державі може бути розпочато з ініціативи конференції за участю половини від загальної кількості працівників лише після реєстрації колективного трудового спору. Працівники ж відокремлених структурних підрозділів не вправі розпочинати страйк (для прийняття рішення потрібна згода половини працівників від загальної кількості підприємства). Для порівняння, у Польщі страйк оголошується половиною від зборів трудового колективу, на якому присутні половина працівників, фактично рішення про страйк може бути прийнято четвертою частиною працівників.

Отже, викладене свідчить, що вимоги проведення процедур примирення, які передують страйку, вітчизняним законодавцем певною мірою

заформалізовані. Це може стати причиною нерезультативності страйку, оскільки їх дотримання вимагає багато часу та зусиль.

Також у нашій державі роботодавець фактично наділений можливістю втручатись у проведення страйку, він має право «за наявності визначених чинним законодавством підстав заборонити перебування страйкуючих на території підприємства, установи, організації або проведення акцій протесту під час страйку» (п. 5.2 Положення) [2]. При цьому працівники змушені попередити органи влади за три дні, якщо страйк супроводжується мітингами й демонстраціями за межами території підприємства (ч. 9 ст. 19 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" [10]. Також ст. 22 цього ж Закону визначає, які страйки вважаються незаконними, а ст. 23 регламентує, що рішення про визнання страйку незаконним може бути прийнято тільки у судовому порядку.

Законодавчо визначено, що участь у страйку працівників, за винятком страйків, визнаних судом незаконними, не розглядається як порушення трудової дисципліни і не може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності; за рішенням найманих працівників чи профспілки може бути утворено страйковий фонд з добровільних внесків і пожертвувань; за працівниками, які не брали участі у страйку, але у зв'язку з його проведенням не мали можливості виконувати свої трудові обов'язки, зберігається заробітна плата у розмірах не нижче від установлених законодавством та колективним договором, укладеним на цьому підприємстві, як за час простою не з вини працівника. Облік таких працівників є обов'язком роботодавця (Закон "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", ст. 27).

Організація страйку, визнаного судом незаконним, або участь у ньому є порушенням трудової дисципліни; час страйку працівникам, які беруть у ньому участь, не оплачується, а також час участі працівника у страйку, що визнаний судом незаконним, не нараховується до загального і безперервного трудового стажу (Закон "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", ст. 28).

Для порівняння, у Казахстані гарантії робітникам у зв'язку з проведенням страйку є більш об'ємними: на період страйку за робітником зберігається місце роботи (посади), право на виплату допомоги із соціального страхування, трудовий стаж, а також гарантуються інші права, що витікають із трудових відносин; заробітна плата за час страйку робітникам, що беруть у ньому участь, не зберігається, крім випадків, коли страйк проводиться у зв'язку з невикплатою або несвоєчасною виплатою заробітної плати [7].

Стаття 24 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" містить випадки, за яких забороняється проведення страйку. Даний перелік доповнений та уточнений іншими законами України. Так, організація страйків та участь у них заборонена для працівників: гірничорятувальних служб (формувань) (ст. 29 Гірничого закону України від 6.10.1999); державної пожежної охорони (ст. 20 Закону «Про пожежну безпеку» від 17.12.1993); професійних аварійно-рятувальних служб (ст. 13 Закону «Про аварійно-рятувальні служби» від 14.12.1999);

персоналу ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами (ст. 35 Закону «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8.02.1995); осіб, що проходять альтернативну (невійськову) службу (ст. 8 Закону «Про альтернативну (невійськову) службу» в редакції від 18.02.1999).

Забороняється проводити страйки у підземних виробках (ст. 42 Гірничого закону України від 6.10.1999), на підприємствах транспорту у випадках, пов'язаних з перевезенням пасажирів, обслуговуванням безперервно діючих виробництв (ст. 18 Закону «Про транспорт» від 10.11.1994), на підприємствах електроенергетики у випадках, коли проведення страйків може призвести до порушення сталості об'єднаної енергосистеми України або теплопостачання в осінньо-зимовий період (ст. 22 Закону України «Про електроенергетику» від 16.10.1997) тощо.

Такий перелік вважаємо безпідставно широким. Існуючий підхід суперечить світовій тенденції стирання розбіжностей у правовому статусі працівників різних сфер [11, с. 319]. Так, у принципах Міжнародної організації праці щодо права на страйк (Міжнародне бюро праці, Женева, 1998 р.), в розділі 3 "Працівники, які користуються правом на страйк, та ті, що вилучені з категорії наділених таким правом" інформується, що Комітет з питань свободи об'єднань вважає "життєво необхідними в буквальному значенні такі служби, в яких право на страйк може бути значно обмежене чи навіть заборонене: лікарняний сектор, служби енергопостачання, служби водопостачання, телефонні служби, служби спостереження за рухом повітряного транспорту". Водночас у цьому ж розділі визначено, що коли Комітет експертів використовує термін "життєво необхідні служби", він має на увазі лише життєво необхідні служби в буквальному значенні терміна (тобто такі служби, переривання роботи яких є небезпечним для життя, особистої безпеки чи здоров'я всього населення чи його частини), на яких обмеження чи навіть заборона страйків можуть бути виправдані, однак з наданням компенсаційних гарантій [9].

Поряд із з'ясуванням основних особливостей конституційно-правової регламентації права на страйк в Україні значний науковий інтерес представляє й зарубіжний досвід. Так, досліджуване право у ряді європейських держав прямо впливає із конституційних положень: ч. 2 ст. 28 Конституції Іспанії: «визнається право трудящих на страйк...» [12, с. 56]; ст. 54 Конституції Турецької Республіки: «робітники мають право на страйк» [13]; схожі положення містяться у конституціях Латвійської та Португальської республік.

Аналогічно регламентовано досліджуване право у конституціях країн Центральної і Східної Європи (Болгарії, Румунії, Хорватії, Чехії), в країнах Балтії та країнах – членах СНД (Азербайджану, Вірменії, Молдови, Грузії, Казахстану, Білорусі, Литви, Російської Федерації) тощо. При цьому у розвиток конституційних норм, які серед основних прав людини закріплюють і право на страйк, досить часто приймаються відповідні закони, котрі присвячені виключно проблемам реалізації даного права, або ж у загальному законі про трудові конфлікти об'єднуються положення про порядок розг-

ляду колективних трудових спорів і правила реалізації права на страйк (румунські закони про колективні договори, трудові конфлікти та профспілки (1991 р.); поправки до Трудового кодексу в Болгарії (1993 р.) тощо).

Право на страйк закріплене і в конституціях окремих держав Азії та Африки. Так, з 1987 р. право на мирні колективні дії, включаючи право на участь у страйках відповідно до закону, гарантовано Конституцією Республіки Філіппіни [14, с. 73]. Конституційно право на страйк також закріплено і в Південно-Африканській Республіці, але стосується воно лише страйків, визначених законодавчо [15, с. 129].

Отже, у ряді зарубіжних країн досліджуване нами право віднесено до конституційних, тобто закріплено в основному законі держави, має позитивне формулювання та здебільшого міститься у розділах про права і свободи людини. Досить часто у цих державах у розвиток вищезазначених конституційних норм приймаються відповідні закони, які стосуються: а) виключно проблем реалізації права на страйк; б) трудових конфліктів, де положення про порядок розгляду колективних трудових спорів і правила реалізації права на страйк об'єднуються.

У наступній групі держав, на відміну від згаданих країн, дане право сформульовано у непрямій формі. Наприклад, ч. 2. ст. 16 Конституції Угорщини гласить: «Робітники і роботодавці або їх відповідні організації мають, згідно із законом, право на ведення переговорів і укладання колективних договорів і, у випадку конфлікту інтересів, приймати колективні заходи для захисту своїх інтересів, включаючи страйк» [16]; «право страйків здійснюється у рамках законів, які його регламентують» (Преамбула Конституції Французької республіки 1946 р.). Подібні формулювання характерні для конституцій: Греції (ч. 2 ст. 23), Італії (ст. 40), Польщі (ч. 3 ст. 59) тощо.

Третю групу складають держави, в конституціях яких право на страйк прямо чи опосередковано не закріплено, але виводиться із конституційних положень, здебільшого із права на асоціації, наприклад: ч. 3 ст. 9 Основного Закону ФРН [17], § 17 гл. 2 Конституції Швеції, ст. 28 Конституції Японії, § 13 Основного закону Фінляндії тощо.

Аналіз конституційного законодавства зарубіжних країн дає підстави для виокремлення ще однієї групи держав, для яких спільним є відсутність будь-яких вказівок на досліджуване право (Австрія, Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди, США, Нова Зеландія, Туркменістан, Узбекистан). Серед них необхідно вирізнити: а) держави, в яких право на страйк не регламентовано навіть законодавчо, наприклад Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Люксембург. Частково це пояснюється консервативністю законодавства (Конституція Австрійської Республіки діє з 1867 р., Бельгії – з 1831 р. тощо). Однак при цьому право на страйк фактично визнається на підставі міжнародних правових стандартів та загального правового принципу «дозволено те, що не заборонено», а також існуючої практики й судових прецедентів [18, с. 45]; б) Узбекистан та Туркменістан, де правова регламентація досліджуваного права взагалі відсутня.

Висновок. Отже, у конституційному праві неоднозначність конститу-

ційно-правового регулювання права на страйк – прямо та опосередковано – обумовлено об'єктивними чинниками:

1) у ряді європейських держав воно прямо передбачено конституціями та, як правило, деталізовано у законах, прийнятих у розвиток положень основного закону суспільства і держави. Значущість прав другого покоління світове співтовариство усвідомило в хронологічному порядку у другу чергу (після прав першого покоління – на життя, гідність, особисту недоторканність та інших). Відтак, інкорпорація цього права у національне законодавство, головним чином, відбулася у тих державах, де зміна політичного режиму супроводжувалася прийняттям нових конституцій, що відображали міжнародні правові стандарти (приклад – країни колишнього соціалістичного табору, у тому числі й Україна, а також Іспанія, Португалія, Туреччина тощо);

2) право на страйк передбачено конституціями, але прямо не проголошується. Такий підхід характерний для тих країн, де зміни у законодавстві за своєю прогресивністю багато в чому випереджали свою епоху (Конституції Франції 1946 та 1958 рр., Італії 1947 р.), в силу чого законодавець намагався обмежити бурхливий розвиток суспільних відносин, або ж для тих держав, де через слабкість демократичних традицій існувала небезпека зловживань цим правом (Албанія, Польща, Угорщина) та ін.;

3) зарубіжні країни, в яких право на страйк прямо не закріплене, однак виводиться із конституційних положень про право на об'єднання (асоціацію) – ФРН, Японія, Фінляндія, Швеція;

4) не регламентовано навіть законодавчо, при цьому вагоме значення у визначенні досліджуваного права відіграє: а) судова практика (Бельгія, Велика Британія, Данія, Люксембург) й здебільшого базується на принципі «дозволено те, що не заборонено»; б) національно-культурні традиції (Узбекистан, Туркменістан).

У нашій державі нормативно-правове регулювання права на страйк відзначається чи не найбільшою сталістю (зміни до Закону "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" вносились тільки декілька разів і жодного разу вони не стосувались реалізації права на страйк).

Керуючись рекомендаціями МОП та досвідом ряду зарубіжних держав, у майбутньому Трудовому кодексі України слід передбачити, що:

– метою страйку, в якому однією зі сторін є працівники чи профспілка, може бути не тільки вирішення трудового спору;

– найбільш оптимальним базовим терміном для узагальнення всіх працюючих на умовах трудового договору, а звідси і суб'єктів права на страйк, є поняття «працівник» – фізична особа, яка на підставі укладеного трудового договору або іншої підстави вступила в трудові відносини для виконання трудової функції, передбаченої законодавством, незалежно від форми такої угоди та сфери застосування праці;

– законодавчо визначені вимоги проведення процедур примирення, які передують страйку, мають бути менш формалізованими, що сприятиме результативності страйків;

– за працівниками, що беруть участь у законному страйку, має бути збережено місце роботи, загальний та безперервний трудовий стаж, право на виплату допомоги із соціального страхування, а також заробітна плата у випадку, коли страйк проводиться у зв'язку з її невиплатою або несвоєчасною виплатою;

– зменшення безпідставно широкого переліку працівників, які не користуються правом на страйк, і залишення в ньому лікарняного сектору, служб енергопостачання, водопостачання, телефонних служб, служб спостереження за рухом повітряного транспорту;

– законодавче передбачення можливості проведення страйків солідарності, попереджувальних та індивідуальних страйків, що суттєво сприятиме реальному покращенню стану забезпечення прав працівників. Розширення права на страйк має сприйматись не лише як розширення гарантій на самозахист працівника від утиску роботодавця або уповноваженої ним особи, організації роботодавців, об'єднання організацій роботодавців, але й одночасно як складова народного суверенітету. Враховуючи сучасні українські реалії, вважаємо, що забезпечення в окреслених межах права на страйк є абсолютно необхідною умовою для зменшення соціальної напруженості, направлення невдоволеності працівників у юридичне та легітимне русло.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 1999. – 712 с.
2. Положення про порядок проведення страйку як крайнього засобу вирішення колективного трудового спору (конфлікту) та примирних процедур під час страйку : наказ Нац. служби посередництва і примирення 18.11.2008 № 131 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nspp.gov.ua/index.option:2010-03-25-16-47-02&catid=22>.
3. Волохов О. С. Забезпечення права на страйк у міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною / О. С. Волохов // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри : науково-практ. юрид. журнал. Випуск 3. – К., 2012. – 492 с.
4. Международное трудовое право : учеб. пособ. / Н. Л. Лютов, П. Е. Морозов ; под общ. науч. ред. К. Н. Гусова. – М. : Проспект, 2011. – 212 с.
5. Комментарий к Трудовому кодексу Республики Беларусь / под общ. ред. Г. А. Василевича. – Мн. : Амалфея, 2000. – 1154 с.
6. Трудовой Кодекс Кыргызской Республики. – Бишкек, 1999. – 78 с.
7. Трудовой кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30103567.
8. Трудовой кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/documents/legaldocument/wcms_201110.pdf.
9. Стосовно невідповідності окремих норм законодавства України, які стосуються обмежень права на страйк для окремих категорій працівників : Національна служба посередництва і примирення, лист № 06-01/03, 09.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1047.123.0>.
10. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР // ВВР. – 1998. – № 34. – Ст. 227.
11. Кондратьев В. О. Право на страйк для працівників сфери суспільних послуг / В. О. Кондратьев // Актуальні проблеми права: теорія та практика. – Луганськ, 2011. – № 19. – С. 314-321.
12. Конституция Испании от 27 декабря 1978 г. // Конституции государств Европы :

в 3-х т. – Т. 2 / под общ. ред. и со вступит. статьей директора Ин-та законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ Л. А. Окунькова. – М., 2001.

13. Конституция Турецкой Республики [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://constitutions.ru/archives>.

14. Костюнина Г. М. Система трудовых отношений в Республике Филиппины / Г. М. Костюнина // Труд за рубежом. – 2003. – № 2. – С. 69-88.

15. Черняева Д. В. Современный этап развития трудового права ЮАР / Д. В. Черняева // Труд за рубежом. – 2006. – № 4. – С. 112-131.

16. Конституция. Основной закон Венгрии (25 апреля 2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitutions.ru/archives/6509>.

17. Основной закон Федеративной Республики Германии // Конституции зарубежных стран / сост. Дубровин В.Н. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 448 с.

18. Годэ Н. О. Забастовка: права и правила в мире и в России // Справочник кадровика. – 2010. – № 11. – С. 43-58.

Коломеец Ю.А. Особенности конституционно-правового регулирования права на забастовку: отечественный и зарубежный опыт. Рассмотрены особенности конституционно-правового регулирования права на забастовку в Украине и зарубежных странах. Проанализировано национальное и иностранное законодательство по данному вопросу, на основании чего сформулирован ряд предложений, которые должны найти свое отражение в будущем Трудовом кодексе Украины.

Ключевые слова: конституционно-правовое регулирование, забастовка, право на забастовку, работник, Трудовой кодекс Украины.

Kolomojets' Yu.O. Features of constitutional-legal regulation of the right to strike: national and foreign experience. The article deals with examinations of features of constitutional-legal regulation of the right to strike in Ukraine and other countries. The author has analyzed national and foreign legislation concerning this issue, on the base of which she formulated a set of suggestions that should be reflected in the future Labor Code of Ukraine.

The author made some conclusions about follows:

1) in some European countries the right to strike has been directly stipulated by constitutions and as a rule worked out in detail in laws, adopted in the development of provisions of the Fundamental Law of the society and the state;

2) in some countries the right to strike has not been directly fixed, but it is concluded from constitutional provisions about the right to associations;

3) the right to strike is stipulated in constitutions, but is not directly proclaimed. Such approach is typical for those countries where changes in legislation after their progressiveness mostly passed ahead its époque.

4) in some countries the right to strike is not regulated even by law, thus the great importance in recognition of the analyzed right have: а) court practice (Belgium, Great Britain, Denmark, Luxemburg) and is mostly based on the principle «permitted is what which is not forbidden»; б) national-cultural traditions.

Надійшла до редакції 17.12.2013

ПИТАННЯ ТРУДОВОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Золотухіна Л.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(*Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*)

УДК 349.227

ВІДСТОРОНЕННЯ ПРАЦІВНИКА ВІД РОБОТИ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ СТОРІН ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Висвітлено питання проблем забезпечення прав та інтересів працівників у трудовому договорі. Розкрито значення умов трудового договору для оптимального поєднання прав та інтересів сторін трудових відносин.

Ключові слова: трудовий договір, працівник, роботодавець, соціально-трудова відносина, права, інтереси, відсторонення.

Постановка проблеми. Сучасне трудове право прагне розробити правові механізми, здатні збалансувати інтереси працівників і роботодавців. Багато в чому це завдання досягнуто із внесенням численних змін і доповнень до чинного Кодексу законів про працю України та прийняттям низки нових нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин. Проте деякі з проблем, як і раніше, потребують ретельного дослідження, оскільки є дуже значимими як для науки трудового права, так і для правозастосовної практики. Одним з таких питань є відсторонення працівника від роботи.

Необґрунтоване відсторонення не тільки порушує конституційне право на працю, а й створює умови для плинності кадрів, погіршення соціально-психологічного клімату на підприємствах, в установах та організаціях, виникнення трудових спорів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наука трудового права зробила значний внесок в опрацювання проблем, пов'язаних з відстороненням від роботи. Окремі питання правової регламентації відносин у цій сфері знайшли відбиття в роботах таких учених, як М.Г. Александров, І.М. Ваганова, І.Г. Воробйов, С.Ю. Головіна, Н.В. Глевська, О.П. Епштейн, В.В. Лазор, О.С. Пашков, С.В. Попов, В.І. Прокопенко, В.О. Процевський, О.І. Процевський, Я.О. Пушкар, Л.О. Сироватська, Г.С. Скачкова, П.Р. Стависький, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Але у

наукових працях питання забезпечення інтересів працівників при відстороненні від роботи недостатньо досліджено і тому вимагає доопрацювань.

Метою даної статті є розкриття значення інституту відсторонення працівника від роботи для забезпечення інтересів сторін трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Узгодження інтересів учасників трудових відносин в цілому є одним з основних завдань вітчизняного трудового права. Якщо права та інтереси працівників і роботодавців не були б настільки взаємопов'язаними, можна було б казати окремо про інтереси працівника та про інтереси роботодавця. Але слід визнати, що певною мірою інтерес однієї зі сторін трудових відносин завжди протистоїть інтересу другої сторони – у протилежному випадку не виникали б спірні та конфліктні ситуації при намаганні керуватись інтересом однією із таких сторін.

Термін „інтерес” досить часто використовується як у повсякденному житті, так і в наукових працях. Вживається дане поняття і в юридичній літературі, і в національному законодавстві. Так, у ст. 23 КЗпП України встановлюється, що строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру подальшої роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами [1].

Широке використання категорії інтересу обумовлено тією роллю, яку він відіграє в суспільному житті. Права особи завжди пов'язані із задоволенням її інтересів у матеріальній або духовній сфері. Тому інтерес виступає рушійною силою правових зв'язків людини. Він визначає її відношення до використання прав. Суспільство та держава не можуть нейтрально ставитися до того, як людина реалізує можливості, закріплені у законодавстві. Вони зацікавлені в активності особи як у важливій умові розвитку демократичного суспільства [2, с. 35].

Інтереси є спонукальною силою для встановлення, зміни та припинення правових зв'язків. Вони "пробуджують правову творчість і справляють на неї вплив" [3, с. 68]. Дослідження інтересу як правової категорії показує, що інтерес не можна визначати як право, як не можна й ототожнювати ці поняття. Право в об'єктивному значенні є результатом вольової діяльності людей, тобто виникає у результаті свідомого регулювання суспільних відносин. Воно лише може відображати інтереси встановленням умов і засобів їх реалізації, але існують інтереси, які не знаходять свого відображення в праві. Активне начало права виявляється у вибіркового характері відображення інтересів. У праві знаходять відображення лише суспільно значущі інтереси. Це витікає із значущості суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню. Метою правотворчості є закріплення в нормативних актах положень, які враховують об'єктивні суспільні відносини суб'єктів права, їх інтереси. Надання суб'єкту права означає забезпечення державою можливості задовольнити свої інтереси [4, с. 27].

Таким чином, інтерес відіграє багатогранну роль у праві: спонукає до встановлення правових норм і, відповідно, наділення суб'єктів права певними правами та обов'язками; без його наявності не можлива реалізація останніх, застосування правових норм; від ступеня врахування в нормати-

вно-правовому акті інтересів учасників відносин залежить ефективність норм, а отже добровільне виконання, ігнорування або свідоме порушення [5, с. 27-28].

Об'єктом інтересу людини в трудових відносинах, в першу чергу, є відносини, які складаються між індивідами або соціальними утвореннями у результаті застосування праці. Їх сукупність є предметом правового регулювання самостійної галузі – трудового права. Центральне місце серед усієї сукупності суспільних відносин, які регулюються нормами даної галузі, займають власне трудові правовідносини. Підставою для їх виникнення є трудовий договір, а суб'єктами виступають сторони трудового договору – працівник та роботодавець. Орієнтуючись на рівень розвитку суспільства, в якому вони існують, усвідомивши свої потреби, ці суб'єкти спрямовують свої зусилля на реалізацію інтересу.

Виходячи з викладеного, інтерес у трудовому праві можна визначити як загальносоціологічну категорію, яка характеризує результат відображення в діяльності суб'єктів трудового права об'єктивних умов їх існування та розвитку з метою найбільш повного задоволення потреб названих суб'єктів. Це поняття, по-перше, відображає багатоманітність самого поняття „інтерес”; по-друге, характеризує усвідомлення суб'єктами трудового права об'єктивних умов їх існування та розвитку; по-третє, акцентує на властивості інтересу спонукати суб'єктів трудового права до участі в трудових правовідносинах з метою найбільш повного задоволення різноманітних потреб.

Законні інтереси з точки зору їх значущості та соціального змісту відображені у нормах трудового права. Жодна галузь права не може опосередкувати усі без винятку інтереси суб'єктів права. Можливості правової системи в цьому сенсі обмежені. Тому законодавець в процесі правотворчості прагне відобразити в нормах тієї або іншої галузі права тільки ті інтереси, які є характерними, життєво необхідними для суб'єктів відповідних правовідносин, які виникають на базі норм тієї чи іншої галузі права. У трудовому праві такими виступають інтереси, які виражають сутність та є, відповідно, найбільш характерними для власне трудових та тісно пов'язаних з ними відносин.

Застосовуючи свої професійні здібності, працівник постійно орієнтується на оптимальний баланс між витратами та їх компенсацією. Повинна існувати стійка рівновага в процесі обміну та в процесі виробництва. Якщо робота цікавить особу, дозволяє реалізувати її природні здібності, то це саме по собі буде найсильнішим мотивом до діяльності, добросовісної та продуктивної праці. У протилежному випадку за відсутності компенсації буде спостерігатись падіння інтересу до такого роду діяльності. Звідси впливає інтерес сторін трудових відносин до зміни умов трудового договору на більш вигідні або припинення трудових відносин. З-поміж зайнятих багато таких, хто шукають роботу на своєму або інших підприємствах з більш вигідними умовами найму. Знайшовши таку роботу, вони звільняються і переходять на інші підприємства або на інші робочі місця на тому самому підприємстві.

Відповідно до ст. 46 КЗпП відсторонення дозволяється у випадку появи працівника у нетверезому стані, у стані токсичного або наркотичного сп'яніння, відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в інших випадках, передбачених законодавством. Тобто під відстороненням треба розуміти недопущення працівника до виконання своїх трудових обов'язків. Роботодавець відсторонює від роботи працівника на весь період часу до усунення обставин, які були підставою для відсторонення. У період відсторонення заробітна плата працівникові не нараховується за винятком випадків, передбачених законодавством.

У літературі сутність відсторонення від роботи вбачається неоднаково різними авторами. Одні відносять його до засобів дисциплінарного впливу [6, с. 165] (що не може виступати глобальним критерієм у рамках сучасного формулювання даної статті, оскільки вина працівника може бути відсутньою), інші – прирівнюють його до особливої тимчасової міри, яка носить попереджуючий характер [7, с. 35]. Погоджуючись з другою позицією, все ж зазначимо, що з точки зору узгодження інтересів сторін трудових правовідносин було б правильним виділити й такий пласт випадків, які стають передумовою для відсторонення від роботи, як захист інтересів роботодавця у майновій, інформаційній та матеріально-технічній сфері. Враховуючи це, можна погодитись, що в цілому всі випадки відсторонення від роботи об'єднує завдання забезпечення прав та законних інтересів працівника, роботодавця або представників публічної влади [8, с. 123].

У даний час судова практика демонструє, що, за винятком випадків, передбачених ст. 46 КЗпП, роботодавець не вправі відсторонювати працівника за наявності інших причин, навіть при збереженні за останнім середнього заробітку на цей період. Так, наприклад, керівництво одного з товариств з обмеженою відповідальністю видало наказ про тимчасове відсторонення від роботи головного бухгалтера у зв'язку з проведенням аудиторської перевірки за фактом можливих порушень з боку даного працівника. Також даний наказ передбачав збереження за працівником середнього заробітку на період його відсторонення від роботи. Працівник звернувся до прокуратури, яка визнала даний випадок відсторонення від роботи незаконним, тобто таким, що не підпадає під випадки відсторонення, передбачені ст. 46 КЗпП.

На нашу думку, така практика істотним чином суперечить формуванню та підтримці балансу інтересів працівників та роботодавців, оскільки обмежувальне тлумачення ст. 46 КЗпП призводить до ущільнення прав роботодавців як господарюючих суб'єктів. Роботодавець повинен володіти правом на свій розсуд регулювати питання відсторонення від роботи, в рамках встановлених законодавством обмежень.

Наприклад, необхідність відсторонити працівника часто виникає в інтересах не тільки самого роботодавця, але й інших працівників. На практиці був випадок про визнання незаконними та скасування наказів про накладення дисциплінарних стягнень, де працівник в певний проміжок часу, коли перебував у стані тимчасової непрацездатності, підтвердженої листком не-

працездатності, з діагнозом «ОРЗ» з'явився на робоче місце. Представник роботодавця звернувся до працівника з вимогою залишити робоче місце в силу свідомого нехтування хворим нормами охорони праці та санітарно-гігієнічними умовами праці, а також вимогами роботодавця, які спрямовані на охорону здоров'я працівників. Рішенням суду вимоги працівника були задоволені з посиланням на те, що безпосередній керівник працівника направив йому письмове завдання, яке підлягало виконанню протягом 8,5 днів, хоча у самому завданні не містилась вимога виконати завдання під час тимчасової непрацездатності. Крім того, роботодавцем неодноразово (виходячи із матеріалів справи) були зроблені спроби відсторонити працівника від роботи. Разом з тим, уявляється, що при винесенні рішення суд не врахував належною мірою намагання роботодавця відсторонити працівника у цілях забезпечення інтересів організації та інших працівників.

Досить часто при проведенні процедури скорочення штату (чисельності) працівників або ліквідації підприємства виникає ситуація, за якої праця працівників фактично не потрібна, але працівники продовжують ходити на роботу, що, в свою чергу, тягне обов'язок роботодавця забезпечувати їх роботою (якої немає), здійснювати додаткові витрати на забезпечення життєдіяльності офісних (заводських) приміщень, електроенергію, наймати обслуговуючий персонал (праця охоронців, прибиральниць і т.д.). Отже, пропонується надати роботодавцю право відсторонювати таких працівників від роботи.

Звісно, що працівник зацікавлений у стабільності трудових відносин, можливості професійної реалізації, отриманні стажу та досвіду роботи. Але наскільки такий інтерес об'єктивно може бути реалізований в умовах скорочення штату або ліквідації підприємства? У той час, коли роботодавець зацікавлений у скороченні обсягів виробництва або введенні режиму економії, навряд чи можна очікувати надання відповідних умов для реалізації працівником своїх професійних амбіцій. Тим більше, відсторонення від роботи у цьому випадку, навпаки, дозволить зайнятись пошуком нової роботи.

Тут буде доцільно послатися на зарубіжний досвід регулювання відсторонення від роботи у подібних випадках, зокрема на такий інститут англосаксонського права, як *garden leave*, який дозволяє роботодавцю вимагати від працівника у письмовій формі не виходити на роботу аж до моменту звільнення. Треба зазначити, що при такому підході роботодавець може вжити розумних заходів для забезпечення захисту своєї комерційної таємниці, у тому числі повідомити відповідних клієнтів та контрагентів організації про звільнення працівника. Адаптація даного механізму вітчизняним правом дозволила б роботодавцям більш гнучко регулювати питання подальшого залучення працівників до діяльності організації у випадку скорочення чисельності (штату). Тим більше, що за працівником на цей період зберігаються всі виплати за трудовим договором. Проте в цілях дотримання єдиного регулювання випадків відсторонення оплати за час відсторонення пропонується здійснювати за середнім заробітком працівника.

Безумовно, забезпечення інтересів роботодавців не повинно негативно відбиватись на інтересах працівників. Відповідно, щоб роботодавець міг використовувати вищевказані правові інструменти, він повинен надати

працівникові певний рівень гарантій і документально оформити відсторонення від роботи за своєю ініціативою, а саме: 1) видати наказ про відсторонення працівника від роботи із вказівкою причин та тривалості відсторонення; 2) зберегти за відстороненим працівником середньомісячний заробіток на період відсторонення.

Отже, можемо дійти таких **висновків**: відсутність у роботодавця можливості відсторонювати працівників за необхідності від роботи відбивається на обох сторонах та стає причиною трудових спорів, що негативно характеризує інститут відсторонення працівника від роботи як нездатний надати сторонам трудових відносин адекватні механізми захисту своїх інтересів. Видається, що надання роботодавцю такого правового інструменту регулювання, тим більше, що це прямо не заборонено законодавством, дозволить забезпечити певною мірою інтереси не тільки роботодавця, але й працівника.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс законів про працю УРСР від 10 грудня 1971 р. // ВВР УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
2. Общая теория прав человека / отв. ред. Лукашева Е.А. – М., 1996. – 520 с.
3. Ципеліус Р. Філософія права / перекл. з нім. 4-го видання / за ред. проф. Є. М. Причепія. – К. : Тандем, 2000. – 459 с.
4. Маленин Н. С. Охраняемый законом интерес / Н. С. Маленин // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 25-32.
5. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
6. Административное право / авт. кол. : М. И. Еропкин, Т. И. Козырева, М. И. Козырь; под ред. А. Е. Лунева. – М., 1970.
7. Уржинский К. Отстранение от работы / К. Уржинский // Советская юстиция. – 1962. – № 15-16. – С. 35.
8. Пеню Ю. В. Изменение трудового договора: теоретические проблемы / Ю. В. Пеню // Российский ежегодник трудового права. – 2006. – № 2. – С. 123-126.

Золотухина Л.А. Отстранение работника от работы как способ обеспечения интересов сторон трудовых правоотношений. Освещен вопрос проблем обеспечения прав и интересов работников в трудовом договоре. Раскрывается значение условий трудового договора для оптимального объединения интересов сторон трудовых отношений.

Ключевые слова: *трудоу договору, работник, работодатель, социально-трудовые отношения, права, интересы, отстранение от работы.*

Zolotukhina L.O. Dismissal of an employee from work as a way to ensure the interests of labor relations parties. The scientific article deals with research of a problem of contract forms of realization of the social and economic rights and interests of workers. Value of facultative conditions of the employment contract and obligations conditions of the collective agreement, the agreement for ensuring the rights and interests of labor relations parties has been revealed.

The author has concluded that the an employer must give an employee a certain level of suspension and document the work on their own initiative: 1) an order for the removal of the employee from the employer stating the reasons and duration of the suspension; 2) retain the detached worker average salary for the period of suspension. Lack of employer's opportunities to dismiss employees for having to work on, is reflected on both sides and the causes of labor disputes that negatively characterizes Institute removal of the employee from working as unable to provide the parties to the employment relationship are adequate mechanisms to protect their interests.

Keywords: *rights, interests, contract regulation, social partnership, worker.*

Надійшла до редакції 23.10.2013

Зуєв В.А.кандидат юридичних наук, доцент
(Академія митної служби України)

УДК 349.6

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ПОДАТКУ НА ПРОДУКТ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ (НА ПРИКЛАДІ УТИЛІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ)

Розкрито окремі питання ефективності екологічного податку в Україні. Розглянуто перспективи розширення сфери застосування екологічних податків на продукт. Виділено умови ефективності таких податків як критеріїв, що обумовлюють їх результативність. Проаналізовано особливості запровадження екологічного податку на утилізацію транспортних засобів. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення податкового законодавства у сфері поведження з відходами.

Ключові слова: відходи, право поведження з відходами, екологічний податок, утилізація транспортних засобів, економічний механізм охорони навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. Ефективне вирішення екологічних проблем не є можливим без застосування комплексного підходу, врахування соціальних та економічних чинників в нерозривному зв'язку із розвитком суспільства, наукової думки, використання технічного потенціалу тощо. Разом з тим назріла нагальна необхідність визнати, незважаючи на загальноприйнятий постулат про питання екологічної безпеки як одну з умов успішного розвитку людства, який знайшов своє відображення у цілому ряді нормативних актів, що проблеми забезпечення екологічної безпеки та розвитку економіки не тільки взаємопов'язані, але й напрямку залежать від ефективності останньої. На жаль, слід констатувати, що в сучасних умовах в Україні питання екологічної безпеки відходять на другий план, а економічний механізм охорони навколишнього природного середовища стає лише джерелом наповнення державного бюджету без урахування його екологічної складової. Таке положення жодним чином не відповідає не тільки самій ідеї екологізації суспільства та економіки, а й є викривленням ідей, які закладались в законодавство при закріпленні економічного механізму охорони навколишнього природного середовища.

Відтак, постає нагальна необхідність «повернення» екологічної складової до економічних процесів, а також перегляду умов застосування економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, в тому числі через перегляд його положень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Природно, що питання застосування економічного механізму охорони навколишнього природного середовища були предметом цілого ряду досліджень. Зокрема, аналізуючи останні публікації в еколого-правовій

сфері, в першу чергу, необхідно відзначити фундаментальну працю В.В. Костицького «Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка», роботи Т.В. Петрової «Правові проблеми економічного механізму охорони навколишнього середовища» та «Економічний механізм реалізації еколого-правових норм» [2; 4; 5]. Окремі елементи економічного механізму охорони навколишнього природного середовища розглядались в роботах В.І. Андрейцева, А.Г. Бобкової, А.П. Гетьмана, М.В. Краснової, Б.Г. Розовського, Ю.С. Шемшученка та інших. Майже всі дослідники, відзначаючи потенціал розвитку економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, наголошують на його недостатній ефективності в сучасних умовах. Більше того, один із ідеологів розвитку економічного механізму охорони навколишнього природного середовища в СРСР Б.Г. Розовський [14], який свого часу доклав значних зусиль до імплементації наукових ідей у законодавство, а потім й у господарсько-виробничу діяльність, останнім часом піддає нещадній критиці цілий ряд еколого-правових позицій, в тому числі й у цій сфері [12; 13].

Разом з тим, з прийняттям Податкового кодексу України та подальшим розвитком підходів до такої складової економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, як екологічні податки та збори, потребує продовження досліджень у цій сфері, свого належного обґрунтування та вдосконалення сама система їх стягнення та адміністрування. Зокрема, це стосується розвитку системи та структури екологічного податку на продукти, яка на національному рівні була започаткована з розширенням видів діяльності, з яких стягується екологічний податок введенням до нього діяльності з ввезення, виробництва, придбання транспортних засобів та кузовів до них, що в подальшому підлягають утилізації. Таким чином, в національному законодавстві врегульовано реалізацію «першої ластівки» в системі екологічних податків на продукт, які вже достатньо успішно реалізуються в цілому ряді країн.

Отже, з урахуванням викладеного, **метою** даної статті можна визначити теоретико-правовий аналіз місця екологічного податку на продукт в системі заходів економічного механізму охорони навколишнього природного середовища та формулювання пропозицій щодо його розширення і вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Екологічний податок на продукт – це податок, яким обкладається продукція, котра в один з періодів свого життєвого циклу забруднює навколишнє середовище [3]. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, можна сказати, що цей вид оподаткування застосовується вже достатньо тривалий час і довів свою ефективність щодо стимулювання підприємств, установ та організацій до проведення ефективної екологічної політики, підвищення конкурентоспроможності продукції, безпечної для навколишнього природного середовища, отримання коштів для фінансування робіт з проведення природоохоронних заходів, переробки та утилізації екологічно небезпечної продукції, а громадян – до зменшення споживання товарів, які становлять небезпеку для навколишнього середовища.

У сучасних умовах види екологічних податків у світі варіюються. Так, різні країни, виходячи з економічних міркувань, запроваджували податки на пестициди і на хімічні добрива, збори за екологічно небезпечні акумуляторні батареї (Швеція, Угорщина, Південна Корея), податки на пальне залежно від його екологічної класифікації (Швеція, Німеччина, Великобританія, Угорщина, Південна Корея) [1; 3; 7]. У ряді країн також уведено податки на покривки, холодильники та охолоджуючі речовини, на пакувальні матеріали, тару для токсичних газів, косметики та їжі, на антифризи, лампи денного світла, жувальні гумки, синтетичні гуми, мастила, пральні машини тощо.

Таким чином, міжнародний досвід застосування екологічного податку на продукт є надзвичайно широким, але до останнього часу в національному законодавстві він не застосовувався, незважаючи на те, що теоретичні напрацювання в цьому напрямку існували. Ситуація змінилась після прийняття 4 липня 2013 р. Закону України «Про утилізацію транспортних засобів» [11], метою якого визначено врегулювання правових, організаційних та економічних засад діяльності, пов'язаної з утилізацією транспортних засобів на території України з метою забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, життя та здоров'я громадян. Одночасно з ним було прийнято й Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм» [8], в якому вирішено питання щодо розширення змісту екологічного податку, встановлення його ставок, механізмів адміністрування тощо.

Заради справедливості слід зазначити, що прийняття цих законів викликало жваві обговорення та заперечення з боку споживачів, закордонних автовиробників та їх дилерів, а також звернення іноземних країн до Всесвітньої торговельної організації щодо законності введення та попередження про можливість застосування подібних заходів. Незважаючи на це, зазначений податок наразі діє, що дає можливість проаналізувати перспективи його застосування.

Відповідно до Закону України «Про утилізацію транспортних засобів» утилізація транспортних засобів – комплекс робіт з приймання, зберігання, перевезення, демонтажу та розбирання транспортних засобів на складові частини та елементи і сортування з метою подальшої їх утилізації відповідно до вимог законодавства про відходи. Отже, зрозуміло, що при прийнятті цього Закону його основна мета розглядалась як впорядкування питань, пов'язаних із поводженням з окремими видами відходів. Підтвердженням цього є й закріплення вимоги, що суб'єкти господарювання, які здійснюють приймання та/або розбирання транспортних засобів, що утилізуються, повинні забезпечити утилізацію або видалення відходів, що утворилися у процесі розбирання транспортних засобів, самостійно та/або укладенням договорів із суб'єктами господарювання, які мають ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами та/або на право провадження діяльності, пов'язаної із збиранням і за-

готівлею окремих видів відходів як вторинної сировини, щодо утилізації або видалення відходів, що утворилися у процесі розбирання транспортних засобів [11].

З метою фінансового забезпечення цієї діяльності було внесено зміни до Податкового кодексу України, відповідно до яких встановлено суб'єкти сплати цього податку, його ставки та випадки звільнення від його сплати. Зокрема, платниками цього податку є особи, які ввозять на митну територію України транспортні засоби та/або кузови до них в митному режимі імпорту; здійснюють виробництво (виготовлення) транспортних засобів на митній території України для їх продажу на внутрішньому ринку України; придбавають транспортні засоби в осіб, які не є платниками цього податку.

При цьому Податковим кодексом передбачено винятки по сплаті цього податку, серед яких, зокрема, ті суб'єкти, які взяли на себе зобов'язання забезпечити утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів у порядку та на умовах, визначених законом щодо утилізації знятих з експлуатації транспортних засобів, та виробляють (виготовляють) на території України транспортні засоби, які класифікуються за кодами товарних позицій 8702, 8703, 8704 та 8705 згідно з УКТ ЗЕД, за технологією, що включає:

- зварювання (виготовлення методом нероз'ємного з'єднання) кузова або кабіни, фарбування кузова або кабіни та складання транспортного засобу;

- та/або промислове складання транспортних засобів з використанням кузовів товарної категорії 8707-10-10 та товарної підкатегорії 8707-90-10-00 згідно з УКТ ЗЕД, ввезених на митну територію України "для промислового складання" моторних транспортних засобів відповідно до Митного тарифу України, та виконують Програму створення та/або модернізації виробничих потужностей та робочих місць відповідно до чинного законодавства.

Закон України «Про утилізацію транспортних засобів» деталізує вимоги до таких суб'єктів, закріплюючи їх обов'язок забезпечити:

«1) організацію пунктів прийому транспортних засобів, які були вироблені таким суб'єктом господарювання:

- на території Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя та кожної з областей України, а також у кожному населеному пункті України з чисельністю населення не менше 50 тисяч осіб – для транспортних засобів, що класифікуються за кодами товарних позицій 8703 згідно з УКТ ЗЕД;

- на території Автономної Республіки Крим та не менше ніж у чотирьох областях України – для транспортних засобів, що класифікуються за кодами товарних позицій 8702, 8704, 8705 згідно з УКТ ЗЕД;

2) організацію пунктів розбирання транспортних засобів, які були вироблені таким суб'єктом господарювання:

- на території Автономної Республіки Крим та кожної з областей України – для транспортних засобів, що класифікуються за кодами товарних позицій 8703 згідно з УКТ ЗЕД;

- на території Автономної Республіки Крим та не менше ніж у чотирьох областях України – для транспортних засобів, що класифікуються за кодами товарних позицій 8702, 8704, 8705 згідно з УКТ ЗЕД;

3) приймання на утилізацію транспортних засобів, які були вироблені таким суб'єктом господарювання, в організованих ним пунктах прийому;

4) доставку транспортних засобів від пунктів прийому до пунктів розбирання;

5) оприлюднення інформації про організовані таким суб'єктом господарювання пункти прийому та пункти розбирання в засобах масової інформації, у тому числі на своєму веб-сайті».

Таким чином, держава фактично взяла на себе зобов'язання щодо утилізації транспортних засобів або (за умови виконання зазначених вимог) делегувала їх виконання суб'єктам виробництва. Така позиція видавалася б цілком слушною, але є цілий ряд факторів, які ставлять під сумнів перспективи функціонування зазначеної системи. Для цього необхідно розглянути загальні механізми ефективності екологічного податку на продукт. Так, аналіз його застосування в інших країнах підтверджує, що в більшості випадків введення екологічного податку на продукт було успішним і мало позитивні наслідки, однак вимагало врахування певних умов:

– по-перше, визначення об'єкта оподаткування. У кожній країні об'єкти оподаткування обираються з урахуванням місцевих умов і проблематики, але основними критеріями завжди виступають небезпечність продукції для навколишнього природного середовища і здоров'я громадян (паливо, що містить сполуки свинцю, пестициди та хімікати) або складність утилізації продукції (автотранспорт, шини, пакувальні матеріали). Об'єкт оподаткування також може бути обрано відповідно до міжнародних зобов'язань держави. Наприклад, зобов'язання держави щодо скорочення застосування речовин, які руйнують озоновий шар, відповідно до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, можуть стати підставою для запровадження податку на фреони з метою регулювання процесу застосування цих речовин на національному рівні за допомогою не адміністративних, а економічних важелів;

– по-друге, визначення цілей запровадження податку. При виборі рівня оподаткування важливо розрізняти коротко- та довгострокові цілі, а також реальні можливості їх досягнення і перспективи. Наприклад, запровадження податку на пальне в Угорщині в 1992 р. мало на меті підтримку конкретної екологічної програми. Іншою метою запровадження податку на продукт може стати підвищення конкурентоспроможності аналогічної, але більш екологічно безпечної продукції;

– по-третє, визначення суб'єктів сплати податку і забезпечення для них рівних умов. Законодавче врегулювання цього питання пов'язане з певними труднощами і значними суперечностями. Наприклад, при запровадженні податку на пакувальні матеріали може виникнути проблема визначення платників цього податку. Фольга або поліетилен використовуються не тільки як пакувальні матеріали, тому крупні виробники цих матеріалів можуть справедливо зазначити, що оподаткування повинно проводитись на більш пізніх стадіях їх використання.

Подібна ж ситуація може мати місце й, наприклад, із свинцем, який використовується при виробництві акумуляторів. Логічним було б обкла-

дати податком продукцію зі свинцю, яка виробляється всіма виробниками або ввозиться в Україну. Разом з тим це призведе до підвищення цін на всю свинцемістку продукцію, яка має різний життєвий цикл, строк використання тощо. Це, в свою чергу, неминуче збільшить витрати на процес адміністрування сплати такого податку. Оподаткування ж на стадії вироблення певної продукції створює нерівні умови для виробників і знижує конкурентоспроможність продукції на зовнішньому ринку у випадках її експорту. Це зауваження є справедливим і щодо імпорту аналогічної продукції із країни, де подібний податок відсутній. Тому при вирішенні цього питання детальну увагу має бути приділено визначенню моменту, з якого продукт стає об'єктом оподаткування, а також питанням, пов'язаним з експортом, імпортом і реекспортом продукції, що обкладається екологічним податком;

– по-четверте, встановлення реальних сум оподаткування і спрямування цих коштів на реалізацію природоохоронних завдань, забезпечення переробки та утилізації продукції, з якої стягується екологічний податок.

Разом з тим, як можна бачити, є цілий ряд критеріїв ефективності, які при запровадженні утилізаційного податку не були дотримані повною мірою або взагалі проігноровані. Насамперед, до таких критеріїв слід віднести мету запровадження цього податку. Так, вбачається, що наразі в Україні питання утилізації автомобілів, що були у використанні, стоїть не так гостро з точки зору їх шкідливості для навколишнього природного середовища. Відносно низький рівень забезпеченості автотранспортом порівняно із розвинутими країнами в поєднанні із низьким рівнем покупної спроможності та доходу на душу населення (особливо в сільській місцевості) призводить до того, що частка автомобілів, які підлягають утилізації, є надзвичайно малою.

Так, з 2008 р. у рамках профінансованого Європейським Союзом Проєкту підтримки інтеграції України до Транс'європейської транспортної мережі ТЕМ-Т, який проводився у тісній співпраці з Міністерством інфраструктури України, а з питань безпеки дорожнього руху – й з Міністерством внутрішніх справ, було реалізовано цілий ряд заходів. Зокрема, в 2010 р. було розроблено детальний звіт щодо автомобільного транспорту, який, зокрема, включав питання енергозахисту та захисту навколишнього середовища. Слід зазначити, що в цьому звіті було виділено цілий ряд проблем, пов'язаних із експлуатацією автомобільного транспорту, викидами в навколишнє середовище тощо. Разом з тим питання застарілості автопарку порушувалися лише в розрізі відсутності ефективних та належних засобів для утримання спроектованого екологічного рівня транспортних засобів протягом їхнього життєвого циклу, а також нестачі контролю за екологічними властивостями імпортованих транспортних засобів [6].

Відсутні згадки про необхідність вирішення цього питання й у основних документах, що визначають напрямки екологічної політики України, – Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки та Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на

період до 2020 р. [9; 10], в яких автотранспорт згадується у зв'язку із наслідками його діяльності, а не проблемами його подальшої утилізації.

Таким чином, можна дійти **висновку** про дещо надуманий характер проблеми, невиправдане зміщення акцентів, у зв'язку із чим запровадження цього податку відбулось ситуативно та має переважно фіскальну мету, а не мету збереження довкілля та зменшення кількості утворюваних відходів. На користь цього свідчить і той факт, що зазначені кошти будуть надходити до державного бюджету та розчинятись у ньому, оскільки не існує, наприклад, державної програми відповідного напрямку, на фінансування якої передбачалося б їх спрямування. Так само відсутня імперативна вимога щодо направлення цих коштів хоча б на природоохоронні цілі, що гарантовано призведе до їх розчинення у доходній частині бюджету та спрямування на цілі, не пов'язані із охороною довкілля або забезпечення раціонального природокористування. Особливо вірним є це твердження в умовах відмови держави від виробничих функцій, значного зменшення державного або комунального виробничого сектору.

Все вищезазначене свідчить, що в Україні формується перший досвід оподаткування екологічно-небезпечної продукції, що може в подальшому позитивно відбитись на розвитку економічного механізму охорони навколишнього природного середовища. Однак слід констатувати, що обраний варіант застосування такого оподаткування з великою часткою вірогідності на сучасному рівні розвитку України не матиме значних екологічних наслідків за умови його збереження в нинішньому форматі.

Зважаючи на це, з метою забезпечення ефективності адміністрування зазначеного податку та виконання цілей його запровадження підлягають подальшому розвитку механізми створення та функціонування природоохоронних програм у сфері поводження з відходами та забезпечення екологічної безпеки автомобільного транспорту.

Бібліографічні посилання

1. Захист навколишнього середовища // Загальні відомості про Швецію: вересень 1999. – Видання Шведського інституту. – 4 с.
2. *Костицький В. В.* Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – К., 2003. – 772 с.
3. *Легочки Жужа.* Досвід застосування економічних важелів у період перехідної економіки // Доповіді семінару “Міжнародний досвід застосування економічних важелів для здійснення екологічної політики” 21 травня 1997 р. – К., 1997.
4. *Петрова Т. В.* Правовые проблемы экономического механизма охраны окружающей среды / Т. В. Петрова. – М. : Зерцало, 2000. – 192 с.
5. *Петрова Т. В.* Экономический механизм реализации эколого-правовых норм / Т. В. Петрова. – М. : Издательство МосГУиК, 2000. – 62 с.
6. Підтримка інтеграції України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЕМ-Т. РК4. Автомобільний транспорт. Заключний звіт. Грудень, 2010 р. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://ten-t.org.ua/data/publication/ua/fr_4.1_road_transport_ukr.
7. *Пірс Девід.* Останні розробки щодо використання економічних важелів для управління у галузі навколишнього середовища // Доповіді семінару “Міжнародний досвід застосування економічних важелів для здійснення екологічної політики” 21 травня 1997 р. – К., 1997.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сплати екологічного

податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм : Закон України № 422-VII від 04.07.2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 60. – Ст. 2139.

9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р. : Закон України № 2818-VI від 21.12.2010 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – Ст. 158.

10. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради № 188/98 від 05.03.1998 // ВВР України. – 1998. – № 38. – Ст. 248.

11. Про утилізацію транспортних засобів : Закон України № 421-VII від 04.07.2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 60. – Ст. 2138.

12. *Розовський Б. Г.* Экономико-правовой механизм охраны окружающей природной среды: мифы и реальность / Розовский Б. Г. // Вісник Луганського держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е.О. Дидоренка. Спецвипуск. – 2008. – Ч. 1. – С. 14-30.

13. *Розовський Б. Г.* Екологічне право: необхідність повернення до витоків / Розовський Б. Г. // Право України. – 2011. – № 2. – С. 34-43.

14. *Розовський Б. Г.* Правовое стимулирование рационального природопользования / Розовский Б. Г. – К. : Наукова думка, 1981. – 240 с.

Зув В.А. Правовые проблемы реализации экологического налога на продукт как составляющей экономического механизма в сфере обращения с отходами (на примере утилизации транспортных средств). Раскрываются отдельные вопросы эффективности экологического налога в Украине. Рассматриваются перспективы расширения сферы применения экологических налогов на продукт. Выделены условия эффективности таких налогов как критериев, которые обуславливают их результативность. Проанализированы особенности введения налога на утилизацию транспортных средств. Разработаны рекомендации по усовершенствованию законодательства в сфере обращения с отходами.

Ключевые слова: отходы, право обращения с отходами, экологический налог, утилизация транспортных средств, экономический механизм охраны окружающей среды.

Zuyev V.A. Legal problems of implementation of the environmental tax on the product as part of the economic mechanism in the field of waste management (for example, disposal of vehicles). This article reveals some issues of the effectiveness of environmental taxes in Ukraine. It is considered the prospects for expanding the use of environmental taxes on the product. It is highlighted the terms of the effectiveness of such taxes as the criteria which determine their effectiveness. It is also analysed the features of the introduction of the environmental tax on vehicles disposal. It is treated the recommendations for the improvement of tax legislation in the field of waste management.

The author has concluded that in Ukraine the first experience of taxing environmentally hazardous products that may further positively affect the development of the economic mechanism of environmental protection is having been formed. However the chosen option is the use of this tax with a high probability at the current level of development of Ukraine will have no significant environmental effects, provided its preservation in its present format. With this in mind, in order to ensure the effectiveness of administration of this tax-tion and performance goals of its implementation subject to the further development of mechanisms of creation and functioning of environmental programs in the field of waste management and environmental safety of road transport.

Keywords: waste, law of waste management, environmental tax, vehicle utilization, economic mechanism of environmental protection.

Надійшла до редакції 09.12.2013

Обушенко О.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2 : 331.45

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПРАЦІВНИКІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Розкрито сутність і систему основних прав та обов'язків, якими наділені працівники у сфері охорони праці. Визначено особливості та шляхи удосконалення механізму реалізації таких прав.

Ключові слова: охорона праці, працівник, права, обов'язки, механізм реалізації.

Постановка проблеми. Права і свободи людини є однією із найважливіших суспільних цінностей, змістом правових відносин у державі. Ефективність реалізації та дотримання закріплених на законодавчому рівні прав визначає врешті їх реальність, ступінь їх захищеності та гарантованості. Водночас права існують лише тоді, коли вони визнаються та дотримуються іншими громадянами держави. Свої вимоги до громадян держава формує в системі обов'язків і встановлює заходи юридичної відповідальності за їх невиконання. Громадяни самостійно зберігають свою свободу, напрямки та межі зовнішнього вираження якої надані в правах. Саме для зміцнення своїх прав громадяни в демократичному суспільстві приймають на себе зобов'язання і виконують свої обов'язки [1, с. 235].

Міжнародними та національними актами закріплений широкий перелік прав людини, одним із видів яких є трудові права. Статтею 23 Загальної декларації прав людини проголошено, що кожна людина має право на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці та захист від безробіття [2]. Тим самим даною статтею закріплено основні трудові права людини, в тому право на безпечні та нешкідливі умови праці, що є фундаментом права на охорону праці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням окремих проблем дотримання прав працівника та виконання ним своїх обов'язків у сфері охорони праці займалися багато вчених, проте наразі ці питання залишаються невирішеними та є досить актуальними.

Метою даної статті є визначення й аналіз основних прав та обов'язків, якими наділені працівники у сфері охорони праці, уточнення їх особливостей та з'ясування шляхів удосконалення механізму їх реалізації. Для цього необхідно визначити такі поняття: «права людини», «юридичні обов'язки», «права працівників у сфері охорони праці», «обов'язки працівників у сфері охорони праці», здійснити класифікацію основних прав і обов'язків працівників у сфері охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Дотримання прав людини в сучасному

світі – це проблема, вирішення якої є центром практичної діяльності міжнародного співтовариства і кожної держави. Права людини – це її можливість діяти певним чином для того, щоб забезпечити своє нормальне існування, розвиток і задоволення власних потреб [3, с. 180]. Під правами громадянина розуміють, перш за все, можливість громадян держави брати участь в управлінні суспільними і державними справами: право на об'єднання в партії і громадські організації, право обирати і бути обраним до органів державної влади України. Цілісність інституту прав людини і громадянина гранично точно виражена у Віденській декларації Всесвітньої конференції з прав людини 1993 р.: «Всі права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними і взаємопов'язаними. Міжнародне співтовариство повинне ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою» [4]. З метою додержання прав людини як одного з найважливіших завдань держави у 1948 р. було проголошено Загальну декларацію прав людини.

Саме для зміцнення своїх прав громадяни в демократичному суспільстві приймають на себе зобов'язання. У Загальній декларації прав людини (п. 1 ст. 29) визначено: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у котрому лише й є можливим вільний і повний розвиток її особистості». Так само як і права людини, основні юридичні обов'язки фіксуються в конституції та інших законах держави. Юридичний обов'язок – гарантована законом міра суспільно необхідної (корисної) і державно доцільної поведінки особи, об'єктивно обумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства. Можна сказати, що юридичний обов'язок – це перепона на шляху до сваволі, хаосу, всього того, що заважає нормальному розвитку суспільства [5, с. 183]. У правових відносинах суб'єктивні права особи кореспондують певні юридичні обов'язки іншої особи. Відповідно, у трудових правовідносинах право працівника кореспондує обов'язок роботодавця щодо його дотримання, а інколи – забезпечення можливості його реалізації.

Закон України «Про охорону праці» визначає поняття «працівник» як особу, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом) [6]. Працівник набуває статусу суб'єкта трудових правовідносин з моменту укладення трудового договору. Тобто з цього моменту людина набуває певних прав та обов'язків, що регулюються нормами трудового права та відображають її правовий статус. При цьому, як ми вже зазначали, право на здоров'я та безпечні умови праці – це невід'ємне трудове право кожної людини у будь-якій країні світу. Саме завдяки цьому праву роботодавець зобов'язаний створити для працівника сприятливу та безпечну робочу обстановку. На жаль, складна економічна ситуація у більшості держав світу, а також нехтування цими обов'язками більшістю роботодавців призводить, за статистикою Міжнародної організації праці, щорічно до близько 15 млн. виробничих травм, кожні три хвилини внаслідок виробничого травматизму гине один працівник. Тим самим стан забезпечення роботодавцями належних та безпечних умов праці та системи охорони праці в цілому залиша-

ється незадовільним.

Необхідно також зазначити, що крім права на здоров'я та безпечні умови праці законодавством України передбачено ще ряд прав у сфері охорони праці. Так, Законом України «Про охорону праці» [6] визначено такі загальні права працівників у цій галузі:

- право на безпечні умови праці на робочому місці, безпеку технологічних процесів та засобів виробництва, відповідність санітарно-побутових умов вимогам законодавства. При цьому в контексті законодавчого закріплення безпечні умови виробництва стоять поруч з такими суспільними потребами людини, як харчування, житло, одяг, лікування, екологічно чисте середовище тощо;

- право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля. Це положення додатково підкріплюється нормою ст. 153 КЗпП України, відповідно до якої роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці;

- право розірвати трудовий договір, якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці, не додержується умов колективного договору з цих питань. При цьому в такому разі працівникові виплачується вихідна допомога в розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного заробітку;

- право працівника, який за станом здоров'я відповідно до медичного висновку потребує надання легшої роботи, на переведення на легшу роботу. При цьому роботодавець зобов'язаний перевести за згодою працівника на таку роботу на термін, зазначений у медичному висновку, і у разі потреби встановити скорочений робочий день та організувати проведення навчання працівника з набуття іншої професії відповідно до законодавства;

- право працівників, зайнятих на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, безоплатно забезпечуватися лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, газованою солоною водою, право на оплачувані перерви санітарно-оздоровчого призначення, скорочення тривалості робочого часу, додаткову оплачувану відпустку, пільгову пенсію, оплату праці у підвищеному розмірі та інші пільги і компенсації, що надаються в порядку, визначеному законодавством;

- право у разі роз'їзного характеру роботи працівникові на виплату грошової компенсації на придбання лікувально-профілактичного харчування, молока або рівноцінних йому харчових продуктів на умовах, передбачених колективним договором;

- право працівників, що зайняті на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, на безоплатну видачу за встановленими нормами спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту, а також мийних та знешкоджувальних засобів;

- право працівника на відшкодування шкоди у разі ушкодження здо-

ров'я або у разі смерті. Відшкодування здійснюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [7];

- право на соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві.

Сьогодні майже всі країни світу соціальне страхування від нещасних випадків визнають першочерговим завданням, розробляють спеціальне законодавство й створюють відповідні виконавчі органи у цій сфері. Складовою частиною цієї проблеми є всілякі порушення та свідоме ігнорування роботодавцями й працівниками правил безпечного ведення робіт та норм Закону України «Про охорону праці», що призводить до високого рівня травматизму.

Зокрема, В.М. Москальова вважає, що оскільки Фонд розпочав свою діяльність, щоб піднятися до загальноєвропейського рівня, він має використовувати у своїй роботі міжнародний досвід і тісно співпрацювати з подібними структурами в інших країнах світу з метою усунення таких негативних явищ [8, с. 32]. Щодо недосконалості соціального страхування з В.М. Москальовою погоджуються і В.О. Безугла, Д.М. Загірняк та Л.П. Шаповал, які вважають, що сьогодні система соціального страхування перебуває на стадії становлення і розвитку, тривають пошуки її оптимальної структури, основних функцій, провідних напрямків діяльності на різних рівнях [9, с. 7]. Отже, працівник має право на відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я або у разі смерті Фондом соціального страхування від нещасних випадків. Це право гарантується працівникам та повинно неухильно додержуватися державою. Проте через недосконалість законодавства з соціального страхування механізм виплати таких відшкодувань перебуває на стадії удосконалення.

Крім загальних прав працівників у сфері охорони праці Закон України «Про охорону праці» наділяє спеціальними правами окремі категорії працівників: неповнолітні; жінки; жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років, діти-інваліди; інваліди. Так, забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт. У законодавстві про охорону праці приділяється значна увага наданню пільг вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років. Таких жінок забороняється залучати до роботи у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні, а також направляти у відрядження.

Ще однією групою працівників, наділених особливими правами в галузі охорони праці, є неповнолітні. Так, В.Ц. Жидецький, В.С. Джигирей, О.В. Мельников розглядають цю категорію як працівників, що мають додаткові права. Так, забороняється застосування праці неповнолітніх, тобто осіб віком до вісімнадцяти років, на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Забороняється також залучати неповнолітніх до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Для не-

повнолітніх у віці від 16 до 18 років встановлено скорочений 36-годинний робочий тиждень, а для п'ятнадцятирічних – 24-годинний [10, с. 33].

Необхідно зазначити, що реалізація права працівника на охорону праці не здійснюється виключно за рахунок законодавчо встановлених обов'язків роботодавця. Як вже було зазначено, для зміцнення своїх прав громадяни в демократичному суспільстві приймають на себе зобов'язання. Неухильне додержання вимог закону, насамперед, покладається на самого працівника, від цього залежить його життя, здоров'я та безпека під час виконання своїх службових обов'язків. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про охорону праці» працівник зобов'язаний:

- дбати про безпеку і здоров'я (особисту та оточуючих людей) не тільки в процесі виконання робіт, а й під час перебування на території підприємства, співробітничати з роботодавцем задля організації безпечних та нешкідливих умов праці; вживати посильних заходів щодо усунення небезпечних ситуацій, повідомляти про небезпеку свого безпосереднього керівника або іншу посадову особу;

- знати і виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці, правила поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, користуватися засобами колективного та індивідуального захисту;

- дотримуватися вимог колективного договору та правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства щодо охорони праці;

- проходити у встановленому законодавством порядку попередні та періодичні медичні огляди.

Крім ризику для власного здоров'я невиконання обов'язків у сфері охорони праці тягне за собою відповідальність працівника перед законом. Роботодавець може застосовувати дисциплінарне стягнення у вигляді догани або звільнення від займаної посади. За невиконання своїх обов'язків щодо охорони праці працівник може бути притягнутий до адміністративної і кримінальної відповідальності. Крім того, на працівників накладається матеріальна відповідальність – це відшкодування збитків за шкоду, заподіяну підприємству під час виконання ними службових обов'язків.

Висновки. Таким чином, працівники наділені досить широким колом прав та обов'язків у сфері охорони праці, що закріплені на законодавчому рівні. Проте, безумовно, вичерпний перелік трудових прав працівника не може бути передбачений законодавчо, адже в сучасних умовах господарювання пріоритетного значення набуває саме договірний метод регулювання відносин із застосування найманої праці. Водночас, на законодавчому рівні повинен бути передбачений механізм реалізації прав, який сьогодні, на жаль, ще не досить опрацьований. Деякі права у сфері охорони праці не можуть бути забезпечені громадянам у повному обсязі. Цю думку поділяють більшість українських вчених. Так, Г. Лопушняк вважає, що, незважаючи на низку позитивних зрушень, ситуація щодо дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян, насамперед у частині забезпечення гідної праці, залишається однією з найактуальніших проблем в Україні. Це зумовлює бідність серед працюючих, спричиняє масову тру-

дову міграцію та руйнування трудового потенціалу, втрату конкурентоздатності національної економіки [11, с. 56]. Крім того, ігнорування та нехтування працівниками елементарних вимог правил і норм безпеки під час виконання робіт на виробництві, за статистикою, є однією з основних причин травматизму. В умовах ринкової економіки та науково-технічного прогресу змінилися і виробничі умови для працівників, збільшилась кількість автоматизованих систем виробництва, машин та устаткування – все це необхідно враховувати при удосконаленні механізму реалізації прав працівників у сфері охорони праці.

На нашу думку, для зменшення випадків завдання шкоди здоров'ю працівників необхідно приділити значну увагу питанню додержання ними вимог з охорони праці, посилити контроль за цим з боку роботодавця та держави і систематизувати норми, що стосуються обов'язків працівників у сфері охорони праці. Для досягнення цього необхідно: прийняти Трудовий кодекс України як систематизований акт, що відповідає сучасним ринковим умовам виробництва та комплексно і чітко визначає трудові права працівника, в тому числі у сфері охорони праці; систематично проводити профілактичну та агітаційну роботу серед населення щодо належного ставлення до власного здоров'я під час виконання трудових обов'язків та в буденному житті; посилити контроль за виконанням працівниками своїх обов'язків.

Бібліографічні посилання

1. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – К. : Правова єдність, 2010. – 432 с.
2. Загальна декларація прав людини // Голос України. – 2008. – № 236.
3. *Кунченко-Харченко В. І.* Правознавство / В. І. Кунченко-Харченко. – Черкаси, 2009.
4. Конституційні права і свободи людини і громадянина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukped.com>.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х., 2001.
6. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694 // ВВР України. – 1992. – № 49.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105 // ВВР України. – 1999. – № 46-47.
8. *Москальова В. М.* Охорона праці. Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / В. М. Москальова. – Рівне : НУВГП, 2009. – 399 с.
9. *Безугла В. О.* Соціальне страхування : навчальний посібник / О. В. Безугла, Д. М. Загірняк, Л. П. Шаповал. – К., 2011. – 208 с.
10. *Жидецький В. Ц.* Основи охорони праці / В. Ц. Жидецький, В. С. Джигирей, О. В. Мельников. – Львів, 2000. – 348 с.
11. *Лопушняк Г.* Право на працю та його реалізація в Україні / Г. Лопушняк // Ефективність державного управління : зб. наукових праць. – 2010. – № 25. – С. 50-59.

Обушенко А.Н. Права и обязанности работников в сфере охраны труда. Раскрывается сущность и система основных прав и обязанностей, которыми наделены работники в сфере охраны труда. Определены особенности и пути совершенствования механизма реализации таких прав.

Ключевые слова: охрана труда, работник, права, обязанности, механизм реализации.

Obushenko O.M. Workers' rights and duties in occupational safety and health (OSH). The author has disclosed the nature and system of fundamental rights and duties vested workers in OSH. He has defined features and ways to improve the mechanism for the

implementation of such rights.

It is concluded that workers are endowed with quite a wide range of rights and responsibilities in the field of OSH embodied in law. However, an exhaustive list of labor rights may be provided by law, as in the current economic conditions it takes priority method of regulating contractual relations with the use of hired labor. The legislation should be provided of the judiciary, which today has not quite worked out. Some rights in the field of OSH can not be provided to citizens in full.

According to the author, to reduce cases of injury of workers it should be paid special attention to compliance with the requirements for safety, enhance control over it by the employer and the state and codify rules concerning duties of employees in OSH. To achieve this it is necessary to adopt the Labour Code of Ukraine as a systematic act that corresponds to the current market conditions and the production of a comprehensive and clearly defines the rights of migrant workers, including in the field of OSH; systematically carry out preventive and propaganda work among the public about the proper attitude to their own health while performing job duties and in everyday life; tighten control over the execution of their duties staff.

Keywords: *occupational safety and health, worker, rights, responsibilities, implementation mechanism.*

Надійшла до редакції 02.12.2013

Чабаненко М.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.42

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ АГРАРНОГО ПРАВА

Розглянуто поняття принципів аграрного права. Виділено суттєві ознаки та конструювання поняття принципів аграрного права.

Ключові слова: *принципи права, аграрне право, принципи аграрного права, суспільні аграрні відносини.*

Постановка проблеми. Принципи права – наукова категорія, яка завжди викликала інтерес учених у сфері як теорії права, так і галузевих правових наук. Принципи права мають безпосередній зв'язок з переважною більшістю стрижневих загальнотеоретичних питань, як-то: сутність права, норма права, юридичний акт, правова система, правове регулювання тощо. Вони пов'язують право з політикою, економікою, мораллю, забезпечують єдність різних правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, понятійно-категоріальних рядів [14, с. 3; 17].

Слід погодитися, що існування принципів відіграє дуже важливу роль, адже розробка нових нормативно-правових актів аграрного законодавства повинна базуватися на принципах аграрного права і впливати з них. Неврахування основоположних засад, визначених принципами аграрного права, обов'язково призведе до неповного охоплення новоствореним нормативно-правовим актом специфіки аграрних відносин, які він покликаний врегульовувати, і як наслідок, до його слабкої дієвості. Більше того,

існування принципів дає змогу застосовувати аналогію права при аграрних відносинах, не врегульованих жодним з чинних аграрних нормативно-правових актів. Регламентация таких відносин здійснюється саме за допомогою принципів аграрного права [2, с. 55-56]. Зокрема, В.М. Єрмоленко називає принципи права навіть нетрадиційним джерелом права, яке є породженням юридичної доктрини [11, с. 40].

Метою цієї статті є з'ясування сутності категорії «принципи аграрного права», виділення суттєвих ознак та конструювання визначення поняття принципів аграрного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Принципи права як загальнотеоретична категорія були предметом дослідження досить великої кількості вчених, зокрема: С.С. Алексєєва, І.П. Бахновської, С.М. Братуся, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, С.П. Погребняка, Т.І. Фулей, Л.С. Явича та багатьох інших. У сфері аграрного права принципи цієї галузі розглядалися такими вченими, як: Г.Є. Бистров, Б.О. Воронін, І.Г. Галікеєва, В.М. Єрмоленко, В.П. Жушман, М.І. Козир, Г.І. Савченко, А.М. Статівка, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу розглянемо, яким чином визначаються принципи права в загальнотеоретичному аспекті. Термін «принцип» у перекладі з латини означає «початок», «першооснова», «первинність». Тобто принципи права – це такі засади, вихідні положення, на яких ґрунтується право як система норм. Вони є основою права [21, с. 42]. Загалом принципи визначаються як основне, вихідне положення, що лежить в основі будь-якого вчення, теорії, науки, концепції, зумовлює світогляд людини та її поведінку згідно з внутрішнім переконанням та визначає дію відповідних механізмів [19, с. 58].

Серед теоретиків права та галузевих правознавців існують різні думки щодо визначення принципів права. Так, принципи права визначаються як: 1) основні положення, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають істотні положення права [15, с. 95]; 2) найбільш загальні вимоги, що висуваються до суспільних відносин та їх учасників; вихідні керівні засади, відповідні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [12, с. 197]; 3) система вимог, в яких втілюються вихідні керівні, найбільш стабільні нормативні засади, закріплені в праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку [18, с. 7]; 4) об'єктивно властиві праву незаперечні вимоги, що висуваються учасникам суспільних відносин з метою гармонічного співвідношення індивідуальних й загальних інтересів; вони є засадами права, виражають сутність права, вміщені у його змісті [20, с. 36]; 5) закріплені у різних його джерелах або виражені у стійкій юридичній практиці загальноновизнані основоположні ідеї, що відображають рівень пізнання загальносоціальних й специфічних закономірностей права й служать для створення внутрішньо узгодженої та ефективною системи юриди-

чних норм, а також для безпосереднього регулювання суспільних відносин при її пробільності й суперечливості [16, с. 140].

Інколи принципи права ще іменують правовими – як виражені в праві вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст (засади) й закріплені у ньому закономірності суспільного життя [7, с. 102] або ж керівне положення, вихідне начало, що відображає істотну властивість регульованих правом суспільних відносин [23, с. 71]. Свого часу Г.Ф. Шершеневич називав розглядуване правове явище «юридичним принципом» і пропонував ним визначати узагальнену норму, виведену внаслідок аналізу правових приписів, зазначаючи, що принципи встановлюються в законодавстві, що служить на користь удосконалення останнього [24, с. 10-11].

Незважаючи на таке розмаїття визначення категорії «принципи права» (та її синонімів, якими є «правові принципи», «юридичні принципи»), їх сутність зводиться до визнання таких принципів вихідними основоположними вимогами, началами, засадами, що визначають сутність правового впливу.

З приводу співвідношення принципів та засад права слід зазначити таке. Існує точка зору, що слово «принцип» за своїм семантичним значенням тотожне українському слову «засада». Тобто принципи права – це такі засади, вихідні положення, на яких ґрунтується право як система норм. Вони є основою права [21, с. 42]. Отже, при такому підході поняття «принципи права» та «засади права» ототожнюються. Проте існує й інший підхід, відповідно до якого правові засади трактуються як основні положення права, які можуть бути як закріплені у нормативних актах (правові принципи), так і неписаними джерелами права (загальні засади права). Вони є ідеями, що визначають загальні напрямки правового регулювання відносин, належать до норм твердого права, є підґрунтям правової системи [10, с. 20].

Іншими словами, згідно з такою позицією, принципи права є лише одним зі складників правових засад, а їх ознакою є закріплення у нормативних актах. Нормативно ж не прописані положення права є його засадами. Підтримують висловлене й інші вчені, зазначаючи, що правові принципи мають бути реально виражені в самому праві. Засади, ще не закріплені у правових нормах, не належать до правових принципів, залишаються лише ідеями (засадами) праворозуміння, науковими висновками [7, с. 103].

Вважаємо, що з викладеним можна погодитися лише частково, адже принципи права можуть як бути нормативно закріплені, так і ні, тобто виводитися з інших норм тієї чи іншої галузі права або ж функціонувати у ненормативних джерелах. Така ситуація спостерігається, зокрема, і з принципами аграрного права, бо не усі з них мають нормативне закріплення. Подібної позиції дотримуються й окремі представники загальної теорії права. Так, на переконання С.П. Погребняка, принципи права можуть існувати як у самому законі, так і поза ним. Це дає підстави виділити загальні принципи – як закріплені у законодавстві, так і ним не передбачені [18, с. 5].

Отже, викладене дозволяє вважати принципами права основоположні, вихідні засади (як нормативно закріплені, так і ні), що визначають характер та напрямки правового регулювання суспільних відносин.

Принципам права, як визначальній правовій категорії, притаманні певні властивості, риси, що дозволяють їх відмежовувати від інших правових явищ.

Можна погодитися з тим, що загальними ознаками принципів права є наявність в них ознак нормативності; вираження через них загальнолюдських уявлень про справедливість, міру свободи і рівності; обов'язковість їх застосування; захист на випадок порушення державним примусом; системність тощо. До власних ознак принципів права належать: вищий ступінь узагальненості (завдяки якому вони втілюються в нормах права), сконцентрованість, визначення в них змістовного характеру системи права, пріоритетність їх застосування порівняно із нормами права, вища стабільність тощо [18, с. 5-6].

Окрім наведеного, також виділяють такі ознаки принципів права: а) є основним, визначальним положенням, з якого беруть витоки інші явища і базуються на ньому (статусна ознака); б) визначають напрямки науки, вчення, концепції, теорії, тобто є базисом доктринальних засад (доктринальна ознака); в) зумовлюють світогляд людини та її дії відповідно до цього світогляду, тобто є складовим елементом інтелекту і волі людини, об'єднання людей (світоглядна ознака); г) лежать в основі регулювання дії технічних і соціальних механізмів (регулятивна ознака) [19, с. 58].

Отже, зрозуміло, що принципи права є складною юридичною категорією, тому можна погодитися з О.М. Костюковим, що у генетичному аспекті вони характеризуються змішаною соціально-юридичною природою і є результатом відображення як загальносоціальних, так і специфічних його закономірностей. У гносеологічному плані вони виступають особливими юридичними поняттями, що адекватно виражають сутність права відповідно до досягнутого рівня її пізнання. З онтологічної позиції принципами права є основоположні ідеї, закріплені в різних формальних джерелах його норм, а також й ті, що хоча не мають такого закріплення, проте отримали загальне визнання в юридичній практиці у правовідносинах. У функціональному аспекті принципи права виступають, з одного боку, вихідними засадами правового регулювання, що забезпечують узгодженість й ефективність системи юридичних норм, а з іншого – безпосередніми регуляторами поведінки учасників суспільних відносин при її пробільності й суперечливості [16, с. 140].

Проте найважливіша риса правових принципів – наявність у них низки якостей, що ставлять їх в один ряд з іншими системоутворюючими факторами: предмет, метод правового регулювання суспільних відносин, правові презумпції [3, с. 30]. Ось чому й ми відносимо їх до системоутворюючих категорій аграрного права.

Викладене щодо загального поняття та властивостей принципів права дозволяє нам перейти до з'ясування сутності принципів аграрного права та підходів до їх визначення.

Серед доволі значної кількості визначень можна навести такі: принципи аграрного права – це: 1) провідні ідеї, основоположні засади, наукові положення, відображені в нормах цієї галузі права, які в комплексі регулюють аграрні відносини [1, с. 14]; 2) виражені у нормах права, що регулюють аграрні відносини, нормативно-керівні ідеї, положення, що визначають зміст цієї галузі права, надають цілісності, єдності сукупності правових норм, що об'єднані за предметом і методами регулювання в аграрному праві [4, с. 19; 13, с. 54]; 3) основні керівні ідеї, що визначають напрямки й характер правового регулювання аграрних відносин [5, с. 21]; 4) основоположні засади, що визначають характер й зміст правового регулювання аграрних відносин [25, с. 12-13]; 5) основоположні засади, керівні ідеї, що лежать в основі правового регулювання аграрних відносин [6, с. 15]; 6) виражені у нормах права, які регулюють аграрні відносини, основні вихідні засади, ідеї, положення, які визначають зміст цієї галузі права [9, с. 11]; 7) основоположні вихідні засади, на яких ґрунтується механізм правового регулювання аграрних відносин [11, с. 40]; 8) нормативні положення, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання аграрних відносин, гарантують їх цілісність й стабільність [8, с. 196] та ін.

Отже, як вбачається з наведеного, ознаками принципів аграрного права у спеціальній літературі називаються такі:

– є провідними, нормативно-керівними ідеями, основоположними, вихідними засадами, науковими положеннями;

– визначають зміст галузі аграрного права, надають цілісності, єдності сукупності правових норм, що об'єднані за предметом і методами регулювання в аграрному праві;

– визначають напрямки й характер, лежать в основі правового регулювання аграрних відносин, на них ґрунтується механізм правового регулювання аграрних відносин.

У цілому погоджуючись з викладеними ознаками принципів аграрного права, хотілося б зупинитися ще на одній. Значна кількість дослідників констатує принципи як засади, ідеї, положення, відображені в нормах цієї галузі права. З цього приводу ще раз наголосимо, що не всі принципи аграрного права мають нормативне закріплення. Окремі принципи існують в інших джерелах аграрного права. У зв'язку з цим слід підтримати думку В.Ю. Уркевича, що в аграрному законодавстві відсутній окремий припис щодо принципів аграрного права. Звідси принципи аграрного права виводяться зі змісту аграрно-правових норм, а окремі з них є результатом розвитку аграрно-правової доктрини [22, с. 119-120].

Висновки. Зважаючи на наведене визначення категорії «принципи права», підсумуємо, що принципами аграрного права є основоположні, вихідні засади (як нормативно закріплені у нормах аграрного права, так і виражені в інших його джерелах), що визначають характер і напрямки правового регулювання суспільних аграрних відносин. Вважаємо, що таке найзагальніше, «лаконічне» визначення принципів аграрного права саме і дозволяє відобразити у ньому основоположність, вихідність принципів для галузі аграрного права.

Бібліографічні посилання

1. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Жушман, В. М. Корнієнко та ін.; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х., 2010. – 296 с.
2. Аграрне право України : підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
3. Аграрное право : учебник / С. А. Боголюбов, М. М. Бринчук, Н. О. Ведышева и др.; отв. ред. М. И. Паладина, Н. Г. Жаворонкова. – М. : Проспект, 2011. – 432 с.
4. Аграрное право : учебник для вузов / отв. ред. Г. Е. Быстров, М. И. Козырь. – М. : Юрист, 1999. – 534 с.
5. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов : учебн. пособ. / под ред. А. А. Погребного и И. И. Каракаша. – Х., 2000. – 368 с.
6. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика : монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. А. М. Статівки. – Х., 2010. – 240 с.
7. *Алексеев С. С.* Проблемы теории права : курс лекций в 2-х т. / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1.
8. *Ващишин М. Я.* Принципы аграрного права Украины / М. Я. Ващишин // Международный сборник научных трудов аграрных и юрид. высших учеб. заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС: «Правовое регулирование аграрных земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве в России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС: состояние, проблемы, пути совершенствования». – Т. 1 / отв. ред. Быстров Г. Е. – М., 2009. – С. 195-198.
9. *Гасцька-Колотило Я. З.* Аграрне право України : навч. посіб. / Я. З. Гасцька-Колотило, Н. В. Ільків. – К. : Істина, 2008. – 184 с.
10. Екологічне право України : навч. посібн. 2-е вид., доп. і перероб. / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – Х., 2008. – 368 с.
11. *Єрмоленко В. М.* Нетрадиційні джерела сучасного аграрн. права / В. М. Єрмоленко // Науковий вісник Націон. ун-ту біоресурсів і природокористування: Серія «Право» / ред. кол. : Д. О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2012. – Вип. 173. – Ч. 3. – С. 36-41.
12. Загальна теорія держави і права : підручн. для юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х., 2009.
13. *Козырь М. И.* Аграрное право России: проблемы становления и развития / М. И. Козырь. – М. : Право и государство, 2003. – 208 с.
14. *Колодій А. М.* Принципи права України / А. М. Колодій. – К., 1998. – 208 с.
15. *Колодій А. М.* Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков. – К., 1995. – 190 с.
16. *Костюков А. Н.* Муниципальное право как отрасль российского права (предмет, принципы, режимы, конструкции, система) : дис. ... докт. юрид. наук / Александр Николаевич Костюков. – Омск, 2003. – 496 с.
17. *Погребняк С.* Втілення принципів права в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 21-32.
18. *Погребняк С. П.* Поняття принципів права / С. П. Погребняк // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. і наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених та здобув. / за заг. ред. М. І. Панова. – Х. : НЮА України, 2006. – С. 5-7.
19. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України : монограф. / кол. авт.; за ред. В. І. Семчика. – К. : Юридична думка, 2010. – 456 с.
20. Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун, Н. К. Подберезский / под ред. О. Ф. Скакун. – Х., 1997. – 496 с.
21. Трудове право України : навч. посіб. / Пилипенко П. Д., Буряк В. Я., Козак З. Я. та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 536 с.
22. *Уркевич В. Ю.* Теоретичні проблеми правового регулювання аграрних відносин / В. Ю. Уркевич // Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – С. 105-153.
23. *Чубуков Г. В.* Правовое регулирование труда работников сельскохозяйствен-

ных предприятий / Г. В. Чубуков. – М. : Наука, 1980. – 245 с.

24. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Казань, 1902.

25. *Шингель Н. А.* Аграрное право : ответы на экзаменац. вопр. / Н. А. Шингель. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 160 с.

Чабаненко Н.Н. **Понятие принципов аграрного права.** Рассмотрено понятие принципов аграрного права. Выделены существенные признаки и конструирование понятия принципов аграрного права.

Ключевые слова: *принципы права, аграрное право, принципы аграрного права, общественные аграрные отношения.*

Chabanenko M.M. **The notion of principles of agrarian law.** The author has examined the concept of the principles of agrarian law. He has highlighted the essential features and concepts of design principles of agrarian law.

Featured of agrarian law principles are: are leading, regulations governing ideas, fundamental, bottom-up principles and scientific terms; define the content in agricultural law, have integrity, unity, totality of legal norms incorporated by subject and methods of regulation in agricultural law; determine the direction and nature underlie the regulation of agrarian relations, based on their mechanism of regulation of agrarian relations. Not all principles of agrarian law are statutory. Some principles exist elsewhere agrarian law.

The author has determined that the principles of agrarian law are fundamental, initial principles (as embodied in legal rules agrarian law, and expressed in his other sources), determining the nature and direction of legal regulation of social agrarian relations.

Keywords: *principles of law, agrarian law, the principles of agrarian law, public agrarian relations.*

Надійшла до редакції 19.12.2013

Котеньов О.Г.

(Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»)

УДК 349.6

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Із застосуванням поглядів на класифікацію принципів права розглянуто класифікацію принципів права природокористування. Зосереджено увагу на місці окремих принципів права природокористування в системі принципів права.

Ключові слова: *право природокористування, принципи права природокористування, принципи права.*

Постановка проблеми. Основу правового регулювання будь-якої сфери людської діяльності складають правові принципи – основні засади побудови самої системи правового регулювання тієї чи іншої сфери. Розробка, юридичне закріплення та чітке виконання і дотримання принципів права природокористування є запорукою сталості, ефективності та раціональності природокористування. Зважаючи на те, що принципи правового регулювання зазвичай встановлюються задля досягнення певної мети (сталості та раціональності природокористування, забезпечення екологічної безпеки, гарантування прав громадян), запровадження в практику правоза-

стосування і чітке виконання принципів права природокористування має неабияк сприяти досягненню мети всього правового регулювання природокористування – гарантування безпечного для життя і здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, забезпечення перманентного економічного розвитку в умовах максимального збереження та відтворення довкілля та його компонентів.

На цьому тлі зростає значення наукових дослідження питань розробки та класифікації принципів права природокористування, що у свою чергу має сприяти опрацюванню механізмів виконання і дотримання цих, досягнення мети запровадження тих чи інших принципів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним засадам визначення суті принципу права в різний час були присвячені дослідження вчених теоретиків права, зокрема таких, як: Т.Г. Андрусак, С.С. Алексєєв, О.І. Денісов, А.М. Колодій, В.О. Котюк, Є.В. Назаренко, А.Ю. Олійник, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун та ін. До розгляду проблем визначення поняття та механізму дії принципів правового регулювання екологічного, земельного та аграрного права комплексно або в межах самостійних досліджень з іншої проблематики звертали свою увагу цілий ряд вітчизняних вчених: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.М. Беженарь, Є.С. Бердніков, А.І. Берлач, О.Г. Бондар, І.С. Будзилович, О.А. Вівчаренко, А.П. Гетьман, В.К. Гуревський, О.І. Заєць, Л.П. Заставська, І.І. Каракаш, М.Г. Ковтун, В.В. Костицький, М.В. Краснова, П.Ф. Кулинич, В.І. Лозо, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.М. Пащенко, А.М. Статівка, Л.Л. Чаусова, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та ін. Разом з тим дослідження класифікації принципів права природокористування не проводилося. В окремих роботах вони висвітлювалися лише фрагментарно в застосуванні до того чи іншого предмета правового регулювання. Зважаючи на викладене, **метою** даної статі є здійснення наукової класифікації принципів права природокористування.

Виклад основного матеріалу. Принципи права природокористування, як і будь-які правові принципи, підлягають класифікації на основі різних критеріїв. Останніх існує значна кількість як в теорії права в цілому, так і в екологічному праві зокрема.

Так, залежно від свого характеру принципи права поділяють на соціально-економічні, політичні, ідеологічні, релігійні, естетичні і спеціально-юридичні. Особливість останніх полягає в тому, що вони відповідають на питання, як відображається в праві його соціальна основа, яка структура права і який характер правового регулювання суспільних відносин [1, с. 287].

Інші вчені, підтримуючи в цілому можливість поділу принципів на загальносоціальні і спеціально-юридичні, або вказують на недоцільність розробки (в розрізі дослідження принципів права) загальносоціальних принципів [2, с. 262], або взагалі відкидають можливість вважати принципи економіки, політики, моралі, науки принципами права [3, с. 20, 30-31].

За формою існування принципу чи способом закріплення принципів у праві виділяють текстуальний та змістовий способи [3, с. 28], або безпосереднє (принципи-норми) і опосередковане (принципи, які прямо не зафік-

совані, але можуть бути виведені з норм) закріплення [4, с. 32]. Так, у праві природокористування принципом-нормою є, наприклад, принцип безоплатності загального та платності спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності. Опосередковане закріплення має принцип цільового характеру використання природних ресурсів.

Досить детальне теоретичне дослідження принципів права зробив А.М. Колодій, поділивши їх на принципи системи права, структури права, правоутворення, право реалізації, правоохорони [5, с. 122].

Подібну класифікацію використав при дослідженні принципів земельного права В.В. Книш [6].

До принципів структури права відносять: принципи загальносоціального і юридичного права, принципи публічного і приватного права, принципи регулятивного і охоронного права, принципи матеріального і процесуального права, принципи об'єктивного і суб'єктивного права [5, с. 144-238].

Принципи правотворення та правоохорони поділяють на: загальні (визначають основні засади правотворення в усіх без винятку галузях права) та спеціальні (обумовлюють особливості нормотворення і законотворення виключно в певній галузі праві). До принципів правореалізації належать принципи: використання, виконання, дотримання, застосування [6, с. 93-95].

Серед принципів земельного права В.В. Книш додатково виділяє принципи правосвідомості та принципи науки земельного права. Перші обумовлюються світоглядними ознаками – здатність відображати у свідомості суб'єктів земельних відносин особливості процесу правового регулювання земельних відносин, його мету, завдання, напрями (інтелектуальний аспект), а також здатність спрямовувати поведінку цих суб'єктів відповідно до вимог земельного права та законодавства (вольовий аспект). Другі виділяються в окрему класифікаційну групу, в першу чергу завдяки значній питомій вазі їх доктринальних ознак. Їм властива здатність, з одного боку, спрямовувати розвиток науки земельного права, а з другого – самим відображатись у наукових концепціях, теоріях, притаманних науці земельного права [6, с. 95-96].

Виділення серед принципів права, в тому числі земельного права, принципів правосвідомості та принципів науки права є досить дискусійним. Адже принципи науки права не можна відносити до принципів права, вони не мають регулятивного впливу у зв'язку з відсутністю серед джерел права України доктрини права. Принципи правосвідомості більше належать до площини правової культури, яка у свою чергу є частиною правової системи, разом з системою права, але ніяк не частиною останньої.

На нашу думку, в рамках однієї статті для класифікації принципів права природокористування доцільно більш детально зупинитися на принципах системи права. Так, А.М. Колодій зауважує: «Як нормативно-регулятивна система, право, внутрішньо єдине, водночас диференціюється на відносно автономні галузі залежно від предмета і методу правового регулювання. Подібна системність права пов'язана з його розподілом на певні сфери регулювання, вона створилася у процесі тривалої генези і розвитку юридичної думки і зу-

мовлює значну спеціалізацію норм у межах великих, середніх і малих частин системи права. Це і зумовило системну класифікацію принципів на загальноправові (головні) і притаманні різним відносно автономним групам норм. ... Саме тому принципи системи права і поділяють на загальноправові, міжгалузеві, галузеві і принципи інститутів права» [5, с. 122-123].

Загальноправові принципи, характерні для права в цілому, визначають якісні особливості всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регульованих ними суспільних відносин. Вони діють у всіх галузях права, через що їх називають загальними (за обсягом), або основними. Вони притаманні всім галузям права, проходять крізь всю матерію права і можуть бути виділені практично для кожного правового інституту. До таких принципів належать: єдність прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин, гарантованість прав і свобод громадян, принцип відповідальності за вину, принцип законності, поєднання стабільності і динамізму та деякі інші [7, с. 174].

Міжгалузевими називаються принципи, що діють відразу в кількох галузях права. Це зазвичай принципи, що встановлюють засади регулювання суспільних відносин галузями права, які мають певні споріднюючі ознаки (галузі матеріального чи процесуального права, публічного чи приватного права). Такі міжгалузеві принципи права природокористування можуть, наприклад, закріплюватися в Цивільному кодексі України як нормативному акті, що встановлює основи правового регулювання приватного права України (судовий захист цивільного права та інтересу, справедливість, добросовісність та розумність). Вони використовуються для регулювання цивільно-правової складової правовідносин, які виникають з приводу використання природних ресурсів, та знаходять своє відображення і закріплення й у галузевому екологічному законодавстві (компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства, невідворотність відповідальності за порушення законодавства).

Галузеві принципи підкреслюють особливості екологічного права як галузі права і нарівні з предметом і методом сприяють індивідуалізації галузі як самостійної в загальній системі права. Галузевими принципами, які є одночасно і принципами права природокористування, припустимо назвати: пріоритетність вимог екологічної безпеки; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; екологізація матеріального виробництва; поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища; вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва та ряд інших.

Висновок. Принципами інституту права природокористування є такі основні засади правового регулювання використання суспільством навколишнього природного середовища, на яких базується та відповідно до яких розвивається увесь інститут права природокористування. Такими принципами є: цільовий характер використання природних ресурсів; додержання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог при використанні природних ре-

сурсів; збалансованість економічних, соціальних й екологічних чинників у процесі природокористування (забезпечення сталого природокористування); екосистемний підхід до природи як до цілісного організму, неспричинення в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим; непорушення в процесі природокористування прав та інтересів інших власників і користувачів природних ресурсів; безплатність загального і платність спеціального природокористування та деякі інші.

Однак слід зазначити, що розглянута класифікація не може бути використана для встановлення ієрархії принципів права у випадку конкуренції таких принципів між собою. Адже, наприклад, принцип платності загального і платності спеціального природокористування названий нами серед принципів інституту права природокористування. Однак в силу ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» він є основним принципом охорони довкілля в Україні. І тому, так би мовити, за юридичною силою він є галузевим принципом екологічного права, але за правовою природою та походженням належить до принципів права природокористування. Також слід зауважити, що в цілому принципи права за своєю суттю не можуть суперечити один одному, оскільки є основою розвитку та стабільності системи права в цілому, адже у разі суперечностей в цій царині важко говорити про цілісність системи права в цілому.

Бібліографічні посилання

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права : підруч. – Львів, 2004. – 584 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. – М., 1981. – Т. 1. – 360 с.
3. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. – М. : Юрид. лит., 1982. – 152 с.
4. Лившиц Р. З., Никитинский В. И. Принципы советского трудового права // Сов. гос-во и право. – 1974. – № 8. – С. 32.
5. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук / Колодій Анатолій Миколайович. – К., 1998. – 382 с.
6. Книш В. В. Принципи земельного права України : дис. ... канд. юрид. наук / Книш Віталій Васильович. – Ів.-Фр., 2006. – 206 с.
7. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002.

Котенев А.Г. К вопросу классификации принципов права природопользования.

С применением взглядов на классификацию принципов права рассмотрена классификация принципов права природопользования. Сосредоточено внимание на месте отдельных принципов права природопользования в системе принципов права.

Ключевые слова: право природопользования, принципы права природопользования, принципы права.

Kotenyov O.G. About classification of principle of environmental law. In the article, using looks on classification of principles law, classification of principles of environmental law has been considered. The attention is concentrated into place of separate principles of law of usage of the environment in the system of principles law.

Principles of the institute of environmental law are the following basic principles of legal regulation of society ambient environment, which is based on and subject to which institute is developing all the rights of nature. These principles are: targeted use of resources; compliance with environmental and sanitary requirements for the use of natural resources; balance between economic, social and environmental factors in the nature (sustainable environmental management); ecosystem approach to nature as a whole organism, through use

of non-natural resource damage one another; in the course of nature undisturbed the rights and interests of other owners and users of natural resources; paying by free general and specific environmental management.

Keywords: *environmental law, principles of environmental law, principles of law.*

Надійшла до редакції 09.12.2013

Обушенко Н.М.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

НОРМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ЯК ОСНОВА МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню сутності норм трудового права та встановленню їх значення для механізму реалізації права, обґрунтуванню поняття механізму реалізації права, поняття норми трудового права та всебічному аналізу її ознак та структури, встановленню зв'язка норм трудового права та механізму реалізації права.

Ключові слова: *норми трудового права, механізм реалізації права, правореалізація.*

Постановка проблеми. Трудові права є одними з фундаментальних соціально-економічних прав людини і громадянина. Вони закріплені у низці нормативно-правових документів вищої юридичної сили: Конституції України, Загальній Декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та ін. Жодна держава, яка позиціонує себе як демократичну, правову та соціальну, що сповідує цінності громадянського суспільства, не може нехтувати зазначеною категорією прав людини. Більше того, вона повинна усіляко сприяти їх всебічному зміцненню та захисту. І, як свідчить практика, для цього недостатньо просто задекларувати (тобто проголосити) відповідні трудові права у певних нормативно-правових актах; необхідно також створити надійний та ефективний механізм їх реалізації. І одне з першочергових завдань у цьому напрямі – створення якісної нормативно-правової бази, адже саме норми права лежать в основі механізму правореалізації у трудовому праві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Норми права, різні аспекти реалізації права, в тому числі трудового, перебували у центрі уваги багатьох дослідників: О.Ф. Скакун, М.І. Матузова, А.С. Піголкіна, Н.Б. Болотіної, О.І. Процевського, В.С. Венедіктова, Г.І. Чанишевої, В.І. Прокопенка, П.Д. Пилипенка, О.Б. Смирнова, Л.П. Грузінової, В.Г. Короткіна та інших правників. Проте, незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, деякі питання потребують суттєвого доопрацювання та уточнення; зокрема, це стосується ролі норм трудового права у відповідному механізмі правореалізації.

Мета даної статті – дослідити сутність норм трудового права та вста-

новити їх значення для механізму реалізації права. Задля цього планується уточнити поняття механізму реалізації права, дослідити поняття норми трудового права, проаналізувати її ознаки та структуру, встановити, у чому полягає зв'язок норм трудового права та механізму реалізації права.

Виклад основного матеріалу. Право – це складне багатоаспектне явище, що відображає уявлення конкретного суспільства про справедливість, рівність, свободу тощо. Головним призначенням права є регулювання суспільних відносин з метою спрямування їх у певне русло та надання їм упорядкованого вигляду. Слід зазначити, що, напевне, право сьогодні є одним з найбільш універсальних регуляторів суспільних відносин з-поміж усіх, що є в розпорядженні людства. Адже воно розповсюджує свій організуючий вплив на всі найбільш важливі сфери суспільного життя, зокрема на трудові та тісно пов'язані із ними відносини.

Однак для того, щоб виявилася справжня соціальна цінність права, воно має реалізовуватися. У протилежному випадку право перестане мати сенс для людства і відіме як непотрібне. Термін «реалізація» походить від французького «realisation» і означає здійснення наміченого плану, програми, проекту [1, с. 483]. Тож реалізацію права слід розуміти як практичне втілення у життя його приписів (вимог, норм, стандартів тощо). У даному контексті слід погодитися з існуючою науковою думкою, що сформульовані в законах та інших нормативно-правових актах норми права стають реальними, коли вони втілюються в життя у свідомо-вольовій діяльності людей. Без виконання правових розпоряджень у житті норми права мертві, інакше кажучи, вони втрачають своє соціальне значення [2, с. 163].

Правореалізація за своєю сутністю є складним процесом, що має власні складові елементи, а саме механізм та форми. У той же час і сам механізм правореалізації являє собою складне явище, до складу якого входять декілька структурних елементів. Так, О.В. Зайчук, досліджуючи реалізацію права, вважає, що її механізм – це діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність [3]. На нашу думку, такий підхід до визначення механізму правореалізації є не зовсім вдалим, адже автор пішов шляхом перелічення його складових елементів, що відображає його внутрішню структуру, проте не відбиває його сутнісного призначення. Тому, на нашу думку, більш доречним буде визначити механізм реалізації права як систему організаційно-правових засобів та інститутів, функціонування (робота, діяльність) яких спрямоване на забезпечення виконання правових приписів через правомірну поведінку суб'єктів.

Одну з ключових ролей у даному механізмі відіграють норми права, зокрема трудового, оскільки саме вони визначають зміст прав суб'єкта, сприяючи тим самим їх реалізації.

Норма є найменшою структурною ланкою системи права, яка як частина цілого вбирає у себе всі головні риси права і у той же час має власні специфічні риси. Так, М.І. Байтін зазначає, що правова норма – первинна клітинка права, частинка змісту, вихідний структурний елемент його системи. У той же час норма права – відносно самостійне явище, що володіє

власними специфічними особливостями, які поглиблюють і конкретизують наші уявлення про право, його поняття, сутність і зміст, про механізм регулятивного впливу на суспільні відносини [4, с. 313].

Схожу із попередньою позицію стосовно норм права висловлював свого часу О.Е. Лейст. Дослідник зазначав: «Правова норма – це вихідний елемент, первинна «клітина» права. Тому в ній наявні більшість основних ознак, притаманних праву в цілому: вона виражає волю соціальних сил, що стоять при владі, затверджується або санкціонується державою, формується в нормативних актах чи інших джерелах права, обов'язкова для виконання, охороняється від порушень примусовою силою державного примусу. У той же час їй властиві й свої особливості та риси» [5, с. 152].

О.Ф. Скакун під нормою права розуміє загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу аж до примусу [6, с. 275].

На думку С.С. Алексєєва, норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, встановлене і забезпечене суспільством і державою, закріплене й опубліковане в офіційних актах, спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав і обов'язків їх учасників [7, с. 280].

Щодо визначення поняття норми трудового права, то тут найбільш вдалою, на нашу думку, є точка зору С.В. Вишневецької, яка розглядає норму трудового права як загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене або санкціоноване державою і забезпечене заходами державного примусу правило поведінки, яке закріплює юридичні права і обов'язки учасників трудових відносин, що виникають з приводу застосування найманої праці [8, с.63].

Як і будь-які інші норми права, норми трудового права мають ознаки, основними з яких є:

- загальна обов'язковість нормативно-правових приписів, тобто вони є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами, які потрапляють у поле регулятивного впливу даної норми трудового права; винятки дозволяються лише у випадках, передбачених цією ж чи іншими правовими нормами;

- формальна визначеність. Ця ознака полягає в тому, що норма права знаходить своє відображення (формалізується) у певному нормативно-правовому документі (акті), наприклад, Конституції України, Кодексі законів про працю України, інших законах та підзаконних нормативно-правових актах;

- являє собою узагальнений зразок (стандарт, правило чи вимога), що пред'являється до поведінки суб'єктів під час здійснення ними свого права на працю та тісно пов'язаних із ними прав. Виконання цих вимог, за загальним правилом, здійснюється у добровільному порядку, проте в разі необхідності може бути підтримано силою державного впливу аж до примусу;

- закріплює права, обов'язки, повноваження та відповідальність

суб'єктів, що реалізують дану норму трудового права. Цей принцип підкреслює представницько-зобов'язуючий характер правових норм.

Слід зазначити, що окрім того, що норма права, зокрема трудового, є складовим елементом набагато складнішої системи, вона також має власну внутрішню структуру, до складу якої входять гіпотеза, диспозиція та санкція.

Структура норми права – це її внутрішня будова, що полягає у поділі норми на пов'язані між собою та розміщені у певній послідовності структурні елементи.

Першою у цій структурі стоїть гіпотеза, яка є тією частиною норми права, що визначає певні конкретні життєві обставини, в разі настання яких починає діяти дана норма. Л. Заморська, аналізуючи структуру норм трудового права, наголошує, що особливості їх гіпотези полягають у тому, що вона не має чітких даних про умови та обставини дії правила поведінки, обмежуючи умови застосування норми певним колом формальних вимог [9].

Диспозиція – це та частина норми, у якій, власне кажучи, і зафіксовані певні зразки правил поведінки суб'єктів через встановлення їх прав та обов'язків.

І останній елемент правової норми – санкція. Вона містить вказівки на державні заходи примусового характеру, які можуть бути застосовані до суб'єкта у випадку порушення ним вимог норм трудового законодавства. Погоджуючись з Л. Заморською, підкреслимо, що санкції норм трудового права відіграють важливу роль у механізмі правового регулювання, вони забезпечують виконання обов'язків і є гарантом захисту прав та законних інтересів суб'єктів трудових і тісно пов'язаних з ними відносин [9].

Отже, визначившись із поняттям механізму правореалізації та дослідивши поняття норм права, зокрема трудового, можемо встановити, у чому саме полягає фундаментальне значення норм трудового права для механізму правореалізації. Річ у тому, що, з нашої точки зору, норма права є, строго кажучи, вмістилищем того матеріалу, з яким та на підставі якого працює зазначений механізм. Тобто в юридичній науці існує доволі розповсюджена наукова думка, яку ми, до речі, поділяємо, про те, що право поділяється на об'єктивне та суб'єктивне. При цьому об'єктивне право являє собою систему всіх правових приписів, що установлені (санкціоновані), охороняються, захищаються державою, мають загальнообов'язковий характер, є критерієм правомірної чи неправомірної поведінки та існують незалежно від індивідуальної свідомості суб'єкта права. А суб'єктивне право – це певні можливості, міра свободи, що належить суб'єкту, який сам вирішує, користуватися ними чи ні [10, с. 110-111].

Є. Трубецької зазначає, що право являє собою сукупність норм, що з одного боку надають, а з іншого обмежують зовнішню свободу осіб у їхніх взаєминах [11, с. 16]. Що ж до поділу права на об'єктивне та суб'єктивне, то науковець наголошує, що перше складається із сукупності правових норм і являє собою суспільний елемент права. У свою чергу, право у суб'єктивному розумінні містить у собі індивідуальні права, чи правомочності, окремих осіб і виступає проявом (виразом) особистого елемента у

праві. Право у суб'єктивному розумінні складається із правомочностей та обов'язків, причому правам одних осіб завжди відповідають обов'язки інших [11, с. 121]. Таку позицію з певними уточненнями підтримують деякі науковці: О. Скакун, І. Погребной, А. Шульга, О. Зайчук та ін.

Тож норми об'єктивного права, а точніше, їх зміст, їх приписи є тим нормативним підґрунтям, на підставі якого суб'єкти трудового права реалізують свої можливості, тобто суб'єктивні права. Відтак вважаємо, що механізм правореалізації у трудовому праві, так би мовити, опосередковує процес трансформації (переходу) норм з викладених у текстах відповідних нормативно-правових актів приписів у реальні зразки людської поведінки (практичної діяльності).

Висновки. Резюмуючи вищевикладений матеріал, можемо констатувати, що норми трудового права мають вирішальне значення для роботи відповідного правореалізаційного механізму, оскільки саме в них містяться вказівки на те, які саме права суб'єкта, в якому обсязі та в якій формі можуть бути реалізовані. Тому з метою підвищення якості функціонування механізму правореалізації як у трудовому, так і в інших галузях права слід поліпшити якість нормативно-правових актів, що ухвалюються в державі, шляхом вдосконалення законо- та нормотворчого процесу.

Бібліографічні посилання

1. Словник іншомовних слів / уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапуга. – К., 2000.
2. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К.Г. Волинка. – К., 2003.
3. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К., 2006.
4. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 1997.
5. Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А.С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1996.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х., 2001.
7. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. С.С. Алексеева. – М., 2000.
8. Вишновецька С.В. Поняття норми трудового права / С.В. Вишновецька // Наук. вісник Чернів. ун-ту. – Вип. 82. Правознавство. – Чернівці, 2000. – С. 60–63.
9. Заморська Л. Відносно визначені норми трудового права України [Електронний ресурс] / Л. Заморська. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/article.php?id=3141>.
10. Правознавство : підруч. / за ред. В.В. Копейчикова, А.М. Колодія. – К., 2006.
11. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб., 1998.

Обушенко Н.Н. Нормы трудового права как основа механизма реализации права. Стаття посвящена дослідженню сутності норм трудового права і установленню їх значення для механізму реалізації права, обґрунтуванню поняття механізму реалізації права, поняття норми трудового права і всесторонньому аналізу її ознак і структури, установленню зв'язи норм трудового права і механізму реалізації права.

Ключевые слова: *нормы трудового права, механизм реализации права, правореализация.*

Obushenko N.M. Labour law norms as a basis of law realization mechanism. The article deals with the research of essence of the standards of labour law and determination of their meaning for law realization machinery, rationale of the concept, law realization machinery, concept of the standards of labour law and comprehensive analysis of its

characteristics and structure, determination of the connection of the standards of labour law and law realization machinery.

The rules of objective law (their content and their regulations) is the statutory basis of realization by the subjects of labor law their possibilities (subjective rights). The law realization mechanism in employment law mediates the process of transformation from the above rules in the texts of the relevant laws and regulations in real samples of human behavior (practice).

The labour law norms are crucial for an appropriate law realization mechanism. They provide guidance on what the rights of the data subject to what extent and in what form can be implemented. To improve the quality of functioning of the law realization mechanism both in employment and in other areas of law should improve the quality of legal acts adopted in the state by improving legislation and rule-making process.

Keywords: *labour law norms, law realization mechanism, law realization.*

Надійшла до редакції 20.12.2013

Полякова О.Б.

аспірант

(Донецький національний університет)

УДК 349.2

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ АУТСОРСИНГУ З АУТСТАФІНГОМ, ЛІЗИНГОМ ТА ТИМЧАСОВИМ ПІДБОРОМ ПЕРСОНАЛУ

Виявлено особливості аутсорсингу, аутстафінгу, лізингу персоналу та тимчасового найму персоналу, встановлено ознаки, за якими можна відмежувати аутсорсинг від інших форм найму персоналу, на підставі чого запропоновано внесення відповідних змін до законодавства України.

Ключові слова: *аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу, тимчасовий найм персоналу, аутсорсер, аутсорсі, підприємство-замовник, кадрове агентство, роботодавець, працівник.*

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку ринкових відносин серед суб'єктів господарювання особливого значення набуває необхідність у застосуванні заходів, спрямованих на забезпечення конкурентоздатності у відповідній сфері спеціалізації, що полягає, зокрема, у передачі непрофільних функцій підприємства та наймання працівників сторонньої організації.

Все більшої популярності як у світі, так і на території України набувають відносини аутсорсингу, аутстафінгу, лізингу та тимчасового підбору персоналу.

У законодавстві України відсутня регламентація зазначених понять, що є підґрунтям для їх невірної ототожнення, а також дискусій та суперечностей у визначенні їх сутності й застосуванні вірних правових норм для врегулювання зазначених відносин між суб'єктами права.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науковій літературі аналізу понять аутсорсингу, аутстафінгу, лізингу та тимчасового підбору персоналу приділяється увага такими вчени-

ми, як: В. Вітко, Е. Цатурян, Ю. Харитонов, І. Кісельов, Б. Карабельников, Е. Черкасова, І. Шиткіна, А. Нуртдінова, О. Борзунова. Проте ознаки, за якими є можливим відмежування аутсорсингу від інших форм найму персоналу, не виявлені повною мірою. Аналіз правових норм щодо регламентації правовідносин з надання персоналу за законодавством України не здійснювався.

Вказане обумовлює актуальність теми дослідження. **Метою** даної статті є виявлення відмінностей між поняттями аутсорсингу, аутстафінгу, лізингу, тимчасового підбору персоналу та обґрунтування пропозицій щодо внесення змін до законодавства України з питань врегулювання вказаних відносин між їх учасниками.

Виклад основного матеріалу. Законодавцем України вживаються заходи щодо врегулювання правовідносин з найму персоналу. Зокрема, у Податковому кодексі узагальнено визначено поняття послуги з надання персоналу як господарської або цивільно-правової угоди, відповідно до якої особа, що надає послугу (резидент або нерезидент), направляє у розпорядження іншої особи (резидента або нерезидента) одну або декількох фізичних осіб для виконання визначених цією угодою функцій. Угода про надання персоналу може передбачати укладання зазначеними фізичними особами трудової угоди або трудового контракту із особою, у розпорядження якої вони направлені. Інші умови надання персоналу (у тому числі винагорода особи, що надає послугу) визначаються угодою сторін (пп. 14.1.183 ПК України).

Постановою Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 359 затверджено Порядок видачі дозволу на наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця. Вказаний порядок визначає процедуру видачі дозволу на наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця на умовах трудового договору. Постанова набирає чинності з дня набрання чинності законом про внесення змін до деяких законів України про видачу дозволу на наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця.

Незважаючи на відсутність правового регулювання в Україні правовідносин саме аутсорсингу, лізингу персоналу, аутстафінгу, тимчасового підбору персоналу, різні форми найму персоналу є досить поширеними на території нашої держави серед суб'єктів господарювання, проте в деяких випадках ототожнюються з поняттям аутсорсингу, що говорить про неоднозначне розуміння сутності аутсорсингових правовідносин. Про вказане свідчить, зокрема, судова практика.

Так, згідно з Постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 31 січня 2012 р. у справі № 2а-17883/11/2670, за загальним правилом та своєю природою аутсорсинг – це виконання певних функцій і робіт, які традиційно вважаються внутрішніми і виконуються штатними працівниками, через залучення зовнішніх незалежних сторін на договірній основі. За текстом ухвали Апеляційного суду Запорізької області від 15 травня 2012 р. у справі № 11-716/2012 зазначено, що одним з напрямків аутсорсингу є аутсорсинг кадрів (лізинг персоналу). Відповідно до Постанови Київ-

ського апеляційного господарського суду від 6 вересня 2012 р. у справі № 5011-72/5964-2012 встановлено, що предметом договору аутсорсингу, укладеного між сторонами, є правовідносини з надання послуг щодо надання замовнику працівників аутсорсера для участі у господарському процесі або для виконання інших функцій, безпосередньо пов'язаних з господарською діяльністю замовника, на умовах, визначених договором. В ухвалі Харківського апеляційного адміністративного суду від 29.05.2012 у справі № 2а-836/12/2070 аутсорсинг ототожнюється з послугами з надання персоналу. Водночас, згідно з ухвалою Вищого адміністративного суду України від 14.10.2013 у справі №37918/10, аутсорсинг – це передача певних бізнес-процесів чи виробничих функцій на обслуговування іншої компанії, що спеціалізується у відповідній галузі.

Зважаючи на викладене, вбачається відсутність одностайності у розумінні та розрізненні як контрагентами у договорах, так і судами України форм найму персоналу. Таким чином, для виявлення особливостей аутсорсингу, аутстафінгу, лізингу персоналу та тимчасового підбору персоналу доцільним є звернення до наукової літератури.

Аутсорсинг – це спосіб організації діяльності компанії за рахунок зосередження на головному, ключовому напрямі діяльності та передачі непрофільних функцій зовнішнім спеціалізованим фірмам на договірній основі. Як вірно вказується О. Борзуною, аутсорсинг являє собою передачу допоміжних, підтримуючих та супутніх функцій зовнішнім виконавцям, що спеціалізуються у конкретній галузі та мають знання, досвід, відповідне оснащення. Специфіка виконання трудової функції робітниками полягає в тому, що вони, залишаючись у штаті організації-послугодавця, фактично виконують роботу в іншій організації, підпорядковуються її вимогам та спеціально обумовленим правилам. Контроль за їх діяльністю виконується двома організаціями: послугодавцем, який відповідно до договору повинен надати послугу належної якості, та послугоотримувачем, який повинен вказану послугу прийняти та оплатити. Суворих правил з вибору функцій аутсорсингу не існує [1].

Аналогічної позиції дотримується А. Нурдінова, вказуючи, що аутсорсинг передбачає залучення сторонніх організацій для виконання певних видів робіт, що не є профільними для даної організації [5, с. 23].

Також існує думка, що найманий персонал використовується у рамках аутсорсингу при передачі підприємством-користувачем зовнішній компанії (у ряді випадків приватному агентству зайнятості) функцій, які не є для даного підприємства профільними [3, с. 52, 55].

Узагальнюючим поняттям аутстафінгу є виведення персоналу за штат підприємства з подальшим наданням цього ж персоналу підприємству за цивільно-правовим договором [2, с. 41]. При цьому О. Борзуною вказується, що аутстафінг передбачає звільнення працівників підприємства та їх переведення до кадрового агентства, яке укладає з вказаними працівниками трудові договори. Агентство формально виконує для них функції роботодавця, проте фактично звільнені працівники продовжують працювати у попередній компанії [1].

Як вірно вказує Ю. Харитонова, сьогодні достатнього поширення набула практика, коли кадрове агентство виступає не як посередник, а як безпосередній роботодавець, виконуючи тим самим економічну роль посередника робочої сили. За замовленням компанії-замовника таке приватне агентство з працевлаштування знаходить спеціаліста (або колектив), укладає з ним трудовий договір, виплачує йому заробітну плату. Замовнику робітник надається тимчасово – на строк, встановлений у договорі між агентством-наймачем та замовником, причому останній сплачує тільки виставлений рахунок, а агентство бере на себе усе кадрове діловодство, сплату внесків, податків тощо. Відносини з надання персоналу нерідко носять короткочасний характер, виникають для задоволення потреб замовника у тимчасових трудових ресурсах. На практиці це іменують «лізингом персоналу» або «найманою працею» [7, с. 26].

Агентства з лізингу робочої сили (агентства тимчасової праці) передають власних робітників підприємствам-замовникам, так би мовити, у займ, в оренду, напрокат та на певний термін. Для лізингового агентства надання послуг зі здачі персоналу в оренду – це свого роду підряд на надання персоналу та вид підприємницької діяльності, що приносить доход [3, с. 52].

Майже такої позиції притримується і І. Шиткіна, вказуючи, що лізинг (оренда) персоналу є різновидом аутсорсингу. Водночас автор зазначає, що договір надання персоналу, що є, на її погляд більш коректним синонімом «лізингу (оренди) персоналу», слід відрізнити від договору надання відплатних послуг, оскільки організація, що надає персонал, не приймає на себе зобов'язання зі здійснення яких-небудь послуг, а таке суперечить сутності аутсорсингу [8, с. 100-101].

При цьому Порядком видачі дозволу на наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 359, врегульовано відносини, що виникають між суб'єктами господарювання з метою найму персоналу (працівників) за допомогою надаваних послуг посередництва спеціалізованого суб'єкта господарювання з наймання визначених працівників, враховуючи подальше виконання ними робіт в іншого роботодавця на умовах трудового договору. Отже, норми даного документа застосовуватимуться саме до лізингових правовідносин [6, с. 65].

Слід зауважити, що О. Борзунова виділяє в окрему форму аутсорсингу підбір тимчасового персоналу як надання тимчасового та сезонного персоналу на короткий термін. В даному випадку кадрове агентство самостійно здійснює підбір робітників, укладає з ними трудові договори та передає їх організації-замовнику. Відповідальність за таких робітників повністю покладається на кадрове агентство, яке є їх формальним роботодавцем [1]. Такий вид послуг задовольняє потреби компаній у гнучкій робочій силі – працівники надаються на неповний робочий день чи на короткостроковий період [4]. Вказаний спосіб організації відносин є схожим з лізингом персоналу – «передачею» персоналу кадровим агентством підприємству-замовнику для виконання певних трудових функцій робітниками, проте відрізняється від лізингу відсутністю оформлених трудових відносин між

працівниками та підприємством-замовником (лише укладений договір між кадровим агентством та підприємством-замовником), що є притаманним для аутстафінгу персоналу.

З викладеного випливає, що правові норми пп. 14.1.183 ПК України є підґрунтям для врегулювання правовідносин лізингу персоналу, аутстафінгу, а також тимчасового підбору персоналу, оскільки у вказаному нормативно-правовому акті законодавець зазначає можливість інших умов надання персоналу, окрім як укладання з працівниками трудового договору підприємством-замовником, що є властивим лізингу персоналу.

При цьому наявним є те, що у моделях аутстафінгу, лізингу персоналу та підборі тимчасового персоналу вбачається трьохстороння схема взаємовідносин: підприємство-замовник (користувач) – кадрове агентство (професійна організація з підбору персоналу, компанія-провайдер) – працівники. Натомість суб'єктний склад аутсорсингових відносин становлять аутсорсі (замовник) та аутсорсер (спеціалізована компанія, що надає відповідні послуги).

Лізинг персоналу відрізняється від аутстафінгу та підбору тимчасового персоналу оформленням трудових відносин між підприємством-замовником, в той час як за аутстафінгом та підбором тимчасового персоналу роботодавцем працівників залишається спеціалізоване кадрове агентство.

Також аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу та підбір тимчасового персоналу відрізняють один від одного мета та правова форма вказаних відносин. Відносини аутсорсингу оформлюються контрагентами (замовником-аутсорсі та виконавцем-аутсорсером) договором про надання послуг чи виконання робіт (залежно від специфіки непрофільних функцій, що передаються замовником), аутстафінгу та підбору тимчасового персоналу – договором про надання персоналу, укладеним між підприємством-замовником та кадровим агентством (яке є фактично роботодавцем персоналу), а за лізингом персоналу – договором між замовником та кадровим агентством з подальшим укладанням трудових договорів з найманими працівниками.

Таким чином, аутсорсинг за своєю метою, суб'єктним складом та правособ'єктністю контрагентів принципово відрізняється від аутстафінгу, лізингу та тимчасового підбору персоналу.

При цьому вбачається нагальна необхідність у законодавчій регламентації понять аутсорсингу, аутстафінгу та лізингу персоналу з метою усунення суперечностей щодо розуміння їх сутності та застосування існуючих норм законодавства з метою врегулювання таких відносин самими контрагентами, судами та іншими органами державної влади.

Бібліографічні посилання

1. Борзунова О. А. Перекладываем работу на чужие плечи: договор аутсорсинга / О. А. Борзунова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lawmix.ru/bux/19614>.
2. Витко В. С., Цатурян Е. А. Юридическая природа аутсорсинга и аутстаффинга / В. С. Витко, Е. А. Цатурян. – М. : Статут, 2012. – 128 с.
3. Киселев И., Карабельников Б., Черкасова Э. и др. Концепция правового регулирования заемного труда // Хозяйство и право. – 2004. – № 2. – С. 52-60.
4. Коняева А. Аутсорсинг в Украине: вчера, сегодня, завтра / А. Коняева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hr-ua.com/articles/243>.
5. Нуртдинова А. Заемный труд: особенности организации и возможности право-

вого регулювання / А. Нуртдинова // *Хозяйство и право*. – 2004. – № 9. – С. 23-31.

6. *Полякова О. Б.* Затвердження порядку видачі дозволу на наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця – крок до правового регулювання аутсорсингу чи аутстафінгу? / О. Б. Полякова // *Роль права у забезпеченні законності і правопорядку : матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Запоріжжя, 25-26 жовтня 2013 р.* – Запоріжжя, 2013. – С. 62-65.

7. *Харитонова Ю.* Как заключить договор о предоставлении персонала? / Ю. Харитонова // *Хозяйство и право*. – 2004. – № 10. – С. 26-29.

8. *Шиткина И.* Договор предоставления персонала: что это такое? / И. Шиткина // *Хозяйство и право*. – 2004. – № 1. – С. 100-102.

Полякова О.Б. К вопросу о соотношении аутсорсинга с аутстаффингом, лизингом и временным подбором персонала. Выявлены особенности аутсорсинга, аутстаффинга, лизинга персонала и временного найма персонала, установлены признаки, позволяющие разграничить аутсорсинг от иных форм найма персонала, на основании чего предложено внесение соответствующих изменений в законодательство Украины.

Ключевые слова: *аутсорсинг, аутстаффинг, лизинг персонала, временный найм персонала, аутсорсер, аутсорси, предприятие-заказчик, кадровое агентство, работодатель, работник.*

Polyakova O.B. On the relation of outstaffing with outsourcing, leasing operations and temporary staff recruitment. The article is about the issue date, the ratio is quite common in the territory of Ukraine legal outsourcing, outstaffing, staff leasing and temporary staffing.

The article revealed features of outsourcing, outstaffing, staff leasing and temporary staffing, set markers that can distinguish outsourcing from other forms of recruitment, whereby proposed appropriate amendments to the legislation of Ukraine.

The author summarizes the existing jurisprudence in Ukraine to certain agreements and disagreements within the meaning established by the courts of the studied relationships. The features of each of these concepts was revealed in the article, as well as established markers that can distinguish outsourcing from the other forms of recruitment. Argued referring regulated law in Ukraine on Regulatory Agreements provide personnel and publication permits for the employment of staff for further performance of work for another employer to legal staff leasing.

Analysis of the concepts of outsourcing, outstaffing, staff leasing and temporary staffing cited in legal doctrine, allowed the author to propose changes in legislation, which is to regulate these concepts with a view to understanding how the same counterparty under the relevant contract, and courts and other public authorities.

Keywords: *outsourcing, outstaffing, staff leasing, temporary staffing, outsourcer, outsourcing, contracting company, employment agency, employer, employee.*

Надійшла до редакції 13.12.2013

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Голобородько Д.В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9 : 351.756

МІГРАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Розглянуто правову природу та зміст міграційного-правового статусу іноземців та осіб без громадянства на території України. Проаналізовано його співвідношення з адміністративно-правовим статусом особи.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, правовий статус, адміністративно-правовий статус, міграційно-правовий статус.

Постановка проблеми. Відкритість кордонів, євроінтеграційний напрям розвитку та особливе геополітичне положення України впливають на її привабливість для іноземців. Щороку зростає кількість осіб, що відвідують Україну з туристичною метою, у приватних або бізнесових справах тощо. Пропорційно із збільшенням міграційного потоку частішають випадки, коли іноземці стають жертвами протиправних посягань. Наявність мовного бар'єра, інакша ментальність певним чином ускладнюють фіксацію протиправних дій стосовно іноземців та створюють труднощі в роботі працівників правоохоронних органів. Одним зі шляхів вирішення таких проблем є правильне розуміння правового статусу іноземця або особи без громадянства (далі – ОБГ), що перебуває на території України, змісту її прав, свобод та законних інтересів.

У свою чергу, розвиток та становлення міграційного права свідчить про своєчасність і доречність широкого запровадження у науковий вжиток такого малодослідженого поняття, як міграційно-правовий статус особи, зокрема іноземця або ОБГ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню загального правового статусу іноземців та ОБГ присвячено цілу низку досліджень з боку науковців. Так, свого часу окремі основні положення правового статусу іноземців розглядалися в працях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, А.М. Бандурки, О.О. Бандурки, Ю.П. Битяка,

І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, Я.Ю. Кондратьєва, С.Ф. Константинова, А.П. Коренєва, Н.М. Мироненко, Н.Р. Нижник, О.І. Остапенка, В.І. Олефіра, В.Ф. Опришко, Ю.І. Римаренка, О.П. Рябченко, О. Селіванова, В.Н. Селіванова, В.Д. Сущенко, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупи та ін.

Незважаючи на значний масив наукових результатів, дослідженню особливостей міграційно-правового статусу осіб не приділено належної уваги. Після прийняття нового Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" науковий інтерес до зазначеного питання не знайшов свого належного відображення в останніх публікаціях. Тому спроба проаналізувати особливості міграційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в аспекті дії змінених законодавчих норм стане першою.

Метою даного дослідження є визначення поняття та аналіз особливостей міграційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства на території України, дослідження об'єктивних факторів, що впливають на міграційно-правовий комплекс прав, свобод та обов'язків іноземців і ОБГ.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості міграційно-правового статусу іноземців та ОБГ на території України, спочатку слід звернути увагу на термінологію. Так, статус (з лат. "status" – "стан", "становище") означає у своєму первісному значенні і загальне становище окремої особи (особистості) в суспільстві, і сукупність усіх (або частини) її юридичних прав та обов'язків.

Найпоширенішим є визначення правового статусу як системи законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи. Правовий статус є засобом нормативного закріплення основних принципів взаємодії особи та держави, системою еталонів, зразків поведінки суб'єктів, які, з одного боку, захищаються державою, а з іншого – схвалюються суспільством.

У свою чергу, міграція – переміщення (переселення) осіб між адміністративно-територіальними утвореннями (зовнішня міграція) або в межах одного адміністративно-територіального утворення (внутрішня міграція). Але в правовій науці міграцію розглядають дещо ширше, що, насамперед, пов'язано з розумінням предмета міграційного права. Слід зауважити, що такий предмет у сучасній науці чітко не визначений. На нашу думку, предметом міграційного права є суспільні відносини, що виникають під час міграційних процесів.

Поняття "міграційні процеси" широко застосовується в сучасній юридичній науці. На нашу думку, під зазначеною дефініцією потрібно розуміти безпосереднє переміщення осіб (в'їзд, виїзд), їх перебування на території країни, а також підготовку до такого переміщення та перебування (оформлення необхідних документів: паспорту, візи, дозволу тощо).

Таким чином, можемо дійти першого висновку, що міграційно-правовий статус особи є частиною її загального правового статусу та забезпечується за допомогою норм міграційного права.

Крім того, розглядаючи міграційне право насамперед як підгалузь

права адміністративного, слід зауважити, що міграційно-правовий статус є також частиною адміністративно-правового статусу особи та співвідноситься з ним як часткове та загальне.

Говорячи про міграційно-правовий статус іноземних громадян, слід знову звернутися до термінології, тобто надати роз'яснення, хто є іноземними громадянами і чому саме вони звертають на себе увагу як носії спеціального правового статусу.

Умовно іноземних громадян можна поділити на дві окремі групи: іноземці та особи без громадянства. Водночас зауважимо, що даний поділ є дискусійним та не повинен сприйматись як еталон.

Відповідно до ст. 1 Закону "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" іноземцем визнається особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [1].

Слід пам'ятати, що, у свою чергу, громадянство розкривається як правовий зв'язок між фізичною особою та відповідною державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках один до одного. Якщо правовий зв'язок відсутній (тобто відсутні взаємні права та обов'язки), дана особа вважається такою, що не має жодного громадянства. Особа без громадянства – це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином [1].

Серед основних засад міграційно-правового статусу іноземців та ОБГ окреме місце займає принцип конституційної рівності. Так, Основний Закон закріплює за іноземними громадянами, що законно перебувають на території України, певний набір тих самих прав і свобод, що притаманні громадянам України, та одночасно покладає на них ті ж самі обов'язки, що і для громадян України, за деякими окремими винятками, встановленими законодавством [2]. Крім того, іноземці та ОБГ, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності (правоздатності, дієздатності) та основних прав і свобод людини.

Незалежно від законності перебування на території України іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави [1].

Але не можна стверджувати, що міграційно-правовий статус іноземних громадян та громадян України є однаковим. Так, міграційна правоздатність громадянина України виникає з моменту народження та припиняється з його смертю. В іноземного громадянина, який прибув до України, міграційна правоздатність виникає з моменту в'їзду на територію України (у пункті пропуску через державний кордон) та закінчується, коли він залишає країну. Міграційна дієздатність іноземця складається зі здатності реалізовувати своїми діями належні йому права та виконувати обов'язки.

Особливості міграційно-правового статусу іноземних громадян містять у собі ряд обмежень їх прав та обов'язків. Необхідно наголосити, що правове положення іноземців та ОБГ у будь-якій країні є своєрідним. Воно

складається з двох елементів:

- правового статусу громадянина власної держави (або статусу особи без громадянства в країні його постійного перебування);
- правового статусу власне іноземця в країні перебування.

При цьому в особи без громадянства цей статус практично єдиний – він встановлюється країною перебування. Іноземець не втрачає юридичного зв'язку зі своєю країною, перебуваючи за її межами, користується її захистом і підтримкою. В той же час іноземний громадянин потрапляє під юрисдикцію іншої країни та зобов'язаний дотримуватися конституції і законодавства країни перебування.

Таким чином, можна вести мову про те, що іноземець одночасно перебуває під подвійним захистом двох країн: по-перше, країни громадянської належності, що на підставі національних та міжнародних норм гарантує йому захист за кордоном та можливість допомоги з боку дипломатичних установ його країни; по-друге, з боку країни перебування, що так само, визнаючи його основоположні права, надає йому певну правосуб'єктність на рівні з власними громадянами, за винятком певних обмежень.

Слід зауважити, що в різних країнах міграційно-правовий статус іноземців відрізняється, що зумовлено рядом чинників: соціально-економічними та політичними умовами, характером зовнішньої політики, особливостями національного законодавства, режимом перебування тощо.

Міграційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства залежить від режиму перебування на території України – постійно чи тимчасово. Так, найбільший обсяг прав мають ті іноземні громадяни, що перебувають на території України постійно, на підставі посвідки на постійне проживання (іммігранти, біженці тощо). Порівняно з першою групою найменшій обсяг прав мають особи, що перебувають в нашій державі тимчасово (туристи, робітники, студенти, волонтери тощо). Вони повинні отримати посвідку на тимчасове проживання, із зазначенням кінцевого терміну перебування на території України (крім осіб, які перебувають з метою туризму та у приватних справах).

В аспекті розгляду правового статусу іноземців та ОБГ як суб'єктів міграційних процесів слід визначити, що ретельний аналіз законодавства України дозволяє виділити дві групи основних прав іноземців та ОБГ, що характеризують їх міграційну правоздатність, а саме:

- загальний комплекс прав іноземців та ОБГ, основу якого становлять конституційні, цивільні, трудові права мігрантів тощо;
- міграційний комплекс прав іноземців та ОБГ, що визначають саме порядок в'їзду-виїзду, перебування та транзитного проїзду територією України, отримання дозволу на імміграцію, отримання статусу біженця тощо.

Особливе місце серед іноземців та ОБГ займають особи, що внаслідок окремих різних обставин були змушені залишити своє місце проживання та прибути в Україну. Доволі часто всіх їх відносять до категорії біженців, але це є помилковим. Так, відповідно до положень конвенції ООН "Про статус біженців" від 28.07.1951, біженець – це особа, яка через обґрунтова-

ні побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебуває за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [3].

У 2002 р. Україна приєдналась до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців (1967 р.), тому національне законодавство містить ідентичні правові визначення.

Слід пам'ятати, що особа набуває статусу біженця виключно за рішенням Державної міграційної служби України (далі – ДМСУ), про що такій особі видається відповідне посвідчення. До прийняття рішення ДМСУ особа у правовідносинах з державними органами влади не набуває правового статусу біженця, а тому повинна розглядатись як іноземець або особа без громадянства, що перебуває на території України з метою отримання статусу біженця.

Особі, яка звернулась із заявою про визнання її біженцем, на період розгляду заяви видається відповідна довідка про звернення за захистом в Україні, що є підставою для тимчасового перебування на її території.

Після прийняття позитивного рішення за заявою про визнання біженцем особи, що досягла шістнадцятирічного віку, видається посвідчення біженця. Посвідчення є паспортним документом, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його біженцем в Україні і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством України [4].

Відповідно до міжнародних норм та національного законодавства особи, що отримали статус біженця в Україні, порівняно з іншими іноземними громадянами мають певні преференції. Так, стосовно них діє інститут заборони вислання до тієї країни, де їм загрожує небезпека, вони мають скорочені строки отримання дозволу на імміграцію, прийняття до громадянства України тощо.

Поряд з біженцями необхідно виділяти дві окремі категорії осіб, що хоча й мають з ними певні спільні риси, але за змістом свого правового положення є різними. В 2011 р. вступив в дію новий Закон "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту", який закріпив в національному законодавстві дві принципово нові правові категорії осіб: особи, що потребують додаткового захисту, та особи, що потребують тимчасового захисту. Так, відповідно до положень зазначеного Закону особою, яка потребує додаткового захисту, визнається іноземець або ОБГ, які не підпадають під категорію "біженець" відповідно до міжнародних документів, але об'єктивно потребують захисту, оскільки були змушені прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози їх життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо них смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюд-

ського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [5].

У свою чергу, особи, які потребують тимчасового захисту, – це іноземці або ОБГ, які постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною, та масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження [5].

Особливу групу складають іноземці, що користуються дипломатичним імунітетом на території України. Імунітети та привілеї дипломатів мають відносний характер. Вони потрібні для виконання останніми своїх службових функцій у державі перебування. Імунітети забезпечують належне виконання дипломатичними агентами своїх функцій, є додатковими гарантіями держави перебування. Імунітети та привілеї дипломатів – це особливі права, які країна перебування надає дипломатичним представництвам та персоналу акредитованої держави з метою сприяння виконанню їхніх місій.

Одним з аспектів дипломатичного імунітету є забезпечення посиленого захисту дипломата державними органами влади від посягань із боку приватних осіб, відповідно до положень міжнародної конвенції 1973 р. "Про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів". Встановлено, що міжнародний захист мають дипломатичні агенти та дипломатичні представники іноземної держави – послы, посланники, члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва та деякі інші особи.

Належність до осіб, які користуються привілеями та імунітетами згідно із законодавством та міжнародними договорами України, посвідчується документами, що видаються Міністерством закордонних справ України у порядку, визначеному Положенням про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій [6].

Окрему групу іноземних громадян складають нелегальні мігранти та особи, що перебувають на території України з порушенням встановлених міграційних правил.

Так, відповідно до чинного законодавства нелегальний мігрант – іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України [1].

Перебуваючи на нелегальному становищі, іноземні громадяни доволі часто стають жертвами злочинів та інших правопорушень. Так, за даними МВС України, станом на 20.11.2012 стосовно іноземців та осіб без громадянства на території України було скоєно 2951 злочин, що на 19% більше,

ніж у попередньому році (за весь період 2011 р. кількість зареєстрованих МВС злочинів стосовно іноземців становила 2489).

Ведучи прихований спосіб життя, уникаючи контактів з представниками державних органів, особливо з працівниками міліції, вони являють собою легку здобич для кримінальних угруповань, що займаються нелегальним переправлянням осіб до Європи, торгівлею людьми, наркотиками, зайняттям проституцією тощо.

Висновки. Підсумовуючи, підкреслимо, що міграційно-правовий статус іноземців або осіб без громадянства на території України залежить від багатьох факторів. У першу чергу, на нього має впливає режим перебування особи (постійний або тимчасовий). Особи з постійним режимом перебування отримують посвідку на постійне проживання та мають найбільший обсяг прав та свобод. Особи, що перебувають тимчасово, отримують посвідку на тимчасове проживання та мають менший обсяг прав та свобод. Особи, які перебувають на підставі тимчасової реєстрації, нелегальні мігранти, біженці тощо мають свій особливий міграційно-правовий статус, відтак обсяг їх прав, свобод та обов'язків залежить від тієї суб'єктивної групи, до якої вони належать.

Загалом для визначення співвідношення міграційно-правового статусу особи можна запропонувати таку формулу:

*правовий статус → адміністративно-правовий статус →
міграційно-правовий статус*

Сподіваємось, що розвиток міграційного права створить плідне підґрунтя для подальшого дослідження правової природи і змісту міграційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства і зверне увагу науковців до порушеного питання.

Бібліографічні посилання

1. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 р. // *Голос України*. – 2011. – № 199.
2. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // *ВВР*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Конвенція про статус біженців: Конвенція ООН від 28.07.1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
4. Про затвердження Положення про посвідчення біженця : постанова КМУ від 14.03.2012 № 202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
5. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08 липня 2011 № 3671 // *Голос України*. – № 11. – № 142.
6. Про затвердження Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій : Наказ МЗС України від 13.01.2003 № 11 // *Офіційний вісник України*. – 2003. – № 5. – С. 178.

Голобородько Д.В. Миграционно-правовой статус иностранных граждан и лиц без гражданства. Рассмотрены правовая природа и содержание миграционного правового статуса иностранцев и лиц без гражданства на территории Украины. Анализируется его соотношение с административно-правовым статусом лица.

Ключевые слова: *миграция, миграционные процессы, правовой статус, административно-правовой статус, миграционно-правовой статус.*

Goloborod'ko D.V. Migration-legal status of foreign citizens and stateless persons.

The author examines the legal nature and content of migration-legal status of foreigners and stateless persons on the territory of Ukraine. He examines its relationship with administrative-legal status of a person.

He studies basic constituents of migration-legal status of foreigners and stateless persons on the territory of Ukraine: migration capacity and capability, their general and special features. Special attention is paid to the migration capacity of foreigners and stateless persons. It has been concluded that it has a dual nature, which is due to feature of their legal status. Objective factors that influence the migration-legal set of rights, freedoms and duties of foreigners and stateless persons are analyzed.

Keywords: *migration, migration, legal status, administrative and legal status, immigration and legal status.*

Надійшла до редакції 23.12.2013

Кацуба Р.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Розкрито проблемні питання діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів та шляхи їх вирішення. Зроблено акцент на використанні досвіду проведення Євро-2012 в Україні.

Ключові слова: *міліція, адміністративна діяльність, громадський порядок, правопорушення, удосконалення, масовий спортивний захід.*

Постановка проблеми. Реформи, спрямовані на адаптацію вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу торкнулися майже всіх сфер суспільного життя. У світлі реформування нормативно-правового масиву неодмінно виникає потреба поліпшення функціонування вітчизняних органів публічної адміністрації. Демократизація суспільного життя вимагає також належної роботи правоохоронних органів для забезпечення всебічної реалізації прав і свобод громадян. Якісним показником діяльності правоохоронних органів і міліції, зокрема, є належне забезпечення громадського порядку і безпеки при проведенні масових заходів різноманітного характеру. Серед таких заходів можна назвати проведення пісенного конкурсу «Євробачення», святкування 1025-ї річниці хрещення Київської Русі тощо. Зазначимо, що першою подією міжнародного рівня для України стало її обрання в якості країни-господаря фіналу чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 (далі – Євро-2012). Вищевказане зумовило інтенсифікацію процесів з удосконалення організації і проведення масових спортивних заходів у нашій державі. Цілком очевидно, що донедавна ситуація кардинально відрізнялася від сьогоденної багатьма негативними

чинниками. Однак і в умовах сьогодення лишається низка проблемних питань, усунення яких дозволить поліпшити рівень проведення відповідних спортивних заходів. Значною мірою це стосується діяльності міліції із запобігання порушенням громадського порядку під час відповідних заходів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження проблем удосконалення діяльності міліції із запобігання порушенням громадського порядку широко представлене у працях таких українських та іноземних науковців, як С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, А.В. Губанов, В.В. Доненко, В.О. Заросило, Д.П. Калаянов, І.Б. Коліушко, С.Я. Коненко, Б.С. Крилов, Є.В. Курінний, М.В. Лошицький, О.В. Негодченко, О.І. Остапенко, Ю.І. Осіпов, В.Г. Поліщук, А.В. Сергєєв, С.М. Стороженко, В.Г. Фатхутдінов та інші.

Разом із тим специфіка організації і проведення масових спортивних заходів міжнародного рівня актуалізує проведення досліджень, що стосуються питань удосконалення діяльності міліції з охорони громадського порядку під час таких заходів.

Метою представленої статті є розгляд проблемних питань діяльності міліції із запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до висвітлення основних положень роботи, зупинимося на визначених нами проблемних питаннях, що мають місце бути:

1) недосконала нормативно-правова база, якою врегульовано організацію і проведення в Україні масових спортивних заходів, а також адміністративну відповідальність за порушення у цій сфері. «Як врегульовано?»;

2) недостатньо якісна діяльність міліції щодо охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів, що може спричинити недотримання прав, свобод і законних інтересів учасників масових спортивних заходів. «Як забезпечено?»;

3) невідповідна вимогам часу організація запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів. «Як організовано?»;

4) неякісна професійна підготовка працівників міліції до дій по запобіганню порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів. «Як підготовлено?».

Окресливши проблемні питання, зауважимо, що, на нашу думку, під час проведення масових спортивних заходів має бути створено таку модель діяльності міліції, за якої при найменшій очевидній присутності міліції на відповідному заході має бути забезпечено якомога повніший контроль за учасниками заходу. Тобто вітчизняній міліції треба намагатися максимально забезпечити дотримання прав, свобод і законних інтересів глядачів при проведенні масового заходу, уникати безпідставного застосування примусу та не створювати додаткових провокацій до виникнення різноманітних конфліктів через свою присутність безпосередньо на місці проведення масового спортивного заходу.

Далі пропонуємо висвітлити перспективні шляхи удосконалення дія-

льності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів, які, на наше переконання, сприятимуть вирішенню вищезгаданих проблемних питань. Такими шляхами є а) правовий; б) організаційний; в) персональний.

Відповідно, першим нами буде розглянуто правовий шлях. Даний напрямок має охоплювати як удосконалення нормативно-правової бази, що регулює проведення в Україні спортивних масових заходів, так і удосконалення адміністративної відповідальності.

Так, пропонуємо розширити понятійний апарат стосовно сфери спортивної галузі. Зокрема, вбачаємо за доцільне на законодавчому рівні у Законі України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року прийняти визначення поняття масового спортивного заходу [1].

Також пропонуємо розширити межі дії Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 8 липня 2011 року шляхом внесення відповідних змін і доповнень. Звичайно, що найбільша кількість порушень громадського порядку притаманна саме футбольним матчам, проте організаційні питання щодо підготовки і проведення масового спортивного заходу з успіхом можуть бути використані в інших видах спорту (хокеї, баскетболі, регбі), а не тільки у футболі [2]. А проведення в Україні чемпіонату з баскетболу «Євробаскет-2015» надає цьому додаткової актуальності.

Доцільною вважаємо уніфікацію понятійного апарату, що використовується у сфері організації і проведення масових спортивних заходів. Так, у чинному законодавстві побічно вживаються поняття «громадський порядок», «громадська безпека», «правопорядок і безпека».

Зокрема, у Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» використано терміни: «громадський порядок і громадська безпека»; у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 року «Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки і проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» – «безпека і правопорядок» [3].

Очевидним є те, що розмаїття понять і категорій у нормативно-правовому масиві створює проблеми щодо їх одностайного розуміння як на побутовому рівні, так і у діяльності з організації і проведення масових спортивних заходів.

Навіть після проведення фінальної частини чемпіонату з футболу Євро-2012 у вітчизняному законодавстві відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який цілком би вирішував питання взаємодії суб'єктів забезпечення громадського порядку і громадської безпеки під час масового заходу, що негативно позначається на злагодженій діяльності міліції, підрозділів Державної міграційної служби, Міністерства охорони здоров'я, Служби безпеки України, Державної служби з надзвичайних ситуацій та місцевих органів публічної адміністрації. Таким чином, чітке правове вре-

гулювання взаємних прав і обов'язків зазначених суб'єктів при проведенні масових заходів набуває невідкладної актуальності.

Що стосується удосконалення адміністративної відповідальності в Україні, можна зауважити те, що нормативне підґрунтя правового інституту адміністративної відповідальності складають Конституція України, відповідні законодавчі та підзаконні акти. У зв'язку з цим питання вирішення проблем її вдосконалення має розглядатися крізь призму відповідних правових новацій на всіх рівнях – від кодифікованого закону до відомчого нормативного акта з оформлення матеріалів про адміністративні проступки.

Ми вважаємо проблему удосконалення адміністративної відповідальності комплексною, тобто такою, що включає три складові елементи: а) удосконалення матеріальних і процесуальних норм; б) удосконалення відповідальності фізичних та, особливо, юридичних осіб; в) удосконалення адміністративної відповідальності у сфері організації і проведення масових спортивних заходів.

Серед позитивних моментів зазначимо, що адміністративна відповідальність юридичних осіб закріплена у Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» [2].

Ми розділяємо погляди вчених про те, що адміністративні правопорушення, які вчиняються на масових, зокрема, спортивних заходах, мають бути винесені до окремої глави Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Однак, враховуючи складності, пов'язані із виокремленням окремої глави у вказаному кодифікованому акті, найбільш оптимальним нами вбачається внесення до складу норм, розміщених у главах 14, 15 чинного КУпАП кваліфікованих ознак, що характеризують правопорушення – «вчинення на масовому спортивному заході», або ж на «масовому заході» [4].

Серед видів адміністративних стягнень якісним доповненням вважаємо внесення такого стягнення, як заборона відвідування масових спортивних заходів для осіб, що раніше вчиняли під час їх проведення порушення громадського порядку. Відповідне стягнення має підкріплюватися матеріальною нормою щодо порушення заборони відвідування масових спортивних заходів із більшим обсягом заходів адміністративної відповідальності до порушника.

Організаційний шлях удосконалення є найбільш практично зорієнтованим. Він охоплює удосконалення забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників масових спортивних заходів з боку міліції та удосконалення самої діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час проведення масових спортивних заходів. Насамперед, вважаємо, що удосконалення забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників масових спортивних заходів є надзвичайно важливим аспектом роботи міліції.

Важливо наголосити на правомірності застосування сили, особливо затримання осіб, що порушують порядок під час проведення масових спортивних заходів. Одним із засобів найістотнішого впливу на особу у ді-

яльності міліції є затримання особи з підстав та у порядку, передбачених законом. В першу чергу це стосується затримання особи, як заходу обмеження її свободи з метою збереження та підтримання правопорядку [5, с.14].

Міліція при здійсненні функції охорони громадського порядку, з одного боку, захищає права і свободи кожного громадянина, а з іншого – здійснює певне обмеження у правах осіб, які скоїли правопорушення.

На жаль, у практиці діяльності міліції не поодинокими є факти використання протиправних обмежень і навіть порушень прав людини. Характер обмежень прав і свобод, а також їх порушень, безпосередньо залежить від специфіки завдань, які виконує та чи інша служба. Кожна з них має свій набір найбільш типових порушень, зокрема, для підрозділів охорони громадського порядку і громадської безпеки властиве незаконне затримання, заборона масових демонстрацій, затримання громадян за ознакою раси, кольору шкіри, етнічної належності, належності до певної соціальної групи [6, с. 26].

Ми ще раз наголошуємо на тому, що діяльність міліції по запобіганню порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів має ґрунтуватися на толерантному підході до вираження учасниками заходу своїх емоцій та почуттів. Необхідно враховувати специфічний психічний стан присутніх на масовому спортивному заході осіб, у той же час не допускати порушень громадського порядку, що можуть перейти в адміністративні і кримінальні правопорушення (злочини) та вилитися у масові заворушення.

Виходячи з цього має бути удосконалена сама діяльність міліції щодо запобіганню порушенням громадського порядку під час проведення масових спортивних заходів, стосовно якої нами визначено такі пропозиції:

- за допомогою засобів масової інформації переформатувати імідж працівників міліції від сприйняття як каральної сили до захисників прав і свобод громадян, партнерів уболівальників та любителів спорту;
- поліпшити матеріально-технічне забезпечення контингенту міліції, що здійснює охорону громадського порядку, зокрема, спеціальними засобами (активної і пасивної оборони, водометами тощо);
- більше уваги приділяти профілактичній роботі серед учасників спортивних (футбольних) фан-клубів із обов'язковим залученням до цієї роботи волонтерських організацій;
- у більшому обсязі залучати до охорони громадського порядку приватні служби охорони (служби безпеки спортивних клубів);
- посилити контроль за видачею і продажем квитків на масові спортивні заходи і недопуск певних категорій осіб. Запровадити використання електронних квитків із прив'язкою до персональних даних глядача.

У діяльності із запобіганню порушенням громадського порядку важливою є не кількісна, а якісна характеристика міліції. Тобто значення має персональний склад міліції, що залучається до завдань з охорони громадського порядку на масовому спортивному заході.

Персональний шлях удосконалення діяльності міліції охоплює систе-

му професійної підготовки працівників міліції до дій по запобіганню порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів.

Як зазначає В.М. Монастирський, система професійної підготовки працівників міліції України потребує впровадження науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення форм і методів організації навчально-виховного процесу в системі службової підготовки, упровадження сучасних технологій та активних методів навчання щодо підвищення рівня професіоналізму працівників ОВС [7].

Вважаємо за необхідне докорінно змінити організацію зазначеного виду підготовки працівників міліції. Просте конспектування наказів у зошити зі службової підготовки не дає практичних навичок діяти належним чином у тій чи іншій ситуації. Відтак, пріоритет має належати формуванню і відпрацюванню «тактичних схем», «тренувань» за участю керівництва ОВС щодо проведення масових спортивних заходів. Керівники особового складу, що задіяний на охорону громадського порядку, мають вчити кваліфіковано і оперативно управляти силами та засобами в умовах проведення масових спортивних заходів. Для закріплення знань працівників міліції із забезпечення охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів мають видаватися методичні і практичні посібники, брошури, інформаційні листи, де просто і доступно мають бути відображені ключові моменти діяльності залученого на службу контингенту.

Висновок. Підсумовуючи викладене, хотіли б акцентувати увагу на тому, що будь-які серед визначених шляхів удосконалення мають проводитися системно, поетапно і зважено. Це не справа одного тижня або року. Формування належної атмосфери масового спортивного заходу – важка багаторічна задача і міліції у цій системі відведено важливу роль суб'єкта, що гарантує права, свободи і законні інтереси присутніх на заході осіб. Таким чином, позитивний досвід діяльності міліції під час проведення Євро-2012 має бути належно опрацьований та використаний із обов'язковим усуненням виявлених недоліків та прорахунків при проведенні наступних масових спортивних заходів в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 грудня 1993 року // ВВР України. – 1994. – № 14. – Ст. 80.
2. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 8 липня 2011 р. // Голос України. – 2011. – № 147.
3. Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 року № 1244-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 71. – Ст. 2395.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток №51. – Ст. 1122 (зі змінами і доп.).
5. Дотримання прав людини працівниками міліції / упоряд. О. В. Ільницький. – Львів, 2011.
6. Права людини у діяльності міліції : навч. посібник / кол. авт., за заг. ред. О. О. Погребного та Є. Ю. Захарова. – Х., 2006.

7. Монастирський В. М. Шляхи оптимізації самоосвітньої компетентності працівників міліції в системі службової підготовки / В. М. Монастирський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_1/11mvmsp.pdf.

Кацуба Р.Н. Деятельность милиции по предупреждению нарушений общественного порядка во время массовых спортивных мероприятий: проблемные вопросы и пути их решения. Статья посвящена раскрытию проблемных вопросов деятельности милиции по предупреждению нарушений общественного порядка во время массовых спортивных мероприятий и путям их решения. Сделан акцент на использовании опыта проведения ЕВРО-2012 в Украине.

Ключевые слова: милиция, административная деятельность, общественный порядок, правонарушение, усовершенствование, массовое спортивное мероприятие.

Katsuba R.M. Activity of militia according to prevention the public disorder during mass sporting events: problem questions and ways of their solving. It is necessary to pay attention to certain problem questions which are present for reflecting substantive work's regulations: 1) unperfected normative legal base which regulates the organization and conducting mass sporting events in Ukraine; 2) inferior militia activity according to preserving public order during mass sporting events; 3) insufficient and out-of-date organization of prevention of public disorder during mass sporting events; 4) off-grade professional preparation of militia employees to the actions for prevention the public disorder during mass sporting events.

The ways of improvement of militia activity for prevention the public disorder during mass sporting events are offered. In our persuasion, they will promote to decide of aforementioned problem questions. Such ways are: legal; organizational; personal.

Legal direction of improvement must refine both improvement normative legal base which regulates sporting mass events conducting and improvement of administrative responsibility in Ukraine.

The organizational way concerns improvement of rights providing, freedoms and legal interests of mass sporting events participants from militia party and improvement of militia activity for prevention the public disorder during of mass sporting events.

The personal way of improvement of militia activity covers the professional preparation system of militia employees for prevention the public disorder during mass sporting events.

According to this thought militia activity must be improved for prevention the public disorder during mass sporting events. The next propositions are made:

– by mass medias create new image of militia employees from perception as punitive force - to the defenders of rights and freedoms of citizens, partners of fans and sport lovers;

– to improve logistical support of militia stuff which carries out public law enforcement, particularly, the special facilities (active and passive defensive means, water-jet and others like that);

– to pay more attention to preventive work among the participants of sporting (football) clubs of fan with the obligatory including them to this volunteer organizations work;

– in a greater volume to include private services of guard to public law enforcement;

– to strengthen control after delivery and sale of tickets on mass sporting events and not admit certain categories of persons. It is necessary to adopt the usage of electronic tickets with attachment to the personal information of spectator.

Summarizing stated material, we would like to accent attention on any ways of improvement must be conducted systematically, stage-by-stage and self-weighted. It is a not matter of one week, or to the year. Forming of the proper atmosphere of mass sporting events is a difficult long-term problem. Militia have important role of subject, which guarantees rights, freedoms and legal interests of present persons. Thus, positive experience of militia activity during the conducting of EURO-2012 must be properly worked out, and used with the obligatory analyses of faults during conducting of next mass sporting events in Ukraine.

Key words: militia, administrative activities, public order, offense, enhancement, mass sporting events.

Гаврилюк Р.В.

здобувач

(Запорізький національний університет)

УДК 342.95 : 351.811

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Розглянуто питання становлення наукових поглядів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Визначено напрями наукового пошуку сучасних форм та моделей забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, транспортні засоби.

Постановка проблеми. Загрози, які несе з собою тотальна автомобілізація, добре розуміють у світі. Організація Об'єднаних Націй оголосила 2011-2020 роки Десятиріччям дій з безпеки дорожнього руху. Такі країни, як Швеція, Великобританія, Німеччина, ставлять перед собою амбітне завдання – знизити кількість жертв на автошляхах до нуля. Для цього втілюються в життя комплексні програми практичних заходів, в основі яких лежать національні стратегії боротьби за безпеку на дорогах, організація міжгалузевих, міжвідомчих державних органів, які координують роботу з БДР.

Людина, її життя, здоров'я і безпека відповідно до Конституції України визнані найвищою соціальною цінністю в нашій державі. Однак порівняно з країнами Європи стан безпеки дорожнього руху в Україні можна охарактеризувати як вкрай незадовільний через високий рівень смертності та дорожньо-транспортного травматизму. Відносна кількість загиблих на автошляхах України у 7-10 разів більша, ніж у розвинених країнах. Щодня на вітчизняних дорогах трапляються десятки дорожньо-транспортних пригод, унаслідок яких гинуть від 10 до 15 осіб, близько 200 одержують травми різного ступеня тяжкості. Як справедливо звернуто увагу Т.О. Гуржієм, за останні двадцять років кількість жертв автоаварій в Україні перевищила 120 тис. (що втричі більше, ніж сукупні втрати людства від тероризму, авіаційних, корабельних та інших техногенних катастроф) [1, с. 1].

Соціально-політичні зміни в Україні та нові пріоритети державотворення, в основу яких покладено примат забезпечення прав і свобод людини і суспільства в цілому, стимулюють вітчизняну юридичну науку до пошуку нових форм забезпечення потреб суспільства правовими засобами. Одним із наріжних шляхів активізації процесу переходу від застарілих і архаїчних дослідницьких моделей до інноваційних є створення нової наукової адміністративно-правової доктрини, яка б враховувала принципові зміни у погляді на суспільне призначення адміністративного права, розуміння його як права забезпечення і захисту прав людини [2, с. 67].

Слід підтримати позицію В.К. Колпакова, що входження України в період інтенсивної трансформації соціально-економічних і політико-

ідеологічних відносин, закріплення засад ринкової економіки та становлення правової держави об'єктивно зумовили потребу переосмислення значення права як специфічного інструменту соціальних перетворень та одного з основних важелів у реалізації завдань, що стоять перед суспільством [3, с. 12].

Вказане припускає необхідність проведення комплексного і поглибленого аналізу проблем, перш за все правових, кримінально-правового і адміністративно-правового аспектів. Зазначені проблеми потребують своєчасного і адекватного вирішення і обумовлюють актуальність теми даного дослідження.

На черговому етапі адміністративної реформи наукові аспекти та організаційно-методичні механізми набувають впливу на безпеку дорожнього руху з метою створення ефективної системи її забезпечення.

У вітчизняній науковій літературі ці проблеми розглядалися представниками різних галузей науки (права, технічних, гуманітарних тощо). Разом з тим слід зазначити, що за наявності значної кількості різноманітних наукових джерел ситуація з безпекою дорожнього руху залишається складною, а її актуальність визначається складною ситуацією на автошляхах країни.

Метою статті є вивчення дисертацій з питань безпеки дорожнього руху, які стосувалися проблем забезпечення безпеки дорожнього руху незалежно від галузі знань. Аналізу у контексті дослідження підлягали автореферати дисертаційних робіт, що були захищені в Україні за період з 1993 по 2012 рр., тобто за 20 років. Усього у процесі дослідження було проаналізовано 70 авторефератів дисертаційних робіт.

Аналіз даних з огляду на здобуття наукового ступеня виглядає так (рис. 1):

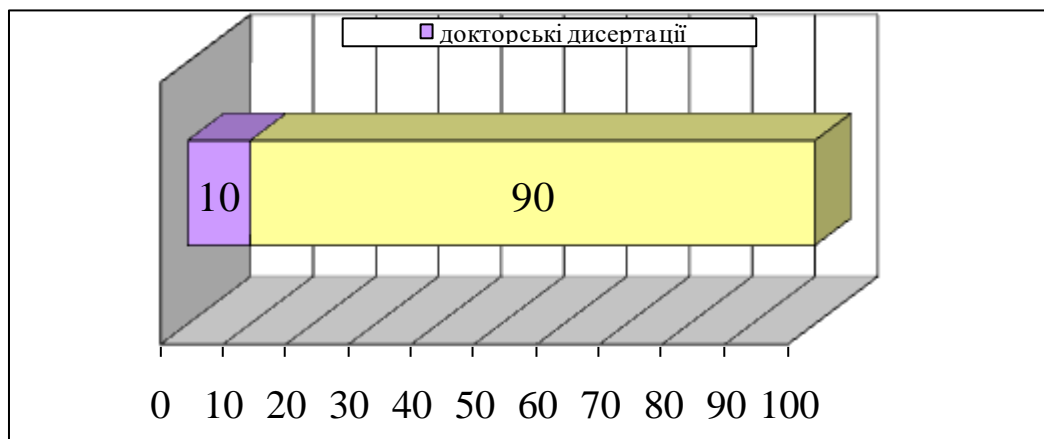

Рис. 1. Кількість захищених дисертаційних робіт

- докторських дисертацій відповідної тематики – 10%;
- кандидатських дисертацій – 90%.

Детальнішу інформацію можна отримати на підставі даних такої таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл даних щодо здобуття наукового ступеня

Категорія науки	кандидатські дисертації	докторські дисертації
Юридичні науки	71,4	7,1
Технічні науки	17,1	2,9
Психологічні науки	1,4	–
Усього:	90,0%	10,0%
	100,0%	

Таким чином, дані таблиці свідчать, що за двадцять років, які підлягали аналізу, серед дисертаційних робіт лідирують переважно кандидатські дисертації з юридичних наук – 71,4%; на другому місці – з технічних наук – 17,1%. Серед докторських також переважають юридичні – 7,1%.

Загальну інформацію стосовно наукової спрямованості в контексті написання дисертаційної роботи можна систематизувати так (рис. 2):

- як вже було зазначено, переважну кількість дисертаційних робіт щодо різноманітних аспектів безпеки дорожнього руху складають роботи юридичної спрямованості – 78,5%;
- на другому місці дисертаційного «рейтингу» з великим відривом у бік зниження показника – роботи технічного характеру – 20,0%;
- третє і останнє місце з показником у 1,4% посіли роботи з психологічних наук.

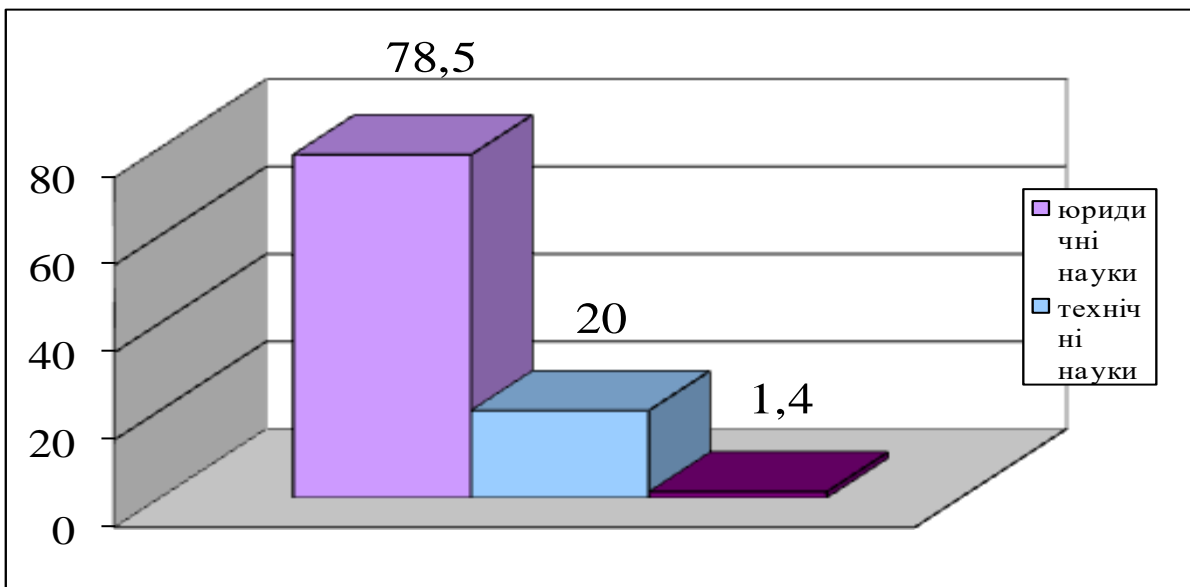

Рис. 2. Розподіл даних щодо пріоритетності наук, з яких захищено дисертації

Проведена нами конкретизація понять не привнесла до звіту нових даних – детальний розподіл повністю дублює загальний. Різниця зафіксована лише у кількісних показниках. Така інформація є цілком передбачуваною та прогнозованою, адже безпека дорожнього руху – це, перш за все, юридична та технічна категорія.

Аналіз шифрів спеціальностей для більшої наочності доцільно надати у табличному вигляді (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл даних щодо шифрів спеціальностей ВАК України

Шифр спеціальності		%
<i>Технічні науки</i>		
05.01.02	стандартизація та сертифікація	1,4
05.13.22	управління проектами та програмами	1,4
05.22.01	транспортні системи	5,7
05.22.11	автомобільні шляхи та аеродроми	1,4
05.22.20	експлуатація та ремонт засобів транспорту	4,3
05.23.20	містобудування та територіальне планування	5,7
<i>Юридичні науки</i>		
12.00.01	теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень	4,3
12.00.02	державне право і управління, адміністративне право, фінансове право	1,4
12.00.03	цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право	1,4
12.00.05	трудове право; право соціального забезпечення	1,4
12.00.06	земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право	4,3
12.00.07	адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право	47,1
12.00.08	кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право	12,9
12.00.09	кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність	4,3
12.00.11	міжнародне право	1,4
<i>Психологічні науки</i>		
19.00.06	юридична психологія	1,4
<i>Національна безпека</i>		
21.07.05	службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку	1,4
Усього:		100,0

Як видно з табличних даних, серед науковців переважають, як вже говорилося, спеціальності юридичні. Отже, трійка популярних спеціальностей юридичної спрямованості виглядає так:

- на першому місці спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право (47,1%);
- на другому – спеціальність 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право (12,9%);
- третє місце посіли декілька спеціальностей: 12.00.01 – теорія права і держави; історія вчень про право і державу; 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право; 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність (по 4,3%) (рис. 5).

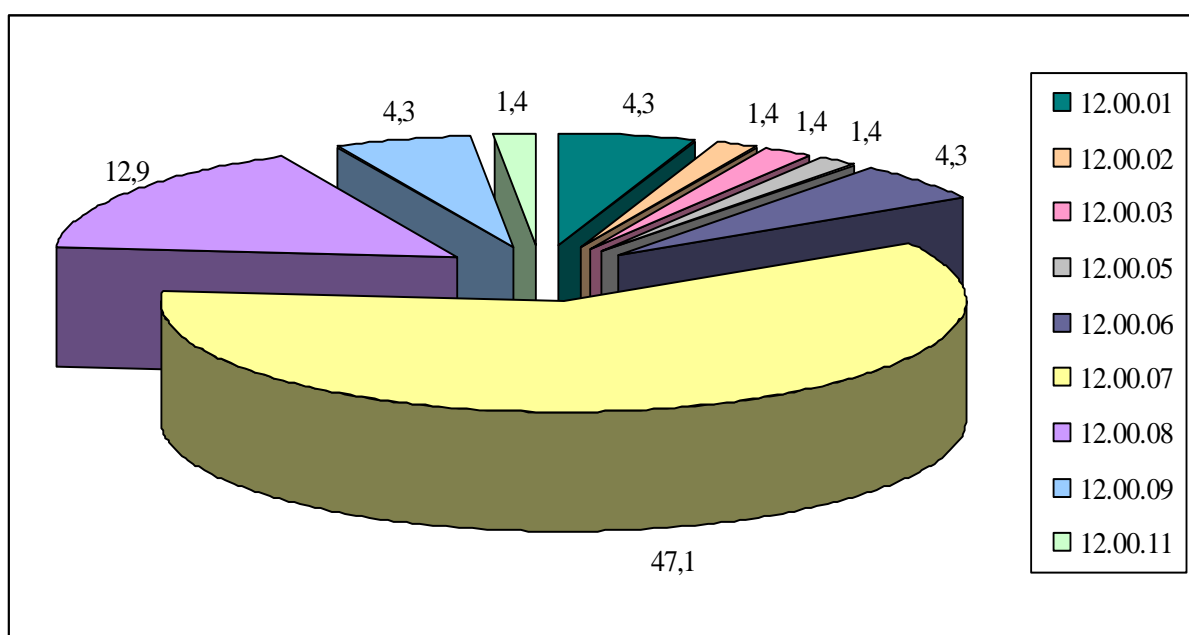

Рис. 5. Розподіл даних щодо шифрів юридичних спеціальностей, з яких захищено дисертації

Серед технічних спеціальностей пріоритети такі:

- на першому місці спеціальності 05.22.01 – транспортні системи і 05.23.20 – містобудування та територіальне планування – по 5,7%;
- друге місце посідає спеціальність 05.22.20 – експлуатація та ремонт засобів транспорту – 4,3%;
- на третьому місці опинилися усі інші технічні спеціальності – по 1,4%.

Окремо винесено дисертаційні роботи з психологічних робіт та національної безпеки, адже їх усього було захищено по одній, тобто також по 1,4%.

Таким чином, отримані дані підтверджують попередні висновки про пріоритетність юридичних наук у контексті вивчення БДР як багатоаспектного явища, хоча такий перекис у бік правових наук свідчить про достат-

ньо вузький підхід до вивчення проблематики. Частіше розглядали тему через призму адміністративного права і процесу, рідше – кримінального-права та криминології.

Згідно із дослідницькою метою, нами були піддані контент-аналізу деякі акцентуації в назвах дисертаційних робіт. На підставі проведеного аналізу з'ясовано:

- у більшості робіт йшлося про *забезпечення безпеки* дорожнього руху з урахуванням різних аспектів – 30,8%;
- у 17,1% дисертацій було розглянуто деякі аспекти *відповідальності* (як кримінальної, так і адміністративної) за порушення;
- 8,6% акцентували увагу на *правовому регулюванні*;
- по 4,3% дисертацій розповідали про *профілактику* та *державний контроль*;
- по 2,9% робіт розкривали деякі запитання щодо *кваліфікації порушень* та *правового режиму*;
- по 1,4% робіт розглядали аспекти: *забезпечення прав; експертиза; діяльність; дозвільна діяльність; систематизація законодавства; запобігання правопорушенням; пропускна здатність; боротьба із злочинними посяганнями; розслідування злочинів; застосування санкцій; психологічні особливості; процесуальне доказування; розробка науково-методичних основ; владні повноваження; злочини; правосвідомість; статус; принципи та методи утримання; договори перевезень; розвиток органів ДАІ; нагляд* (рис. 3).

Отже, одержані дані свідчать, що акценти у дисертаційних роботах зроблено на проблематиці забезпечення безпеки дорожнього руху (майже третина робіт). Менше робіт – 17,1% – присвячено вивченню різних аспектів проблеми відповідальності за порушення БДР.

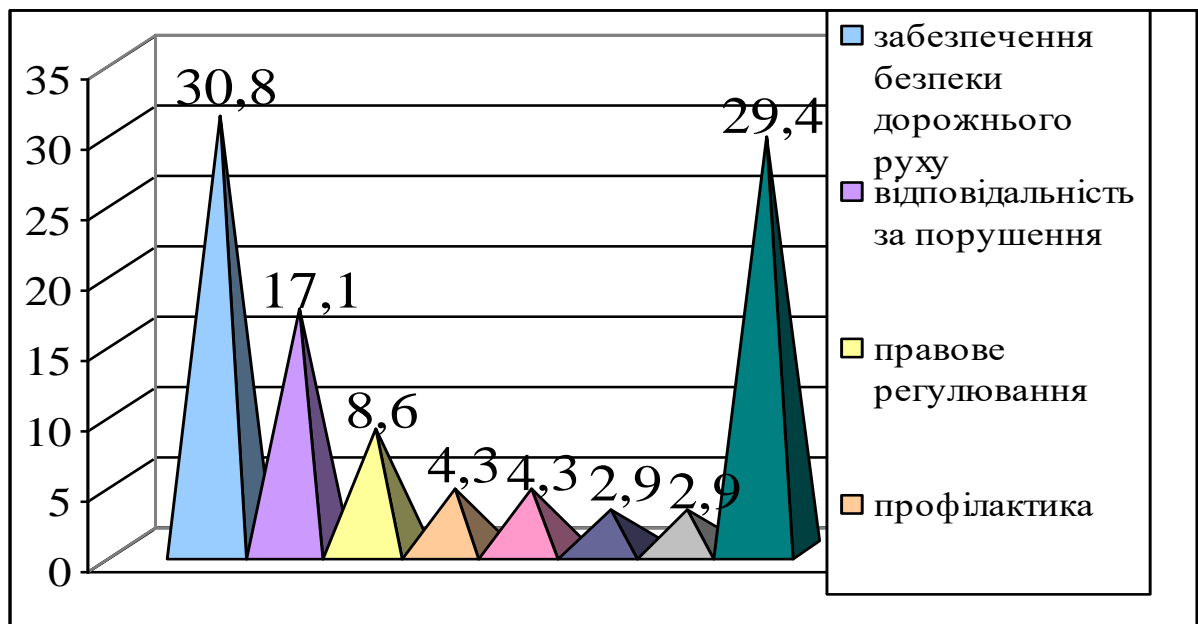

Рис. 3. Розподіл даних щодо акцентуацій у назвах дисертаційних робіт

Також було проаналізовано і головні аспекти, про які згадувалося у назвах дисертаційних робіт. Отже, даний розподіл можна представити так:

- 30,0% робіт увагу акцентували на адміністративно-правових аспектах, адміністративних і адміністративно-примусових;
- 14,3% – на кримінально-правових, кримінальних та криміналістичних і віктимологічних аспектах;
- 12,9% – на правових і організаційно-правових аспектах;
- 2,9% – на державних аспектах;
- 2,9% – на науково-методичних і наукових аспектах;
- 1,4% – на службово-бойових аспектах;
- 1,4% – на теоретико-правових аспектах;
- 1,4% – на загальнотеоретичних аспектах;
- 1,4% – на психологічних аспектах;
- 1,4% – на процесуальних аспектах;
- 1,4% – на нормативних аспектах;
- у 28,6% назвах дисертацій фігурують дещо інші акценти, отже, важко ідентифікувати, які аспекти в них малися на увазі (рис.4).

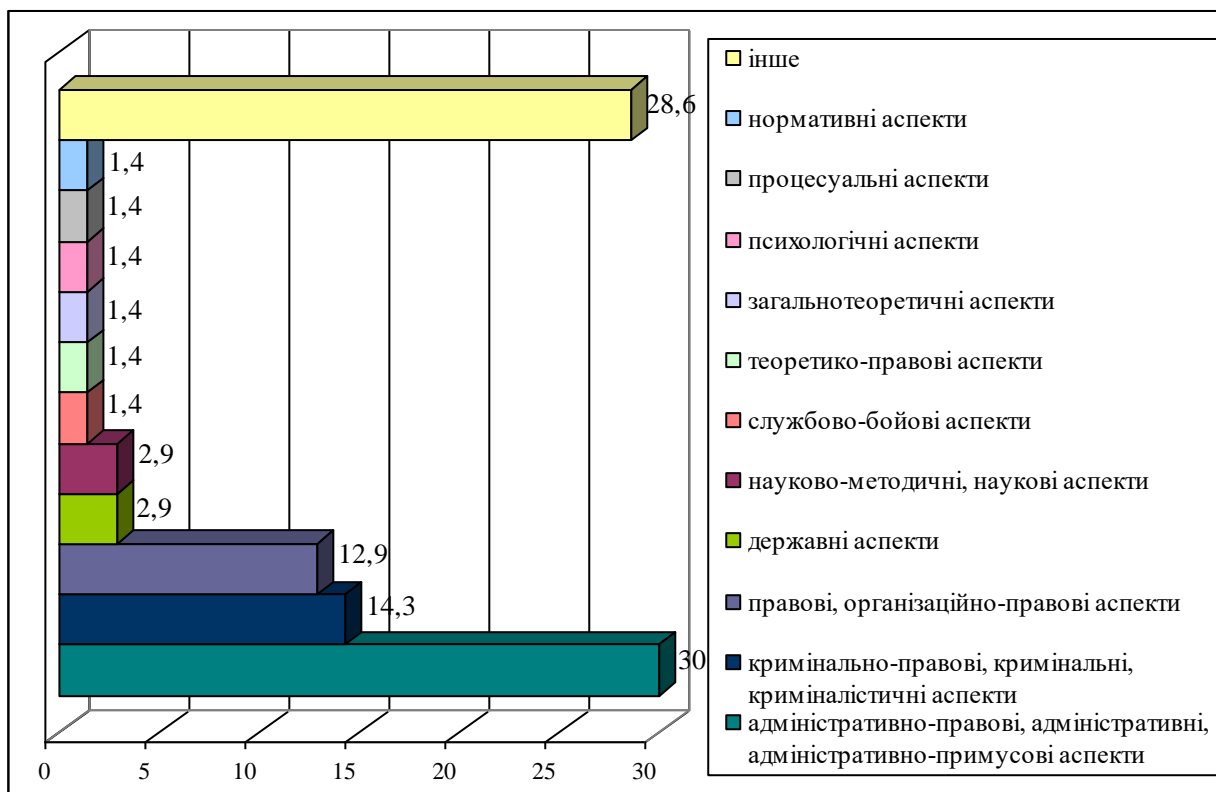

Рис. 4. Головні аспекти у назвах дисертаційних робіт

Таким чином, адміністративні, кримінальні, кримінологічні та взагалі правові аспекти мають значну перевагу над іншими. Тобто ці дані також підтверджують попередні результати аналізу авторефератів, на які вже було вказано дослідником у попередніх висновках, – безпека дорожнього руху та її складові розглядаються, насамперед, у правовому розрізі.

У назвах деяких робіт фігурували посилання до країн (у 65,7% дисертаційних робіт назва країни не згадувалася): у переважній кількості дисертацій акцент робився на особливості БДР в Україні (32,9%) і лише у 1,4% назвах йшлося про Євросоюз.

Отже, у назвах робіт найчастіше йшлося про ситуацію, пов'язану з безпекою БДР в Україні. Такі дані є цілком зрозумілими, адже розглядалися дисертаційні роботи, підготовлені та захищені саме в Україні.

Також у назвах дисертаційних робіт йшлося про деякі структури, що мають забезпечувати безпеку дорожнього руху. Отже, до них науковці у першу чергу відносять Державну автомобільну інспекцію – 17,1%; згадувалися також дорожня служба і міліція – по 1,4%.

У назвах незначної кількості робіт (22,9%) було згадано і деякі види порушень, які мають безпосереднє відношення до безпеки дорожнього руху, а саме:

- порушення правил експлуатації транспортних засобів – 8,6%;
- незаконне заволодіння транспортним засобом (угон чи посягання на власність) – 4,3%;
- порушення правил на транспорті – 2,9%;
- керування транспортним засобом у стані сп'яніння – 1,4%;
- порушення правил керування транспортним засобом – 1,4%;
- порушення правил, норм і стандартів – 1,4%;
- технічний стан транспортних засобів – 1,4%;
- порушення правил перевезень пасажирів та вантажів – 1,4%.

Висновок. Таким чином, дисертаційні роботи щодо різних аспектів безпеки дорожнього руху за останні двадцять років захищалися переважно у 2000-і роки, але інтерес до тематики у науковців не згасає. Більшість з досліджень – на здобуття ступеня кандидата юридичних наук; якщо орієнтуватися на шифр спеціальності, то серед дисертацій України частіше фігурує спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Свою увагу науковці звертають як на процес забезпечення безпеки дорожнього руху, так і на відповідальність за порушення у сфері БДР, правове регулювання даних процесів через адміністративно-правову та кримінально-правову призму – про це свідчать і предмет, і об'єкт дослідження. Мета – розробка пропозицій та практичних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, правового регулювання, діяльності державних органів у процесі забезпечення безпеки дорожнього руху – також підіймає високу планку перед дослідниками. Одним із важливих напрямів таких розробок має стати всебічне дослідження адміністративно-правового статусу особи в сфері безпеки дорожнього руху, з огляду на визнання Конституцією України людини, її життя, здоров'я та безпеки найвищою соціальною цінністю в державі.

Бібліографічні посилання

1. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Т. О. Гуржій. – Д., 2011.
2. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. В. Б. Авер'янова. – К., 2002.
3. Колтаков В. К. Адміністративно-деліктний феномен : монографія / В. К. Колтаков. – К., 2004. – 528 с.

Гаврилюк Р.В. Систематизация научных исследований по вопросам безопасности дорожного движения. Рассматриваются вопросы развития научных взглядов по проблемам обеспечения безопасности дорожного движения в Украине. Предлагаются направления научного поиска современных форм и моделей безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: *безопасность дорожного движения, транспортные средства.*

Gavrylyuk R.V. Systematization of research on road safety. The issues of development of scientific views on road safety in Ukraine. Their attention researches pay both to a process of road safety, and the responsibility for violations in this area, the legal regulation of these processes through both administrative-legal and criminal-legal perspective - this show both the subject and the object of study.

The directions of scientific research of modern forms and models of road safety are offered, namely the development of proposals and practical recommendations to improve the current legislation, legal regulation of public authorities in the road safety. One of the important directions of research should be a comprehensive study of administrative and legal status of a person in the field of road safety, given the recognition of the Constitution of Ukraine that the man, his life, health and safety are the highest social values in the state.

Keywords: *road safety, moto-vehicles.*

Надійшла до редакції 23.12.2013

Калугін Є. П.

ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95 : 351.811

КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДЕЛІКТІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Розглянуто питання становлення наукових поглядів щодо класифікації адміністративних деліктів у сфері безпеки дорожнього руху в Україні. Визначаються напрями наукового пошуку сучасних моделей класифікації.

Ключові слова: *адміністративні делікти, класифікація, безпека дорожнього руху.*

Постановка проблеми. Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема дослідження загальних засад наукової класифікації адміністративних правопорушень та її використання при розробці і кодифікації законодавства України про адміністративні проступки достатню увагу приділили у своїх працях Ю.С. Васильєв, Є.В. Додін, В.В. Доненко, Т.О. Гуржій, В.К. Колпаков, Д.М. Лук'янець, В.О. Морозова, І.С. Підпригора [1-3]. Зокрема, запропоновані цими авторами підходи до системовиділення щодо порушень норм громадської моралі, встановлення залежності між вибором критеріїв для класифікації та повнотою висвітлення обраного масиву проступків, а також потреба у врахуванні додаткових підстав для класифікації проступків у будь-якій сфері будуть враховані нами при аналізі системи норм про адміністративну відповідальність у сфері безпеки дорожнього руху.

Науковці справедливо зазначають, що класифікація адміністративних правопорушень здійснюється за найрізноманітнішими підставами: за особливостями об'єктивної сторони (правопорушення з формальним або матеріальним складом), за формою вини (умисні або вчинені з необережності), за характеристиками суб'єкта (правопорушення із загальним або спеціальним суб'єктом) тощо [4, с. 564-568].

Однак у більшості випадків вказані класифікації є різновидом поділу правопорушення за ознакою особливостей юридичного складу. Так, В.К. Колпаков поділяє проступки за: 1) особливостями об'єктивної сторони – на прості та складні (останні, у свою чергу: з двома різними діями, що складаються з альтернативних дій; що складаються зі збірних дій; тривалі, продовжувані); формальні й матеріальні; 2) за особливостями конструкції: описові та бланкетні (відсильні) [5, с. 224 -228]. Автор також вказує і на той факт, що в основі кодифікації адміністративного законодавства склади адміністративних проступків класифіковано залежно від: а) структури соціально-господарського комплексу; б) змісту відносин, що охороняються [6, с. 263].

Як зазначає О.І. Остапенко, конкретні склади адміністративних правопорушень залежно від ступеня їх суспільної небезпеки й шкоди можна умовно об'єднати в окремі видові групи: а) основний (простий), б) кваліфікований; в) формальний; г) однозначний; д) альтернативний; е) казуїстичний; ж) узагальнений проступок [7, с. 77; 8].

За ступенем суспільної небезпеки Л.В. Коваль розподіляє адміністративні правопорушення на: а) підвищеного ступеня суспільної небезпеки; б) незначної суспільної небезпеки; в) адміністративно незлісні порушення першого характеру [9, с. 13].

Крім того, в основу класифікації складів адміністративних правопорушень можуть бути покладені й інші критерії. За такою ознакою суб'єктивної сторони, як форма вини, проступки можуть бути поділені на навмисні й необережні, а за ознакою мотиву поведінки – на корисливі й некорисливі тощо. Залежно від суб'єкта правопорушення класифікують на: а) особисті й службові (посадові); б) фізичних осіб, юридичних осіб, об'єднань громадян [10, с. 260]. Існують також і проступки, які є схожими з певними видами злочинів; санкції яких об'єднують у собі заходи адміністративного та дисциплінарного впливу тощо.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що на відміну від закріпленої у ст. 12 Кримінального кодексу України класифікації злочинів залежно від ступеня тяжкості на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі, Кодекс України про адміністративні правопорушення такого положення не містить. Однак й у наукових публікаціях, і на практиці вживаються такі поняття, як більш або менш тяжкі адміністративні правопорушення, більш або менш шкідливі проступки тощо. У переважній більшості такий розподіл правопорушень пов'язують з призначенням відповідних стягнень, види яких зазначені у ст. 24 КУпАП. Зокрема, розташування їх від найбільш м'якого – попередження, до найбільш суворого – адміністративного арешту, свідчить про застосування принципу ієрархічності у побудові вказаної статті КУпАП. При цьому

вважається, що більш тяжким, шкідливим є те правопорушення, за яке накладаються більші за розміром чи суворістю адміністративні стягнення. Така позиція опосередковано підтверджується положеннями ч. 2 ст. 36: “...якщо особа вчинила кілька адміністративних правопорушень, справи про які одночасно розглядаються одним і тим самим органом (посадовою особою), стягнення накладається в межах санкції, встановленої за *більш серйозне правопорушення* з числа вчинених”.

Відповідні положення передбачені й у Проекті Кодексу, ч. 2 ст. 46 якого, зокрема, вказує, що “якщо особа вчинила кілька адміністративних проступків, справа про які одночасно розглядається одним і тим же судом, адміністративне стягнення накладається в межах *найбільш суворої санкції*, встановленої за адміністративний проступок з числа вчинених”.

При цьому, якщо чинний Кодекс містить загальні положення щодо накладення адміністративних стягнень на фізичних осіб, проект Кодексу вже містить і норми щодо адміністративних стягнень, застосовуваних і до юридичних осіб та колективних суб'єктів. До того ж, суворість адміністративного стягнення є оціночною категорією, що нормативно не закріплена. Отже, визначити важкість проступку за суворістю певного адміністративного стягнення досить складно через об'єднання усіх стягнень в одній нормі. На нашу думку, законодавче закріплення класифікації адміністративних правопорушень в Кодексі про адміністративні проступки дозволить ефективніше впливати на найбільш шкідливі з них та впровадити принцип науковості у побудову системи адміністративних деліктів [11; 12].

Продовжуючи аналіз видів адміністративних проступків у сфері безпеки дорожнього руху, зазначимо, що питанням їх класифікації не приділялося достатньої уваги. Так, спроби такого системовиділення здійснювалися В.В. Доненком, В.К. Колпаковим, В.І. Касинюком, В.В. Новіковим [13; 14].

Узагальнюючи вказані підходи, адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху можна поділити на види за багатьма критеріями, зокрема: за *об'єктом посягання* (посягають на безпеку дорожнього руху і на безпеку експлуатації транспортних засобів); за *суб'єктами, що їх вчинили* (вчинені водіями, пішоходами, пасажирами тощо); за *належністю транспортних засобів* (вчинені власниками індивідуальних транспортних засобів і водіями державних транспортних засобів); залежно від *заподіяння шкідливих наслідків* (заподіюють матеріальну шкоду; не заподіюють, але створюють можливість її настання); за *психічним ставленням учасників дорожнього руху до вчиненого діяння, тобто залежно від суб'єктивної сторони проступку* (вчиняються умисно чи з необережності); залежно від *характеру шкоди, що завдається дорожньому рухові* (тягнуть вимушений маневр транспортного засобу; створюють перешкоду рухові, при неможливості об'їзду; спричиняють неможливість використання шляхів сполучення (руйнування, пошкодження, вимкнення, перешкоджання використанню)); за *ступенем важкості і суб'єктами відповідальності* (проступки розділено на 11 груп); залежно від *обсягу суспільної шкідливості проступку* (становлять велику суспільну шкідливість; суспільно шкідливі адмініст-

ративні проступки; не становлять великої суспільної шкідливості).

Слід погодитися з позицією О.Ю. Салманової, що зазначені проступки можуть посягати на різні відносини – екологічну безпеку, власність, встановлений порядок управління тощо. Це зумовлено об'ємністю терміна “безпека дорожнього руху”, що означає захищеність багатьох суспільних відносин, які виникають в цій сфері. Тому можна стверджувати, що проступки, які посягають на безпеку дорожнього руху, часто завдають шкоди іншим відносинам, охопленим цим поняттям [15, с. 166-170]. Саме за цією ознакою нею проведено класифікацію проступків у вказаній сфері через їх розподіл на адміністративні проступки, що посягають на: 1) *екологічну безпеку*; 2) *власність*; 3) *безпеку дорожнього руху (громадську безпеку)*; 4) *встановлений порядок управління*. Проведена О.Ю. Салмановою класифікація проступків, що посягають на безпеку дорожнього руху, на нашу думку, має ряд неточностей, які ми пропонуємо усунути власним системовиділенням відповідних груп проступків.

Розмаїття адміністративних правопорушень у сфері дорожнього руху об'єктивно зумовлює значну кількість підстав для їх класифікації. Незважаючи на це, відповідного розподілу адміністративних деліктів, що посягають на безпеку дорожнього руху, здійснено не було. Вважаємо, що усунення цієї прогалини має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки чітке віднесення того чи іншого проступку до категорії таких, що посягають на безпеку дорожнього руху, дозволить диференціювати їх за тяжкістю, конкретизувати види заходів процесуального забезпечення, які повинні обов'язково застосовуватися для забезпечення об'єктивності провадження у цих справах, визначитися із засобами покарання тощо.

Аналіз масиву адміністративних правопорушень, розміщених у Главі 10 КУпАП “Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку”, свідчить, що до правопорушень, які вчинюються у сфері безпеки дорожнього руху, належать:

1) керування водіями транспортними засобами, що мають несправності гальмової системи або рульового управління, або переобладнаними з порушенням відповідних правил, нормативів і стандартів, або такими, що своєчасно не пройшли державного технічного огляду (ч. 1 ст. 121 КУпАП);

2) керування водіями транспортними засобами з технічними несправностями, за винятком несправностей, зазначених у ч. 1 ст. 121, з якими згідно з встановленими правилами експлуатація їх забороняється (ч. 2 ст. 121 КУпАП);

3) порушення правил користування ременями безпеки або мотошоломами (ч. 3 ст. 121 КУпАП);

4) перевезення водіями транспортних засобів, що працюють у режимі маршрутних таксомоторів або здійснюють міжміські чи міжнародні перевезення пасажирів понад кількість місць для сидіння, визначену у реєстраційних документах на транспортний засіб або передбачену технічною характеристикою транспортного засобу (ч. 4 ст. 121 КУпАП);

5) перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху більш як на 20 кілометрів на годину, проїзд на забо-

ронний сигнал світлофора або жест регулювальника, порушення правил обгону і зустрічного роз'їзду, проїзду перехресть, зупинок транспортних засобів загального користування, початку руху, зміни напрямку руху, проїзду спеціальних транспортних засобів (ч. 1 ст. 122 КУпАП);

б) недодержання водіями вимог дорожніх знаків, розмітки проїзної частини шляхів або безпечної дистанції, порушення правил зупинки і стоянки, розташування транспортних засобів на проїзній частині, руху автомагістралями, пріоритету транспортних засобів загального користування, користування зовнішніми освітлювальними приладами, попереджувальними сигналами, буксирування механічних транспортних засобів, перевезення людей або руху тротуарами чи пішохідними доріжками (ч. 2 ст. 122 КУпАП);

7) ненадання водіями транспортних засобів переваги в русі пішоходам на нерегульованих пішохідних переходах, а так само інші порушення правил проїзду пішохідних переходів (ч. 3 ст. 122 КУпАП);

8) порушення, передбачені ч. 1 або 2, або 3 ст. 122 КУпАП, що спричинили створення аварійної обстановки, тобто примусили інших учасників дорожнього руху різко змінити швидкість, напрямок руху або вживати інших заходів щодо забезпечення особистої безпеки або безпеки інших громадян (ч. 4 ст. 122 КУпАП);

9) участь водіїв мотоциклів та інших транспортних засобів у групових (більше двох) пересуванні, зупинці чи стоянці, що створюють перешкоди дорожньому руху або загрозу безпеці руху у містах та інших населених пунктах (ч. 1 ст. 122-1 КУпАП);

10) порушення, передбачені ч. 1 ст. 122-1 КУпАП, що спричинили створення аварійної обстановки (ч. 2 ст. 122-1 КУпАП);

11) в'їзд водіїв на залізничний переїзд на заборонений сигнал світлофора або жест регулювальника чи чергового по переїзду, при закритому шлагбаумі або коли до переїзду наближається поїзд (ч. 1 ст. 123 КУпАП);

12) інші порушення правил проїзду залізничних переїздів, крім передбачених ч. 1 ст. 123 КУпАП (ч. 1 ст. 123 КУпАП);

13) порушення, передбачені ч. 1 або 2 ст. 123, що спричинили створення аварійної обстановки або пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд (ч. 3 ст. 123 КУпАП);

14) порушення водіями транспортних засобів правил дорожнього руху, крім передбачених ст. 123 КУпАП, ч. 1 або 2 ст. 130 цього Кодексу, що спричинили пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд чи іншого майна (ч. 1 ст. 124 КУпАП);

15) інші порушення правил дорожнього руху, крім передбачених ст. 121-128, ч. 1 і 2 ст. 129 КУпАП, ч. 1 і 2 ст. 131, ст. 139 і 140 КУпАП цього Кодексу (ст. 125);

16) непокоря пішохідів сигналам регулювання дорожнього руху, перехід ними проїзної частини у невстановлених місцях або безпосередньо перед транспортними засобами, що наближаються, невиконання інших правил дорожнього руху (ч. 1 ст. 127 КУпАП);

17) порушення правил дорожнього руху особами, що керують транс-

портними засобами, обладнаними двигуном з робочим об'ємом до 50 куб. см, велосипедами, а також возіями та іншими особами, які користуються шляхами (ч. 2 ст. 127 КУпАП);

18) порушення, вчинені особами, зазначеними в ч. 1 або 2 ст. 127, які перебувають у стані сп'яніння (ч. 3 ст. 127 КУпАП);

19) порушення, передбачені ч. 1 або 2 ст. 127, що спричинили пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд або іншого майна чи створення аварійної обстановки (ч. 4 ст. 127 КУпАП);

20) випуск на лінію транспортних засобів, технічний стан і обладнання яких не відповідає вимогам стандартів, правил дорожнього руху і технічної експлуатації, переобладнаних без відповідного дозволу, або таких, що не пройшли державного технічного огляду (ст. 128 КУпАП);

21) порушення або невиконання правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, на підприємствах, в установах та організаціях при розробці та виготовленні транспортних засобів і деталей до них або інших предметів їх додаткового обладнання при проектуванні, реконструкції та ремонті шляхів, залізничних переїздів, інших шляхових споруд, а також невиконання припису державної автоінспекції про усунення порушень правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху (ч. 1 ст. 128 КУпАП);

22) порушення, передбачені ч. 1 ст. 128, що спричинили створення аварійної обстановки або пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд чи іншого майна (ч. 2 ст. 128 КУпАП);

23) допуск до керування транспортними засобами водіїв, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або у хворобливому стані, або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, або таких, що не пройшли у встановлений строк медичного огляду (ч. 1 ст. 129 КУпАП);

24) допуск до керування транспортними засобами осіб, які не мають права на керування транспортними засобами (ч. 2 ст. 129 КУпАП);

25) керування транспортними засобами особами в стані сп'яніння, передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані сп'яніння (ч. 1 ст. 130 КУпАП);

26) порушення правил перевезення небезпечних, великогабаритних та великовагових вантажів на автомобільному транспорті (ч. 4 ст. 133 КУпАП);

27) провезення в автобусах, маршрутних таксі, тролейбусах або трамваях, а також здача в багаж на автомобільному транспорті небезпечних речовин або предметів (ч. 5 ст. 133 КУпАП);

28) пошкодження шляхів, залізничних переїздів, інших шляхових споруд, трамвайних колій, технічних засобів регулювання дорожнього руху, самовільне знімання, закриття чи встановлення технічних засобів регулювання дорожнього руху, створення перешкод для дорожнього руху, в тому числі забруднення шляхового покриття або невжиття необхідних заходів до їх усунення та попередження інших учасників руху про небезпеку, що виникла, або невжиття посадовими особами заходів щодо заборони руху пі-

двідомчих транспортних засобів і машин на гусеничному ході шляхами, удосконалене покриття яких може бути пошкоджено (ч. 1 ст. 139 КУпАП);

29) порушення, передбачені ч. 1 ст. 139 КУпАП, що спричинили створення аварійної обстановки або пошкодження транспортних засобів, вантажів чи іншого майна (ч. 2 ст. 139 КУпАП);

30) порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху при утриманні шляхів, залізничних переїздів, інших шляхових споруд, невжиття заходів щодо своєчасної заборони або обмеження руху при виникненні умов, які загрожують безпеці руху, або неприйняття своєчасних заходів до відновлення безпечних умов для руху (ч. 1 ст. 140 КУпАП);

31) порушення посадовими особами визначеного порядку погодження з державною автоінспекцією: маршрутів руху транспортних засобів загального користування; встановлення у безпосередній близькості від шляху транспарантів, плакатів; обладнання шляхів технічними засобами організації дорожнього руху; переобладнання транспортних засобів та встановлення на них спеціальної світлової і звукової сигналізації; буксирування механічних транспортних засобів; проведення на шляхах масових заходів; провадження будь-яких робіт на шляхах; виготовлення проектної документації на будівництво, реконструкцію і ремонт шляхів, залізничних переїздів та інших шляхових споруд (ч. 2 ст. 140 КУпАП);

32) порушення нормативів щодо обладнання на дорогах місць: провадження робіт, залишення дорожніх машин, будівельних матеріалів, конструкцій тощо, а так само неусунення після закінчення робіт перешкод і неприведення дороги в стан, що гарантує безперешкодний і безпечний рух транспортних засобів та пішоходів (ч. 3 ст. 140 КУпАП);

33) порушення, передбачені ч. 1 або 2 чи 3 ст. 140, що спричинили створення аварійної обстановки або пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд чи іншого майна (ч. 4 ст. 140 КУпАП);

34) порушення землекористувачами правил утримання ділянок, прилеглих до смуги відводу автомобільних шляхів загальнодержавного, республіканського і місцевого значення, обов'язків з очищення тротуарів, пішохідних доріжок у межах закріплених за ними ділянок, обладнання і ремонту переїзних містків та їх очищення, а також утримання у справному стані під'їздів до автомобільних шляхів загального користування (ст. 141 КУпАП).

Дослідження змісту вказаних адміністративно-деліктних норм свідчить, що, крім зазначених критеріїв, їх можливо поділити за основним функціональним призначенням на проступки, запровадження яких спрямовується на:

- забезпечення захисту відносин громадської та особистої безпеки (наприклад, ч. 3 ст. 121, ч. 1 ст. 127, ч. 4 ст. 133 КУпАП);
- дотримання загальних правил дорожнього руху (наприклад, ч. 1-4 ст. 122, ч. 1 ст. 123, ст. 125, ч.1-3 ст. 127 КУпАП тощо);
- дотримання спеціальних правил дорожнього руху щодо окремих

його різновидів або надання послуг з перевезення (ч. 4 ст. 121, ч. 2 ст. 127, ч. 5 ст. 133 КУпАП);

– запобігання допуску водіїв та транспорту до участі в дорожньому русі (ст. 128, ч. 1, 2 ст. 129 КУпАП);

– виконання обов'язків щодо утримання шляхів, дорожнього майна та засобів забезпечення дорожнього руху (ч. 1 ст. 139, ч. 1, 3, 4 ст. 140, ст. 141 КУпАП);

– реалізацію повноважень державної автоінспекції щодо створення безпечних умов для дорожнього руху (ч. 1 ст. 128, ч. 1 ст. 139, ч. 2 ст. 140 КУпАП).

Доречно звернути увагу й на групу правопорушень, які безпосередньо не спрямовані на забезпечення безпеки дорожнього руху, але створюють умови для застосування заходів адміністративної відповідальності у цій сфері. В першу чергу, це група проступків, які створюють умови для застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення та реалізації прав відповідних органів щодо заходів адміністративного попередження і примусу. Так, встановлення відповідальності за перешкоджання проведенню працівником міліції огляду транспортних засобів у передбачених законом випадках (ст. 122-3 КУпАП) дозволяє реалізовувати право працівників міліції на проведення огляду транспортних засобів, передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 11 Закону “Про міліцію”. А відповідальність за ухилення осіб, які керують транспортними засобами, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан сп'яніння (ч. 1 ст. 130 КУпАП) дозволяє створити умови для належної фіксації факту сп'яніння застосуванням такого заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, як огляд на стан сп'яніння (ч. 2 ст. 266 КУпАП) тощо.

Висновок. Таким чином, проведений нами аналіз сутності та змісту класифікації адміністративних деліктів у сфері безпеки дорожнього руху дозволив поглибити уявлення про цю групу проступків, а також сформулювати власну класифікацію адміністративних деліктів у сфері безпеки дорожнього руху з метою їх подальшого удосконалення.

Бібліографічні посилання

1. Морозова В. О., Корнієнко М. В. Адміністративно-деліктні проблеми відповідальності за порушення громадської моралі : монограф. / Морозова В. О., Корнієнко М. В. – Д. : Юрид акад. МВС, 2005.

2. Підпригора І. С. Родо-видове визначення за допомогою методів наукової класифікації місця у КпАП України поняття “порушення правил дозвільної системи” / Підпригора І. С. // Вісник ЗЮІ. – 2003. – № 1. – С. 153-158.

3. Гуржій Т. О. Адміністративно-правова кваліфікація порушень водіями механічних транспортних засобів правил керування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Гуржій Т. О. – К., 2005.

4. Лук'янець Д. М. Різновиди адміністративних правопорушень та особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб / Лук'янець Д. М. // Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 2002. – С. 564-568.

5. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монограф. / Колпаков В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

6. Колпаков В. К. Адміністративне право України / Колпаков В. К. – К., 1999.

7. Остапенко О. І. Кваліфікація адміністративних правопорушень / Остапенко О. І. – Львів, 2000.
8. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія / Остапенко О. І. – Львів : Вид-во Львів. ін-ту внутр. справ при Укр. акад. внутр. справ, 1995. – 312 с.
9. Коваль Л. В. Відповідальність за адміністративні правопорушення : монограф. / Коваль Л. В. – К. : Вища школа, 1975. – 160 с.
10. Колпаков В. К. Адміністративне право України / Колпаков В. К. – К., 1999.
11. Проект Кодексу України про адміністративні проступки.
12. Продайко С. В. Класифікація адміністративних правопорушень у митній сфері за ознаками суб'єкта та суб'єктивною стороною / Продайко С. В. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 2. – С. 95-104.
13. Доненко В. В., Колпаков В. К. Керування транспортом у стані сп'яніння: адміністративно-деліктні проблеми : монограф. / Доненко В. В., Колпаков В. К. – Д. : Юрид. акад. МВС, 2003.
14. Касынюк В. И. Административная ответственность за нарушение Правил дорожного движения : научно-практич. комментарий к действующему законодательству (с изм. и доп. по состоянию на 15 августа 1997 г.) / Касынюк В. И. – Х., 1997.
15. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук / Салманова О. Ю. – Харків, 2002.

Калугин Е.П. Классификация административных деликтов в сфере безопасности дорожного движения. Рассматриваются вопросы развития научных взглядов по проблемам классификации административных деликтов в сфере обеспечения безопасности дорожного движения в Украине. Предлагаются направления научного поиска моделей классификации административных деликтов в сфере безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: административные деликты, классификация, безопасность дорожного движения.

Kalugin Ye.P. Classification of administrative delicts in road safety. The author examines issues of development of scientific views on the classification of administrative delicts in the field of road safety in Ukraine.

It is concluded that the imposition of administrative-delict rules aimed at: protecting public relations and personal safety; observance of the general traffic rules; observance of special traffic regulations on specific species or its provision of transportation; prevention of access of transport drivers to participate in traffic; carrying out duties to maintain roads, property and road traffic safety facilities; implementation of the state traffic police powers to create safe conditions for road users.

The author offers directions of scientific research of classification models of administrative delicts in the field of road safety.

Keywords: administrative delicts, classification, road safety.

Надійшла до редакції 24.12.2013

Кулеба О. М.

аспірант

(Національний університет
"Одеська юридична академія")

УДК 342.6

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДСНС УКРАЇНИ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ЯКОГО СПРЯМОВУЄТЬСЯ ТА КООРДИНУЄТЬСЯ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ МІНІСТРА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Проаналізовано законодавчу базу в частині повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади із видання актів нормативно-правового характеру. На прикладі ДСНС зроблено висновок про необхідність удосконалення законодавства щодо наділення центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів, повноваженнями.

Ключові слова: виконавча влада, органи виконавчої влади, повноваження.

Постановка проблеми. Указом Президента України "Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади" від 24.12.2012 № 726 [3] реорганізовано Міністерство надзвичайних ситуацій України та Державна інспекція техногенної безпеки України з утворенням Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС). Окрім того, зазначеним Указом внесено зміни до Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади [7], якою встановлено, що діяльність новоутвореної служби спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В українській науці адміністративного права та теорії управління певна увага традиційно приділяється організації і функціонуванню органів державного управління. Зокрема, йдеться про праці В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, О.Ф. Андрійко, І.Л. Бачило, Ю.П. Битяка, А.С. Васильєва, В.Н. Денисова, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, Л.Т. Кривенко, Є.Б. Кубка, В.М. Марчука, А.В. Омельченка, В.Ф. Опришка, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, В.М. Селіванова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Фрицького, В.В. Цветкова, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка та ін. Проте аналіз наукових напрацювань з цього питання свідчить про існування гострої необхідності у нових, поглиблених дослідженнях діяльності центральних органів виконавчої влади.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця та ролі центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через відповідних міністрів, у системі органів виконавчої влади України, а також у виробленні конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Аналогічну зазначеній норму продубльовано дещо пізніше і в пункті 1 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [1]. При цьому згідно з п. 3 цього Положення до основних завдань ДСНС України віднесено, зокрема, реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, гідрометеорологічної діяльності, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму не виробничого характеру, а також внесення на розгляд міністру оборони України пропозицій щодо формування державної політики у даній сфері, що, відповідно, є об'єктом цього дослідження.

З прийняттям Закону "Про центральні органи виконавчої влади" [8] в Україні було визначено принципово новий алгоритм організації діяльності системи центральних органів виконавчої влади. Так, зокрема, у ст. 1 зазначеного Закону встановлено, що систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. При цьому законодавцем у зазначеній статті додатково встановлено, що міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, в той час як інші центральні органи виконавчої влади уповноважені лише на виконання окремих функцій з реалізації державної політики.

Звернемо увагу, що основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування державної політики у відповідних сферах, згідно з цим Законом, є забезпечення нормативно-правового регулювання, а також узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента, Кабінету Міністрів на розгляд Президенту та Кабінету Міністрів України.

Відповідно до ст. 15 Закону одним із шляхів реалізації зазначених вище завдань є видання міністерством у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів, наказів як організаційно-розпорядчого, так і нормативно-правового характеру. Натомість, згідно зі ст. 17 Закону, до основних завдань центральних органів виконавчої влади віднесено лише внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність. В даному випадку зазначена функція реалізується центральними органами виконавчої влади через підготовку проектів нормативно-правових актів та подання їх на розгляд і підписання відповідним міністрам, які спрямовують та координують їх діяльність.

Отже, ДСНС України як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони, керуючись ст. 23 Закону та п. 8 Положення, у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента, актів Кабінету Міністрів та наказів Міністерства оборони має право видавати накази лише організаційно-

розпорядчого характеру.

У свою чергу, з метою забезпечення формування державної політики у відповідних сферах ДСНС України уповноважена на підготовку проектів нормативно-правових актів та подання їх на розгляд і подальше затвердження безпосередньо Міністром оборони України. При цьому саме ДСНС України, а не Міністерство оборони, забезпечує супровід таких актів як під час погодження із заінтересованими центральними органами виконавчої влади, так і в Міністерстві юстиції при здійсненні їх державної реєстрації.

З огляду на викладене сьогодні складається ситуація, коли нормативно-правові акти у сфері пожежної та техногенної безпеки, цивільного захисту, профілактики травматизму невиробничого характеру та гідрометеорологічної діяльності, як не дивно, мають затверджуватися саме наказами Міністерства оборони України.

Позбавлення функції нормотворення ДСНС України одночасно породжує й ряд інших проблем. Так, Міністерством надзвичайних ситуацій за час здійснення своїх повноважень як суб'єктом нормотворення було видано значну кількість нормативно-правових актів, зокрема у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, охорони праці, гірничого нагляду, зареєстрованих у встановленому порядку в Міністерстві юстиції України.

Разом з цим сьогодні, у зв'язку із змінами, що відбулися у законодавстві, в тому числі у зв'язку із прийняттям Кодексу цивільного захисту України, постала необхідність перегляду таких актів, внесення до них відповідних змін та визнання такими, що втратили чинність.

При цьому відповідно до п. 2.21 Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації [2] внесення змін до нормативно-правового акта або визнання його таким, що втратив чинність, здійснюється самим суб'єктом нормотворення або його правонаступником прийняттям нормативно-правового акта того самого виду й однакової юридичної сили або в іншому порядку, передбаченому законодавством.

Важливо також звернути увагу, що пунктом 2 Указу України "Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій" від 16.01.2013 № 20 саме ДСНС визначено правонаступником Міністерства надзвичайних ситуацій та Державної інспекції техногенної безпеки. Отже, керуючись пунктом 2.21 Порядку, право на перегляд та внесення відповідних змін до наказів МНС України нормативно-правового характеру віднесено виключно до повноважень ДСНС України як правонаступника МНС.

У той же час, як вже зазначалося, ДСНС відповідно до ст. 23 Закону та п. 8 Положення уповноважене на видання наказів лише організаційно-розпорядчого характеру. Тобто за чинної редакції п. 2.21 Порядку перегляд нормативно-правових актів, виданих МНС України, є взагалі неможливим, оскільки Міністерство оборони не є правонаступником МНС України, а ДСНС у свою чергу не має повноважень із видання актів нормативно-правового характеру.

Одночасно, згідно з офіційною позицією Міністерства юстиції України, викладеною у листі від 18.05.2013 № 3964-0-26-13/10.1, у разі припинення

суб'єкта нормотворення питання про внесення змін, скасування чи визнання таким, що втратив чинність, нормативно-правового акта, прийнятого таким суб'єктом, вирішується його правонаступником, що відповідно має статус суб'єкта нормотворення, або іншим суб'єктом, до якого перейшли повноваження нормотворчості з відповідних питань, тобто Міністерством оборони України. Однак, на нашу думку, така позиція Міністерства юстиції є необґрунтованою та не містить законодавчого підґрунтя, з огляду на відсутність акта вищої юридичної сили, який би врегулював порушене питання.

Одночасно з цим для порівняння нормотворчих повноважень різних ланок виконавчої гілки влади доцільно розглянути також порядок підготовки та видання наказів і розпоряджень місцевими органами виконавчої влади. Так, діяльність місцевих органів виконавчої влади та їх місце в системі органів виконавчої влади визначено, зокрема, Законом України "Про місцеві державні адміністрації" [6].

Згідно із зазначеним Законом місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

На виконання Конституції, законів, актів Президента України, щорічного послання Президента до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України, актів Кабінету Міністрів, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону забезпечують нормативно-правове регулювання, власних і делегованих повноважень голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники структурних підрозділів – накази.

Порядок підготовки та видання розпоряджень голів і наказів керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій визначено, зокрема, у ст. 41 Закону України "Про місцеві державні адміністрації", відповідно до якої голови місцевих державних адміністрацій уповноважені на видання розпоряджень, в тому числі і нормативно-правового характеру. При цьому Законом України "Про місцеві державні адміністрації" встановлено, що нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій підлягають державній реєстрації у відповідних органах юстиції в установленому органом порядку і набувають чинності з моменту їх реєстрації, якщо самими актами не встановлено пізніший термін введення їх у дію.

Такі акти місцевих державних адміністрацій з моменту набрання ними чинності набувають загальнообов'язкового характеру для всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та фізичних осіб на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Слід зазначити, що з метою визначення основних завдань, функцій, прав та повноважень, структури та порядку діяльності структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, які здійснюють керівництво певними галузями управління та несуть відповідальність за їх розвиток, на виконання ст. 5 Закону "Про місцеві державні адміністрації" Постановою Кабінету Міністрів від 26 вересня 2012 р. № 887 затверджено Типове положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації [5].

Пунктом 5 Типового положення встановлено, що основним завданням структурного підрозділу є забезпечення реалізації державної політики у визначеній одній чи кількох галузях на відповідній території. Структурний підрозділ відповідно до визначених галузевих повноважень розробляє проекти розпоряджень голови місцевої держадміністрації, а у визначених законом випадках – проекти нормативно-правових актів з питань реалізації галузевих повноважень. Крім того, згідно з Типовим положенням керівник структурного підрозділу має право у межах своїх повноважень видавати накази, в тому числі і нормативно-правового характеру, організовувати контроль за їх виконанням.

Отже, сьогодні склалася парадоксальна ситуація, коли навіть сектор, як структурний підрозділ місцевої державної адміністрації, чисельність якого складає в середньому 3-4 особи, уповноважений як на забезпечення реалізації державної політики у визначеній галузі на відповідній території, так і на видання (з метою забезпечення виконання своїх основних завдань) актів нормативно-правового характеру, які у встановленому порядку підлягають державній реєстрації у територіальних органах Міністерства юстиції України та набувають загальнообов'язкового характеру.

У той же час будь-який центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра, позбавлений такого права, як видання актів нормативно-правового характеру, хоча згідно із Законом "Про центральні органи виконавчої влади" та положенням про нього такий орган уповноважений (на відміну від місцевих державних адміністрацій) на реалізацію державної політики в масштабах усієї держави, а не лише однієї з її адміністративно-територіальних одиниць.

Актуальним також є питання недосконалості процедури погодження центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів, проектів актів Кабінету Міністрів, Президента України та Верховної Ради. Так, відповідно до параграфу 37 Регламенту Кабінету Міністрів України [4] головний розробник зобов'язаний забезпечити погодження проекту акта Кабінету Міністрів із заінтересованими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади.

При цьому, у випадку якщо заінтересованим органом є центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра, позиція такого органу щодо проекту акта Кабінету Міністрів погоджується відповідним міністром.

Отже, керуючись зазначеними нормами Регламенту Кабінету Міністрів, Міністр оборони України зобов'язаний погоджувати проекти актів Уряду, зокрема у сфері пожежної та техногенної безпеки, цивільного захисту, гідрометеорологічної діяльності та профілактики травматизму невинного характеру, які зокрема надійшли до ДСНС України як до заінтересованого центрального органу виконавчої влади. При цьому слід зауважити, що в апараті Міністерства оборони відсутні структурні підрозділи, компетентні у вищезазначених сферах діяльності ДСНС України, а

відтак погодження Міністром оборони проектів актів Кабінету Міністрів, Президента та Верховної Ради України носить виключно формальний характер та жодним чином не покращує їх якість, а лише займає додатковий час, який, як правило, є дуже обмеженим.

Зазначені обставини ускладнюють і так непросту процедуру внесення проектів актів Уряду, Президента чи Верховної Ради України на розгляд Кабінету Міністрів. Як вбачається з викладеного, позбавлення центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра, функцій нормотворення є, на нашу думку, невдалою спробою впорядкування діяльності виконавчої гілки влади при формуванні державної політики у відповідних сферах. Насамперед, як вбачається із Закону України "Про центральні органи виконавчої влади", основною метою координації центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів є встановлення посиленого контролю за їх діяльністю. На нашу думку, зазначеної мети можна було досягти, не позбавляючи центральні органи виконавчої влади функцій нормотворення. Абсолютно достатнім інструментом та важелем впливу при спрямуванні і координації центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів було б погодження таким міністром проектів власних нормативно-правових актів центрального органу виконавчої влади, що ним спрямовуються і координуються як членом Уряду України.

Натомість дія поточного алгоритму роботи системи центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів, зводиться лише до позбавлення їх самостійності та, як наслідок, підвищення ролі міністерств, що, у свою чергу, як правило, ускладнює оперативне та якісне виконання центральними органами виконавчої влади покладених на них завдань та функцій.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що повернення центральним органам виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів через відповідного міністра, функції нормотворення в частині видання власних нормативно-правових актів позитивно вплине на формування державної політики у сферах їх діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій : Указ Президента України від 16.01.2013 № 20/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/2013>.

2. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів : Наказ Мін'юста України від 12.04.2005 № 34/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0381>.

3. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 24.12.2012 № 726/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>.

4. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950-2007>.

5. Про затвердження Типового положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2012 № 887 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/887-2012>.

6. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/print136300>.

7. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

8. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/print1363>.

Кулеба Е.М. Нормотворческая деятельность ГСЧС Украины как центрального органа исполнительной власти, деятельность которого направляется и координируется Кабинетом Министров Украины через Министра обороны Украины. Проанализирована законодательная база в части полномочий центральных и местных органов исполнительной власти по изданию актов нормативно правового характера. На примере ГСЧС сделан вывод о необходимости усовершенствования законодательства относительно наделения полномочиями центральных органов исполнительной власти, деятельность которых направляется и координируется Кабинетом Министров Украины через соответствующих министров.

Ключевые слова: исполнительная власть, органы исполнительной власти, полномочия.

Kulyeba O.M. Rulemaking activities of the State Emergency Service of Ukraine (SESU) as a central executive body whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers Ukraine through the Minister of Defense of Ukraine. In the article a legislative base is analysed in part of plenary powers of central and local bodies of executive power from edition of acts normatively legal character, on the example of the SESU a conclusion is made about the necessity of improvement of legislation in relation to allotting of central bodies of executive power, activity of which is sent and co-ordinated by the Cabinet of Ministers Ukraine through the proper ministers by plenary powers.

The SESU as a central executive body whose activities are directed by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Defense of Ukraine has the right to issue orders only of organizational and administrative nature. In turn, in order to ensure public policy in relevant areas the SESU is authorized to prepare draft legal documents and submitting them for consideration and subsequent approval of the Minister of Defence of Ukraine directly. This is the SESU, and not the Ministry of Defence, provides support for such acts as in the agreement with the interested central executive authorities and the Ministry of Justice of Ukraine in the implementation of their state registration.

Today the situation where regulations in the field of fire and technological security, civil protection, prevention of injuries outside work and hydrometeorological activities are approved by the Order of the Ministry of Defense of Ukraine.

Deprivation of rulemaking function of the SESU also generates a number of other problems. Thus, the former Ministry of Emergency Situations for the exercise of their powers as the subject of rulemaking issued a significant number of legal acts, in particular in the field of civil protection, fire and technical safety, health and safety, mining supervision, duly registered with the Ministry of Justice of Ukraine. Therefore, the return of central executive bodies whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers through the minister, the functions of rule-making in their publication of legal acts positively affect public policy in their relevant areas.

Надійшла до редакції 16.11.2013

Мироненко Є.О.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.97

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Досліджено зміст принципів адміністративного судочинства, закріплених в Конституції України та законодавчих актах, на підставі чого сформульовано власне поняття даних принципів як основних засад організації і діяльності адміністративного суду при здійсненні адміністративного судочинства, керівних, найголовніших та непорушних правил, які регламентують поведінку учасників судового адміністративного процесу та визначають процедури адміністративного судочинства.

Ключові слова: принципи, адміністративне судочинство, адміністративний процес, принципи адміністративного судочинства.

Постановка проблеми. Принципи є узагальнюючим відображенням змісту, сутності всього судочинства, вони забезпечують єдність адміністративного процесу, віддзеркалюють не тільки його внутрішню побудову, але й весь процес застосування.

Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів сформулювала нові пріоритети: реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Подальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення: доступності правосуддя; справедливої судової процедури; незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів; юридичної визначеності, однаковості судової практики і відкритості судових рішень, ефективності судового захисту. Ці завдання повністю відповідають Конституції України, європейським стандартам судочинства, у тому числі закріпленим в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950). Вказані базові документи вимагають перегляду нормативного змісту основних інститутів адміністративного судочинства з метою найбільш повного захисту прав його учасників, розширення та всебічного застосування принципів судочинства адміністративними судами України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Базовим підґрунтям для написання даної статті стали праці науковців теорії держави та права, адміністративного права, адміністративного процесу, зокрема В.Б. Авер'янова, В.М. Бевзенка, Е.Ф. Демського, С.В. Ківалова, А.М. Колодія, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломоець, Р.С. Мельника, О.М. Пасенюка, В.Г. Перепелюка, С.В. Потапенка, О.Ф. Скаун, О.І. Харитонові та ін.

Метою статті є розкриття змісту принципів адміністративного судочинства. У зв'язку з цим автор ставить завдання дослідити систему прин-

ципів адміністративного судочинства, сформулювати авторське визначення поняття «принципи адміністративного судочинства».

Виклад основного матеріалу. Організація та здійснення адміністративного судочинства засновані на певних принципах, які закріплені у Конституції України, Кодексі адміністративного судочинства та інших правових актах.

Принцип (лат. *principium* – начало, основа): 1) центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, які зумовлюють норми поведінки; 3) основа якого-небудь пристрою, приладу [1]. Як наукове або моральне начало, підвалину, правило, основу, від якої не відступають, розумів принцип В.І. Даль [2].

Однак перш ніж перейти до розгляду принципів адміністративного судочинства та особливостей їх застосування, слід висвітлити зміст правової категорії «принцип», оскільки в юридичній літературі існує багато різних її дефініцій.

Так, А.М. Колодій вважає, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше за інші розкривають місце права у суспільному житті і його розвитку. Саме принципи права є критеріями законності і правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату, органів юстиції і за певних умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [3, с. 80].

Абсолютно слушно підкреслює й інші не менш важливі ознаки принципів права В.М. Селіванов, зазначаючи, що вони “не тільки пов’язують право з існуючими мораллю, культурою, економікою, ідеологією, політикою тощо, а й покликані забезпечувати єдність різних власне юридичних форм і процесів, правових ідеалів, ідей, концепцій, теорій, в яких виявляється політична сутність даного права як демократичного або, навпаки, тоталітарного” [4, с. 292].

Як зазначає Г.П. Тимченко, будь-яке певне положення можна вважати принципом, якщо воно відповідає переліку ознак, аби бути включеним до числа принципів [5, с. 34-35]. Ознаки, які виділяє цей дослідник, стосуються, передусім, визначення принципів цивільного процесу. Разом із тим уявляється, що вони цілком актуальні і для визначення принципів адміністративного судочинства України і таким чином можуть істотно його доповнити.

На підставі наведеного можна виділити ознаки, яким має відповідати положення, аби вважатись принципом адміністративного судочинства, та які можна відобразити у таких твердженнях:

- 1) принцип обов’язково повинен мати нормативне закріплення;

2) принцип має обов'язково визначати типові риси адміністративного судочинства;

3) принцип повинен не просто мати відношення до адміністративного судочинства, а мати особливу значущість для нього;

4) принцип повинен мати загальногалузеве значення для адміністративного судочинства, проявлятися на всіх стадіях та в усіх видах проваджень;

5) принципами не можуть бути визнані положення, які дублюють принципи, що вже відомі або з них випливають.

Не можна не звернути увагу, що в теорії права принципи юридичного процесу розглядаються з точки зору співвідношення матеріального і процесуального права, що значною мірою визначає їх сутність [3, с. 11]. Не можна ототожнювати принципи галузі права, за якими формується і функціонує система, та зміст галузі права і принципи діяльності суб'єктів правовідносин, її складових частин, за якими разом із способом здійснення процесуальних дій, гарантіями забезпечення адміністративно-процесуальної діяльності та правовим статусом суб'єктів адміністративного процесу формується структура адміністративно-процесуального режиму (процесуальної форми).

Отже, йдеться про наявність двох груп (видів) принципів: а) принципів адміністративно-процесуального права; б) принципів адміністративного процесу (адміністративного судочинства) [6, с. 25-26].

Враховуючи певну близькість зазначених понять за змістом, з метою визначення подальшого напрямку дослідження доцільним уявляється визначити в загальних рисах їх співвідношення.

Принципи адміністративно-процесуального права являють собою складову частину загальноправових принципів, відбивають соціально-політичні потреби суспільства і держави, закріплені Конституцією та іншими законами України, є підґрунтям формування і розвитку адміністративно-процесуальної діяльності. Принципи адміністративного процесу, на яких базується процесуальна діяльність суддів, органів (посадових осіб), уповноважених розглядати і вирішувати індивідуальні адміністративні справи [6, с. 32], за визначенням В.К. Колпакова, являють собою позитивні закономірності, які пізнані наукою і практикою та закріплені у правових нормах, або є узагальненням діючих у державі юридичних правил [7, с. 394].

Під терміном «адміністративний процес», на відміну від адміністративного судочинства, сьогодні розуміють діяльність не тільки суду, а й інших осіб, що беруть участь в адміністративній справі [8, с. 48], або правовідносини, що відбуваються у ході розгляду і вирішення адміністративної справи [6, с. 14]. Схожої позиції дотримується також законодавець: у п. 5 ч. 1 ст. 3 КАС України під адміністративним процесом розуміються правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства.

Таким чином, розгляд принципів адміністративного судочинства має провадитись з акцентом, передусім, на реалізацію конкретного принципу у діяльності саме суду, а не інших учасників процесу.

Термін «адміністративне процесуальне право» розглядається переважно як галузь права чи законодавства або як наука чи навчальна дисципліна.

Так, принципами адміністративного процесуального права вважають-

ся принципи, що визначають формування та функціонування системи, а принципами адміністративного процесу – ті, що стосуються безпосередньо діяльності суб'єктів правовідносин. При цьому принципи адміністративного процесу по суті поділяються на організаційно-функціональні та функціональні [6, с. 26].

Висновки. Отже, з наведеного можемо дійти висновку, що принципи адміністративного судочинства визначають основні засади діяльності адміністративних судів при розгляді та вирішенні адміністративних справ. Будь-який принцип адміністративного судочинства можна розкрити через зміст іншого принципу. Принципи адміністративного судочинства взаємодоповнюють один одного.

Таким чином, принципи адміністративного судочинства є самостійною категорією і мають зміст, відмінний за принципи адміністративно-процесуального права та адміністративного процесу. Виходячи з того розуміння поняття адміністративного судочинства, яке надається у ст. 3 КАСУ, принципи адміністративного судочинства – це основні засади організації та діяльності суду при вирішенні адміністративних справ.

Принципи адміністративного судочинства як правова категорія становлять його основу та мають такі ознаки: відіграють визначальну роль у формуванні змісту та напрямків судового адміністративного процесу; містять вимоги, які мають бути враховані судом під час розгляду публічно-правового спору; комплексно застосовуються у судовій практиці, між собою взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Таким чином, на нашу думку, під принципами адміністративного судочинства слід розуміти закріплені в Конституції України та законодавчих актах основні засади організації і діяльності адміністративного суду при здійсненні адміністративного судочинства, керівні, найголовніші та непорушні правила, які регламентують поведінку учасників судового адміністративного процесу та визначають процедури адміністративного судочинства.

Бібліографічні посилання

1. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К., 2000.
2. Толковый словарь В. Даля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vidahl.agava.ru/cgi-bin/dic.cgi?p=178&t=32878>.
3. Колодій А. М. Принципи права України : монограф. / А. М. Колодій. – К., 1998.
4. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монограф. / В. М. Селіванов. – К. : Ін Юре, 2002. – 724 с.
5. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку: монографія / Тимченко Г. П. – К. : Юридична думка, 2006. – 412 с.
6. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
8. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : навч. посіб. / Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

Мироненко Е.А. Принципы административного судопроизводства. Исследовано содержание принципов административного судопроизводства, закрепленных в

Конституції України и законодательных актах, на основании чего автором сформулировано собственное понятие данных принципов как основных принципов организации и деятельности административного суда Украины при осуществлении административного судопроизводства, основоположных и нерушимых правил, которые регламентируют поведение участников судебного административного процесса и определяют процедуры административного судопроизводства.

Ключевые слова: *принципы, административное судопроизводство, административный процесс, принципы административного судопроизводства.*

Myronenko Ye.O. Principles of the administrative rule-making. The article is sanctified to research of maintenance of principles of the administrative rule-making, on the basis of what an author set forth an own concept principles of the administrative rule-making, as envisaged in Constitution of Ukraine and legislative acts, basic principles of organization and activity of administrative court during realization of the administrative rule-making, leading, basic and inviolable rules that regulate behavior of participants of administrative trial and determine procedures of the administrative rule-making.

Principles of administratively-judicial right show a soba component part in general lines legal principles, remove the socio-political necessities of society and state, envisaged by Constitution and other laws of Ukraine, are soil of forming and development of administratively-judicial activity.

Principles of the administrative rule-making determine basic principles of activity of administrative courts at consideration and dispatch of administrative businesses. Any principle of the administrative rule-making can be exposed through maintenance of other principle.

Principles of the administrative rule-making are an independent category, and have other maintenance, unlike principles of administratively-judicial right and administrative process. Coming from the that understanding of concept "administrative rule-making that is given in a century 3 Codes of the administrative rule-making of Ukraine, principles of the administrative rule-making it basic principles of organization and activity of court at the dispatch of administrative businesses.

Principles of the administrative rule-making, as a legal category present his basis and have next signs: play a qualificatory role forming of maintenance and directions of administrative trial; contain requirements that must be taken into account by a court during consideration of public dispute; are complex used in judicial practice.

Keywords: *principles, administrative rule-making, administrative process, principles of the administrative rule-making.*

Надійшла до редакції 24.12.2013

Тищенко І.О.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Проведено правовий аналіз регулювання у сфері надання адміністративних послуг в Україні, а також пріоритетність надання державними службовцями якісних адміністративних послуг.

Ключові слова: *адміністративні послуги, публічні послуги, державні службовці.*

Постановка проблеми. Адміністративна реформа, що сьогодні реалізується в Україні, передбачає підвищення ефективності державного управління в цілому, а також, зокрема, необхідність переорієнтації діяльності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на надання якісних адміністративних послуг. Це зумовлено визнанням людини-громадянина найвищою соціальною цінністю. Саме тому вдосконалення правового та організаційного забезпечення надання адміністративних послуг є надзвичайно актуальним [1, с. 26].

Виклад основного матеріалу. Проект зі створення центрів надання адміністративних послуг («універсамів послуг») розпочався навесні 2009 р. із вивчення кращої вітчизняної практики у цій сфері. Протягом року тривала підготовча стадія проекту – аналіз вихідної ситуації, проведення (або завершення) сертифікації чи функціонального обстеження, розробка політико-програмних документів (програм/концепцій), планів заходів, переліків послуг тощо [2, с. 2].

У Вінницькій міській раді з урахуванням зарубіжного досвіду було відкрито перший в Україні центр адміністративних послуг «Прозорий офіс». На думку представників польського міста-побратима Кельця, вінницька влада творчо вдосконалила європейські підходи. На підготовчому етапі проаналізовано практику роботи зі зверненнями громадян та юридичних осіб, запроваджено систему безперервного підвищення кваліфікації посадовців (програма «Муніципальний університет»), виділено основні типові послуги, здійснено чіткий опис та алгоритмізацію, розроблено програмне забезпечення, яке дозволить максимально спростити й прискорити відповідні процеси, відпрацьовано системні рішення з координації роботи управлінь міської ради та державних служб. У результаті в «Прозорому офісі» реалізовано такі інноваційні ідеї:

– впроваджено принцип організаційної єдності, за якого спеціалісти міської ради, державні реєстратори, адміністратори та представники інших дозвільних органів надають послуги громадянам і суб'єктам господарювання в єдиному офісі;

– відпрацьовано єдиний стандарт (алгоритм) оформлення документів і вирішення найбільш типових питань, з якими громадяни та суб'єкти господарювання звертаються до влади;

– у рамках заснованого у Вінницькій міській раді Муніципального університету проводяться регулярні навчання працівників «Прозорого офісу» нормам етики та правилам ввічливого спілкування;

– максимально застосовано сучасні інформаційні технології;

– у службових обов'язках адміністраторів і фахівців закріплено надання консультативних послуг громадянам, допомога в оформленні необхідних документів.

Крім того, встановлено електронні термінали Інформаційного центру з сенсорним екраном (на зразок терміналів зі сплати послуг), електронна система керування чергою, інформаційні монітори та цифрові панелі, які надають різноманітну додаткову інформацію відвідувачам, системи безпроводного доступу до мережі Інтернет.

У сучасному світі сфера обслуговування налічує велику кількість різних галузей: державний сектор, приватний некомерційний сектор та бізнес-організації. У загальних рисах продаж послуг на ринку пов'язаний з низкою специфічних завдань і проблем, для вирішення яких потрібні особливі маркетингові стратегії, успішність розробки та реалізації яких залежить від вірно обраного цільового ринку. Зазначене стосується й адміністративних послуг як важливої складової однієї з галузей сфери обслуговування – публічного сектору.

Як систему некомерційного маркетингу, яка об'єднує суб'єктів державного управління, зокрема споживачів результатів діяльності органів влади та державних службовців, та сприяє покращенню управлінських/адміністративних послуг виявленням запитів споживачів і організації досліджень та розробок для задоволення цих запитів, розглядає маркетинг адміністративних послуг А. Чемерис [3, с. 5].

Публічні послуги – це всі послуги, що надаються публічним (державним і самоврядним) сектором або іншими суб'єктами приватним особам за їх зверненням, яке оформлюється відповідно до норм чинного законодавства України. У зв'язку з цим потрібно акцентувати, що в основу публічних послуг покладено публічний інтерес, під яким розуміється визначений державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого служить умовою та гарантією її існування і розвитку.

Наприклад, Е.В. Талапіна та Ю.О. Тихомиров зазначають, що публічні послуги – це послуги, які надаються безмежному колу осіб з метою задоволення публічного інтересу. У Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади визначено, що під поняттям «публічні послуги» необхідно розуміти послуги, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні [3, с. 173-174].

З точки зору задоволення потреб та інтересів споживачів публічних послуг, негативним моментом є те, що в Методичних рекомендаціях розроблення стандартів надання публічних послуг не прописано показники, які б визначали цю задоволеність. Недосконалість існуючої практики розробки стандартів надання публічних послуг виявляється також в тому, що стандарти на одну і ту саму послугу можуть суттєво різнитися. Так, наприклад, щодо стандартів надання адміністративної послуги з видачі довідок з реєстру документів дозвільного характеру, то одним із стандартів було передбачено позачерговий прийом осіб похилого віку та інвалідів (у Новоград-Волинській районній адміністрації Житомирської області), а в іншому випадку (у Новопсковській районній адміністрації Луганської області) такого позачергового надання послуги не передбачено. Це свідчить про неможливість забезпечення рівних прав споживачів послуг в різних адміністративних органах на всій території України. Таким чином, публічні органи, які надають одну й ту саму послугу, визначають різні вимоги до умов надання публічних послуг [4, с. 11].

Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних

послуг органами виконавчої влади серед принципів, з урахуванням яких має розвиватися система надання адміністративних послуг в Україні, визначаються принцип доступності послуг для всіх фізичних та юридичних осіб та принцип відкритості. Але, незважаючи на значне розширення останнім часом ринку інформаційних послуг і продуктів, рівень інформаційного забезпечення діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання і громадян залишається на низькому рівні. Можливість доступу до інформації, як правило, обмежується її відомчою належністю й обумовлена найчастіше посадовим становищем і соціальним статусом споживача.

На думку споживачів адміністративних послуг, значною проблемою є відсутність належної інформації щодо того, до якого адміністративного органу потрібно звернутися за наданням тієї чи іншої адміністративної послуги, адреси його місцезнаходження, контактних телефонів, режиму роботи тощо. Це повною мірою стосується і питання консультування. Частими сьогодні є ситуації, коли за службовими телефонами необхідного адміністративного органу або не можна додзвонитися взагалі, або ж повідомляється, що "консультації телефоном не надаються". Існують проблеми й з отриманням звичайних (усних) консультацій у приміщенні адміністративного органу. Гострими також є питання актуальності та достовірності інформації, що надається в режимі консультування. Відсутність (чи обмеженість) інформації про процедуру надання адміністративної послуги 55% опитаних підприємців віднесли до дуже великого корупційного ризику.

Тому важливим завданням для держави є вирішення питання якісного інформаційного забезпечення функціонування системи надання адміністративних послуг [5, с. 21].

Аналіз іноземного досвіду надання адміністративних послуг дає підстави зазначити, що запровадження методів діяльності приватного сектора, в тому числі у частині фінансової діяльності, та орієнтація на громадянина (споживача) є ефективним механізмом і для бюджетів, і для споживачів послуг.

Для оцінки якості надання адміністративних послуг необхідно визначити критерії, за якими може здійснюватися така оцінка. Під стандартами якості адміністративних послуг потрібно розуміти конкретні вимоги щодо надання адміністративної послуги, яким має відповідати діяльність адміністративного органу і за допомогою яких можна оцінити, наскільки якісно надається та чи інша адміністративна послуга.

Орієнтація на споживача та його задоволеність мають бути основними принципами при визначенні критеріїв оцінки якості надання адміністративної послуги.

Слід погодитися з експертами Центру політико-правових реформ щодо мінімального переліку критеріїв, які має бути взято за основу відповідними органами, зокрема:

- 1) результативність – адміністративний орган повинен скерувати свою діяльність на те, щоб задовольнити потребу особи, надати їй адміністративну послугу;

- 2) строковість, оперативність та своєчасність – часове обмеження щодо надання адміністративної послуги, яке означає, що послуга повинна на-

даватися не пізніше визначеного строку (строковість), за можливістю як найшвидше (оперативність) та з урахуванням конкретних потреб особи у певній ситуації (своєчасність);

3) зручність – можливість отримання всіх або більшості адміністративних послуг в одному місці (тут же – їх сплата) і спілкування особи з органами влади не більше двох разів (звертання за послугою й отримання позитивного результату);

4) відкритість – інформація, необхідна для отримання адміністративної послуги, повинна бути відкритою та легкодоступною;

5) повага до особи, чутливість – орган та його працівники повинні ставитися до кожної особи як до найважливішого споживача/клієнта;

б) професійність – належний рівень кваліфікації працівників адміністративного органу;

7) простота – вимоги, які висуваються до приватної особи для отримання послуги, повинні бути обґрунтованими і найпростішими;

8) рівність – адміністративний орган має однаково ставитися до всіх споживачів адміністративних послуг;

9) справедлива вартість – вартість послуги, за загальним правилом, не повинна перевищувати вартості фактичних витрат на надання цього виду послуг [6, с. 209-210].

Висновок. Враховуючи соціально-економічні реалії сучасного періоду та нестабільність суспільних відносин, які складаються в ході реформ, запровадження в дію Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. здійснить позитивний вплив на вдосконалення та підвищення ефективності управлінської діяльності. Зазначений закон цілком відповідає європейським стандартам щодо якісного надання адміністративних послуг, але має деякі недоліки. Згідно з конституційною моделлю організації влади в Україні владні повноваження здійснюються в установлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6, 19). При цьому реалізація владних повноважень забезпечується виконанням конституційного обов'язку сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67) із подальшим фінансуванням органів влади – видатків держави на загальносуспільні потреби виключно через Державний бюджет України (ст. 95). Відтак, виникає питання про фінансування органу місцевого самоврядування при наданні ним адміністративних послуг.

Існує необхідність розвитку системи адміністративних послуг з використанням можливостей електронного управління як однієї з умов підвищення ефективності та прозорості діяльності органів державної влади, впровадження відповідних змін до чинного законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Гончарук Н. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг в Україні / Н. Гончарук // Держава та право. – 2012. – № 4. – С. 26-32.
2. Васильєва Н. В. Вітчизняний досвід діяльності надання адміністративних послуг / Н. В. Васильєва // Держава і право. – 2012. – № 4. – С. 3-8.
3. Манілич Л. І. Правове регулювання відносин у сфері надання публічних послуг / Л. І. Манілич // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економі-

ка, право). – 2012. – № 3. – С. 172-179.

4. Зварич М. М., Вдовінова Н. В. Інформаційне забезпечення надання адміністративних послуг в Україні / Зварич М. М., Вдовінова Н. В. // Економіка та держава. – 2009. – № 6. – С. 9-15.

5. Зварич М. М., Шумаєва В. І. Динамічні стандарти публічних послуг як інструмент вдосконалення практики їх надання / М. М. Зварич, В. І. Шумаєва // Юридичні науки. – 2012. – № 2. – С. 19-25.

6. Стрельченко О. Г., Голобородько І. Г. Концептуальні засади надання адміністративних послуг в Україні в порівнянні із зарубіжним досвідом / О. Г. Стрельченко, І. Г. Голобородько // Митна справа. – 2012. – № 6, частина 2, кн. 2. – С. 208-214.

Тищенко І.А. Правове регулювання відносин в сфері отримання адміністративних послуг. В статті розглядається такий проблемний питання, як реалізація в Україні адміністративної реформи, передбачаючої підвищення ефективності державного управління в цілому, а також, в частині, необхідність переорієнтації діяльності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування на надання якісних адміністративних послуг. Це обумовлено необхідністю визнання людини-громадянина найвищою цінністю. Саме тому вдосконалення правового і організаційного забезпечення надання адміністративних послуг є надзвичайно актуальним.

Ураховуючи соціально-економічні реалії сучасного періоду, нестабільність суспільних відносин, які формуються в ході реформ, введення в дію Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. матиме позитивний вплив на вдосконалення і підвищення ефективності управлінської діяльності. Згаданий Закон повністю відповідає європейським стандартам якісного надання адміністративних послуг, але має деякі недоліки. Згідно конституційної моделі організації влади в Україні повноваження здійснюються в установленних Конституцією межах і в відповідності з законами України (ст. 6, 19). При цьому реалізація повноважень забезпечується виконанням конституційної зобов'язаності платити податки і збори в порядку і розмірах, установленних законом (ст. 67) з наступним фінансуванням органів влади – витрат держави на потреби виключно через Державний бюджет України (ст. 95), в зв'язі з чим виникає питання про фінансування органів місцевого самоврядування при наданні адміністративних послуг.

Існує необхідність в розвитку системи адміністративних послуг з використанням можливостей електронного управління як однієї з умов підвищення ефективності і прозорості діяльності органів державної влади, впровадження відповідних змін діючого законодавства.

Ключові поняття: адміністративні послуги, публічні послуги, державні службовці.

Tyshchenkova I.O. This paper deals with a problematic issue as the implementation of administrative reform in Ukraine, which foresees improving the efficiency of public administration in general and, in particular, the need for reorientation of civil servants and local government officials to provide quality administrative services. This is due to the need to recognize people-citizens as the highest social value. Therefore, the improvement of the legal and organizational support of administrative services is extremely important.

Taking into account the socio-economic realities of the modern period, the instability of social relations that develop in the course of reform, the implementation of the Law of Ukraine "On Administrative Services" on September 6, 2012 will make a positive impact on improving and enhancing the effectiveness of management activities. This law is consistent with European standards for quality of administrative services, but it has some drawbacks. According to the constitutional model of power in Ukraine, the power exercised within the prescribed limit by the Constitution and in accordance with the laws of Ukraine (articles 6, 19). In this implementation powers provided fulfillment of the constitutional obligation to pay tax and duties in the manner and at the rates prescribed by law (article 67), followed by funding authorities – state spending on social needs exclusively through the State Budget of

Ukraine (article 95), so there is a problem of financing of local government in the provision of administrative services to it.

There is a need for development of administrative services using the capabilities of governance as one of the conditions for improving the efficiency and transparency of government, introduction of relevant amendments of existing legislation.

Keywords: *administrative services, public services, public servants.*

Надійшла до редакції 23.12.2014

Тюфанова Н. В.

ад'юнк

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.951 : 351.811

СУЧАСНІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОПАГАНДИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Визначено поняття, значення та систематизовано форми діяльності з пропаганди безпеки дорожнього руху на сучасному етапі.

Ключові слова: *форми, пропаганда, безпека дорожнього руху.*

Постановка проблеми. Проблема дорожньо-транспортної аварійності була і залишається для України одним з найгостріших питань, що потребують цілеспрямованих зусиль усіх державних органів влади й громадськості. Автомобілізація як частина загального поступального розвитку суспільства, з одного боку, супроводжується численними економічними перевагами, з іншого – породжує комплекс проблем: ускладнюється процес дорожнього руху, зростають транспортний травматизм та збитки від пошкодження техніки і вантажу тощо [7, с. 1].

Порівняно з країнами Європи стан безпеки дорожнього руху в Україні можна охарактеризувати як вкрай незадовільний через високий рівень смертності та дорожньо-транспортного травматизму. Станом на 08.02.2013 в Україні зареєстровано 31 тис. ДТП, у яких загинуло 5094 і травмовано 38,5 тис. осіб [8].

На одностайну думку фахівців, головними причинами високого рівня аварійності на автошляхах є низька дисципліна та правовий нігілізм учасників дорожнього руху, нехтування елементарними вимогами безпеки, чималі прогалини інформаційно-виховної роботи, що зумовлює низький рівень культури дорожнього руху [3, с. 287; 16, с. 1].

Зниження кількості порушень у дорожньому русі та ДТП є можливим при застосуванні тих заходів, які відображають бажання людини їздити надійно. Це говорить про необхідність закріплення ідей безпеки у свідомості громадян. Зрозуміло, це слід проводити в рамках превентивних заходів, що сприяють позитивній для дорожньої безпеки поведінці. При такому підході, орієнтованому в першу чергу на людину, можна добитися правильної поведінки учасників дорожнього руху, а отже і зниження

порушень. Як вказує В.М. Жульов, «ефективність правових заходів впливу нерозривно пов'язана з правовими знаннями, правовою культурою учасників дорожнього руху» [5, с. 35]. З ним погоджується Т.О. Гуржій: «Ядро “інструментарію” державної політики безпеки дорожнього руху повинні складати пропагандистські, роз'яснювальні, виховні, навчальні та інші заходи непримусового характеру» [3, с. 272].

Необхідність розвитку та поглиблення пропагандистської діяльності у сфері безпеки дорожнього руху визнана багатьма науковцями, оскільки нині в Україні ця тема має досить поверхневе застосування через відсутність науково-теоретичного підґрунтя та закріплення на законодавчому рівні. Отже, необхідність визначення форм здійснення пропаганди, дослідження їх ефективності є нагальною проблемою сьогодення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичний здобуток фахівців українського адміністративного права сформував сучасні погляди на поняття та класифікацію форм адміністративної діяльності. Так, концептуальні засади їх розвитку знайшли своє відображення у працях В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменка, Т.П. Мінки, С.В. Ківалова, Д.В. Приймаченка, С.Г. Стеценка та ін. Окремі питання щодо форм діяльності у сфері безпеки дорожнього руху розглядали такі науковці, як М.Ю. Веселов, А.В. Гаркуша, Г.В. Галімшина, Т.О. Гуржій, С.М. Гусаров, Д.С. Денисюк, В.В. Доненко, М.М. Долгополова, В.В. Єгупенко, М.А. Микитюк, А.М. Подоляка, В.Й. Развадовський, О.Ю. Салманова, М.М. Стоцька, Х.П. Ярмачі та ін. Разом з тим ці роботи присвячені дослідженню лише окремих аспектів форм діяльності в сфері безпеки дорожнього руху, лишаючи поза увагою таке важливе питання, як загальнотеоретична характеристика та систематизація форм здійснення пропаганди безпеки дорожнього руху в Україні. Отже, необхідність поглиблення знань в даній сфері зумовлює її актуальність.

Метою даної статті є визначення поняття, значення та систематизація форм діяльності з пропаганди безпеки дорожнього руху на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Для визначення форм діяльності з пропаганди безпеки дорожнього руху необхідно дослідити, насамперед, зміст поняття форми. Термін «форма» має кілька значень: зовнішній вид, зовнішній обрис; устрій, структура будь-чого, система організації. Аналіз наукової літератури свідчить про наявність доволі великої кількості підходів до розуміння категорії «форма». Так, наприклад, Л. Коваль під формами управління розуміє будь-яке зовнішнє вираження однорідних дій державного органу, його структурних підрозділів і службових осіб, що здійснюються з метою реалізації функцій управління [6, с. 66]. На думку В. Авер'янова, формами управлінської діяльності слід вважати: процесуальні (процедурні) форми; форми зовнішнього вияву – видання актів управління, здійснення інших юридично значущих дій, а також суто організаційні дії; морально-етичні прояви. Всі ці форми управління можуть виражатися через форми правового опосередкування, яке набуває тим самим значення своєрідної «форми форм» [4, с. 146]. Форма і зміст у кожно-

му конкретному явищі невіддільні один від одного.

Якщо функції діяльності розкривають основні напрями цілеспрямованого впливу суб'єктів на об'єкти, то форми діяльності – це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми діяльності показують практичне здійснення діяльності [17]. Вчені-адміністративісти виділяють правові та неправові форми державного управління. Так, Ю. Битяк класифікує форми управлінської діяльності на правові (пов'язані із встановленням та застосуванням норм права: наприклад, видання нормативних та індивідуальних актів управління) і неправові (проведення тих чи інших управлінських дій, безпосередньо не пов'язаних з прийняттям юридичних актів управління) [1, с. 123].

Отже, форми, що ведуть до юридичних наслідків, відносять до правових форм, а відповідно форми, що не ведуть до таких наслідків, – до неправових. Форми діяльності визначаються характером відносин у певній сфері життєдіяльності людини. Суспільно-корисна діяльність має різні наслідки: правові й неправові. Відтак, форми діяльності з пропаганди безпеки дорожнього руху також можуть бути правовими й неправовими, що залежить від характеру їх юридичних наслідків.

Розглянемо більш докладно правові та неправові форми роботи з пропаганди безпеки дорожнього руху.

Правові форми виражаються у виданні правових актів управління. Відповідні правові акти є основною формою виконавчо-розпорядчої діяльності суб'єктів пропаганди на різному рівні. Правові норми, що визначають правове становище суб'єкта пропаганди, фактично визначають і форми його діяльності. Вибір конкретної форми діяльності підпорядкований певним закономірностям: вона повинна відповідати компетентності суб'єкта владних повноважень, які здійснюють пропаганду на різних рівнях, призначенню і функціям діяльності, змісту і характеру регламентованих питань, цілям впливу, особливостям об'єкта управління.

Прикладом видання правових актів з пропаганди безпеки дорожнього руху може служити Закон України «Про дорожній рух» [9], у ст. 20 якого, присвяченій навчанню громадян правилам безпечної поведінки на автомобільних дорогах, зазначено, що таке навчання проводиться в дошкільних, загальноосвітніх, спеціальних освітніх установах різних організаційно-правових форм, які отримали ліцензію на здійснення освітньої діяльності в установленому порядку. Важливою вказівкою є те, що органи внутрішніх справ, державні засоби масової інформації зобов'язані надавати відповідним органам виконавчої влади допомогу в проведенні роботи з навчання громадян правилам безпечної поведінки на дорогах.

Закон України «Про рекламу» [13] в першій главі визначає поняття реклами, її об'єкта, споживача, рекламодавця і рекламоросповсюджувача; загальні вимоги до реклами (ст. 5), поняття соціальної реклами (ст. 10). Другий розділ Закону говорить про особливості окремих способів поширення реклами, адже соціальна реклама – один з напрямків діяльності з пропаганди безпеки дорожнього руху. Крім того, реклама і пропаганда мають подібні прийоми і способи розповсюдження.

Не можна не приділити уваги постанові Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року» від 08.08.2012 № 771: за умови виконання її заходів у повному обсязі прогнозується наближення до середньоєвропейського рівня безпеки дорожнього руху, зокрема зниження порівняно з 2011 р. показників аварійності щодо соціального ризику (кількість загиблих внаслідок дорожньо-транспортних пригод на 100 тис. населення) – з 10,6 до 7,5; транспортного ризику (кількість загиблих внаслідок дорожньо-транспортних пригод на 100 тис. транспортних засобів) – з 33,2 до 18 [14]. Також вагомими є розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху» від 08.08.2012 № 851-р [12] та «Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 р.» від 25.05.2011 № 480-р. [10]. Головною метою Стратегії є визначення комплексу базових положень єдиної державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 р., інакше кажучи – надання питань безпеки дорожнього руху державної ваги та статусу основ загальної транспортної політики держави.

За наказом МВС України, Міністерства науки і освіти, молоді та спорту України № 178/190 від 22.02.13 «Про затвердження Положення про проведення Всеукраїнського дитячого творчого конкурсу «Молоде покоління за безпеку дорожнього руху» конкурс проводиться щороку з метою привернення уваги суспільства до проблем безпеки дорожнього руху, формування в дітей безпечних навичок поведінки на вулично-дорожній мережі, дбайливого ставлення до власної безпеки та безпеки оточуючих, виховання свідомого ставлення до неухильного виконання правил дорожнього руху [11].

Неправові форми пропаганди безпеки дорожнього руху поділяються на організаційно-технічні заходи і матеріально-технічні операції [15, с. 168].

До організаційно-технічних належать такі заходи, як розробка програм, проведення нарад, контроль, роз'яснення тих чи інших заходів, вивчення й узагальнення досвіду, підбір та підготовка кадрів. Організаційні заходи полягають у вивченні, узагальненні та розповсюдженні позитивного досвіду, навчанні виконавців, інструктуванні, наданні практичної допомоги безпосередньо на місцях, розробці науково обґрунтованих рекомендацій і заходів щодо впровадження досягнень науки і техніки.

Організаційні заходи не пов'язані безпосередньо з виникненням, зміною та припиненням конкретних адміністративно-правових відносин, а здійснюються в процесі поточної управлінської діяльності. Прикладом таких заходів є курси підвищення кваліфікації інспекторів з пропаганди безпеки дорожнього руху, проведення різних тематичних конференцій, форумів тощо. Так, у рамках Десятиліття дій з безпеки дорожнього руху (БДР) в 2011-2012 рр. відбулися такі заходи:

- 1) круглий стіл, присвячений проблемам БДР в Україні і розробці Національної програми з безпеки дорожнього руху за участю партнерів Десятиліття;
- 2) Всеукраїнський тиждень безпеки дорожнього руху;

3) форуми «Реформування національної системи безпеки дорожнього руху», «Фото-, відеофіксація порушень правил дорожнього руху»;

4) міжнародна науково-практична конференція «Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти»;

5) заходи до Дня пам'яті жертв ДТП та багато іншого.

Матеріально-технічні операції носять допоміжний характер. Це робота з інформацією, проведення досліджень, розробок, підготовка до видань і саме видання актів, ведення діловодства, складання довідок тощо.

У роботі з пропаганди безпеки дорожнього руху до дій такого роду можна віднести аналіз аварійності, опитування для з'ясування громадської думки, аналіз ефективності пропагандистської роботи. Це необхідно для визначення найближчих цілей і завдань роботи з пропаганди, основних її напрямів. Особливо слід підкреслити проблему, пов'язану з необхідністю посилення профілактичної роботи з населенням, пропаганди Правил дорожнього руху та інших правових норм, що діють у сфері дорожнього руху.

Такі неправові форми роботи, як навчання кадрів, підвищення кваліфікації, обмін досвідом, розробка навчальних програм, підготовка та видання методичної літератури, потребують подальшого опрацювання та особливо впровадження новітніх форм пропаганди безпеки дорожнього руху з використанням Інтернет-ресурсів, нетрадиційних форм пропаганди. Дослідження та впровадження зарубіжного досвіду сьогодні мають першорядне значення.

Так, на прикладі європейських країн можемо побачити, що саме громадські об'єднання у сфері безпеки дорожнього руху створені для захисту прав і законних інтересів громадян, що беруть участь у дорожньому русі, з метою об'єднання колективних зусиль членів цих організацій для запобігання дорожньо-транспортним пригодам. Відповідно до їх статутів такі організації мають, серед інших, право проводити заходи з профілактики органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та господарюючими суб'єктами, можуть залучати за їх згодою громадські об'єднання до проведення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху (фінляндська «Ліікеннетурва» – організація, встановлена урядом країни, має статус державно-громадської; Служба безпеки дорожнього руху – найстаріше об'єднання в Німеччині, займається проблемою безпеки дорожнього руху, створене за ініціативою громадян).

Сьогодні в Україні діє низка громадських і некомерційних об'єднань, статутною метою яких є здійснення заходів з попередження дорожньо-транспортних пригод: Всеукраїнська спілка автомобілістів (ВСА), Український автомобільний альянс (УАА), Українська рада автомобілістів (УРА), Дорожній контроль, Юні інспектори руху (ЮІР), Асоціація безпеки дорожнього руху, Товариство учасників руху (ТУР); створено клуби шанувальників різноманітних марок автомобілів – «Сеат-клуб», «Ауді-клуб», «Шкода-клуб» тощо [2]. Цими організаціями проводиться робота із пропаганди безпеки дорожнього руху практично з усіма об'єктами: водіями індивідуального транспорту, водіями-професіоналами, військовослужбовцями, дітьми, пенсіонерами, молоддю тощо. Так, у Дніпропетровську існує відома неформальна громадська організація, представники якої яскравою

фарбою роблять малюнки-мітки на проїзній частині в місцях значного пошкодження дорожнього полотна, відсутності люків та зливних решіток. Такими діями вони попереджають водіїв, тим самим запобігаючи дорожньо-транспортним пригодам [2]. Проте порядок та форми такої участі до теперішнього часу на законодавчому рівні не визначені і не регламентовані.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що основними формами роботи із пропаганди безпеки дорожнього руху є правові, які:

- забезпечують включення в цю роботу різних державних і громадських організацій;
- визначають цілі й завдання пропагандистських заходів і кампаній, конкретних виконавців;
- встановлюють терміни проведення заходів;
- забезпечують контроль за виконанням планів, програм та заходів.

Робота з пропаганди у правовій і неправовій формах проводиться на всіх рівнях суб'єктів пропаганди. Вибір відповідних форм роботи з пропаганди безпеки дорожнього руху має здійснюватися з урахуванням особливостей конкретного суб'єкта пропаганди, вимог ефективності та доцільності.

У зв'язку з цим перед державою постає необхідність вдосконалення та розвитку нових форм діяльності з пропаганди безпеки дорожнього руху, а саме:

- формування постійного активу представників засобів масової інформації, творчих колективів та організацій у сфері пропаганди безпеки дорожнього руху;
- розширення сфери громадського контролю за діяльністю влади у сфері забезпечення пропаганди безпеки дорожнього руху;
- дослідження та впровадження міжнародного досвіду;
- розробка та прийняття Закону України «Про пропаганду безпеки дорожнього руху»;
- перегляд функцій відділів профілактики дорожньо-транспортного травматизму.

Також зазначимо, що, незважаючи на розмаїття форм пропагандистської діяльності, впровадження її в життя здійснюється ледве на третину. Багато уваги держава приділяє підсиленню адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, впровадженню нових засобів контролю швидкості на дорогах, здійснюється реорганізація системи органів дорожньо-транспортної міліції, видаються нові нормативно-правові акти щодо порядку проходження технічного огляду, реєстрації автотранспортних засобів тощо. Здається, що всі ці заходи спрямовані на впорядкування та удосконалення системи безпеки дорожнього руху. Проте розвиток та впровадження пропаганди безпеки дорожнього руху, яка має єдину мету – забезпечення безпечного співіснування на дорогах як водіїв, так і пішоходів, зменшення кількості та тяжкості дорожньо-транспортних пригод – так і залишається на початковому рівні.

На нашу думку, це недолік та упущення влади, оскільки безпека людини на транспорті, її життя та здоров'я є найважливішою цінністю правової держави. Необхідно вдосконалювати існуючі форми пропаганди, дослі-

дживати та впроваджувати новітні форми, переглянути відповідну організаційну структуру системи пропаганди безпеки, її нормативну основу, розробку із затвердженням окремої державної програми з пропаганди безпеки дорожнього руху, врахуванням сучасних тенденцій розвитку нових форм соціальної активності громадян, сприянням їх розвитку в пропаганді безпеки дорожнього руху.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і факульт. / за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 528 с.
2. *Доненко В. В.* Нові форми соціальної активності в сфері публічного адміністрування безпеки дорожнього руху / В. В. Доненко // Вісник ДДУВС. – 2012. – № 4. – С. 181-188.
3. *Гуржій Т. О.* Адміністративно-правові проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні : монографія / Гуржій Т. О. – Х., 2010.
4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії і практики / за ред. В. Б. Авер'янова. – К., 2003 – 384 с.
5. *Жулев В. И.* Предупреждение дорожно-транспортных происшествий. – М., 1989. – 220 с.
6. *Коваль Л. В.* Адміністративне право України / Л. В. Коваль. – К., 1994. – 154 с.
7. *Новіков В. В.* Адміністративно-правові основи профілактики порушень правил дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Новіков. – К., 1997. – 24 с.
8. Офіційний сайт ДАІ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.sai.gov.ua/dtp2012.pdf>.
9. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3353-12>.
10. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 р. : розпорядження КМУ України від 21.03.2012 № 140-р [Електр. ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/140-2012-p>.
11. Про затвердження Положення про проведення Всеукраїнського дитячого творчого конкурсу «Молоде покоління за безпеку дорожнього руху» : наказ МВС України, Мін-ва науки і освіти, молоді та спорту України № 178/190 від 22.02.13 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0350-13>.
12. Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 № 851-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/140-2012>.
13. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-vr>.
14. Про схвалення Концепції державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 р. : постанова КМУ від 08.08.2012 № 771 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2012>.
15. *Стеценко С. Г.* Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – К., 2007.
16. *Стоцька М. М.* Проведення в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. М. Стоцька. – Х., 2007.
17. *Ярмакі Х. П.* Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/>.

Тюфанова Н.В. **Современные формы обеспечения пропаганды безопасности дорожного движения в Украине.** Определены понятие, значение и систематизированы формы деятельности по пропаганде безопасности дорожного движения на современном этапе.

Ключевые слова: *форми, пропаганда, безопасность дорожного движения.*

Tyufanova N.V. Modern forms of propaganda to ensure road safety in Ukraine.

The author has defined the notion, meaning and systematized form of propaganda of road safety nowadays. Main forms of propaganda of road safety are legal ones that: ensure inclusion in the work of various government and non-governmental organizations; set goals and objectives promotional events and campaigns, specific executors; set the dates for the events; provide control over the implementation of plans, programs and activities.

There is a need to improve and develop new forms of activities to promote road safety, namely: the formation of a permanent asset of mass media, creative teams and organizations to promote road safety; expansion of public control over the authorities in the area of promotion of road safety; research and implementation of international experience; development and adoption of the Law of Ukraine "On the promotion of road safety"; review functions prevention of road traffic injuries departments.

Keywords: forms, propaganda, road safety.

Надійшла до редакції 31.10.2013

Ульмер М.М.

здобувач

*(Інститут права ім. князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом)*

УДК 342.95

ВІДКРИТТЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Здійснено аналіз положень, що регулюють особливості відкриття касаційного провадження в адміністративному судочинстві та дії адміністративного суду касаційної інстанції на цьому процесуальному етапі. Обґрунтовано висновок про необхідність вилучення з п. 5 ч. 5 ст. 214 Кодексу адміністративного судочинства України положення, що стосується відмови у відкритті касаційного провадження у випадку, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Ключові слова: адміністративне судочинство, касаційне провадження, касаційна скарга, відкриття касаційного провадження.

Постановка проблеми. Аналіз статті 214 КАСУ дозволяє дійти висновку, що відкриття касаційного провадження є процесуальним етапом касаційного провадження, на якому суд перевіряє наявність в особи, яка звернулася з касаційною скаргою, права касаційного оскарження і дотримання встановленого порядку реалізації цього права, а отже в цілому вирішує питання щодо відкриття провадження в адміністративному суді касаційної інстанції.

Процесуальна діяльність адміністративного суду касаційної інстанції з відкриття касаційного провадження має велике значення для забезпечення права перегляду судових рішень у касаційному порядку. Саме на цьому етапі вирішуються питання про наявність передумов, з якими закон пов'язує можливість виникнення касаційного провадження. Наявність пе-

редумов права касаційного оскарження і дотриманням особою встановленого порядку подання касаційної скарги до адміністративного суду касаційної інстанції ставить в обов'язок судді-доповідачу відкрити касаційне провадження, про що постановляється відповідна ухвала. Тільки після цього стають можливими виникнення у справі всієї сукупності адміністративно-процесуальних відносин.

Аналіз положень КАСУ та судової практики свідчить про існування певних процесуальних проблем на цьому етапі касаційного провадження. Зокрема, це стосується повноважень судді-доповідача стосовно вирішення питання відмови у відкритті касаційного провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання ролі адміністративних судів в захисті прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, особливості їх повноваження були предметом досліджень таких вчених, як В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломоєць, Р.О. Куйбіда, А.І. Миколаєнко, Р.С. Мельник, А.О. Селіванов, О.М. Пасенюк та ін.

Проте питання, пов'язані з відкриттям касаційного провадження, залишилися недостатньо дослідженими.

Метою написання статті є з'ясування сутності етапу відкриття касаційного провадження та формулювання науково обґрунтованих пропозицій до законодавства стосовно його покращення. Завданням статті є аналіз законодавства та судової практики стосовно процесуальної діяльності адміністративного суду касаційної інстанції на етапі відкриття касаційного провадження та пропозиція змін до законодавства стосовно його покращення.

Виклад основного матеріалу. Етап відкриття провадження у справі починається з моменту надходження касаційної скарги до Вищого адміністративного суду України та її реєстрації у канцелярії. Касаційна скарга реєструється у день надходження за правилами, встановленими ст. 15-1 КАСУ, в автоматизованій системі документообігу [1]. Касаційні скарги в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, яка здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день надходження документів.

Після реєстрації касаційна скарга не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

Одержавши касаційну скаргу, оформлену належним чином, суддя-доповідач вирішує питання про відкриття касаційного провадження, про що постановляє відповідну ухвалу, та витребує справу, яка має бути надіслана до суду касаційної інстанції протягом п'яти днів з дня отримання відповідної ухвали.

Питання про відкриття провадження у справі суддя-доповідач вирішує одноособово. Значення дій судді-доповідача щодо відкриття касаційного провадження є дуже важливим, оскільки саме з цього моменту настають правові наслідки, які виникають із порушення касаційного провадження.

На етапі відкриття касаційного провадження суддя-доповідач може постановити ухвалу про відмову у відкритті касаційного провадження у

справі або про залишення касаційної скарги без руху.

Суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі також у випадках, якщо:

- 1) справа не підлягає касаційному розгляду у порядку адміністративного судочинства;
- 2) справа не переглядалася в апеляційному порядку;
- 3) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме судове рішення;
- 4) є ухвала про відмову у задоволенні касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на це саме судове рішення;
- 5) касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи [1].

Копія ухвали про повернення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження разом з доданими до скарги матеріалами направляється особі, яка подавала касаційну скаргу, а касаційна скарга залишається у суді касаційної інстанції.

Отже, виходячи зі змісту ст. 214 КАСУ, суддя-доповідач одноособово вирішує питання як суто технічного змісту (п. 1-4 ч. 5 ст. 214 КАСУ), так і процесуальні, значення яких є дуже важливим для подальшого розгляду касаційної скарги (п. 5 ч. 5 ст. 214 КАСУ [1], питання поновлення строку на касаційне оскарження). Вирішення питання суддею-доповідачем про відкриття касаційного провадження тягне за собою різні юридичні наслідки, а саме: 1) про відкриття касаційного провадження; 2) про відмову у відкритті касаційного провадження. Приймаючи рішення про відкриття касаційного провадження, суддя-доповідач порушує процедуру розгляду касаційної скарги, а якщо у відкритті касаційного провадження відмовлено, то цією процесуальною дією розгляд справи слід вважати закінченим.

Аналіз положень КАСУ та судової практики свідчить про існування певних процесуальних проблем на цьому етапі касаційного провадження. Так, суддя-доповідач, отримавши касаційну скаргу разом з доданими до неї документами, самостійно приймає рішення про відкриття касаційного провадження чи про відмову у відкритті. Тобто фактично суддя-доповідач самостійно вирішує питання обґрунтованості доводів касаційної скарги щодо порушень матеріального та процесуального права адміністративними судами попередніх інстанцій виключно на підставі касаційної скарги та змісту судових рішень адміністративних судів першої та/або апеляційної інстанції, без ознайомлення та вивчення матеріалів справи.

Таким чином, вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження, суддя-доповідач приймає рішення по суті самої касаційної скарги, без вивчення матеріалів справи. У суддівській практиці, як правило, в змісті самої ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження не вказуються підстави та доводи, чому саме адміністративний суд касаційної інстанції дійшов висновків стосовно необґрунтованості касаційної скарги. Тобто, відмовляючи у розгляді касаційної скарги на підставі п. 5 ч. 5 ст. 214 КАСУ «Прийняття касаційної скарги судом касаційної інстанції»

[1], суддя-доповідач фактично здійснює перевірку цієї скарги на її обґрунтованість та остаточно вирішує долю касаційного провадження. Не можна не звернути увагу на те, що у разі відмови у відкритті касаційного провадження особа позбавляється права подальшого оскарження такої ухвали.

На нашу думку, викликає сумнів доцільність відмови у відкритті касаційного провадження згідно з п. 5 ч. 5 ст. 214 КАСУ стосовно того, що касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Хоча така судова практика і є юридично правильною, згідно із положеннями КАСУ, однак, з іншого боку, існує порушення конституційного права на касаційне оскарження судових рішень та ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод. На нашу думку, положеннях п. 5 ч. 5 ст. 214 КАСУ значно звучує конституційне право особи на касаційне оскарження.

Однак, як свідчить судова практика, ухвали ВАСУ, в яких відмовлено у відкритті касаційного провадження, належним чином не обґрунтовують, чому відмовлено у відкритті касаційного провадження згідно з п. 5 ч. 5 ст. 214 КАСУ. У мотивувальній частині ухвали суду суддя-доповідач, як правило, обмежується відтворенням змісту даного пункту без належного обґрунтування підстав його застосування.

Наприклад, справа К/800/25811/13 від 17.03.2013 за позовом ОСОБА_1 до Військової частини А-0549 про стягнення грошової компенсації за неотриманий продовольчий пайок. В мотивувальній частині судового рішення адміністративний суд касаційної інстанції встановив, що відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 214 КАСУ суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, зокрема, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Проаналізувавши касаційну скаргу, суд доходить висновку, що остання не містить належних доводів в підтвердження незаконності постановленої судом апеляційної інстанції ухвали, а тому з врахуванням наведених приписів п. 5 ч. 5 ст. 214 КАС України є необґрунтованою й не викликає необхідності перевірки судом касаційної інстанції матеріалів справи, що, у свою чергу, є підставою для відмови у відкритті касаційного провадження у справі [2].

Аналогічними за змістом є регулятивні частини ухвал ВАСУ стосовно відмови у відкритті касаційного провадження на підставі п. 5 ч. 5 ст. 214 КАС України, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, що говорить про сформовану судову практику [3-6].

Як вже зазначалося, положення КАСУ стосовно відкриття касаційного провадження на підставі того, що касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи, суперечить ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме у частині порушення права на доступ до суду та на справедливий розгляд справи.

Обґрунтовуючи цей висновок, ми виходили з практики Європейського суду з прав людини, зокрема з його рішень у справах «Андрієвська про-

ти України» [7], «Перетяка та Шереметьєв проти України» [8]. У вказаних рішеннях Європейського суду встановлено порушення п. 1 ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке полягало у порушенні права на доступ до суду у зв'язку із залишенням Вищим адміністративним судом України без розгляду касаційних скарг заявників, якими оскаржувалися рішення апеляційних судів, ухвалені в порядку цивільного судочинства.

Крім того, про необхідність враховувати ці рішення було наголошено в інформаційних листах ВАСУ № 1234/12/13-12 від 11.05.2012, № 346/11/13-12 від 07.02.2012 [9; 10].

Слід зазначити, що відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 237 КАСУ встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом є підставою для подання до ВСУ заяви про перегляд судових рішень [11].

Висновки. Таким чином, вважаємо, що у випадку відмови ВАСУ у відкритті касаційного провадження особі слід використовувати практику Європейського суду з прав людини та звертатись до Верховного суду України в порядку п. 2 ч. 1 ст. 237 КАСУ. Крім того, пропонуємо вилучити з КАСУ п. 5 ч. 5 ст. 214 положення, що стосується відмови у відкритті касаційного провадження у випадку, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. №2747-IV (з подальшими змінами) // ВВР України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
2. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 17 травня 2013 р. К/800/25811/13 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
3. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. К/800/25773/13 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
4. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 24 лютого 2012 р. К/9991/12666/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
5. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 24 лютого 2012 р. К/9991/12603/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
6. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 13 січня 2014 р. К/800/1309/14 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
7. Європейський суд з прав людини. Справа «Андрієвська проти України». Заява № 34036/06 від 01.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cra.court.gov.ua/sud0190/about/sudova_praktyka/Andrievska/.
8. Європейський суд з прав людини. Справа «Перетяка та Шереметьєв проти України» Заяви № 17160/06 та 35548/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/1576.
9. Інформаційний лист Вишого адмін. суду України № 1234/12/13-12 від 11.05.2012 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/ua/general_court_practice.
10. Інформаційний лист Вишого адміністративного суду України від 07.02.2012 № 346/11/13-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/ua/general_court_practice.html?_cations&_t=rec&id=2160.
11. Ускова О. Відмова у відкритті касаційного провадження – законний шлях незаконного вирішення / О. Ускова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://protectlaw.com.ua/articles/vidmova-u-vidkritti-kasats-vprovadzhennya.html>.

Ульмер Н.Н. Открытие кассационного производства в административном судебном процессе: теоретико-правовые проблемы. Анализируются положения, которые регулируют особенности открытия кассационного производства в административном судебном процессе и действий административного суда кассационной инстанции на этом процессуальном этапе. Обосновывается вывод о необходимости изъятия из п. 5 ч. 5 ст. 214 Кодекса административного судопроизводства Украины положения, которое касается отказа в открытии кассационного производства в случае, если кассационная жалоба является необоснованной и изложенные в ней доводы не вызывают необходимость проверки материалов дела.

Ключевые слова: административное судопроизводство, кассационное производство, кассационная жалоба, открытие кассационного производства.

Ulmer M.M. Initiation of appeal proceeding in administrative court procedure: theoretical-legal problems. Analysis of article 214 Codes of the administrative rule-making of Ukraine allow to draw conclusion, that opening of appeal realization, is the judicial stage of appeal realization, on that a court checks up a presence for a person, that convolved from the appeal of right of appeal and observance of the set order of realization of this right, and thus on the whole decides a question in relation to opening of realization in the administrative court of appeal instance.

Judicial activity of administrative court of appeal instance on opening of appeal realization matters very much for providing of right for the revision of court decisions in the appeal order. Exactly on this stage questions decide about the presence of pre-conditions with that a law links possibility of origin of appeal realization. Presence of pre-conditions of right of appeal appeal and in the administrative court of appeal instance puts inhibition of the set order of presentation of appeal a person in a duty to the judge-speaker to open appeal realization, about what accepted corresponding decision. Only after it origins become possible in matters of all totality of administratively-judicial relations.

The analysis of positions Code of the administrative rule-making of Ukraine and judicial practice testifies to existence of certain judicial problems on this stage of appeal realization. In particular it touches plenary powers of judge of - speaker in relation to the decision of question of refuse in opening of appeal realization.

Positions that regulate the features of opening of appeal production in an administrative trial and actions of administrative court of appeal instance on this judicial stage are analysed in the article. A conclusion is grounded about a necessity to withdraw from Code of the administrative rule-making of Ukraine of point of 5 part 5 articles 214 position that touches a refuse in opening of appeal production in case if an appeal is groundless and stated case in her does not cause the necessity of verification of business materials.

Keywords: administrative procedure, appeal proceeding, appeal, initiation of appeal proceeding.

Надійшла до редакції 20.12.2013

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Березняк В.С.

кандидат юридических наук
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 343.352

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В НОВОЙ ЗЕЛАНДИИ: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?

Березняк В.С. Борьба с коррупцией у Новой Зеландии: миф чи реальність? Розглянуто питання, що стосуються боротьби з корупцією у Новій Зеландії.

Ключові слова: корупція, Нова Зеландія, державна влада, громадський контроль.

Постановка проблеми. Сегодня актуальным для Украины остается вопрос противодействия коррупции. Коррупция создает серьезную проблему и угрозу стабильности и безопасности общества, наносит ущерб устойчивому развитию и правопорядку. Поэтому поиск и внедрение эффективных мер борьбы с коррупцией, которые применяются в международной практике, является крайне важным.

Целью статьи является рассмотрение вопросов, касающихся борьбы с коррупцией в Новой Зеландии.

Изложение основного материала. В 2012 году, по данным Transparency International, Новая Зеландия вошла в тройку стран с наименьшим индексом коррупции. Это объясняется различными факторами, сдерживающими коррупцию, одним из которых является прозрачная деятельность органов государственной власти и контроль такой деятельности со стороны общественных организаций.

Под давлением общественности новозеландские чиновники вынуждены возвращать присвоенные денежные средства в казну. В прессе можно прочитать, например, про такие личные траты некоторых сотрудников госкабинетов Новой Зеландии: Д. О'Коннор – \$ 6,66 (вернул), \$ 75 (личные траты, вернул); П. Хоромиа – \$ 82,5 (алкоголь на ужине, вернул через 10 дней), \$ 330 (часть рождественского ужина, вернул ближе к весне); М. Риринуи – \$ 15,90 (кафе, не вернул); самый злостный растратчик – К. Картер – в ресторане однажды оставил \$ 500 налогоплательщиков (вернул через месяц) [1]. Кроме того, одна из местных газет – New Zealand Herald – в одной брошюре собрала известные ей данные о неразумных чи-

новничьих тратах.

В данном случае гражданское общество принципиально заинтересовано в создании эффективной этики поведения. Члены общества привлекаются в качестве независимых участников временных наблюдательных советов. Например, после массовой национальной кампании протеста «Спасение озера Манапоури от губительного использования для получения электроэнергии» парламент Новой Зеландии законом образовал Комитет хранителей озера. Комитет имел право проводить независимый контроль и консультирование деятельности ГЭС. Другой пример привлечения общественности в Новой Зеландии – организация ГПУМ («Главные потребители услуг монополий»), созданная для отстаивания антимонопольного законодательства и подотчетности группой крупных бизнесменов в результате безуспешной борьбы со злоупотреблениями властью со стороны приватизированных монополий [2].

Красноречивым примером, который свидетельствует об общественной сознательности и нетерпимости к коррупции, является организация в 1993 г. новой партии под названием «Новая Зеландия превыше всего», деятельность которой направлена, прежде всего, на борьбу с коррупцией получила значительную поддержку со стороны коренного населения и старшего поколения [3].

Другим примером может послужить предвыборный план действий по противодействию коррупции, который был разработан кандидатом на пост мэра Окленда П. Яркие. Среди 19 позиций данного плана указаны действия, направленные на: 1) изменение законов Новой Зеландии для обеспечения подлинной прозрачности в финансировании кандидатов на выборные государственные должности и политических партий на центральном и местном уровнях; 2) создание независимого коррупционного органа, который бы выполнял функции просвещения общественности и предотвращения коррупции; 3) ратификация Конвенции ООН против коррупции; 4) принятие закона для защиты отдельных лиц, неправительственных и общественных организаций, которые сообщают о коррупции на центральном и местном правительственном уровне и в рамках судебной системы и т.д. [4]. Другие мероприятия плана направлены на предупреждение коррупции в частном секторе, прозрачность деятельности государственных структур, создание и реализацию кодексов поведения членов парламента и судебной системы, а также действия, направленные на разграничение государственного сектора и бизнеса.

Иным фактором, сдерживающим коррупцию в стране, является эффективная кадровая политика. Институт государственной службы пользуется авторитетом и находится под постоянным контролем общественности. Работа на государственной службе является почетной и престижной, так как стабильна и хорошо оплачивается. Новая Зеландия раньше всех стала применять у себя оплату труда по результатам для госслужащих высшего и среднего звена [5].

Постоянное усовершенствование антикоррупционных мер также способствует снижению уровня коррупции в стране. Так, генеральный дирек-

тор Отдела по борьбе с серьезным мошенничеством Новой Зеландии Serious Fraud Office (SFO) Ник Патерсон заявил о необходимости пересмотра закона 1910 г. в сторону его ужесточения. По его словам, коррупционеры из среды «белых воротничков», согласно закону 1910 г., получают не два года тюрьмы, а 12 месяцев домашнего ареста [6]. По его словам, можно получить взятку, стать фигурантом уголовного дела, пройти все стадии расследования, выслушать обвинительный приговор и провести под домашним арестом шесть или семь месяцев перед телевизором в собственном доме, что является недостаточным наказанием для такого серьезного преступления, как коррупция.

Положительным примером является разработка компанией Transparency International UK совместно с Transparency International New Zealand и Serious Fraud Office бесплатного антикоррупционного онлайн-тренинга, обеспечивающего полное антикоррупционное обучение. Тренинг разработан ведущими специалистами в этой области и позволяет организациям обеспечить подготовку их персонала. Курс начинается с обзора примеров взяточничества, а затем переходит на углубленное изучение практических сценариев, которые требуют от участника принимать решение в знакомых ситуациях. Курс отличается четкими и практическими советами от экспертов этической деловой практики.

Кроме того, фактором, который препятствует увеличению коррупции в Новой Зеландии, является стабильный и прозрачный бизнес.

В то же время одним из спорных моментов в борьбе с коррупцией в Новой Зеландии является нератификация данной страной Конвенции ООН против коррупции, что, в свою очередь, не обязывает власти сообщать о фактах коррупции и проводить другие действия, направленные на предупреждение коррупции.

Так, нормы ст. 5-36 Конвенции ООН против коррупции или совсем не предусмотрены новозеландским законодательством, или действуют частично (ограниченно) [7]. Поэтому некоторые действия в стране не определяются как коррупционные (учет и выявление таких коррупционных действий), а с другими, вследствие отсутствия специальных норм, в полной мере не борются: например, подкуп иностранных публичных должностных лиц и должностных лиц публичных международных организаций может трактоваться как подарок, а не уголовное правонарушение.

Нормы, которые содержатся в ст. 5 «Политика и практика предупреждения и противодействия коррупции», ст. 6 «Орган или органы по предупреждению и противодействию коррупции», ст. 7 «Публичный сектор», ст. 8 «Кодексы поведения публичных должностных лиц», ст. 9 «Публичные закупки и управление публичными финансами», ст. 10 «Публичная отчетность», ст. 11 «Меры в отношении судебных органов и органов прокуратуры», ст. 12 «Частный сектор», ст. 13 «Участие общества» Конвенции ООН против коррупции в законодательстве Новой Зеландии не предусмотрены.

Так, по некоторым сообщениям в Интернете, декларирование низкого уровня коррупции далеко от фактической ситуации в стране. Конвенция

ООН против коррупции, хотя и подписана Новой Зеландией, однако не ратифицирована. При этом любые сообщения о коррупции подавляются путем судебных действий со стороны коррупционеров, вплоть до уголовного преследования.

Существуют также нарекания по вопросам контроля за государственными структурами и полицией, независимости судебной системы [8].

В ходе проведенного в январе-феврале 2013 г. Transparency International опроса, в котором приняло участие около 1000 жителей Новой Зеландии, было обнаружено, что 3% опрошенных сталкивались с фактами взяточничества. Те, кто сообщил о взятке, назвали такие причины: единственный способ для получения услуги (35%); получение дешевого обслуживания (29%); ускорение процесса (21%); как подарок или благодарность (15%) [9].

Взятки были выплачены по всем восьми секторам: образование (13%), судебный сектор (13%), медицина (13%), полиция (13%), государственный (управленческий сектор) (13%), коммунальные услуги (13%), налоговый сектор (9%), земельный сектор (13%).

65% опрошенных отмечают, что уровень коррупции в Новой Зеландии увеличился за последние два года. Около 73% считают коррупцию проблемой, 44% ответили, что действия правительства Новой Зеландии являются неэффективными в борьбе с коррупцией, а 88% опрошенных изъявило готовность подписать петицию, требуя от правительства конкретных действий для борьбы с коррупцией [10].

Другим проблемным вопросом является то, что законодательство Новой Зеландии серьезно отстает от законодательства многих других стран и международных норм. Новая Зеландия не имеет отдельного закона о борьбе со взяточничеством или мошенничеством. Соответствующим законодательством является только Закон о преступлениях 1961 года [11].

В то же время, по словам генерального директора Отдела по борьбе с серьезным мошенничеством Новой Зеландии Ника Патерсона, в будущем, и с учетом последних изменений в Великобритании (имеется в виду принятие в Великобритании в 2010 г. Закона о взяточничестве), может быть рассмотрен вопрос о приведении всех антикоррупционных законодательств в единый законодательный акт [12].

Дискуссионным вопросом является необходимость создания в Новой Зеландии отдельного органа Независимой комиссии по борьбе с коррупцией (такие учреждения существуют в Сингапуре, Гонконге и Новом Южном Уэльсе).

Сегодня в государстве существует ряд учреждений, которые сосредоточены на различных элементах борьбы с коррупцией (Serious Fraud Office, Auditor General, Office of the Ombudsman, Independent Police Conduct Authority). Двумя основными органами, ответственными за антикоррупционную деятельность, являются Отдел по борьбе с серьезным мошенничеством и полиция Новой Зеландии.

В то же время, по словам новозеландского правозащитника Г. Хейдена, в настоящее время в стране существует много агентств, которые противо-

действуют коррупции, но многие из них не идентифицируют коррупцию, как только жалоба касается государственного ведомства или учреждения. По его словам, одной из основных функций Независимой комиссии по борьбе с коррупцией должно быть информирование людей о том, что такое коррупция, как ее распознать, предотвратить и сообщить о ней.

Все вышесказанное подтверждается Докладом Transparency International от 8 октября 2013 г. В докладе отмечается недостаточная осведомленность о внутреннем и внешнем антикоррупционном законодательстве как среди новозеландских компаний, работающих за рубежом, так и среди широкой общественности.

Ключевыми рекомендациями доклада для Новой Зеландии являются:

1) изменить законодательство по борьбе со взяточничеством и коррупцией в целом, чтобы привести его в соответствие с международными стандартами и существенно увеличить штрафы за взяточничество в частном секторе;

2) ратифицировать Конвенцию ООН против коррупции, чтобы показать готовность страны для борьбы с подкупом иностранных должностных лиц;

3) содействовать раскрытию информации о подозрениях в подкупе иностранных властей;

4) разработать и внедрить национальную стратегию борьбы с коррупцией;

5) обеспечить надлежащую подготовку и информирование общественности об отечественных и зарубежных рисках взяточничества [13].

Сегодня правительство Новой Зеландии работает над выполнением указанных рекомендаций. По словам директора новозеландского отделения Transparency International Fiona Tregonning, «правительство работает в направлении определения основ антикоррупционной стратегии для Новой Зеландии. Эти инициативы свидетельствуют о позитивном сдвиге в их реализации и будут демонстрировать новый интерес и готовность. Однако для этого потребовалось много времени и мы должны принять соответствующие меры для того, чтобы Новая Зеландия не отстала от других стран и активно выступала против иностранного и внутреннего взяточничества. Существует надежда, что национальная стратегия борьбы с коррупцией будет способствовать демонстрации приверженности свободе от коррупции правительством, бизнесом и общественностью в стране» [14].

Выводы. В заключение можно сказать, что сегодня в Новой Зеландии идут позитивные процессы, связанные с ужесточением мер борьбы с коррупцией. Как и другие страны, Новая Зеландия сталкивается с риском коррупции в государственном (государственных закупках) и частном секторах, а также при эффективности регулирования финансирования кандидатов на выборные государственные должности и политических партий на центральном и местном уровнях.

Кроме того, профессор М. Джонстон из юридического колледжа университета штата Мичиган и автор «Синдромов коррупции» на ежегодной конференции «Коррупция и борьба с коррупцией: проблемы и перспективы на будущее» (Лондон, университет Сассекса, Центр по изучению корруп-

ции, 2013 г.) привел следующие тезисы: 1) во всех странах существует коррупция; 2) это не просто проблема «теплых регионов мира»; 3) коррупция никогда не будет уничтожена; 4) антикоррупционная деятельность не должна означать «быть, как у нас»; 5) коррупция является одним из аспектов политической целостности и либеральной демократии, где существует серьезная проблема коррупции при финансировании политических кампаний, и где мы просто легализовали коррупцию [15].

Библиографические ссылки

1. Повод поговорить, или Коррупция в Новой Зеландии (июль 2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.youndthemne.at.ua>.
2. *Антонио Мария Коста*. Проект рекомендаций «Общественное участие в противодействии коррупции». – 21 с.
3. Политика Новой Зеландии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.new-zealand.org>.
4. Action plan to prevent corruption – ‘white collar’ crime & ‘corporate welfare’ in NZ (19 July, 2013) [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pennybright4mayor.org.nz>.
5. *Утибаев Г.К.* Некоторые аспекты борьбы с коррупцией в современных условиях [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alactk.org/UserFiles/file.pdf>.
6. Новая Зеландия ужесточает наказания для коррупционеров (15.05.2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pasmi.ru>.
7. Petition for an independent commission against corruption [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.anticorruption.co.nz>.
8. «За» и «против» иммиграции в Новую Зеландию (23.07.2013) / Блог Стаса Кулеша [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.stas-kulesh.livejournal.com>.
9. 3% of kiwi’s report paying a bribe in global survey (9 July 2013 by Transparency Int. New Zealand) [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.transparency.org>.
10. *Jason Brown*. New Zealand media among four most corrupt (Tuesday, 16 July, 2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.samoobserver.ws>.
11. *Лоринда Келли*. Взятничество и коррупция – мы должны волноваться? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.deloitte.com>.
12. *Benjamin Kessler*. Corruption and complacency in New Zealand: Top graft buster speaks out (Thursday, June 6, 2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fcpablog.com>.
13. Corruption Report 2013 Finds New Zealand Still Has More Work To Do [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.transparencynz.org.nz>.
14. Corruption report 'finds NZ still has work to do' [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.voxy.co.nz>.
15. Corruption and anti-corruption: challenges and future perspectives / (September 16th, 2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fcpaprofessor.com>.

Рассмотрены вопросы, касающиеся борьбы с коррупцией в Новой Зеландии.

Ключевые слова: коррупция, Новая Зеландия, государственная власть, общественный контроль.

Bereznyak V.S. Fight against corruption in New Zealand: myth or Reality? The author addressed issues concerning the fight against corruption in New Zealand. It is concluded that in New Zealand today there are positive developments related to the tightening of measures to combat corruption. Like other countries, New Zealand faces the risk of corruption in the public (government procurement) and private sectors, as well as the effectiveness of regulation financing candidates for public office or political parties at central and local levels. One of the controversial issues is the need to establish in New Zealand a separate body – the Independent commission against corruption.

Keywords: corruption, New Zealand, government, public control.

Надійшла до редакції 22.10.2013

Кириченко О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державного
університету внутрішніх справ)

УДК 343.34/92

УМОВИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЮЄ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Визначено та охарактеризовано умови, які впливають на формування особи злочинця, що вчинює злочини проти громадської безпеки.

Ключові слова: детермінація, умови злочинності, криміногенні чинники, особа злочинця, злочини проти громадської безпеки.

Постановка проблеми. Криміногенна детермінація виражається у двох основних видах: спричиненні (генетичний зв'язок – “причина – наслідок”) та обумовленні (зв'язок сприяння, створення сприятливих умов для формування та реалізації причин) злочинності.

Причинами та умовами злочинності та злочинів визначаються завжди негативні явища та процеси, тобто протиріччя встановленим у суспільстві соціально-економічним, ідеологічним та правовим відносинам [1, с. 789].

Якщо ж розглядати умови злочинності в системі детермінації, це явища, які самостійно не здатні викликати злочинність, але, сприяючи причинам, супроводжуючи та впливаючи на них, забезпечують певний їх розвиток, необхідний для виникнення наслідку (тобто злочину). Взагалі, умовами злочинності виступають різноманітні недоліки в управлінській та організаційній сфері діяльності різних галузей господарства і державного управління.

Умови, що сприяють вчиненню певної групи злочинів (конкретного злочину), розглядаються у двох аспектах: 1) умови, які сприяють формуванню мотивації та криміногенному формуванню особистості; та 2) умови, які сприяють вчиненню безпосередньо злочину.

Умови, що сприяють формуванню мотивації, та умови, які сприяють криміногенному формуванню особистості, між собою взаємопов'язані. Вони впливають на формування мотиву вчинення злочину та її мети. У свою чергу, мета вчинення злочину визначає об'єкт посягання та спосіб вчинення злочину.

Останніми роками злочинність характеризується появою нових для країни детермінантів, пов'язаних із психологічною атмосферою в суспільстві, а саме жорстокості і насильства, що призводить до втрати впевненості в завтрашньому дні, загрози безпеці суспільства. При низькій загальній і правовій культурі, ці фактори створюють у середовищі, і передусім серед молодих людей, неминучу атмосферу роздратування, озлобленості, пошуку “ворога”.

Злочини проти громадської безпеки належать до найбільш небезпечних та розповсюджених в Україні. Вони посягають на громадську безпеку, створюють загрозу життю і здоров'ю людей, власності, довкіллю, нормальній діяльності підприємств, установ та організацій. Визначення умов, які сприяють криміногенному формуванню особистості, є визначальним для індивідуально-запобіжної роботи правоохоронних органів щодо осіб, які схильні до вчинення цих злочинів.

Мета цієї статті – визначити та проаналізувати умови, які впливають на формування особи злочинця, що вчинює злочини проти громадської безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Детермінанти злочинності взагалі та детермінанти окремих видів злочинів проти громадської безпеки розглядали в своїй роботі Г.А. Аванесов, А.І. Алексеєв, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, І.П. Козаченко, В.С. Комісаров, Н.Ф. Кузнєцова, В.М. Куц, В.А. Ліпкан, О.М. Литвак, П.П. Михайленко, В.П. Тихий та ін.

Виклад основного матеріалу. Формування особи відбувається в результаті безперервної дії на неї соціальних факторів. Якщо ці фактори позитивні і супроводжують соціально-схвалювані акти поведінки, формується позитивна соціалізована особа. Якщо ж вони супроводжують акти поведінки, прийняті у даному соціальному мікросередовищі, але що суперечать нормам моралі суспільства, то формується особа з високою вірогідністю вчинення протиправних дій.

Властивість криміногенності та кримінальності виникає у мотивації не відразу, не автоматично на ґрунті антисуспільної спрямованості особистості. Криміногенна властивість та її міра розвиваються поступово, стосуються, як правило, не всіх, а окремих умов життєдіяльності суспільства, окремих способів та засобів задоволення у них своїх потреб. Особа проходить етап вибору, орієнтації щодо предметів задоволення цих потреб, можливості легальних засобів щодо цього та за відсутності останніх – орієнтації на використання протиправних, злочинних форм і засобів [2, с. 283].

Процес формування особи не можна правильно уявити, якщо не враховувати ролі потреб, які виявляючись у формі інтересів, бажань, прагнень, визначають поведінку людини і, зрештою, саму особу. Вони сприяють виникненню у людини певної внутрішньої напруги, яка і спонукає її до дії. Проте безпосереднім мотивом поведінки потреба стає у міру переживання і усвідомлення її суб'єктом, а саме задоволення її пов'язується з конкретним об'єктом.

Будучи своєрідною єдністю об'єктивного і суб'єктивного, людські потреби є достатньо складним утворенням. Зокрема, відомий психолог А.М. Леонт'єв розглядає потребу у двох аспектах: 1) як внутрішні умови, передумова до діяльності, що виступає як деякою "потребою" організму, та 2) як регулятор конкретної діяльності суб'єкта в наочному середовищі [3, с. 87].

Потреби набувають свідомої, смислуотворюючої сили через інтерес, тобто через повне розуміння суті потреби та способів її задоволення. Інтерес, будучи властивістю спрямованості особи, є складним, динамічним явищем. Інтерес можна визначити як мотив або вибіркоче ставлення особи до об'єкту через його життєву значущість і емоційну привабливість. Будь-яка людина володіє безліччю стійких конкретних потреб і інтересів, організованих в єдину систему, що динамічно розвивається. Примітивні потреби і інтереси особи в сукупності з дефектами етичної і правової свідомості обумовлюють злочинну поведінку.

Людська потреба, для того щоб породити мотив поведінки, у тому числі й злочинну, повинна актуалізуватися, тобто перетворитися зі скритої, пасивної форми на активну, уявну [4, с. 55].

Кримінологічні дослідження підтверджують, що різні види потреб мотивують злочинну діяльність із різним ступенем інтенсивності. Оскільки 90 % умисних злочинів зводяться до двох груп: корисливих та насильницьких (агресивних) діянь, то й мотивуючі їх потреби також обмежені: це матеріальні, сексуальні потреби, а також потреби у соціальному спілкуванні [4, с. 48].

Становлення антигромадських вчинків, відносин, свідомості й поведінки – це процес взаємодії негативних об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, “предметності” і мотивація негативних потреб і дії індивідів [5, с. 76.].

Виявлення суперечностей у психіці злочинця дозволяє визначити формування антисоціальної спрямованості особи. Особливістю таких осіб є суперечності духовного світу, що виражаються в наявності позитивної і негативної спрямованості. У складних життєвих ситуаціях внутрішній конфлікт особи можуть бути вирішені на користь негативної спрямованості.

Як зазначив В.М. Трубніков, для більшості злочинців вчинення злочину пов'язане з їх психічними відхиленнями, властивостями їхньої психіки, що є визначальними і вирішальними у процесі вчинення злочину. Точне і повне визначення сфери умов формування мотиваційної системи особистості злочинця і сфери умов формування і вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння дозволить намалювати нам об'єктивну картину вчинення злочину, провести кваліфікацію вчиненого відповідно до вимог закону [6, с. 110-117].

На формування особи злочинця, що вчинює злочини проти громадської безпеки, а саме на формування мотивації та криміногенне формування особистості, впливає ряд основних чинників: вплив макро- і мікросередовища на конкретного суб'єкта, негативний вплив сімейного виховання, негативний вплив навколишнього оточення (друзів, знайомих, колег по роботі тощо), недоліки шкільного, побутового виховання, психологічний вплив засобів масової інформації тощо.

Дослідження індивідуалізованого варіанту сукупного впливу макро- і мікросередовища на конкретного суб'єкта, на наш погляд, можна здійснити за допомогою визначення взаємозв'язків соціально-нормативних деформацій у суспільстві із злочинними явищами та процесами, які нині проду-

куються і діють як суб'єктивні та об'єктивні фактори, що впливають на свідомість і регулюють поведінку у соціальному середовищі.

Механізм злочинної поведінки на загальносоціальному (макросоціальному), груповому (мікросоціальному) та індивідуальному рівнях можна умовно визначити за такою схемою:

1) створена система цінностей, гіпертрофовані потреби та викривленні ціннісні орієнтації окремих категорій громадян (або вакуум у системі цінностей) приводить у дію механізми, що руйнують систему соціальних інститутів, призводять до заміни соціальних норм «псевдонормами», порушують соціальні відносини у системі правопорядку;

2) у свою чергу, завдяки неефективності, реформованості соціальних норм, що повинні регулювати процеси протидії злочинності, відокремлюють останніх від конкретних кримінальних реалій, нестабільності, невизначеності послабленості їх фактичного застосування (що тягне безкарність, безвідповідальність правопорушників), порушення зв'язку між елементами системи правового регулювання, спрацьовує механізм деформації та викривлення систем соціальних цінностей у свідомості певної частини громадян, а також у системі функціонування державних і громадських інститутів, покликаних протидіяти злочинності;

3) аналогічно деформації та дисфункції соціальних інститутів щодо забезпечення безпеки та організації законослухняної поведінки громадян і підтримання і підтримання громадського порядку, здійснення соціального контролю створюють механізм соціальної напруженості та конфліктних ситуацій, породжують заміну діяльності державних інституцій неформальними, у тому числі злочинними, засобами, негативного впливу на свідомість, нормативно-правову систему та деформують суспільні відносини у вигляді кримінальних явищ та процесів;

4) деформаційні соціальні відносини можуть, у свою чергу, бути чинними механізмами як у вигляді початкових етапів, так і кінцевою ланкою викривлення системи ціннісних орієнтацій громадян, порушень системи функціонування соціальних інститутів, дефектів та дисфункцій у правозастосовчій діяльності судових та правоохоронних органів, що призводить до заміни орієнтації, збільшення конфліктів (у тому числі пов'язаних із злочинами), підміни норм, «тіньовою» нормотворчістю та неформальними зв'язками (корупцією) і втрати соціального контролю за злочинністю [7, с. 66-70].

Форма кризових явищ соціального характеру еволюціонує відповідно до стану напруженості соціально конфлікту від звичайних, у межах дозволеного правовими та моральними нормами, соціальних дій протестного характеру (мітинги, страйки, марші протесту тощо) до екстремістської та терористичної діяльності [8, с. 59; 9, с. 86].

Разом з суспільством на людину в цілому впливають і різні індивідуальні обставини її життя: колектив, в якому вона навчається або працює, сім'я, друзі, сусіди.

Соціалізація індивіда, починаючи з його сімейного виховання, проходить крізь усе життя, проте найінтенсивніше вона протікає в підлітковому

та юнацькому віці, коли людина шукає, визначає і затверджує своє місце в системі суспільних відносин.

Незаперечна роль сім'ї як провідного і незамінного чинника соціалізації особи. Основними критеріями оцінки здатності її виконувати свої функції є позитивні між особові відносини, емоційно-психологічна сумісність подружжя, глибока і взаємна симпатія, принципова єдність їх інтересів і ціннісних орієнтацій, одночасно відповідних тим, які схвалюються державою. Разом з тим, є сім'ї, які з різних причин не виконують своїх виховних функцій, що прямо або побічно сприяє формуванню у дітей аморальних, а часом і протиправних орієнтацій.

Вади родинного виховання, обумовлені як випадками прямого негативного впливу родини, так і неможливістю родини вирішувати питання морально-психологічного виховання дитини в умовах руйнування системи державних органів виховання і підриву матеріальної бази родинного виховання;

Основними формами криміногенного впливу сім'ї на поведінку молоді є: активне залучення учнівської молоді до пияцтва, вживання наркотиків, бійки, сварки, розбещеність у сім'ї, вчинення злочинів; приклад безкарної антигромадської поведінки, яку юнаки сприймають як стереотип звичайної повсякденної моральної поведінки; виштовхування молоді на вулицю, розчарування її в батьках, почуття власної неповноцінності й обділеності.

Деформація структури сім'ї є однією з об'єктивних умов зростання кількості "важких" учнів. Переважна частина молодих людей, які вчинили злочин, зростала в проблемних сім'ях, кожен третій юнак, який вчинив правопорушення, – з неповної сім'ї [10, с. 131-138].

До криміногенно значущих внутрісімейних суперечностей відносяться: аморальні відносини між батьками; порушення етичної цілісності відносин між батьками й дітьми; відсутність єдності в етичній спрямованості дітей, так само така суперечність як потреба дитини в емоційному теплі та відмова йому в цьому.

Одним із чинників негативного сімейного впливу на формування особи злочинця, у тому числі особи, що вчинює злочини проти громадської безпеки, є насильство в сім'ї. Насильство в сім'ї завдає руйнуючого емоційного удару по дітям, що у свою чергу, може породити їх жорстокі дії. Особи, відносно яких було застосовано насильство з боку батьків або відносно їх близьких, у майбутньому також можуть застосовувати таке насильство, при цьому можуть використовувати заборонені до обігу предмети (вогнепальну та холодну зброю).

Із збільшенням віку дитини вплив сім'ї на нього помітно зменшується. Далі спрацьовує одна з наступних закономірностей: відбувається посилення впливу з боку школи або неформальної групи однолітків. Частіше в цьому єдиноборстві перемагає неформальна група, оскільки школа нерідко виявляється не в змозі компенсувати і виправити витрати сімейного виховання.

Особливої інтенсивності соціалізації особи набуває в ході шкільного

навчання. Школа, як особливий соціальний інститут, забезпечує та направляє не тільки загальноосвітній, але й духовний, світоглядний розвиток особи неповнолітнього. Виховуючи характер шкільного навчання в плані соціалізації виявляється в безлічі чинників. Учні повинні засвоїти норми правильного мислення, досвід етичного і естетичного мислення, етичні і естетичні відносини до дійсності, систему ідейно-політичних поглядів, вміння самостійно користуватися всім духовним фондом, сприймати його як самоцінність [11, с. 47].

Крім недоліків сімейного та шкільного виховання, на формування особи злочинця, що вчинює злочини проти громадської безпеки, впливає негативний вплив найближчого побутового оточення, який нині є домінуючим фактором, і сприяє антисоціальній орієнтації осіб, формує в них уявлення про допустимість злочинних дій певного типу. Особливу роль у формуванні злочинної мотивації сприяє беззаконня та всездозволеність, депресивні настрої у суспільстві (посилення занепокоєння громадян щодо власної безпеки та безпеки членів сім'ї) та традиційна агресивність (вирішення існуючих проблем за допомогою насилля, з використанням зброї, вибухових речовин тощо).

Одним із чинників, що детермінують злочини проти громадської безпеки, є вплив засобів масової інформації на формування негативних соціально-психологічних властивостей особи злочинців.

Поява нових інформаційних технологій на озброєнні сучасних масмедіа дозволили занурити людство (найбільш інформаційно розвинену його частину) у світ віртуальної реальності, тобто світ, в якому інформаційні потоки режисовані таким чином, щоб викликати у людини розумної заздалегідь прогнозовані психофізіологічні реакції [12, с. 95].

Засоби масової інформації використовують два способи розповсюдження інформації – послідовним та фрагментарний. Перший спосіб частіше використовується пресою, послідовно та різнопланово висвітлюючи у статтях та інших публікаціях ту чи іншу політичну проблему. Другий спосіб – фрагментарне подання інформації – особливо розповсюджений на телебаченні. Він породжує для слухачів ряд труднощів у сприйнятті того чи іншого явища чи події [13]. Таким чином, система засобів масової інформації може бути класифікована за способом подачі інформації: 1) електронні засоби масової інформації, що включають телебачення, радіомовлення та веб-сайти; 2) друковані засоби масової інформації (преса).

Засоби масової інформації стали невід'ємною частиною культури сучасного суспільства. Саме засоби масової інформації здійснюють позитивний вплив на формування особи, особливо це стосується неповнолітніх та молоді. За допомогою засобів масової інформації можливо здійснювати профілактичні заходи щодо протидії злочинності, у тому числі й злочинів проти громадської безпеки. Проте, засоби масової інформації можуть і негативно впливати на поведінку особи, коли вони пропагують культ сили, жорстокість, насилля тощо.

Як зазначив І.М. Даньшин, засоби масової інформації широко пропагують жорстокість, культ сили, порнографію, цинізм, вандалізм, “блатну

субкультуру”. Трансляються різноманітні низькопробні телепрограми ... Все це здійснює, в першу чергу на молодь, провокуючий вплив, дезорієнтує її при виборі відповідних ліній поведінки у повсякденному житті [14, с. 77].

У багатьох випадках сцени телевізійного насильства можуть служити джерелом злочинного досвіду, що є вкрай небезпечним явищем. Зважаючи на те, що злочинний досвід (у широкому розумінні) – це сукупність негативних звичок і норм поведінки, що ґрунтується на антисуспільній моралі, на основі яких у окремих осіб формуються професійні навички вчинення злочинів або (у вузькому розумінні) – це сукупність знань про шляхи досягнення мети злочину та створення перешкод для його вчинення [15, с. 70].

За допомогою зазначених інформаційних джерел пропагандується культ “успішних злочинців”. І хоча автори публікацій, новин або фільмів не ставлять за мету пропаганди цього, проте готують продукцію на цю тематику, оскільки це на сьогодні “модно” та цікавить інтерес у суспільстві, що в свою чергу призводить до побічної пропаганди. Значна кількість російських серіалів “Бригада”, “Бандитський Петербург”, “Антикілер” тощо перевернули уявлення молоді про позитивного та негативного героя. Підлітки імітують героїв-злочинців. Окремі фільми пропагують не загальнолюдські цінності, а культ насильства та жорстокості, мораль за кримінальними поняттями. Наприклад, після перегляду серіалу “Бригада” велика кількість молоді бажали би стати героями фільму, які за сценарієм належали до злочинців, що діяли у складі банди.

Для осіб, що вчинили злочини проти громадської безпеки, це ще є й способом самоствердження. Для задоволення своїх бажань вони готові на будь-які агресивні дії, в чому схожі з насильницькими злочинцями, в поведінці яких більше ситуаційного, імпульсного, чим вольового.

Потреба у самоствердженні є зворотним боком потреби спілкування, яка запрограмована у людини як наслідок його історичного розвитку. Таким чином в людині виявляється єдність індивідуального і суспільного. Людина народжується потенційно готовою вступити у суспільні відносини, оскільки не може жити поза суспільством, поза колективними зв'язками. Саме у суспільстві у нього розвивається самосвідомість, відбувається самопізнання і виникає потреба в самоствердженні. Але людина безпосередньо вступає у відносини не з усіма членами суспільства, а з певними групами і колективами. І якщо потреба в спілкуванні з певними групами не узгоджується з її потребою в самоствердженні, людина відчужується від цих груп і вступає в інші або виражає протест з метою звернути на себе увагу, внести в свідомість інших осіб подання про значущість свого «Я», що нерідко виливається в зухвалі форми поведінки.

Висновки. Таким чином, на формування особи злочинця, що вчинює злочини проти громадської безпеки, а саме на формування мотивації та криміногенне формування особистості, впливають ряд основних чинників: вплив макро- і мікросередовища на конкретного суб'єкта; негативний вплив сімейного виховання, навколишнього оточення; недоліки шкільного, побутового виховання; психологічний вплив засобів масової інформації;

беззаконня та всюдозволеність; депресивні настрої у суспільстві; традиційна агресивність; потреба у самостверженні в суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Н. Ф. Кузнецова. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 834 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 424 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования : Учеб. пособие / В. Н. Кудрявцев. – М. : Издательская группа «ФОРУМ – ИНФРА-М», 1998. – 216 с.
5. Джумаев Д. Д. Нравственное воспитание личности в трудовом коллективе / Д. Д. Джумаев. – Ташкент : Узбекистан, 1981. – 198 с.
6. Трубников В.М. Нове про суб’єкт злочину // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Спецвипуск. – Х., 2002. – С.110-117.
7. Джужа О. Щодо механізму злочинної поведінки / О. Джужа, В. Василевич, А. Кирилук // Право України. – 2005. – № 6. – С. 66-70.
8. Юрьев А. И. Политическая психология терроризма / А. И. Юрьев // Психология и психопатология терроризма: Гуманитарные стратегии антитеррора. – СПб., 2004. – 223 с.
9. Социальная коммуникация и социальное управление в эоантропоцентрической и семиосоциопсихологической парадигмах : В 2 кн. – М., 2000. – 155 с.
10. Пономаренко Г.О. Запобігання правопорушенням і злочинам серед учнівської молоді // Педагогіка і психологія. – 1997. – №4. – С. 131-138.
11. Лановенко И. П. Борьба с групповыми правонарушениями несовершеннолетних / И. П. Лановенко, А. Я. Светлова, А. И. Рощин и др. ; отв. ред. И. П. Лановенко. – К. : Наукова думка, 1982. – 201 с.
12. Рижов І. Тероризм і боротьба з ним: деякі припущення соціально-інформаціологічної парадигми / І. Рижов // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – №1. – С. 94-97.
13. www.i-u.ru/biblio/arhiv/books/pugachev_politolog/polit20.asp.
14. Даньшин И. Н. Детерминация преступности несовершеннолетних / И. Н. Даньшин // Питання боротьби зі злочинністю : Збірник наукових праць. – Х. : “Право”, 2004. – № 8. – С. 75-78.
15. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Бугера Олена Іванівна. – К. : Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 224 с.

Кириченко О. В. Умовля, впливаючі на формування личности преступника, совершающего преступления против общественной безопасности. В статье определены и охарактеризованы условия, которые влияют на формирование личности преступника, совершающего преступления против общественной безопасности.

Ключевые слова: детерминация, условия преступности, криминогенные предпосылки, личность преступника, преступления против общественной безопасности.

Kyrychenko O. V. Conditions affecting the formation of criminal identity who commits crimes against public safety. The author has identified and described the conditions that influence the formation of a criminal that commits crimes against public safety. It is noted that the definition of conditions conducive to the formation of criminogenic personality is crucial for individual preventive policing for people who are prone to commit these crimes.

The formation of a criminal that commits crimes against public safety, namely the

formation of criminal motivation and identity formation, affects a number of key factors: the impact of macro- and microenvironment on a specific subject, the negative impact of family education, the negative impact of the environment (friends, acquaintances, co-workers, etc.), the shortcomings of school, home education, the psychological impact of the media. A special role in the formation of criminal motivation promotes lawlessness and permissiveness, depressive mood in society (increased concern of citizens for their own safety and the safety of family members) and traditional aggressiveness (solving existing problems through violence, using weapons, explosives etc.).

For persons who have committed crimes against public safety, it is there way of affirmation. To satisfy their desires, they are ready for any aggressive action in common with violent criminals, the behavior of which more situational, impulsive than volitional.

Keywords: *determination, conditions of crime, criminogenic factors, criminal identity, crimes against public safety.*

Надійшла до редакції 19.12.2013

Міняйло Н. Є.

кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

УДК 343.97

ПРОБЛЕМА ПОШИРЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблему поширення організованої злочинності на сучасному етапі розвитку України. На основі статистичних даних визначено, що українська організована злочинність набуває якісно нових ознак, трансформується, змінює основні напрями кримінальної діяльності, що вимагає концентрації зусиль правоохоронних органів у боротьбі із найбільш розповсюдженими та небезпечними формами організованої злочинної діяльності.

Ключові слова: *організована злочинність, поширення, наркотики, трансформація, фактори, злочини.*

Постановка проблеми. Характеризуючи сучасну кримінологічну ситуацію в умовах політичних, соціальних та економічних перетворень в Україні, слід враховувати, що на їх шляху перешкодою стоїть криміналізація всіх сфер життєдіяльності держави, яка набула високоорганізованих форм і рис самостійної антисоціальної діяльності, формуючи свої специфічні цілі і вирішуючи завдання, зумовлені кримінальними інтересами, використовуючи протиправні способи і засоби їх реалізації.

Сьогодні зрозуміло, що до кола протиправних інтересів організованих злочинних груп і співтовариств потрапляють цілі сектори економіки. Сучасні злочинні організації (групи, формування, об'єднання, спільноти) орієнтуються на системну, масштабну і багатоаспектну кримінальну діяльність, а поширення організованої злочинності в Україні стає фактором, що негативно впливає на національну безпеку держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковий аналіз феномену організованої злочинності, окремих форм її прояву та системи її попередження отримав відображення у працях провідних вчених-правознавців. Теоретичні і практичні аспекти цієї кримінологічної та кримінально-правової проблеми розглядали у своїх працях такі вчені, як В.В. Василевич [1], В.Д. Гвоздецький [2], В.Л. Грохольський [3], Л.М. Демидова [4], С.С. Мірошніченко [5], Р.П. Пожидаєв [8], І.В. Пшеничний [10], Ю.О. Стрелковська [13] та ін.

Аналіз кримінологічної та кримінально-правової літератури дає підстави стверджувати, що до останнього часу абсолютна більшість досліджень проблеми організованої злочинності мала своїм предметом лише виявлення закономірностей впливу соціальної дійсності на розвиток цього негативного явища, пізнання його кількісних і якісних характеристик.

Аналіз наукових праць показує, що сьогодні існує невирішений комплекс протиріч між існуючими положеннями науки і потребами суспільства у застосуванні адекватних і системних заходів, спрямованих на протидію поширенню організованої злочинності, руйнування її системної якості і, відповідно, мінімізацію її суспільно небезпечних наслідків. Зокрема, у наш час поширення організованої злочинності в Україні набуває якісно нових ознак, які залишилися поза увагою вчених.

Відповідно, **метою** цієї статті є дослідження кримінологічного аспекту у поширенні організованої злочинності на сучасному етапі розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Статтею 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено, що під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку із створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [9]. Це визначення слід вважати базовим під час дослідження кримінологічного аспекту проблеми поширення організованої злочинності в Україні, оскільки воно дає змогу розглядати у цілісному взаємозв'язку фактор організації з факторами злочинної діяльності.

Як зазначає С.С. Мірошніченко, особлива небезпека організованої злочинності виявляється в тому, що вона посягає переважно на комплекс таких найбільш значимих соціальних цінностей, як життя і здоров'я людей, державна і приватна власність, нормальна діяльність фінансових установ, господарських та управлінських структур, органів правосуддя. Організована злочинність намагається проникнути до найважливіших сфер життєдіяльності суспільства й держави – до органів влади й управління, установити контроль над фінансово-промисловими групами, окремими підприємствами, суб'єктами підприємницької діяльності, лобіювати свої власні інтереси в законодавчих органах та органах державного управління. Змінюються і пріоритетні напрямки діяльності організованих груп і злочинних організацій, мета яких – отримання значних доходів. Так, якщо традиційними формами отримання останніх були заборонена торгівля наркотиками, «живим» товаром, зброєю, ігровий бізнес і рекет, то зараз організована злочинність зорієнтована переважно на царину економіки, а її ді-

яльність пов'язана з учиненням таких видів злочинів, як розкрадання державного майна у великих та особливо великих розмірах, фінансове шахрайство, протиправні операції з валютними цінностями, хабарництво, ухилення від сплати податків, контрабанда, проведення рейдерських захоплень підприємств тощо [5, с. 3].

Що стосується безпосередньо аналізу поширення організованої злочинності в Україні, то цей аспект доцільно розглядати через призму кримінальної статистики, яка відбиває поточні тенденції і дає змогу визначати перспективні напрями боротьби із нею. Якщо розглядати структуру організованої злочинності в Україні, то, за даними МВС, в останні роки кількість організованих злочинних груп і злочинних організацій коливається в межах 395-397 угруповань, хоча, безумовно, цю цифру не можна вважати остаточною, оскільки у даному випадку йдеться про встановлені кримінальні структури, діяльність яких або контролюється, або ж припинена [12].

У той же час не підлягає сумніву той факт, що правоохоронні органи досягли значних успіхів у боротьбі із організованою злочинністю, зменшивши кількість організованих злочинних груп та безпосередньо організацій за останні 15 років майже в три рази, якщо враховувати, що у 1998 г. в Україні було зафіксовано діяльність 1157 організованих злочинних груп [6].

Подальший аналіз статистики свідчить, що сучасній українській організованій злочинності притаманна «миттєвість» діяльності: 75% цих кримінальних структур існують, за даними МВС, у межах одного року, тобто тривалість їх дії обмежена, хоча ж, знов таки, може йтися лише про виявлені та локалізовані організовані злочинні групи та організації; більше 6 років діє тільки 1% таких організацій, а 10% від загальної їх кількості діють від 3 до 6 років [12].

Склад цих організації достатньою мірою стабільний, всього до структури організованої злочинності залучено 1584 особи, якими вчинено майже 3000 злочинів з яких 70% належить до категорії тяжких та особливо тяжких [12].

Як наголошує В.В. Петров, «злочинні групування на початку ХХІ ст. мали тенденцію до консолідації, вони часто вдавалися до насильства, застосування вогнепальної зброї і вибухових речовин. Часом їх злочинна діяльність носила характер кримінального тероризму, найбільш небезпечними з таких проявів були бандитизм, вбивства «на замовлення» та здирництво» [6].

Водночас дані статистики свідчать, що правоохоронним органам вдалося переломити ситуацію, організована злочинність певним чином втратила окремі ознаки суспільної небезпечності у контексті насильницької злочинності, хоча сама структура її злочинної діяльності свідчить, що, відвертаючись від насильницьких злочинів, організовані злочинні угруповання та організації концентрують свою увагу на особливо небезпечних корисливих злочинах, які мають високу економічну рентабельність.

Нині звертає на себе увагу, що організована злочинність в загальній структурі злочинності за кількістю вчинених злочинів посідає менш ніж одновідсоткову нішу, у структурі цієї злочинності 45% злочинів припадає

на злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, 22-23% – злочини, які пов'язані із крадіжками, розбійні напади складають лише 3-3,5% від загальної кількості злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями; злочини у сфері службової діяльності – 7%, таку ж кількість складають злочини, пов'язані із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним зловживанням службовим становищем; 5-7% – вимагання; 3-4% – торгівля людьми, незаконний обіг зброї; вбивства, як і бандитизм, складають лише 0,5% від загальної кількості злочинів, а вбивства на замовлення з них – 0,1% [12].

У регіональному розрізі більшість організованих злочинних угруповань сконцентровані в східних та південно-східних регіонах України, в Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій, Харківській, Луганській областях (45%), велика кількість злочинних організацій обирають містами своєї дислокації приморські регіони АР Крим, міста Севастополь, Одесу (20%), столиця України місто Київ є місцем дислокації для 6% злочинних організацій. Західні регіони є місцем розташування для 10-12% злочинних організацій, інші злочинні організації досить рівномірно розташовані у центрі та на півночі України.

Цікаво, що таке розташування регіональної організованої злочинності практично повністю збігається із структурою споживання наркотиків в Україні.

За даними українських вчених, лідерами у споживанні наркотичних засобів в нашій державі є саме східні та південні регіони, а також Київ, звідки маємо дійти висновку, що між показниками розповсюдження наркотичних засобів, географічною структурою розташування організованих злочинних угруповань та їх кількістю існує прямий пропорційний зв'язок [11].

Проаналізовані тенденції розвитку та поширення організованої злочинності в Україні свідчать, що вона трансформується, набуває ознак наркомафії.

Факторами, які сприяють такій трансформації, слід вважати:

1) геополітичне розташування України. В силу свого географічного становища Україна перетворюється на перевалочну базу контрабандистів, які перевозять кокаїн за маршрутом: країни Латинської Америки – Україна – Придністров'я – Молдова – так званий «Трансільванський коридор» – країни Євросоюзу. Країни СНД – один з головних каналів надходження кокаїну до ЄС;

2) наявність власної «виробничої бази». В Україні крім імпорту наркотиків існує своє виробництво наркотичних засобів: в першу чергу, вирощують марихуану і виготовляють в основному синтетичні наркотики в домашніх міні-лабораторіях. Правоохоронці час від часу повідомляють про виявлення чергової нарколабораторії із виробництва психотропних і наркотичних засобів. Навіть при порівняно невеликій потужності такого підприємства воно забезпечує своїм господарям мільйонний прибуток за мінімальних витрат на устаткування, безпосередньо ж про технологію виготовлення наркотиків та обладнання нарколабораторії можна легко діз-

натися в Інтернеті;

3) розвиток інформаційних технологій. Вже сьогодні в нашій державі придбати наркотичні засоби можна через Інтернет, що мінімізує ризики злочинних організацій, які зайняті у розповсюдженні наркотиків;

4) низький розвиток професійної етики медичних працівників. Лікарі-наркологи також залучені у мережу розповсюдження наркотичних засобів. Боротися з цим явищем дуже складно, оскільки медики мають законний доступ до психотропних і наркотичних препаратів і визначити, де закінчуються їхні дії в рамках професійних обов'язків і починається злочинний бізнес, правоохоронцям дуже важко і часто потрібна велика підготовча робота і ціла низка слідчих дій, щоб отримати докази саме злочинної діяльності [7].

Безумовно, що зміни в організованому злочинному середовищі, його переорієнтація на високоприбутковий, але в той же час особливо небезпечний вид злочинної діяльності вимагає наукової класифікації злочинів, пов'язаних із наркаторгівлею, які вже нині змінюють структуру загальнонаціональної злочинності.

По-перше, це злочини, пов'язані з розповсюдженням наркотиків в їх найбільш суспільно небезпечній формі, організована злочинність у сфері наркобізнесу. Розповсюджувачі, збувальники наркотичного зілля даного рівня самі, як правило, не вживають наркотики. Вони об'єднані в організовані угруповання, що мають розгалужені зв'язки в різних регіонах країни, у близькому і далекому зарубіжжі. Їх вплив поширюється на фінансові, економічні, а часом і політичні процеси, що відбуваються в країні. На їх рахунок не тільки злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, але і замовні вбивства, фізичні розправи та залякування конкурентів, підкуп, рекет, хабарництво та інші суспільно небезпечні діяння.

У другу групу об'єднаємо злочини, що вчиняються споживачами наркотиків, які перебувають у тісному взаємозв'язку з їх розповсюдженням, саме ці особи найчастіше залучаються до перевезення наркотиків. При цьому, як правило, оплата таких послуг здійснюється саме наркотиками, які являють собою економічний еквівалент послуги, наданої наркозалежною особою. Слід зазначити, що рано чи пізно майже усі наркомані-споживачі змушені йти на контакт із збувальниками, представниками злочинних угруповань, потрапляючи до них у матеріальну та психологічну залежність. Дуже часто, не маючи необхідних грошей на придбання чергової порції наркотику для себе, вони беруть у борг, а потім «відпрацьовують», в тому числі надаючи послуги у розповсюдженні наркотичних засобів. Тим самим особи, що потрапили у наркотичну залежність, непомітно для себе долають тендітну грань від не караного кримінально діяння (споживання) до тяжкого злочину (поширення).

До третьої групи злочинів, пов'язаних з наркотиками, належать корисливі та корисливо-насильницькі суспільно небезпечні діяння, на які вирішуються з єдиною метою – отримання нової території розповсюдження наркотиків. Йдеться про так звані нарковійни – особливу форму кримінального перерозподілу ринку, коли жертвами стають на лише наркаторгівці,

але й споживачі наркотиків.

До четвертої групи злочинів, пов'язаних з наркотиками, входять ті, які вчиняються проти підростаючого покоління. Неможливо повною мірою оцінити небезпеку і розмір шкоди, яка завдається наркоманією здоров'ю дітей, підлітків і молодих людей, а у кінцевому підсумку – майбутньому генофонду суспільства.

До цієї групи злочинів входять суспільно небезпечні діяння, пов'язані з поширенням наркоманії «вшир», втягуванням у це заняття все нових жертв із числа молоді. Потрапивши у хронічну залежність від наркотиків, не в силах самостійно впоратися з важким недугом, при цьому втративши роботу, а з нею і зарплату, така категорія осіб вимушена рано чи пізно вирішувати питання про джерело отримання грошей на наркотичні засоби. Нерідко заради грошей вони йдуть на вчинення корисливих злочинів, але найпростіший спосіб вирішення своєї проблеми – втягнути в заняття наркоманією нових людей, на кошти яких можна якийсь час продовжувати здобувати необхідні порції наркотичних засобів. Найпростіше це зробити втягненням в заняття наркоманією неповнолітніх і молодих людей.

Таким чином, як бачимо, сучасна організована злочинність в Україні стає все більш корисливою за своїми ознаками, особливу ж небезпеку складає орієнтація українських організованих злочинних угруповань на торгівлю наркотичними засобами, що потребує першочергової активності правоохоронних органів в нейтралізації саме тих організованих злочинних угруповань, які задіяні у цій сфері кримінального бізнесу.

Відповідно, як здається, назріла необхідність внесення змін до Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р., що ефективність правоохоронної діяльності у сфері державної політики щодо наркотиків повинна підвищитись насамперед за рахунок активної протидії організованим злочинним угрупованням, які задіяні у незаконному обігу наркотиків, оскільки саме вони визначають сучасну наркоситуацію в державі, а вже потім у підвищенні рівня виявлення контрабанди наркотиків, викритті системних зв'язків наркобізнесу, припиненні корупційних схем тощо.

Висновки. Безумовно, обсяги цієї статті не дають змогу визначити усі трансформаційні аспекти, які відбуваються у вітчизняній організованій злочинності, але є можливість визначити загальну тенденцію. Аналіз статистичних даних переконливо доводить, що сучасна організована злочинність в Україні зазнає нині певної трансформації, відходить поступово від насильницьких форм злочинної діяльності, концентрує свою увагу на наркаторгівлі.

Цей вид злочинності приваблює організовану злочинність, перш за все, своєю рентабельністю, постійним попитом на наркотики, який щорічно зростає. Ця економічна складова наркаторгівлі формує загальну картину злочинності в Україні, оскільки разом, або скоріше поряд із наркаторгівлею розвиваються інші види злочинності, які таким чи іншим чином потрапляють у поле зору її організованого сегменту, сама ця форма організованої злочинності рішучим чином впливає на стан національної безпеки, потребує першочергової реакції з боку правоохоронних органів.

У цій статті не були розглянуті такі найважливіші аспекти розвитку організованої злочинності, як її корупційні зв'язки. Як здається, ця тема потребує окремого дослідження, на що і мають бути спрямовані подальші наукові пошуки.

Бібліографічні посилання

1. Василевич В. В. Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування : дис.... канд. юрид. наук / В. В. Василевич. – К., 1998.
2. Гвоздецький В. Д. Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу : дис.... канд. філос. наук / В. Д. Гвоздецький. – К., 1997. – 195 с.
3. Грохольський В. Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю : дис.... д-ра юрид. наук / В. Л. Грохольський. – Х., 2004. – 425 с.
4. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : дис. ... канд. юрид. наук / Л. М. Демидова. – Х., 2009. – 221 с.
5. Мірошниченко С. С. Головні напрямки діяльності органів прокуратури України з попередження організованої злочинності : дис.... канд. юрид. наук / С. С. Мірошниченко. – Х., 2007. – 221 с.
6. Петров В. В. Насильственно-корыстная преступность организованных групп: тенденции, причины и условия, меры противодействия / В. В. Петров // 36. наук. праць Харківського центру вивчення організованої злочинності. Вип. 1. – Х., 2000. – 364 с.
7. Пивовар А. Наркобизнес в Украине: старые проблемы и новые угрозы / А. Пивовар [Электр. режим]. – Режим доступа : <http://www.bagnet.org/news/ukraine>.
8. Пожидаев Г. П. Адміністративно-правові засади протидії організованим транснаціональній злочинності : дис.... канд. юрид. наук / Г. П. Пожидаев. – К., 2009.
9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
10. Пшеничний І. В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : дис.... канд. юрид. наук / І. В. Пшеничний. – К., 2000. – 220 с.
11. Раєцька Л. В. Тенденції поширення наркоманії в Україні / Л. В. Раєцька [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/18text/htm.
12. Сайт Міністерства внутрішніх справ. Розділ «Статистика МВС» [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/doccatalog/document?id=717065>.
13. Стрелковська Ю. О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : дис.... канд. юрид. наук / Ю. О. Стрелковська. – Одеса, 2009. – 221 с.

Миняйло Н. Е. Проблема распространения организованной преступности в Украине: криминологический аспект. Рассмотрена проблема распространения организованной преступности на современном этапе развития Украины. На основе статистических данных определено, что украинская организованная преступность приобретает качественно новых признаков, трансформируется, меняет основные направления уголовной деятельности, что требует концентрации усилий правоохранительных органов в борьбе с наиболее распространенными и опасными формами организованной преступной деятельности.

Ключевые слова: организованная преступность, распространение, наркотики, трансформация, факторы, преступления.

Minyaylo N. Ye. Problem of spread of organized crime in Ukraine: criminological aspect. The author has reviewed the criminological aspects of the spread of organized crime at the present stage of development of Ukraine. Based on statistical data determined that the Ukrainian organized crime becomes qualitatively new features, transforming, changing the main areas of criminal activity, which requires concentration of efforts of law enforcement agencies in the fight against the most common and dangerous forms of organized crime.

It has been indicated that law enforcement agencies have made significant progress in

the fight against organized crime by reducing the number of organized criminal groups and organizations directly for the last 15 years almost tripled.

The author has found out that modern Ukrainian organized crime inherent "instant" activities: 75% of these criminal networks exist within the same year.

Organized crime somehow lost some signs of social danger in the context of violent crime, although the structure of crime shows that, turning away from violent crime, organized crime groups and organizations concentrate on particularly dangerous mercenary crimes that have high economic return.

In the regions, the majority of organized crime groups are concentrated in the eastern and south-eastern regions of Ukraine.

Analyzed trends in the development and spread of organized crime in Ukraine show that it is transformed, acquiring attributes of the drug trafficking.

Modern organized crime in Ukraine is becoming more selfish in their characteristics; Especially dangerous is the orientation of Ukrainian organized criminal groups in trafficking in narcotics, which requires primary activity of law enforcement bodies to neutralize most of the organized crime groups that are involved in this area of the criminal business.

Keywords: *organized crime, spread, drugs, transformation, factors, crimes.*

Надійшла до редакції 13.12.2013

Скулиш В. Є.

кандидат юридичних наук, доцент
(Служба безпеки України)

УДК 343.35

СПІВВІДНОШЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРОСТУПКІВ ТА КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблему розмежування корупційних правопорушень у сфері службової діяльності. Запропоновано критерії такого розмежування, подано визначення та характеристики понять «корупційний злочин», «корупційний проступок», наголошено на необхідності внесення відповідних термінологічних змін у законодавство України.

Ключові слова: *корупція, злочин, проступок, розмежування, службова діяльність.*

Актуальність теми. Сьогодні абсолютно очевидно, що корупція в Україні набула масштабного характеру і завдає серйозної шкоди соціально-економічному розвитку і безпеці держави. У статті 7 Закону «Про основи національної безпеки України» йдеться, що на сучасному етапі розвитку держави корупція є основною реальною та потенційною загрозою національній безпеці України, стабільності в суспільстві [8].

Держава активно дбає про протидію корупції в усіх її проявах, змінює систему національного законодавства відповідно до тенденцій розвитку суспільства, держави, стану корупційної злочинності. Зміни стосуються і відповідальності за корупційні правопорушення, які входять до складу норм Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, йдеться про нове розуміння співвідношення між

діяннями, включеними до глави 13-А «Адміністративні корупційні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення, та правопорушень, які відносяться до категорії злочинів, що входять до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу «Злочини у сфері службової діяльності».

У зв'язку з цим актуальною теоретико-практичною проблемою здається відокремлення адміністративних правопорушень, які за своїм складом є суміжними зі складами деяких кримінальних злочинів, від злочинів у сфері службової діяльності, що у своїй основі несуть корупційну складову.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те що про корупцію багато написано і сказано, проблему диференціації корупційних правопорушень та злочинів у сфері службової діяльності остаточно не вирішено. Ця обставина, як нам здається, істотно ускладнює класифікацію корупційних правопорушень, впливає на провозастосувальну практику.

Вперше у вітчизняній юридичній літературі термін «корупція» був введений у правовий понятійний апарат А.Я. Естріним у роботі «Хабарництво» (1913 р.), в якій корупція визначається як продажність державних чиновників, посадових осіб, а також громадських і політичних діячів [9, с. 28].

Сучасна дослідниця Н.Г. Калугіна зазначає, що корупційним правопорушенням визнається суспільно небезпечне незаконне використання особою свого публічного статусу, або незаконне надання вигід майнового чи немайнового характеру, або незаконне надання вигод особі, що володіє публічним статусом, для себе, близьких родичів, ділових партнерів [4, с. 56].

Грунтуючись на цих визначеннях, які у найбільш принципових моментах характеризують корупцію як суспільне та правове явище, вже інші науковці, зокрема Г.С. Гончаренко [1], В.А. Григор'єв, В.В. Дорошин, О.О. Дудоров, Г.М. Зеленов [3] та ін., розробили концепцію корупційної протиправної діяльності, до складу якої традиційно включають цивільно-правові делікти, дисциплінарні проступки, адміністративні проступки і злочини.

У той же час розмежування корупційних проступків та злочинів у сфері службової діяльності є науковою проблемою, яка перебуває у стадії активних наукових пошуків, ускладнених тим, що межі кримінальної та адміністративної складової корупційних правопорушень остаточно не визначені.

Відповідно, **метою** цієї статті є аналіз співвідношення різних за рівнем суспільної небезпеки корупційних правопорушень у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Корупція – складне кримінальне явище, детерміноване безліччю факторів найрізноманітнішої природи (культурно-історичних, економічних, політичних, організаційно-управлінських, соціально-психологічних, ідеологічних тощо). Відповідно, антикорупційна політика має носити комплексний характер і реалізовуватися за допомогою

різноманітних суспільних механізмів та правових засобів різної галузевої приналежності.

Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначає корупційне правопорушення як умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність [7].

У той же час в цьому Законі, а також у Кримінальному кодексі [6] та Кодексі про адміністративні правопорушення [5] відсутнє чітке визначення поняття «корупційний злочин». Відповідно, на практиці визначення корупційного правопорушення взагалі мало що дає для віднесення корупційного правопорушення до категорії корупційного злочину або корупційного проступку.

На нашу думку, чітким критерієм, що дає можливість на практиці відмежувати незначні корупційні правопорушення, які має сенс визначити як «корупційні проступки», від корупційних злочинів у сфері службової діяльності є їх суспільна небезпека, яка є якісною, або, по-іншому, матеріальною ознакою протиправної поведінки у сфері публічної служби.

Як впливає із ч. 2 ст. 11 КК України, не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не має суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Ґрунтуючись на цій принциповій позиції, можна відмежувати корупційні злочини від корупційних проступків [6].

Аналіз норм, викладених у главі 13-А «Адміністративні корупційні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення засвідчує, що на думку законодавця такі діяння, як порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172⁴), порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви) (ст. 172⁵), порушення вимог фінансового контролю (ст. 172⁶), порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (ст. 172⁷), незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁸), невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172⁹) не заподіють суттєвої шкоди членам суспільства або державі [5].

Водночас виникає питання – в чому конкретно виявляється суспільна небезпека цих діянь? Як здається, протиправність та суспільна небезпека цих правопорушень полягає в їх негативному впливі на загальне ставлення суспільства до осіб, які уповноважені державою на виконання функцій державного управління або контролю. Ці діяння, за своєю ознакою, безумовно можуть впливати на матеріальний стан безпосередньо службовця, членів його родини, ділових партнерів, але збагачення відбувається не завдяки прямому використанню службового становища, а внаслідок нехтування своїми професійними обов'язками, ігнорування норм службової та ділової етики. В той же час вказані адміністративні правопорушення можуть не мати корисливих мотивів, а вчинятися в інтересах прикриття слу-

жбового недбальства, службових проступків, які вчинили колеги службовця, інші особи, з якими службовець пов'язаний професійними зв'язками. При цьому ці проступки не можуть суттєво вплинути на діяльність державних органів управління, якість державних послуг.

Що стосується поняття «корупційні злочини», то, на нашу думку, науковці В.А. Григор'єв і В.В. Дорошин ближче усього підійшли до чіткого їх визначення, зазначаючи, що корупційний злочин – це передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне незаконне використання особою свого публічного статусу або незаконне надання вигоди особі, що володіє публічним статусом, вчинене з прямим умислом і метою отримання вигоди для себе або своїх близьких [2, с. 63].

Грунтуючись на такому визначенні, можна констатувати, що, коли йдеться про зловживання службовцем владою або службовим становищем (ст. 364 КК) з метою отримання особистих преференцій (матеріальних, службових), або про зловживання повноваженнями (ст. 364-1 КК), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК), в основі яких лежить також корисливий мотив, коли йдеться про ознаки корупції в процесі зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2), або ж про службове підроблення (ст. 366 КК), про службову недбалість, що завдала істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян (ст. 367 КК), про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК), а також про незаконне збагачення (ст. 368-2) і т. ін., є підстави твердити саме про корупційні злочини, тобто про протиправні діяння, які мають корисливий мотив, несуть в собі підвищену суспільну небезпеку, можуть визначати не тільки матеріальний або службовий стан особи, що вчинила правопорушення, але й суттєво впливають на авторитет і діяльність державних органів влади, на якість управління та якість послуг, що надає держава [6].

Таким чином, корупційними злочинами слід вважати правопорушення у сфері службової діяльності, які однозначно мають корисливий мотив і несуть підвищену суспільну небезпеку для держави і суспільства у вигляді значних матеріальних та (або) моральних втрат.

У свою чергу, корупційними проступками слід вважати правопорушення у сфері службової діяльності, які неможливо однозначно віднести до корисливих злочинів та які вчиняються, зокрема, внаслідок нехтування службовими обов'язками та нормами службової етики, не несуть суттєвої суспільної небезпеки у вигляді значних матеріальних та (або) моральних втрат для держави і суспільства.

Як здається, таке розмежування доцільно впровадити в систему національного антикорупційного законодавства. Йдеться про те, що в текстах законів, які стосуються кримінальної складової корупційних правопорушень, доцільно застосовувати термін «корупційний злочин»; якщо ж йдеться про адміністративну відповідальність, то має йтися про «корупційні проступки».

На думку автора, має сенс внести зміни у назву глави 13-А «Адмініст-

ративні корупційні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення, назвавши цю главу «Адміністративні корупційні проступки», що відповідатиме загально визнаній юридичній термінології та змісту адміністративного права.

Повертаючись до проблеми визначення корупційного злочину, доцільно також внести корективи у загальноприйнятю класифікацію цієї форми злочинності. На нашу думку, залежно від характеру того чи іншого соціального завдання можуть пропонуватися різні класифікації корупційних злочинів, при цьому авторитет публічної служби (державної служби та служби в органах місцевого самоврядування) виступає основним об'єктом злочинного посягання, але засоби, якими завдається шкода цьому авторитету, можуть диференціюватися.

Отже, на наше переконання, корупційні злочини можуть бути поділені на дві групи:

1) власне корупційні злочини, що посягають на авторитет державної служби або служби в органах місцевого самоврядування завдяки прямим корупційним діям кримінального характеру;

2) корупційні злочини, що посягають на ту ж соціальну цінність завдяки кримінальним діям службових осіб у сфері господарської діяльності.

До власне корупційних злочинів можуть бути віднесені злочини, які вказані у розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. Але при цьому злочинна поведінка службовця мотивується бажанням отримати певні матеріальні, суспільні, побутові блага для себе особисто або для членів своєї родини. Якщо злочин скоєно з інших мотивів, наприклад якщо службове підроблення здійснено з метою приховати інший злочин з мотивів, обумовлених особистими взаєминами між службовцями, підстав відносити злочини до категорії корупційних немає.

До числа корупційних злочинів, які належать до другої групи, слід включити: привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), протидію законній господарській діяльності (ст. 206 КК), нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК), видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК), доведення до банкрутства, якщо в цьому бере участь посадова особа органів державної влади або органу місцевого самоврядування (ст. 219 КК), незаконне використання інсайдерської інформації, якщо цю інформацію надає посадова особа органів державної влади, місцевого самоврядування (ст. 232-1 КК), незаконну приватизацію державного, комунального майна (ст. 233 КК) [6].

Таким чином, на думку автора цієї статті, ознаки корупційної складової можна виявити і в інших складах злочинів, які безпосередньо законом не визнаються корупційним. У той же час ці злочини поєднують те, що в них можна передбачити наявність корисливого мотиву, вони вчинені із використанням службового становища, спрямовані проти авторитету держави і

державної влади, проти економічних інтересів учасників господарського обігу, мають при цьому підвищену соціальну небезпеку.

Висновки. Дослідження співвідношення корупційних проступків та злочинів у сфері службової діяльності дає змогу констатувати, що розмежування злочинів та проступків, які тим або іншим чином пов'язані із корупцією, має принципове юридичне значення, оскільки безпосередньо впливає на обсяги покарання, яке має понести посадова особа, що вчинила корупційне правопорушення.

Водночас певна юридична невизначеність щодо такого розмежування створює підстави для досить вільного трактування корупційних правопорушень, зокрема йдеться про можливість віднесення корупційних діянь як до злочинів, так і до проступків. Відповідно, подальші наукові пошуки мають бути спрямовані на конкретизацію складу злочинів та адміністративних деліктів, які пов'язані із корупцією у сфері службової діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Гончаренко Г. С. Понятие, сущность и виды коррупции в современной России / Г. С. Гончаренко // Административное и муниципальное право. – 2010. – № 6. – С. 58-61.
2. Григорьев В. А. Коррупционное преступление: понятие, признаки, виды / В. А. Григорьев, В. В. Дорошин. – Курск, 2004.
3. Дудоров О. О. Правова еквілібристика, або про відмежування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, від адміністративних корупційних правопорушень / О. О. Дудоров, Г. М. Зеленев, В. А. Григорьев, В. В. Дорошин // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 1. – С. 92-99.
4. Калугина Н. Г. К вопросу о понятии коррупционного правонарушения / Н. Г. Калугина // Административное и муниципальное право. – 2010. – № 6. – С. 56-57.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 // ВВР Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
7. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України // ВВР України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
8. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 // ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
9. Эстрин А. Я. Должностные преступления / А. Я. Эстрин. – М. : Госюриздат, 1928. – 210 с.

Скулиш В.Е. Соотношение коррупционных проступков и коррупционных преступлений в сфере служебной деятельности. Рассмотрена проблема разграничения коррупционных правонарушений в сфере служебной деятельности. Предлагаются критерии такого разграничения, даются определения и характеристики понятий «коррупционное преступление», «коррупционный проступок», отмечается необходимость внесения соответствующих терминологических изменений в законодательство Украины.

Ключевые слова: коррупция, преступление, проступок, разграничение, служебная деятельность.

Skulysh V. Ye. Correlation of corruption delicts an corruption crimes in civil service. In this article analyzes the problem of differentiation crimes of corruption and corruption offenses in the civil service. Proposed criteria for this distinction, given the definition and characteristics of the concepts of «corruption crime», «corruption offense», stresses the need to make the appropriate changes in terminology in the legislation of Ukraine.

According to the author, signs of corruption component can be found in other elements of the crime, which the law does not directly recognized corruption. However, combining

these crimes that they can predict the presence of selfish motives, committed with abuse of office against the authority of the state and public authorities, against the business interests of economic turnover while they have increased social danger. Differentiation of crimes and misdemeanors that one way or another connected with corruption, is of fundamental legal significance as directly affects the amount of punishment that has incurred official who committed corruption offenses. Further scientific research should focus on the specification of the offenses and administrative offenses which relate to corruption in official activities.

Keywords: *corruption, crime, misdemeanor, differentiation, civil service.*

Надійшла до редакції 27.11.2013

Титаренко О.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.85

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Звернуто увагу на існуючі проблеми дослідження кількісних та якісних показників сучасної злочинності в Україні внаслідок запровадження нового кримінально-процесуального законодавства та єдиної системи обліку злочинів. Зроблено акцент на існуючі недоліки в нових документах первинного обліку злочинів та способи приховування правоохоронними органами кримінальних правопорушень від обліку.

Ключові слова: *статистичні показники злочинності, інформаційно-аналітичне забезпечення, правоохоронні органи, документи первинного обліку.*

Постановка проблеми. Прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] суттєво вплинуло не тільки на порядок кримінального провадження по кримінальних правопорушеннях, а і на організацію виявлення, розслідування, запобігання злочинам та всю систему інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів, зокрема, органів внутрішніх справ (далі - ОВС), прокуратури, Служби безпеки України тощо.

Щодо останнього, то слід зазначити, що залежно від того, який буде визначено порядок реєстрації та обробки статистичної інформації про кримінальні правопорушення, буде залежати і об'єктивність інформації про стан злочинності в державі, якість кримінологічних прогнозів, об'єктивність формування програм та планів протидії злочинності, а також репрезентативність результатів кримінологічних досліджень. Останні здебільшого базуються на аналізі кількісних та якісних показників, які фіксуються в офіційних статистичних звітах правоохоронних органів. Проте, як показала практика проведення кримінологічних досліджень, не завжди статистична інформація правоохоронних органів є об'єктивною та такою,

що може бути порівняна між собою. У зв'язку з цим виникає питання про те, наскільки змінилася ситуація щодо об'єктивності відображення статистичної інформації про кримінальні правопорушення внаслідок запровадження нового КПК України, організації роботи Єдиного реєстру досудових розслідувань [2] та формування Єдиного звіту про кримінальні правопорушення.

Нагадаємо, що свого часу в Концепції Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю, схваленій розпорядженням КМУ від 19 вересня 2007 р. № 754-р, наголошувалося на створенні в перспективі єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи правоохоронних органів, що повинно було сприяти реалізації державної політики з питань боротьби із злочинністю, а саме - забезпечити створення умов для поліпшення координації організаційних, профілактичних, оперативно-розшукових заходів, а також підвищити ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності за рахунок удосконалення інформаційної взаємодії шляхом використання сучасних захищених інформаційно-телекомунікаційних систем і проведення стандартизованих (уніфікованих) процедур обміну інформацією [3]. Фактично мовна йшла про створення єдиного міжвідомчого банку даних про злочинність у державі та зменшення ризиків дублювання і ведення переважно відомчої звітності про її стан, що в більшості випадків унеможлиблювало мати повне уявлення про реальний стан протидії злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Варто зазначити, що проблемам інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці приділено достатню увагу. Зокрема у фундаментальних розробках Г.А. Аванесова, О.І. Алексєєва, В.Г. Афанасьєва, Ю.В. Бауліна, О.М. Бандурки, П.А. Вороб'я, С.І. Герасимова, В.В. Голіни, Л.М. Давиденка, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, А.І. Долгової, А.Е. Жалинського, А.П. Закалюка, В.С. Зеленецького, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, В.В. Коваленка, М.В. Костицького, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, О.Г. Кулик, І.П. Лановенка, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.В. Лунєєва, В.Д. Малкова, М.І. Мельника, Г.М. Мінковського, П.П. Михайленка, В.І. Осадчого, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, О.П. Черненко, В.І. Шакуна та ін. [4-6].

Разом з тим, незважаючи на інтенсивність та широкий спектр досліджень з різних аспектів удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення запобіганню злочинності, багато питань у цій сфері залишаються ще невисвітленими, особливо в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства, запровадженням нових форм статистичної звітності та нових підходів до реєстрації інформації про кримінальні правопорушення.

Метою статті є визначення кола проблем, які існують сьогодні в інформаційно-аналітичному забезпеченні правоохоронних органів і

пов'язані із об'єктивністю відображення кількісно-якісних показників злочинності в державі внаслідок реформування кримінально-процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення для розробки заходів протидії злочинності має інформаційно-аналітичне забезпечення. Воно передбачає наявність достовірної інформації про кількісно-якісні показники злочинності, вплив на злочинність соціально-економічного, політичного стану країни, діяльність суб'єктів запобігання злочинності. При цьому важливе значення у протидії злочинності має наявність у спеціальних суб'єктів впливу на злочинність повної та достовірної інформації, що відображає реальний її стан та фактори, які призводять до її виникнення. Але отримання такої інформації та її аналіз пов'язані з певними проблемами. Проте, коло цих проблем має часові межі, а саме - проблеми, які існували до прийняття нового КПК України та запровадження Єдиного реєстру судових розслідувань (далі – Реєстр, або ЄРДР), та проблеми, які виникли після запровадження нововведень з обліку кримінальних правопорушень. Проблеми, до прийняття нового КПК України, стосувалися здебільшого значного розосередження обліку злочинів по окремих відомствах. Так, основними утримувачами кримінально-правової статистики були Міністерство внутрішніх справ України (далі - МВС України), Генеральна прокуратура України (далі - ГПУ), Державна судова адміністрація України (далі – ДСА України), податкова міліція, Служба безпеки України (далі - СБУ). Зазначимо, що в Інструкції про єдиний облік злочинів № 20/84/293/126/18/5 від 26.03.2002 зазначалося, що реєстрація злочинів, осіб, які їх вчинили, кримінальних справ, що розслідуються прокурорами, слідчими прокуратури, слідчими і дізнавачами МВС, податкової міліції, їх облік, обробка, ведення статистичної звітності здійснюється органами внутрішніх справ [7]. Здебільшого це означало, що основним утримувачем статистичних даних про злочинність були виключно ОВС. Проте, кожен із вказаних вище правоохоронних органів досить часто допускав і продовжує допускати помилки при заповненні документів первинного обліку і статистичної звітності. Внаслідок цього кримінологічно-значуща інформація про стан злочинності, її структуру, динаміку та ефективність роботи з протидії спеціальними суб'єктами стає неточною та такою, що може призвести до хибних результатів будь-якого кримінологічного дослідження. Крім цього, в подальшому це негативно може вплинути на здійснення прогностичних оцінок майбутнього стану злочинності, визначення пріоритетних напрямів протидії їй, а також об'єктивність та доцільність розробки відповідних профілактичних програм та планів.

Розосередженість обліку злочинів до листопада 2012 року по окремих відомствах створювало умови для відомчого впливу, викривлення державної статистичної звітності, маніпуляцій із цифровими показниками, уявної, а не реальної оптимізації діяльності щодо протидії та запобігання злочинності в державі.

На сьогодні ситуація з реєстрацією кримінальних правопорушень де-що змінилася. Так, майже основним утримувачем інформаційної бази да-

них про кримінальні правопорушення стало не МВС України, а Генеральна прокуратура України. Така ситуація кардинально змінилася унаслідок запровадження нового КПК України та введення ЄРДР [2; 8-10].

Генеральна прокуратура України фактично поклала на себе функції щодо забезпечення реєстру всіма органами досудового розслідування, виконуючи функції власника Реєстру, та розробила під новий КПК України Положення про порядок ведення такого реєстру, яке і затвердила наказом № 69 від 17.08.2012 року (далі - Положення).

Реєстр утворено з метою забезпечення: єдиного обліку кримінальних правопорушень та прийнятих під час досудового розслідування рішень, осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; оперативного контролю за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі.

Наведене свідчить про те, що починаючи фактично з 2013 року офіційну статистику щодо стану злочинності в державі веде не скільки МВС України, як це було до листопада 2012 року, а виключно ГПУ. Щодо останнього, то огляд офіційних веб-сайтів ГПУ та МВС України засвідчує, що з 2013 року офіційні звіти про кримінальні правопорушення оприлюднюються тільки на сайті ГПУ, а не на сайті МВС України.

Сьогодні більш повну інформацію про кількісні та якісні показники злочинності здебільшого можна отримати саме з ЄРДР, ЄССА (Єдина система статистика та аналізу роботи органів прокуратури), статистичних звітів ДСА України. На даний час до обов'язкових для заповнення системою визначено відомості, на підставі яких формуються витяг з Реєстру, інформаційна картка на особу у кримінальному провадженні, а також звіти за формами № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», № 5 «Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності», № 1-ОЗ «Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями», затверджені наказом Генерального прокурора України № 101 від 23.10.2012 [10, с. 212]. Також з метою приведення у відповідність до вимог нового КПК України системи обліку кримінальних та адміністративних правопорушень, керуючись положеннями Законів України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07 квітня 2011 року № 3206-VI та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07 квітня 2011 року № 3207-VI, а також для вдосконалення системи інформаційного супроводження діяльності правоохоронних органів держави з питань їх протидії корупції, Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Міністерством доходів і зборів України, Міністерством оборони України, Державною судовою адміністрацією України видано спільний наказ від 22.04.2013 № 52/394/172/71/268/60 «Про затвердження Інструкції про порядок обліку кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень». Даною інструкцією також визначено статисти-

чні форми обліку корупційних правопорушень, а саме Ф. №1-К «Інформаційна картка про кримінальне або адміністративне корупційне правопорушення», Ф. №2-К «Інформаційна картка про результати судового провадження про кримінальне корупційне правопорушення або розгляду справи про адміністративне корупційне правопорушення», Ф. №1-КОР «Звіт про стан протидії корупції». Також зазначимо, що формування, накопичення та подальший супровід Єдиної бази даних кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень покладено виключно на Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України.

Проте, незважаючи на зміну в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства, форм та підходів до статистичної звітності, кількісних та якісних показників про кримінальні правопорушення, існує низка проблем (недоліків), які заважають повноті та об'єктивності фіксації кримінологічно-значущої інформації. В подальшому спробуємо їх визначити.

Перша проблема пов'язана з тим, що, відповідно до Положення, Розділом 7 встановлено порядок розрахунку показників, пов'язаних з результатами розслідування і розкриття кримінальних правопорушень. Так, відсоток розкритих кримінальних правопорушень визначається співвідношенням числа розкритих кримінальних правопорушень, помноженого на 100, до суми чисел розкритих і нерозкритих кримінальних правопорушень. Таким чином, при зростанні кількості нерозкритих кримінальних правопорушень буде зменшуватися відсоток розкритих. Однак, згідно з п. 7.1 Положення, розкритими вважаються і кримінальні провадження, за результатами досудового розслідування яких прокурором прийнято рішення про припинення кримінального провадження на підставі п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України (смерть підозрюваного, обвинуваченого). Таким чином, у всіх інших випадках припинені справи вважаються нерозкритими [2; 11].

Друга проблема, яка також впливає з реалізації правоохоронними органами Положення, пов'язана з неможливістю вивчення у кримінологічному аспекті стану галузевої злочинності в Україні. Так, наприклад, статистична інформація, яка відображається у формах № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», № 5 «Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності», не дає можливості визначити стан злочинності у сфері зовнішньоекономічної діяльності; на об'єктах паливно-енергетичного комплексу; в агропромисловому комплексі; злочинності у бюджетній сфері; у сфері освіти; охорони здоров'я та в цілому у сфері економіки [10]. Нагадаємо, що раніше, до цих змін, це питання було здебільшого врегульовано вказівкою першого заступника Генерального прокурора щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки від 02.06.2004 р. № 12-157 окв. В даному документі чітко були виділені відповідні склади злочинів за статтями Особливої частини КК України, які обліковувались як економічні злочини, або злочини вчинені у сфері економіки. На сьогодні, замість вищезгаданої вказівки, є лише спільний лист-вказівка Генеральної прокура-

тури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства доходів і зборів України «Про єдиний порядок обліку кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, в установах, організаціях, за видами економічної діяльності» від 21.06.2013, в якому взагалі не визначені, як раніше, кримінальні правопорушення економічної спрямованості за відповідними статтями КК України.

Також слід звернути увагу і на проблему неспіввіднесеності окремих позицій, які відображаються у звітах Генеральної прокуратури України за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», по злочинах, що виявляються окремими правоохоронними органами, з їх загальною кількістю. Наведемо приклад такої неспіввіднесеності, який може впливати на результати кримінологічного дослідження у відповідній сфері. Так, в Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року в таблиці 1.19 «Злочини проти правосуддя» Розділу 1. «Загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування» зафіксовано, що у звітному періоді було обліковано 10270 цих кримінальних правопорушень. Проте, сумарний показник даних, зазначених у таблиці 4.17 «Злочини проти правосуддя» Розділу 4 «Зареєстровано органами внутрішніх справ» (зазначено, що було обліковано 9950 кримінальних правопорушень) та у таблиці 2.2. «Злочини проти правосуддя та інші злочини, зареєстровані органами прокуратури» (зазначено, що було обліковано 3612 кримінальних правопорушень) показує про наявність на обліку не 10270, а 13562 кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено Розділом XVIII «Злочини проти правосуддя» Особливої частини КК України. Сумарний показник ОВС та прокуратури фактично не збігається із загальними даними щодо поставлення на облік цієї категорії кримінальних правопорушень, і ця різниця становить 3292 правопорушення [12].

Третя проблема полягає у тому, що в організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів не простежується орієнтація аналітиків (експертів) на використання необхідних знань кримінології, статистики, економічного аналізу, організації управління в правоохоронних органах, зокрема органах внутрішніх справ, методик вивчення рівня латентної злочинності, прогнозування та планування. Невирішення даної проблеми призводить до того, що в правоохоронних органах, зокрема ОВС, складаються, наприклад, лише короткострокові прогнози щодо стану злочинності в державі, які, як показало наше спостереження (на підставі аналізу експрес-інформації про стан злочинності на території України з 2001 по 2010 роки), виправдовуються лише на 60-70 %.

Четвертою є проблема високого рівня латентності та приховування злочинів від обліку. Практикою прокурорського нагляду визначено такі способи приховування кримінальних правопорушень від обліку: нерєєстрація інформації про кримінальні правопорушення з різних мотивів у журналі Єдиного обліку ОВС (далі - ЄО), з подальшим невнесенням відомостей до ЄРДР; реєстрація не в повному обсязі інформації у журналі ЄО [13], Книзі звернень про вчинені кримінальні правопорушення, Книзі прийня-

тих за телефонами заяв, повідомлень про кримінальні правопорушення в органах прокуратури та невнесення відомостей до ЄРДР щодо всіх кримінальних правопорушень; відмова заявнику у внесенні відомостей до ЄРДР; незаконна передача матеріалів з ознаками вчинення кримінального правопорушення до іншого органу внутрішніх справ без відповідної реєстрації в ЄРДР; приєднання заяв і повідомлень до матеріалів кримінальних проваджень за іншими фактами (у тому числі шляхом внесення змін до форми №1 у ЄРДР (зміна фабули, завданих збитків тощо); приховування злочину шляхом складання адміністративного протоколу і таким чином заниження суспільної небезпеки діяння; завідомо неправильна попередня кваліфікація кримінальних правопорушень [10, с. 35; 14]. Хоча, на нашу думку, з введенням ЄРДР та посиленням контролю за реєстрацією заяв та повідомлень громадян про кримінальні правопорушення в правоохоронних органах з листопада 2012 року рівень латентності зменшився.

До н'ятої проблеми можна віднести ще недостатній рівень теоретичної та практичної підготовки реєстраторів органів досудового розслідування, які наділені правом внесення відомостей до ЄРДР.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити певні висновки, а саме:

1. На сьогодні спостерігається стала тенденція, коли в умовах нового КПК України та зміни підходів у реєстрації кримінальних правопорушень, ніхто із працівників правоохоронних органів не знає реального стану справ про стан злочинності у державі.

2. Відкритим залишилося питання як, на якій підставі орган, наділений наглядовими функціями, взяв на себе право формувати державну статистику про стан злочинності в державі, якщо Закон України «Про державну статистику» від 17.09.1992 № 2614–ХІІ прокуратуру такими повноваженнями не наділяв [15]. Хоча ст. 14 Закону «Про прокуратуру» визначено повноваження прокуратури щодо організації обліку кримінальних правопорушень, осіб, які їх вчинили, і руху кримінальних проваджень [16].

3. На жаль, систематична зміна форм звітності, яка спостерігалася протягом 2002-2011 років та спостерігається протягом 2012-2013 років, призводить до труднощів у проведенні порівняльних кримінологічних досліджень щодо стану злочинності та окремих її видів шляхом порівняння статистичних показників за різні періоди часу.

4. Неможливо вибудовувати перспективи протидії злочинності, прогнозувати ситуацію без аналітики, а аналітика не можлива без статистики, а статистика будується на достовірності інформації. Тому при неналежній організації обліково-реєстраційної дисципліни (статистики) спотворюється уявлення про реальний стан злочинності. Також, поділяючи точку зору Бабаєва М.М., вважаємо, що конкретні показники, отримані внаслідок статистичного аналізу та прогнозу, сьогодні повинні розглядатися, скоріше, як умовні [17]. Тому в подальшому при використанні кількісних та якісних показників злочинності для формування статистичних прогнозів обов'язково необхідно використовувати результати конкретних кримінологічних аналізів змісту тих подій, які відбувалися в соціальному, економі-

чному та політичному житті суспільства протягом певного періоду часу.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Голос України. – 2012. – № 90-9.
2. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджене спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України від 17 серпня 2012 року № 69 (із змінами, внесеними наказами ГПУ від 14.11.2012 № 113, від 25.01.2013 № 13 та від 25.04.2013 № 54) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
3. Концепція Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю, схвалена розпорядженням КМУ від 19 вересня 2007 р. № 754-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
4. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. - Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. - К., 2007.
5. Проблеми протидії злочинності: підруч. / Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куп В.М., Лизогуб Б.В., Мірошниченко С.С. та ін. ; за ред. проф. О.Г. Кальмана. – Х., 2010.
6. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов. – Х., 2012.
7. Інструкція про єдиний облік злочинів, затверджена Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною податковою адміністрацією України, Міністерством юстиції України № 20/84/293/126/18/5 від 26.03.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Про затвердження Порядку надсилання інформації про осіб у кримінальних провадженнях та електронних копій судових рішень щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення : Наказ Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України № 91/114 від 27.09.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
9. Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ : Наказ № 115/1046 від 17.11.12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
10. Збірник документів з питань обліку роботи прокурора, статистики та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань / Прокуратура міста Києва. – К., 2014..
11. Інструкція зі складання звіту про роботу органів досудового розслідування, затверджена наказом Генерального прокурора України, Міністра внутрішніх справ України, Голови Служби безпеки України та Голови Державної податкової служби України 15 листопада 2012 року № 110/1031/1037/514 (із змінами, внесеними згідно із спільним наказом ГП, МВС, СБ, Міністерства доходів і зборів України № 20/241/95/11 від 13.03.2013, спільним наказом ГП, МВС, СБ, Міністерства доходів і зборів України № 62/201/102/467 від 17.05.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua>.
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo.
13. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії : Наказ Міністра внутрішніх справ України від 19.11.2012 № 1050, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17.12.2012 за № 2095/22407 (зі змінами, внесеними наказами МВС України № 215 від 05.03.2013 та № 326 від 01.04.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

14. Моніторинговий звіт «Реалізація нового КПК України у першому півріччі 2013 року», підготовлений в рамках проекту за підтримки Програми «Матра» Посольства Королівства Нідерландів. – К., 2013. - 21 с.

15. Про державну статистику : Закон України від 17.09.1992 № 2614–ХІІ (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

16. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

17. *Бабаев М.М.* О пределах статистического анализа динамики преступности / М.М. Бабаев // Государство и право. - 2001. - № 9. - С. 49-53.

Титаренко А.А. Проблемные вопросы изучения количественных и качественных показателей преступности в условиях реформирования уголовно-процессуального законодательства. Обращено внимание на существующие проблемы исследования количественных и качественных показателей современной преступности в Украине в результате принятия нового уголовно-процессуального законодательства и единой системы учёта преступлений. Рассмотрены существующие недостатки новых документов первичного учёта преступлений и способы сокрытия правоохранительными органами уголовных правонарушений от учёта.

Ключевые слова: *статистические показатели преступности, информационно-аналитическое обеспечение, правоохранительные органы, документы первичного учёта.*

Titarenko O. O. Problems of examination of quantitative and qualitative indications of crime in the frame of reforming of criminal procedural legislation. In the article the attention to existing problems of research quantitative and quality indicators of modern criminality in Ukraine as a result of acceptance of the new criminally-remedial legislation and uniform system of the account of crimes is paid. Existing lacks of new documents of the primary account of criminal offences and ways of their concealment are considered by law enforcement bodies. The emphasis is placed that existing system of the Uniform record of criminal offences (F №1), the Uniform register of pre-trial investigation (URPI), maintenance which robots is assigned to bodies of Office of Public Prosecutor, does not give the chance to study today in criminological plan branch aspects of criminality in Ukraine including economic criminality.

By the author it is ascertained in article that regular changes of forms of the static reporting which were throughout 2002-2011 and it is observed throughout 2012-2013 has led to problems of carrying out comparative criminological researches of a condition of criminality and its separate kinds on the bases of comparison of statistics for different time intervals.

The position that further, despite presence of the lacks existing in the official statistics connected with objectivity of display quantitative and quality indicators of criminality, for formation of criminological forecasts without fail it is necessary to consider results of criminological analyses of the maintenance of events which occurred in social, economic and political life of a society on extents of the certain period of time is given reason.

Keywords: *criminality statistics, information-analytical maintenance, law enforcement bodies, documents of the primary record.*

Надійшла до редакції 24.12.2013

Ященко А.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.135(477)

СТАДІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

На підставі аналізу доктринальних точок зору щодо визначення стадій застосування правової норми, у тому числі і кримінально-правової, встановлено стадії застосування заходів кримінально-правового характеру.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, стадії застосування права, стадії застосування норми кримінального права.

Постановка проблеми. Завданням КК України, згідно з ч. 1 ст. 1, є правове забезпечення охорони від злочинних посягань найбільш важливих соціальних цінностей і благ, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили. Покарання, відтак, є основним і важливим заходом державного реагування на злочинні прояви та, водночас, тим фактором, що стримує потенційних злочинців від порушення ними у майбутньому кримінально-правових заборон.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Останнім часом у юридичній літературі дедалі частіше звертається увага на те, що каральні заходи кримінально-правового характеру не виконують у повному обсязі тієї ролі, яка ним відведена у справі протидії злочинності. Як зазначає В.А. Піманов, покарання не є універсальним і кардинальним засобом, а головне – воно абсолютно безсилне у протистоянні загрози безпеки, що виходить від малолітніх та психічно хворих осіб [19, с. 4]. Крім того, криза кримінального покарання змушує сьогодні стверджувати, що окремим напрямом сучасної кримінально-правової політики є застосування до порушників некаральних заходів кримінально-правового реагування, заснованих на заохоченні позитивної посткримінальної поведінки особи, яка пов'язана із вчиненням не лише злочину, але й діяння, що зовні на нього схоже.

Таким чином, можна стверджувати, що ті завдання, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність, можуть бути досягнені не лише застосуванням покарання, а за допомогою інших заходів кримінально-правового характеру. Причому останні мають тенденцію до свого постійного розширення та удосконалення, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета кримінально-правового регулювання, але й гуманізацію всіх сторін суспільного життя.

Як зазначають окремі науковці, які поділяють подібну точку зору,

структуру кримінально-правового впливу складає не лише кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання або його відбування, примусові заходи медичного та виховного характеру, примусове лікування, а й заохочення за зусилля, спрямовані на захист особи, суспільства та держави спричиненням шкоди зловмисникам тощо [2, с. 61].

Процес застосування заходів кримінально-правового характеру пов'язаний із певними послідовними стадіями, щодо переліку яких вже протягом досить тривалого часу не вщухають дискусії не лише серед криміналістів, але і фахівців з теорії права. Пов'язано це у першу чергу із тим, що сьогодні немає єдності у поглядах щодо стадій застосування норми права, у тому числі норми кримінального права.

Свідченням вказаного є наукові праці відомих вітчизняних і російських науковців, зокрема Є.В. Благова, Я.М. Брайніна, Є.М. Вечерової, В.К. Дуюнова, Д.С. Дядькіна, В.М. Кудрявцева, О.В. Наден, А.В. Наумова, А.І. Рарога, М.М. Рибушкіна та ін.

У цьому зв'язку в межах цієї публікації хотілось би висловити деякі власні міркування з приводу виділення можливих стадій застосування регламентованих законом заходів кримінально-правового характеру.

Мета цієї статті, таким чином, полягає у з'ясуванні на підставі аналізу доктринальних точок зору щодо визначення стадій застосування норм права, у тому числі норм кримінального права, можливих стадій застосування заходів кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі, як ми вже звертали увагу, єдності думок стосовно винесеного на розгляд питання немає. Залишається воно дискусійним і в загальній теорії права. Подібного висновку можна дійти на підставі аналізу наукових праць відомих теоретиків права, зокрема С.С. Алексєєва, С.І. Вільнянського, І.Е. Фарбера та ін. Так, С.С. Алексєєв та С.І. Вільнянський усі правозастосовні дії поділяють на три основні стадії: 1) встановлення фактичних обставин справи (аналіз доказів, процес доказування і т. ін.), тобто інформація про факти; 2) вибір і аналіз норми права (встановлення юридичної основи справи); цю стадію утворюють дії з самими юридичними нормами, тобто знаходження точного тексту нормативного акта, перевірка його юридичної сили, тлумачення акта та ін.; сюди ж примикають дії, пов'язані із заповненням прогалин у праві; 3) рішення справи, яке виражене в акті застосування права; тут на підставі аналізу застосування фактів і юридичних норм виносяться рішення у юридичній справі, яке виражається у правозастосовному акті [1, с. 614-615; 8, с. 17].

Подібним чином визначаються стадії застосування норм права і деякими сучасними теоретиками права [20, с. 81-84]. Натомість І.Е. Фарбер зазначав, що наведені перші дві стадії застосування права такими визнаватися не можуть, оскільки останні теоретично узагальнюють лише одну сторону справи: вони відповідають на питання про те, що повинен попередньо зробити суддя або працівник правоохоронного органу для того, щоб застосувати норму права [26, с. 15-26].

Погляди наведених фахівців з теорії права стали підґрунтям визна-

чення стадій застосування галузевих норм права, зокрема норм кримінального права. Так, А.В. Наумов зазначає, що перша стадія правозастосовної діяльності полягає у дослідженні дійсних фактичних обставин. Другою стадією правозастосовного процесу є встановлення кримінально-правової норми, яка підлягає застосуванню, перевірка дійсності норми, дії у часі і просторі, а також її тлумачення. Прийняття рішення по суті як остання стадія застосування кримінально-правової норми є завжди вирішенням питання про кримінальну відповідальність і покарання у тому чи іншому аспекті: про притягнення особи до кримінальної відповідальності, про призначення покарання винному у вчиненні злочину, про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [18, с. 45, 55]. Подібний підхід поділяє і А.В. Мадьярова та деякі інші науковці [14; 6, с. 23; 15, с. 104-105; 16, с. 137]. З деякими власними уточненнями подібну точку зору також поділяє і Я.М. Брайнін [5, с. 105]. М. М. Рибушкін у цьому аспекті зазначає, що особливості правозастосування полягають в тому, що воно, по-перше, пов'язане завжди з одночасною реалізацією двоякого роду норм: норми, що визначає компетенцію правозастосувача, і норми, регулюючої те суспільне ставлення, у рамках якого виникло юридичне питання (справа), вирішуване правозастосувачем. Причому сам правозастосувач не є безпосереднім учасником цього суспільного відношення, його роль зводиться до надання спеціальної владної допомоги іншим суб'єктам права.

Крім того, на відміну від решти видів індивідуально-правового регулювання, правозастосування, як правило, пов'язане з доведенням, тобто з тією процесуальною діяльністю, яка полягає у виявленні, дослідженні, встановленні наявності або відсутності фактів і обставин, до яких необхідно прикласти заборонну правову норму, що реалізовується. Ця діяльність є процесуальною, вона регламентується процесуальними нормами. Процесуальне доведення – єдиний шлях пізнання тих фактів, які підлягають встановленню у даній юридичній справі. Нарешті, якщо при всіх різновидах індивідуально-правового регулювання мають місце індивідуально-правові приписи, то при правозастосуванні вони переростають в правозастосовні акти з усіма їх зовнішніми і змістовними атрибутами. Такі правові акти, які містять індивідуально-конкретні державно-владні приписи, виносяться компетентними органами в результаті вирішення юридичної справи [22, с. 89-91].

З іншого боку, В.М. Кудрявцев, визначаючи місце кваліфікації злочинів у процесі застосування норм права, зазначає, що, для кваліфікації злочинів необхідно насамперед правильно встановити фактичні обставини справи, зрозуміти зміст кримінально-правової норми, з'ясувати юридичну силу відповідного джерела тощо. У процесі кваліфікації всі ці обставини неодноразово перевіряються і уточнюються. Однак вказані дії самі по собі не складають зміст процесу кваліфікації, а лише створюють для нього необхідні передумови (умови), що забезпечують правильне застосування закону. Поняття кваліфікації ближче стоїть до останньої стадії процесу застосування норми права: прийняттю рішення і виданню акта, що закріплює це рішення. Класифікація входить у цю стадію, але повністю з нею не співпадає. Для застосування кримінально-правової норми необхідно вста-

новити не лише наявність у діях обвинуваченого певного складу злочину, але й вирішити питання про можливість і необхідність застосування покарання або настання інших правових наслідків. Кваліфікацією злочинів процес застосування кримінально-правової норми не закінчується.

Таким чином, кваліфікація злочинів є лише одним з етапів застосування норми кримінального права, який полягає в прийнятті рішення про те, яка саме кримінально-правова норма передбачає вчинений злочин, і в закріпленні цього рішення у кримінальному процесуальному акті [12, с. 17-18]. Підтримуючи дослідника, Є.В. Благов зауважує, що встановлення фактичних обставин справи і вибір та аналіз норм права (встановлення юридичної основи справи) є не стадіями (перша та, відповідно, друга) застосування права, а передумовами його застосування, адже здійснення подібних дій має місце до застосування останнього. Відтак, стадії правозастосування слід шукати в самому винесенні рішення про реалізацію кримінального права.

Рішення про реалізацію кримінального права при застосуванні останнього повинно містити подвійний висновок про передбаченість (або непередбаченість) встановлених фактичних обставин у відповідній нормі, і про визначення (або невизначення) заходу кримінально-правового характеру, що в ній міститься. Зрозуміло, що без першого висновку другий неможливий. Таким чином, перша стадія полягає у застосуванні гіпотези, а друга – у застосуванні санкції норми кримінального права. Застосуванням гіпотези необхідно вважати прийняття і закріплення рішення про передбаченість (або не передбаченість) встановлених фактичних обставин умовам, що містяться в ній, для визначення (або невизначення) заходу кримінально-правового характеру, відображеного у санкції.

Застосуванням санкції кримінально-правових норм слід вважати прийняття і закріплення рішення про юридичні обов'язки і суб'єктивні права, що містяться в ній, втілених у певному заході кримінально-правового характеру [4, с. 73, 84-85, 90, 307-308, 502]. О. В. Наден в цьому аспекті зазначає, що застосування гіпотези та застосування санкції (або диспозиції) є обов'язковими самостійними необхідними стадіями кожного випадку застосування норми кримінального права, хоча, у той самий час, дослідниця не згодна з Є.В. Благовим в тому, що можна застосувати або одну тільки гіпотезу або одну лише санкцію [17, с. 217]. Прихильником подібного підходу є й А.І. Рарог [21, с. 14-15].

Висловлюючи своє ставлення до проблеми визначення стадій застосування кримінально-правової норми, зазначимо наступне. Наведені судження науковців, без сумніву, становлять значний науковий інтерес, вони не лише добре продумані, а й належним чином аргументовані. Водночас В.С. Вільнянський вказував, що не слід переносити центр тяжіння з питання про процес застосування права на питання про фактичні результати застосування права, а дії органів влади щодо застосування норм права чомусь об'являти лише підготовчими діями до акту застосування права. Безумовно, акт застосування права буде полягати у тому чи іншому рішенні (в рішенні або вирокі суду). Але щоб це рішення було правильним, законним, необхідно озброїти орган влади, який виносить рішення, розробленими доктриною

права положеннями про те, як необхідно застосовувати норми права, аби такий результат був досягнутий [8, с. 8]. Ці аргументи дослідник покладав у заперечення точки зору цитованого вище І.Е. Фарбера. Г.Ф. Шершеневич у цьому контексті також зазначав, що найбільш яскраво процес застосування права розкривається в діяльності суду. Так, у судовому рішенні, якщо це тільки не вердикт присяжних засідателів, розрізняються такі складові частини: а) виклад обставин справи, б) мотивування, в) юридичний висновок або рішення у вузькому сенсі слова.

Логічна побудова судового рішення, таким чином, є нічим іншим, як силогізмом, в якому роль великої посилки відіграє норма права, малої посилки – конкретне побутове відношення.

Спроби спростувати силогізmatичну будову судового рішення не можуть вважатися вдалими. Будь-яке судове рішення виявить його логічну природу [27, с. 699-704; 28, с. 34-82]. Вказані складові судового рішення і є, таким чином, відображенням стадій застосування норми права. Отже, так звані «підготовчі дії», про які говорять цитовані науковці (встановлення фактичних обставин справи та вибір і аналіз правової норми), врешті-решт, знаходять своє об'єктивне вираження і закріплення безпосередньо в самому судовому рішенні (обвинувальному вироку суду).

Відтак, можна говорити, що вони складають зміст застосування правової норми. Будь-який обвинувальний вирок суду складається із вступної, мотивувальної та резолютивної частини. У вступній частині вироку, як відомо, вказується, що він постановляється ім'ям України, зазначаються найменування суду, місце та час його постановлення, склад суду тощо. Мотивувальна (описово-мотивувальна) частина містить формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину, форми вини та мотивів злочину; обставини, які визначають ступінь винності, та докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного підсудного, із зазначенням мотивів, за якими суд відкидає інші докази; у разі визнання частини обвинувачення безпідставною – докази цього і т. ін. У резолютивній частині – формулюються остаточні висновки суду про винність чи невинність обвинуваченого, кваліфікацію злочину, призначення покарання і з інших питань, що підлягають вирішенню у зв'язку з остаточним вирішенням долі кримінальної справи. Резолютивна частина вироку повинна ґрунтуватися на описово-мотивувальній частині та впливати із неї. Неприпустимими є протиріччя між описовою та резолютивною частинами вироку [24, с. 642-644, 648].

Отже, під час судового провадження встановлення фактичних обставин справи та вибір і аналіз правової норми є «невід'ємними атрибутами» остаточного висновку суду щодо кваліфікації кримінального правопорушення і призначення конкретного виду та розміру покарання, сформульованого у резолютивній частині вироку. Якщо вказані «підготовчі дії» виключати зі змісту процедури застосування права та вважати їх передумовами такого застосування, то судове рішення за своєю структурою повинно складатися лише із рішення у вузькому сенсі слова, тобто тільки з резолютивної частини.

Як, зокрема, зазначає Н.Ф. Кузнецова, кваліфікація на стадії встановлення події злочину (мається на увазі перша стадія правозастосовної діяльності, тобто встановлення фактичних обставин справи) при всій її фрагментарності і варіативності є вельми важливою для уникнення на подальших етапах правозастосування кваліфікаційних помилок [13, с. 55-56]. Нарешті, відомий російський науковець М.С. Таганцев зазначає, що судова діяльність при обранні покарання, насамперед, починається із встановлення ознак вчиненого винним злочинного діяння. Визначивши, згідно з обставинами справи, юридичні властивості вчиненого винним злочинного посягання, його склад і знайшовши закон, який повинен служити підставою для застосування до винного покарання, суддя переходить до з'ясування умов, що впливають на міру відповідальності, і до визначення розміру цього впливу у порядку і за правилами, встановленими кожним законодавством особливо [23, с. 367, 379].

Що стосується посилань науковців на положення п. 2 ч. 1 ст. 367 КПК України 1960 р. та п. 4 тієї ж статті з приводу розмежування встановлення фактичних обставин справи та застосування норм кримінального права, іншими словами – виведення перших за межі процесу застосування [17, с. 214], зазначимо, що у цьому разі слід розрізняти неправильне застосування положень кримінального і кримінального процесуального закону. У п. 2 ч. 1 ст. 409 КПК України (п. 2 ч. 1 ст. 367 КПК України 1960 р.) йдеться саме про неправильне застосування положень кримінального процесуального закону [25, с. 523-524]. У свою чергу, неправильне застосування кримінального закону нерідко має місце в результаті саме помилок у застосуванні кримінально-процесуального закону: неповноти дослідження обставин справи, важливих для вирішення питань кваліфікації та призначення покарання, односторонньої оцінки доказів і т. ін. [25, с. 523-524]. На це звертають увагу і деякі вітчизняні науковці [11, с. 859]. Тут лише зауважимо, що як у першому, так і в другому випадку неправильне застосування закону (КК та КПК України) завжди пов'язано із встановленням й оцінкою фактичних обставин справи.

Наведене, таким чином, дає підстави стверджувати, що, оскільки в основі застосування норми права лежать правила силогізму, процес правозастосовної діяльності не може бути не пов'язаний із: 1) встановленням фактичних обставин справи; 2) вибором і аналізом норми права; 3) рішенням справи у вузькому сенсі слова. Зазначені стадії застосування норми права цілком можуть характеризувати і стадії застосування будь-якого заходу кримінально-правового характеру. Є.М. Вечерова вказує, що для застосування заходів кримінально-правового впливу на злочини необхідними є дві умови: 1) факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом та встановленого відповідним компетентним органом, яке містить усі ознаки складу злочину; 2) вказівка на конкретний захід у кримінальному законодавстві, тобто його нормативне закріплення [7, с. 126]. Не виключено, що під вказаними умовами дослідниця мала на увазі саме стадії застосування заходів кримінально-правового характеру. Якщо це так, то, продовжуючи думку автора, зазначимо, що ці

дві стадії призводять до появи третьої – відповідного у справі рішення, яке знаходить вираження у правозастосовному акті.

Щодо співвідношення структури норми-припису і стадій правозастосовної діяльності, зазначимо, що два основних елемента правового припису (гіпотеза та диспозиція або санкція), за справедливим зауваженням А.А. Алексеєва, співпадають із вказаними першими двома стадіями цієї діяльності: 1) гіпотеза – зі встановленням фактичних обставин справи, тобто з кваліфікацією забороненого кримінальним законом діяння; 2) диспозиція (норма Загальної частини КК) або санкція (норма Особливої частини КК) – із вибором і аналізом норми права, тобто з вибором певного заходу кримінально-правового характеру [1, с. 615].

Звернемо також увагу на один важливий момент. У процесі правозастосовної діяльності у більшості випадків компетентний орган в силу системності права застосовує в одній справі не одну, а декілька юридичних норм. Тому на практиці рішення юридичних справ виражається, як правило, в побудові не одного, а декількох силогізмів [1, с. 660-661; 8, с. 11].

Наприклад, за таємне викрадення чужого майна (крадіжка) передбачається кримінальна відповідальність за ст. 185 КК (норма права). Так, Г., скориставшись відсутністю О. на робочому місці, викрав у неї із сумки гроші у сумі 5000 грн. (достовірно встановлений факт); висновок – обвинувальний вирок суду із засудженням вчиненого винним злочину, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України, та призначенням покарання у виді штрафу в певному розмірі (50 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, далі – НМДГ) за його вчинення. У цьому випадку судом застосовано норму-припис Особливої частини КК (ч. 1 ст. 185 – її гіпотеза і санкція) і, водночас, норму-припис Загальної частини КК (ст. 53 – її гіпотеза і диспозиція), оскільки покарання призначено саме у виді штрафу.

Подібний приклад, але за іншою статтею кримінального закону, наводиться С.С. Алексеєвим при розкритті змісту третьої стадії правозастосовної діяльності [1, с. 660-661]. Особливістю застосування гіпотези будь-якої норми-припису Загальної частини КК (мається на увазі конкретний захід кримінально-правового характеру) є те, що її застосування співпадає із застосуванням гіпотези норми-припису Особливої частини КК. Іншими словами, застосування гіпотези-норми припису Особливої частини КК є фактичним застосуванням гіпотези норми-припису Загальної частини КК, що є формою вираження конкретного заходу кримінально-правового характеру. Ці процеси дзеркально відображають один одного.

Аналіз зазначених стадій застосування заходів кримінально-правового характеру виходить за межі даної публікації і може бути предметом подальших наукових розробок. Тут окремо звернемо увагу лише на те, що рішення суду, як заключна стадія застосування норми права, являє собою не лише розумовий висновок, не тільки логічне судження. Як зазначає С.І. Вільнянський, правосуддя не можна звести лише до інтелектуального процесу, правова норма містить у собі не лише думку, але й веління, вона являє собою вираження волі, що підтримується державою. Тому застосування права і, зокрема, судові рішення (або вирок) являє собою акт волі. За-

стосування правової норми тягне за собою певні наслідки для особистості і майна сторін. Воно не може обмежуватися правилами формальної логіки. Застосовуючи право, органи влади, зокрема суд, зобов'язані враховувати політичне значення норми, практичні результати її застосування і низку інших обставин, наприклад майновий стан сторін тощо [8, с. 10-11].

Іншими словами, при застосуванні переважної більшості заходів кримінально-правового характеру уповноважений орган (суд) зобов'язаний керуватися відповідними встановленими законом правилами. Це означає, що поряд із застосуванням відповідних норм-приписів Загальної частини КК України (наприклад норм, що встановлюють види кримінальних покарань – ст. 53-64 КК), суд одночасно зобов'язаний застосовувати і норми-приписи, які закріплюють загальні та спеціальні засади їх призначення, якщо такі встановлені (ст. 65, 68-72 КК). Призначення в обвинувальному вирокі певного розміру штрафу як виду покарання (50 НМДГ) у наведеному нами випадку саме і свідчить про те, що суд застосував положення ст. 53 та 65 КК України. На подібні аспекти застосування покарання звертає увагу Д.С. Дядькін та інші науковці [3, с. 124; 10, с. 288-289; 18, с. 76].

Висновок. Таким чином, процес застосування заходів кримінально-правового характеру (норми-припису Загальної частини КК), який здійснюється паралельно із процесом застосування норми-припису Особливої частини КК, завершується призначенням, заміною, пом'якшенням, продовженням, припиненням, а також визначенням юридичних наслідків вчиненого злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК, тобто обранням виду та розміру покарання, обранням виду примусового заходу медичного та виховного характеру, визначенням підстав та умов примусового лікування, звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання та його відбування тощо. Цей процес завжди пов'язаний із такими основними стадіями: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) вибір й аналіз норми права; 3) рішення справи у вузькому сенсі слова.

Бібліографічні посилання

1. *Алексеев С. С.* Собрание сочинений: в 10 т. – Том 3: Проблемы теории права : курс лекций. – М. : Статут, 2010. – 781 с.
2. *Андрющенко І. М.* Звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом / І. М. Андрущенко // Наше право. – 2004. – № 2. – С. 60-66.
3. *Биктимеров Э. Л.* Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Э. Л. Биктимеров, Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2009.
4. *Благов Е. В.* Применение уголовного права (теория и практика) : монография / Е. В. Благов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 505 с.
5. *Брайнин Я. М.* Уголовный закон и его применение : монография / Я. М. Браинин. – М. : Юридическая литература, 1967. – 240 с.
6. *Бурчак Ф. Г.* Квалификация преступлений : монография / Ф. Г. Бурчак. – К. : Политиздат Украины, 1983. – 141 с.
7. *Вечерова С. М.* Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / С. М. Вечерова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 124-126.

8. *Вильнянский С. И.* Применение норм советского социалистического права / С. И. Вильнянский // Ученые записки Харьковского юрид. ин-та им. Л. М. Кагановича. – 1956. – Вып. 7. – С. 3-18.
9. *Дядькин Д. С.* Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход : монография / Д. С. Дядькин. – СПб., 2006. – 510 с.
10. *Козаченко О. В.* Кримінально-правові заходи в Україні : культурно-антропологічна концепція : монографія / О. В. Козаченко. – Миколаїв, 2011. – 504 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шуміла. – К. : Юстініан, 2012.
12. *Кудрявцев В. Н.* Общая теория квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1972. – 352 с.
13. *Кузнецова Н. Ф.* Проблемы квалификации преступлений : лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / Н. Ф. Кузнецова; научн. ред. и пред. акад. В. Н. Кудрявцева. – М. : Издательский Дом «Городец», 2007. – 336 с.
14. *Лупинская П. А.* Решение в уголовном судопроизводстве : теория, законодательство, практика : монография / П. А. Лупинская; 2-е изд., перераб. и допол. – М. : Норма, Инфра-М, 2010. – 240 с.
15. *Мадьярова А. В.* Разъяснения Верховного Суда Российской Федерации в механизме уголовно-правового регулирования : монограф. / А. В. Мадьярова. – СПб., 2002.
16. *Минникес И. А.* Индивидуальное правовое регулирование: проблемы теории и практики : монограф. / И. А. Минникес. – Иркутск : Ин-т законодат. и прав. инф-и, 2008. – 160 с.
17. *Наден О. В.* Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. – Х. : Право, 2012. – 272 с.
18. *Наумов А. В.* Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики) : учебное пособие / А. В. Наумов. – Волгоград : Высш. следств. школа МВД СССР, 1973. – 176 с.
19. *Пимонов В. А.* Теоретические и прикладные проблемы борьбы с общественно опасными посягательствами средствами уголовного права : монография / В. А. Пимонов. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 336 с.
20. *Погребной И. М.* Теория права : учебное пособие / И. М. Погребной; 3-е изд., испр. и доп. – Х. : Основа, 2003. – 128 с.
21. *Рарог А. И.* Настольная книга судьи по квалификации преступлений : практик. пособие / А. И. Рарог. – М., 2006. – 224 с.
22. *Рыбушкин Н. Н.* Запрещающие нормы в советском праве : монография / Н. Н. Рыбушкин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1990. – 113 с.
23. *Таганцев С. Н.* Русское уголовное право. Часть Общая : курс лекций / С. Н. Таганцев. – Т. 2. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.
24. *Тертишник В. М.* Кримінально-процесуальне право України : підруч. / В. М. Тертишник; 5-те вид., доп. і перероб. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.
25. Уголовный процесс : учебник / под ред. В. П. Божьева; 3-е изд., испр. и доп. – М. : Спарк, 2002. – 704 с.
26. *Фарбер И. Е.* О применении норм советского социалистического права / И. Е. Фарбер // Советское государство и право. – 1954. – № 4. – С. 15-26.
27. *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права : учебник / Г. Ф. Шершеневич. – Т. 4. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1910. – 814 с.
28. *Шершеневич Г. Ф.* Применение норм права / Г. Ф. Шершеневич // Журнал министерства юстиции. – 1903. – № 1. – С. 34-82.

Ященко А.Н. Стадии применения мер уголовно-правового характера. На основании анализа научных точек зрения относительно стадий применения правовой нормы, в том числе и уголовно-правовой, устанавливаются стадии применения мер уголовно-правового характера.

Ключевые слова: меры уголовно-правового характера, стадии применения права, стадии применения нормы уголовного права.

Yashchenko A.M. Stage of application of measures under criminal law. Based on a review of scientific points of view regarding stages of application of the legal norm, including

criminal law norm, stages of application of measures under criminal law is established.

The process of application of criminal law measures (rules-prescription of the General Part of the Criminal Code), which is carried out in parallel with the process of applying the rules-prescription of the Criminal Code, is completed with the appointment, replacement, mitigation, continuation, termination, and also determining the legal consequences of a criminal offense or similar to it acts or socially dangerous offense under the Special Part of the Criminal Code, ie selection the kind and amount of punishment, selection species of compulsory measures of medical and educational nature of the grounds and conditions for compulsory treatment, exemption from criminal liability or punishment and serving it and others. This process is always associated with the following main stages: 1) establishing the facts of the case; 2) the selection and analysis of the rule of law; 3) the solution of the case in the narrow sense.

Keywords: *measures under criminal law, stages of application of the law, stages of application of criminal law norm.*

Надійшла до редакції 25.12.2013

Гузоватий О. І.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.352

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз наукових позицій вчених щодо криміналізації суспільно небезпечних діянь, визначено суть і поняття підстав криміналізації, їх систему та особливості, а також названо конкретні підстави криміналізації при запровадженні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у чинному кримінальному законодавстві України.

Ключові слова: *криміналізація, підстави криміналізації, принципи криміналізації, суспільно небезпечне діяння, злочин, Конвенція ООН проти корупції, Конвенція, стаття 20 Конвенції, незаконне збагачення, службова діяльність.*

Постановка проблеми. Країни, які розвиваються, втрачають близько 20-40 млрд доларів щорічно в результаті хабарництва, незаконного привласнення коштів чи майна та інших корупційних злочинів. Часто найбільш помітним проявом корупції є збагачення корумпованих державних посадових осіб. Боротьба з корупцією зазнає великих проблем, особливо коли необхідно довести факт давання чи одержання хабара. Навіть тоді, коли посадова особа визнана судом винною у вчиненні корупційних злочинів, повернення активів, здобутих злочинним шляхом, є складним завданням.

У зв'язку із цим деякі країни (Франція, Бельгія, Швейцарія, Ірландія, Фінляндія, Данія, Португалія, Австралія, Китай, Індія, Пакистан, Непал, Камбоджа, Республіка Корея тощо) намагаються зміцнити свій національний кримінально-правовий арсенал боротьби з корупцією, що в подальшо-

му виявляється у запровадженні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення [1]. Винятком не стала й Україна, яка криміналізувала таке діяння, як незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) [2].

Розібратися, якою мірою кримінально-правова новела відповідає науковим поглядам на криміналізацію діянь і наскільки точно Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» та Конвенція ООН проти корупції відбивають сутність цього явища та розвивають положення, що містяться в кримінально-правовій забороні, покликано це дослідження.

Факт визнання незаконного збагачення суспільно небезпечним явищем та злочином, а також встановлення за нього певного покарання – це репресивно-правове реагування держави на болоче для неї та суспільства заподіяння шкоди найбільш важливим благам. Такими благами є відносини, які забезпечують авторитет, порядок здійснення державної служби, цілі й завдання установ та організацій публічного та приватного сектора, встановлений (нормативно закріплений) порядок їх функціонування. Здійснюється таке реагування шляхом законодавчого визнання суспільно небезпечного незаконного збагачення злочином (криміналізації) та встановлення за нього покарання певних видів та розмірів (педалізації).

Криміналізація (франц. *criminalisation*, лат. *criminalis*) в цілому становить собою процес визнання суспільно небезпечного діяння злочином. Хоча у юридичній літературі можна зустріти й інші визначення цього поняття. Зокрема, С. Тарарухін під криміналізацією розуміє віднесення тих чи інших дій (бездіяльності) до злочинних, якщо раніше вони такими не вважалися, з визначенням в Особливій частині КК України конструктивних ознак складу злочину та можливого покарання за його вчинення [3].

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що проблеми криміналізації суспільно небезпечних діянь були предметом наукових досліджень провідних російських та українських вчених, зокрема, Н. Алієва, М. Бажанова, В. Борисова, Ю. Бауліна, І. Гальперіна, О. Герцензона, В. Грищука, Г. Злобіна, С. Келіної, О. Костенко, Н. Кузнєцової, С. Полубинської, В. Куца, В. Комісарова, В. Когана, О. Коробєєва, В. Кудрявцева, В. Навроцького, В. Сташиса, А. Наумова, П. Панченко, В. Тулякова, П. Фефелова, О. Пащенко, В. Тація, В. Тихого, М. Хавронюка, О. Яковлева, Ю. Пономаренко, С. Яценко та ін.

Проте у працях зазначених учених питання дотримання підстав криміналізації дій, пов'язаних з незаконним збагаченням, залишається поза увагою. Сьогодні в межах євроінтеграційних процесів, в яких Україна бере активну участь, відбувається суттєве реформування кримінального законодавства. Останнє пов'язане зі швидкою появою нових кримінально-правових норм (іноді без належного обґрунтування), якими встановлюється відповідальність за дії, караність за які була відсутня раніше. Не є винятком і розширення кримінальної відповідальності за корупційні прояви, в тому числі й за незаконне збагачення.

Метою даної статті є дослідження основних та додаткових підстав криміналізації незаконного збагачення. Так, у якості основних підстав розглядатимуться суспільна небезпечність даного діяння та необхідність у

кримінально-правовій охороні суспільних відносин у сфері службової діяльності, яка виражається в соціальних, економічних, правових та політичних проявах. Серед додаткових підстав криміналізації у даному випадку аналізуватимуться кримінологічно-правові, соціально-психологічні, соціально-економічні підстави.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як перейти до розгляду основних та дотикових підстав криміналізації незаконного збагачення, згадаємо, що засновником теорії криміналізації суспільно небезпечних діянь у кримінальному праві вважається Чезаре Беккарія. На його думку, кримінальний закон, щоб бути корисним суспільству, має відбивати не свавілля законодавця, а об'єктивну суспільну потребу [4], тобто єдиним виміром злочинів є шкода, яку вони заподіюють нації. У подальшому теза про те, що суспільна небезпечність діяння є обов'язковим чинником соціальної зумовленості його криміналізації, була підтримана практично всіма вченими-криміналістами й у сучасній науці кримінального права сприймається майже як аксіома.

Разом із тим подальший розвиток кримінально-правової науки показав, що визнання лише суспільної небезпечності діяння недостатньо для його криміналізації: таке рішення законодавця має бути зумовлене комплексом чинників, що у своїй сукупності є необхідними та достатніми для визнання діяння злочином та встановлення за його вчинення кримінальної відповідальності.

При криміналізації суспільно небезпечних діянь слід додержуватися певної послідовності у прийнятті рішень: першочергово довести (або, навпаки, спростувати) необхідність криміналізації, а лише потім, у разі позитивного вирішення цього питання, здійснювати саму криміналізацію із суворим додержанням принципів, розроблених наукою кримінального права. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне в даній статті дослідити підстави криміналізації незаконного збагачення, так як саме підстави відбивають об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони суспільних відносин.

Наразі серйозною проблемою всієї теорії криміналізації є невиправданий плюралізм у визначенні підстав та принципів кримінально-правової заборони, які зумовлюють допустимість, можливість та доцільність визначення суспільно небезпечного діяння злочинним та кримінально караним. Наявність такого плюралізму в науці призводить до довготривалих безплідних дискусій, а в законотворчій діяльності – до надмірної криміналізації окремих діянь.

У кримінально-правовій науці прийнято виділяти підстави і принципи криміналізації. Під підставою криміналізації деякі автори розуміють суспільну необхідність у встановленні нової кримінально-правової норми. Так, на думку Г.А. Злобіна, підстави криміналізації – це те, що створює дійсну суспільну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення кримінально-правової норми [5].

Підстава – це головний фактор криміналізації (декриміналізації) діянь, оскільки саме вона характеризує необхідність у зміні кримінального законодавства. Підстава відрізняється від інших умов своєю необхідністю.

Тобто підстава – це необхідна умова, з якої обов'язково випливає висновок (у нашому випадку – висновок про необхідність встановлення чи скасування кримінально-правової заборони). Наявність підстави означає наявність дійсної суспільної потреби у кримінально-правовій нормі (або її скасуванні). Без підстави не можна криміналізувати (декриміналізувати) діяння [5].

Ми підтримуємо позицію В.М. Кудрявцева та О.М. Яковлева, які під підставами криміналізації розуміють ті процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей, тобто підстави криміналізації – це те, що створює дійсну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми [6].

П.С. Дагель відокремлює об'єктивні і суб'єктивні підстави криміналізації діянь. Об'єктивними він визнає ступінь суспільної небезпеки, поширеність посягання, неможливість боротьби з ним менш репресивними методами, а суб'єктивними – усвідомлення об'єктивної потреби суспільства у криміналізації злочинних діянь, певний рівень суспільної правосвідомості [7].

П.А. Фефелов називає дві підстави: суспільну небезпеку діяння та умови для забезпечення невідворотності відповідальності [8].

І. Гальперін пропонує не стільки підстави, скільки передумови криміналізації: поширеність конкретних дій і оцінка їх типовості як форми прояву антигромадської поведінки; динаміка здійснення вказаних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують; розмір заподіюваного такими діяннями матеріального і морального збитку; ступінь ефективності заходів боротьби, що застосовувалися; встановлення найтиповіших ознак діяння; оцінка можливості правового визначення ознак певного діяння як елементів складу злочину; виявлення громадської думки різних соціальних груп; визначення можливостей системи кримінальної юстиції к боротьбі з певними діяннями [9].

Зосереджуючи увагу на складності і неоднозначності даної проблеми, В.Н. Кудрявцев та В.Є. Емінов були одностайні в тому, що ця проблема не вирішена в повному обсязі й до сьогодні. Головним є питання, що саме лежить в основі криміналізації: об'єктивні обставини (наприклад, шкідливість певних вчинків) або ж суб'єктивний фактор – політична воля, чиясь думка, розсуд влади (нехай навіть пом'якшений представницькими установами – парламентом і т.п.)? [10].

Аналізуючи наукові позиції провідних вчених щодо підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь, треба підкреслити, що в їхніх поглядах є багато спільного. Але все ж таки найбільш нам імпонує позиція Л.М. Демидової, яка підстави криміналізації розділяє, зокрема, на основні й додаткові [11]. Саме за таким критерієм проведемо наш аналіз.

Основні підстави криміналізації стосуються криміналізації будь-якого діяння, вони є визначальними, необхідними. Їх відсутність не дозволяє визнати діяння злочином. *Додаткові* ж підстави не є необхідними. Вони мають характер уточнення і дають відповідь на запитання, чому необхідна

криміналізація з визначенням саме таких ознак складу злочину, з розташуванням у певному розділі Особливої частини КК України, на певному місці, з прийняттям закону з визначенням діяння як злочин у певний час тощо. При цьому вони тільки підтверджують обґрунтованість визнання певного діяння злочином і надають для цього певні аргументи. Додаткові підстави враховують специфіку певного виду діяння, що визнається злочином, і конкретизують його процес та результат. Останній має вид законодавчої конструкції частини кримінально-правової норми, що розміщується в Особливій частині КК України.

Першою основною підставою криміналізації є така соціально негативна властивість діяння, як суспільна небезпечність. Саме це є фундаментальною підставою криміналізації. До того ж суспільна небезпечність діяння, що криміналізується, повинна характеризуватися таким змістом або ступенем суспільної небезпечності, щоб бути загрозою для об'єктів кримінально-правової охорони (таке діяння завдає не менш ніж істотної шкоди охоронюваним КК інтересам фізичних та юридичних осіб, суспільству або державі або створює загрозу такого заподіяння, проте таке діяння ще не визнається злочином).

Суспільна небезпечність – найголовніша та необхідна умова криміналізації діяння. Наприклад, М.І. Хавронюк навіть називає її єдиною підставою криміналізації діянь (окрім підстави він виділяє також умови криміналізації). Суспільна небезпечність діяння виявляється в загрозі заподіяння або в заподіянні шкоди об'єктам кримінально-правової охорони [12].

У чинній редакції кримінально-правової норми, що закріплена в статті 368-2 КК України, міститься застереження, відповідно до якого одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному, великому чи особливо великому розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам має визнаватися злочином – незаконним збагаченням – лише за відсутності у вчиненому ознак хабарництва. Таким чином, враховуючи, що даний злочин віднесений до групи службових злочинів, а також має спільний об'єкт, предмет та суб'єкту сторону із таким злочином, як одержання хабара, вважаємо, що суспільна небезпека незаконного збагачення зумовлена тим, що воно підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством, побудові та функціонуванню державного апарату; суттєво обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина; порушує принципи верховенства права; призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ, перешкоджає розвитку ринкових відносин, передусім середнього та малого підприємництва, а також надходженню іноземних інвестицій; грубо порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, управлінських структур приватного сектора; надає незаконні привілеї корумпованим угрупованням і кланам, підпорядковує державну владу їх інтересам; порушує принципи соціальної справедливості, невідворотності покарання; нищить духовні, моральні та суспільні цінності; ускладнює відносини з іншими державами і всією міжнародною спільнотою тощо.

Суспільна небезпечність незаконного збагачення службових осіб полягає в тому, що даний склад злочину посягає на суспільні відносини, які становлять зміст правомірної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських формувань, підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності, а також їх авторитет і ділову репутацію, і виражається в неправомірному використанні, перевищенні, невиконанні або неналежному виконанні службовою особою своїх службових повноважень [13]. Усе це підриває можливість діяльності держави щодо утвердження, забезпечення і охорони прав і свобод людини та їх гарантій [14].

Другою основною підставою визнання суспільно небезпечного діяння злочином є необхідність такого виду правової охорони, як кримінально-правова. На нашу думку, це виявляється через соціальну, політичну, економічну, правову потребу.

До даної підстави належать несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не створювали спеціального складу злочину; необхідність впливу за допомогою кримінально-правових заходів щодо запобігання суспільно небезпечним діянням; виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу; схвалення суспільством діяння, яке оголошується злочином; знайдення шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмежити форми і межі цієї діяльності; суттєва і раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може зумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як відповідні можливі суспільно небезпечні дії отримують реальну розповсюдженість; такий розвиток суспільства, котрий визначає нетерпимість, особливу небезпеку деяких дій, з якими раніше доводилось (або можливо було) миритися, але в нових умовах подібні дії опиняються у протиріччі з усім ладом суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викоренення; необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами.

Соціальна необхідність кримінально-правової охорони суспільних відносин формується у суспільстві серед окремих соціальних груп або взагалі у населення країни і підтримується ним. Потреби політичні є складовою кримінально-правової політики держави. Правова потреба виникає, якщо є певні міжнародні зобов'язання щодо криміналізації певного виду суспільно небезпечного діяння, що має, наприклад, транснаціональний характер. Ідеальною для суспільства і держави є ситуація, якщо соціальна, політична і правова потреби криміналізації суспільно небезпечного діяння збігаються. Це свідчить про належний рівень кримінально-правової політики держави, яка відповідає настрою суспільства і збігається з правовими сигналами про необхідність вжиття кримінально-правових заходів у боротьбі із суспільно небезпечними аномаліями або їх попередженні.

У досліджуваному нами питанні суспільна думка щодо корупції неоднозначна взагалі. Так, нарікаючи на корумпованих чиновників і вважаючи себе жертвами корупції, жоден із пересічних громадян, мабуть, дуже рідко, а може, й ніколи не замислювався, чим від цих чиновників відрізняється він

сам, коли намагається вирішити на свою користь будь-які питання шляхом добровільного давання хабара. Пропонуючи чи обіцяючи з власної ініціативи хабар посадовцю, громадяни не перестають впевнено стверджувати, що якщо чиновнику не «дати на лапу», питання не вирішиться. До такого способу вирішення питань вони вже привчили і власних дітей, і навіть онуків, які знають, що в дитячому садочку батьки даватимуть подарунки, щоб за дитиною краще доглядали, у школі – щоб ставили кращі оцінки, а потім – щоб дитину прийняли до ВНЗ, в яких також не обов'язково вчитися. І так триватиме все життя. Звичайно, набагато дешевше заплатити 100 грн працівнику ДАІ, ніж сплачувати офіційний штраф, наприклад, 500 грн [15]. Проте сам факт корупції сприймається суспільством вкрай негативно.

Політичні чинники є найскладнішими, в силу того що вони змінюються у випадку зміни влади чи форм правління, тлумачаться кожним політиком на свою користь, часто використовуються як передвиборчі гасла [16].

Кримінальна політика, враховуючи потреби суспільного розвитку і зростання небезпеки конкретних діянь, у необхідних випадках орієнтує на зміну соціальної оцінки дій, визнаних у свій час протиправними. Останнім часом це особливо яскраво виявляється у зв'язку з оголошенням міжнародною спільнотою рішучості діяти у запобіганні і викоріненні корупції. Однією із форм цієї боротьби є криміналізація так званого незаконного збагачення службових осіб. Ратифікація ж нашою державою як членом-учасником певних міжнародних організацій міжнародно-правових документів тягне за собою відповідні правові наслідки, в т.ч. й визнання тих чи інших (окремих) суспільно небезпечних діянь злочинами.

Антикорупційні ініціативи нової влади знайшли своє загальне відображення у програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Зamoжне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та прийнятих на її реалізацію рішеннях [17].

Правовою підставою криміналізації незаконного збагачення стала ратифікація Україною 18 жовтня 2006 р. Конвенції ООН проти корупції 2003 р., в тому числі й статті 20, яка набрала чинності для нашої держави 1 січня 2010 р. [18].

Як зазначалося вище, додатковими підставами криміналізації є соціально-психологічні, соціально-економічні, кримінологічно-правові підстави. Так, відповідно до умов соціально-психологічного характеру діяння може бути криміналізоване, якщо це зумовлено його явною або відносною аморальністю чи правосвідомістю населення, представників законодавчого і правозастосовних органів.

Погоджуючись з А.І. Коробєєвим, підкреслимо, що кримінально-правова заборона може бути виправданою лише тоді, коли суспільною психологією і правосвідомістю той чи інший різновид відхилення стандартної поведінки сприймається як необхідність кримінально-правової караності [19].

Визнання діянь злочинними не є можливим без урахування соціально-психологічних та історичних факторів, бо без відповідності цих процесів рівню розвитку суспільної свідомості і стану громадської думки норми кримінального права не діятимуть або, діючи тільки завдяки державному

примусу, не будуть виконувати свої функції. Для того щоб норми кримінального закону могли реально впливати на поведінку людей, вони повинні бути соціально-психологічно і традиційно-історично обґрунтованими. М.І. Бобнева у зв'язку із цим вказує: «Будь-які нормативні системи і уложення залишаться формальними склепіннями, якщо не будуть використані ... соціально-психологічні закономірності організації і регуляції поведінки людей і стосунків між ними» [20].

При характеристиці соціально-економічної підстави криміналізації потрібно мати на увазі, що вплив, який здійснюється кримінальним законом, набагато сильніший за вплив, який здійснюється іншими галузями права. Отже, при цьому більше негативних наслідків. Звідси випливає правило пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації: «Встановлення кримінальної караності діяння допустиме тоді і тільки тоді, коли ... позитивні соціальні результати в результаті застосування кримінального права істотно перевищують неминучі негативні наслідки криміналізації» [19].

Висновки. Підбиваючи підсумки вищевикладеного, підкреслимо, що підставами криміналізації незаконного збагачення в чинному кримінальному законі є: 1) суспільна небезпечність незаконного збагачення, яка виявляється в заподіянні чи блокуванні правильної діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремої організації місцевого самоврядування, установи, підприємства, зміст якої визначається національним законодавством, а також авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій тощо; 2) соціальна, політична, правова необхідність у кримінально-правовій охороні суспільних відносин у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема таких, як зміна правлячої верхівки влади, прийняття ряду антикорупційних законодавчих актів, ратифікація Конвенції ООН проти корупції; 3) соціально-психологічна, соціально-економічна підстави.

Таким чином, вищезазначені підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь повністю відтворені законодавцем при запровадженні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Наприкінці зазначимо, що для визнання суспільно небезпечного діяння злочином одних підстав недостатньо. Необхідно, щоб запровадження нової норми, якою криміналізується діяння, здійснювалося з дотриманням принципів криміналізації, які розроблені кримінально-правовою теорією.

Бібліографічні посилання

1. On the Take: Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruptio, by Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger. Overview (Про криміналізацію незаконного збагачення у боротьбі з корупцією / Л. Музіла, М. Моралес, М. Матіас, Т. Бергер. Огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.barnesandnoble.com/w/on-the-take-lindy-muzila/1111764054>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (станом на 18.09.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
3. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К., 2001. – Т. 3. – С. 392–393.

4. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккариа. – М., 1939 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.koob.ru/beccaria_cesare/o_prestupleniah_i_nakazaniyah.
5. *Прозументов Л.М.* Общественная опасность как основание криминализации (декриминализации) деяния / Л.М. Прокументов // Вестник Воронежского ин-та МВД России. – 2009. – № 4. – С. 18–24.
6. *Семикин М.В.* Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження : монографія / М.В. Семикин ; за заг. ред. проф. В.П. Ємельянова. – Х., 2003.
7. *Дагель П.С.* Условия установления уголовной наказуемости / П.С. Дагель // Правоведение. – 1975. – № 4. – С. 68–74.
8. *Фефелов П.А.* Общественная опасность преступного деяния и основания уголовной ответственности. Основные методологические проблемы / П.А. Фефелов. – М., 1972.
9. *Гальперин И.М.* Наказание: социальные функции, практика применения И.М. Гальперин. – М., 1983.
10. *Кудрявцев В.Н.* Криминология и проблемы криминализации / В.Н.Кудрявцев, В.Е. Эминов // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 46.
11. *Демидова Л.М.* Криміналізація заподіяння майнової шкоди: поняття, підстави та їх види / Л.М. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х., 2009. – Вип. 18. – С. 53–65.
12. Уголовное право Украины: Общая часть : учебник / отв. ред. Кондратьев Я.А. ; под ред. Клименка В.А., Мельника Н.И. – К., 2002.
13. *Задорожний А.А.* Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності / А.А. Задорожний // Право і безпека. – 2012. – № 2 (44). – С. 110.
14. Конституція України. – Х., 2006. – Ст. 3.
15. *Мельничук І.* Окремі аспекти застосування Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / І. Мельничук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1. – С. 101–108.
16. *Яценко Н.* Інтерв'ю з Президентом Центру економічного розвитку / Н. Яценко // Дзеркало тижня. – 2005. – № 21 (549). – 4 черв.
17. Про першочергові заходи на 2010 рік щодо реалізації основних положень Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада" : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1725-р від 23 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://document.ua/pro-pershochergovi-zahodi-na-2010-rik-shodo-realizaciyi-osno-doc31433>.
18. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18.10.2006 р. № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/251-16>.
19. *Антонов Д.А.* Теоретические основы криминализации / Д.А. Антонов // Черные дыры в Российском Законодательстве. – 2002. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2002/2/rantonov/rantonov.asp>.
20. *Бобнева М.И.* Социальные нормы и регуляция поведения / М.И. Бобнева. – М., 1978.

Гузоватый А. И. Основания криминализации незаконного обогащения по уголовному законодательству Украины. Проводится анализ научных позиций ученых относительно криминализации общественно опасных деяний, определяются сущность и понятие оснований криминализации, их система и особенности, а также называются конкретные основания криминализации при введении уголовной ответственности за незаконное обогащение в действующем уголовном законодательстве Украины.

Ключевые слова: криминалізація, основания криминализации, принципы криминализации, общественно опасное деяние, преступление, Конвенция ООН против коррупции, Конвенция, статья 20 Конвенції, незаконное обогащение, служебная деятельность.

Guzovaty O. I. Grounds for criminalization of unlawful enrichment under criminal legislation of Ukraine. This paper analyzed scientifically scientists concerning the criminalization of socially dangerous acts, defined the concept of materiality grounds criminalization of their system and features, as well as certain specific grounds for

criminalization when introducing criminal liability for unlawful enrichment in the current criminal legislation of Ukraine.

The grounds for criminalization of illicit enrichment in the current criminal law act are: 1) public danger of illicit enrichment, which results in causing or blocking the normal functioning of the state apparatus, the apparatus of the bodies of local self-government, associations of citizens, private organizations, local governments, institutions, enterprises, the content of which is determined by the national, as well as the authority of the bodies of state power, bodies of local self-government, associations of citizens 2) social, political, legal necessity in criminal law protection of the public relations in the field of performance management and professional activities related to the provision of public services, in particular: the change of the ruling authorities, the adoption by the government anti-corruption legislative acts ratification of the UN against corruption, as well as socio-psychological, socio-economic grounds.

The foundation of the criminalization of socially dangerous acts are fully taken into account by the legislator in establishing criminal liability for illegal enrichment.

Keywords: *criminalization, grounds for criminalization, principles of criminalization of socially dangerous act, crime, the UN Convention against Corruption, Article 20 of the Convention, illegal enrichment, service activity.*

Надійшла до редакції 19.12.2013

Кисельов І. О.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.91

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНИВ УМИСНЕ ВБИВСТВО АБО ЗАМАХ НА НЬОГО: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто та проведено аналіз окремих специфічних рис особи злочинця, який вчинив умисне вбивство або замах на нього. Визначаються конкретні особливості статі, сімейного та соціального статусу. Розглядаються особливості мотиваційної сфери особи злочинця, який вчинив умисне вбивство або замах на нього. Зроблено висновок про окремі відмінності особи такого злочинця від інших осіб, які вчинюють різноманітні злочини насильницької спрямованості.

Ключові слова: *особа злочинця, умисне вбивство, насильницька злочинність, злочинна поведінка.*

Постановка проблеми. Доволі часто у науковій літературі акцентується, що велике значення для запобігання злочинів має вивчення особи, а точніше – особистості злочинця, що їх вчинює. Таке твердження, безсумнівно, є правильним, а тому при дослідженні умисних вбивств та замахів на них вкрай важливо розуміти, які особи їх вчинюють.

Безумовно, обходячи це питання стороною, будь-яке кримінологічне дослідження приречене на невдачу, адже без розуміння сутнісних ознак зазначеної категорії осіб неможливо розробити, навіть на теоретичному рівні, хоча б яку-небудь модель запобігання цим негативним проявам. Тим більше, неможливо вжити дієвих заходів і на практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Необхідно зазначити, що поняття та характерні риси особи злочинця в загальному вигляді є достатньо дослідженими у кримінологічній літературі. Зокрема, даній проблемі присвячені праці А.І. Аванесова, Ю.М. Антоняна, В.С. Батиргареевої, Ю.В. Бауліна, В.В. Василевича, М.Г. Вербенського, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.І. Долгової, В.Ф. Захарова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.В. Копана, О.М. Костенка, Г.Л. Кригера, В.В. Луньова, О.М. Литвака, С.А. Шалгунової, О.М. Яковлева та ін.

Переважна більшість авторів, досліджуючи насильницьку злочинність, в цілому оминають увагою особливі риси особи злочинця, характерні саме для осіб, що вчинили умисне вбивство або замах.

Актуальним є проведене М.Ю. Валуйською дослідження щодо кримінологічної характеристики осіб, що вчинили умисні вбивства за обтяжуючих обставин. Однак сьогодні майже половина умисних вбивств вчинюється не за обтяжуючих обставин (хоча і таких достатньо), а на побутово-дозвільному ґрунті, а особи, винні у таких посяганнях, суттєво відрізняються від тих, хто вчинює умисні вбивства за обтяжуючих обставин.

Метою статті є висвітлення та аналіз основних рис особи злочинця, яка вчинює умисні вбивства або замах на них, розкриття сучасних особливостей особи злочинця (системи специфічних соціально значущих ознак), що вчинює умисне вбивство або замах на нього.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічній літературі існують різні погляди на поняття «особа злочинця». Так, наприклад, ряд авторів вважає, що особа злочинця – це людина, що винно вчинила суспільно небезпечне діяння, яке заборонене законом і за яке передбачена кримінальна відповідальність [6, с. 144]. На думку А.Ф. Зелінського, про особу злочинця можна говорити лише щодо людини, винної у вчиненні злочину, яка вчинила одне чи декілька умисних, цілеспрямованих, передбачених законом про кримінальну відповідальність дій щодо реалізації загального для неї мотиву [5, с. 22-23].

На думку російських дослідників, особа злочинця – це сукупність соціальних і соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків та відносин, які характеризують особу, яка порушує кримінальний закон, у поєднанні з іншими (неособистісними) умовами та обставинами, які впливають на антигромадську поведінку [8, с. 3-5]. На думку Ю.Ф. Іванова та О.М. Джужи, особа злочинця являє собою сукупність соціально значущих характеристик, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [7, с. 85].

У свою чергу, А.П. Закалюком акцентується на тому, що не можна назвати злочинцем особу та характеризувати її як особу злочинця до того, як у встановленому законом порядку не буде визнано факт вчинення нею злочину. Сукупність соціально-типових ознак, що відрізняють особу злочинця від інших типів особи, не з'являється відразу, після чи під час вчинення злочину, тим більше після вироку суду. Ці ознаки накопичуються

поступово, тривалий час, коли кількісні показники негативних рис перетворюються на нові негативні якості, що набувають суспільної небезпечності, зумовлюють криміногенну мотивацію й у певний момент реалізуються у вчиненні злочину [4, с. 239].

З урахуванням наведених точок зору та важливого, на нашу думку, застереження щодо поступового формування конкретних ознак особи злочинця у достатньо тривалому проміжку часу пропонуємо розглянути найбільш характерні з них стосовно осіб, які вчинили умисне вбивство або замах на нього.

Перш за все, необхідно розпочати з того, що, як свідчать дослідження, переважна більшість осіб, які вчинюють замах або безпосередньо позбавляють іншу особу життя, – це чоловіки (85%). Тим не менш, поряд з іншими видами злочинності, а якщо більш правильно казати – засудженими за іншими статтями Кримінального кодексу, вагому частку злочинців, що посягали на життя людини, складають жінки – відповідно 15%. Цей показник не можна оминати увагою, адже, наприклад, для рецидивної злочинності він не перевищує 5,7-6% [1, с. 224].

Така особливість може мати значення для розроблення системи заходів запобігання таким злочинам, адже необхідно враховувати окремі відмінності у психіці, логіці та поведінці жінок та чоловіків. Застосування окремих запобіжних заходів в цьому випадку повинно корегуватись. Так, наприклад, якщо для жінки стимулювання та заохочення до створення повноцінної сім'ї, турботи про дітей може мати відчутний запобіжний ефект, то для чоловіка за певних обставин – ні, а в окремих випадках, навпаки, призведе до вчинення окремого насильницького злочину.

Важливим елементом, що здатний певною мірою охарактеризувати осіб, які вчинюють посягання на життя, є рівень освіти особи. У побуті зазвичай поширена точка зору (можливо, це пов'язано із тим, що в багатьох кінострічках та передачах факти висвітлюються саме у такій площині), що особи, які вчинюють насильницькі злочини, в тому числі і вбивства, або взагалі не мають освіти, або в кращому випадку закінчили школу чи певну кількість класів. Проведені нами дослідження можуть певною мірою спростувати таку точку зору.

Так, серед осіб, що вчинили умисне вбивство або замах на нього, лише 7% були фактично без освіти (будь-якої), 19% на момент вчинення замаху або вбивства мали базову освіту, тобто закінчили школу. Для переважної більшості осіб, які вчинюють умисне вбивство або замах на нього, характерним є наявність середньої спеціальної освіти, що у відсотковому показнику дорівнює 59%. Наявність вищої освіти для вбивць – скоріше виняток, адже лише 6% винних осіб мали таку на момент вчинення злочину.

Отже, наведені результати свідчать, що для «середньостатистичного» вбивці цілком природною є наявність середньої спеціальної освіти та помірний рівень інтелектуального розвитку. В той же час відсутність освіти та, навпаки, наявність вищої – майже не характерні для осіб, які вчинюють умисні вбивства та замах на них. На нашу думку, це пов'язано із тим, що такі особи в силу притаманних їм окремих особливостей з набагато мен-

шою вірогідністю можуть потрапити у ситуацію, розв'язкою якої стане смерть однієї зі сторін.

Проведений нами аналіз показує, що крім зазначеного особи із вищою освітою, очевидно в силу розумових здібностей та дотримання певних моральних і правових норм, більш здатні уникати конфліктних ситуацій та невідомих компаній, більш виважено ставляться до своїх опонентів, здатні контролювати свою поведінку на більш високому рівні та при виборі способу розв'язання складних життєвих ситуацій найчастіше обирають шлях, який не пов'язаний із позбавленням життя.

У значній кількості проаналізованих ситуацій особи з вищою освітою та високим рівнем інтелектуального розвитку вчинюють умисне вбивство або замах на нього у випадках, коли перебувають у стані емоційного збудження, афекту, викликаному складними ситуаціями, або у випадках, коли заздалегідь спланували вчинення названого злочину. Це, звісно, не надає права в усіх «замовних» чи заздалегідь спланованих убивствах звинувачувати (або шукати за підозрою, якщо вбивство не розкрито) лише осіб із вищою освітою, а у випадках так званих побутових вбивств – не підозрювати. Тим не менш, серед наведених прикладів на практиці виокремлюються реальні закономірності.

На нашу думку, у групі осіб, які мають середню спеціальну освіту, завищена вірогідність вчинення умисного вбивства або замаху на нього пояснюється тим, що такі особи не завжди повною мірою реалізуються у житті, до того ж часто вони зловживають спиртними напоями. Ці чинники у купі з численними причинами і умовами врешті-решт послаблюють сприйняття особи та знижують ступінь усвідомлення можливих наслідків, не стримують окремі прояви протиправної поведінки ще до моменту вчинення злочину.

Характерним прикладом наведеного може бути звичайне побутове вбивство, якому на практиці найчастіше передують численні сварки між членами родини, формування масиву неприязних відносин між ними. Таким чином, винна в майбутньому особа часто починає з протизаконного насильства або образ (побої, постійні конфлікти), таким чином непомітно входячи у такий стан повсякденного існування, який певною мірою знижує її здатність передбачити у майбутньому злочинні наслідки свого вчинку.

Тим не менш, необхідно наголосити, що освіта, звісно, не є криміногенною ознакою особи злочинця і ніяким чином окремо не визначає її злочинну діяльність у майбутньому, але має суттєвий вплив на якість життя особи та підлягає обов'язковому вивченню, адже у купі з іншими причинами та умовами залежить від вірогідності майбутньої злочинної діяльності особи.

Необхідно, на нашу думку, зазначити окремі закономірності щодо сімейного стану особи злочинця, що вчиняє умисні вбивства або замах на них. Переважна більшість осіб не одружена – 56%; водночас доволі великою є частка осіб, які на момент вчинення злочину перебували у шлюбних відносинах (23%); приблизно 15% були офіційно розлучені; у 5% випадків злочини вчинювались вдівцем чи вдовою.

Незважаючи на те, що більш ніж половина злочинців були офіційно не одружені, на практиці часто зустрічаються випадки, коли винна особа була одружена або мешкала із співмешканцем (співмешканкою), однак після тривалих конфліктів розлучалась або припиняла спільне проживання.

Сімейний стан особи перебуває у зв'язку із ще однією ознакою – наявністю дітей. Незважаючи на те, що такі відомості можуть бути розцінені окремими науковцями як несуттєві, насправді вони деякою мірою характеризують особу злочинця. За нашими підрахунками, у переважній більшості злочинців (67%) дітей немає. Відповідно, 33% мали у складі родини дітей на момент вчинення вбивства або замаху. Найчастіше це одна дитина (понад 81% випадків), двоє – у 15% випадків, у 4% – більше двох.

Практична цінність цих відомостей полягає у тому, що в тих випадках, коли йдеться про винну особу жіночої статі, яка вчинила вбивство або замах на нього, найчастіше мається на увазі така особа, яка дітей не має взагалі, в рідких випадках має одну дитину і майже ніколи – двох і більше, тобто такі випадки є непоширеними. Це свідчить, передусім, про потужний запобіжний потенціал (причому і для інших злочинів також), який закладається у свідомість жінки із народженням дитини, а тим більше – декількох. На жаль, наведене вище зовсім не характерно для чоловіків. Нам не вдалось виявити таких закономірностей, на відміну від інших.

Актуальність проблеми насильницьких злочинів, особливо проти життя людини, свідчить про майже зворотній ефект наявності дитини в родині для окремої категорії осіб. Для осіб чоловічої статі, які не працевлаштовані, не займаються соціально корисною діяльністю, часто зловживають спиртним, наявність дитини – скоріше тягар, ніж фактор стримування. Дитина в таких сім'ях до повноліття або, точніше, до моменту окремого проживання дітей та батьків, навпаки, каталізує (суттєво збільшує вірогідність) і без того «плідне» підґрунтя до вбивства або замаху, будучи в такому випадку «проміжним ланцюгом» між сварками та з'ясуванням стосунків між батьками. Тому у таких випадках для особи, яка, наприклад, зловживає спиртними напоями, доволі поширеним є «рішення» у стані сп'яніння раптово, через розлучення ліквідувати фізично, тобто просто вбити «подразник», а саме особу, яка постійно виказує неподобство та неповагу. При чому після цього більшість осіб насправді розкаюються у вчиненому, не розуміють, чому так трапилось.

Слід зазначити, що серед усіх осіб, які вчинюють умисні вбивства або замах на них, 87% не займаються корисною трудовою діяльністю. Тобто для потенційних вбивць характерною є наявність тотального безробіття, причому безробіття не через відсутність робочих місць та проблеми на ринку праці, а через власне небажання займатись корисною діяльністю. У результаті проведеного М.Ю. Валуйською дослідження з'ясовано, що серед осіб, які вчинили умисне вбивство за обтяжуючих обставин, майже половина (42,4%) осіб є працездатними, але не працюють і не навчаються [2, с. 9].

Необхідно зазначити і те, що для таких осіб найбільш характерними є тимчасові заробітки, при цьому незлочинного походження. На практиці поширені випадки, коли особи могли для забезпечення себе їжею та спир-

тними напоями працювати на будівництві без офіційного оформлення, однак з огляду на відсутність системності у їх трудовій діяльності, на нашу думку, вважати їх працевлаштованими недоцільно.

Відповідно до наведених вище даних, 13% злочинців були працевлаштовані. Найбільш характерними професіями для даної категорії осіб є трудова діяльність охоронців підприємств, працівників АЗС тощо.

У даному випадку, на нашу думку, доречно говорити, що врешті-решт відсутність роботи так чи інакше призводить до підвищення криміногенного рівня особи і явно збільшує ймовірність вчинення нею умисних злочинів найрізноманітнішої спрямованості. Особа, яка вчинює умисне вбивство або замах на нього, переважним чином не працює і не займається корисною діяльністю.

Важливою ознакою, яка характеризує особу злочинця для будь-якого виду злочинної діяльності, є наявність або відсутність у нього судимостей. Суттєвою вона є і при дослідженні осіб, які вчинюють умисні вбивства або замах на них. Основною тенденцією, яку можна простежити у цій площині, є те, що більшість злочинців до цього не притягались до кримінальної відповідальності – приблизно 60%. Відповідно, інші 40% вже притягались до кримінальної відповідальності, і цей показник є доволі вагомим. З числа тих, хто притягався до кримінальної відповідальності, 17% були раніше судимі, однак на момент вчинення умисного вбивства або замаху, в силу ст. 89 КК України, вважались такими, що не мають судимості. Останні 23% винних осіб на момент вчинення умисного вбивства або замаху мали судимість.

Цікавим, на нашу думку, є той факт, що при детальнішому вивченні судимостей зазначеної категорії осіб можна виявити окремі закономірності. Так, зокрема, як це не дивно, такі особи найчастіше мають судимість не за насильницькі злочини, і тим більше не за умисні вбивства та тілесні ушкодження, а за окремі злочини проти власності. Безумовну першість серед загального масиву судимостей посідає крадіжка, за яку серед раніше засуджених винних у вбивстві або замаху осіб було засуджено більш ніж 52%, при чому більшість з них мали по дві, а в окремих випадках – і по три судимості за цей злочин.

Друге місце серед наявних судимостей посідають злочини проти здоров'я. Це, зокрема, різні види тілесних ушкоджень переважно середньої тяжкості та тяжких – більше 21% випадків. Серед інших злочинів, за які було засуджено осіб, що в подальшому вчинили вбивство або замах та мали судимість, слід назвати хуліганство (8%), грабежі та розбої (7-8%), згвалтування, вимагання, злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, – по 1% на кожен вид злочину.

Наявність судимості за злочин проти власності, а саме за вчинення крадіжки, свідчить передусім не про насильницьку «вдачу» особи, а про корисливу. Такі особи після відбування покарання за крадіжку, тим більше за декілька крадіжок, остаточно припиняють спроби зайняття будь-якою соціально корисною діяльністю, не працюють, більш ніж у 80% випадків починають зловживати спиртними напоями, що врешті призводить до ос-

таточної соціальної та моральної деградації, розв'язанням якої є вчинення більш тяжкого злочину. З цього можна дійти висновку, що особи, які відбули покарання за крадіжку, мають в обов'язковому порядку незалежно від їх характеристики підлягати запобіжному впливу.

Аналізуючи особливості способу життя злочинця, необхідно наголосити і на окремих відхиленнях, які, на нашу думку, однозначно свідчать про підвищену криміногенність особи. Приблизно у 16-17% випадків особа злочинця, який вчиняє умисні вбивства або замаху, характеризується низкою явно негативних рис способу існування. Серед вивчених нами випадків у 14% простежується явне, систематичне, таке що знайшло відображення навіть у вироку суду, зловживання спиртними напоями. Тобто винні особи не лише час від часу зловживають спиртними напоями, а взагалі фактично кожного дня перебувають у стані сильного алкогольного сп'яніння з нетривалими перервами тверезості. Зрозуміло, такий стан не сприяє цивілізованому вирішенню справ у сварці. Відомі випадки, коли винні особи настільки зловживали, що починали «бачити» змії, чортів тощо.

Так, наприклад, у справі № 1-31/11, яка розглядалася Кіровським районним судом м. Дніпропетровська, О. пояснив, що протягом доби 27.09.07 він разом з потерпілим К. випили десять (!) чи більше пляшок горілки. Перебуваючи у стані сильного алкогольного сп'яніння, О. заснув на бетонній огорожі сходів біля будинку № 114 на вул. Флотській в м. Дніпропетровськ. Й у цей час йому примарилось видіння у вигляді чорта з палаючими очима. Він вирішив вбити цього чорта, але насправді вбив свого знайомого К., який був поруч [3]. Слід зауважити, що по даній справі О. давав різні свідчення, намагався виправдатись, однак, згідно з висновком експерта, О. «...у період інкримінованого йому діяння і зараз (мається на увазі час судового засідання) на хронічне душевне захворювання не страждав і не страждає, виявляв раніше і виявляє психічні та поведінкові порушення внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності ...» [3]. Тобто на практиці цілком реальними є випадки, коли винні особи не мають хронічних психічних розладів, однак в окремих випадках адекватними їх дії назвати важко.

У 5% винних осіб простежується (та підтверджується висновками експертів) явна вольова та емоційна нестійкість, що значною мірою в конфліктній ситуації примножує вірогідність виникнення раптового умислу, спрямованого на позбавлення життя іншої людини.

Серед загальної кількості не менше 3% злочинців відверто, тобто неприховано від інших (сусіди, родичі, знайомі, інші пересічні громадяни), ведуть аморальний та антисуспільний спосіб життя. Це також є, на нашу думку, важливим аспектом для запобіжної діяльності, адже дані про таких потенційно небезпечних осіб можуть бути отримані компетентними органами набагато раніше, аніж такі особи встигнуть реалізувати свій криміногенний потенціал.

Майже у 9% виявляються явні розумові аномалії, зокрема у винних осіб простежується розумова відсталість, підвищена агресія, психопатія тощо.

Мізерна частина осіб, які вчинюють умисні вбивства та замаху, перебуває на обліку у лікаря-нарколога – це лише 3%; на обліку у лікаря-психіатра винні особи, зазвичай, не перебувають взагалі, хоча переважна більшість з них явно потребує уваги з боку названих фахівців.

Можна сказати, що фактично половина осіб, які вчинюють умисні вбивства або замаху на них, за місцем проживання, а у деяких випадках – і за місцем роботи (що є у більшості випадків винятком і аж ніяк не закономірністю), характеризуються негативно, інколи – посередньо, хоча вивчення обставин справи, вироку суду й інших матеріалів показує, що за оцінкою «посередньо» найчастіше мається на увазі негативний спосіб співіснування із оточуючими, постійні скандали, сварки тощо. Так, зокрема, за нашими підрахунками, негативною характеристика з місця проживання та роботи є у 47% випадків, позитивною – у 45%.

Це вказує на те, що сучасна проблематика вчинення умисних вбивств та замахів на них набагато глибша та ширша, а тому не можна обмежуватись у запобіганні цьому явищу лише тими факторами, що характеризують особу з негативної сторони. На жаль, багато позитивно характеризованих осіб вчинюють злочини великої тяжкості. Через це встановлення іншого причинного комплексу, який детермінує названі насильницькі злочини, є вкрай актуальним та необхідним, адже наразі поза увагою правоохоронців залишається величезний масив потенційно небезпечних людей.

Дослідження окремих особливостей поведінки особи злочинця, що вчинює умисне вбивство або замах на нього, дозволяє дійти висновку, що у 31% випадків спрямовані на позбавлення життя дії, що вчинюються злочинцем, є холоднокривними, а передуюча їм поведінка – нейтральною, тобто такою, що фактично не виказує ніякого наміру заподіяти шкоду життю чи здоров'ю через деякий проміжок часу. У 20% випадках посягання на життя передувала лайка з жертвою (іноді – свідками) та явне буйство злочинця. Близько 41% злочинців на момент вчинення вбивства чи замаху на нього перебували у стані емоційного збудження, реального розлючення, найчастіше викликаним з боку жертви. Проте не слід виходити з того, що в усіх зазначених випадках саме жертва спровокувала злочин, адже винна особа часто перебуває в стані емоційного збудження або розлючення через ті обставини, що залежать лише від неї та її сприйняття оточуючого середовища, людей тощо.

Для 10% випадків характерною є наявність з боку злочинця провокуючої поведінки, тобто спрямованої на те, щоб «зачепити» жертву образами, принизити її честь та гідність перед знайомими, родичами, тобто спровокувати саме її на протиправні дії, а у відповідь – здійснити посягання. Причому майже в усіх таких випадках злочинець явно не розраховував у майбутньому на непритягнення до кримінальної відповідальності з причин необхідної оборони чи перевищення її меж, однак йому просто була необхідна наявність конфлікту та хоча б якихось дій жертви щодо себе.

Особливо важливе значення для характеристики особи злочинця має мотив вчиненого діяння, який дозволяє розкрити саме внутрішні спонукання особи, більшість з яких зазвичай складно дослідити через їх особис-

тісний характер.

Як показує практика, мотиви умисних вбивств доволі складно з'ясувати. На нашу думку, це пов'язано з тим, що під час розслідування та встановлення відомостей про мотив скоєного часто обмежуються таким загальним формулюванням, як «особиста неприязнь». Можна констатувати, що згідно з даними, отриманими у результаті вивчення кримінальних справ минулих років, у 77% випадків мотивом вбивства була саме особиста неприязнь.

Тим не менш, детальне вивчення матеріалів справ показує, що для більшості випадків визначення у вироку суду мотивів особистої неприязні цілком можливим є встановлення (за матеріалами справи) й інших мотивів, які, хоча і не знайшли відображення у процесуальних документах, але явно мали місце.

Серед мотивів посягання на життя іншої людини слід виділити і такий, як захист від протиправних дій або наявність неадекватної реакції на дії майбутньої жертви – такий, зокрема, був наявний у 33% випадків; близько 10% умисних вбивств та посягань були вчинені через помсту, а у 9% мотивом слугували ревнощі та користь. У менш поширених випадках мотив можна визначити як явно малозначний – 5%, а у 3% – як уникнення відповідальності за вчинене (інший злочин чи правопорушення).

Водночас, окрім встановлення мотиву вчиненого, важливе значення має і момент виникнення умислу, значення якого гостро відчувається саме при дослідженні проблем запобігання. Так, за інформацією, отриманою у ході дослідження, можна констатувати, що у 79% випадків мав місце умисел, який виник раптово та був негайно реалізований. Для 13% випадків характерним був умисел який виник раптово, однак його реалізація була певною мірою відтягнута в часі. Із загальної вибірки у 6% досліджених нами випадків був наявний заздалегідь обдуманий та спланований умисел.

Майже у 75% випадків винними особами визнано повністю або частково вину у вчиненому діянні, однак ця обставина зовсім не означає, що останні добровільно здались компетентним органам або самотійно повідомили про злочин. Серед зазначеної групи випадків повністю визнали вину 46% осіб, які вчинили умисне вбивство або замах, у 27% вина була визначена частково, зокрема були надані пояснення (та обрано модель захисту) про те, що вбивати жертву не було наміру. Натомість 11% винних взагалі не визнали вини без надання пояснень стосовно власної невинуватості, а 16% поряд із цим активно намагались виправдатись.

Висновки. Проведене нами дослідження показує, що злочинцю, який вчинює умисні вбивства, притаманні характерні риси, які його суттєво відрізняють з-поміж інших осіб, які вчинюють різноманітні злочини насильницької спрямованості. Отже, урахування досліджених особливостей сприятиме у подальшому більш ефективному здійсненню запобіжної діяльності у цій сфері.

Бібліографічні посилання

1. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В. С. Батиргарєєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.

2. *Валуйська М. Ю.* Кримінологічна характеристика осіб, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. Ю. Валуйська. – Х., 2002. – 19 с.
3. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 09.04.2011 № 1-31/11.
4. *Закалюк А. П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К., 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки, 2007. – 424 с.
5. *Зелинский А. Ф.* Криминальная психология: науч.-практич. издание / А. Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.
6. Кримінологія : учебник / под ред. И. И. Карпеца, В. Н. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецовой, А. Б. Сахарова. – М. : Юрид. лит., 1976. – 440 с.
7. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов, О. М. Джужа. – К., 2006. – 264 с.
8. Личность преступника / под ред. В. Н. Кудрявцева, Г. М. Миньковского, А. Б. Сахарова. – М., 1978. – 178 с.

Киселев И.А. Личность преступника, совершившего умышленное убийство или покушение на него: кримінологический анализ. Рассматриваются и анализируются отдельные специфические черты личности преступника, совершившего умышленное убийство или покушение на него. Определяются конкретные особенности пола, семейного и социального статуса. Рассматриваются особенности мотивационной сферы личности преступника, совершившего умышленное убийство или покушение на него. Сделан вывод об отдельных различия личности такого преступника от других лиц, совершивших различные преступления насильственной направленности.

Ключевые слова: личность преступника, умышленное убийство, насильственная преступность, преступное поведение.

Kiselyov I. O. Criminal identity who committed intentional murder or attempted it: criminological analyses. The paper discusses and analyzes some specific features of a criminal who has committed murder or attempted it. Identify specific characteristics of sex, marital and social status. The features of the motivational sphere of offender who has committed murder or attempted it. The conclusion about individual differences offender who has committed murder or attempted it from others who commits violent crimes varied orientation.

Of great importance for the prevention of crime is the study of individuals, and even more accurately the offender that commits them. This statement is certainly correct, and therefore investigating murders, and attempted them, it is important to understand that a person commits them.

The paper discusses and analyzes some specific features of a criminal who has committed murder or attempted it. Identify specific characteristics of sex, marital and social status. The features of the motivational sphere of offender who has committed murder or attempted it.

The paper details the features of old people who have committed murder or attempted it. The analysis of social and individual evidences relating to the family, presence of children, employment, lifestyle criminals.

The author discusses the features of the motivational behavior of individuals criminals who committed murder or attempted it. We analyze the behavior when committing murder, defined by its characteristics. Found 40 % of offenders guilty of murder or assassination had criminal records. More than half of them - for acquisitive property crimes, mainly theft of property.

Alleged majority of people, yaks commits premeditated murder or attempted them at home and in the workplace characterized negatively.

Determined that a significant amount of murders perpetrated in a state of intoxication. Many offenders have mental health problems are not exclusive responsibility.

The conclusion about individual differences offender who has committed murder or attempted it from others who commits violent crimes varied orientation.

Keywords: criminal identity, violent crime, criminal behavior.

Надійшла до редакції 01.11.2013

Козак О. В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ ЯК ОЗНАКИ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ЗЛОЧИНУ

Досліджено поняття «майнова шкода», «суспільна небезпечність», проблеми встановлення майнової шкоди та її суспільної небезпечності за Кримінальним кодексом України. Пропонуються шляхи удосконалення законодавства про відповідальність за заподіяння майнової шкоди.

Ключові слова: майнова шкода, суспільна небезпечність.

Постановка проблеми. Тезис про те, що суспільна небезпечність є матеріальною ознакою будь-якого злочину і що без суспільно небезпечних наслідків злочинів не буває, в науці кримінального права можна вважати загальноновизнаним. Змістом суспільної небезпечності злочину є заподіяння об'єктам кримінально-правової охорони шкоди або створення реальної загрози настання шкоди матеріального чи нематеріального характеру. Спричинювана суспільно небезпечними діями матеріальна шкода може бути особистого (фізичного) або майнового характеру. Визначення тяжкості (розміру) шкоди, заподіяної діями, має важливе значення для вирішення питань про наявність або відсутність складу злочину, його кваліфікацію, призначення покарання, відшкодування, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Сьогодні відбуваються інтенсивні процеси з реформування правової, судової та правоохоронної системи України. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в науковому дослідженні змін законодавства, особливо у сферах, що стосуються інтересів широкого загалу. Однією з них є сфера майнових прав та інтересів суб'єктів власності.

За останні роки у Кримінальному, Адміністративному, Податковому кодексах, а також в інших нормативних актах України відбулися суттєві зміни, що стосуються встановлення розмірів майнової шкоди або кількості певних предметів чи майна, що являються предметом протиправних діянь, які визначаються термінами: «істотна», «значна», «велика», «особливо велика», «неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Нерідко при цьому в одному й тому ж нормативному акті законодавцем використовуються однакові терміни для визначення різного розміру майнової шкоди. Існуюча правова база заклала підвалини процесу постійних змін розмірів шкоди та кількісних показників протиправного обігу певних предметів або майна для цілей кримінального, адміністративного, податкового та інших галузей

законодавства України.

Вказані обставини не тільки ускладнюють правильне розуміння та застосування законодавства, але й нерідко унеможливають виконання ним свого основного завдання щодо належного захисту прав та законних інтересів суб'єктів правовідносин. Вказана обставина утворила проблему, яка потребує наукового дослідження та законодавчого вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми.

Питанням визначення розмірів заподіяваної злочином майнової шкоди у своїх роботах приділяли увагу такі автори, як В.А. Владимиров, О.О. Горішний, О.П. Дячкін, В.П. Ємельянов, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, В.Г. Кундеус, П.С. Матишевський, М.І. Панов, В.Я. Тацій, а також багато інших вчених. Але вказані автори питання про майнову шкоду розглядали у своїх працях або у загальнотеоретичному аспекті, або у зв'язку із аналізом конкретних складів злочинів. Комплексного ж та завершеного дослідження проблем встановлення розмірів майнової шкоди як підстави кримінальної відповідальності, ознаки кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочину, а також як обставини, що впливає на суспільну небезпечність злочину та встановлення покарання за нього, в Україні дотепер не здійснено.

Метою цієї статі є визначення понять «шкода», «майнова шкода», «суспільна небезпечність» «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» у кримінальному праві, а також встановлення критеріїв їх визначення та впливу на характер і ступінь суспільної небезпечності діяння, його криміналізацію та встановлення покарань за нього. Результати дослідження розглядаються через призму удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за злочини, наслідком яких є заподіяння майнової шкоди.

Виклад основного матеріалу. Суспільно небезпечні наслідки у вигляді протиправного заподіяння матеріальної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони закінчених злочинів, що посягають на життя та здоров'я особи, власність, встановлений порядок здійснення господарської діяльності, довкілля та інші об'єкти, і норми, якими встановлено кримінальну відповідальність за їх вчинення, за конструкцією мають матеріальний склад. Матеріальну шкоду поділяють на шкоду майнового та особистого (або фізичного) характеру. До шкоди майнового характеру належать: викрадення, знищення, пошкодження майна або спричинення майнової шкоди потерпілій особі в інший злочинний спосіб, наприклад упущена вигода, зниження оціночної вартості тощо. До фізичної – заподіяння людині смерті, тілесних ушкоджень або фізичного болю. Заподіяння злочином матеріальної шкоди відносять до другого типу суспільно небезпечних наслідків, що передбачає руйнівні дії і полягає у повній або частковій втраті об'єктом (предметом) кримінально-правової охорони цінності внаслідок повного або часткового його знищення, пошкодження чи вилучення [1, с. 97].

Для встановлення характеру і ступеня суспільної небезпечності наслідків протиправного діяння у вигляді майнової шкоди або створення реальної загрози її настання необхідно об'єктивно встановити предмет злочи-

ну та його цінність, а також розмір завданої чи тієї, що загрожувала, шкоди, можливість її компенсації, вираженої у певних абсолютних величинах та грошовому еквіваленті, та порівняти її із встановленою у державі певною базовою величиною, якою сьогодні є неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Необхідними умовами для цього є правильні вибір і використання всіх важливих критеріїв оцінки та формули розрахунку такої шкоди. Розрахунок розміру майнової шкоди здійснюється у грошовому еквіваленті. Від результатів оцінки заподіяної або такої, що загрожувала, шкоди залежить правильність встановлення майнових наслідків діяння, його суспільної небезпечності для об'єктів правової охорони, встановлення правової норми, що підлягає застосуванню до винної у його вчиненні особи, притягнення її до справедливої, встановленої законом відповідальності, а також вирішення питання щодо компенсації шкоди.

Під поняттям «шкода» у кримінальному праві розуміють заподіяння об'єктам кримінально-правової охорони певних негативних змін. У деяких нормах для вказівки на суспільно небезпечні наслідки майнового характеру, спричинені злочином, вживається поняття «збитки». Заподіяння шкоди (збитків) може здійснюватись через різні механізми впливу злочинного діяння на об'єкт злочину [2, с. 115]. За тлумачним словником української мови, шкода – це збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, вчинків [3, с. 812].

Найпоширенішим суспільно небезпечним наслідком протиправних діянь є порушення майнових прав власності. Право власності є одним з основоположних прав людини в цивілізованому суспільстві. Статтями 13 та 41 Конституції України передбачається, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, що право приватної власності є непорушним, а держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності.

Ключовими методами захисту прав власності є правові, серед яких важливе місце займає кримінально-правовий. Серед головних завдань Кримінального кодексу закріплено й правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності (ч. 1 ст. 1), а Розділ VI Особливої частини КК «Злочини проти власності» містить п'ятнадцять статей, де визначається, які діяння, що посягають на майно, що є чужою власністю, є злочинними і які покарання мають застосовуватись за них. Крім статей Розділу VI Особливої частини, значна кількість кримінально-правових норм, розміщених в інших розділах Особливої частини, передбачають власність як обов'язковий додатковий безпосередній об'єкт злочину.

Таким чином, захисту конституційного права власності у Кримінальному кодексі України законодавцем приділено значної уваги. Здавалося б, громадяни та суспільство мусили б бути задоволені станом кримінально-правової охорони власності в Україні, але цього не відбувається, бо кількість злочинів проти власності залишається стабільно високою як за абсолютними показниками, так і у загальній структурі злочинності, що відчутно позначається на житті громадян, які втрачають віру у можливість

безпечного володіння своїм майном та здатність держави ефективно захищати їх право власності. Чому так відбувається? Для пошуку відповіді на це питання, не вдаючись до аналізу економічних, соціально-політичних та інших чинників та з метою встановлення рівня досконалості й ефективності законодавства у цій частині, доцільно проаналізувати зміст деяких кримінально- й адміністративно-правових та інших законодавчих норм, якими встановлюється юридична, у тому числі кримінальна, відповідальність за протиправні посягання на власність або від положень яких залежить вирішення питання щодо такої відповідальності.

Поняття «викрадення чужого майна» як правопорушення, за яке встановлюється юридична відповідальність, вживається у ст. 51 КУпАП, а також у ст. 185, 186 КК України, та, з урахуванням змісту диспозиції ч. 1 ст. 51 КУпАП (дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати), ототожнюється з діями, передбаченими ст. 190 і 191 КК. Статтею 51 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за дрібне викрадення чужого майна. Нею передбачено низку альтернативних видів адміністративного стягнення, у тому числі накладення штрафу від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у разі повторного протягом року вчинення правопорушення, передбаченого частиною першою.

В редакції Закону № 1449-VI від 04.06.2009 поняття «дрібне викрадення чужого майна» визначається у ч. 3 ст. 51 КУпАП так: «Викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян». Таким чином, ключовою ознакою дрібного викрадення чужого майна і критерієм його відмежування від викрадення чужого майна як злочину є вартість такого майна на момент його викрадення. А базовою величиною для розрахунку верхнього порогу вартості викраденого майна, що утворює адміністративне правопорушення «дрібне викрадення», визначеної ч. 3 ст. 51 КУпАП, є неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Термін «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» використовується законодавцем як в диспозиціях норм для опису ознак правопорушення (злочину), так і для встановлення розмірів стягнення (покарання) за його вчинення у виді штрафу (наприклад, у диспозиціях та санкціях ст. 51 КУпАП, ст. 185 КК України та багатьох інших). Поняття і розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян визначається у розділах ХІХ «Прикінцеві положення» та ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України: «Якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу ІV цього Кодексу для відповідного року».

Тобто, згідно з п. 5 підрозділу 1 Розділу ХХ «Перехідні положення»

Податкового Кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI, неоподаткований мінімум доходів громадян дорівнює податковій соціальній пільзі, визначеній пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України для відповідного року. Сьогодні Законом «Про Державний бюджет України на 2013 рік» прожитковий мінімум для працездатної особи з 1 січня 2013 р. встановлено на рівні 1104 гривні, а податкова соціальна пільга відповідно дорівнює половині вказаної суми і складає 552 гривні. З урахуванням Розділу XIX «Прикінцеві положення» Податкового кодексу податкова соціальна пільга буде дорівнювати 50% місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленому Верховною Радою на 1 січня звітного податкового року, до 31 грудня 2014 р., а з 1 січня 2015 р. вона має дорівнювати 100% вказаного прожиткового мінімуму.

Отже, вартість майна при дрібному викраденні не повинна перевищувати 0,2 від 552 гр., тобто 110,4 грн., що майже у 6,5 рази перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян у 17 гривень, що використовується для цілей адміністративного та кримінального законодавства для визначення розмірів адміністративного стягнення або кримінального покарання у виді штрафу, а також застосування в інших законах, які містять посилення на неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Для кваліфікації ж злочинів або правопорушень сума неоподаткованого мінімуму, відповідно до п. 5 Підрозділу 1 Перехідних положень Податкового кодексу України, встановлюється на рівні податкової соціальної пільги і на сьогодні становить 552 грн., що у майже у 32,5 рази перевищує базовий розмір у 17 грн. і щороку збільшується, а з 1 січня 2015 р. може становити приблизно 1500 грн., що у 88,2 рази перевищуватиме неоподатковуваний мінімум доходів громадян у розмірі 17 грн., який залишається незмінним.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян у розмірі 17 грн. був встановлений в Україні в 1990-х рр. й дорівнював розміру встановленої тоді мінімальної заробітної плати, яка визначалася базовою для розрахунку розміру дрібного розкрадання у ст. 51 КУпАП в редакції станом на 15.01.1997.

Пізніше законодавець відмовився від використання розміру мінімальної заробітної плати для визначення дрібного викрадення та його розміру і надав перевагу неоподаткованому мінімуму доходів громадян, поняття якого стало використовуватись у двох розуміннях: власне – у розмірі 17 гривень, а також те, яке слід розуміти як податкову соціальну пільгу. На момент прийняття Кримінального кодексу України у 2001 р. поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» вживався лише в одному значенні і становив 17 грн. А тому авторський колектив, який готував законопроект, і законодавець, формулюючи норми Кримінального кодексу України, в частині ознак, що мають значення для кваліфікації злочину, і в частині встановлення за їх вчинення відповідних суспільній небезпечності діяння санкцій у виді штрафу, вживали поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» в такому єдиному розумінні його розміру у 17 гривень. Саме з 2004 р. Законом України «Про Державний бюджет України на

2004 рік» у вжиток було введено поняття «податкова соціальна пільга», яке для цілей адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень стали ототожнювати з поняттям «неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Вказане спричинило процес зростання диспропорції між абсолютними величинами, що охоплюються терміном «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» для вирішення питань щодо злочинного або незлочинного характеру протиправного посягання, визначення значного, великого та особливо великого розмірів як ознак кваліфікованого та особливо кваліфікованого посягання, та неоподатковуваним мінімумом доходів громадян у його первинному і основному значенні, закріпленому Законом.

У 2009 р. це призвело до ситуації, коли через те, що на той час у ст. 51 КУпАП визначалось, що викраденням вважається дрібним, якщо вартість такого майна не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у розумінні податкової соціальної пільги, яка вже на той час становила 302,5 грн., тобто якщо не перевищує 907,5 грн., що значно перевищувала розміри і мінімальної заробітної плати, і мінімального прожиткового мінімуму доходів громадян, а також мінімальної пенсії, встановлених і реально існуючих на той час в Україні.

Ситуація, що склалась протягом 2005-2009 рр., призвела до зростання невдоволення населення та соціальної напруги через бездіяльність держави у питаннях захисту власності від протиправних посягань. Гостро постала необхідність внесення змін до ст. 51 КУпАП. Але вжиті заходи не усунули проблему, а лише частково її послабили, залишивши диспропорцію в оцінці завданої правопорушенням майнової шкоди та застосуванні санкцій за них у виді штрафу.

Вказані недоліки законодавства стали причиною недостатнього правового захисту державою права власності як одного з найважливіших конституційних прав, а тому потребують негайного усунення через зміну тих положень нормативних актів, які створили прецедент подвійного розуміння та використання поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Останній має бути єдиним для будь-яких цілей будь-яких нормативних актів, а також прогнозовано змінюваним, відповідно до стану економіки держави, реальних соціальних стандартів життя населення. У такому випадку використання поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» для будь-яких правових і підзаконних нормативних актів сприятиме їх одноманітному тлумаченню та застосуванню, досягненню їх мети.

Проте є певні сумніви у відповідності змісту вказаного поняття як критерію для визначення величини заподіюваної шкоди законним інтересам потерпілих, особливо фізичних осіб, основні соціальні стандарти життя яких визначаються такими поняттями, як «прожитковий мінімум» та «мінімальна заробітна плата», а не розміром неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, який для більшості з них залишається невідомим.

Висновки. Отже, найбільш відповідним для цілей кримінального та адміністративного законодавства вважається використання поняття «прожитковий мінімум», який найбільш об'єктивно відображає соціальні стан-

дарті життя абсолютної більшості населення країни.

Виходячи з цього, вбачається доцільним проведення комплексного наукового дослідження законодавства України, у тому числі кримінального та адміністративного, в частині використання термінів для визначення розмірів майнової шкоди, розмірів обігу певних предметів, а також критеріїв для їх обрахування з метою забезпечення одноманітного їх визначення, тлумачення і застосування, ефективного захисту прав та законних інтересів людини, держави і суспільства, а також справедливого застосування санкцій щодо винних у порушенні законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Соловйова А. М. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, особливості посягання на власність за кримінальним законом України / А. М. Соловйова // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 94-98.

2. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студентів юрид., спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків : Юрінком, 2001. – 416 с.

3. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Том 3 П-Я. Видання друге, виправлене / укл.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К., 2001. – 864 с.

Козак Е.В. О некоторых проблемах определения имущественного вреда в качестве признака общественной опасности преступления. Исследованы понятия «имущественный вред», «общественная опасность», проблемы имущественного вреда и его общественной опасности по Уголовному кодексу Украины. Предлагаются пути усовершенствования законодательства об ответственности за причинение имущественного вреда.

Ключевые слова: *имущественный вред, общественная опасность.*

Kozak O.V. About some problems of definition of property damage as a sign of social danger of the crime. The author has explored concepts of "property damage", "public danger", problems of property damage and its public danger under the Criminal Code of Ukraine. The ways of improvement of legislation on liability for causing property damage has been offered.

For legislative shortcomings caused insufficient legal protection of property rights by the state as one of the most important constitutional rights and therefore require immediate removal due to changes in the provisions of regulations that set a precedent dual understanding and use of such concepts as "non-taxable minimum incomes of citizens." According to the author, the most relevant for the purposes of criminal and administrative legislation is seen using such concepts as a "living wage", which objectively reflects the standard of living of the absolute majority of the population.

Keywords: *property damage, public danger.*

Надійшла до редакції 23.12.2013

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Захаров В.П.

доктор юридичних наук, професор

Зачек О.І.

кандидат технічних наук, доцент

(Львівський державний

університет внутрішніх справ)

УДК 65.012.8

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗА РАЙДУЖНОЮ ОБОЛОНКОЮ ТА СІТКІВКОЮ ОЧА В СИСТЕМАХ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні тенденції використання біометричних технологій, зокрема ідентифікації за райдужною оболонкою та сітківкою очей, в системах захисту інформації та надано пропозиції щодо їх використання у правоохоронних органах України.

***Ключові слова:** біометрія, методи біометричної аутентифікації, ідентифікація за райдужною оболонкою очей, ідентифікація за сітківкою очей, системи контролю та управління доступом.*

Постановка проблеми. Такі виклики сьогодення, як кібертероризм та кіберзлочинність, спричиняють необхідність подальшого розвитку систем захисту інформації в усіх галузях суспільної практики і, зокрема, в діяльності правоохоронних органів. Одним з перспективних напрямів розвитку систем захисту інформації є використання біометричних технологій.

До теракту в Нью-Йорку 11 вересня 2001 р. біометричні системи доступу використовувалися в основному тільки для захисту військових секретів та найважливішої комерційної інформації [1], і лише 10% громадян США підтримувало ідею біометричної паспортизації. Але після теракту цей показник підтримки різко зріс до 75%, коли відстеження потенційно небезпечних особистостей стало першорядним завданням [2].

На даний час попит на системи, які використовують біометричні технології, значно зріс, розширилася сфера їх використання, вдосконалилися технології, відбулося зниження вартості елементів таких систем, що позитивно впливає на подальший розвиток. Наприклад, до недавнього часу вартість дактилоскопічних систем становила \$ 2000-5000, а після створення мініатюрного мікроелектронного дактилосканера вартість біометричного

захисту комп'ютерів знижена до \$ 50-100 [2]. На думку Рона Веттера, зростання активності досліджень в галузі біометричних технологій пов'язане з наявністю проблем забезпечення конфіденційності під час зберігання та передачі персональної інформації в мережі Internet, а також з розвитком національних програм ідентифікації громадян в різних країнах [3].

Злочинці звертаються до найсучасніших методів здобуття інформації, особливо їх цікавить інформація, яка використовується правоохоронними органами в процесі боротьби зі злочинністю. Тому існує потреба застосування найбільш сучасних методів захисту інформації та проведення наукових розробок у цьому напрямі. Використання біометричних технологій є дуже актуальним напрямом досліджень у сфері захисту інформації. Відтак, необхідно визначити, які з цих технологій є найбільш придатними для застосування у правоохоронних органах з точки зору як надійності, так й економічної доступності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемам використання біометричних технологій для захисту інформації присвячено достатньо публікацій як у відкритих, так і закритих літературних джерелах. Зокрема, це роботи таких вчених, як: В.П. Захаров, В.І. Рудешко, В.С. Барсуков, Г. Двоєносова, М. Двоєносова, С.П. Козирев, А.О. Корченко, Н.С. Мацьків, О.М. Гречишкіна, Г.А. Кухарев, О.В. Дубчак, К.І. Підгайна, Ю.А. Брюхомицький, М.Н. Казарин, А.І. Іванов, І.В. Урсуленко, М.О. Полєнніков.

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що у процесі проектування, створення і експлуатування біометричних систем захисту інформації існують певні недоліки, які знижують ефективність їх функціонування.

Біометричні технології захисту інформації використовують різні параметри особи з метою її аутентифікації. Отже, **метою** даної статті є розгляд сучасних тенденцій використання біометричних технологій, зокрема в системах захисту інформації правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Біометрія – це наукова дисципліна, що вивчає способи вимірювання різних параметрів людини з метою встановлення подібності або різниці між людьми та виділення однієї конкретної людини з множини інших людей [4]. За іншим визначенням, це ідентифікація людини за унікальними, властивими тільки їй біологічними або поведінковими ознаками [1]. Якщо ж говорити про застосування біометрії для захисту інформації, то це використання індивідуальних особливостей людського тіла для ідентифікації особи з метою встановлення її права на доступ до тої чи іншої інформації.

З точки зору поширеності біометричних методик виділяють ідентифікацію: за відбитками пальців, за геометрією обличчя та за райдужною оболонкою ока. Як вважають деякі автори, системи ідентифікації за відбитками пальців займають більше половини ринку біометричних технологій, за геометрією обличчя – 13-18%, за райдужною оболонкою ока – 6-9% [5]. Й значно меншою мірою використовуються такі методики, як ідентифікація за сітківкою ока. Основна причина такого розподілу – це вартість облад-

нання, необхідного для застосування цих методик. Якщо ж говорити про надійність таких способів ідентифікації, то для її оцінки використовуються такі поняття, як FAR (False Acceptance Rate) – характеризує можливість помилкового пропуску особи, яка не має на це права та FRR (False Rejection Rate) – визначає вірогідність помилкової заборони доступу.

Для методу ідентифікації за відбитками пальців FAR становить 0,001-0,1%, а FRR – 0,3-0,9% [5]. Перевагами методу є низька вартість та широкий асортимент обладнання, недоліком – можливість відносно легко сфальсифікувати відбитки пальців [6] або легко пошкодити поверхні пальців, що спричинить відмову в допуску.

Для методу ідентифікації за геометрією обличчя з використанням двох вимірів FAR становить 0,001-0,1%, а FRR – 2,5-9,0%, а з використанням трьох вимірів FAR становить 0,0047%, а FRR – 0,103% [5]. Для двовимірного методу не потрібне дороге обладнання, але є вимоги щодо освітлення та невисокою є надійність. Для трьохвимірного методу недоліком є дороге обладнання, вплив міміки обличчя, але він забезпечує досить високу точність.

Для методу ідентифікації за райдужною оболонкою ока FAR становить 0,00001%, а FRR – 0,13% [5]. Тобто ці показники є найкращими серед сучасних систем біометричної ідентифікації і поступаються лише методу ідентифікації за сітківкою ока. На думку деяких експертів, точність ідентифікації за райдужною оболонкою можна порівняти з ДНК-технологією. Але вартість обладнання є вищою, ніж у розглянутих вище методів. Незважаючи на це, системи ідентифікації за райдужною оболонкою ока використовуються для різноманітних потреб у різних країнах світу, наприклад система відстеження депортованих осіб в Об'єднаних Арабських Еміратах, програма соціальної допомоги афганським біженцям в Пакистані, система прикордонного контролю в голландському аеропорту Скіпхол тощо [3].

Найбільш надійним з практично реалізованих методів вважається метод сканування сітківки ока, тому використовується в системах контролю доступу на особливо секретні об'єкти. Через низький рівень поширення таких систем малою є вірогідність реалізації спроб зламу, проте недоліком є їх висока вартість.

Райдужна оболонка визначає колір ока й у кожної людини має унікальний візерунок, який різниться навіть для правого та лівого ока. Під час ідентифікації за райдужною оболонкою ока отримується відеозображення малюнка райдужної оболонки з відстані 1-1,5 м за допомогою відеокамери, підключеної до комп'ютера з відповідним програмним забезпеченням. Спочатку здійснюється обробка зображення, яке поступає з відеокамери, а потім програма порівнює це зображення з наявними зображеннями в базі даних і приймає рішення про допуск особи. Час ідентифікації цим методом становить 0,3 секунди [1]. Але необхідним є чітко визначене позиціонування ока людини відносно відеокамери. Оскільки розмір зіниць залежить від рівня освітленості, зміна цього рівня може призвести до ускладнень під час ідентифікації. Але в той же час контроль зміни розміру зіниць в невеликих межах, які відбуваються постійно, дозволяє відрізнити живе око від

муляжу. Також ускладнення можуть виникнути внаслідок використання кольорових контактних лінз, можлива навіть фальсифікація за допомогою контактних лінз з нанесеним візерунком райдужної оболонки.

Основним розробником програмного забезпечення в галузі ідентифікації за райдужною оболонкою є компанія Iridian Technologies [5]. Більшість фірм, які розробляють обладнання для такого виду ідентифікації, закупають програмне забезпечення у саме цієї компанії. На території СНД обладнання для ідентифікації за райдужною оболонкою ока виготовляє російське підприємство "Системи Папілон", зокрема це система "Циркон" [1].

Для розпізнавання особи за сітківкою ока використовується малюнок кровоносних судин очного дна, який є унікальним в кожній людині. Для здійснення фотографування кровоносних судин очного дна око повинно бути на деякий час зафіксоване в певному положенні, коли здійснюється підсвічування очного дна через зіницю інфрачервоним випромінюванням малої інтенсивності. Оскільки не кожна людина здатна пройти таку процедуру, а обладнання дороге, метод не набув широкого поширення. Перешкодою до застосування такого методу ідентифікації може бути захворювання особи на катаракту, внаслідок чого відбувається помутніння кришталика. На даний час системи ідентифікації за сітківкою ока виготовляються в одиничних екземплярах для охорони особливо важливих об'єктів.

Такі системи, зокрема, виготовляє фірма "Eyedentify" (США). Обладнанням цього виробника в результаті сканування вимірюється кутовий розподіл кровоносних судин очного дна протягом менше 60 секунд [2].

Висновки. Сьогодні в системах захисту інформації правоохоронних органів України не використовуються методи ідентифікації ані за райдужною оболонкою, ані за сітківкою очей. Враховуючи позитивні та негативні сторони методу розпізнавання осіб за райдужною оболонкою очей, його можна рекомендувати для використання нарівні з дактилоскопічною ідентифікацією. У випадку особливих вимог до забезпечення секретності можна застосовувати сканування сітківки очей. Але з точки зору кращої ергономіки та меншої вартості обладнання бажано використовувати мультибіометричні системи з одночасним використанням аутентифікації за райдужною оболонкою очей та за відбитками пальців.

Бібліографічні посилання

1. *Захаров В. П., Рудешко В. І.* Використання біометричних технологій правоохоронними органами у ХХІ столітті : науково-практ. посіб. / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 440 с.
2. *Барсуков В. С.* Біоключ – шлях до безпеки / В. С. Барсуков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kvartir-remont.com.ua/biokljuch-shljah-do-bezpeki>.
3. *Кузнецов С.* Биометрия на службе охраны правопорядка и безопасности. Обзор журнала Computer (IEEE Computer Society, V. 43, № 2, февраль, 2010) [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://citforum.ru/computer/2010-02>.
4. *Двоеносова Г., Двоеносова М.* Биометрия как наука: метод и способ документирования // Управление персоналом. – 2009. – № 11.
5. *Современные биометрические методы идентификации.* – 11.08.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://habrahabr.ru/post/126144>.
6. *Соя О.* Chaos Computer Club зламують Touch ID. – 23.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vinsee.com.ua/chaos-computer-club-zlamuyut-touch-id>.

Захаров В.П., Зачек О.И. Использование идентификации по радужной оболочке и сетчатке глаза в системах защиты информации правоохранительных органов Украины. Рассмотрены современные тенденции использования биометрических технологий, в частности идентификации по радужной оболочке и сетчатке глаз, в системах защиты информации и даются предложения по их использованию в правоохранительных органах Украины.

Ключевые слова: биометрия, методы биометрической аутентификации, идентификация по радужной оболочке глаз, идентификация по сетчатке глаз, системы контроля и управления доступом.

Zakharov V.P., Zachek O.I. Using identification by the iris and the retina in information security systems of law enforcement bodies of Ukraine. The authors have considered the modern trend of using biometric technologies, in particular authentications on the iris and retina of eyes, in the systems of information protection and given suggestions for their use in law enforcement bodies of the Ukraine.

Due to positive and negative aspects of face recognition method for iris eyes, it can be recommended for use along with fingerprint identification. In case of special requirements to ensure secrecy can be used retina scans. But in terms of better ergonomics and a lower cost of equipment is preferable to use multibiometrical system while using the authentication for eye iris and fingerprint.

Keywords: biometrics, biometric methods of authentication, authentication on the iris of eyes, authentication on the retina of eyes, checking and access control systems.

Надійшла до редакції 21.10.2013

Яновська О.Г.

доктор юридичних наук, доцент
(Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка)

УДК 343.121

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено проблеми реалізації в Україні європейських стандартів надання безоплатної правової допомоги в кримінальному судочинстві. Визначено основні міжнародні засади надання безоплатної правової допомоги. Окрему увагу приділено процедури залучення захисника для надання безоплатної правової допомоги затриманій особі.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, захисник, кримінальне судочинство, право на захист, доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Розбудова української правової держави, для якої людина є головною соціальною цінністю, а її потреби та інтереси – основними критеріями діяльності цієї держави, неодмінно вимагає оновлення законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних правових актів у сфері прав людини. У правовому полі нашої держави повинні набути послідовного розвитку та конкретизації такі основні принципи, на яких базуються взаємовідносини між правовою державою та особою, як: взаємна відповідальність держави та особи; верховенство права та суворе підпорядкування закону діяльності усіх державних органів та поса-

дових осіб; обмеженість та підзаконність державної влади; невід'ємність, непорушність та недоторканність прав і свобод людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемні питання захисту у кримінальному процесі були предметом дослідження в роботах вітчизняних правників, зокрема Т.В. Варфоломєєвої, Я.П. Зейкана, Т.В. Кочевої, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, В.І. Сліпченка, М.І. Сірого, А.М. Тітова, Л.Д. Удалової, О.О. Чепурнова, О.Г. Шило, Ю.П. Яновича та ін. Водночас проблеми надання безоплатної правової допомоги за новим КПК України в наукових джерелах належним чином не висвітлені.

Метою цієї статті є висвітлення окремих проблемних питань надання безоплатної правової допомоги за новим КПК України.

Виклад основного матеріалу. В Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] проголошується право обвинуваченого мати достатні можливості для підготовки свого захисту, який він може здійснювати або особисто, або через посередництво обраного ним самим захисника, або мати призначеного йому захисника безкоштовно. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права також містить принципи правового захисту людини, її прав і свобод [4]. Особливе місце в захисті прав і свобод громадян посідає адвокатура України. За своєю суттю вона є специфічним правовим інститутом, цілеспрямованим на захист прав і свобод громадян.

Як зазначає М.П. Орзіх, “правозахисний механізм стосовно прав і свобод людини включає, поряд із нормативно-правовою, інституціональну частину – органи й організації, для яких спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських організацій) є захист прав і законних інтересів людини і громадянина, й інструментальну – придатні для ефективного застосування засоби охорони й захисту правового положення особи” [5]. Основні положення про роль адвокатів, прийняті Восьмим конгресом ООН із запобігання злочинам у серпні 1990 р. [6], підкреслили значення адвокатури як професійного правозахисного інституту. У цьому документі, зокрема, зазначається, що кожна людина має право звернутися за допомогою до адвоката для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури, а уряд зобов'язаний гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усім особам, що проживають на території держави, а також можливість користуватися юридичною допомогою, яка здійснюється незалежними юристами без втручання в їхню діяльність. Стандарти незалежності юридичної професії, прийняті Міжнародною асоціацією юристів у 1990 р., також затверджують демократичні принципи здійснення адвокатської професії.

Правовою підставою участі адвоката у кримінальному судочинстві є закріплені в Конституції основні принципи здійснення правосуддя в Україні, а саме: право на правову допомогу та право на захист від обвинувачення (ч. 2 ст. 59); право кожного заарештованого чи затриманого з моменту затримання користуватися правовою допомогою захисника (ч. 4 ст. 29);

право підозрюваного, обвинуваченого на захист (ч. 2 ст. 63) та забезпечення цього права (п. 6 ч. 3 ст. 129). Крім того, нормативно закріплено участь адвоката у кримінальному судочинстві, в тому числі і на стадії досудового розслідування, положеннями Кримінального процесуального кодексу України [3], Законом України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність” [9]. Участь адвоката в кримінальному провадженні є важливою гарантією прав і законних інтересів осіб, яких він уповноважений захищати і котрим надає юридичну допомогу, а також є необхідною умовою реалізації конституційного принципу змагальності сторін.

Право громадян на безоплатну правову допомогу вже досить давно закріплено у Конституції та деяких спеціальних законах України, однак реалізувати його у повному обсязі донедавна було неможливо через відсутність узгодженої політики у сфері надання правової допомоги коштом держави. Закон України від 02.06.11 № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» створив правову базу та механізм для реалізації права кожного на правову допомогу у випадках, коли вона повинна надаватись безоплатно [10]. Цей Закон відповідає ряду міжнародних угод, учасницею яких є Україна, зокрема Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р., які зобов'язують держави-учасниці надавати кваліфіковану безоплатну правову допомогу малозабезпеченим особам при обвинуваченні їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Позитивним необхідно визнати прийняття Закону України від 4 липня 2012 р. № 435-р «Про затвердження Концепції Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки» [2], в якій зазначається, що Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про статус біженців, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та інші міжнародні акти передбачають обов'язок держави забезпечити безоплатну та ефективну правову допомогу особам, які її потребують, і встановити мінімальні вимоги до надання такої допомоги.

Європейський підхід у питанні надання безоплатної правової допомоги залишається незмінним і полягає у невід'ємності реального права на правову допомогу та права на реальний доступ до суду, яке, у свою чергу, є ключовою складовою права на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, питання щодо цивільних прав та обов'язків особи або встановлення кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в інтерпретації цього права в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Такий підхід втілюється в низці конкретних принципів, відображених в Резолюції 78 (8) "Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації", прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 2 березня 1978 р. [11].

У Рекомендації К (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасницям «Про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш

ших верств населення» від 8 січня 1993 р. вказується, що держави-учасниці мають: «...3. Сприяти ефективному доступу найбідніших верств населення до судів, зокрема: а) поширенням надання безоплатної правової або інших форм допомоги на всі судові інстанції (цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні, соціальні тощо) та на всі змагальні або незмагальні процеси незалежно від того, в якості кого виступають відповідні особи».

На жаль, в Україні ситуація з наданням безоплатної вторинної правової допомоги до 2012 р. була вельми невтішною. Це призводило до прийняття численних рішень Європейського суду з прав людини проти України щодо порушення вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у частині права на справедливий суд, призначення захисника та забезпечення людей безоплатною правовою допомогою. Як приклад можна навести декілька вирішених Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) справ, у яких він звертає увагу на порушення права на правову допомогу: справи “Бортник проти України” (№ 39528/04 від 27 січня 2011 р.), “Нечипорук та Йонкало проти України” (№ 42310/04 від 21 квітня 2011 р.), “Балицький проти України” (№ 12793/03 від 3 листопада 2011 р.) та ін.

Водночас право на правову допомогу віднесено до конституційних прав як таке, що за статусом є загальним правом кожного. Так, ст. 59 Конституції проголошує: “Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура”.

У статті 4 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» зазначається, що при реалізації права на безоплатну правову допомогу не допускається застосування привілеїв чи обмежень до осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Державна політика у сфері надання безоплатної правової допомоги ґрунтується на принципах: 1) верховенства права; 2) законності; 3) доступності безоплатної правової допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правової допомоги; 5) гарантованого державного фінансування.

У пункті 4 Рекомендації К (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасницям про заходи з полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. зазначається, що жодна зі сторін не має бути позбавлена можливості користуватися послугами адвоката. При цьому у випадках, коли з метою полегшення доступу до правосуддя бажано, щоб особа сама представила свою справу в суді, представництво її інтересів адвокатом не повинно бути обов’язковим.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI також у ст. 25 визначає, що адвокати є суб’єктами надання безоплатної правової допомоги. При цьому оцінка якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної первинної правової допомоги здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безоплатної вторинної правової допомоги – за зверненням органу (установи),

уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів.

У разі неможливості надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатом, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги укладає договір з адвокатом, включеним до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору про її надання. У договорі про надання безоплатної вторинної правової допомоги зазначаються обсяг правової допомоги, строк, протягом якого така допомога надаватиметься, та розмір плати.

Треба зазначити, що адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, може бути замінено лише у разі: 1) хвороби адвоката; 2) неналежного виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору; 3) недотримання ним порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги; 4) виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, чи Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору. Під час заміни одного адвоката іншим забезпечується безперервність надання безоплатної вторинної правової допомоги. Адвокат, який призначається на заміну іншого адвоката, зобов'язаний вжити заходів до усунення недоліків у наданні безоплатної вторинної правової допомоги, які мали місце до його призначення.

Адвокат, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися вимог Конституції України, згаданого Закону, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою, та інших нормативно-правових актів; 2) надавати якісно та в необхідному обсязі безоплатну вторинну правову допомогу; 3) приймати до провадження справи осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, відповідно до договорів, укладених з Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 4) не розголошувати конфіденційну інформацію про особу, яка стала відомою у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги.

Участь захисника у кримінальному процесі є важливою гарантією реалізації конституційного принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист та дотримання законності в ході кримінального судочинства. Допомагаючи підзахисному ефективно реалізувати свої права, адвокат забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 1 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”). Виступаючи як захисник у кримінальних справах, адвокат виконує завдання державної важливості – захист особи від повідомленої їй підозри. Не можна забувати, що право на захист зовсім не є абстрактним правовим поняттям. Це право конкретної фізичної особи на

захист від конкретного обвинувачення; гарантована підозрюваному, обвинуваченому можливість спростовувати підозру всіма передбаченими в законі засобами й домагатись тієї міри справедливості, яку він вважає правильною. Цьому праву кореспондує сукупність норм, що зобов'язують державні органи забезпечити безперешкодне здійснення захисту обвинуваченим. Таким чином, право на захист має особистий характер, будучи особистим правом громадянина.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 був затверджений Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб, відповідно до якого негайно після фактичного затримання особи уповноважена службова особа суб'єкта подання інформації, яка здійснила затримання, повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги відповідному Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги прізвище, ім'я, по батькові та дату народження затриманої особи (якщо вони відомі); час та підстави затримання особи; точну адресу місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою; найменування суб'єкта подання інформації, його поштову адресу, номери телефонів та адресу електронної пошти; прізвище, ім'я, по батькові та посаду особи, що передала повідомлення [8]. Службова особа суб'єкта подання інформації, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання вимог цього Порядку та у разі нездійснення повідомлення про затримання здійснити його самостійно. Треба зазначити, що проблема своєчасного надання правової допомоги затриманій особі загострюється в зв'язку із тим, що у майже у 23% випадків час фактичного затримання не співпадає із часом, зазначеним у протоколі затримання [7]. У разі отримання від особи, яка провадить дізнання, слідчого чи суду запиту про призначення захисника Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний призначити захисника протягом 24 годин з моменту надходження запиту.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що надання безоплатної правової допомоги має розглядатися не як акт благодійності щодо незабезпечених, а як зобов'язання, покладене на суспільство в цілому. При цьому кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу адвоката в судовому провадженні, будучи, наскільки це можливо, вільною у виборі кваліфікованого захисника. Водночас відповідальність за фінансування безоплатної правової допомоги має бути покладено на державу.

Бібліографічні посилання

1. Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод / пер. з англ. – Council of Europe. – Київ, б.р.
2. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки : Закон України від 4 липня 2012 р. № 435-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalaid.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. – К., 2012.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Права людини. Міжнародні договори України. – К., 1992.

5. Орзіх М. П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні / М. П. Орзіх // Право України. – 1992. – № 4. – С. 8.

6. Основные принципы, касающиеся роли юристов. ООН. Конгресс по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (август, 1990, Гавана) : доклад, подготовленный Секретариатом ООН. – Нью-Йорк, 1991.

7. Попередній звіт за результатами дослідження проблемних питань, що виникають у сторони захисту при застосуванні нового кримінального процесуального законодавства : підготовлений Координаційним центром з надання правової допомоги та центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalaid.gov.ua/images/Actual/Results_research.pdf.

8. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 101 – Ст. 3719.

9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.

10. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.

11. Резолюція 78 (8) "Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації": прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 2 березня 1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_132.

Яновская А.Г. Общие принципы предоставления бесплатной правовой помощи в криминальном производстве. Исследованы проблемы реализации в Украине европейских стандартов предоставления бесплатной правовой помощи в уголовном судопроизводстве. Выделены основные международные принципы предоставления бесплатной правовой помощи. Отдельное внимание уделено процедуре привлечения защитника для предоставления бесплатной правовой помощи задержанному.

Ключевые слова: бесплатная правовая помощь, защитник, уголовное судопроизводство, право на защиту, доступ к правосудию.

Yanovska O.G. General principles of providing of free legal aid in criminal proceedings. The article investigates the problems of implementation in Ukraine of European standards for providing free legal aid in criminal proceedings. The author highlights the major international principles of providing free legal aid. Special attention is paid to the process of attracting defense counsel to provide free legal assistance to detainees. The legal basis of the lawyer in criminal proceedings is enshrined in the Constitution of Ukraine in basic principles of justice in Ukraine. The right to free legal aid was enshrined in the Constitution of Ukraine and some special laws, but it was impossible to implement it in full volume because of the lack of consistent policy on the provision of legal aid for public funds. The Law of Ukraine about free legal aid created a legal framework and mechanism for implementation of the right to legal assistance in cases where it should be provided free of charge. European approach to the issue of legal aid remains unchanged and is inseparable real right to legal counsel of his right to effective access to justice. Keep in mind that free legal aid should be seen not as an act of charity on unsecured, as well as the obligations imposed on society as a whole. In addition, each person has the right to have the necessary legal aid in the proceedings, being free to choose qualified counsel. However, responsibility for the funding of legal aid should be imposed on the state.

Keywords: free legal aid, defense counsel, criminal justice, the right to protection, the right to access to justice.

Надійшла до редакції 24.12.2013

Ковбаса В.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТАКТИКИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

Розглядається тактичне забезпечення пред'явлення для впізнання. Висвітлюються організаційно-підготовчі заходи і тактичні прийоми пред'явлення для впізнання підозрюваних в умовах протидії розслідуванню.

Ключові слова: тактичне забезпечення, тактика, пред'явлення для впізнання, слідчі дії.

Постановка проблеми. Одним з основних та складних видів діяльності правоохоронних органів є повне й швидке розкриття і розслідування злочинів та викриття винних у злочинній діяльності. Динамічні зміни у характері злочинності й умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів та методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинності і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності, зростання професійності та жорсткості злочинців.

Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на отримання інформації зі змішаних джерел, займає пред'явлення для впізнання. Слідча практика свідчить, що потерпілі і свідки нерідко залишаються наодинці зі злочинцями. Після порушення кримінальної справи на них тиснуть, їх шантажують, погрожують, а інколи – вдаються до фізичної розправи, навіть убивств. Так, узагальнення оперативно-слідчої практики дозволяє дійти висновків, що на досудовому слідстві злочинці найчастіше здійснювали такі заходи впливу: психологічний вплив (залякування, погрози) – 72%; підкуп – 21%; шантажування – 19%; компрометація – 11%; нанесення тілесних ушкоджень – 8%. Це негативно впливає на освічених осіб, спонукає до відмови від показань, які давалися на початковому етапі досудового розслідування. Вказане вимагає удосконалення тактичного забезпечення пред'явлення для впізнання із урахуванням сучасних потреб слідчої практики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальна тактика пред'явлення для впізнання досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ пред'явлення для впізнання зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Н.Г. Бритвич, М.М. Гапанович, О.Я. Гінзбург,

Г.І. Кочаров, В.О. Коновалова, Ю.М. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчикова, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, З.Г. Самошина, П.П. Цветков, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та інші. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки розглядувана слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання тактичного забезпечення пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення проблемних питань тактичного забезпечення пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування різноманітних видів злочинів, зокрема грабiжницьких та розбiйницьких нападiв, вимагань, згвалтувань, захоплень заручників, викрадення людей та iн., нерiдко виникає необхідність пред'явити особу для впізнання.

Пред'явлення для впізнання є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється. Результати пред'явлення для впізнання нерiдко мають вирішальне значення у кримінальній справі, особливо якщо слідча дія відбувається в умовах протидії розслідуванню. Так, на підставі проведеного анкетування Д.Б. Санакоев дійшов висновків, що 60% оперативних співробітників та 85,7% слідчих серед основних способів протидії досудовому розслідуванню відзначають вплив з боку злочинців на стійкі позиції свідків та потерпілих [1, с. 178].

Загалом, пред'явлення для впізнання являє собою слідчу дію, що полягає у пред'явленні свідкові чи iншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [2, с. 314]. Сутність даної слідчої дії полягає у тому, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порiвнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх тотожність, подiбність або відмінність. Найчастіше на досудовому слідстві для впізнання пред'являють підозрюваних. На підставі проведеного опитування працівників слідчих підрозділів можна дійти висновків, що до найбільш поширених видів впізнання вони відносять: впізнання підозрюваних (обвинувачених) в натурі – 58%; впізнання злочинців за фотографічним зображенням – 32%; впізнання підозрюваних шляхом позавізуального спостереження – 9%; впізнання за голосом та особливостями мови – 1%.

Ефективність та доказове значення результатів впізнання значною мірою залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів та застосуванні низки тактичних прийомів проведення слідчої дії. Правильно обрана тактика впізнання обумовлює об'єктивність та якість усієї слідчої дії взагалі.

Загалом, необхідність пред'явлення для впізнання підозрюваних і обвинувачених може виникнути у випадках, коли:

– підозрювані не були раніше відомі потерпілим або свідкам, але спо-

стерігалися ними у зв'язку зі злочинними подіями;

– підозрювані видають себе за інших осіб або не мають документів, що засвідчують їх особистість, чи пред'явили документи, які їм не належать;

– потерпілі або свідки знали раніше пред'явлених підозрюваних, але не можуть повідомити про них будь-яких відомостей або називають їх неправильно;

– впізнаючий знає особу, яку йому пред'являють, та правильно її називає, але остання заперечує факт знайомства.

Під час досудового розслідування злочинів нерідко (37%) злочинці намагаються зірвати проведення впізнання, чинять протидію досудовому розслідуванню. До основних заходів впливу можна віднести залякування, підкуп впізнаючого, шантаж, компрометацію, погрозу фізичною розправою та ін. Аналіз слідчої практики дозволяє дійти висновку, що неабияку роль у протидії відіграють захисники підозрюваних, які визначають їх лінію поведінки, впливають на свідків.

Отже, якщо у слідчого буде інформація щодо можливого зриву впізнання, він повинен вжити заходів щодо запобігання негативним наслідкам слідчої дії або відмовитись від проведення впізнання. Важливу роль у цьому відіграє використання оперативно-розшукової інформації [3].

На підставі узагальнення слідчої практики можна дійти висновку, що в умовах протидії досудовому розслідуванню під час проведення пред'явлення для впізнання слідчим доцільно використовувати такі тактичні прийоми:

– максимальне скорочення часу проведення впізнання. У цьому випадку усі підготовчі дії необхідно проводити таким чином, щоб виключити вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) зі злочинцями та їх адвокатами, а також з понятими та статистами до початку слідчої дії. Слідчу дію необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу на впізнаючих з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщення, де проводиться впізнання, запрошують свідка (потерпілого), який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять з цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли впізнаючий і підозрювані та їх адвокати знаходяться окремо;

– спостереження за поведінкою свідків та потерпілих. Трапляються випадки, коли емоційна реакція впізнаючого свідчить про те, що він упізнав злочинця, але заперечує це. Причини такої поведінки можуть бути різними (наприклад, побоювання помсти з боку злочинців, які залишилися на волі, або зацікавлених у справі осіб). Тому спостереження слідчого та подальший допит повинні дозволити встановити причини і способи психологічного впливу на суб'єкт впізнання. У тих випадках, коли впізнаючий каже, що не упізнав злочинця, а спостереження за його поведінкою вказує на протилежне, необхідно заспокоїти потерпілого (свідка), дати йому можливість відчути підтримку та захист з боку правоохоронних органів та запропонувати ще раз спробувати упізнати злочинця. Але дії слідчого у таких

випадках не повинні мати навідний характер;

– спостереження за поведінкою підозрюваних. Внаслідок такого спостереження слідчий може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці та їх адвокати намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі (наприклад, намагаються створити загрозливий вигляд, змінити вираз обличчя, ухилитися від заданої пози). Такі дії з боку злочинців повинні негайно припинятися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки. Такою поведінкою злочинці можуть викрити себе, що мають враховувати слідчі і тактично правильно використовувати у подальшому їх допиті;

– проведення впізнання з кожним підозрюваним окремо. Якщо для впізнання необхідно пред'явити декілька осіб (що проходять за одним кримінальним провадженням) одному суб'єкту впізнання, то кожному з них необхідно пред'являти окремо, серед їм подібних статистів. При цьому статисти, які пред'являлися разом з першим об'єктом, не повинні брати участь у подальших впізнаннях. Не можна пред'являти для впізнання декількох осіб одночасно, оскільки:

– значна кількість осіб перешкоджає зосередженню уваги (так, при одночасному пред'явленні трьох осіб загальна їх кількість разом зі статистами повинна складати не менше дев'яти);

– підвищується ризик помилкового впізнання;

– одночасне перебування в одному місці декількох злочинців може призвести до змови між ними і викликати інші небажані наслідки тощо.

У випадках, коли суб'єктів впізнання декілька, а об'єкт один, його пред'являють кожному окремо, причому доцільно кожний раз серед нових осіб.

Застосування науково-технічних засобів створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки факт впізнання, але й «психологічний клімат», у якому воно відбувалось, психологічно впливає на підозрюваних та обвинувачених. Відеозапис ускладнює можливість злочинців негативно впливати на свідків та потерпілих.

Впізнання поза візуального спостереження може проводитися для гарантування безпеки потерпілих (свідків), які впізнають підозрюваних, відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У даному випадку слідчий повинен забезпечити відповідні умови для проведення цієї слідчої дії. До організації впізнання обов'язково залучаються працівники підрозділу, що вживає заходів безпеки, які також можуть брати участь у його проведенні, про що робиться відповідна відмітка у протоколі [4]. Для участі в проведенні впізнання залучається не менше чотирьох понять, які повинні пересвідчитися у можливості такого впізнання і засвідчити таке впізнання (тобто бути одночасно в двох відокремлених місцях). Таке впізнання необхідно проводити у спеціально обладнаних приміщеннях, поділених надвоє перегородкою зі спеціального скла (прозорого з одного боку), з окремими входами;

– впізнання за фотознімками або відеозображенням. Фотознімки із зображенням підозрюваних (обвинувачених) можуть бути вилучені за місцем

їх проживання, у родичів, друзів або з офіційних документів. Необхідно отримувати такі фотознімки, щоб час їх виготовлення максимально наближався до моменту сприйняття потерпілим або свідком тієї чи іншої особи.

Застосування переліченої низки тактичних прийомів дозволить слідчому більш якісно та ефективно провести впізнання.

Доказове значення результатів пред'явлення для впізнання залежить переважно від використання слідчим оперативно-розшукових даних. За період дослідчої перевірки оперативні підрозділи отримують непроцесуальну інформацію про прикмети підозрюваного, знаряддя злочину, ознаки викраденого майна, предмети і документи, тобто тих об'єктів, які будуть пред'являтися для пізнання в разі їх установлення або відшукування [5, с. 54-55].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що слідчий, проводячи впізнання, повинен завчасно визначитися з обсягом доказової інформації, яка підлягає розголошенню. Під час даної слідчої дії присутня значна кількість сторонніх осіб, яких з тактичних або етичних міркувань ознайомлювати з деякими фактичними даними не бажано чи не доцільно. Відтак, слідчий повинен вживати заходів щодо запобігання витоку інформації, що має значення для кримінальної справи.

Висновок. Результати пред'явлення для впізнання є доказом у кримінальному провадженні і, як усі інші види доказів, підлягають оцінці. Слідчий повинен зважено підходити до оцінки результатів даної слідчої дії, висновку про достовірність й об'єктивність впізнання та його доказового значення. Якщо факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у вірогідності, але не відповідає або суперечить іншим фактичним даним, що встановлені у справі, то діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних у кримінальній справі, з метою усунення протиріч. У разі неможливості дотримання усіх кримінально-процесуальних й організаційно-тактичних умов пред'явлення для впізнання слідчий повинен відмовитись від нього та провести інші слідчі дії.

Бібліографічні посилання

1. *Санакоєв Д. Б.* Розслідування торгівлі людьми, вчиненої організованими групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Санакоєв Дмитро Борисович. – Д., 2009. – 256 с.
2. *Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів : Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька.* – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
3. *Кореневский Ю. В., Токарева М. Е.* Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам : метод. пособие / Кореневский Ю. В., Токарева М. Е. – М. : Юрлитинформ, 2000 – 152 с.
4. *Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл :* Головне слідче управління МВС України; НАВС України. – К., 2001. – 32 с.
5. *Тактика проведення оперативно-розшукових заходів та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації : навчально-практичний посібник / Я. Ю. Кондратьєв, Д. Й. Никифорчук, О. М. Сніцар та ін.* – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 60 с.

Ковбаса В.Н. Проблемные вопросы тактики предъявления для опознания в условиях противодействия досудебному расследованию. В научной статье рассматриваются проблемные вопросы тактического обеспечения предъявления для опознания подозреваемых. Раскрываются организационно-подготовительные мероприятия и тактические приемы предъявления для опознания подозреваемых в условиях противодействия расследованию.

Ключевые слова: тактическое обеспечение, тактика, предъявление для опознания, следственные действия.

Kovbasa V. Tactics of presentation for an identification of suspects and defendants in conditions of counteraction to pretrial investigation. This article deals with actual problem questions of tactical support of a presentation for an identification. The author have considered the organizational actions and tactical methods of a presentation for an identification of suspected persons and defendants in conditions of counteraction to pretrial investigation.

A special place among all the investigative actions that are aimed at obtaining information from mixed sources, takes the presentation for identification. Investigative Practice shows that victims and witnesses are often left alone with the criminals. After the criminal enterprises they are affected, they are blackmailed, threatened, and sometimes - to use physical violence. All this has a negative effect on the awareness of inclines to reject testimony that was given at the initial stage of pre-trial investigation. All of the above requires improvement tactful ensure presentation for an identification to meet modern needs investigative practices. The results of the identification parade is evidence in criminal proceedings and, like all other types of evidence, need to be evaluated. The investigator should carefully approach the evaluation of the results of the investigative procedure, the conclusion about the reliability and objectivity of identification and its evidentiary value. If the fact of recognition no doubt in probability, but it does not answer or is in conflict with other factual data that are installed in the production, the work of the investigator should be directed at identifying new evidence in criminal proceedings, with a view to removing inconsistencies. If you can not provide all criminal proceedings, organizational and tactical conditions identification parade, the investigator should give it up and carry out other investigations.

Keywords: tactics, tactical support, tactics, presentation for an identification, investigation actions.

Надійшла до редакції: 18.12.2013

Лисюк Ю.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ЩОДО ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КОРИСТУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИМ ПРАВОМ

Розглянуто питання визначення обмежень у загальному значенні, надано характеристику обмежень у кримінальному провадженні, розглянуто порядок тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом під час здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: права людини, підозрюваний, спеціальне право, тимчасове обмеження, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Однією з основних засад становлення та розвитку правової держави є постійне удосконалення існуючого національного законодавства, пошук ідей та запровадження зовсім нових стратегій розвитку прогресивного законодавства відповідно до найвищих мирових стандартів у галузях права. Україна в цьому напрямі діяльності в останні роки досягла суттєвих зрушень, що значною мірою пов'язане з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу європейського рівня, який спрямований на дотримання прав людини під час здійснення кримінального провадження та свідчить про наміри держави поступово забезпечити відповідність інституту прав людини в Україні найвищим мировим стандартам.

Права і свободи людини в державі становлять фундаментальну цінність, від якої залежить існування не тільки всього суспільства, а й держави в цілому, оскільки людина є тією єдиною ланкою між суспільством та державою, на яку покладено найцінніші функції – розвиток та становлення правової дисципліни. Правова дисципліна залежатиме в першу чергу від відчуття та розуміння людини, що її права, свободи і законні інтереси протягом усього її життя захищені від протиправних посягань, а у разі порушення цих прав – сподівання на те, що держава зробить все можливе для відновлення цих прав.

Тому світова спільнота, і Україна тут не виняток, постійно вживає рішучих заходів щодо належного забезпечення прав людини в будь-якій галузі права, визнаючи одним із основних першочергових напрямів діяльності саме дотримання прав людини. Звичайно, що питань у сфері прав людини надалі стає більше, і навряд чи колись ми зможемо зі стовідсотковою впевненістю сказати, що проблематику дотримання прав людини вирішено, проте це зовсім не означає, що ми не повинні прагнути цього.

У нашій державі, як і в будь-якій іншій, питання дотримання прав людини заслуговують на особливу увагу. Це стосується, зокрема, сфери кримінального провадження: по-перше, ця сфера є специфічною, оскільки зачіпає життя та здоров'я людини, незалежно від того, чи це потерпілий, підозрюваний або звинувачений; по-друге, і це дуже важливо, це діяльність правоохоронних органів, які повинні діяти в рамках закону та приймати рішення в кожному окремому випадку індивідуально на підставі обґрунтованих доказів.

Отже, щоб правоохоронні органи мали можливість приймати рішення на підставі перевірених та обґрунтованих доказів, вони можуть використовувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі накладати певні спеціальні обмеження, спрямовані на припинення та запобігання вчиненню інших кримінальних правопорушень.

Таким чином, особливого значення набувають питання щодо використання заходів забезпечення кримінального провадження як певної міри захисту прав людини, зокрема щодо тимчасових обмежень у користуванні спеціальним правом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню різних аспектів захисту прав людини, у тому числі питанням прав підозрюваного під час здійснення кримінального прова-

дження, приділено значну увагу в науковій літературі, зокрема у роботах Ю.П. Аленіна, О.М. Бандурки, Є.М. Блажівського, Є.П. Бурдоля, Є.Г. Коваленка, В.Т. Маляренка, В.Я. Тація, В.М. Тертишника, В.М. Трофименка та ін.

Мета статті полягає у визначенні порядку та особливостей тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом під час здійснення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм ст. 21 Конституції усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [3]. Водночас нормою ст. 22 Конституції не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод при прийнятті нових або внесенні змін до чинних законів; водночас уточнюється, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [3]. Більше того, нормами ст. 27 Конституції чітко передбачено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [3].

Отже, виходячи із норм Конституції, зазначимо, що звуження змісту та обсягу прав і свобод не допускається, крім випадків, які стосуються припинення протиправних посягань, та за винятком встановлених законом обмежень.

Відповідно до положень ст. 3 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність. Однак ч. 2 ст. 29 зазначеної Декларації передбачає, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [1].

Згідно із положеннями ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, а органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII, передбачено, що ніщо не може тлумачитись як таке, що означає право якоїсь держави, групи чи особи займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод [6].

Отже, з огляду на зазначені міжнародно-правові акти, ніхто не може чинити будь-які дії, спрямовані на порушення прав та свобод людини, однак за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і для захисту прав та свобод інших осіб.

Однак, на наше бачення та враховуючи останні зміни в національному законодавстві щодо захисту прав людини у сфері кримінального провадження, на першочергову увагу заслуговують питання щодо використання заходів забезпечення кримінального провадження з втіленням відповідних тимчасових обмежень для запобігання кримінальним правопорушенням та захисту прав і свобод інших осіб.

Згідно з нормами ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України основним із завдань кримінального провадження є захист особи від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також те, що жодна особа не може бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу та до кожного учасника кримінального провадження повинна бути застосована належна правова процедура [4].

Відповідно до положень ст. 131 КПК одним із заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, є тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом [4]. Вказані обмеження можуть бути використані для припинення кримінального правопорушення чи запобігання протиправній поведінці підозрюваного під час проведення кримінального провадження.

Визначення питань щодо тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом потребує, в першу чергу, окреслення загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Так, відповідно до положень ст. 132 КПК загальними правилами застосування заходів забезпечення кримінального провадження є їх застосування на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Згідно із цією ж статтею КПК застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

- існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

- потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

- може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Також під час розгляду питання про застосування заходів забезпечен-

ня кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються [4].

Отже, з цього можна дійти деякого проміжного висновку, що заходи кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду та тільки у разі наданих слідчим, прокурором обґрунтованих доказів.

Розглянувши загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надалі необхідно детальніше зосередитися на питаннях, які стосуються тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом під час здійснення кримінального провадження.

Положення ст. 148 КПК регулюють загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом.

Так, у разі наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом.

Також нормою цієї ж статті Кодексу передбачено, що тимчасовому вилученню підлягають документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом, як:

- право на керування транспортним засобом або судном;
- право на полювання;
- право на здійснення підприємницької діяльності [5].

З цього приводу треба наголосити, що питання стосовно наявності достатніх підстав чи їх відсутності для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом вирішується в окремому індивідуальному порядку стосовно підозрюваного самим слідчим суддею.

Отже, з цього можна дійти деякого висновку, що слідчий суддя буде самостійно вирішувати всі перелічені питання, результатом чого може бути обмеження прав підозрюваного чи, навпаки, відмова у будь-яких обмеженнях. При цьому постає дуже важливе питання: яким чином слідчий суддя буде вважати, що доказів достатньо, а в якому випадку – ні? На це питання відповісти зразу неможливо, оскільки все залежатиме від ситуації, мотивів та задіяних у кримінальному провадженні осіб. Однак, на наш погляд, односторонніх ухвал з боку слідчого судді або суду чекати не варто.

Як було вже зазначено, тимчасовому вилученню підлягають документи, які посвідчують користування такими спеціальними правами, як право керування транспортним засобом або судном, право полювання та право здійснення підприємницької діяльності.

Враховуючи те, що питання тимчасового обмеження спеціального права є новелами Кодексу та раніше не використовувались, потребують

уточнення деякі питання, а саме перелік документів, які можуть бути вилучені під час накладення певних обмежень.

Відповідно до ст. 15 Закону України “Про дорожній рух” кожний громадянин, який досяг визначеного цим законом віку, не має медичних протипоказань та пройшов повний курс навчання за відповідними програмами, може в установленому порядку отримати право на керування транспортними засобами відповідної категорії [7].

Отже, коментуючи дану статтю, зазначимо, що будь-яка особа, яка досягла відповідного віку, не має певного роду обмежень та пройшла навчання в установленому законом порядку, може отримати право на керування транспортним засобом, при цьому отримавши відповідне водійське посвідчення.

Повертаючись до того, що тимчасовому вилученню підлягатимуть документи на право керування транспортним засобом, на наш погляд, найбільшим показником для слідчого судді або суду буде саме вилучення прав на керування.

Згідно із нормами ч. 1 ст. 12 Закону України “Про мисливське господарство та полювання” право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання.

Відповідно до положень ст. 14 цього ж Закону документами на право полювання є посвідчення мисливця, дозвіл на добування мисливських тварин, відповідний дозвіл на право користування вогнепальною зброєю у разі її використання та інші документи.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час полювання, транспортування або перенесення продукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання [8].

Ця категорія документів, які можуть підлягати тимчасовому вилученню у разі обмеження у користуванні прав підозрюваного, на наш погляд, хоча і складає велику частину, однак все ж меншу за частину документів щодо права керування транспортними засобами.

Остання категорія документів, які підлягатимуть ймовірному вилученню під час здійснення кримінального провадження щодо підозрюваного, це право на здійснення підприємницької діяльності. Норми ч. 1 ст. 42 Конституції, хоча й передбачають, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, однак за винятком обмежень, встановлених законом, в даному випадку Кодексом передбачені відповідні обмеження.

Ця категорія документів, яка також підлягатиме тимчасовому вилученню у разі обмеження у користуванні прав підозрюваного, на наш погляд, теж складатиме достатньо велику частину, приблизно однаково з вилученням прав на керування транспортним засобом.

Зазначені обмеження у користуванні спеціальним правом можуть бути здійснені тільки на підставі рішення слідчого судді під час досудового

розслідування, але на строк не більше двох місяців.

Таким чином, зазначимо, що, незважаючи на те, що розглянуті норми Кодексу є новелами, вони чітко розроблені, конкретні дії слідчого, прокурора та слідчого судді щодо накладення відповідних обмежень детально визначено. Однак існують і конкретні питання, як визначати достовірність та достатність доказів для накладення обмеження, а на це питання можна буде відповісти тільки після напрацювання відповідної практики застосування зазначених норм Кодексу.

Висновки. Розглянувши та проаналізувавши теоретичні аспекти, основні нормативно-правові та міжнародно-правові акти щодо тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом, можна дійти головного висновку, що Кодексом дійсно визначено основні напрями щодо накладення обмежень, однак окремі питання застосування визначених обмежень все ще залишаються.

Це стосується як багатогранності проблем, що можуть виникати під час вирішення питань тимчасового обмеження підозрюваного у спеціальному праві, так і належного забезпечення слідчим, прокурором, слідчим суддею функцій, особливою з яких буде перевірка отриманих доказів та встановлення їх достовірності з огляду на недопущення порушення прав людини.

Таким чином, можна стверджувати, що порядок накладення тимчасових обмежень підозрюваного у спеціальному праві буде залежати від дій правоохоронних органів, оскільки функція вирішення питання щодо достовірності та достатності доказів належить слідчому судді, який, на наш погляд, не буде вирішувати ці питання односторонньо, що, звичайно, гратиме на користь підозрюваного.

Ще однією із вагомих причин певних труднощів, які можуть виникнути на стадії накладення обмежень, є питання практики, оскільки досі належна практична база не напрацьована, а задля цього необхідний час, із плином якого стане зрозумілим стан дотримання прав людини в нашій державі.

Бібліографічні посилання

1. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 215.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня.
5. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 // ВВР України. – 1993. – № 31. – Ст. 338.
8. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 // ВВР України. – 2000. – № 18. – Ст. 132.

Лысюк Ю.В. О временном ограничении подозреваемого в пользовании специальным правом. Рассмотрены вопросы определения ограничений в общем значении, представлена характеристика ограничений в уголовном производстве, рассмотрен порядок временного ограничения подозреваемого в пользовании специальным правом при осуществлении уголовного производства.

Ключевые слова: права человека, подозреваемый, специальное право, временное ограничение, уголовное производство.

Lysyuk Yu.V. About temporal restraint of suspect in using special right. Formation and development of the rule of law is not possible without the constant improvement of already existing and develop new progressive legislation that meets the highest international standards of human rights. Human rights and freedoms recognized in the state of highest social value of which depends not only society but also work as a whole.

After all, protection of human rights is recognized worldwide the most common problems, especially felt in criminal proceedings because the industry encompasses most valuable thing a man can have, and it is her life and health. Ukraine gradually realizes faced with the task and have made considerable progress in this area - taking democratic Criminal Procedure Code. This is an indication that human rights in Ukraine gradually strengthened and Human Rights Institute moves to the highest standards of magistrates.

Measures to protect human rights, both in Ukraine and in other countries around the world rely on the police who have to take decisions having a sound proof, using measures of criminal proceedings.

One of these measures in criminal proceedings is imposing certain specific restrictions aimed at combating and preventing the commission of other criminal offenses, but in some cases and in accordance with law. A feature of these measures is that they are the novels of the new Criminal Procedure Code and had not been used in practice, so the question of imposing special restrictions in the form of removal of certain documents require detailed and thorough investigation.

Thus, the article is devoted to defining the nature of restrictions attempt to more fully describe the types of constraints and their order of use in the course of criminal proceedings.

Keywords: human rights, suspect, a special law, temporal restraint, criminal proceedings.

Надійшла до редакції 29.10.2013

Малярова В.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.851

ТАКТИКА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СТАТЕВИХ СТОСУНКІВ

Здійснено аналіз тактики планування розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Досліджено взаємозв'язки між плануванням та організацією розслідування злочинів.

Ключові слова: розслідування, кримінальне провадження, планування, організація, тактика.

Постановка проблеми. Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Розслідування злочинів – специфічна пізнавальна та організаційно-тактична діяльність, сутність якої обумовлена

особливостями формування доказової інформації і встановленим законом порядком її одержання. Одним з видів організаційної діяльності слідчого є планування розслідування у кримінальному провадженні, що останнім часом було предметом досліджень в роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, О.М. Васильєва, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін.

Проте залишається актуальним питання криміналістичного аналізу тактики планування дій слідчого в контексті розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, що і становить мету написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне дослідження планування розслідування злочинів потребує паралельного аналізу співвідношення цього поняття із суміжними категоріями. В першу чергу, йдеться про таку категорію, як організація розслідування.

Аналіз існуючих визначень організації розслідування злочинів з очевидністю свідчить про взаємозв'язок між нею та плануванням розслідування. У криміналістичній науці ця проблема вирішувалась і вирішується по-різному [1, с. 60-63]. Переконані, що планування є важливою передумовою, організаційною основою розслідування злочинів, засобом, що забезпечує упорядкованість розслідування, дією, спрямованою на забезпечення успіху розслідування, і має переважно організаційний характер. Воно є методом організації розслідування злочинів [2, с. 6-7].

Розглянемо загальні риси й особливості організації та планування розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Нормативно планування розслідування закріплено на рівні відомчих правових актів. Зокрема, у п. 2.4 Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування МВС України, затвердженої Наказом МВС від 09.08.2012 № 686, зазначено, що слідчий планує свою роботу таким чином, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, в яких він проводить досудове розслідування. З цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування кожного кримінального провадження [3].

В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженій Наказом МВС України від 14.08.2012 № 700 (далі – Інструкція), зазначено, що матеріали оперативно-розшукових справ розглядаються під час оперативної наради за участю начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Одночасно розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який затверджується начальниками слідчого та оперативного підрозділів [4].

З наведеного випливає правильний з процесуальної і тактичної точок

зору висновок, що слідчий не повинен складати план проведення необхідних оперативно-розшукових заходів. У даному випадку слід вести мову про те, що план має складатися слідчим спільно з оперативним працівником (працівниками).

Планування розслідування у кримінальних провадженнях про злочини проти моральності у сфері статевих стосунків може стосуватися як окремих його етапів, так і розслідування в цілому. Особливо важливе значення має планування початкового етапу розслідування. Це обумовлено тим, що на цьому етапі вирішуються такі визначальні тактичні завдання, як встановлення місця перебування потерпілих і підозрюваних, затримання злочинців, збору доказів їх вини.

Однією з особливостей планування розслідування злочинів цього виду є те, що їх розкриттям і розслідуванням займаються, як правило, слідчо-оперативні групи (СОГ). В Інструкції зазначається, що діяльність СОГ здійснюється на підставі планів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, в яких відображаються версії вчинення кримінального правопорушення, конкретні виконавці та терміни виконання [4]. Тому в підготовці плану повинні брати участь всі члени групи під керівництвом слідчого, який прийняв провадження. У плані повинен бути передбачений розподіл обов'язків між членами групи. Поряд зі складанням загального плану розслідування кожен з членів групи планує свою роботу в межах поставленого перед ним завдання і відповідно до покладених на нього обов'язків.

Практика розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків свідчить про можливість планування розслідування і за іншою схемою. Після розподілу обов'язків між членами групи спочатку складаються індивідуальні плани розслідування, а після їх корегування – загальний план діяльності всієї групи. Такий підхід до планування обумовлений певною пріоритетністю оперативних дій на початковому етапі, коли основним завданням є отримання оперативними працівниками достатніх даних про вчинення саме злочину даного виду, місце знаходження і стан здоров'я потерпілих та інші важливі обставини, які дозволяють розпочати роботу з підготовки тактичної операції із затримання підозрюваних.

Ефективна організація діяльності слідчої групи за участю оперативних працівників можлива лише за наявності налагодженої взаємодії всередині групи. У згаданій Інструкції зазначається, що оперативні працівники, включені до складу СОГ, щотижнево інформують слідчого – керівника СОГ про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів, а на його вимогу надають документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи.

Кожен учасник групи повинен знати результати не тільки своєї роботи, але й аналогічні результати інших членів групи, щоб мати ясне і цілісне уявлення про стан розслідування. Для цього керівнику групи слід регулярно проводити наради, на яких члени групи обмінювалися б отриманою інформацією, знайомилися з відео-, фотоматеріалами, у тому числі з висновками експертів. Знання кожним членом групи перебігу розслідування

кримінального провадження в цілому полегшує систематизацію матеріалів, забезпечує можливість прогнозування слідчої ситуації, дозволяє доповнювати план розслідування новими процесуальними діями та оперативно-розшуковими заходами. Керівникові групи доцільно складати зведені таблиці, схеми і графіки, які відображають результати розслідування і розкривають структуру злочинної групи, зв'язки між її учасниками тощо.

Таким чином, неможливість безпосереднього сприйняття кожним слідчим і оперативним працівником усієї доказової й орієнтуючої інформації компенсується ефективною організацією взаємообміну інформацією всередині слідчої групи і координацією дій її членів.

У ході планування проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій члени СОГ повинні визначити оптимальний варіант черговості їх проведення, керуючись не лише організаційними, але й тактичними міркуваннями. Це означає, що з позицій невідкладності перевагу треба віддавати проведенню дій і заходів, несвоєчасне здійснення яких може призвести до знищення або зміни доказів та їх джерел.

Як правило, в першу чергу проводяться дії, які забезпечують перевірку усіх або більшості висунутих версій, оскільки без них подальша робота стає безсистемною. Крім того, при визначенні черговості необхідно враховувати організаційний фактор, який обумовлює необхідність одночасного провадження кількох дій або заходів в одному місці або з однією особою.

Плануючи строки проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, потрібно постійно пам'ятати про небезпеку, яка загрожує життю і здоров'ю потерпілих.

При плануванні розслідування кримінальних проваджень про злочини проти моральності у сфері статевих стосунків слід пам'ятати, що ця діяльність має відзначатися оперативністю, динамічністю, конспіративністю, високим рівнем взаємодії слідчого з різними службами і підрозділами органів внутрішніх справ України. При цьому обов'язковим є жорсткий контроль за виконанням запланованих дій і заходів. В Інструкції зазначається, що результати роботи СОГ з виявлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, щомісяця розглядаються на оперативних нарадах при начальникові слідчого підрозділу в присутності начальника територіального органу внутрішніх справ та керівників його структурних підрозділів, а стан досудового розслідування кримінальних проваджень, які викликали значний суспільний резонанс, – щотижнево [4].

Проте реалізація плану розслідування нерідко ускладнюється протидією злочинців, помилками при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, негативним впливом неврахованих об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Засобом мінімізації негативної дії цих обставин є негайне внесення у план відповідних змін і доповнень, тобто постійне корегування його змісту, що дозволить уникнути можливих помилок і запобігти настанню більш тяжких негативних наслідків.

Щодо нерозкритого злочину складається план погоджених процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів, копія якого міститься в ОРС

[5, с. 44]. У розвиток цього плану складається окремий план здійснення оперативно-розшукових заходів. План погоджених процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів затверджується начальником слідчого відділу і начальником кримінальної міліції (або начальником органу внутрішніх справ і начальником слідчого відділу). План оперативно-розшукових заходів затверджується начальником кримінальної міліції. Керівники, що затвердили такі плани, здійснюють контроль за проведенням запланованих заходів.

Одночасно з відкриттям оперативно-розшукової справи керівники повинні ухвалити рішення щодо переформатування слідчо-оперативної групи, яку залежно від складності вчиненого злочину проти моральності у сфері статевих стосунків, професійної кваліфікації працівників, їхньої завантаженості щодо інших розслідувань можна або залишити в колишньому складі, або створити нову слідчо-оперативну групу, або частково змінити раніше створену.

Як свідчить практика, ефективними є такі заходи, заплановані і проведені на подальших етапах провадження про злочини проти моральності у сфері статевих стосунків:

- додаткові й повторні перевірки за обліками;
- орієнтування більш широкого кола правоохоронних органів про нерозкриті злочини;
- аналіз матеріалів про інші злочини (у тому числі вчинені аналогічними способами);
- направлення завдань у місця позбавлення волі;
- продовження активного пошуку злочинців за прикметами їхньої зовнішності, можливими слідами на одязі й тілі;
- активний пошук добутого злочинним шляхом майна;
- додаткові опитування населення, пошук знарядь і слідів злочину на місцевості (якщо є сумніви, що раніше це було зроблено недостатньо професійно);
- повторні огляди місць подій і прилеглих до них територій;
- використання виявлених на місці події речових доказів, включаючи мікросліди, для виявлення осіб, причетних до злочину;
- перевірка запідозрених та інших причетних до злочину осіб, якщо вона на початковому етапі провадження не проводилася або проводилася поверхово.

Позитивні результати нерідко дає оперативна перевірка у встановленому порядку підозрюваних у вчиненні аналогічних (подібних) злочинів проти моральності за місцем їх затримання, у тому числі не тільки органами внутрішніх справ, але й іншими правоохоронними органами. У необхідних випадках оперативні заходи щодо таких осіб проводяться після їх доправлення до місця проведення досудового розслідування про нерозкритий злочин. При цьому робота з особами, які проходять по інших кримінальних провадженнях, можлива тільки з дозволу слідчих, які ведуть це провадження.

Наявність у плані погоджених процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів пункту, що передбачає проведення тих або інших слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій працівниками оперативних підрозділів, накладає на слідчого обов'язок здійснити низку організаційних дій, зокрема направити начальника підрозділу письмове доручення про проведення зазначеної в плані дії. В іншому випадку проведення слідчої (розшукової) дії або негласної слідчої (розшукової) дії виявиться неправомірним, а результати такої дії не матимуть юридичного значення. В Інструкції зазначається, що працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора [4].

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що до організаційних дій слідчого з розслідування кримінального провадження про злочини проти моральності у сфері статевих стосунків, що мають наскрізний характер, належать:

- погоджене планування розслідування кримінального провадження;
- залучення необхідних сил і засобів;
- налагодження взаємодії з усіма органами і посадовими особами, які беруть участь у розслідуванні;
- мобілізація учасників розслідування;
- керівництво та координація дій учасників розслідування.

При цьому зазначене коло дій має місце на кожному з етапів розслідування злочину більшою чи меншою мірою.

Бібліографічні посилання

1. *Олішевський О. В.* Організація розслідування злочинів і планування: проблеми співвідношення / О. В. Олішевський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених : наук.-практ. конф. (Харків, 23 травня 2009 р.). – Х., 2009. – С. 60-63.
2. Теория и практика планирования расследования преступлений : учеб. пособ. / В. В. Бирюков, О. Б. Мельникова, Р. Н. Шехавцов, И. В. Попов. – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 72 с.
3. Про організацію діяльності органів досудового розслідування МВС України : наказ МВС України № 686 від 09.08.2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 84. – Ст. 3408.
4. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України № 700 від 14.08.2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 84. – Ст. 3408.
5. *Снігерьев О. П., Душейко Г. О., Долгий О. А. та ін.* Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації : монографія / за заг. ред. А. М. Подоляки і П. В. Коляди. – Суми : ВВП «Мрія-1», 2003. – 204 с.

Малярова В.О. Тактика планирования расследования преступлений против моральности в сфере половых отношений. Проведен анализ тактики планирования расследования преступлений против нравственности в сфере половых отношений. Исследованы взаимосвязи между планированием и организацией расследования преступлений.

Ключевые слова: расследование, уголовное производство, планирование, организация, тактика.

Malyarova V.O. Tactics of planning investigation crimes against morality in sexual relations. This article examines the tactics of planning investigations into crimes against morality in sexual intercourse. The author has investigated the relationship between planning and organization of crime investigation.

Activities for the investigation of criminal proceedings related to crimes against morality in sexual relations should be observed with a speed, dynamism, conspiracy, a high level of interaction with various investigative agencies and departments of internal affairs of Ukraine.

Organizational actions of the investigator to investigate criminal proceedings related to crimes against morality in sexual relations with a cross-cutting nature, include: planning coordinated investigation of criminal proceedings; involvement of necessary capabilities; establish cooperation with all agencies and officials involved in the investigation; mobilization of participants investigations; management and coordination actions of the participants the investigation.

Keywords: *investigation, criminal proceedings, planning, organization, tactics.*

Надійшла до редакції 24.11.2013

Подобний О.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ БОРОТЬБУ З КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЮ ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Визначено компетенцію працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю, як сукупність їх прав і обов'язків у сучасних правових умовах дії нового кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства.

Ключові слова: *компетенція, оперативні підрозділи, корисливо-насильницька організована злочинність.*

Постановка проблеми. Актуальність питання визначення компетенції працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю, обумовлена необхідністю подальшого реформування оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства, передусім корегуванням їх прав та обов'язків, зафіксованих у Кримінальному процесуальному кодексі та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1; 2].

Найбільш важливе місце серед суб'єктивних антикриміногенних факторів займають так звані фактори організаційно-правового характеру, що сприяють ефективному й цілеспрямованому впливу на злочинність з боку спеціально створених соціальних інститутів. Саме системно-структурний

підхід використовується для аналізу сукупної діяльності правоохоронних органів держави, що ведуть боротьбу зі злочинністю. Центральним аспектом зазначеної проблематики є визначення компетенції працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання структурно-функціонального забезпечення оперативно-розшукової діяльності в науці стали планово досліджуватися приблизно наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. З урахуванням концептуальних розробок проблем управління А.І. Алексєєва, В.Г. Боброва, Б.Є. Богданова, Д.В. Гребельського, О.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, С.С. Овчинського, Г.К. Синілова були сформульовані основи управління й організації у сфері ОРД, а згодом деталізовані за іншими напрямками як в докторських, так і кандидатських дисертаціях (В.М. Аتماжитов, І.І. Басецький, І.О. Клімов, Б.П. Смагоринський, А.Б. Утєвський).

Проблеми оптимальної організаційно-структурної побудови та компетенції оперативних підрозділів перебувають у полі зору сучасних вчених. Частково їх розглядають у своїх роботах О.М. Бандурка, М.П. Водько, В.Л. Грохольський, О.О. Дульський, С.В. Петков, В.М. Плішкін та ін. [3-9]. Водночас необхідно наголосити, що наукове розроблення зазначених питань залишається актуальною дослідницькою проблемою.

Метою статті є визначення компетенції працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю, запропонування напрямів її нормативно-правового вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Для успішного виконання завдань з виявлення, запобігання, припинення та викриття корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, притягнення їх організаторів і учасників до кримінальної відповідальності працівники оперативних підрозділів відповідно до ст. 8 Закону «Про ОРД» наділені повноваженнями, частина з яких майже не зазнала суттєвих змін у зв'язку із прийняттям Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [10]. Зокрема, це право: опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу (п. 1); порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності й осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні (п. 3); проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів (п. 5); відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка (п. 6); мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників (п. 13); отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та загрозу безпеці сус-

пільства і держави (п. 15); використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, які їм належать (п. 16); створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи (п. 18); звертатися у межах своїх повноважень із запитами до правоохоронних органів інших держав і міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна (п. 20).

Водночас до окремих із повноважень, передбачених ст. 8 Закону «Про ОРД», що фактично є відповідними оперативно-розшуковими заходами, коментованим Законом було внесено суттєві зміни:

– «проводити контрольну та оперативну закупівлю й постачання товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь» (колишня редакція п. 2) та «проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупа здійснюється згідно з положеннями ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами» (у новій редакції п. 2);

– «негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки» (колишня редакція п. 7) та «негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи згідно з положеннями ст. 267 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 7);

– «здійснювати проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості» (колишня редакція п. 8) та «виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 8);

– «знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації» (колишня редакція п. 9) та «здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомуніка-

ційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями ст. 260, 263-265 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 9);

– «контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення» (колишня редакція п. 10) та «накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку згідно з положеннями ст. 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 10);

– «здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів» (колишня редакція п. 11) та «здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями ст. 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 11);

– «встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності» (колишня редакція п. 13) та «використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 257 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 14);

– «створювати з метою конспірації підприємства, організації, використовувати документи, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів» (колишня редакція п. 16) та «створювати й використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби згідно з положеннями ст. 273 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 17).

До компетенції оперативних підрозділів новою редакцією Закону введено право «здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями ст. 268 КПК» (п. 12) – оперативно-розшуковий захід, що раніше здійснювався за дозволом керівника виключно на підставі відомчих нормативно-правових актів.

Натомість проігноровано право оперативних підрозділів створювати з метою конспірації підприємства, організації, передбачене п. 16 у минулій редакції Закону, яке, до речі, закріплено як засіб, що використовується під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій під назвою «створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій» у ст. 273 нового КПК.

Новою редакцією ст. 8 Закону «Про ОРД» також передбачено порядок, відповідно до якого прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання та розгляд відповідних клопотань, проведення оперативно-розшукових заходів, фіксація та використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді та інші питання їх проведення регулюються згідно з положеннями глави 21 КПК України (2012 р.) з урахуванням особливостей, встановлених Законом «Про ОРД», щодо мети проведення оперативно-розшукових заходів, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення та підстав для його задоволення слідчим суддею, вико-

ристання результатів оперативно-розшукових заходів та інших питань, обумовлених специфікою мети їх проведення. Прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують рішення слідчого судді або рішення прокурора, здійснюється керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником з повідомленням про прийняте рішення прокурора (курсив наш – О.О.). Негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці засоби застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. До виконання окремих доручень у ході проведення ОРД можуть залучатися працівники інших підрозділів [2].

Ми позитивно сприймаємо намагання законодавця синхронізувати права оперативних підрозділів здійснювати конкретні оперативно-розшукові заходи, передбачені ст. 8 Закону «Про ОРД», з положеннями нового КПК щодо проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій. Однак редакція такої синхронізації, з нашої точки зору, потребує доопрацювання. Зокрема, вважаємо неприйнятною техніку законодавця щодо застосування словосполучення «згідно з положеннями статті... Кримінального процесуального кодексу України». Вочевидь, проведення оперативно-розшукових заходів не може здійснюватися у повній відповідності до вимог КПК, зокрема з огляду на те, що вони проводяться в рамках оперативно-розшукових справ, тобто до початку кримінального провадження, відповідно до нової редакції ст. 9-1 «щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, – до встановлення та фіксації фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України». Зазначена теза може бути особливо яскраво проілюстрована з огляду на необґрунтовану заміну права оперативних підрозділів «встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності» (п. 13 у колишній редакції) на «використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 257 Кримінального процесуального кодексу України» (у новій редакції п. 14). Таке використання, що прийнятне для слідчого в рамках початого досудового розслідування, аж ніяк не замінює права оперативного підрозділу встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності як початковий етап його роботи з негласними працівниками.

У наведеному законоположенні також викликає подив необхідність під час ОРД повідомляти прокурора про прийняте рішення щодо здійснення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора. Якщо діяти за формальною логікою цієї но-

рми, працівник, зокрема, повинен кожного разу повідомляти прокурора про прийняте рішення щодо проведення опитування громадян як у його гласному, так негласному і зашифрованому видах тощо.

Також не відповідає уявленню про необхідність однозначного трактування букви закону продемонстровані у зазначеній нормі конструкції законодавця щодо «урахування особливостей, встановлених Законом «Про ОРД», стосовно мети проведення оперативно-розшукових заходів, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення та підстав для його задоволення слідчим суддею, використання результатів оперативно-розшукових заходів та інших питань, обумовлених специфікою мети їх проведення». Тим більше, що в наступній частині ст. 8 коментованого Закону в його новій редакції чітко встановлено порядок ухвалення рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, що суттєво обмежують конституційні права громадян.

Окрім того, відповідно до нової редакції ч. 14 та 15 ст. 9 Закону «Про ОРД» оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх виявлення та припинення, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісно зникли, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідвально-підривної діяльності проти України. Спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця може проводитися з метою встановлення даних про особу та про її зв'язки у разі, коли є факти, які підтверджують, що нею готується тяжкий або особливо тяжкий злочин, для отримання відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, для забезпечення працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Висновки. Розглянуті у статті положення дозволяють дійти висновків, що шляхи удосконалення компетенції оперативних підрозділів по боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю вбачаються у внесенні таких змін до Закону «Про ОРД»: редагувати у ч. 3 ст. 7 зазначеного Закону словосполучення «закінчує проведення оперативно-розшукового заходу», використовуючи ті ж слова у множині, що обумовлено необхідністю комплексного застосування оперативно-розшукових заходів під час документування та реалізації оперативних матеріалів; доповнити ст. 8 цього ж Закону правами оперативних підрозділів на здійснення негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, контролю за вчиненням злочину у формах спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину, створення й використання спеціально виготовлених речей і документів, спеціально утворених підприємств, установ, організацій, а також встановлення конфіденційного співробітництва з особами на засадах добровільності; віднести у сфері ОРД до компетенції керівника оперативного підрозділу дозволу на здійснення спостереження за особою, річчю або місцем та аудіо-, відеоконтролю

місця; відмінити вимогу під час ОРД повідомляти прокурора щодо прийнятого рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора. Логіка докорінного реформування системи кримінального судочинства об'єктивно обумовлює необхідність прийняття нової редакції Закону «Про ОРД», яка має врахувати вказані шляхи вдосконалення оперативно-розшукового законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012; станом на 10.06.2012 № 4651а-17 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ в редакції Закону України від 13.04.2012 № 4652-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Харків : Основа, 1996. – 368 с.
4. Водько Н. П. О соотношении негласных следственных (розыскных) действий и оперативно-розыскных мероприятий в Украине / Н. П. Водько // Оперативник (сыщик). – 2013. – № 1 (34). – С. 6-12.
5. Водько Н. П. Структурно-функциональное обеспечение деятельности подразделений по борьбе с организованной преступностью : учебное пособие / Водько Н. П. – М. : Московский институт МВД России, 1999. – 114 с.
6. Грохольський В. Л. Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю : монографія / Грохольський В. Л.; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003.
7. Дульський О. О. Організаційно-правові основи діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 „Оперативно-розшукова діяльність” / О. О. Дульський. – Київ, 2003.
8. Петков С. В. Ефективний менеджмент в органах внутрішніх справ : монографія / Петков С. В. – Сімферополь : Таврія, 2004. – 564 с.
9. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13 квітня 2013 р. № 4652-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Подобный А.А. Компетенция сотрудников оперативных подразделений по борьбе с корыстно-насильственной организованной преступностью. Определяется компетенция сотрудников оперативных подразделений, осуществляющих борьбу с корыстно-насильственной организованной преступностью, как совокупность их прав и обязанностей в современных правовых условиях действия нового уголовного процессуального и оперативно-розыскного законодательства. Предлагаются направления усовершенствования нормативно-правового регулирования компетенции сотрудников оперативных подразделений, осуществляющих борьбу с корыстно-насильственной организованной преступностью.

Ключевые слова: компетенция, оперативные подразделения, корыстно-насильственная организованная преступность.

Podobnyy O.O. Competence of operational units officers to combat selfish and violent organized crime. Competence of officers the operational units engaged in the fight against selfish and violent organized crime, as the scope of their rights and responsibilities in the current legal environment of the new Criminal Procedure and operational-search legislation is determined. The directions of improvement of regulatory competencies of operational units engaged in the fight against selfish and violent organized crime.

The author has displayed scientific aspect of elaborated questions of competency of units engaged in the fight against selfish and violent organized crime. By applying comparative analysis he has revealed both positive and negative aspects of the legal regulation

of research subject in connection with the entry into force of the Law "On amendments to some legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine." He has offered directions to improve legal regulation of competency of units engaged in the fight against selfish and violent organized crime. There is critical analysis of the legislator's attempts to synchronize the units' rights to carry out specific operational-search measures under art. 8 of the Law of Ukraine "On operational-search activity", the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the related undercover investigation (search) action. Ways to improve the competence of operational units to combat selfish and violent organized crime are considered amendments to ch. 3. 7 of the Law of Ukraine "On operational-search activity," as well as additions to the art. 8 hereof.

Keywords: *competence, operational units, selfish and violent organized crime.*

Надійшла до редакції 25.12.2013

Рябухіна О.А.

кандидат юридичних наук

(Міжнародний науково-технічний університет)

УДК 343.101

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

Розглянуто проблеми науки кримінального процесу, які виникають у ході реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України щодо провадження у формі приватного обвинувачення. Запропоновано власне бачення тлумачень положень ст. 477-479 КПК України, які спрямовані на удосконалення умов реалізації потерпілими права на звернення із заявою про вчинення кримінального правопорушення у формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: *приватне обвинувачення, Кримінальний процесуальний кодекс України, заява, обтяжуючі обставини, закриття кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 13 квітня 2012 р. внесло суттєві зміни до правореалізаційної практики та доктрини кримінального процесу. Новели, що впровадив новий кримінальний процесуальний закон, стосуються не лише нової термінології, удосконалення існуючих норм та їх положень, але й запроваджують абсолютно нові кримінально-процесуальні інститути або ж суттєво трансформують існуючі. Зокрема, значних змін зазнав інститут приватного обвинувачення у кримінальному процесі, а змішане приватно-публічне обвинувачення було виключено зі змісту цього документа.

Зрозуміло, що кримінальна процесуальна діяльність є специфічною за своєю діяльністю, оскільки стосується публічно-правових інтересів та вимагає значного рівня знань, а також високої обізнаності у правозастосовчій практиці. Водночас кримінальне процесуальне законодавство України надає можливість особам без відповідної освіти та практики здійснювати самостійно процесуальні дії, впливати на початок, хід та завершення кримінальної процесуальної діяльності. Такий підхід був використаний

законодавцем у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. щодо справ приватного обвинувачення та отримував критику з боку науковців [1, с. 148-155]. Однак його «продовження» ми знаходимо й у нормах чинного КПК, детальному аналізу яких хотілося б приділити подальшу увагу, сформувавши висновки та положення, котрі нададуть можливість як фахівцям-юристам, так і громадянам використовувати норми нового КПК без суттєвих проблем.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження інституту приватного обвинувачення можна простежити у працях Є.Й. Барни, Ю.М. Грошевого, В.Т. Маляренка, Н.В. Малярчука, В.В. Навроцької, В.Т. Нора, С.І. Перепелиці, Д.О. Пилипенка, В.О. Попелюшка, Р.Ю. Савонюка, В.М. Трофименко та ін. Нині ж знаходимо протиріччя у змісті і, частково, у формі приватного обвинувачення за старим та новим КПК України.

Тому **метою** статті є дослідження кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом.

Виклад основного матеріалу. Частина 1 ст. 27 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі – КПК 1960 р.) встановлювала, що справи про злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126, а також ст. 203-1, ч. 1 ст. 206, ст. 219, 229, 231-232-2, 356 КК України щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян, порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, якому і належить у такому разі право підтримувати обвинувачення. Зазначені справи підлягають закриттю, якщо потерпілий примириться з обвинуваченим, підсудним. Примирення може статися лише до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку. У справах про злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126, а також ст. 356 КК щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян, дізнання і досудове слідство не проваджаться [2].

Стаття 477 КПК «Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» встановлює, що кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених:

1) ч. 1 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин), ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 126 (умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 129 (погроза вбивством без обтяжуючих обставин), ст. 132 (розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), ч. 1 ст. 133 (зараження венеричною хворобою без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 135 (залишення в небезпеці без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 139 (ненадання допомоги хворому медичним працівником без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною

без обтяжуючих обставин), ст. 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці), ч. 1 ст. 152 (згвалтування без обтяжуючих обставин), ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок), ч. 1 ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 162 (порушення недоторканності житла без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 163 (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 165 (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію), ст. 180 (перешкоджання здійсненню релігійного обряду), ст. 182 (порушення недоторканності приватного життя), ч. 1 ст. 194 (умисне знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин), ст. 195 (погроза знищення майна), ст. 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна), ст. 203-1 (незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), ч. 1 ст. 206 (протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин), ст. 219 (доведення до банкрутства – щодо дій, якими завдано шкоду кредиторам), ст. 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), ст. 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), ст. 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), ст. 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), ст. 232-2 (приховування інформації про діяльність емітента), ч. 1 ст. 355 (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань без обтяжуючих обставин), ст. 356 (самоправство – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника), ч. 1 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин), ст. 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365-1 (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають пу-

блічні послуги) Кримінального кодексу України;

2) ч. 2 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за винятком випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), ст. 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), ч. 1 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст. 153-155 КК), ч. 1 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ч. 1 ст. 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;

3) ст. 185 (крадіжка, крім крадіжки, вчиненої організованою групою), ст. 186 (грабіж, крім грабежу, вчиненого організованою групою), ст. 189 (вимагання, крім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи), ст. 190 (шахрайство, крім шахрайства, вчиненого організованою групою), ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), ст. 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), ч. 1 або 2 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин), ст. 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого [3].

Окреслене вказує на новаторський підхід законодавця, що засновується на збільшенні переліку матеріальних норм, а також уточнень до них щодо суб'єкта кримінальної відповідальності у справах, провадження за якими може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого.

У законодавчій світовій практиці такий підхід також є відносно новим. Так, О.В. Биковська вказує, що інститут приватного обвинувачення в

кримінальному судочинстві країн романо-германської правової сім'ї (Німеччина, Австрія, Швейцарія) має багато спільного з сучасним вітчизняним (*російським – авт.*) провадженням у справах приватного обвинувачення¹ і, разом з тим, має такі особливості, характерні для країн цієї правової системи, як: широкі повноваження прокурора у справах приватного обвинувачення; можливість активного представництва потерпілого при здійсненні кримінального переслідування; наявність спрощеної процедури при провадженні у малозначимих діяннях (приватного обвинувачення); наявність норм, що гарантують відшкодування судових витрат, пов'язаних з незаконним і необґрунтованим звинуваченням; наявність досудового порядку врегулювання конфлікту за участю примирних органів держави і відсутність регламентації примирної процедури на стадії кримінального судочинства у справі.

Відмінними рисами кримінального судочинства у справах приватного обвинувачення в державах англосаксонської правової сім'ї (Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Австралія) є: нечітке закріплення в кримінальному законодавстві справ, переслідування за якими здійснюється в приватному порядку; поширення спрощеної (заочної) процедури провадження у кримінальних справах приватного обвинувачення; широкий розвиток змагальності і можливості примирення сторін [4].

Зазначимо, що норми кримінально-процесуального законодавства більшості країн колишнього СРСР зберегли використовуваний у ст. 27 КПК України 1960 р. підхід щодо значно вужчого, ніж встановлений ст. 477 КПК України, переліку норм матеріального права як підстави приватного чи приватно-публічного обвинувачення та чіткого закріплення на нормативному рівні видів кримінального переслідування: приватного, публічно-приватного (або приватно-публічного), публічного обвинувачення.

Звертає на себе увагу виклад переліку норм матеріального права у КПК України 2012 р., що є підставами для подачі потерпілим заяви про вчинення кримінального правопорушення. Так, у п. 1-2 ч. 1 ст. 477 використовується термінологія «без обтяжуючих обставин».

Звернувшись до Кримінального кодексу України як спеціального нормативно-правового акта, у ст. 67 знаходимо, що «при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються: 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або 3 ст. 28); 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату; 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку; 5) тяжкі наслідки, завдані злочином; 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані; 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного; 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає на психічне

¹ У ст. 20 КПК Російської Федерації зберігається підхід, передбачений, схожий за змістом до закріпленого у КПК України 1960 р.

захворювання чи недоумство; 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю; 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій; 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом; 13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12, такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку.

При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті. Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує» [5].

Таким чином, питання наявності або відсутності обтяжуючих обставин вирішує суд при винесенні вироку. Виникає неузгодженість: чи може потерпілий або особа, на яку КПК України покладений обов'язок прийняти заяву про вчинення кримінального правопорушення (слідчий, прокурор, інша службова особа органу, уповноваженого на початок досудового розслідування), встановити на момент подачі заяви відсутність вказаних обтяжуючих обставин? Та чи повинна? Адже п. 5 ч. 1 ст. 368 КПК України року встановлює, що при ухваленні вироку саме на суд покладається вирішення питання про існування обставин, що обтяжують покарання обвинуваченого, а якщо вони є, то які саме. Одразу надамо відповідь: на кримінальне провадження у справі це не впливає.

Як приклад, розглянемо гіпотетичну ситуацію. У разі вчинення особою дій, що підпадають під ознаки діяння, передбаченого ч. 1 ст. 122 КК «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», на момент подачі заяви потерпілим слідчому органу внутрішніх справ (ч. 1 ст. 216 КПК України) не було відомо, що особа вчинила злочин у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів. Так чи інакше, слідчий невідкладно, але не пізніше 24 години після подання заяви про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Подальші дії вчиняються в загальному порядку, передбаченому КПК України.

Тобто факт існування обтяжуючих обставин або ж їх відсутності на кримінальне провадження у конкретній справі не впливає, тому посилення на них слід вилучити зі змісту ст. 477 КПК України.

Однак повернемося до того, що головною ознакою, за якою відбулась диференціація кримінального обвинувачення на публічне та приватне у новому КПК України, є наявність права у потерпілого подати заяву про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, не покладаючи на нього обов'язок збирання доказів та підтримання обвинувачення (тягаря доказування у справі).

Відсутність обтяжуючих обставин під час вчинення злочину також не відіграє роль у питанні укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, оскільки, згідно з ч. 3 ст. 469 КПК України, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена як у провадженні у справах приватного обвинувачення, так і у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості [3].

Таким чином, поділ кримінального провадження на публічне та приватне у новому КПК України відбувся лише на підставі надання права потерпілому подати заяву про вчинення кримінального правопорушення, скориставшись власним розсудом у питанні про необхідність складання такої заяви.

Що ж до матеріального критерію диференціації, Є.Й. Барна основними підставами віднесення певної групи суспільно небезпечних діянь до категорії справ приватного обвинувачення вважає такі: їх відносно невисока суспільна небезпека; специфіка безпосереднього об'єкта злочину (шкода заподіюється виключно інтересам приватної особи).

Додатковими підставами є: небажання держави втручатися в інтимні питання приватного життя осіб, що може завдати їм суттєвої шкоди; необхідність врахування думки постраждалого для правильної оцінки характеру і ступеня суспільної небезпеки посягання [6, с. 273].

Такий перелік підстав стосується матеріальної (з точки зору галузі права) сторони приватного обвинувачення і фактично є лише однією з особливостей.

В той же час у науці панує думка, що диференціація кримінально-процесуальної форми здійснюється на рівні окремих процесуальних проваджень тоді, коли виникають суттєві відмінності за ступенем складності процесуальної форми одного й того ж провадження, що приводять до конструювання самостійної процесуальної процедури. Відмінності, які існують у сучасних процедурах слідчої і судової діяльності в окремих категоріях кримінальних справ, як правило, являють собою одиничні особливості, що не можуть розглядатися як прояви диференціації основної форми відповідного провадження [7, с. 247]. На жаль, у чинному КПК України підтвердження цього наукового положення не знаходимо.

Окрім теоретичних проблемних аспектів приватного обвинувачення та його особливостей як окремої форми, що впливають зі змісту ст. 477 КПК України, існують проблеми змісту деяких із норм.

Так, примирення сторін як підставу закриття приватного кримінального провадження прямо у КПК України не передбачено. Знаходимо думку, що однією з умов закриття провадження у справах приватного обвинувачення при укладенні угоди про примирення із особою, що вчинила кримінально каране діяння, є відшкодування завданої злочином шкоди [8, с. 994].

Ця думка є частково вірною, якщо врахувати положення п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України: «Кримінальне провадження закривається в разі, якщо: ... 7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його

представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення» [3]. Тобто, якщо мотивацію відмови від обвинувачення розглядати засновуючись на тому, що була укладена угода про примирення, в якій відшкодовано шкоду потерпілому, то так. Однак угода про примирення та відмова від обвинувачення – це різні речі.

Підтвердженням того є передбачене главою 35 КПК України кримінальне провадження на підставі угод, завершуване ухваленням вироку, який затверджує угоду і є закінченням провадження, а не закриттям.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що закріплення нових алгоритмів для дій у провадженнях приватного обвинувачення кардинально змінило традиційні уявлення про приватне обвинувачення, що склалися у вітчизняній правовій науці, проте не позбавлено колізій і прогалин.

У подальшому потребують детального наукового аналізу положення Кримінального процесуального кодексу України стосовно форми заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 477 КПК; щодо юридичної особи як заявника у провадженні у формі приватного обвинувачення; щодо відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення на підставі угоди про примирення або без неї тощо.

Бібліографічні посилання

1. Попелюшко В. О. Справи приватного обвинувачення: актуальні проблеми, законодавчі парадокси // Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі : зб. наукових статей / укл. Аврамишин С. В. – Острого : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2008 – 400 с.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Быковская Е. В. Уголовное судопроизводство по делам частного обвинения: проблемы правовой регламентации и их решение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Быковская Е. В. – М., 2006. – 24 с. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/ugolovnoe-sudoproizvodstvo-po-delam-chastnogo-obv>.

5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

6. Барна Є. Й. Проблемні питання провадження у справах приватного обвинувачення / Є. Й. Барна // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. – № 2. – С. 272-280.

7. Трофименко В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства України / В. Трофименко // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 3. – С. 242-250.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф.-в В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К., 2012.

Рябухина О.А. Проблемные аспекты криминального производства в форме частного обвинения. Рассматриваются проблемы науки уголовного процесса, которые возникают при реализации положений Уголовного процессуального кодекса Украины относительно производств в форме частного обвинения. Предложено собственное видение толкований положений ст. 477-479 УПК Украины, которые направлены на усовершенствование условий реализации потерпевшими права на обращение с заявлением о совершении уголовного преступления в форме частного обвинения.

Ключевые слова: частное обвинение, Уголовный процессуальный кодекс Украи-

Ryabukhina O.A. Problematic aspects of criminal proceedings in the form of private prosecution. The author has examined problems of criminal procedural science that arise in the implementation of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine concerning proceedings in the form of private prosecution. She has suggested her own vision of the interpretations of the provisions of art. 477-479 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which are aimed at improving the conditions of implementation of the victim's right to appeal an application for a criminal offense in the form of private prosecution. .

The author believes that consolidation of new algorithms for action in private prosecution proceedings fundamentally changed the traditional idea of a private prosecution, established in domestic law theory, but it is not without conflicts and gaps.

Further require detailed scientific analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine in respect of the application form of the victim in criminal offenses; for a legal entity as the applicant in the proceedings in the form of private prosecution; reparation for the victim in criminal proceedings in the form of private prosecution on the basis of the settlement or without it and others.

Keywords: *private prosecution, Ukrainian Code of criminal procedure, application, aggravating circumstances, closing of criminal procedure.*

Надійшла до редакції 17.12.2013

Сергєєва Д.Б.

кандидат юридичних наук
(Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка)

УДК 343.13

УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ НОРМ НОВОГО КПК УКРАЇНИ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

На підставі наукового аналізу процесуальних джерел та відповідних норм чинного кримінального процесуального законодавства, а також кримінально-процесуального законодавства, чинного до 20 листопада 2012 р., зроблено висновок про необхідність удосконалення окремих норм глави 21 нового Кримінального процесуального кодексу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Розглянуто окремі положення, що потребують законодавчого доопрацювання, запропоновано відповідні зміни.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, фактичні підстави, порядок провадження, протокол негласної слідчої (розшукової) дії, доказ.*

Постановка проблеми. Потреба в надійних та дієвих гарантіях дотримання законності в ході розслідування злочинів викликала необхідність запровадження суттєвих змін до кримінального законодавства України, завданням якого є підвищення ефективності протидії злочинності, а також охорона прав та законних інтересів осіб, що потрапили до сфери кримінального судочинства.

Одним із найбільш дискусійних інститутів вітчизняного кримінально-

го процесу став інститут негласних слідчих (розшукових) дій, запроваджений новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

Рік застосування нового кримінального процесуального законодавства дає можливість підбити певні підсумки, проаналізувати статистичні дані щодо його окремих аспектів, виявити проблеми правового регулювання, а звідси – й застосування окремих норм нового КПК України у практичній діяльності, а також, звичайно, зробити спробу надати певні рекомендації щодо удосконалення його окремих положень.

Метою цієї статті є висвітлення окремих проблем законодавчого закріплення інституту негласних слідчих (розшукових) дій у новому КПК України та надання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно зазначити, що завдяки негласним засобам отримання доказової інформації розкривається понад 85% тяжких й особливо тяжких злочинів, а вчинених в умовах неочевидності, організованими злочинними угрупованнями, проти основ національної безпеки – 100%, про що наголошується фахівцями в галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності [1, с. 186].

Проте негласні засоби й методи отримання інформації про злочин можуть бути як надійним інструментарієм для розкриття та розслідування злочинів, так і засобом грубого порушення особистих прав і свобод людини. Тому застосування зазначених негласних методів й засобів повинно супроводжуватися існуванням та функціонуванням дієвого механізму забезпечення правових гарантій законності такого застосування та використання його результатів як кримінально-процесуальних доказів.

На наш погляд, законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності, що здійснювалося Законом про ОРД та низкою таємних відомчих інструкцій і наказів до реформування кримінально-процесуального законодавства 2012 р., не свідчило про можливість забезпечення права особи на невтручання у приватне життя, приватне спілкування тощо без належних правових підстав, на забезпечення права особи знати, що стосовно неї проводилися відповідні негласні заходи, тощо.

Впровадження до нового кримінального процесуального законодавства інституту негласних слідчих (розшукових) дій суттєво змінило взаємозв'язок оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, поставивши застосування негласного розслідування та використання його результатів у рамках кримінального судочинства на правову, цивілізовану основу.

Інститут негласних слідчих (розшукових) дій не є новим, він широко використовується у низці зарубіжних країн (ФРН та ін.), у тому числі й колишніх республіках СРСР (Молдова, Литва та ін.). Так, наприклад, у кримінально-процесуальному законодавстві Литви такі дії називаються “іншими примусовими заходами”. Тому, аналізуючи доцільність існування інституту негласних слідчих (розшукових) дій у вітчизняному кримінальному процесі, слід звернути увагу на те, що у більшості зарубіжних країн функції оперативно-розшукової діяльності і досудового розслідування здійснює одна й та ж посадова особа. Така особа – офіцер поліції, агент,

детектив – безпосередньо застосовує як гласні, так і негласні засоби пізнання події злочину, окрім тих, які потребують спеціальних знань і навиків й які у зв'язку з цим проводяться спеціальними суб'єктами [2, с. 57].

Тому висловлювання окремих фахівців про нелогічність симбіозу оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності під час досудового розслідування кримінального провадження, а також що поєднання оперативно-розшукової функції та кримінально-процесуальної суперечить законам логіки [3, с. 171], на наш погляд, є необґрунтованими.

Відповідно до результатів огляду матеріалів статистичних даних за 2013 р., порівняно з відповідними даними за 2011 і 2012 рр., кількість наданих судом дозволів на прослуховування осіб зменшилася на 20%. Протягом 2013 р. щомісячно слідчі судді надавали 1650 дозволів на прослуховування. У попередні ж роки ця цифра становила 2000-2100 дозволів на місяць [4, с. 5-6]. На наш погляд, саме процесуалізація негласних заходів, контроль слідчого судді за кількістю їх проведення, а також інші аспекти сприяють тенденції, відповідно до якої органи обвинувачення звертаються з клопотанням про обмеження певних прав і свобод людини в доцільній кількості.

Отже, відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України 2012 р., негласними слідчими (розшуковими) діями є різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кодексом [5]. На наш погляд, таке визначення є дещо спрощеним, оскільки не відображає необхідних сутнісних ознак поняття, що ним позначається.

Формулюючи визначення поняття негласних слідчих (розшукових) дій, слід виходити із виокремлених сутнісних ознак слідчої (розшукової) дії, якими, на наш погляд, є такі: а) це заходи, тобто дії або засоби для досягнення чогось, що мають активний діяльнісний характер (на наш погляд, неправильно визначати слідчі дії лише як систему процесуальних правил і умов); б) передбачені та регламентовані нормами КПК; в) є частиною процесуальних дій, що мають пошуково-пізнавальний та посвідчувальний характер; г) можуть здійснюватися лише уповноваженими суб'єктами; д) їх хід та результати фіксуються у відповідних процесуальних документах; е) вони забезпечуються силою процесуального примусу; ж) проводяться з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки цих доказів [6, с. 54].

Слід зазначити, що ці дії мають пізнавальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Саме цей аспект вказаної діяльності підсилив, на наш погляд, законодавець, вводячи до КПК України більш відповідний термін для позначення цих дій – «негласні слідчі (розшукові) дії».

Відтак, під негласними слідчими (розшуковими) діями пропонуємо розуміти заходи, що складаються з пошуково-пізнавальних та посвідчуваль-

них прийомів, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, проводяться уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою виявлення і закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки.

Для прийняття у кримінальному провадженні законного й обґрунтованого рішення, у тому числі й про провадження негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальним законом повинні бути чітко визначені фактичні підстави їх провадження.

Вважаємо, що фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій у чинному КПК України не є чітко врегульованими, що може створювати неоднозначну практику задоволення клопотань слідчим суддею щодо їх провадження й негативно впливати на ефективність боротьби зі злочинністю, а також порушувати права й свободи людини й не забезпечувати її законних інтересів у сфері кримінального судочинства.

У результаті аналізу відповідних норм КПК України щодо визначення фактичних підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій можна дійти висновку, що, незважаючи на закріплення окремої однойменної ст. 246 КПК «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій», фактичні підстави їх проведення нею не регламентовані. Лише у ч. 2 вказаної статті міститься вказівка щодо провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій виключно у розслідуванні тяжких або особливо тяжких злочинів.

На наш погляд, лише зі змісту ч. 3 ст. 248 «Розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії» можна дійти висновку, що фактичними підставами провадження негласних слідчих (розшукових) дій є наявність достатніх підстав вважати, що: 1) вчинено злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Порівняльний аналіз законодавчого визначення фактичних підстав накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку за ст. 187 КПК України 1960 р. [7] та негласних слідчих (розшукових) дій за чинним КПК 2012 р. дозволив дійти висновку, що законодавець у чинному кримінальному процесуальному законі намагався уникнути багатьох недоліків правового визначення фактичних підстав проведення вказаної слідчої дії у попередньому законі, що неодноразово критикувалися в юридичній літературі. Так, наприклад, досить розпливчата за КПК 1960 р. вимога, щоб інформація, що буде зніматися з каналів зв'язку, містила дані про вчинений злочин, замінена на більш категоричну – можливість отримання доказів в результаті їх проведення.

Разом з тим уявлення про можливість отримання доказів у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій є, на наш погляд, хибним, оскільки в результаті провадження будь-якої слідчої, у тому числі й негласної (розшукової), дії слідчий отримує інформацію, в якій містяться дані

про вчинений злочин, тобто фактичні дані, що за певних умов можуть бути змістом доказу у кримінальному провадженні. Також не зрозумілим є, які саме докази самостійно або у сукупності з іншими можуть мати суттєве значення для кримінального провадження. Постає закономірне питання про те, які у такому випадку докази не мають суттєвого значення.

Також звертає на себе увагу те, що у КПК України 2012 р. (так само як й у ст. 187 КПК 1961 р., ст. 35-1 Основ кримінального судочинства СРСР) не розкривається зміст поняття «достатні підстави», що неодноразово піддавалося критиці з боку вчених-процесуалістів, оскільки таке визначення дозволяє як науковцям, так і практикам вважати достатніми підставами як сукупність інформації, якою володіє слідчий, так і виключно сукупність доказів, вже отриманих у кримінальному провадженні.

Безперечно, для кримінального судочинства непорушною має бути ідея, що посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження, всі свої рішення приймають за наявності достатніх для того підстав. Це положення «достатності підстав для процесуальних рішень» має значення процесуальної вимоги правозастосувальної діяльності. Ступінь достатності підстав – величина не конкретна, тому визначається в кожному окремому випадку. Але вона, беззаперечно, є ключовою вимогою закону, оскільки встановлення достатності підстав слідчим суддею є гарантією забезпечення захисту громадянина від надмірного втручання в приватне життя.

На наш погляд, приймаючи рішення про провадження негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий повинен мати підстави допускати з високою долею ймовірності, що буде отримана інформація, в якій містяться дані про вчинений злочин, тобто фактичні дані, що стануть змістом доказу у кримінальному провадженні.

На підставі викладеного пропонуємо доповнити ст. 246 КПК України частиною, яка б містила вказівку на фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій і викласти її у такій редакції: «Негласні слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені лише за наявності такої сукупності інформації, фактичних даних, яка дозволяє слідчому, прокурору, слідчому судді дійти висновку про ймовірність того, що під час його проведення можуть бути отримані фактичні дані, що за певних умов можуть бути змістом доказів у кримінальному провадженні».

Результати аналізу відповідних норм КПК України дозволяють дійти висновку, що ряд питань процедурного характеру провадження негласних слідчих (розшукових) дій, на наш погляд, залишається не врегульованим. Зазначимо лише про деякі з них.

Так, частина 2 ст. 263 КПК України чітко не визначає, які саме ідентифікаційні ознаки, що дозволяють унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування, повинні бути зазначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

У практичній діяльності органів досудового розслідування зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж слідчим не здійсню-

ється, а доручається уповноваженим оперативним підрозділам, які також їх безпосередньо не проводять, а для цього на підставі свого завдання залучають відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи. Виникає питання щодо доцільності направлення доручень слідчого уповноваженому оперативному підрозділу, який безпосередньо зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж не проводить.

З метою підвищення оперативності проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії доцільно зазначені доручення слідчого направляти безпосередньо тому оперативно-технічному підрозділу, який уповноважений на її проведення. Не врегульованою є також форма цього доручення (це має бути складене слідчим письмове доручення, направлення ухвали слідчого судді, доручення чи ін.).

Згідно з ч. 1 та 2 ст. 252 КПК України фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК України. За результатами провадження негласних слідчих (розшукових) дій складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Проте виникає питання про те, хто повинен складати такий протокол. Слід зазначити, що на практиці протокол про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) складається, як правило, уповноваженим працівником оперативного підрозділу, тобто не тим оперативним працівником, який безпосередньо проводив відповідну негласну слідчу (розшукову) дію, а працівником того оперативного підрозділу, який залучав до її проведення відповідний оперативний чи оперативно-технічний підрозділ. В окремих випадках протокол складає слідчий, який сам безпосередньо цю негласну слідчу (розшукову) дію не проводив та не брав участі у її проведенні.

Доцільно збільшити строк зберігання технічних засобів, що застосовувалися при проведенні вказаних негласних слідчих (розшукових) дій, а також первинних носіїв отриманої інформації не тільки до набрання законної сили вироком суду (ч. 2 ст. 266 Проекту), а до закінчення строку касаційного оскарження судових рішень.

Ці та деякі інші питання повинні стати предметом наукових досліджень провідних вітчизняних фахівців-процесуалістів, що сприятиме дотриманню законності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, ефективності в досягненні їх мети та виконанні завдань кримінального судочинства, дотриманню прав і свобод людини, а також подальшим науковим розробкам у цій сфері.

Бібліографічні посилання

1. *Погорецький М. А.* Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Актуальні питання досудового розслідування слідчими ОВС: проблеми теорії і практики : тези доповідей всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 р.). – К., 2013. – С. 186-193.
2. *Погорецький М. А.* Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правову практику / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2012. – № 2 (28). – С. 56-63.
3. *Александренко О. В.* Проблемні питання застосування негласних слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України / О. В. Александренко, М. В. Самойлов // Актуа-

льні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали V Міжнар. науково-практ. конф., присвяченої 20-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 169-172.

4. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Бондарчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. – К., 2013. – 41 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI; Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” від 13.04.2012 № 4652-VI. – Х. : Право, 2012. – 392 с.

6. *Сергеева Д. Б.* Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим кримінальним процесуальним кодексом України // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2 (6). – С. 52-56.

7. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами і допов. станом на 20 верес. 2009 р. (відповідає офіц. тексту). – К., 2009. – 200 с.

Сергеева Д.Б. Усовершенствование отдельных норм нового УПК Украины относительно проведения негласных следственных (розыскных) действий. На основе научного анализа процессуальных источников и соответствующих норм действующего уголовного процессуального законодательства, а также уголовно-процесуального законодательства, действующего до 20 ноября 2012 г., сделан вывод о необходимости усовершенствования отдельных норм главы 21 нового Уголовного процессуального кодекса относительно проведения негласных следственных (розыскных) действий. Рассмотрены отдельные положения, нуждающиеся в законодательной доработке, предложены соответствующие изменения.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, фактические основания, порядок осуществления, протокол негласного следственного (розыскного) действия, доказательство.

Sergeyeva D.B. Improvement of certain provisions of the new Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the conduct of undercover investigative (search) operations. To make in criminal proceedings legal and reasonable decisions, including the proceedings of undercover investigative (search) actions, the procedural law should be clearly specified the grounds for their conduct.

On the basis of scientific analysis of judicial sources and proper norms of current criminal procedure legislation, and also criminal procedure legislation, operating to November, 20, 2012, there is a conclusion about the necessity of improvement of separate norms of chapter 21 of the new Criminal Procedural Code in relation to the conduct of secret investigative (search) actions. Separate provisions, needing legislative revision, are considered, the proper changes are offered.

The author believes that the grounds for conducting undercover investigative (search) actions in the current Criminal Procedural Code of Ukraine are not strictly regulated, which may build a mixed practice meet by investigating judge the applications on their proceeding and adversely affect the efficiency of the fight against crime and violate human rights and freedoms not ensure his/her legitimate interests in the field of criminal justice.

Keywords: secret investigative (search) actions, actual grounds, order of realization, protocol of secret investigation (search) action, proof.

Надійшла до редакції 09.12.2013

Сліпченко В.І.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

З'ясовано існуючі недоліки слідчо-судової практики, встановлено особливості та окремі проблеми застосування кожного із заходів забезпечення кримінального провадження. Обґрунтовано доцільність системного та логічного, а не буквального тлумачення окремих норм КПК України, які регламентують повноваження прокурора при погодженні клопотання слідчого про застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження. Запропоновано шляхи оптимізації слідчо-судової практики щодо застосування окремих положень КПК України.

***Ключові слова:** кримінальний процес, досудове розслідування, правовий режим інформації, заходи забезпечення кримінального провадження, процесуальна компетенція та самостійність слідчого і прокурора.*

Постановка проблеми. Функціонування нової системи заходів забезпечення кримінального провадження вимагає своєчасного і комплексного дослідження процесуального порядку та особливостей їх застосування, а також виявлення наявних недоліків слідчо-судової практики. У зв'язку з цим дослідження обраної тематики спрямовано на вирішення нагальних потреб практики в однаковому тлумаченні та застосуванні норм КПК України [1], створенні належної теоретичної бази для підготовки методичних рекомендацій з метою недопущення випадків застосування слідчими неналежних процедур та інших порушень процесуального закону [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що окремі аспекти розглядуваного нами питання вже висвітлені у працях таких відомих учених і практиків, як Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.В. Рожнова, С.Р. Тагієв, О.Ю. Татаров, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило та ін. Проте вказані дослідження лише фрагментарно торкаються проблемних питань застосування окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження, що, з урахуванням наявної новизни розглядуваного інституту, не вирішує всіх існуючих проблем правозастосування, які, на жаль, носять системний характер.

У зв'язку з цим **мета** нашого дослідження полягає у з'ясуванні наявних особливостей та нагальних проблем у застосуванні існуючої системи заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування.

Враховуючи предмет та межі нашого дослідження, доцільно вирішити такі завдання: визначити особливості процесуального порядку застосуван-

ня заходів забезпечення кримінального провадження; з'ясувати існуючі недоліки функціонування кожного з видів вказаних заходів; запропонувати можливі шляхи оптимізації слідчо-судової практики.

Під час нашого дослідження пропонуємо окремо зупинитися на кожному з видів заходу забезпечення кримінального провадження, не розглядаючи систему запобіжних заходів у зв'язку з тим, що вони мають іншу мету та підстави застосування і потребують самостійного наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. *Привід*, згідно з КПК України, полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час посадовою особою, котра виконує ухвалу про здійснення приводу. Вказаний захід забезпечення кримінального провадження може бути застосований до особи за умови встановлення одного з двох випадків порушення процесуального обов'язку, а саме: коли особа *не прибула на виклик* слідчого/прокурора без поважних причин або коли *не повідомила про причини свого неприбуття* (ч. 2 ст. 139 КПК України). Конструкція вказаної норми не містить додаткових чи обов'язкових кваліфікуючих ознак для застосування приводу і, відповідно, підлягає прямому застосуванню (оскільки не зазначається про повторність або системність неявки чи злісність ухилення).

Слід зазначити, що в п. 5 ст. 141 КПК України серед вимог до клопотання слідчого/прокурора передбачено наведення саме «відомостей, які підтверджують *факти* здійснення виклику... та отримання особою *повідстки ...*». На нашу думку, вказана конструкція не встановлює обов'язку слідчого/прокурора «чекати» настання декількох фактів нез'явлення особи за викликом, а вимагає наведення лише декількох фактів, які вказують на здійснення належного виклику. Наприклад, що він був здійснений повісткою або іншим чином (ч. 1 ст. 135 КПК), вручений особисто чи іншої допустимій Законом особі (ч. 2-5 ст. 135 КПК), безпосередньо слідчим або іншою уповноваженою особою (ч. 6 ст. 135 КПК), під розписку чи завдяки ознайомленню з її змістом іншим шляхом (ст. 136 КПК).

Наприклад, ухвалою слідчого судді Ленінського районного суду м. Харкова обґрунтовано відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про здійснення приводу у кримінальному провадженні № 12013220510001909 у зв'язку з тим, що у клопотанні відсутні відомості, які підтверджують факт виклику гр. І., із зазначенням: прізвища та посади слідчого, який здійснював виклик; процесуального статусу, в якому перебуває викликана особа; вказівки на відповідні положення закону, які дозволяють застосувати привід.

У зв'язку з цим, на нашу думку, під час застосування приводу на практиці доцільним видається використання такого алгоритму дій слідчих (прокурорів) для отримання судового дозволу на здійснення приводу. *По-перше*, застосовувати його лише до особи, яка має певний процесуальний статус або її участь у проведенні процесуальної дії є обов'язковою. Тому у клопотанні слідчим/прокурором обов'язково повинно бути зазначено чіткий статус особи або обґрунтування необхідності його отримання.

По-друге, привід може бути застосовано лише до тієї особи, яка належним чином була повідомлена про місце, дату та час проведення процесуальної дії, але без поважних причин не з'явилася або не повідомила про причини свого неприбуття (ст. 138 КПК). Вказівка у клопотанні на такі докази та надання їх копій автоматично підтвердить покладення на особу відповідного процесуального обов'язку та наявність факту його порушення (наприклад, копія протоколу допиту підозрюваного, свідка та копія розписки про вручення повістки або документів, що підтверджують здійснення виклику іншим чином). *По-третє*, ініціювати його застосування лише після перевірки відсутності заборони застосовувати привід до такої категорії осіб, як того вимагає ч. 3 ст. 140 КПК.

Системний аналіз положень КПК України вказує, що застосування приводу не може відбутися для забезпечення проведення *допиту потерпілого*, оскільки давати свідчення – це його право, а не обов'язок (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК), окрім тих випадків, коли за рішенням слідчого/прокурора потерпілого залучено до участі у провадженні як свідка (ч. 7 ст. 55 КПК). Крім того, на нашу думку, *не підлягають приводу для допиту як свідки* особи, які згідно із ч. 2 ст. 65 КПК наділені відповідним імунітетом (наприклад, нотаріус, лікар, священнослужитель, журналіст та ін.).

Також слід враховувати, що клопотання слідчого про здійснення приводу, виходячи з аналізу ч. 2 ст. 140 КПК України, не потребує свого погодження з прокурором, а одразу з дотриманням вимог ст. 141 КПК України повинно подаватись слідчим на розгляд слідчого судді. Однак на практиці продовжують мати місце непоодинокі випадки погодження слідчим свого клопотання з прокурором. Вказане є помилковим та не виправданим обтяженням процедури застосування приводу і не відповідає встановленому процесуальному законом порядку.

Грошове стягнення полягає у застосуванні фінансової санкції до окремих суб'єктів кримінального провадження за невиконання покладених на них процесуальних обов'язків кримінально-процесуальним законодавством України або ухвалою слідчого судді (суду) з урахуванням їх статусу.

За загальним правилом, грошове стягнення застосовується у порядку, передбаченому главою 12 процесуального Закону, як на досудовому, так і на судовому провадженні (ч. 2 ст. 144 КПК). Системний аналіз Кодексу вказав, що, крім *неприбуття за викликом* відповідно до ч. 1 ст. 139, грошове стягнення може бути застосовано також у випадку невиконання умов *особистого зобов'язання* (ч. 2 ст. 179), *особистої поруки* (п. 1-4 ч. 5 ст. 180), *застави*¹ (ч. 8-10 ст. 182) та *умов нагляду за неповнолітнім* (ч. 5 ст. 493).

¹ Порядок звернення застави в дохід держави має свої особливості порівняно із застосуванням інших заходів забезпечення кримінального провадження, а саме лише за клопотанням прокурора або за власною ініціативою слідчого судді в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору.

На нашу думку, грошове стягнення повинно стати ефективним механізмом підвищення рівня відповідальності населення до виклику, здійсненого слідчим, прокурором та судом. До такого висновку можна дійти, обрахувавши розміри грошового стягнення згідно із положеннями ч. 1 ст. 139 КПК України у 2013 р. (а саме: за клопотанням слідчого – від 286 грн. 75 коп. до 573 грн. 50 коп., а у випадку неприбуття за викликом слідчого судді (суду) – від 1147 грн. до 2 294 грн. відповідно¹). Однак вивчення матеріалів практики вказало, що слідчі та прокурори, на жаль, недооцінюють наявну спрощеність процедури та ефективність її застосування.

Наведемо лише один типовий приклад з південного регіону країни, який у цілому досить наочно відображає загальну ситуацію по державі під час першого року застосування, передусім, грошового стягнення. Так, слідчим відділом Комунарського РВ м. Запоріжжя за 6 місяців 2013 р. взагалі не ініціювалося перед слідчими суддями накладення грошового стягнення. Загалом слідчим управлінням ГУМВС України в Запорізькій області, в якому, згідно зі штатним розкладом, працює приблизно 700 слідчих, грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження за вказаний період було застосовано лише чотири рази. Хоча у провадженні слідчих області за вказаний період, згідно з даними статистичної звітності, перебувало 43 023 кримінальні правопорушення. Підкреслимо, що така ситуація по державі є типовою.

Незастосування грошового стягнення на практиці опитані нами слідчі пов'язують з: відсутністю зразків відповідних процесуальних документів; нерозумінням слідчими, прокурорами та слідчими суддями чіткого механізму виконання ухвали слідчого судді, що, на їхню думку, розцінюється, як наявна неефективність його застосування; значним навантаженням кількості кримінальних проваджень на одного слідчого та недостатністю усвідомлення простоти застосування.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне наголосити на існуванні досить спрощеної процедури застосування грошового стягнення в КПК України, а саме:

- клопотання слідчого про застосування грошового стягнення не потребує свого погодження з прокурором (ч. 2 ст. 144);
- до клопотання слідчого потрібно додавати лише копії матеріалів, якими підтверджується покладення на особу певного процесуального обов'язку та факту його невиконання (п. 2-5 ст. 145);
- розгляд слідчим суддею клопотання є чітко визначеним у часі і не повинен перевищувати *трьох днів* з дня його надходження до суду (ч. 1 ст. 146);
- неприбуття службової особи, яка ініціювала накладення грошового стягнення, та особи, до якої воно може бути застосоване, не перешкоджає розгляду клопотання (ч. 1 ст. 146 КПК).

Крім того, поряд із запровадженням значної простоти у процедурі

¹ Вказаний розмір мінімальної заробітної плати встановлюється щороку на підставі закону, наприклад Закону «Про державний бюджет України на 2013 рік», відповідно до якого станом на 01 січня 2013 р. сума мінімальної заробітної плати складала 1147 грн.

грошового стягнення законодавець передбачив і певні гарантії від його безпідставного застосування. Так, на підставі ст. 147 КПК України особі, до якої його застосовано, надано можливість клопотати про скасування доцільності його застосування, якщо вона не була присутня під час розгляду цього питання. Вказане клопотання розглядає той слідчий суддя, який виніс ухвалу.

Про можливу динамічність застосування вказаного інституту на практиці свідчить ряд таких прикладів. Так, слідчий суддя Барського районного суду Вінницької області обґрунтовано відмовив у задоволенні клопотання про застосування грошового стягнення до свідка гр. А. у кримінальному провадженні № 12012010080000018, оскільки, всупереч вимогам п. 5 ст. 145 КПК, у клопотанні слідчого та доданих до нього матеріалах не наведено доказів отримання повістки свідком гр. А., що підтверджувало б порушення покладеного на нього процесуального обов'язку, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 66 КПК України.

Слідчий суддя Царичанського районного суду Дніпропетровської області своєю ухвалою у кримінальному провадженні № 196/1038/13-к скасував раніше накладене грошове стягнення на потерпілого гр. С. у розмірі 563 гривень 50 коп., оскільки у судовому засіданні потерпілий гр. С. причини свого неприбуття (на виклик слідчого о 10 год. 30.07.2013) обґрунтував зверненням до лікарні в цей день та надав відповідну довідку.

Слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва обґрунтовано відмовив у скасуванні грошового стягнення у кримінальному провадженні № 42012000000004, оскільки з матеріалів, доданих до клопотання, вбачається, що виїзд за межі України, який зумовив неприбуття за викликом до слідчого 26.11.2012, 03.12.2012 та 06.12.2012, пов'язаний з участю у заходах, явка на які була не обов'язковою.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом як захід забезпечення кримінального провадження застосовується у разі наявності достатніх підстав вважати, що є нагальна потреба тимчасово обмежити підозрюваного або законно затриману особу (в порядку, передбаченому ст. 208 КПК) у користуванні спеціальним правом (ч. 1 ст. 148 КПК України) з метою:

- припинення кримінального правопорушення;
- припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню;
- запобігання вчиненню іншого кримінального правопорушення;
- забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Отже, відповідно до глави 13 КПК України застосування вказаного заходу відбувається тимчасовим вилученням одного з документів, які посвідчують користування спеціальним правом на: керування транспортним засобом або судном; полювання; здійснення підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 148 КПК України). Таке вилучення документів може відбутися: по-перше, на підставі ухвали слідчого судді; по-друге, під час затримання чи процесуального оформлення затримання особи слідчим (прокурором

або уповноваженою службовою особою) в порядку, передбаченому ст. 208 КПК.

Вивчення матеріалів слідчо-судової практики вказало, що у зв'язку з наявністю двох самостійних підстав для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом особи на практиці мають місце непоодинокі випадки неузгодженості процедури оформлення відповідного вилучення документів. На нашу думку, слідчі/прокурори повинні обирати процедуру оформлення такого вилучення з урахуванням системного аналізу змісту ст. 149 та ч. 5 ст. 208 КПК України. У зв'язку з цим проведення тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, на підставі ухвали слідчого судді є процедурою виконання судового рішення і, відповідно, оформлюється слідчим (прокурором, уповноваженою службовою особою) окремим протоколом, що має назву «Протокол про тимчасове вилучення документів», який складається відповідно до вимог ч. 3 ст. 149 КПК. У тих випадках, коли вилучення документів відбувається під час затримання особи та його процесуального оформлення в порядку, передбаченому ст. 208 КПК, окремий протокол про тимчасове вилучення документів не складається, а вказані відомості за результатами особистого обшуку заносяться до «Протоколу затримання особи», як того вимагає ч. 5 ст. 208 КПК України. Відповідно до положень ч. 3 ст. 208 КПК зазначений вид протоколу має право скласти уповноважена службова особа, слідчий або прокурор.

Окремо слід зупинитися і на строках подання клопотання прокурором (слідчим за погодженням з прокурором) про застосування вказаного виду заходу забезпечення кримінального провадження. Якщо документи було попередньо вилучено в особи, клопотання подається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором *не пізніше 2-х днів* з моменту тимчасового вилучення документів під час затримання особи. На підставі ч. 1 ст. 152 КПК пропуск зазначеного строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів, однак на практиці виконання зазначеної норми закону чомусь ігнорується.

У тому випадку, коли документи знаходяться в особи, зазначене клопотання подається слідчим/прокурором лише за наявності підстав, передбачених у ст. 148 та ст. 150 КПК України і тільки *після повідомлення особи про підозру*. Зазначене клопотання розглядається слідчим суддею не пізніше *трьох днів* з дня його надходження до суду за участю прокурора та/або слідчого, підозрюваного, його захисника (ч. 1 ст. 151 КПК).

Слідчим, прокурорам та слідчим суддям необхідно враховувати, що відповідно до ч. 2 ст. 151 КПК України, якщо документи, які посвідчують користування спеціальним правом, не були тимчасово вилучені, зазначене клопотання може розглядатися лише за участю підозрюваного, його захисника.

Вивчення матеріалів слідчо-судової практики вказало, що в 95% випадків слідчими та прокурорами до суду подаються клопотання про тимчасове позбавлення саме права керування транспортним засобом. Причому слід констатувати, що вказані клопотання, незважаючи на їх значну пошире-

ність, на практиці в більшості випадків залишаються необґрунтованими та не містять всієї необхідної інформації для прийняття слідчим суддею законного та вмотивованого рішення. Про це, наприклад, свідчить спроба слідчого СВ Луцького МВ УМВС України у Волинській області застосувати вказаний захід до підозрюваного гр. В., який, керуючи автомобілем «ВАЗ-2108», допустив зіткнення з мопедом, внаслідок чого потерпілий гр. А. отримав тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, про що до ЄРДР внесено відомості за ч. 1 ст. 286 КК України. Обґрунтовуючи своє клопотання, слідчий наполягав на доцільності позбавлення підозрюваного гр. В. права керування транспортним засобом строком на два місяці у зв'язку з тим, що застосування вказаного заходу дозволить запобігти можливості підозрюваного продовжувати вчиняти кримінальні правопорушення. У судовому засіданні підозрюваний гр. В. щодо застосування вказаного заходу заперечував, посилаючись на те, що працює приватним підприємцем, а можливість керування транспортним засобом є джерелом його заробітку. Ухвалою слідчого судді, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 150 КПК, визнано необґрунтованими причини, у зв'язку з якими ініційовано здійснити тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом та відмовлено в застосуванні тимчасового обмеження у користуванні спеціального права, оскільки підозрюваний гр. В. вчинив нетяжкий злочин, а право керування транспортним засобом є єдиним джерелом його заробітку.

На підставі наведеного прикладу слідчим/прокурорам при обґрунтуванні доцільності застосування вказаного заходу необхідно брати до уваги *тяжкість вчиненого злочину* (наприклад, ч. 1 або ч. 3 ст. 286 КК України), *наявність обставин, які обтяжують покарання* (наприклад, вчинення ДТП водієм у стані алкогольного сп'яніння, спроба залишити місце вчинення злочину або приховати сліди його вчинення) *та характеризують особу, яка його вчинила* (наприклад, коли автомобіль є єдиним джерелом прибутку особи, особа проживає у сільській місцевості та завдяки транспортному засобу веде власне господарство тощо).

У свою чергу, слідчий суддя, на нашу думку, розглядаючи кожне клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, зобов'язаний врахувати не формальну відповідність його змісту вимогам ч. 2 ст. 150 КПК, а повно та всебічно з'ясувати обставини, передбачені в ч. 2 ст. 152 КПК, за необхідності викликати свідків та дослідити матеріали, що мають значення для вирішення поданого клопотання (ч. 4 ст. 151 КПК України).

Відсторонення від посади як захід забезпечення кримінального провадження дозволяє вже на досудовому етапі у випадках, передбачених законом, обмежити конституційне право особи на працю в разі, коли перебування на посаді підозрюваного сприяло вчиненню кримінального правопорушення або здатне зашкодити неупередженості досудового розслідування.

Редакцією ст. 154 КПК України передбачено як перелік різних суб'єктів, до яких може бути застосовано відсторонення від посади, так і різна тяжкість злочину, яка повинна бути врахована слідчим (прокурором) при ініціюванні вказаного заходу.

На нашу думку, мета відсторонення від посади є вирішальною при обґрунтуванні доцільності його застосування і полягає у недопущенні/запобіганні спробам підозрюваного, перебуваючи на своїй посаді:

- знищити або підробити речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування;
- незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження;
- іншим чином або протиправною поведінкою перешкодити кримінальному провадженню.

У зв'язку з цим цілком обґрунтованим є рішення слідчого судді Слов'яносербського районного суду Луганської області про відмову в задоволенні клопотання слідчого у кримінальному провадженні № 42013030560000007, внесеному до ЄРДР за ч. 5 ст. 191 КК України, про відсторонення від посади ОСОБА_3. У мотивувальній частині ухвали слідчий суддя наголосив, що при розгляді клопотання слідчим та прокурором не доведено наявності достатніх підстав вважати, що такий захід, як відсторонення від посади, необхідний для запобігання протиправній поведінці підозрюваного, який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, що мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 156 КПК України клопотання про відсторонення особи від посади розглядається не пізніше 3-х днів з дня його надходження до суду за участю слідчого (прокурора) та підозрюваного, його захисника. У зв'язку з цим неявка особи, до якої ініційовано обрання вказаного заходу забезпечення, є підставою для перенесення судового засідання або відмови у його застосуванні (наприклад, коли особа перебуває на лікарняному або у відпустці).

При розгляді клопотання слідчий суддя повинен також врахувати, чи можливо застосуванням інших заходів забезпечення кримінального провадження досягти бажаного результату (наприклад, під час тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасового доступу до речей і документів або накладення арешту на майно), як того вимагають положення ч. 3 ст. 132 КПК України.

Тимчасовий доступу до речей і документів є одним із найскладніших у застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на відшукання та отримання інформації/доказів під час безпосереднього ознайомлення зі змістом, формою та ознаками речей і документів.

Системний аналіз положень КПК України вказує, що вказаний захід забезпечення кримінального провадження має дві різні форми застосування:

- тимчасовий доступ до речей і документів в загальному порядку, передбаченому гл. 15 КПК України;
- спеціальний порядок тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, на підставі ст. 162 КПК. Необхідність застосування на практиці положень ст. 162 КПК виходить за межі

регулювання сфери кримінального судочинства і зобов'язує слідчого, прокурора та слідчого суддю звертатися до вивчення положень інших галузей права (наприклад, з'ясовувати предмет лікарської, банківської, комерційної, нотаріальної та державної таємниці, межі конфіденційної інформації про юридичну або фізичну особу, правовий режим персональних даних та ін.). У зв'язку з цим для обґрунтування правових підстав доступу до такого виду інформації з обмеженим доступом необхідно звертатися до змісту таких законів, як «Про інформацію» [3], «Про нотаріат» [4], «Про банки і банківську діяльність» [5], «Про телекомунікації» [6], «Про захист персональних даних» [7], «Про державну таємницю» [8], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [9], Цивільний кодекс України [10] та цілої низки підзаконних нормативно-правових актів.

Вивчивши матеріали судової практики на предмет встановлення причин відмови слідчих суддів у застосуванні вказаного заходу, слідчим необхідно мати на увазі, що у клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів, крім загальних вимог ст. 160 КПК України, чітко повинно бути зазначено:

– підстави вважати, що речі або документи перебувають у конкретної особи;

– значення цих речей або документів для даного кримінального провадження в контексті змісту ст. 91 КПК України;

– можливість використання як доказів (ст. 84 КПК) відомостей, що містяться в речах і документах, а також доведення вимоги ч. 3 ст. 132 КПК;

– посилання на те, що зазначені речі і документи не становлять собою і не включають відомості, які містять охоронювану законом таємницю (п. 3 ч. 4 ст. 163 КПК).

У разі ж застосування спеціального порядку доступу до речей і документів на підставі ст. 162 КПК України, крім вже зазначених положень, у клопотанні слідчого повинно обов'язково бути зазначене існування нормативних підстав отримання доступу до зазначеного виду інформації з обмеженим доступом та причини неможливості іншим способом довести потрібні обставини, як того вимагає ч. 6 ст. 163 КПК України.

Також типовими помилками під час застосування тимчасового доступу до речей та документів є незазначення у клопотанні слідчого точної назви юридичної особи, адреси володільця речей і період часу, за який необхідно здійснити доступ до документів, коли йдеться про банківську установу або юридичну особу. Досить розповсюдженою помилкою на практиці є звернення слідчого з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, які вже фактично вилучені в особи під час проведення огляду чи обшуку. У такому клопотанні слідчого повинно порушуватися питання не про отримання тимчасового доступу до речей і документів, а про накладення арешту на майно, оскільки застосування саме зазначеної процедури впливає зі змісту ч. 2 ст. 170, ч. 2 ст. 167 та ч. 2 ст. 172 КПК. Тому цілком обґрунтованою є відмова слідчого судді Заводського районного суду м. Запоріжжя у задоволенні клопотання слідчого про тимчасовий доступ до речей і документів за кримінальним провадженням № 12012089990000755. Обґрунтовуючи своє рішення, слідчий суддя зазна-

чає, що заявлене клопотання є алогічним, оскільки, відповідно до вимог п. 3 ч. 2 ст. 160 КПК України, у ньому повинно бути зазначено речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати, а виходячи з матеріалів кримінального провадження, вони вже фактично вилучені під час проведення огляду квартири по вул. Алмазній в м. Запоріжжі.

Тимчасове вилучення майна дозволяє на відносно короткий строк забезпечити вилучення майна у вигляді речей, документів чи грошей, які мають відношення до кримінального провадження, а також здійснити виїмку предметів, вилучених законом з обігу незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Існування зазначеного права правоохоронних органів зафіксовано навіть як виняток при тлумаченні недоторканості права власності в ч. 2 ст. 16 КПК України.

Слід наголосити, що тимчасове вилучення майна може відбутися під час проведення лише трьох процесуальних дій, а саме: затримання особи, обшуку житла чи іншого володіння особи, а також у ході проведення огляду.

Строк утримання тимчасово вилученого майна працівниками правоохоронного органу без накладення на нього арешту не може перевищувати *одного робочого дня* після його вилучення. Обчислюючи вказаний строк, слід виходити з положень ст. 115 КПК України: якщо закінчення строку, який обчислюється днями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день.

У той же час слідчі повинні пам'ятати, що немає необхідності звертатися з клопотанням до слідчого судді про накладення арешту на тимчасово вилучене майно, яке вилучено законом з обігу і було вилучено під час затримання особи, проведення обшуку чи огляду (ч. 5 ст. 208, ч. 7 ст. 236 та ч. 7 ст. 237 КПК). Такі речі поверненню не підлягають і вилучаються незалежно від їх відношення до кримінального провадження.

Тимчасово вилучене майно підлягає обов'язковому поверненню особі, якщо порушено строк звернення до суду за його арештом, а також у випадку визнання прокурором вилучення майна безпідставним та винесенням про це постанови (ст. 169 КПК України).

Арешт майна за загальним правилом спрямований на позбавлення особи можливості відчужувати конкретно визначене майно в ухвалі слідчого судді (суду) до моменту його скасування. Однак результати системного тлумачення ст. 170 та ч. 2 ст. 172 КПК дають можливість дійти обґрунтованого висновку, що чинним КПК України передбачено два види арешту майна. *Перший вид* арешту майна, за умови відповідності його ч. 1 та ч. 3 ст. 170 КПК, накладається на майно підозрюваного (обвинуваченого) або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння¹. *Другий по-*

¹ Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб (ст. 1187 ЦК України).

лягає у накладенні арешту на майно у вигляді речей, якщо є достатні підстави вважати, що вони відповідно до положень ч. 2 ст. 167 КПК: підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом; набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

За відсутності такого змістовного тлумачення підстав застосування арешту майна у відомчих та міжвідомчих нормативно-правових актах слід констатувати, що помилок у тлумаченні ст. 170 КПК України припускаються не лише слідчі, а й судові органи. Так, апеляційним судом Запорізької області безпідставно скасовано ухвалу слідчого судді Комунарського районного суду м. Запоріжжя за кримінальним провадженням № 1201280010000111 про накладення арешту на майно (автомобіль «Хонда») на тій підставі, що на момент винесення ухвали слідчим суддею водій автомобіля гр. Щ. не мав статусу підозрюваного, а перебував у статусі свідка. Хоча з матеріалів кримінального провадження випливає, що арешт майна був застосований на підставі заявленого цивільного позову за фактом вчинення ДТП, під час якого водій автомобіля «Хонда» гр. Щ. (який одночасно є і власником цього автомобіля) не впорався з керуванням та здійснив наїзд на пішохода гр. В., внаслідок чого останній помер, а дії водія було кваліфіковано слідчим за ч. 2 ст. 286 КК України.

Наступною, не менш важливою, проблемою практики є визначення строків арешту майна. На жаль, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) у своєму інформаційному листі № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013 припустився помилки, зазначивши в п. 11, що арешт майна накладається у межах строків досудового розслідування, передбачених ст. 219 КПК України [11]. Однак з системного аналізу гл. 17 КПК України стає очевидним, що арешт майна є безстроковим заходом, оскільки метою його застосування є забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна, а також збереження до вирішення справи по суті майна, речей та предметів, які є доказами у справі. Крім того, ВССУ не врахував положення ст. 174 КПК України, в якій передбачено умови, порядок та чіткі підстави його скасування.

Також, ініціюючи питання про накладення арешту на майно, слід враховувати вартість майна співрозмірності заподіяних злочином збитків, як того вимагає п. 5 ч. 2 ст. 173 КПК. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 173 КПК, у разі задоволення клопотання слідчий суддя застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна та зобов'язаний врахувати, що його застосування не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що існуючі особливості засто-

сування кожного з видів заходів забезпечення кримінального провадження пов'язані з тією обставиною, що КПК України передбачив власну процедуру для обрання кожного заходу. У зв'язку з цим різняться суб'єкт їх ініціювання, вимоги до клопотання, а також процесуальні строки на подання клопотання та його розгляд, сама процедура, види рішень слідчого судді та порядок їх оскарження. За таких обставин практичним працівникам правоохоронних та судових органів слід звертатися до змісту не окремих норм глави Кодексу, де регламентовано застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження, а в цілому аналізувати зміст розділів 1-3, враховуючи принципи наскрізного функціонування окремих інститутів, загальних положень теорії доказів та завдань кримінального провадження. До наявних проблем функціонування вказаної системи заходів слід віднести новизну інституту, відсутність сталої слідчо-судової практики, відомчих узагальнень застосування окремих положень КПК України за конкретний період часу. Запроваджений у 2012-2013 рр. інструмент підготовки інформаційних листів ВССУ є досить позитивним чинником, що сприяє прискоренню уніфікації застосування окремих положень процесуального законодавства, який з часом замінить змістовні постанови пленуму ВССУ.

Також необхідно підкреслити, що до порушення процесуальних прав та свобод людини і громадянина у сфері кримінального судочинства призводить не існуюча недосконалість процесуальних норм, а саме практика їх застосування.

Запропоноване нами дослідження є лише початковим кроком на шляху проведення ґрунтовних теоретичних напрацювань, які повинні бути спрямовані на оптимізацію процедурно-правового механізму застосування приводу, грошового стягнення, тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового вилучення майна, тимчасового доступу до речей і документів, а також арешту майна.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий ВР України 13.04.2012, реєстр. № 4651-VI [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/17>.
2. Лист ГСУ МВС України № 13/7-10682 від 26.07.2013, адресований ректору ДДВУВС Алфьорову С.М., з проханням доручити підготовку методичних рекомендації за темою «Особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження» кафедрі кримінального процесу університету; лист ГСУ МВС України № 13/11-19724 від 11.12.2013 р., адресований ректору ДДУВС Алфьорову С.М., з проханням доручити підготовку методичних рекомендації за темою «Процесуальний порядок тимчасового доступу до речей та документів» кафедрі кримінального процесу університету.
3. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
4. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII / Офіційний сайт ВР України [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/42-12>.
5. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III / Офіційний сайт ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
6. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV / Офіц. сайт ВР України [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/show>.

7. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI / Офіційний сайт ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

8. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

9. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII / Офіційний сайт ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Офіційний сайт ВР України [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

11. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримін. справ № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013 / Офіц. сайт ВР України [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

Слипченко В.И. Меры обеспечения уголовного производства: особенности и проблемы применения во время судебного расследования. Выясняются существующие недостатки следственно-судебной практики, устанавливаются особенности и отдельные проблемы применения каждой меры обеспечения уголовного производства. Обоснована целесообразность системного и логического, а не буквального толкования отдельных норм УПК Украины, регламентирующих полномочия прокурора при согласовании ходатайства следователя о применении конкретной меры обеспечения уголовного производства. Предложены пути оптимизации следственно-судебной практики по применению отдельных видов мер обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: *уголовный процесс, досудебное расследование, правовой режим информации, меры обеспечения уголовного производства, процессуальная компетенция и самостоятельность следователя и прокурора.*

Slipchenko V.I. Measures to ensure criminal proceedings: the features and problems of application during pre-trial investigation. In this paper the author explores the shortcomings of investigative and judicial practices, establishes the features and some problems of application of each of measures to ensure criminal proceedings. The author substantiates the expediency of distribution shortcomings in the application of measures to ensure criminal proceedings into two separate groups, citing the results of a systematic analysis of the materials of the investigative and judicial practices and the questionnaire of practical workers. The first group includes those that are not directly dependent on the quality of work of the investigator, and the second - those that are directly related and depend on quality of work of the investigator. It has been proved the expediency of a systematic and logical, rather than a literal, interpretation of certain rules of CPC of Ukraine regulating the powers of the Prosecutor at the petition of the investigator on approval of the application of a specific measure to ensure criminal proceedings. Suggested ways to optimize the investigative and judicial practice on the application of certain types of measures to ensure criminal proceedings, substantiated expediency of certain changes and additions to existing legislation.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, legal regime of the information measures to ensure criminal proceedings, procedural competence and independence of the investigator and the prosecutor.*

Надійшла до редакції 25.12.2013

Строгий В.І.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заслужений юрист України.

Рижов І.М.

доктор юридичних наук, доцент
(*Національна академія
Служби безпеки України*)

УДК 343.341(048)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Проведено аналіз сучасних концепцій протидії тероризму та шляхів їх оптимізації.
Ключові слова: тероризм, концепції протидії тероризму, моніторинг тероризму.

Постановка проблеми. Незважаючи на зусилля світового співтовариства у протидії тероризму, непоодинокі терористичні акти практично по всьому світі та сучасні події в Україні характеризують теророгенність соціальних процесів як стабільно прогресуючу, а ефективність створених систем протидії тероризму (як глобальної, так і національної) – як слабку. На фоні великої кількості запропонованих контртерористичних стратегій, включаючи Глобальну контртерористичну стратегію Організації Об'єднаних Націй, що була прийнята всіма 192 державами-членами 8 вересня 2006 р., процес розробки та оптимізації стратегій протидії тероризмові відзначається відсутністю ґрунтового теоретичного базису (ідей, гіпотез, законів, принципів), має переважно емпіричний підхід і реалізується за допомогою спостереження та експерименту. Ціна останнього подібного експерименту (10-річної антитерористичної кампанії під егідою США) завелика: військові конфлікти в Іраку, Афганістані і Пакистані призвели до загибелі як мінімум 225 тис. осіб, поранено понад 365 тис. осіб, з'явилися більше 7,8 млн. біженців. Втрати США склали майже 4,5 тис. осіб, їхніх союзників (21 держава) – понад 1,2 тис., включаючи 18 українців. Крім того, загинули 168 журналістів і 266 працівників гуманітарних організацій [8]. Все це свідчить про те, що світовому співтовариству дотепер не вдалося виробити оптимальних стратегій боротьби з тероризмом. Саме цей факт й обумовлює необхідність більш детального аналізу стратегій боротьби з тероризмом, їх позиціонування в свідомості населення, в інтересах якого ця боротьба ведеться. Актуальність обраної теми визначена дійсністю, оскільки відсутність результатів активної протидії тероризму свідчить про певну кризу існуючих зовнішніх і внутрішніх стратегій боротьби із цією загрозою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичній та методологічній розробці проблем боротьби

із тероризмом присвячена певна кількість праць науковців різних спеціальностей як у вітчизняній літературі, так і в працях закордонних авторів, відомчих інструкціях та науково-дослідних роботах. Більшість з них присвячено кримінологічному аспекту тероризму та розробці оперативнотактичних прийомів боротьби з терористичною діяльністю на рівні організації та планування антитерористичної операції. Слід відзначити суттєвий внесок українських дослідників тероризму у розвиток сучасної контртерористичної парадигми, зокрема В.Ф. Антипенка, В.П. Богданова, Т.С. Бояр-Созоновича, В.О. Глушкова, В.С. Горбатюка, М.Г. Гуцало, В.П. Ємельянова, В.В. Крутова, В.В. Остроухова, А.А. Супруна, Ю.А. Лапутіної, В.А. Ліпкана, В.В. Титова, А.С. Шаповалова та інших, але залишаються недостатньо вивченими концептуальні та методологічні засади генеральних стратегій національної безпеки в контексті протидії тероризму, теоретичні засади функціонування державної (загальнонаціональної) системи контртероризму, здійснення державного контролю в цій сфері.

Метою статті є аналіз методологічних засад формування сучасних концепцій протидії тероризму та шляхів їх оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Стратегії боротьби зі злочинністю у традиційному її розумінні будуються або на нейтралізації (ізоляції від суспільства або знищення – залежно від ступеня важкості скоєного або соціальної небезпеки), або на усуненні умов, що сприяють здійсненню злочинів та збільшують ступінь соціальної віктимності [3; 7]. Це, насамперед, соціально-економічні заходи, а також політико-правові, моральні й культурно-освітні. Немає необхідності всі їх тут докладно розглядати, вони загалом відомі й зводяться до комплексу соціально-економічних, політико-правових заходів у сфері моральності й культури. Сучасна стратегія нейтралізації злочинців має арсенал засобів: фізичне знищення, ізоляція від суспільства й відсторонення від активного життя у вигляді позбавлення волі, вигнання, депортації. Сучасні військові доктрини передбачають використання військ для припинення злочинів. В історичній практиці регулярні війська застосовувалися усередині країни не так вже рідко. Згадаємо про повстання Разіна, Пугачова, Болотникова й інших, коли війська використалися в боротьбі з тими, кого влада визнавала злочинцями. У Чечні, Іраку, як і колись в Західній Україні, боротьба зі злочинними формуваннями теж відбувається за допомогою армії. Тут слід пригадати історію – радянська влада змогла подолати фашизм за п'ять років, антитерористична кампанія в Чечні та Іраку триває вдвічі більше, війна з українськими націоналістами на західній Україні тривала майже півстоліття та закінчилася поразкою влади. Причина таких поразок, на наш погляд, полягає не в участі іноземних найманців, а у ставленні більшості населення до дій опозиційно налаштованих груп – якщо населення їх підтримує у протистоянні з владою, така влада приречена.

Тероризм істотно відрізняється від злочинності у традиційному її розумінні. Специфіка його полягає в тому, що основним мотивом тероризму є боротьба із системою, що генерує алгоритм соціального керування, у тому числі і правове поле. Стратегії боротьби з тероризмом повинні відрізня-

тися від загальноприйнятих стратегій боротьби зі злочинністю хоча б тому, що злочинці, як правило, викликають негативне ставлення більшості суспільства, на тілі якого вони паразитують. Терористи найчастіше знаходять негласну підтримку серед певної частини цивільного населення, що поділяє їхні погляди й принципи. Саме ця частина населення, опозиційна до влади, й вітає цілі терористів, засуджуючи їхні методи. У тому випадку, якщо діяльність терористичних груп підтримується й розуміється, стратегія знищення або ізоляції опозиційно настроєних елементів або терористичних груп і течій не має сенсу, оскільки ніколи неможливо встановити їхніх прихильників і послідовників. Раціональним є моделювання реакції різних соціальних систем на ту чи іншу стратегію боротьби перед її застосуванням, інакше результат може бути зворотній.

Проблема пошуку оптимального управління соціальними процесами існувала протягом всієї історії розвитку цивілізованого суспільства. Тероризм, так само як і протидія йому, це специфічний соціальний процес, в якому стратегічно важливим завданням, генеруючою стратегією є переконання, з використанням насильства, певної частини громадянського суспільства, як правило меншої, але більш прогресивної чи соціально активної, у правильності алгоритму соціального управління (генеральної стратегії), обраної більшістю, або навпаки. Генеральна стратегія може бути помилковою, побудованою на оманах і помилках, однак підтримувана більшістю може панувати в суспільстві протягом конкретного історичного періоду, як це було зі стратегією побудови «світлого комуністичного майбутнього», німецьким фашизмом і т.п. Успіх тероризму як генеруючої стратегії соціального управління, так само як і тієї чи іншої стратегії боротьби з тероризмом, в остаточному результаті визначається рівнем підтримки даної стратегії загальною масою цивільного населення [10].

Декларативна, або суспільно-моральна, концепція протидії тероризму є, мабуть, найбільш ефективною, оскільки неприйняття терористичних засобів у боротьбі, як і насильства в цілому, закладене на рівні підсвідомості. Для її формування необхідний вагомий ідеологічний, як правило релігійний, базис, який має глибокі історичні корені. В цьому випадку соціальна система декларує як генеральну стратегію неприйняття насильства як засобу вирішення соціальних конфліктів – як внутрішньосистемних, так і зовнішніх. У цьому випадку, на фоні стабільності та безконфліктності в межах системи, вона залишається незахищеною перед зовнішніми загрозами, або, знову ж таки на рівні підсвідомості, сприймає ці загрози як фатальні. Відповідно, алгоритм соціального управління, в тому числі й правове поле, формується під впливом позиції ненасильства.

Репресивна, або соціально-правова, концепція протидії тероризму базується на реалізації в суспільстві певних обмежень та заборон на таку діяльність з боку керуючої системи, із використанням системи права як регулюючого інструмента. При цьому внутрішній стан індивідуума ігнорується в інтересах правлячої більшості або меншості. Непокора карається відповідно до чинного законодавства. В цьому випадку повністю ігноруються передумови та причини терористичної діяльності, навіть у тому випадку,

коли вони обумовлені та можуть бути зрозумілі або виправдані.

Регулятивна, або соціально-інформаційна, концепція передбачає оперативне реагування на всі передумови соціальних конфліктів із використанням управлінських засобів коригування алгоритмів соціального управління з метою їх недопущення, або, якщо таке неможливе, зменшення гостроти, у тому числі шляхом певних раціональних поступок з боку влади, що, як правило, потребує оптимізації алгоритму соціального управління та корекції правового поля.

Якщо розглянути динамічні характеристики процесів в межах наведених концепцій, то видно, що перша концепція характеризується довгостроковістю (на рівні поколінь) та не може бути реалізована (сформована) за короткий історичний період. Репресивна концепція може бути реалізована одночасно, наприклад внаслідок революції або політичних реформ, але вона дає лише перманентне сприйняття алгоритму соціального управління та відповідно революційно змінених поведінкових норм частиною (меншістю) соціальної системи та передбачає періодичні зміни такого алгоритму (наприклад, конституційні або правові реформи та супутні таким реформам соціальні конфлікти). Регулятивна концепція передбачає оперативне (у часі, близькому до реального) реагування на стан соціального середовища та прийняття відповідних адміністративно-правових заходів.

Отже, сьогодні існує щонайменше три концептуальні стратегії боротьби з тероризмом:

- власне насильницьке протиборство в контексті боротьби за існування, результатом якої служить загибель найменш пристосованих до даних умов життя індивідуумів (соціальних груп і систем) і виживання більш пристосованих, тобто певні еволюційні процеси;

- боротьба як знищення супротивника (класового, економічного тощо) в ході воєнних дій і таємних операцій або превентивне забезпечення неможливості його повноцінного функціонування, так звана інформаційна, чи "безкровна" боротьба;

- як гіпотетичний, можна розглядати варіант гуманної війни з тероризмом, коли нейтралізація теророгенності виробляється недопущенням теророгенних факторів шляхом домовленостей і взаємних поступок.

Перші дві вже втратили свої позиції, у всякому разі в практиці боротьби з міжнародним тероризмом, підтвердивши свою неефективність і нецивілізованість. Перспективними є такі стратегії боротьби з тероризмом, в основі яких відсутні ознаки фізичного насильства, а основний натиск робиться на розумний компроміс, що враховує інтереси конфліктуючих сторін. Дотримання їх дозволяє суспільству чи соціальній системі визначити оптимальний алгоритм соціального управління, при якому тероризм неможливий як у сьогоденні, так і в майбутньому. На пріоритетності попередження злочинності щодо каральної політики держави наголошував ще Платон у IV ст. до н. е. Ця думка дістала правову аргументацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики в боротьбі зі злочинністю. Сутність цієї політики полягає у такій формулі: «Мудрий законодавець попередить злочин, щоб не

бути змушеним карати за нього». Цей лозунг фактично відображає значення моніторингу тероризму в нашому розумінні – мудрий керманіч скоріш усуне передумови терористичної діяльності через конформні реформи, ніж допустить соціальний конфлікт, який може коштувати йому власне влади, а народові – спокою та безпеки [1-3].

Тероризм доволі часто відносять до саме тих проблем, які загрожують існуванню цивілізації і навіть життю на планеті. З цим не можна не погодитися, оскільки розквіт тероризму хронологічно припадає на період початку процесів світової глобалізації та формування системи глобального управління, який за своєю природою є політичним і стратегічним менеджментом. До його функцій належать вироблення та реалізація найбільш загальних всесвітніх стратегічних рішень. Сучасні центри глобального менеджменту інтенсивно й послідовно створюють відповідну інфраструктуру, здатну завдяки застосуванню новітніх технологій, у тому числі гуманітарних та соціальних, контролювати свідомість і сумлінну поведінку людей. Можна констатувати, що на сьогоднішній день вперше сформовано серйозну правову основу протидії тероризму. Вона складається з 12 універсальних конвенцій ООН з питань боротьби з тероризмом і окремих регіональних угод в рамках Ради Європи, Шанхайської організації співробітництва та Співдружності Незалежних Держав, національного законодавства провідних країн світу, а також угод міжвідомчого характеру.

Акцент всіх існуючих концепцій протидії тероризму робиться на терористичну діяльність як факт, що відбувся і вимагає реалізації контртерористичних планів із застосуванням сили, тоді як недостатньо уваги приділяється технологіям превентивної нейтралізації соціальних конфліктів, які виступають глибинними, соціальними причинами тероризму. Для ліквідації даної невідповідності та в контексті вимог Глобальної контртерористичної стратегії, яка закликає держави-члени ООН виявляти причини виникнення і поширення тероризму з метою їх усунення, можуть бути сформульовані ініціативні пропозиції, спрямовані на її вдосконалення в контексті пошуку оптимальних технологій попередження та профілактики тероризму. Зокрема, на нашу думку, вдосконалення можливе за умови урахування таких тез: орієнтація стратегій, орієнтованих на фізичне припинення терористичних актів має постійно вдосконалюватися та переймати світовий досвід, але потрібно чітко розмежувати стратегії боротьби з терористичною діяльністю і стратегії боротьби із тероризмом. Сьогодні у процесі організації протидії тероризму використовуються, в основному, технології інформаційного забезпечення, засновані на реалізації закону про оперативно-розшукову діяльність (тобто за фактом підготовки або проведення терористичного акту). Впровадження технологій моніторингу тероризму, тобто перенос центра ваги на виявлення і нейтралізацію соціальних факторів, що сприяють прояву терористичних устремлінь, дозволить значно знизити теророгенність суспільства.

Висновки. Потреби практичного формування комплексної системи заходів протидії тероризму в Україні спонукають як до активізації науко-

вих розробок щодо дослідження як самого феномена тероризму, так і до вивчення, узагальнення і використання досвіду боротьби з цим явищем. Це зумовлює створення теоретичних моделей побудови згаданого вище феномену і формування практичних рекомендацій (як у програмному, так і в тактичному плані) щодо підвищення ефективності форм і методів організації протидії і має велике практичне значення, насамперед для роботи Служби безпеки України як структури, на яку покладено координацію зусиль правоохоронних органів у боротьбі із тероризмом. На відміну від оперативно-розшукової діяльності, сутність якої становить здобуття, обробка, накопичення інформації про конкретний факт злочинної діяльності, або розвідувальної діяльності, що базується на виявленні окремих ознак злочинної діяльності та послідовному збагаченні цієї первинної інформації до рівня достовірності, соціально-інформаціологічні концепції в контексті оперативно-службової діяльності орієнтовані ще й на вивчення стану первинних умов (теророгенних або криміногенних факторів) із метою виявлення умов виникнення тероризму або активізації його діяльності задля попередження останнього шляхом цілеспрямованої корекції соціального середовища. Засобами досягнення мети в цьому випадку можуть бути всі існуючі методи соціальних досліджень, у тому числі і спеціальні [5-7].

На нашу думку, певну увагу слід приділяти реалізації моніторингових систем, спрямованих на оптимізацію соціального управління із залученням громадських інститутів та використанням новітніх інформаційних технологій. Боротьбу з тероризмом слід розглядати як контрольований, свідомий процес, у результаті якого з'являються добре продумані, детально розроблені ще до початку формальної реалізації стратегії. Позиціонування стратегій боротьби з тероризмом піднімає роль планування спеціальних заходів щодо протидії і профілактики тероризму на більш високий ступінь, припускаючи участь аналітики в процесі вироблення стратегії, саме у виробленні стратегії, а не у простому підборі її складових з наявного арсеналу доступних засобів. Відповідне значення в процесі розробки концепцій та удосконалення стратегій боротьби з тероризмом мають відіграти науково обґрунтовані теорії теророгенезу та організація моніторингу тероризму як інформаційні технології дослідження історичних, соціально-політичних, юридичних, кримінологічних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві та визначають походження й історико-еволюційне формування теророгенності соціальних систем, тобто схильності до застосування при вирішенні соціальних конфліктів тактики тероризму. Особлива увага має приділятися оптимізації правового поля, удосконаленню нормативно-правових механізмів соціальної корекції з метою оптимальної протидії тероризму як соціальному процесу.

Бібліографічні посилання

1. *Антипенко В. Ф.* Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В. Ф. Антипенко. – Киев : ЮНОНА-М, 2002. – 723 с.
2. *Деникер Г.* Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом / Г. Деникер // Терроризм в современном капиталистическом обществе. – Вып. 2. – М., 1982. – С. 76-80.

3. *Смельянов В. П.* Тероризм і злочини терористичної спрямованості / В. П. Смельянов. – Х., 2001, – 320 с.
4. Звіт про НДР «Організація і тактика застосування підрозділів ЦСО «А» СБ України» (шифр «Омега» згідно ТЗ на НДР «Омега»), реєстр. № 29/20-5931 від 05.11.2010.
5. *Крутов В. В.* Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні / В. В. Крутов // Тероризм і боротьба з ним. – К., 2000. – Т. 19. – С. 138-140.
6. Концептуальный проект. Модель Национальной программы противодействия терроризму и экстремизму / В. С. Горбатьюк, М. Г. Гуцало, В. В. Титов, А. С. Шаповалов. – К. : МАЕ, 2005. – Св-во о регистрации авторского права № 13982 от 29.08.2005.
7. *Кудрявцев В. Н.* Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – К. : Юристь, 2003. – 349 с.
8. *Кузнецов Д. В.* Проблемы Ближнего Востока в зеркале мирового общественного мнения / Д. В. Кузнецов // Книга 2. Иракский кризис и общественное мнение. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. – 476 с.
9. *Остроухов В. В.* Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства і терору : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05 / В. В. Остроухов. – К., 2001. – 36 с.
10. *Рижов І. М.* Основи теророгенності соціальних систем : монографія / І. М. Рижов. – Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2010. – 290 с.

Строгий В.И., Рыжов И.Н. Методологические основы формирования концепций национальной безопасности в контексте противодействия терроризму. Проведен анализ современных концепций противодействия терроризму и путей их оптимизации.

Ключевые слова: *терроризм, концепции противодействия терроризму, мониторинг терроризма.*

Strogyy V.I., Ryzhov I.M. Methodological bases of forming of concepts of national security in the context of combating terrorism. The article deals with analysis of modern concepts of combating terrorism and ways of their optimization.

Terrorism quite differs from crime in its traditional sense. Its specific is that the main motive of terrorism is the struggle against system which generates the algorithm of social government, including the legal area. Strategies of combating terrorism should differ from generally accepted strategies of combating crimes even though criminals as usual causes negative attitude of the majority of societies on background of which they parasitize. Terrorists often find support among some parts of civilians which share their outlooks and principles. If the activities of terrorists groups are supported and understood the strategy of extermination an isolation of opposition elements or terrorists groups is out of sense, because it's impossible to establish their supporters and followers.

Perspective ones are those strategies of combating terrorism in the background of which there are no signs of physical violence, and the basic emphasis is being made on a reasonable compromise, that takes into account interests of conflict's parties.

Keywords: *terrorism, concepts of combating terrorism, monitoring of terrorism.*

Надійшла до редакції 18.12.2013

Уваров В.Г.

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються проблеми концептуальної моделі системи принципів оперативно-розшукової діяльності, забезпечення верховенства права у процесі її здійснення.

Ключові слова: верховенство права, принципи оперативно-розшукової діяльності.

Постановка проблеми. При здійсненні пізнавальної діяльності у сфері протидії злочинності маємо розв'язувати притаманну усім країнам проблему конкуренції цінностей, що перебувають у стані єдності і борються протилежностей, яка, за визначенням В.М. Тертишника, «гармонізувала б баланс публічних та приватних інтересів, засоби забезпечення встановлення істини та гарантії прав і свобод людини» [9, с. 12].

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється як наявністю практичних проблем оперативно-розшукової діяльності, так і новими об'єктами судово-правової реформи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що питання принципів судочинства були предметом розгляду процесуалістів [1-13], але цілісна система принципів оперативно-розшукової діяльності ще тільки формується.

Мета даної роботи – визначити основні складові концептуальної моделі системи принципів оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Принципи оперативно-розшукової діяльності – це закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найбільш загальні положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності органів оперативно-розшукової юрисдикції, спосіб і процесуальну форму діяльності даних органів та їх посадових осіб, створюють систему гарантій істини, досягнення мети оперативно-розшукового процесу та захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини.

Не можна недооцінювати значення принципів. «Недоліки та хиби правосуддя, – слушно зауважує М.Й. Коржанський, – особливо у сфері боротьби зі злочинністю, і найбільш значні та шкідливі наслідки їх виявляються саме там і тоді, де і коли порушуються принципи» [2, с. 66].

Значення концептуальної моделі принципів оперативно-розшукової діяльності полягає в тому, що принципи в своїй сукупності мають:

- бути першоджерелом і складати основу окремих правових інститутів;
- бути суттєвим гарантом забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб;
- дати юридичну базу для тлумачення конкретних норм та вирішен-

ня спірних питань;

- синхронізувати всю систему норм і забезпечувати узгодженість окремих правових інститутів і єдність юридичної форми оперативно-розшукової діяльності;

- служити основою і вихідним положенням для вдосконалення окремих інститутів і правових норм, розвитку юридичної форми і гарантій забезпечення завдань оперативно-розшукової діяльності та захисту прав і свобод людини.

У статті 4 «Принципи оперативно-розшукової діяльності» Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що ОРД ґрунтується на принципах законності, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління і населенням.

Визначення законом лише трьох принципів ОРД говорить не про те, що їх саме три і має бути, а скоріше, що проблема системи принципів оперативно-розшукової діяльності, як на момент прийняття закону, так, на жаль, і дотепер, ще не одержала достатнього і всебічного дослідження.

З іншого боку, названа система принципів не є закритою, а навіть окремі норми самого Закону про ОРД містять положення, які повною мірою можна віднести саме до засад, принципів оперативно-розшукової діяльності.

Аналізуючи законодавство інших країн, слід також звернути увагу на деякі розбіжності у визначенні системи принципів оперативно-розшукової діяльності. Так, закон про ОРД Російської Федерації поряд із засадами, що названі й у законодавстві України, відносить до системи принципів оперативно-розшукової діяльності таке положення, як *“конспірація, поєднання гласних і негласних начал”*. Відповідний закон Білорусії називає в числі принципів оперативно-розшукової діяльності *підконтрольність та підзвітність вищим органам державної влади*.

Проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», розроблений робочою групою під керівництвом В.О. Глушкова, до принципів ОРД відносить також відповідність використання оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпеки протиправної діяльності.

В юридичній літературі деякими авторами робиться спроба розширити визначену в законі систему принципів оперативно-розшукової діяльності. Так, В.І. Зажицький пропонує включати до принципів ОРД принципи законності, публічності, оперативності, поваги та додержання прав і свобод людини, органічного зв'язку оперативно розшукової діяльності та кримінального судочинства [1, с. 70-76].

Іншими авторами пропонується включити до неї такі основоположні ідеї, засади чи інші, на думку авторів – найбільш загальні, положення, що можуть мати значення принципів: конфіденційність, конспіративність, добровільність, наступальність, цілеспрямованість, об'єктивність, доцільність, негласність [7, с. 39], розподілення повноважень, взаємодія з іншими органами, поєднання секретних кадрових працівників з іншими інформаторами, забезпечення екологічної безпеки, незалежність суб'єктів, що здійснюють ОРД [4, с. 75-91; 6, с. 99-104].

Але зауважимо, що багато з названих положень навряд чи зможуть

відповідати поняттю «принцип оперативно-розшукової діяльності». Необхідно диференціювати принципи ОРД від інших положень – принципів тактики ОРД (наступальність, цілеспрямованість тощо), принципів організації оперативно-розшукових служб (добровільність, розподіл повноважень, взаємодія з іншими органами, поєднання секретних кадрових працівників з іншими інформаторами тощо), умов здійснення ОРД й інших загальних положень.

Принципи оперативно-розшукової діяльності (або принципи оперативно-розшукового процесу) – це суто принципи провадження оперативно-розшукової діяльності органами оперативно-розшукової юрисдикції, тобто принципи виконання суб'єктами оперативно-розшукового процесу своїх функцій, основоположні фундаментальні ідеї, що утворюють засади діяльності, спрямованої на вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, що визначають її суть, форму та методи.

Отже, існує дійсно фундаментальна проблема – проблема створення концептуальної моделі системи принципів оперативно-розшукової діяльності. Деякі гіпотези і концептуальні положення для цього вже закладені в юридичній науці [10, с. 10-11].

При детальнішому вивченні цієї проблеми слід звернути увагу на такі факти. По-перше, в Конституції України найшли відображення такі загальноюридичні принципи, як *верховенство права (ст. 8), повага та захист честі і гідності людини; справедливість, відповідальність держави за шкоду, заподіяну громадянину державними органами чи їх посадовими особами (ст. 56)*. На підставі цих принципів виник і розвивається інститут реабілітації, відшкодування їм моральної і матеріальної шкоди, завданої незаконними діями державних органів та їх посадових осіб. Першоджерелом цього інституту є *принцип реабілітації невинуватих осіб*, закріплений в ст. 56 Конституції України.

Стаття 8 Конституції наголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Okремо слід вести мову про такий найважливіший принцип, як принцип недоторканності особистого життя людини. Саме особисте життя іноді є спокусливим, щоб таємно в нього заглянути, а негласність ОРД не дозволяє людині усвідомлювати, що її приватне життя може стати прозорим. Це вимагає створення надійних механізмів забезпечення захисту приватного життя людини від незаконного вторгнення.

По-друге, до принципів оперативно-розшукової діяльності, на нашу думку, слід відносити і такі загальні й фундаментальні положення, як допустимість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності; забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукового процесу; прокурорський нагляд; неприпустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів.

Всі ці принципи є принципами різного рівня узагальненості: загальноправові – характерні для усіх галузей права (наприклад, верховенство права, законність, справедливість, рівність людей перед законом); міжгалузеві – для деяких галузей права; галузеві – для окремої галузі (наприклад, щодо оперативно-розшукового процесу, то це принцип конспіративності,

конфіденційності).

Таким чином, вважаємо за необхідне включати до концептуальної моделі системи принципів оперативно-розшукового процесу:

– до *системи галузевих принципів* такі засади, як: об'єктивність; конфіденційність та конспіративність; недопустимість фізичного та психічного насильства при здійсненні оперативно-розшукової діяльності; взаємодія з органами управління і населенням; забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукового процесу; допустимість застосування примусових заходів лише в разі крайньої необхідності; незалежність і недоторканність особи, яка здійснює оперативно-розшукову діяльність; відшкодування шкоди, завданої незаконними діями і рішеннями органів оперативно-розшукової юрисдикції; допустимість передачі для використання в доказуванні лише таких достовірних фактичних даних, джерело і метод одержання яких можуть бути розголошені без шкоди для учасників оперативно-розшукової діяльності чи неоправданої шкоди законним інтересам інших людей і якщо іншими засобами одержати відповідну інформацію неможливо;

– до *системи міжгалузевих принципів*: недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів (свобода самовикриття та викриття близьких); прокурорський нагляд;

– до *системи загальноправових принципів*: верховенство права, повага та захист честі і гідності людини; презумпція добропорядності людини; забезпечення захисту прав і свобод людини, недоторканність особи та житла, недоторканність особистого життя, таємниця листування, телефонних та інших переговорів, таємниця банківських вкладів, нерушимість права власності, рівність людей перед законом, гуманізм, толерантність, законність і справедливість.

Згідно із ч. 12 ст. 9 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо ці *відомості не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберігання не підлягають і повинні бути знищені*.

У частині 2 ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації та контроль телеграфно-поштових відправлень проводяться як виняткові заходи у разі, якщо іншим способом неможливо здобути фактичні дані для забезпечення захисту суспільства і держави від злочинних посягань.

Згідно із ч. 7 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» при застосуванні оперативно-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави.

Фактично це принцип, який, на наш погляд, доцільно назвати *принципом реалізації конфіденційних матеріалів оперативно-розшукової діяльності лише за умови крайньої необхідності*, коли вирішити завдання ОРД і кримінального процесу іншими засобами неможливо, а шкода, завдана розсекреченням інформації і методів її отримання, буде меншою, ніж при цьому відвернута.

Верховенство права – це система правовідносин, де природні права і свободи людини знайшли законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю, а їх забезпечення стає пріоритетом діяльності посадових осіб, правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників, а діяльність усіх без винятку державних інститутів підпорядкована потребам реалізації та захисту прав людини.

Висновки. У своїй сукупності принципи оперативно-розшукового процесу утворюють злагоджену систему єдиних за своєю спрямованістю основоположних начал визначального характеру, в якій кожен із принципів має свою самостійну теоретично-правову сутність і генетичну цінність, виступаючи першоджерелом окремих правових інститутів, органічно поєднуючись з іншими засадами, а всі вони разом узяті визначають особливість юридичної форми (регламенту ОРД) і складають основу гарантій істини, захисту прав і свобод людини.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці концептуальної моделі системи галузевих принципів оперативно-розшукової діяльності.

Бібліографічні посилання

1. *Зажицкий В. И.* Проблема принципов оперативно-розыскной деятельности / В. И. Зажицкий // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 70-76.
2. *Коржанський М. Й.* Нариси кримінального права / М. Й. Коржанський. – К., 1999.
3. *Маляренко В. Т.* Конституційні засади кримінального судочинства. – К., 1999.
4. Основы оперативно-розыскной деятельности : учеб. / под ред. В. Б. Рушайло. – СПб. : Лань, 2000.
5. *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі / М. А. Погорецький. – Х., 2007.
6. *Смирнов М. П.* Комментарии оперативно-розыскного законодательства РФ и зарубежных стран / М. П. Смирнов. – М., 2002.
7. *Сурков К. В.* Принципы оперативно-розыскной деятельности и их правовое обеспечение в законодательстве, регламентирующем сыск / К. В. Сурков. – СПб., 1996.
8. *Тертишник В.* Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу / В. Тертишник // Вісник Української академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 4. – С. 321-327.
9. *Тертишник В. М.* Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук (спеціальність 12.00.09) / В. М. Тертишник. – Д., 2009.
10. *Тертишник В. М.* Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу / В. М. Тертишник // Юридичний вісник України. – 2001. – № 5. – С.10-11.
11. *Шевчук С.* Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175-185.
12. Code de Procedure penale. Code de justice militaire. – Paris Editions Dalloz, 2001.
13. *Смирнов М. П.* Комментарии оперативно-розыскного законодательства РФ и зарубежных стран. – М., 2002.

Уваров В.Г. Верховенство права в системе принципов оперативно-розыскной деятельности. Анализируются проблемы концептуальной модели принципов оперативно-розыскной деятельности, обеспечение верховенства права при её осуществлении.

Ключевые слова: *верховенство права, принципы оперативно-розыскной деятельности.*

Uvarov V.G. Supremacy of law in the principles of operational-search activity. There is the analysis of problems of the conceptual model of the principles of operational-

search activity, the supremacy of law in its implementation.

It is necessary to include in the conceptual model of the principles of operational-search process: in the system of sectoral principles such principles as objectivity; privacy policy conspiracy; unacceptability of physical and psychological violence in the conduct of operational activities; interaction with the government and the public; safety of participants of investigative operations process; permissibility of coercive measures only in case of emergency; independence and integrity of the person who carries out investigative operations; reimbursement of damages caused by illegal actions and decisions of operational and investigative jurisdiction; in the system of inter-sectoral guidelines: inadmissibility forced to testify against himself, his family members and their close relatives (freedom of self-exposure and exposure relatives); prosecutorial supervision; in the system of common principles: the supremacy of law, respect for and protection of honor and dignity; presumption of integrity rights; protection of rights and freedoms, personal security and housing, privacy, secrecy of correspondence, telephone and other conversations, secret bank deposits, inviolability of property rights, equality before the law, humanism, tolerance, supremacy of law and justice.

Keywords: *supremacy of law, principles of operational-search activity.*

Надійшла до редакції 19.12.2013

Ховавко С.М.

кандидат юридичних наук

(Одеський державний

університет внутрішніх справ)

УДК 343.132

ПРОБЛЕМИ ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКІВ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Розглянуто процесуальний порядок прийняття рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р.

Ключові слова: *кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, процесуальні строки.*

Постановка проблеми. Впровадження у новому КПК України системи негласних слідчих (розшукових) дій, з одного боку, надало правоохоронним органам додаткові можливості у протидії злочинності, а з іншого – розширило завдання щодо неухильного дотримання прав та свобод особи у кримінальному провадженні та забезпечення достовірності доказів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Як і будь-яка нова законодавча конструкція, інститут негласних слідчих (розшукових) дій не позбавлений певних недоліків та прогалин, які потребують негайного дослідження й усунення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Впровадження у кримінально-процесуальне законодавство інституту негласних слідчих (розшукових) дій відразу привернуло увагу науковців. Професори С.О. Кузніченко, Є. Скулиш, М. Шилін розглядають теоретичні та правові основи негласних слідчих (розшукових) дій та їх

співвідношення з оперативно-розшуковими заходами [1-3]; В.Г. Уваров наголошує на недосконалості процесуальної форми таких негласних слідчих (розшукових) дій, як аудіо-, відеоконтроль особи та зняття інформації з електронних інформаційних систем [4; 5]; Р.І. Благута звертає увагу на проблеми підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій [6]. Інші науковці досліджують окремі теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми негласних слідчих (розшукових) дій.

Не менш важливим питанням, на наш погляд, є критичний аналіз положень КПК України, які регламентують процесуальний порядок продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з метою встановлення існуючих прогалин та надання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Дотримання прав і свобод особи та забезпечення достовірності доказів у кримінальному провадженні забезпечується, у першу чергу, розробкою та законодавчим закріпленням зрозумілої для всіх суб'єктів правозастосування процесуальної форми, щоб виключити будь-яке неоднозначне тлумачення відповідних норм КПК України.

Ми підтримуємо твердження М.А. Погорецького, що при реформуванні кримінально-процесуального законодавства на сучасному етапі розвитку держави слід максимально звужувати можливості прийняття процесуальних рішень на власний розсуд особами, які ведуть кримінальний процес, водночас всебічно розробляючи, розширюючи та удосконалюючи процесуальну форму, оскільки саме недосконалість процесуальної форми, як показує практика, є однією з причин зловживань у кримінальному процесі та судово-слідчих помилок [7, с. 33].

За результатами аналізу КПК України [8] маємо зазначити, що в окремих нормах містяться неоднозначні положення щодо визначення суб'єктів, уповноважених приймати рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, процесуального порядку продовження строків проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій та строків їх продовження.

Так, у ч. 5 ст. 246 КПК України визначено, що строк проведення негласної слідчої (розшукової) дії може бути продовжений:

- прокурором, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням, – до вісімнадцяти місяців;
- керівником органу досудового розслідування, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його або слідчого рішенням, – до шести місяців;
- начальником Головного, самостійного управління МВС, Центрального управління Служби безпеки, головного управління, управління МВС, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, регіонального органу Служби безпеки в межах компетенції, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, – до дванадцяти місяців;
- Міністром внутрішніх справ, Головою Служби безпеки, керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, головою державного бюро ро-

зслідувань, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, – до вісімнадцяти місяців;

- слідчим суддею, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням у порядку, передбаченому ст. 249 КПК України.

Хочемо звернути увагу, що за змістом ч. 5 ст. 246 КПК України строки продовження негласних слідчих (розшукових) дій та суб'єкт, уповноважений приймати рішення про продовження строку проведення негласних слідчих (розшукових) дій, визначаються з урахуванням суб'єкта, який приймав початкове рішення про проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії. Тому є сенс розглянути положення КПК України, які встановлюють строки та процесуальний порядок прийняття початкового рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Процесуальні строки у кримінальному провадженні завжди привертали значну увагу як науковців [9-14], так і суб'єктів правозастосування [15-17], оскільки ці питання безпосередньо пов'язані з дотриманням прав і свобод особи у кримінальному провадженні.

У ст. 28 КПК України зазначено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Особливо слід звернути увагу на норму, згідно з якою розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Вимога щодо розумних строків виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень знаходить подальшу конкретизацію нормативним визначенням загальних положень процесуальних строків у главі 7 КПК України.

Поняття процесуальних строків визначено у ст. 113 КПК як встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

У частині 2 ст. 113 КПК України ще раз продубльовано положення щодо розумності строків, а саме: будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням КПК України.

Для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд мають право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження (ч. 1 ст. 114 КПК).

Будь-які строки, що встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом, не можуть перевищувати меж граничного строку, передбаченого КПК, та мають бути такими, що дають достатньо часу для вчинення ві-

дповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист (ч. 2 ст. 114 КПК).

Стаття 116 КПК «Додержання процесуальних строків» містить положення, згідно з яким процесуальні дії мають виконуватися у встановлені КПК строки.

Таким чином, ціла низка статей КПК містить норми, які забороняють вчиняти процесуальні дії та приймати процесуальні рішення за межами встановлених КПК процесуальних строків.

У частині 4 ст. 249 КПК зазначено, що загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК. У разі, якщо така негласна слідча (розшукова) дія проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошена в розшук, вона може тривати до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи.

У КПК строки досудового розслідування визначені у ст. 219. Зокрема досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. При цьому у ч. 2 ст. 219 КПК передбачено можливість продовження строку досудового розслідування, зокрема по тяжким або особливо тяжким злочинам, при цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Таким чином, максимальний строк проведення негласної слідчої (розшукової) дії, рішення про проведення якої приймає слідчий суддя, у кримінальному провадженні не може перевищувати дванадцяти місяців. Строки проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій, крім виконання спеціального завдання (ст. 272 КПК), у КПК не визначені.

Іншим проблемним моментом порядку прийняття рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій є визначення суб'єктів, уповноважених приймати відповідне рішення. Аналіз глави 21 КПК дає підстави стверджувати, що такі суб'єкти відповідають суб'єктам, які приймають початкове рішення про проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно з ч. 3 ст. 246 КПК рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор або слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

Аналіз положень глави 21 КПК України дає підстави стверджувати, що рішення про проведення переважної більшості негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ч. 2 ст. 246; ст. 271 КПК). Але якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасо-

вого обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією на підставі рішення слідчого судді (ч. 8 ст. 271). За постановою (рішенням) слідчого, погодженою з керівником органу досудового розслідування, або постановою (рішенням) прокурора проводиться лише така негласна слідча (розшукова) дія, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК). Суб'єкти, уповноважені приймати рішення про проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням систем логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК), та спостереження за річчю або місцем (ст. 269 КПК), у відповідних статтях КПК однозначно не визначені (виходячи з логічного тлумачення положень глави 21 КПК, це може бути або слідчий, або прокурор).

Таким чином, маємо зазначити, що у КПК України не передбачено жодної негласної слідчої (розшукової) дії, яка б проводилася виключно за рішенням слідчого. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК) може проводитися або за постановою (рішенням) слідчого, погодженою з керівником органу досудового розслідування, або за постановою (рішенням) прокурора, при цьому у КПК не зазначено, за яких умов таке рішення приймає слідчий, а за яких – прокурор. Одночасно у ч. 4 ст. 272 КПК визначені уповноважені на продовження строку виконання спеціального завдання суб'єкти – строк його виконання продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування або прокурором.

З урахуванням зазначеного положення ч. 5 ст. 246 КПК щодо повноважень керівників відповідних оперативних підрозділів на продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться за рішенням слідчого, суперечать положенню ч. 4 ст. 272 КПК та не можуть бути застосовані у кримінальному провадженні. Такий висновок знаходить додаткове підтвердження у нормі ч. 2 ст. 41 КПК, згідно з якою працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою. Аналогічного висновку можемо дійти щодо неможливості прийняття рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених ч. 2 ст. 264 та ст. 269 КПК, керівниками відповідних оперативних підрозділів.

Невизначеність у КПК України умов, за яких певні негласні слідчі (розшукові) дії проводяться за рішенням слідчого, а за яких – за рішенням прокурора, створює небезпечні підстави для зловживань та порушень конституційних прав особи на приватність, що обумовлюється можливістю продовження строків проведення певної негласної слідчої (розшукової) дії як до шести, так і до вісімнадцяти місяців, залежно від того, слідчий чи прокурор прийняв початкове рішення про проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії (див. ч. 5 ст. 246 КПК).

Процесуальний порядок прийняття рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій достатньо чітко визначе-

ний лише для тих негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться за рішенням слідчого судді. Відповідно до ст. 249 КПК, якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про постановлення ухвали згідно з вимогами ст. 248 КПК. Крім відомостей, зазначених у ст. 248 КПК, слідчий, прокурор повинен надати додаткові відомості, які дають підстави для продовження негласної слідчої (розшукової) дії.

Щодо інших негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться за рішенням слідчого або прокурора (ч. 2 ст. 264, ст. 269, ст. 271, ст. 272), то у відповідних нормах КПК визначені лише особи, уповноважені приймати рішення про продовження строків їх проведення, але сам процесуальний порядок прийняття рішення про продовження строків відповідних негласних слідчих (розшукових) дій або прописаний недостатньо чітко (ч. 4 ст. 272 КПК), або взагалі не визначений (ч. 2 ст. 264, ст. 269, ст. 271 КПК).

Висновок. З метою удосконалення порядку прийняття рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій можемо запропонувати низку заходів, зокрема: 1) чітко визначити суб'єктів та процесуальний порядок прийняття рішення про продовження строків проведення спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням систем логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК) та спостереження за річчю або місцем (ст. 269 КПК); 2) встановити єдині максимальні строки, до яких може бути продовжено проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених ч. 2 ст. 246 та ст. 269 КПК; 3) виключити з ч. 5 ст. 246 КПК повноваження керівників відповідних оперативних підрозділів приймати рішення про продовження строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) для негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться з метою встановлення місцезнаходження особи, що переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошена в розшук, встановити максимальний строк її проведення до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи, але не більше строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або виконання обвинувального вироку.

Бібліографічні посилання

1. Кузнiченко С. О. Сутнiсть розшукових дій (гласних i негласних) у кримiнальному провадженнi / С. О. Кузнiченко // Пiвденноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 177-179.
2. Скулиш С. Негласнi слідчi (розшуковi) дiї за кримiнально-процесуальним законодавством України / С. Скулиш // Вiсник Нацiональної академiї прокуратури України. – 2012. – № 2 (26). – С. 15-23.
3. Шилiн М. Оперативно-розшукова дiяльнiсть та негласнi слідчi дiї: проблеми правового регулювання у свiтлi нового КПК України / М. Шилiн // Вiсник Нацiональної академiї прокуратури України. – 2013. – № 1 (29). – С. 59-64.
4. Уваров В. Г. Інститут втручання у приватне життя шляхом аудіо-, відеоконт-

ролю / В. Г. Уваров // Право і безпека : науковий журнал. – 2012. – № 5. – С. 190-194.

5. *Уваров В. Г.* Зняття інформації з електронних інформаційних систем: новели КПК України та євростандарти / В. Г. Уваров // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4 (59) Частина 1. – С. 171-177.

6. *Благута Р. І.* Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення / Р. І. Благута // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – № 1. – С. 147-152.

7. *Погорецький М.* Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання / М. Погорецький // Право України. – 2009. – № 2. – С. 29-35.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України (відповідає офіційному тексту). – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.

9. *Заїка С. О.* Основні причини порушення строків у кримінальному процесі України / С. О. Заїка // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 132-134.

10. *Заїка С. О.* Поняття та значення строків у кримінальному процесі / С. О. Заїка // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 7. – С. 125-129.

11. *Заїка С. О.* Щодо порядку обчислення строків у кримінальному процесі / С. О. Заїка // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 1. – С. 41-44.

12. *Михайленко О. Р.* Момент як окрема одиниця в часових параметрах кримінального процесу України / О. Р. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2001. – № 1. – С. 49-53.

13. *Михайленко О. Р.* Строки та інші часові параметри в кримінальному процесі України : навч. посібник / О. Р. Михайленко. – К., 2000. – 40 с.

14. *Маляренко В. Т.* Щодо строків кримінального процесу / В. Т. Маляренко // Право України. – 2000. – № 1. – С. 16-23.

15. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : постанову Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004) / за заг. ред. голови Верховного Суду України В. Т. Маляренка. – К., 2004. – 336 с.

16. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму ВС України від 25 квітня 2003 р. № 4 (зі змінами, внесені постановою від 11 червня 2004 р. № 10) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 12.

17. Про строки розгляду судами України кримінальних та цивільних справ : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 3 (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму ВС № 12 від 3 грудня 1997 р.) // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000) / за заг. ред. голови ВС України В.Ф. Бойка / офіц. видання у 2-х т. – Т. 1. Роз'яснення Пленуму ВС України із загальних питань судової діяльності. – К., 2000. – 327 с.

Ховавко С.М. **Проблеми продления сроков проведения негласных следственных (розыскных) действий.** Рассматривается процессуальный порядок принятия решения о продлении сроков проведения негласных следственных (розыскных) действий в соответствии с положениями Уголовного процессуального кодекса Украины от 13 апреля 2012 г.

Ключевые слова: уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия, процессуальные сроки.

Khovavko S.M. Problems of prolongation of undercover investigative (search) operations. The author has considered a procedural order of making the decision for a prolongation of terms of the undercover investigative (search) operations in accordance with the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012.

In order to improve the order of the decision to extend the terms of covert investigative (detective) the author has proposed: 1) clearly defined subjects and procedural order of the decision to extend the terms of the special task of disclosing criminal activities of an organized group or criminal organization, interception of electronic information systems or parts thereof, to which access is not limited to its owner, the holder or keeper or not connected with overcoming of the logical protection and monitoring of the thing or place; 2) establish uniform maximum terms, which may be extended by conducting undercover investigation (search) actions; 3) deleted authority heads of operating units to decide on its extension of

covert investigative (search) actions; 4) for covert investigative (search) operations carried out in order to establish the location of the person running from the pre-trial investigation, the investigating judge or the court and declared wanted, set a maximum term of its holding in locating wanted person, but no more limitation periods of criminal prosecution or execution of a judgment conviction.

Keywords: criminal proceedings, undercover investigation (search) actions, procedural terms.

Надійшла до редакції 23.12.2013

Чаплинська Ю.А.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту. Проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення даної слідчої дії.

Ключові слова: слідчий експеримент, організація, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.

Постановка проблеми. Актуальність даної статті обумовлюється недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих дій, зокрема слідчого експерименту, яка може бути використана в слідчій, оперативно-розшуковій, судово-експертній практиці.

При розслідуванні різноманітних видів злочинів, особливо тяжких, зокрема умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівки, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо нерідко виникає необхідність, окрім перевірки та уточнення показань підозрюваних й обвинувачених, проводити деякі експериментально-дослідницькі дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, вчинення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь й навичок та ін. Ці експериментальні дослідження здійснюються за допомогою такої слідчої дії, як слідчий експеримент.

На підставі вивчення 367 кримінальних справ та опитування 289 працівників слідчих підрозділів можна дійти висновків, що така слідча дія проводилася лише у 4% випадків від загальної кількості справ, хоча у 23% її проведення було очевидною необхідністю, але під час досудового розслідування не робилося. Вказане деякою мірою знижує якість проведення досудового слідства в цілому. Окрім того, 48% слідчих вказали на

необхідність оновлення та удосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч й істотних розбіжностей обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Відтак, ефективне проведення цієї слідчої дії багато у чому залежить від правильного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальна тактика проведення відтворення обстановки і обставин події у виді слідчого експерименту досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамишьян та багато інших.

Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Отже, **метою** цієї статті є висвітлення особливостей тактичного забезпечення проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки, чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Експеримент (з лат. *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Вказана слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко – і незамінним способом перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із

видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [1, с. 10]. Тому у таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій.

Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи [2, с. 5].

На думку І.М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього створенням штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж зміною ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [3].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб через демонстрацію (показ) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. При слідчому експерименті, навпаки, дослідні дії складають його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чий показання перевіряються, причому у деяких випадках провадження його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [4, с. 225].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи.

До основних завдань слідчого експерименту можна віднести: встановлення точного механізму учинення злочину; перевірку висунутих слідчих версій; виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину; перевірку й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій; отримання нових доказів; встановлення й усунення протиріч в показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих; визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину та ін.

Дослідження кримінальних справ дозволяє дійти висновків, що у правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах;
- встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок;
- встановлення можливості учинення тих або інших дій за визначений час;
- встановлення послідовності розвитку певної події та механізму зло-

чину чи окремих його елементів;

– встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

На підставі узагальнення правоохоронної практики, вивчення кримінальних справ та опитування слідчих до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести такі:

1) проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище. Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де і відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп та послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню та ін. Особливо це стосується дослідів, у ході яких перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту (явища); існування якого-небудь факту (явища); здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів. Слідчий повинен штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови та ін. [4, с. 234; 5, с. 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції необхідно піддавати не усю обстановку, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів;

2) використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події. Під час проведення дослідницьких дій (випробувань) доцільно використовувати такі ж прилади, механізми, пристрої та матеріали, що застосовувалися і при учиненні злочинів. Не доцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. У разі неможливості використання вказаних об'єктів у експерименті слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Вказане певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню.

Зокрема, В.О. Коновалова та Ф.В. Хоменко вказують, що макетування створює емоційну настроєність та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими [6, с. 10-16; 7, с. 30-34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язані із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини;

3) неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повто-

рення випробувальних дій у змінних умовах. Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово й у змінних умовах з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було перекоонатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто уся досліджувана подія розбивається на певні етапи. За кожним етапом проводиться окреме дослідження, за результатами вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення;

4) обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих на ті, що мали місце у дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо). Слід вказати, що усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої дії, не повинні граничити з учиненням нового аналогічного злочину. Проте, на думку Є.І. Макаренка, інколи вони можуть бути пов'язані із спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку (наприклад, під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на їх міцність) [8];

5) залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту. При проведенні анкетування і опитування серед працівників слідчих підрозділів ми дійшли до висновку, що до експериментальних дій підозрювані та обвинувачені залучалися у 89% випадків. Залучення свідків і потерпілих допоможе чіткіше відтворити ті чи інші обставини події;

б) проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо. Так, у тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими (наприклад, затримано декілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

Як зазначають Н.І. Гуковська та В.Ю. Шепітько, слідчий експеримент можна проводити за участю усіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [9, с. 36; 10, с. 328]. На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є недопустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер стосовно до інших. Вказаний тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Не рекомендується проводити досліді за участю слідчого або понятих.

У тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка учинила злочин (зокрема, перебуває у розшуку, переходиться від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), то у цьому разі можуть бути підібрані інші особи (статисти), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваним, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Вказані тактичні умови слідчого експерименту, за словами Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим під час розслідування злочинів [11, с. 80].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, при розслідуванні багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, слідчим необхідно пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, що ускладнює проведення відтворення обстановки і обставин події (у виді слідчого експерименту) за усіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), власноручно виконані злочинцями, в яких відбиваються усі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак вказана рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках [12, с. 425].

Висновок. Слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Новиков С. И., Ярамышьян Ш. Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учебное пособие / Новиков С. И., Ярамышьян Ш. Ш. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
2. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1964.
3. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И. М. – М., 1973.
4. Салтевський М. В. Криміналістика : підруч. у 2-х ч. / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2001. – Ч. 2.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005.

6. Коновалова В. Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / Коновалова В. Е. // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – № 12. – С. 10-16.
7. Хоменко Ф. В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Хоменко Ф. В. // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 30-34.
8. Макаренко Є. І. Тактика слідчого експерименту : лекція / Макаренко Є. І. – Д. : Юрид. академія МВС, 2004.
9. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент : пособие для следователей / Гуковская Н. И. – М. : Госюриздат, 1958.
10. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.
11. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / под ред. А. И. Винберга. – М., 1959.
12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011.

Чаплинская Ю.А. Особенности проведения следственного эксперимента: организационный аспект. Рассмотрены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения данного следственного действия.

Ключевые слова: следственный эксперимент, организация, организационное обеспечение, тактические приемы, воспроизведение.

Chaplynska Yu.A. Features of the investigative experiment: the organizational aspect. The actual problems of investigative experiment have been considered. Available in the legal literature views on this issue, proposed organizational arrangements and tactics of this investigative action have been analyzed.

On the basis of all law enforcement practices, the study of criminal cases and survey of investigators the main tactical conditions of the investigative experiment are the following: 1) conducting investigative experiment under conditions as close as possible to those in which there was an event, fact or phenomenon; 2) use the same experiment equipment, machinery, devices and materials used in the crime scene; 3) repeated, gradually and repetition of experiments testing operations in varying conditions; 4) a limited number of investigative actions and the necessary experimental research actions (tests), the most similar to those that occurred in reality (in sequence, method, character, tempo, etc.); 5) involvement of witness, suspect or accused before the experiment; 6) conducting an experiment investigating with every suspect (accused) separately.

Keywords: investigative experiment, organization, organizational support, tactics, reproduction.

Надійшла до редакції 17.12.2013

Бабошин А.М.

здобувач

(*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*)

УДК 343.35 : 343.102

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА РОЗСЛІДУВАННЯМ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

На підставі аналізу наукових джерел та положень кримінального процесуального законодавства визначено об'єкт та предмет прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування.

Ключові слова: прокурорський нагляд, об'єкт, предмет, банківське кредитування, прокурор.

Постановка проблеми. Для розуміння сутності прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування досить важливим є правильне визначення його об'єкта та предмета. З'ясування об'єкта й предмета прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування надасть змогу чітко визначити компетенцію прокурора по здійсненню прокурорського нагляду в цій сфері, що, у свою чергу, забезпечить повноту здійснення прокурорського нагляду, своєчасність виявлення, припинення порушень законності, а також сприятиме підвищенню ефективності цього виду діяльності, забезпеченню охорони прав, свобод та законних інтересів осіб, які попадають до її сфери, дотриманню встановленого законодавством України та відомчими нормативними актами порядку їх використання, законності рішень, які приймаються на їх підставі, тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань визначення предмета та об'єкта прокурорського нагляду приділяли увагу такі вчені, як Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, Н.С. Карпов, І.М. Козьяков, Є.Д. Лук'янчиков, П.А. Лупинська, В.Т. Малярєнко, Ю.В. Манаєв, О.Р. Михайленко, М.М. Міхеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Г.П. Середа, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова та ін.

Метою статті є визначення об'єкта та предмета прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи об'єкт та предмет прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування, зазначимо, що проблема об'єкта і предмета прокурорського нагляду є однією з найбільш дискусійних. Вважаємо за потрібне нагадати позицію Ю.М. Грошевого та Д.І. Пишніва, які зазначають, що немає підстав вважати, що проблема об'єкта і предмета прокурорського нагляду вже

розв'язана. У науці поки ще не усунені істотні протиріччя навіть щодо основних її аспектів [1, с. 18].

Зазначимо, що в науковій літературі, присвяченій проблемам прокурорського нагляду, склалися два підходи щодо співвідношення таких правових категорій, як “об’єкт прокурорського нагляду” та “предмет прокурорського нагляду”.

Так, перша група науковців схильні ототожнювати предмет та об’єкт прокурорського нагляду і тому вважають за доцільне вживати лише один термін – “об’єкт прокурорського нагляду” [2, с. 59; 3, с. 60-63].

На думку інших, об’єкт та предмет прокурорського нагляду слід розглядати як відносно самостійні категорії; однак при цьому прихильники цієї позиції виходять з неоднакового розуміння природи об’єкта і предмета й засад щодо їх розмежування [4, с. 58; 5, с. 63; 6, с. 44-47].

Так, В.В. Гаврилов включає до об’єкта прокурорського нагляду підприємства, організації, службових осіб і громадян [4, с. 20]; В.Г. Даєв і М.Н. Маршунов – виконання означеними організаціями, службовими особами і громадянами законів [5, с. 91]; В.Т. Михайлов – діяльність, пов’язану з виконанням і дотриманням законів [7, с. 105]; П.М. Каркач – відносини, що виникають у процесі виконання законів [8, с. 32]. В.Я. Чеканов вважає, що об’єктом нагляду виступає вчинок конкретного суб’єкта кримінально-процесуальної діяльності [9, с. 78-80].

Виходячи із загальнофілософського розуміння, об’єкт не просто будь-який предмет природи, що включений до сфери людської діяльності, оскільки він сам по собі як об’єктивна реальність існує незалежно від свідомості людини, а стає ним, вступаючи у взаємодію із суб’єктом [10, с. 151]. До того ж властивість бути об’єктом відкривається лише у відносинах із суб’єктом пізнавальної чи безпосередньо практичної діяльності [11, с. 25]. Отже, об’єкт розглядається як те, що протистоїть суб’єкту, і те, на що спрямована предметно-практична й пізнавальна діяльність останнього [12, с. 73-74]. Виходячи з цього, прокурорському наглядові протистоїть не організація, посадова особа чи громадянин, а їхня діяльність, що співвідноситься із законом.

Зважаючи на вищевикладене, цілком обґрунтованою вважаємо позицію О.Р. Михайленка, який розуміє під об’єктом прокурорського нагляду те, на що спрямований прокурорський нагляд, те, що аналізує, оцінює прокурор з позицій законності, дотримання вимог закону [6, с. 46].

Під предметом прокурорського нагляду в науковій літературі розуміється або законність, точне виконання або дотримання законів [13, с. 143], або акти і дії посадових осіб [14, с. 7], або норми права, за виконанням яких здійснюється нагляд [15, с. 53].

В.В. Кривобок висловлює думку, яку поділяють і інші науковці, що предмет прокурорського нагляду – це конкретизація об’єкта, який властивий не лише сфері нагляду, але й будь-якому напрямку прокурорської діяльності [16, с. 9; 17, с. 141].

Необґрунтованою, на наше глибоке переконання, є позиція тих авторів, які, ґрунтуючись на тлумаченні понять “об’єкт” і “предмет” та етимоло-

логічному їх походженні, дійшли висновку, що ці поняття настільки близькі, що немає підстав для їхнього розподілу, а об'єктом (предметом) прокурорського нагляду є виконання законів піднаглядовими суб'єктами [18, с. 16]. В.В. Долежан під об'єктом (предметом) прокурорського нагляду розуміє відступ від законів у діяльності органів влади і управління, підприємств, установ і організацій, службових осіб і громадян [19, с. 8].

Погодитися із запереченням правомірності існування та використання понять об'єкта і предмета нагляду, як переконливо стверджує Т.Б. Вільчик, неможливо [20, с. 12-13, 26]. У зв'язку із цим В.Г. Даєв і М.Н. Маршунов доводять, що “безоб'єктного і безпредметного прокурорського нагляду бути не може” [5, с. 63]. Слушним з цього приводу є й зауваження О.Р. Михайленко, що прокурорський нагляд може бути безпредметним лише за відсутності тих чи інших законів у відповідній сфері суспільних відносин [6, с. 55].

Розглядаючи проблему щодо визначення об'єкта та предмета прокурорського нагляду, цілком обґрунтованою і такою, що потребує підтримки, вважаємо позицію М.А. Погорецького, який зазначає, що поняття предмета нагляду за своїм призначенням близьке до поняття об'єкта. На думку вченого, це поняття слід використовувати як таке, що конкретизує об'єкт нагляду при необхідності виокремити ті дії й акти, законність яких оцінюється у ході здійснення прокурорського нагляду тощо [20, с. 129].

Відповідно до ст. 29 Закону України “Про прокуратуру” [22] предметом прокурорського нагляду є додержання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Більш докладно предмет прокурорського нагляду при розслідуванні злочинів, у тому числі й у сфері банківського кредитування, конкретизується у ст. 36 КПК України [23] та в наказах Генерального Прокурора України [24].

Слід звернути увагу на те, що відповідно до ч. 2 ст. 36 чинного КПК України прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва, яке, на наш погляд, не є окремою самостійною функцією прокурора, а є лише конкретним проявом його наглядової функції, її формою, що забезпечує законність дій та рішень органів досудового розслідування та реалізацію визначених Конституцією України відповідних наглядових повноважень. Нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва, в тому числі при розслідуванні злочинів у сфері банківського кредитування, дозволяє прокурору за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовувати хід кримінального провадження, цілеспрямовано впливати на результат діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України).

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, уточнимо, що під предметом прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів у сфері банківського кредитування слід розуміти додержання і правильне застосування органами досудового розслідування Конституції України, Кримінального та

Кримінального процесуального кодексів України та інших правових актів, що регулюють відносини у сфері банківського кредитування. Об'єктом прокурорського нагляду при розслідуванні злочинів у сфері банківського кредитування є суспільні відносини, які охороняються законом та яким завдається шкода незаконними діями суб'єктів досудового провадження.

Бібліографічні посилання

1. *Грошевой Ю.М.* Теоретические проблемы соотношения прокурорского надзора и ведомственного вневедомственного контроля в системе АПК : учеб. пособие / Ю.М. Грошевой, Д.И. Пышнев. – К., 1992.
2. *Бровин Г.И.* Характеристика прокурорско-надзорных правоотношений / Г.И. Бровин // Проблемы прокурорского надзора. – М., 1972. – С. 56–60.
3. *Шубина О.Ю.* Об объекте прокурорского надзора / О.Ю. Шубина // Правоведение. – 1976. – № 4. – С. 60–63.
4. *Гаврилов В.В.* Сущность прокурорского надзора в СССР / В.В. Гаврилов. – Саратов, 1984.
5. *Даев В.Г.* Основы теории прокурорского надзора / В.Г. Даев, М.Н. Маршунов. – Л., 1990.
6. *Михайленко О.* Предмет та об'єкт прокурорського нагляду потребують законодавчої регламентації / О. Михайленко // Рад. право. – 1978. – № 11. – С. 44–47.
7. *Михайлов В.Ф.* Надзор за соблюдением законности при исполнении приговоров – отрасль прокурорского надзора / В.Ф. Михайлов // Вопросы прокурорского надзора. – М., 1972.
8. *Каркач П.М.* Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань : навч. посібник / П.М. Каркач, М.Й. Курочка ; за ред. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2005.
9. *Чеканов В.Я.* Прокурорский надзор в условиях судопроизводства / В.Я. Чеканов. – Саратов, 1972.
10. *Философский энциклопедический словарь / редкол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М., 1989.*
11. *Лекторский В.С.* Проблема субъекта и объекта в классической и современной буржуазной философии / В.С. Лекторский. – М., 1965.
12. *Шаповалов В.Ф.* Основы философии современности. К итогам XX века : курс лекций / В.Ф. Шаповалов. – М., 1998.
13. *Засыпкина Н.К.* Предмет прокурорского надзора за законностью рассмотрения уголовных дел в суде / Н.К. Засыпкина // Прокурорский надзор и укрепление соц. законности в Советском государстве. – Свердловск, 1981. – С. 142–148.
14. *Королев С.Н.* Прокурорский надзор за исполнением судебных решений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / С.Н. Королев. – Свердловск, 1981.
15. *Долгова А.И.* Формы прокурорского надзора / А.И. Долгова // Вопросы прокурорского надзора : сб. науч. трудов. – М., 1972. – С. 48–56.
16. *Кривобок В.В.* Діяльність прокурора по забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В.В. Кривобок. – Х., 1997.
17. *Курочка М.Й.* Законність в ОРД та прокурорський нагляд за її дотриманням / М.Й. Курочка; за ред. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2001.
18. *Кожевников Г.К.* Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью приостановления предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Г.К. Кожевников. – Х., 1992.
19. *Долежан В.В.* Проблемы компетенции прокуратуры : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 / В.В. Долежан. – М., 1991.
20. *Вільчик Т.Б.* Забезпечення всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи засобами прокурорського нагляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т.Б. Вільчик. – Х., 1993.
21. *Погорецький М.А.* Об'єкт і предмет прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю / М.А. Погорецький // Підприємництво, господарство і право. –

2002. – № 12. – С. 127–130.

22. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ // ВВР. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // ВВР. – 2013 р. – № 9–10. – Ст. 474.

24. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

Бабошин А. М. Объект и предмет прокурорского надзора за расследованием преступлений в сфере банковского кредитования. На основании анализа научных источников и положений уголовного процессуального законодательства определяются объект и предмет прокурорского надзора за расследованием преступлений в сфере банковского кредитования.

Ключевые слова: прокурорский надзор, объект, предмет, банковское кредитование, прокурор.

Baboshyn A. M. Property subject of public prosecutions for investigation of crimes in the area of bank lending. Based on the analysis of scientific sources and the criminal procedure law, the author has identified the object and subject of the public prosecutions for investigation of crimes in the field of banking credit. Elucidation of the object and the subject of Public Prosecutions for investigation of crimes in the area of bank lending will allow to clearly define the competence of the prosecutor in carrying out supervision in this area, which in turn will ensure the completeness of the public prosecutions, timely detection, cessation of violations of the law, and will enhance this activity, ensuring the protection of rights, freedoms and legal interests of persons who fall into its scope, compliance with the statutory Ukraine and departmental regulations the manner of their use, the legality of decisions made on the basis of their others. Under the supervision of the subject of investigation of crimes in the area of bank lending should understand compliance and proper use of pre-trial investigation of the Constitution of Ukraine, the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine and other legal acts regulating relations in the sphere of bank lending. Object of the public prosecutions in the investigation of crime in the area of bank lending are the social relations that are protected by law and which causes harm by unlawful actions of the pre-trial proceedings.

Keywords: procurator, object, subject, bank lending, prosecutor.

Надійшла до редакції 24.12.2013

Добровольська О.Г.

здобувач

(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 343.14

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ СУДОВОГО КОМПРОМІСУ

Досліджено проблеми розвитку нової форми кримінального провадження – провадження на підставі угод. З'ясовано недоліки процесуальної форми даного провадження та шляхи її удосконалення.

Ключові слова: процесуальна форма, угода, визнання вини, судочинство.

Постановка проблеми. Закладена в новому КПК України модель закриття кримінального провадження за примиренням підозрюваного з потерпілим відкриває широкі можливості для запровадження ідей відновлюва-

льного правосуддя, його гуманізації та спрощення судочинства. Між тим новели законодавства ще недостатньо активно застосовуються на практиці в силу їх недостатнього аналізу.

Практика застосування нових положень КПК України, а саме провадження на підставі угод, свідчить про наявність багатьох проблем, що обумовлюють необхідність глибокого дослідження даного інституту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить як про увагу дослідників до питання звільнення особи від кримінальної відповідальності як одного з найбільш складних в теорії та практиці кримінального процесу, так і на розмаїття думок вчених та багато нерозв'язаних проблем правосуддя [1-20].

Метою даної роботи є розкриття та розв'язання проблем удосконалення процесуальної форми реалізації інституту провадження на підставі угод.

Виклад основного матеріалу. Витоки інституту судового компромісу (а отже, і провадження на підставі угод) можна знайти в багатьох старовинних правових документах.

Слов'янам здавна було притаманне прагнення до примирення при вирішенні будь-яких конфліктів. «Руська Правда», кодифікована Ярославом Мудрим, зазначає, що «сторони примирюються на тих чи інших умовах», що полягає, по-перше, у відшкодуванні збитків потерпілому та його родині; по-друге, у зборі коштів до державної казни з винних осіб. І в останню чергу метою покарання була відплата, тобто кара за скоєний злочин. У XIV і XV ст. у Галичині у сфері злочинів приватного звинувачення також використовувалася процедура примирення – так, у разі згвалтування, за яке передбачалася смертна кара, якщо потерпіла жінка виявляла бажання одружитися з гвалтівником, покарання не застосовувалося.

Звичай примирення отримує законодавче закріплення у вигляді Совісного суду, який існував у період правління Катерини II і Олександра I.

Згідно з п. 3 ст. 16 Статуту кримінального судочинства 1864 р., «судове переслідування щодо кримінальної відповідальності обвинуваченого не може бути порушено, а почате має бути припинено за примиренням обвинуваченого з ображеним, у випадках, які передбачені законом». Крім того, цікаве положення щодо відшкодування шкоди закріплювалося у ст. 20 Статуту кримінального судочинства, згідно з якою «примирення у такій справі, яка за законом може бути припинена миром, звільняє обвинуваченого від особистої відповідальності та відмову від винагородження, якщо не залишили за собою права на позов».

Кримінально-процесуальний компроміс – це система процесуальних норм, що регулюють процедуру укладення угоди між конфліктуючими сторонами (державою в особі її правоохоронних органів і потерпілою особою, з одного боку, та особою, яка вчинила злочин – з іншого) на основі закріплених у законі чітких правил надання поступок і гарантій їх виконання [12, с. 62].

З прийняттям у 2001 р. Кримінального кодексу у вітчизняному законодавстві намітилися певні тенденції до реалізації вказаного підходу у вре-

гулюванні кримінальної політики держави. Так, до підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності віднесено положення ст. 46 КК "Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим". Згодом даний підхід був розширений уже в новому КПК України.

Згідно із законодавством України, формами юридичного компромісу є мирова угода та дійове каяття, також активно дискутується науковцями питання ще однієї форми судового компромісу – угоди про визнання вини.

Стосовно судового компромісу, на думку В. Тертишника, кримінальне судочинство потребує процесуально-правової технології, яка визначала б умови і межі компромісу в кримінальному процесі, критерії й гарантії забезпечення справедливого розв'язання справи та захисту прав і свобод учасників процесу. В процесі особливе значення має мати принцип пріоритетності інтересів потерпілого (неухильного забезпечення прав потерпілого), бо саме цей учасник є вирішальною фігурою у судовому компромісі. В цьому випадку компроміс набуває таких виявів, як спрощена процедура судового розгляду справи або різновиди дійового каяття. Але не можна ототожнювати інститут угоди про визнання вини з примиренням сторін, мировою угодою та дійовим каяттям, бо угода про визнання вини полягає у тому, що її предметом є питання факту – сама істина (визнання чи невизнання вини) та юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів у справі та самої об'єктивної істини. Угоди про визнання вини, на його думку, не виключають, а навпаки – збільшують ризик судової помилки [14, с. 107-112].

Глава 35 Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» нового Кримінального процесуального кодексу вводить ще одну новелу в кримінальний процес, а саме: кримінальне провадження на підставі угод.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винуватого з потерпілим, що передбачено ст. 46 КК України, можна віднести до різновиду судового компромісу як альтернативного шляху вирішення кримінально-правових конфліктів, який забезпечує реалізацію ідеї гуманізації кримінального законодавства. Альтернатива застосовується як виважена заміна покарання особи іншими заходами – відновленням порушених прав, відшкодуванням заподіяної шкоди, примиренням.

Разом з тим запровадження процесуальної форми застосування даного інституту кримінального права має забезпечити і процесуальну економію. Україні потрібна виважена процесуально-правова технологія, яка визначала б допустимі форми, чіткі умови і межі можливого закриття кримінального провадження.

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-1679/0/4-12 від 15 листопада 2012 р. «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» роз'яснюється, що за наявності обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного, сторони угоди з огляду на положення ст. 65, 75 КК у редакції Закону від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI мають право, застосовуючи положення ст.

69 КК, визначати (узгоджувати): а) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або б) інше основне покарання, більш м'який його вид, не зазначений у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин; в) не призначати додаткове покарання, передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 69 КК.

Вважаємо, що ці та інші положення, викладені в указаному документі, доцільно закріпити в КПК України.

Щодо здійснення судочинства в разі визнання обвинувачуваним своєї вини в спрощеному порядку та обмеження при цьому права оскарження вироку існують вагомі заперечення. Так, В.М. Тертишник зауважує, що в ч. 3 ст. 349 КПК України викладені занадто радикальні спрощення судового слідства: «Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку». Проте такі новели в судових процесах фактично не можуть знайти свого застосування. Слід пам'ятати, що в основу вироку суду можуть бути покладені лише достовірні докази, які досліджені в суді.

За своїм змістом указана новела суперечить принципу презумпції невинуватості, закріпленому в ст. 62 Конституції України. Частина 3 ст. 349 КПК України суперечить ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де, зокрема, зазначається, що «кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно із законом». Також ч. 3 ст. 349 КПК вступає в протиріччя з ч. 5 ст. 364 КПК, де зазначається: «учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні», а також суперечить ч. 3 ст. 370 КПК, що «обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу». Таким чином, ч. 3 ст. 349 КПК, в якій закладено модель спрощеного правосуддя, не має застосовуватися і підлягає скасуванню як норма, яка скасовує суттєві існуючі гарантії встановлення об'єктивної істини та забезпечення прав і свобод людини, звужує існуючі права і свободи людини і суперечить чинній Конституції України, міжнародним правовим актам та принципам й окремим положенням норм самого КПК [17, с. 59-62].

Разом з тим для забезпечення застосування інших різновидів судового компромісу мирової угоди та дійового каяття, а також подальшої процесуальної економії і спрощення судочинства в Україні доцільно запровадити модель діяльності мирових суддів, яка існувала за часів Статуту кримінального судочинства 1864 р. Ідея мирових суддів уже давно пробиває собі шлях до визнання. Сьогодні інститут мирових суддів існує в багатьох краї-

нах і виконує функції примирення та правосуддя на основі законів та права справедливості.

Висновок. На даному етапі становлення інституту провадження на підставі угод слід удосконалювати та розширювати застосування процесуальної форми провадження за примиренням підозрюваного (обвинувачуваного) з потерпілим як один з перспективних процесуальних інститутів. Для реалізації провадження на підставі угоди про примирення між обвинуваченим і потерпілим мировий суд – краща модель правосуддя.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення процесуальної форми провадження на підставі угоди про примирення.

Бібліографічні посилання

1. *Верещак В. М.* Судовий компроміс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 41-43.
2. *Житний О. О.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія / О. О. Житний. – Х., 2004.
3. *Землянська В.* Запровадження медіації у кримінальне судочинство України / В. Землянська // Прокуратура. Людина. Держава. – 2006. – № 6 (36).
4. *Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного.* – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України.* Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ, 2012. – 1224 с.
6. *Курта Є. О.* Історичний аналіз розвитку норм, які передбачають компроміс на досудовому слідстві / Є. О. Курта // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – 2004. – № 2.
7. *Лупеко Д.* Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод / Д. Лупеко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 21-25.
8. *Маляренко В. Т.* Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: переваги та недоліки / В. Т. Маляренко, О. А. Шаповалова // Право України. – 2012. – № 10. – С. 9-19.
9. *Настольная книга мирового судьи, рассматривающего гражданские дела : практич. пособ. / под ред. А. Ф. Єфремова, И. К. Пискарева.* – М., 2002. – С. 10-16.
10. *Нескороджена Л. Л.* Мiroва угода та угода про визнання вини: можливість їх застосування в кримінальному процесі України / Л. Л. Нескороджена // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 58-60.
11. *Парфило О. А.* Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність, продиктована часом // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – Ч. 1. – С. 53-56.
12. *Парфило О. А.* Щодо визначення поняття кримінально-процесуального компромісу // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. – Запоріжжя, 2002. – Ч. 2.
13. *Прилуцький П. В.* Угода про визнання винуватості в кримінальному провадженні: новела процесуального законодавства України / П. В. Прилуцький // Бюлетень Мін-ва юстиції України : офіційне видання. – К., 2013. – № 4. – С. 128-135.
14. *Тертишник В.* Компроміс у кримінальному процесі / В. М. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 107-112.
15. *Тертышник В. М.* Уголовный процесс / В. М. Тертышник. – Изд. 3-е доп. и переработ. – Х., 2000.
16. *Тертышник В. М.* Компромисс в уголовном процессе Украины, России, США / В. М. Тертышник // Право и политика. – 2003. – № 8.
17. *Тертишник В. М.* Проблеми процесуальної економії у сфері кримінального судочинства за новим КПК України / В. М. Тертишник // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матер. Міжнар. науково-практ. конф. (Дніп-

ропетровськ, 19-20 вересня 2013 р). – Д. : ДДУВС, 2013. – С. 59-62.

18. Туркота С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві / С. Туркота // Право України. – 2001. – № 12. – С. 69-71.

19. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс / Усатий Г. О. – К., 2001.

20. Верещак В. М. Судовий компроміс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 41-43.

Добровольская О.Г. Проблемы института судебного компромисса. Пронализиованы проблемы становления и развития новой формы уголовного производства – производства на основании соглашения о примирении. Раскрыты недостатки процессуальной формы данного производства и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: процессуальная форма, сделка, признание вины, судопроизводство.

Dobrovol'ska O.G. Problems of the institution of judicial compromise. The article deals with the analysis of the problems of formation and development of a new form of criminal proceedings – a proceeding under the conciliation agreement. The author has revealed shortcomings of procedural form of proceedings and ways to improve it.

На етапі становлення інституту провадження на підставі угод слід удосконалювати та розширювати застосування процесуальної форми провадження за примиренням підозрюваного (обвинувачуваного) з потерпілим як один з перспективних процесуальних інститутів. Для реалізації провадження на підставі угоди про примирення між обвинуваченим і потерпілим мировий суд – краща модель правосуддя.

At the stage of institution of proceedings on the basis of agreements should be improved and expand the use of procedural forms of proceedings after conciliation between the suspect (accused) with the victim as one of the promising judicial institutions. To implement the proceedings on the basis of the settlement between the accused and the victim the amicable court is the best model of justice.

Keywords: procedural form, transaction guilty plea proceedings.

Надійшла до редакції 27.10.2013

Добровольський С.В.

здобувач

(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності ім. академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України)

УДК 343.131

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТУСУ СЛІДЧОГО ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Досліджено поняття, ознаки та зміст гарантій слідчого у кримінальному процесі. Проаналізовано такі категорії гарантій діяльності слідчого у кримінальному провадженні, як самостійність і незалежність. Розглянуто існуючі проблеми реалізації гарантій діяльності слідчого та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: слідчий, кримінально-процесуальні гарантії, самостійність слідчого, незалежність слідчого.

Постановка проблеми. Термін «гарантія» має французьке походження та означає засіб виконання відповідних завдань, умову можливості їх досягнення. У Великому тлумачному словнику української мови поняття гарантії

визначається як порука в чомусь, забезпечення чого-небудь [8, с. 222]. Як вірно зазначає Є.В. Білозьоров, досліджуючи правові гарантії прав і свобод людини, роль і значення правових гарантії визначається тим, що вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність [7, с. 27]. На увагу заслуговує також твердження О.М. Ларіна, що при визначенні гарантії прав та законних інтересів особи, яка бере участь у розслідуванні, гарантії будуть виступати лише тоді, коли наявною є реальна можливість використання суб'єктом своїх законних прав та охоронюваних інтересів [16, с. 37]. Гарантії забезпечення статусу слідчого є окремим та дуже важливим елементом його правового статусу у кримінальному провадженні. Зазначений елемент є складовою механізмом забезпечення прав та обов'язків слідчого як учасника кримінального провадження. Створення та належне закріплення гарантії статусу слідчого є запорукою ефективного виконання ним своїх функцій та завдань кримінального судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми гарантії діяльності слідчого у кримінальному процесі розглядалися у працях О.В. Бауліна, В.А. Будникова, Ю.М. Грошевого, А.П. Гуляєва, В.П. Даневського, П.С. Елькінд, В.С. Зеленецького, В.С. Кузьмічова, С.С. Охріменко, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, О.В. Смирнова, М.І. Сірого, С.М. Смокова, С.М. Стахівського, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, В.І. Фаринник, В.П. Шибіка та інших вчених. У той же час названі науковці виходили з положень чинного на той момент законодавства, тобто до прийняття нового КПК. Відтак, дослідження процесуальних гарантії слідчого відповідно до чинного КПК України 2012 року і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи питання гарантії у кримінальному процесі, П.С. Елькінд визначає процесуальні гарантії як засоби та умови, які забезпечують вирішення завдань правосуддя і охорони прав особи. Основними видами гарантії були виділені: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження; принципи судочинства, закріплені в правових нормах; кримінально-процесуальна форма; діяльність учасників кримінального судочинства; система перевірки обґрунтованості прийнятих рішень; система контролю законності процесуальних дій; система процесуального примусу, процесуальні санкції [29, с. 66-77].

Точнішим вбачається визначення кримінально-процесуальних гарантії як спеціальних правових засобів, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов'язків [14, с. 15]. Кримінально-процесуальні гарантії прийнято розглядати у широкому (спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження у цілому) та вузькому (процесуальні гарантії основоположних прав особи) значенні.

До ознак кримінально-процесуальних гарантії необхідно віднести: 1) обов'язкове нормативне закріплення; 2) зв'язок із процесуальним статусом (їх правами та обов'язками) учасників кримінального провадження;

3) системність.

Перша ознака кримінально-процесуальних гарантій пов'язана із формою закріплення цих правових засобів у вигляді встановлених законом правових норм. Зв'язок із процесуальним статусом виступає другою ознакою та характеризується поєднанням гарантій саме із тими правами та обов'язками, заради реалізації яких вони передбачаються чинним законодавством. Системність, як третя ознака гарантій діяльності слідчого, обумовлена виокремленням процесуальних гарантій забезпечення прав відповідних учасників кримінального провадження, наслідків порушення цих прав та невиконання обов'язків працівником оперативного підрозділу, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Якщо у статусі людини та громадянина гарантії пов'язуються перш за все із можливістю реалізації своїх прав та свобод, то гарантії у процесуальному статусі слідчого – це, передусім, необхідна умова виконання покладених обов'язків.

До основоположних гарантій слідчої діяльності О.Ю. Татаров відносить передбачену законом процедуру досудового розслідування, заборону втручання у процесуальну діяльність слідчого, відповідальність за вчинення перешкод його діяльності, установлений законом порядок призначення слідчого на посаду, притягнення його до відповідальності та звільнення, належне (і незалежне від керівників територіальних органів) матеріальне та соціальне забезпечення, можливість оскарження процесуальних рішень і вказівок керівника органу розслідування та прокурора тощо [11, с. 69].

Аналіз праць О.В. Бауліна [6], А.О. Ляша [20], О.В. Смирнова [26], С.В. Слинько [24], С.С. Охріменко [22] дозволяє дійти висновку, що до основних категорій, з якими пов'язуються гарантії забезпечення статусу слідчого, належить його процесуальна самостійність та незалежність. Оскільки у чинному КПК не міститься законодавчого визначення цих категорій, серед вчених немає єдності щодо розуміння та співвідношення процесуальної самостійності та незалежності слідчого.

Етимологія слова „самостійний” пов'язана із певною властивістю, а саме умінням діяти без сторонньої допомоги [25, с. 222]. Поняття „незалежний”, у свою чергу, визначається як рішучий, самостійний у поведінці, вчинках, який не підкоряється комусь, чомусь [25, с. 308]. Тому не дивно, що деякі автори ототожнюють процесуальну незалежність та самостійність слідчого, називаючи їх синонімами [24, с. 121-135]. Говорячи про процесуальну незалежність слідчого, урахувавши специфіку його правового статусу, звичайно, не може бути і мови про його незалежність у власному значенні цього слова, бо це було б рівнозначним позбавленню його статусу посадової особи, скасування його підпорядкування кому-небудь. В той же час процесуальна самостійність і незалежність слідчого дійсно має місце у межах процесуальної форми, передбаченої чинним кримінально-процесуальним законодавством. Окрім цього, взаємозв'язок процесуальної самостійності та незалежності обумовлений спільними для них спеціальними гарантіями [20, с. 1].

Виявляючи процесуальну самостійність слідчого у можливості згідно з чинним законодавством самостійно, за особистим внутрішнім переконанням, проводити усі необхідні та можливі слідчі дії, приймати відповідні процесуа-

льні рішення, а також нести особисту відповідальність за порушення норм закону, а процесуальну незалежність розглядаючи як важливий елемент статусу владного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, що полягає в його відповідному положенні щодо інших державних органів, службових осіб, підприємств, установ, організацій та громадян, С.С. Охріменко доходить обґрунтованого висновку, що процесуальна незалежність характеризує організаційну сторону діяльності слідчого та безпосередньо впливає на забезпечення його процесуальної самостійності [22, с. 5].

У кримінально-процесуальній доктрині процесуальну самостійність слідчого розуміють як його право на підставі свого внутрішнього переконання, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, приймати відповідні процесуальні рішення та вчиняти дії, пов'язані із рухом досудового розслідування (збирати докази, проводити слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії тощо), застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, за винятком випадків, коли законом передбачене отримання на це згоди прокурора чи слідчого судді, з метою досягнення завдань кримінального провадження [14, с. 125].

Зміст процесуальної самостійності слідчого пов'язується із такими категоріями, як: процесуальна активність слідчого; його внутрішнє переконання; можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності (ст. 311 КПК) та звернення до керівника органу досудового розслідування (ч. 3 ст. 40 КПК); прокурорський нагляд, відомчий та судовий контроль за рішеннями та діями слідчого; особиста відповідальність слідчого (ч. 1 ст. 40 КПК); наділення слідчого владними повноваженнями; нормативне закріплення обов'язковості законних вимог, доручень та процесуальних рішень слідчого (ч. 5 ст. 40, ч. 3 ст. 41 КПК); недопустимість втручання у процесуальну діяльність слідчого та встановлення за це кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 40 КПК, ст. 343 КК); особливий порядок притягнення слідчого до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади [14, с. 125-126].

Термінологія щодо процесуальної активності у кримінально-процесуальній доктрині майже не стосується такої фігури, як слідчий. У світлі розвитку змагальних засад у вітчизняному кримінальному процесі увага дослідників зосереджена на проблемах процесуальної активності суду [10; 12] та сторін [13; 27]. Процесуальна активність слідчого у кримінальному процесі як сторони обвинувачення обумовлена, на нашу думку, його функціями та завданнями досудового розслідування. Про неї можна говорити, коли в основу тих чи інших процесуальних дій слідчого законодавець заклав ініціативну можливість їх здійснення зазначеним учасником кримінального провадження.

У процесі історичного розвитку правового регулювання статусу слідчого у кримінальному провадженні змінювалися і його завдання та функції, він наділявся певними повноваженнями та втрачав їх. Наприклад, до прийняття КПК України 2012 р. процесуальна активність слідчого була обумовлена специфічним процесуальним положенням, відповідно до якого він виступав: по-перше, як обвинувач, який приймає юрисдикційні рішен-

ня; по-друге, як службова особа, яка забезпечує обвинуваченому і підозрюваному право на захист; по-третє, як службова особа, яка виявляє обставини, що виправдовують обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність. Таке положення слідчого фактично означало поєднання протилежних функцій (обвинувачення і захисту) під час розслідування кримінальної справи та об'єктивно призводило до обвинувального ухилю досудового слідства, тому що слідчий був зацікавлений у доведенні висунутого обвинувачення у кримінальній справі [17, с. 198]. Наразі ж збирати докази уповноважені сторони кримінального провадження, а також потерпілий у випадках, передбачених КПК (ч. 1 ст. 93). Відповідно, процесуальна активність слідчого проявляється у формі збирання доказів, провадження слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування і таке інше.

На нашу думку, доцільно розрізнити елементи процесуальної самостійності слідчого та гарантії забезпечення такої самостійності. До першої категорії доцільно віднести: право починати досудове розслідування, оцінку доказів за внутрішнім переконанням та прийняття процесуальних рішень [15, с. 143].

Чинний КПК України початок досудового розслідування пов'язує із комплексом процесуальних дій, які прийшли на заміну такій самостійній стадії кримінального процесу, як порушення кримінальної справи, яка регулювалася окремою главою КПК 1960 р. Зміст зазначених стадій зводиться до обов'язку слідчого, прокурора за наявності відповідних підстав невідкладно внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Саме з моментом внесення відповідних відомостей і пов'язується початок досудового розслідування. На нашу думку, доцільно підтримати точки зору тих науковців, які не вбачають самостійної стадії у початку досудового розслідування [14].

Оцінка доказів на стадії досудового розслідування у кримінально-процесуальній доктрині найчастіше визначається як розумова, логічна діяльність, що пронизує всю систему процесуальних дій, здійснюваних слідчим, прокурором, слідчим суддею на основі власного внутрішнього переконання, ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінки кожного доказу відповідно до таких ознак доказів, як допустимість, належність, достовірність та достатність кожного окремого доказу та їх сукупності для формулювання висновків, процесуальних рішень [15, с. 74]. Внутрішнє переконання в юридичній літературі розглядається в різних аспектах: як метод, спосіб чи принцип оцінки доказів або як її результат; деякі автори розглядають внутрішнє переконання як єдність усіх чи кількох перелічених ознак. Так, С.М. Смоков розглядає внутрішнє переконання як специфічний стан сформованого професійного знання в свідомості слідчого, коли він вважає зібрані у справі докази достатніми для прийняття рішення, є впевненим у правильності свого висновку і готовий до відповідних практичних дій – прийняття рішення відповідно до отриманих знань [28, с. 4]. Тобто рішення слідчого у процесі кримінального провадження є нічим іншим, як формою

реалізації його внутрішнього переконання. На нашу думку, внутрішнє переконання слідчого вирізняє його від сліпого виконавця волі керівника органу досудового розслідування.

Процесуальним рішенням у чинному КПК присвячена окрема стаття, яка, на жаль, не містить визначення, а лише перераховує учасників кримінального процесу, які їх приймають (ч. 1 ст. 110 КПК). Процесуальні рішення слідчим приймаються у випадках, передбачених КПК, або коли слідчий визнає це за необхідне, та оформлюються у вигляді постанови (ч. 3 ст. 110 КПК). М.С. Городецька визначає процесуальне рішення слідчого як повідомлення учасникам провадження у кримінальній справі про міру можливого застосування процесуального примусу [9, с. 326]. Більш широке визначення надає С.М. Смоков, розуміючи під рішенням слідчого правовий акт, в якому слідчий в межах своєї компетенції, у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку висловлює у вигляді державно-владного веління висновки про виконання (або невиконання) конкретних процесуальних дій, що обумовлені необхідністю досягнення завдань кримінального судочинства і вимогами закону з урахуванням фактичної ситуації [28, с. 5]. Процесуальне рішення слідчого І.В. Басиста визначає як оформлений відповідно до вимог КПК, всесторонньо обґрунтований, своєчасний, змістовний, владний, узгоджений з раніше прийнятими та реальний для виконання правовий акт (програма дій), в якому слідчий у межах своєї компетенції, в установленому кримінально-процесуальним законом порядку виражає у вигляді державно-владного веління постановку цілей, обґрунтування засобів їх здійснення, висновки про виконання (або невиконання) конкретних процесуальних дій, що обумовлено необхідністю досягнення завдань кримінального судочинства і вимогами закону щодо сформованої фактичної ситуації [4]. На думку А.Б. Ломідзе, процесуальне рішення представляє собою необхідний елемент процесуальної діяльності слідчого, зміст якого полягає у виборі із визначених законом альтернативних цілей і засобів тих, які впливають зі встановлених на момент прийняття рішення фактичних даних, та який виражає владне веління слідчого, що спрямоване на здійснення завдань розслідування та має форму правового акта [19, с. 23]. Слід зазначити, що постанови слідчого закон визнає загальнообов'язковими, тобто в цьому аспекті вони прирівнюються до судових рішень.

До гарантій забезпечення процесуальної самостійності слідчого як другого елементу процесуальної самостійності необхідно віднести: встановлену кримінальним процесуальним законом процедуру досудового розслідування; заборону втручання в діяльність слідчого осіб, які не мають на те повноважень; особливий порядок притягнення його до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади [15, с. 143].

Недопустимість втручання в діяльність слідчого стосується фізичних, посадових осіб, які не наділені повноваженнями на відповідні дії. Як зазначалося вище, на процес досудового розслідування може впливати керівник органу досудового розслідування, відповідаючи за його організацію, а також прокурор, на якого покладається як організаційне, так і процесуа-

льне керівництво. Окрім цього, новою процесуальною фігурою у кримінальному провадженні є слідчий суддя, завданням якого є судовий контроль за рішеннями слідчого у процесі досудового розслідування. Гарантія невтручання будь-яких осіб, які не мають на це право, забезпечується встановленням кримінальної відповідальності у ст. 343 КК за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу.

Аналіз правового регулювання процедури досудового розслідування, повноважень його учасників у чинному КПК дозволяє дійти висновку, що слідчий вже не представляє собою центральну фігуру досудового розслідування, як це мало місце відповідно до КПК 1960 р., уступивши це місце прокурору (з боку якого здійснюється процесуальне керівництво ходом досудового розслідування) та керівнику органу досудового розслідування (який уповноважує його на здійснення досудового розслідування). Водночас саме на слідчого покладається обов'язок ведення досудового розслідування, у зв'язку з чим його законні вимоги та процесуальні рішення є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (незалежно від форми власності та підпорядкування), службових та інших фізичних осіб (ч. 5 ст. 40 КПК).

На необхідність усунення процесуальної залежності слідчого від свого керівника (як і процесуальної фігури начальника слідчого відділу) неодноразово звертали увагу у науковій літературі [23, с. 5-7; 3, с. 3-10; 18, с. 38]. Для відповіді на питання, чи змінилося на краще правове регулювання процесуальної самостійності слідчого із прийняттям КПК 2012 р., доцільно, на нашу думку, порівняти повноваження слідчого, керівника органу досудового розслідування та прокурора.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК, керівник органу досудового розслідування – це начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань та його заступники, які діють у межах своїх повноважень. Керівник органу досудового розслідування наділений повноваженнями організаційного характеру, які в першу чергу спрямовані на визначення слідчого (або слідчої групи – у передбачених КПК випадках), який буде здійснювати досудове розслідування, та контрольно-процесуальними повноваженнями, зокрема відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування (за власної ініціативи або з ініціативи прокурора); ознайомлення із матеріалами досудового розслідування; надання письмових вказівок слідчому, які повинні відповідати та узгоджуватися із рішеннями та вказівками прокурора; вжиття заходів щодо усунення порушення вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим; погодження проведення слідчих (розшукових) дій та продовження строків їх проведення. Окрім цього КПК наділяє керівника органу досудового розслідування здійснювати досудове розслідування самостійно, користуючись при цьому повноваженнями слідчого у повному обсязі (ч. 2 ст. 39 КПК).

Найбільш загрозливим моментом щодо процесуальної самостійності слідчого вбачається саме повноваження керівника органу досудового розс-

лідкування на відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування з власної ініціативи, за наявності підстав, передбачених у КПК або у випадку неефективного розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК). Загроза, на наше переконання, криється саме в оціночному понятті „неефективність досудового розслідування”, яке не знайшло свого визначення у чинному КПК. Питання ефективності діяльності посадових осіб органів досудового розслідування має неабияке теоретичне та особливо практичне значення та безпосередньо пов'язане із реалізацією завдань кримінального провадження. Відсутність у законодавстві чітких критеріїв ефективності діяльності слідчих, як й інших осіб у процедурі досудового розслідування, позбавляє можливості однозначної оцінки такої діяльності. На нашу думку, вирішення зазначеної проблеми можливе лише закріпленням у чинному КПК критеріїв оцінки неефективності досудового розслідування.

Аналіз ст. 36 КПК дозволяє дійти висновку, що із набранням чинності КПК 2012 р. повноваження прокурора у досудовому розслідуванні значно розширилися. Чинним КПК передбачено більше ніж двадцять пунктів повноважень, якими охоплюється стадія як досудового розслідування, так і судового розгляду, де на прокурора покладено обов'язок підтримання державного обвинувачення в суді. Нагляд за досудовим розслідуванням здійснюється прокурором у формі процесуального керівництва. До повноважень прокурора, які стосуються його взаємодії із слідчим, доцільно віднести такі: 1) доручати слідчому проведення у встановлений прокурором строк слідчих та інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення; 2) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; 3) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання щодо відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування; 4) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення слідчих та інших процесуальних дій; 5) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання.

Слід зазначити, що кримінальним законодавством встановлено відповідальність слідчого за умисне систематичне невиконання слідчим законних вказівок прокурора, які були надані ним письмово (ст. 381¹ КК), на відміну від вказівок керівника органу досудового розслідування, які, відповідно до КПК, не є обов'язковими для виконання слідчим (п. 3 ч. 2 ст. 39 КПК).

Відповідно, аналіз співвідношення повноважень слідчого із повноваженнями керівника органу досудового розслідування та прокурора призводить до логічного висновку, що слідчий у першу чергу відповідає за виконання вказівок і доручень вищезазначених осіб, аніж за своєчасне та якісне досудове розслідування. Більш того, сучасне положення слідчого відзначається тим, що на нього вже не покладається повна відповідальність за хід та ведення досудового розслідування, оскільки у нього фактично відсутні

процесуальні засоби для відстоювання власного внутрішнього переконання перед іншими владними учасниками досудового розслідування [6, с. 83]. Таким чином, постають питання: чи позбавляє наявність процесуального керівництва прокурором та керівником органу досудового розслідування персональної відповідальності за законність і своєчасність досудового розслідування? І чи порушує інститут керівництва досудовим розслідуванням процесуальну самостійність і незалежність слідчого? Єдиної відповіді на ці питання немає.

Практичні працівники звертають увагу перш за все на взаємозалежність ефективності та якості діяльності слідчих із їх професійним рівнем підготовки. Так, Д.М. Мірковець, приводячи статистичні дані стажу роботи працівників на слідчій діяльності МВС, доходить висновку про неможливість відмови від додаткового контролера й організатора в особі начальника слідчого відділу [21]. Відзначаючи недоліки законодавства щодо аспекту процесуальної самостійності і незалежності слідчого за часів дії КПК 1960 р., А.О. Ляш та О.В. Баулін із прийняттям КПК 2012 р. пов'язують остаточну втрату слідчим залишків своєї процесуальної незалежності, а його процесуальну самостійність називають мінімально можливою, яка наблизилася до процесуальної самостійності колишнього дізнавача органу дізнання [20, с. 4].

На нашу думку, процесуальна самостійність слідчого та її межі повинні обумовлюватися завданнями, які покладені на нього чинним законодавством, та мати реальні гарантії захисту. Зміна обсягу повноважень слідчого не повинна прирівнюватися до обмеження у правах, а бути адекватною еволюції кримінального провадження. Взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження є необхідною умовою досягнення його цілей. Тому завдання законодавця в даному аспекті полягають, на наш погляд, не у визначенні „центральної фігури кримінального процесу”, а у створенні відповідного механізму, який би забезпечував швидко, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд.

У чинному КПК реалізація процесуальної самостійності слідчого забезпечується такими повноваженнями: 1) правом вимагати від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових осіб, інших фізичних осіб виконання своїх законних вимог та процесуальних рішень (ч. 5 ст. 40 КПК); 2) правом звертатися до керівника органу досудового розслідування у випадку відмови прокурором погодити клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) (ч. 3 ст. 40 КПК); 3) правом оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності прокурора під час досудового розслідування, які були прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні, крім випадків, передбачених КПК (ст. 311 КПК).

Водночас аналіз чинного законодавства, зокрема ст. 185⁴ КпАП [2], дозволяє дійти висновку про відсутність норм, які б встановлювали відповідальність за невиконання вимог та процесуальних рішень слідчого, окрім як адміністративної відповідальності за неявку осіб, які були викликані слід-

чим як свідки, потерпілі, експерти і перекладачі.

Право оскарження рішень таких учасників кримінального провадження, як прокурор та керівник органу досудового розслідування, є, на нашу думку, найважливішою гарантією процесуальної самостійності слідчого у кримінальному процесі. Від можливостей її реалізації, ефективності та результативності процедури залежить і реалізація своїх повноважень слідчим. Тому позитивним моментом є те, що слідчий будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора може оскаржувати саме до прокуратури вищого рівня (ч. 2 ст. 312 КПК) протягом трьох днів, внаслідок якого скарга слідчого може бути залишена без задоволення, або скасовано рішення прокурора, та/або визнано його дії чи бездіяльність незаконними. В останньому випадку може бути поставлене питання про заміну прокурора іншою посадовою особою. І хоча відповідно до ч. 3 ст. 312 КПК оскарження слідчим рішень прокурора не зупиняє необхідності їх виконання, таке положення звичайно не поширюється на незаконні рішення прокурора, тобто прийняті ним за межами обсягу його повноважень.

Висновок. Таким чином, правове закріплення гарантій діяльності слідчого вимагає подальшого удосконалення, яке буде спрямовано на забезпечення реальної процесуальної самостійності слідчого. Зазначене завдання може бути виконаним лише за умови належного правового регулювання правового статусу слідчого у кримінальному провадженні, а також повноважень керівника органу досудового розслідування та прокурора. Тому вбачається необхідність подальшої наукової роботи у цьому напрямку.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // *Голос України*. – 2012. – 19 травня (№ 90-91).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
3. *Басиста І. В.* Історичні передумови становлення системи досудового слідства в Україні / І. В. Басиста // *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей / Басиста І. В.* – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XII. – С. 3-10.
4. *Басиста І. В.* Проблеми унормування окремих процесуальних рішень у проекті Кримінально-процесуального кодексу України / І. В. Басиста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp-lguvd.ua/d120103.html>.
5. *Баулін О. В.* Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : монограф. / О. В. Баулін, Н. С. Карпов; заг. ред. З. Д. Смітійенко; Нац. акад. внутр. справ України. – К. : Охорона праці, 2001. – 232 с.
6. *Баулін О. В., Ляш А. О.* Досудове розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: сучасна концепція і традиції // *Правничий часопис Донецького університету*. – 2012. – № 2 (28). – С. 83-91.
7. *Білозьоров Є. В.* Правові гарантії прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми // *Адвокат*. – 2009. – № 8 (107). – С. 26-30.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. *Городецька М. С.* Кримінально-процесуальні рішення слідчого: інформаційне й гарантійне значення / М. С. Городецька // *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. – 2008. – № 3 (39). – С. 321-327.
10. *Гузела М.* Проблемні питання активності суду в змагальному кримінальному процесі // *Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична*. – 2012. – Вип. 55. – С. 273-279.

11. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія / О.Ю. Татаров. – К., 2012.
12. Ковальчук С. О. Роль суду в кримінальному судочинстві у світлі принципу змагальності сторін / С. О. Ковальчук // Наше право. – 2004. – № 1. – С. 45-52.
13. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції. – Х., 2007. – 200 с.
14. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
16. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: уголовно-процессуальные функции. – М., 1986. – 224 с.
17. Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Литвинчук О. І. – Луганськ, 2007. – 234 с.
18. Лобойко Л. М. Реформа досудового розслідування і статусу слідчих (Біла книга. Проект до обговорення) / Американська асоціація юристів. Ініціатива з верховенства права / Л. М. Лобойко, О. М. Банчук. – К., 2010. – 41 с.
19. Ломидзе А. Б. Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью принимаемых следователем процессуальных решений : методич. пособие / А. Б. Ломидзе. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 104 с.
20. Ляш А. О., Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого за новим КПК України // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 18. – С. 1-6.
21. Мірковець Д. М. Деякі аспекти співвідношення інституту керівництва досудовим слідством із самостійністю та незалежністю слідчого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/dok106.html>.
22. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. С. Охріменко. – К., 2007.
23. Погорецький М. А. Досудове провадження в Україні: історія та перспективи // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : матер. круглого столу (29 травня 2009 р.) / Погорецький М. А. – Дніпропетровськ : Дніпроп. державний ун-т внутр. справ, 2010. – С. 5-7.
24. Слинько С. В. Механизм реализации процессуального статуса субъектов уголовно-процессуальной деятельности : монография / С. В. Слинько. – Х., 2005. – 254 с.
25. Словник української мови : в 11 томах. – Том. 5. – К., 1974.
26. Смирнов А. В. О процессуальной независимости следователя, защитника и обеспечении законных интересов личности в уголовном процессе // Предварительное следствие в условиях правовой реформы : сб. науч. трудов / ред. В. С. Шадрин. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1991. – С. 31-37.
27. Смирнов В. П. Противоборство сторон как сущность принципа состязательности уголовного судопроизводства // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 58-63.
28. Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. М. Смоков. – К., 2002.
29. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькинд. – М., 1967. – 192 с.

Добровольский С.В. Гарантии обеспечения статуса следователя и проблемы их реализации. Исследовано понятие, признаки и содержание гарантий следователя в уголовном процессе. Проанализированы такие категории гарантий деятельности следователя в уголовном производстве, как самостоятельность и независимость. Рассмотрены существующие проблемы реализации гарантий деятельности следователя и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: следователь, уголовно-процессуальные гарантии, самостоятельность следователя, независимость следователя.

Dobrovolsky S.V. Guarantees status of investigator and problems of their realization. In the article analyzed the concept, features and content guarantees investigator

in the criminal process. Signs of criminal procedural safeguards must include: 1) mandatory statutory, 2) the connectivity of the procedural status (rights and duties) participants in criminal proceedings, 3) systemic. In this article analyzed categories such guarantees activities of the investigator in the criminal proceedings, as autonomy and independence. Speaking of procedural investigative independence, taking into account the specifics of its legal status, of course there can be no talking about its independence in the proper sense of the word, because that would be tantamount to deprivation of his official status, cancellation of his subordination to anyone. At the same time, the procedural autonomy and independence of the investigator does occur within the limits procedural form provided by the current criminal procedural law. By providing procedural guarantees of independence established investigator must include criminal procedural law procedure preliminary investigation, prohibition of interference in the investigator's people who do not have that authority, special order imposing disciplinary responsibility and dismissal legal guarantees of the investigator needs further improvement, which will be used to ensure real independence of judicial investigator. These tasks can be done only with proper legal regulation of the legal status of the investigator in the criminal proceedings and the powers of the head of the criminal investigation and prosecutor. Examines existing problems of implementation of guarantees activities of the investigator and suggests ways to address them.

Keywords: *investigator, criminal procedural guarantees, independence of the investigator, the investigator independence.*

Надійшла до редакції 24.12.2013

Іваниця А.В.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.98 : 343.343.3

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Висвітлено деякі аспекти криміналістичної характеристики вбивства через необережність. Розглянуто особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики вбивства через необережність, а також її зв'язок з іншими елементами.

Ключові слова: *вбивство через необережність, криміналістична характеристика, особа злочинця, осудність.*

Постановка проблеми. Для формування концепції криміналістичної характеристики вбивств через необережність та розробки методики їх розслідування важливу роль відіграє дослідження особи злочинця. Вивчення особи злочинця є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов вчинення злочинів, рецидивів тощо. Відомості про особу злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину складають ті дані, які можуть допомогти для визначення ефективного шляху розшуку та викриття злочинця. Слід зазначити, що особа злочинця – це широке поняття, яке включає в себе сутність особи, комплекс ознак, що її характеризують, її моральний та

духовний світ у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед науковців, які у своїх роботах розглядали питання особи злочинця, слід назвати таких: В.В. Агафонов, В.П. Анциферов, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.М. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, М.І. Панов, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, О.Г. Філіппов, М.П. Яблоков та інші. Але в їх роботах особа злочинця у справах стосовно вбивств через необережність як елемент криміналістичної характеристики тільки згадувалася. Потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до вивчення даної проблеми крізь призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу.

Метою даної статті є дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики вбивства через необережність, а також визначення її взаємозв'язків з іншими елементами.

Для досягнення зазначеної мети нами поставлено такі завдання:

- 1) дослідивши особу злочинця у справах про вбивства через необережність, сформулювати її загальну характеристику;
- 2) визначити її взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики вбивств через необережність.

Виклад основного матеріалу. Особа злочинця, як писав О.М. Колесніченко, поняття широке, охоплює складний комплекс ознак, що його характеризують, у тому числі її моральний та духовний світ, взаємодію із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які певною мірою вплинули на вчинення злочину [8, с. 38].

Маса злочинів залишається нерозкритою лише з причин невиявлення реальних злочинців та наступного викриття їх у встановленому законом порядку. Як вказують вчені, розробка проблеми особи злочинця має важливе значення не тільки для розвитку науки, а й для практичної діяльності правоохоронних органів [1, с. 112]. У практичній діяльності з розкриття і розслідування злочинів, призначення і виконання покарання, профілактики злочинності урахування особистісного фактора відіграє майже вирішальну роль, що виявляється в таких основних напрямках: у статистичному аналізі злочинності за особою злочинця; при вивченні особи підозрюваного й обвинуваченого під час попереднього розслідування кримінальної справи і встановленні причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в діяльності судів при призначенні покарання; у діяльності працівників кримінально-виконавчої системи під час відбування засудженими покарання (особливо у вигляді позбавлення волі); в оперативно-розшуковій діяльності.

Ті риси, що характеризують злочинця, знаходять своє виявлення передусім у його поведінці, що передуює вчиненню злочину. Ці риси, про що доречно зазначає Б.С. Волков, зазвичай полягають у ставленні до праці, навчання, своїх обов'язків, суспільства, колективу, інших осіб, виявляється при поведінці в сім'ї, побуті тощо [5, с. 45]. Що ж до рис, які характеризують особу злочинця, то в юридичній літературі висловлюються різні точки зору щодо їх кількості та змісту.

Слід зауважити, що в цілому необережні злочини, хоча і мають глибокі соціальні корені, але конкретна дія найчастіше має ситуативний характер, коли настання тяжких наслідків залежить від чисто випадкових обставин, а особі винного хоча і притаманні антисуспільні погляди, зв'язок їх із наслідками, що настали, віддалений. Суспільна небезпека, як властивість особи злочинця, як вважають вчені, полягає в реальній загрозі вчинення нею нового злочину [9, с. 73]. Саме тому осіб, які вчинили вбивство через необережність, слід характеризувати як осіб, що мають не антисуспільну установку поведінки, а як людей з асоціальною спрямованістю поведінки, які мають «соціально-пасивний» тип антисуспільної орієнтації. Безумовно, такі характеристики неоднаково виражені у різних необережних злочинців, що і дає підставу типізувати необережних злочинців. Так, П.С. Дагель, правильно підкреслюючи необхідність виділення необережних злочинців у самостійну класифікаційну категорію, пропонує розподілити їх на такі три групи:

1) випадкові необережні злочинці, які вперше вчинили необережні злочини, порушили правила обережності несвідомо під впливом сприяючої або навіть провокуючої ситуації або ж особливого психофізіологічного стану (афект, втома, хворобливий стан); вони позитивно характеризуються і раніше правопорушень не вчиняли (близько 50% осіб);

2) нестійкі необережні злочинці, які вперше вчинили необережні злочини в нормальній або навіть перешкоджаючій ситуації, порушили правила обережності свідомо, а не вимушено, які не характеризуються позитивно, які раніше не допускали правопорушень, у тому числі й порушень правил обережності (близько 30-40% осіб);

3) злісні необережні злочинці, які раніше засуджувалися за вчинення злочинів, а також які допустили особливо злісні порушення правил обережності при загальній негативній спрямованості особи (близько 10-15% з числа засуджених за необережні злочини) [2, с. 27].

Першому типу необережних злочинців притаманні такі якості як авторитарність, самовпевненість, безапеляційність, жорстокість, другому типу - бажання мінімізувати інтелектуальні, вольові і фізичні намагання у відповідній діяльності (інтелектуальна, емоційна і фізична лінь). Є і третій тип необережних злочинців. У них превалює неадекватна самооцінка при прийнятті на себе певних обов'язків, пов'язаних з дотриманням норм безпеки. Типологія необережних злочинців не тільки дає можливість зрозуміти причини значно меншої, порівняно з умисними, караності необережних злочинів і доцільність виділення спеціальних колоній-поселень для відбуття покарання в більшості випадків засудження за необережні злочини, але вона повинна бути врахована і при індивідуалізації відповідальності та покарання за цими злочинами. Кримінологічна класифікація необережних злочинців має також велике значення для виявлення причин і умов цих злочинів і сприяє їх профілактиці [6, с. 52].

Сутність особи злочинця, як елемента криміналістичної характеристики вбивств через необережність, полягає у розгляді людини як певної системи, властивості та ознаки якої знаходять відображення в навколиш-

ньому середовищі та використовуються під час розслідування хуліганства. Серед таких властивостей людини М.В. Салтевський виділяв фізичні, біологічні та соціальні [7, с. 422]. У свою чергу, В.Ю. Шепітько зазначив, що особа злочинця має певні дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [10, с. 258].

На підставі вищевикладеного вважаємо, що дані про особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 119 КК України, складаються з таких властивостей: 1) біологічні та фізичні; 2) соціально-демографічні; 3) моральні та психологічні.

На нашу думку, фізичні та біологічні властивості не визначають осіб злочинців, що вчиняють злочини, передбачені ст. 119 КК України. Адже складно визначити залежність між певними фізичними (наприклад, зростом) або біологічними (наприклад, особливостями почерку) властивостями та особою, яка вчиняє вбивство через необережність. Особі для вчинення досліджуваного злочину не обов'язково мати відповідну фізичну силу або володіти певними біологічними ознаками.

Властивості осіб, схильних до вчинення вбивств через необережність визначають відомості соціально-демографічного характеру. Тож зосередимося більш детально на цих особливостях особи злочинця у вбивствах з необережності. Однією з таких ознак є статевая приналежність.

Аналіз судово-слідчої практики свідчить, що переважна більшість фактів вчинення вбивств через необережність вчиняється особами чоловічої статі (за матеріалами вивчених нами справ питома частка жінок склала лише 12%). Зазначені відомості працівниками органів внутрішніх справ можуть бути використані з різною метою. Зокрема, при висуненні та перевірці версій, розшуку злочинців тощо. Так, у першу чергу мають бути зроблені припущення про причетність до вчинення злочину розглядуваної категорії чоловіків, якщо певні фактори не будуть вказувати на причетність жінки.

Також важливою є вікова характеристика особи злочинця. Вивченням кримінальних проваджень з'ясовано кількість злочинів, вчинених певною віковою категорією, зокрема: особи віком з 14 до 16 років вчиняють 3% даних злочинів; з 16 до 18 років – 7%; з 18 до 25 років – 36%; з 25 до 35 років – 33%; з 35 до 45 років – 17%; понад 45 років – 14%. Мінімальна вікова межа, на нашу думку, пояснюється тим, що молоді люди у такому віці дуже часто є самовпевненими, зухвалими, мають почуття своєї неперевершеності та вдалості, які дозволяють їм уникнути небезпечних наслідків своєї поведінки.

Так, винний у спричиненні смерті пішоходу внаслідок наїзду автотранспортним засобом К. на допиті пояснив, що він був переконаний у тому, що йому на дорозі щастить, він керує відмінним автомобілем і в нього є достатній стаж водія, щоб уникнути можливих аварій. Як бачимо, К. керувався власною недисциплінованістю, безтурботністю, зневагою правилами обережності, а з погляду емоційно-вольового – підвищеною емоційністю, недостатньо реалістичним підходом до оцінки своїх життєвих цілей і можливостей.

Освітній рівень осіб вказаної категорії демонструє наявність у них здебільшого середньої спеціальної та вищої освіти. Так, за матеріалами кримінальних справ, 26% обвинувачених за ст. 119 КК України мали середню спеціальну освіту, 63% – вищу або дві вищі освіти, 11% – загальну середню освіту.

Важливим для розслідування також є встановлення місця проживання злочинця стосовно місця суспільно небезпечного діяння. Переважає твердження, що більшість злочинів вчиняються місцевими мешканцями. Воно є вірним і стосовно злочину, кваліфікованого за ст. 119 КК України. За результатами аналізу кримінальних проваджень ці злочини вчиняють: місцеві жителі – 81% злочинців; іншої області (регіону) України – 19%; іншої держави – 0%.

Зазначені дані визначають дії працівників міліції, що мають бути спрямовані на пошук злочинця, здебільшого місцевого мешканця, у межах міста.

Також важливим для встановлення є стан осудності злочинця. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що на обліку: у психоневрологічному диспансері знаходилося 4% злочинців; наркологічному – 8%. Дослідження А.Г. Корчагіна та І.М. Резніченка свідчать про те, що психічний стан осіб, які вчинили необережні злочини, в цілому можна визначити такими характеристиками: напруженість – 15%, розпач – 35%, стрес – 18%, сильна перевтома – 4%, недосвідченість – 2% [4, с. 105].

Велика кількість досліджуваної категорії злочинів вчиняється у стані сп'яніння. Знаходження у стані сп'яніння, ейфорії призводить до зменшення контролю особи над собою, поведінкою та вчинками. Цей стан для певної кількості злочинців є поштовхом до дій. Аналізом слідчої практики встановлено, що на момент вчинення злочинці знаходилися у стані сп'яніння: алкогольного – у 43% випадків; наркотичного, психотропного – 16%.

Відомості про велику кількість вчинених необережних вбивств у стані алкогольного сп'яніння свідчать про низький рівень боротьби із самогоноварінням та порушенням правил торгівлі алкогольними напоями, загальною проблемою поширення алкоголізму в країні. Можна з великою долею упевненості сказати, що така робота фактично взагалі не ведеться.

У міській та сільській місцевостях спиртні напої є доступними для будь-кого і в будь-яку пору доби. Окрім самогоноваріння, розповсюджено виготовлення та збут інших алкогольних сурогатів. Такі факти своєчасно не виявляються, а винні до відповідальності не притягаються, і, більше того, нерідко стають жертвами злочину.

Типовим прикладом цього є вбивство К. у Франківському районі м. Львова. Потерпіла у власній квартирі займалася виготовленням саморобної горілки, яку продавала особам, що зловживали спиртними напоями, вели антигромадській спосіб життя. Ввечері 06 лютого 2004 р. непрацюючі Ч. та П., перебуваючи у стані сп'яніння, з хуліганських спонукань підпалили будинок К., яка в той момент в ньому знаходилася. Внаслідок підпалу К. загинула.

Однією з обставин, що характеризують особу злочинця, є наявність попередньої судимості. Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що раніше були засудженими 11% від загальної кількості осіб. При цьому із вказаних осіб жодна за ст. 119 КК України раніше засуджена не була. Як висновок, перевірка по обліках осіб раніше засуджених за злочини, кваліфіковані за ст. 119 КК України, не буде мати достатньої ефективності.

Тобто матеріали кримінальних проваджень засвідчують подружній статус винної особи, відсутність судимостей, мешкання у селі, районному центрі, в цілому ведення нею законотрудиного способу життя.

Однак, окрім зазначених рис, слід зазначити, що є також неординарні випадки необережних вбивств, в яких криміналістична характеристика особи злочинця істотно відрізняється від зазначеного випадку. Наприклад, огляд судової практики свідчить, що близько 2% необережних вбивств вчиняються особами під час виконання певних робіт або на полюванні. Так, в якості прикладу можна навести такий випадок. Л., спільно з бригадою некваліфікованих працівників, проводив суцільну вирубку вказаної ділянки, де, не пересвідчившись у відсутності сторонніх осіб у зоні валки, почав виконувати роботи щодо знесення чергового дерева за допомогою бензопили, внаслідок чого в зоні падіння дерева опинився працівник, який від удару деревом отримав тілесні ушкодження, що, згідно з висновком експерта, належать до категорії тяжких тілесних ушкоджень та потягли за собою загибель потерпілого.

У таких випадках, як свідчить судово-слідча практика, особа злочинця характеризується такими даними: чоловічої статі, віком 30-60 років, раніше не судимий, з повною середньою або навіть з вищою освітою, працюючий. Щодо необережних вбивств на полюванні чи рибалці, то, окрім зазначеного вище, особа злочинця може також характеризуватися досить високим соціальним статусом.

Існують також непоодинокі випадки необережного вбивства матір'ю своєї дитини. Наприклад, будучи матір'ю свого сина М., на яку покладено обов'язок турбуватися про свою дитину, після вживання значної кількості алкогольних напоїв, знаходячись в кухонній кімнаті будинку, маючи можливість передбачити суспільно небезпечні наслідки своєї поведінки, проявляючи злочинну недбалість, лягла на ліжко поряд з новонародженим сином, де під час сну притиснула своїм тілом малолітнього, в результаті чого з необережності закрила отвір рота та носа, що спричинило механічну асфіксію і виявилось безпосередньою причиною смерті потерпілого [3].

У таких випадках особа злочинця характеризується так: жіночої статі, віком від 14 до 50 років, з середньою або неповною освітою, можливо не судомою, проте особою, що веде аморальне життя та не виконує належним чином материнські обов'язки, здебільшого це особи, які зловживають алкогольними або наркотичними засобами.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна виділити такі особливості злочинця у справах вбивств через необережність: переважна кількість злочинів вчиняється особами чоловічої статі, хоча трапля-

ються також випадки скоєння таких злочинів жінками, раніше не судимими, в цілому законослухняними, проте легковажними, неуважними, подекуди егоїстичними та самовпевненими, особами, які здебільшого перебувають у стані алкогольного сп'яніння, при цьому не маючи мотивів, пов'язаних із вбивством.

Бібліографічні посилання

1. Александров Ю.В. Криминология : курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К., 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studrada.com.ua/content/криминология-александров-2002р>
2. Дагель П.С. Особенности личности неосторожного преступника / П.С. Дагель // Теоретические проблемы учения о личности преступника. – М., 1979.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25947596>
4. Корчагин А.Г. Специальная вменяемость (невменяемость) и ее установление в уголовном процессе / А.Г. Корчагин, И.М. Резниченко // Совершенствование правовых мер борьбы с преступностью. – Владивосток, 1986.
5. Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / под ред. Б.С. Волкова. – Казань, 1972.
6. Нежурбіда С.І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сергій Іванович Нежурбіда. – Чернівці, 2001. – С.115-120.
7. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. – К., 2005.
8. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтевский. – К., 1988.
9. Угрехелидзе М.Г. К методологии психологического изучения личности неосторожного преступника / М.Г. Угрехелидзе // Теоретические проблемы учения о личности преступника. - М., 1979.
10. Шепитько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х., 2005.

Иваница А.В. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики убийств по неосторожности. Рассмотрены некоторые аспекты криминалистической характеристики хулиганства, а также личность преступника как элемент криминалистической характеристики неосторожного убийства, ее связь с другими элементами.

Ключевые слова: неосторожное убийство, криминалистическая характеристика, личность преступника, вменяемость.

Ivanytsya A.V. Criminal identity as element of forensic description of reckless homicides. The scientific article deals with some aspects of criminalistic characteristic of reckless homicide. The personality of the criminal of the reckless homicide is examined, and its relation with other elements is examined too.

To form the concept of forensic description of reckless homicide and the development of methods to investigate them the research of criminal identity plays an important role. The study of criminal identity is one of the important activities of law enforcement officers, which further provides the elimination of causes and conditions of crime, recurrence, etc. Information about the offender as an element of crime characteristic are those data that can provide information necessary for the most effective search of the person who committed the crime, and later – its exposure.

This study is a comprehensive approach to the study of this problem in the light of the study of scholars' different opinions and empirical material. Actuality of theme is establishing a probable portrait of the person who can commit reckless homicide, and its subsequent use in the detection and investigation of crimes.

Criminal identity encompasses a complex set of features that characterize it. Among

them his/her moral and spiritual world, interacting with social and individual living conditions, which to some extent affected the crime.

In the practice of disclosure and investigation of crimes taking into account personal factors play an important role. It features characterizing the criminal identity, are shown by primarily in his/her behavior prior to the commission of the crime. These features are usually in relation to employment, training, his/her duties, society, group, others, manifested in the behavior of family life and so on. As for the features that characterize the criminal identity, the legal literature expressed different views on their quantity and content.

Keywords: *reckless homicide, forensic description, criminal identity, sanity.*

Надійшла до редакції 23.12.2013

Кононенко Н.О.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ЧАС СПОРТИВНО-МАСОВОГО ЗАХОДУ

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, вчиненого при проведенні спортивно-масового заходу. Розглянуто організаційні і тактичні особливості пред'явлення для впізнання при розслідуванні цього злочину.

Ключові слова: *хуліганство, тактичні операції, пред'явлення для впізнання, слідчі дії.*

Постановка проблеми. Випадки порушення громадського порядку та безпеки під час проведення спортивно-масових заходів зовсім не рідкість. Хуліганство є одним з найбільш поширених кримінальних правопорушень, що можуть трапитися в зазначених ситуаціях. Своєчасне та ефективне проведення слідчих (розшукових) дій стає запорукою швидкого виявлення правопорушників. Велика кількість осіб, які можуть бути задіяні у вчиненні хуліганства, зумовлює необхідність проведення пред'явлення для впізнання. У свою чергу, правильна організація і тактика проведення зазначеної слідчої дії збільшить ймовірність швидкого розслідування досліджуваного злочину по «гарячих слідах».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальними питаннями проблем пред'явлення для впізнання займалися такі науковці: Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.М. Колесніченко, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Дослідженням пред'явлення для впізнання під час розслідування хуліганства займалися Ю.А. Віленський, В.П. Власов, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, А.О. Крикунов, М.І. Порубов та ін. Але в їх роботах не приділено достат-

ньої уваги пред'явленню для впізнання при розслідуванні хуліганства, що вчинене під час проведення спортивно-масових заходів. А в зазначених випадках існує певна специфіка щодо застосування відповідних тактичних прийомів, зумовлена великою кількістю людей та їх баченням суспільно небезпечного діяння. У даній статті і буде досліджено організацію і тактику пред'явлення для впізнання при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Метою статті є дослідження організації і тактики пред'явлення для впізнання при розслідуванні хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масових заходів.

Для досягнення зазначеної мети автором поставлені такі завдання:

1) дослідити особливості організаційних заходів пред'явлення для впізнання при розслідуванні хуліганства, що вчинене під час проведення спортивно-масових заходів;

2) визначити особливості застосування тактичних прийомів пред'явлення для впізнання під час проваджень даної категорії злочинів.

Виклад основного матеріалу. Для спортивно-масових заходів характерною є присутність великої кількості людей. Тому свідків кримінального правопорушення, яке може бути вчинено, повинно бути в достатку. Це, у свою чергу, зумовлює особливу роль пред'явлення для впізнання при розслідуванні досліджуваної категорії злочинів. Взагалі, пред'явлення для впізнання, як зазначає Г.І. Прокопенко, – це слідча дія, що полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності чи групової належності [6, с. 226]. І справді, у процесі проведення даної слідчої дії відбувається ототожнення певних об'єктів з ідеальними слідами, що залишилися у пам'яті людини.

Особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і на цій підставі доходить висновку про їхню подібність. У зв'язку з цим не слід забувати, що іноді результати пред'явлення для впізнання, про що наголошує І. Борисенко, можуть бути помилковими як через свідомо неправдиві свідчення особи, яка впізнає, так і у зв'язку з її сумлінною оманю [2, с. 77]. Тому їх потрібно перевіряти й оцінювати досить ретельно, а також зіставляти з іншими доказами у кримінальному провадженні. Особливої значущості ця слідча дія набуває при розслідуванні фактів групового хуліганства, що сталося при проведенні спортивно-масових заходів, коли поряд із встановленням осіб підозрюваних необхідно з'ясувати роль і ступінь відповідальності кожного співучасника.

Крім того, пред'явлення для впізнання є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється. Не можна, як правило, пред'являти для впізнання один й той самий об'єкт декілька разів. Тому ефективність та доказове значення результатів впізнання значною мірою залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів [1, с. 166-167].

Не торкаючись усіх тактичних прийомів даної слідчої дії, розглянемо особливості її проведення під час розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масових заходів. Адже в цих випадках існують

певні особливості, що не одержали достатнього висвітлення у науковій літературі.

До кола об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання, М.В. Салтевський включав: живих осіб; трупи та їх частини; предмети і документи; тварин; ділянки місцевості, приміщення і споруди [8, с. 378]. Об'єктами, які пред'являються для впізнання при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 296 КК України, у випадках їх вчинення при проведенні спортивно-масових заходів, як показує аналіз кримінальних проваджень, найчастіше є живі особи (83%), рідше – різні предмети (14%) та інше (приміщення, ділянки місцевості, тварини тощо) (3%).

З огляду на зазначені статистичні дані особливу увагу слід приділити пред'явленню для впізнання осіб, які вчинили хуліганські дії. Процес проведення впізнання складається з трьох етапів: підготовки до проведення, робочого етапу, фіксації результатів. Стосовно організаційно-підготовчих заходів, то, дослідивши їх загальне визначення, надане К.О. Чаплинським [8, с. 14], та застосувавши його до хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масових заходів, нами визначено такі їхні елементи:

- попередній допит особи, яка впізнає;
- визначення місця, часу і способу проведення впізнання;
- у разі групового вчинення хуліганства – визначення черговості пред'явлення для впізнання учасників;
- створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- визначення способу фіксації ходу і результатів впізнання;
- підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- забезпечення охорони злочинців, які перебувають під вартою;
- підбір статистів і понятих;
- інструктаж усіх учасників даної слідчої дії.

Розглянемо більш детально деякі з них. Попередній допит перед пред'явленням для впізнання є обов'язковою умовою для ефективного проведення даної слідчої дії. У разі необхідності пред'явлення якої-небудь особи чи інших об'єктів для впізнання свідкові, потерпілому або підозрюваному слідчий спочатку допитує їх про зовнішній вигляд та прикмети цієї особи (інших об'єктів), а також про обставини, за яких особа, яка впізнає, бачила цю особу (інші об'єкти), про що складається протокол.

Слідчий повинен з'ясувати необхідну інформацію про ознаки і властивості об'єкта, який особа раніше спостерігала. Саме тому метою допиту особи, яка впізнаватиме, як доцільно зазначає І. Когутич, є здобуття інформації про зовнішній вигляд, ознаки та прикмети об'єкта, що раніше спостерігався цією особою, і з'ясування її спроможності впізнати його. Адже в тому випадку, коли допитуваний заявить, що він не пам'ятає ознак, за якими він міг би впізнати об'єкт, проведення цієї слідчої дії є недоцільним [4, с. 412].

Слідчий повинен запропонувати впізнавачу пригадати якомога більше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця. У тих випадках, коли особа, яка впізнає, не може описати ознаки об'єкта, що підлягає впізнанню, однак стверджує, що зможе його упізнати, недоцільно відмовляти-

ся від проведення даної слідчої дії. Загалом, попередній допит є не тільки необхідним етапом у підготовці до пред'явлення для впізнання, а ще й обставиною, яка забезпечує прийняття правильного рішення про доцільність проведення цієї слідчої дії.

Стосовно визначення місця, часу та способу пред'явлення для впізнання слід зазначити, що впізнання має проводитися за часом, якомога ближчим до моменту сприйняття злочинної події. Будь-яке зволікання з пред'явленням для впізнання, на чому наголошує Ю.А. Чаплинська, може тягти за собою небажані наслідки, оскільки суб'єкт впізнання з часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Тому достовірність впізнання перебуває у прямій залежності від фактора часу. Впізнання може проводитися як за місцем проведення досудового слідства, так й на місці події, за умови якщо ця обстановка є сприятливою для спостереження та порівняння ознак об'єктів [5, с. 302].

Відповідно до ст. 228, 229 КПК, об'єкти мають пред'являтися в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Максимальна їх кількість визначається слідчим. При груповому пред'явленні об'єктів суб'єкт впізнання порівнює їх не тільки з образом, що зберігся в пам'яті, а й між собою. Це спрямовує процес впізнання на виявлення індивідуальних особливостей об'єкта.

Не можна пред'являти для впізнання осіб, які мають помітні (унікальні) прикмети (наявність на обличчі татуювання, опіків або шрамів; відсутність кінцівок ніг чи рук), за якими допитаний може їх упізнати. У даному випадку можуть виникнути складнощі у підборі статистів. Якщо такі помітні прикмети невеликі за розміром (маленьке татуювання або невеликий шрам на щоці), то під час проведення впізнання особа, яка пред'являється, разом зі статистами, повинна закрити її долонею або розташуватися таким чином, щоб дана прикмета не спостерігалася візуально [11, с. 326].

Вчинення хуліганських дій само по собі вказує на зухвале та презирливе ставлення злочинця до норм поведінки у суспільстві. Тому можливі випадки, коли підозрювані будуть намагатися зірвати проведення впізнання або чинити протидію розслідуванню. З метою обмеження психологічного впливу на суб'єкта впізнання з їх боку доцільно застосовувати певні тактичні прийоми.

У деяких випадках слід застосовувати максимальне скорочення часу проведення впізнання. Для цього усі підготовчі дії, на чому наголошує В.С. Мешкова, необхідно проводити таким чином, щоб виключити імовірність випадкової зустрічі свідків зі злочинцями та їх адвокатами, а також з понятими та статистами до початку слідчої дії [7, с. 40]. Слідчу дію, як зазначає К.О. Чаплинський, необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти впливу на впізнавачів з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщенні, де проводиться впізнання, запрошують свідка (потерпілого), який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять з цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли особа, яка впізнає, і

підозрювані та їх адвокати перебувають окремо [11, с. 356].

Важливими тактичними прийомами також є спостереження за поведінкою свідків і потерпілих, а також за поведінкою підозрюваних. Так, у деяких випадках потерпілий або свідок через певні обставини заперечують, що упізнали злочинця, хоча їх емоції свідчать про протилежне. Слідчому у таких випадках необхідно їх заспокоїти, дати можливість відчувати підтримку та захист з боку правоохоронних органів і запропонувати ще раз спробувати упізнати злочинця.

Спостереження за поведінкою підозрюваних, про що вказує С.М. Стахівський, дозволяє слідчому помітити за виразом обличчя, жести та іншими ознаками, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі. Таким діям має негайно кластися край, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки [9, с. 52].

Під час розслідування хуліганства, вчиненого під час проведення масових заходів, об'єктами впізнання можуть бути різноманітні предмети і документи. До них можна віднести засоби вчинення правопорушення (бити, кастети, ножі), одяг потерпілих чи підозрюваних, речі та інші об'єкти, які пов'язані зі злочинною подією, тощо. Знаряддя вчиненого злочину бажано пред'являти не тільки потерпілому, а й підозрюваному, а також іншим особам, які могли раніше бачити цей предмет.

Впізнання речей при розслідуванні хуліганства, як зазначає М.М. Єфімов, складається з таких етапів:

- після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету і запрошує понятих та інших учасників даної слідчої дії;
- усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, завдання та порядок проведення впізнання;
- слідчий демонструє предмет (документ), який впізнають, і повідомляє ознаки, за якими суб'єкт впізнання може його упізнати;
- слідчий розкладає на робочому столі предмети і пропонує понятим розмістити їх у будь-якому порядку. Після того як об'єкти розміщено, під кожним предметом слідчий проставляє номер і робить запис у протоколі. Такий порядок розміщення предметів доцільно зафіксувати фотозйомкою;
- запрошується особа, яка впізнає, до кабінету слідчого, де перебувають усі учасники впізнання, та попереджається про кримінальну відповідальність;
- слідчий пропонує суб'єкту впізнання оглянути пред'явлені предмети (документи) і сказати, чи немає того, який спостерігався під час злочинної події, пояснити, за якими ознаками він впізнаний. Під час впізнання можна дозволити особі, яка впізнає, брати до рук предмети для кращого їх огляду, якщо це не призведе до пошкодження (зміни) їх зовнішніх ознак та стану;
- після того як особа впізнає предмет (документ), його необхідно сфотографувати масштабним способом;
- слідчий складає протокол, який підписують усі учасники слідчої дії [3, с. 125].

Фіксація результатів пред'явлення для впізнання є заключним етапом

слідчої дії, що обов'язково проводиться заповненням протоколу відповідно до ст. 231 КПК. Як допоміжні засоби фіксації результатів і ходу впізнання можуть застосовуватися фотографування, відео- або звукозапис. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень з досліджуваної категорії злочинів дозволяє дійти висновку, що під час проведення впізнання використовувалися фотозйомка (11%), відеозапис (5%) та звукозапис (1%).

Відеозапис при впізнанні є ефективнішим, ніж фотозйомка, оскільки фіксується візуальне зображення об'єктів у динаміці разом із звуковим супроводженням. Крім того, цей засіб фіксації ускладнює можливість злочинців негативно впливати на свідків та потерпілих. Відеозапис при розслідуванні хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масових заходів, доцільно застосовувати у таких випадках: якщо впізнання проводиться за голосом, особливостями мови, ходи та інших динамічних ознак людини; за наявності достовірної інформації, що суб'єкт впізнання надалі змінить показання і це поставить під сумнів достовірність результатів впізнання; за наявності достатніх підстав вважати, що суб'єкт впізнання не з'явиться до суду, а результати впізнання будуть оскаржені або поставлені під сумнів тощо.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що пред'явлення для впізнання є важливою слідчою дією при розслідуванні хуліганства, що вчинене під час проведення спортивно-масових заходів. Це зумовлюється великою кількістю очевидців вчинення досліджуваного суспільно небезпечного діяння. Найчастіше в зазначених випадках проводиться пред'явлення для впізнання живих осіб. Важливе значення має організаційно-підготовчий етап пред'явлення для впізнання. На робочому етапі найбільш доцільними тактичними прийомами є максимальне скорочення часу проведення впізнання, спостереження за поведінкою свідків і потерпілих, а також за поведінкою підозрюваних.

Бібліографічні посилання

1. *Баєв О. Я.* Тактика следственных действий : учеб. пособие. – Воронеж, 1992.
2. *Борисенко І.* Пред'явлення для впізнання: аналіз практики розслідування вбивств / І. Борисенко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 1. – С. 75-79.
3. *Єфімов М. М.* Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник / М. М. Єфімов. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 158 с.
4. *Когутич І.* Тактика підготовки пред'явлення для впізнання у судовому слідстві / І. Когутич // Вісник Львівського університету. – 2004. – № 40. – С. 408-414.
5. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посіб. / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 362 с.
6. *Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І.* Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсеєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
7. *Мешкова В. С.* Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности : учебно-методическое пособие. – Калининград, 1998. – 122 с.
8. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
9. *Стахівський С. М.* Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.

10. *Чаплинський К. О.* Тактика пред'явлення для впізнання : навч.-метод. посібник / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 103 с.

11. *Чаплинський К. О.* Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. – 560 с.

Кононенко Н.А. Организация и тактика проведения предъявления для опознания при расследовании хулиганства, совершенного во время спортивно-массового мероприятия. Освещены некоторые аспекты расследования хулиганства, совершенного во время проведения спортивно-массового мероприятия. Рассмотрены организационные и тактические особенности предъявления для опознания при расследовании этого преступления.

Ключевые слова: хулиганство, тактические операции, предъявление для опознания, следственные действия.

Kononenko N. O. Organization and tactics of identification lineup during investigation of hooliganism committed at mass sport event. The scientific article deals with the analysis of some aspects of the investigation of hooliganism committed during the sports-mass actions. The organizational and tactical features of the presentation for an identification is also considered during the investigation of this crime.

Cases of violation of public order and security during the sports events are not rare at all. Hooliganism, in particular, is one of the most common criminal offences that may happen in such situations. Timely and efficient investigation (detective) action is the key to rapid detection of offenders. A large number of persons who may be involved in committing hooliganism, predetermines the need for presentation for an identification. In turn, the proper organization and tactics of the investigative action have increase the probability of quik investigation of such crimes in "hot pursuit".

Usually there are a large number of people during the sports events. Therefore, witnesses of the criminal offence that can be committed, should be plenty. This, in turn, predetermines the special role of the presentation for an identification in the investigation of the analysed category of offences. The presentation for an identification is the investigative action, which consists in the presentation of a witness or other person objects that they've previously observed, with the purpose of establishing their identity or affiliation with a group. And indeed, in the course of this investigation there's identification of certain objects with ideal footsteps, who remained in the memory of man.

The person placing objects, images, which he compares with mental image of the objects observed before, and on this basis makes a conclusion about their similarity. In this regard, we should not forget that sometimes the results of the presentation for an identification may be wrong as for the false testimony of a person who learns, and in connection with its bona fide mistake. Therefore you have to examine and evaluate a pretty carefully, and weigh with the other evidence in criminal proceedings. The special significance of this investigative action acquires during the investigation of the facts of group hooliganism what happened when conducting of sports-mass events, when, along with the establishment of the persons suspected necessary to clarify the roles and responsibilities of each companion in crime.

The presentation for an identification is an important investigative action during the investigation of hooliganism committed during the sports events. This is due to the large number of witnesses to the commission of the investigated socially dangerous act. Often in these cases the presentation for an identification is carry out with live persons. The organizational and preparatory phases are important for the presentation for an identification. On the stage the most appropriate tactics is the maximum reduction of time of identification, monitoring the behavior of witnesses and victims, as well as observations of the behavior of the suspects.

Keywords: hooliganism, tactical operations, presentation for identification, investigating acts.

Надійшла до редакції 25.12.2013

Кучер В.О.

здобувач

*(Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка)*

УДК 343.18

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено окремі аспекти процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням економічних злочинів. Розглянуто питання щодо повноважень прокурора та його участі під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: прокурор, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, економічні злочини, процесуальне керівництво.

Постановка проблеми. Зловживання та правопорушення у сфері економіки є зазвичай найбільш масштабними за розмірами втрат, які несе держава, та найбільш складними для розкриття і розслідування. Традиційно, одним із основних обов'язків, які покладено на прокуратуру як на контролюючий та наглядовий орган, є робота саме з такими справами. Але із набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. [1] у досудовому розслідуванні прокурор поєднує нагляд за додержанням законності органами досудового розслідування й іншими учасниками цієї стадії з безпосередньою участю в самому розслідуванні у формі процесуального керівництва.

Безперечно, таке поєднання нагляду з активною участю в самому розслідуванні дозволяє прокурору своєчасно попереджувати порушення закону в діяльності органів досудового розслідування під час розслідування економічних злочинів. Але сам факт забезпечення законності при розслідуванні кримінального правопорушення ще не гарантує його повного і якісного розслідування, у зв'язку з чим суди раніше повертали чимало таких кримінальних справ для проведення додаткового розслідування. З прийняттям КПК України, який ліквідував кримінальний процесуальний інститут додаткового розслідування, гостро постало питання про необхідність забезпечення не тільки законного, а й якісного розслідування кримінального правопорушення. Виконання цього відповідального завдання стаття 36 КПК покладає на прокурора, наділяючи його правом процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Наділення прокурора цим повноваженням обумовлено його обов'язком забезпечити якісне розслідування, спрямоване на встановлення усіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, а у разі підтвердження винуватості конкретної особи – підготувати обґрунтований обвинувальний акт і направити його в суд (ст. 36 КПК).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної

проблеми. Питаннями процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням економічних злочинів займалися такі вчені-правники, як Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, В.Д. Бринцев, Л.М. Давиденко, В.В. Долежан, В.О. Гринюк, В.Г. Гончаренко, Л.Р. Грицаєнко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, П.М. Каркач, І.М. Коз'яков, Т.В. Корнякова, О.М. Литвак, Л.М. Лобойко, О.Р. Михайленко, М.І. Мичко, В.Т. Нор, В.П. Півненко, М.А. Погорецький, М.В. Руденко, Г.П. Середа, В.М. Тертишник, О.М. Толочко, М.Є. Шумило, В.М. Юрчишин та інші.

Метою статті є дослідження окремих аспектів процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням економічних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Основною і єдиною формою підготовки прокурором обвинувального акта є забезпечення законного розслідування кримінального правопорушення, використання зібраних і перевірених доказів, що відповідають критеріям належності, допустимості та достовірності. Оскільки лише прокурор має право звертатися до суду з обвинувальним актом, то саме він і зобов'язаний забезпечити належну підготовку доказів через швидке, всебічне, повне й неупереджене розслідування економічного злочину в суворій відповідності до закону. Саме це змушує його брати активну участь у розслідуванні, постійно використовувати вказану процесуальну функцію.

Зауважимо, що незважаючи на організаційний розподіл слідчих підрозділів, які здійснюють досудове розслідування економічних злочинів, між МВС України та органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (ч. 1 ст. 38 КПК), їх діяльність є єдиною і специфічною за своєю юридичною природою, принципами і змістом, а також охоплюється єдиним прокурорським наглядом та єдиним процесуальним керівництвом з боку прокурора. Організаційний розподіл слідчих підрозділів і відмежування підслідності їх кримінальних правопорушень пояснюється історичними умовами формування слідчого апарату в країні [2, с. 246].

Участь прокурора у досудовому розслідуванні економічного злочину є важливим засобом вивчення, розуміння ним матеріалів кримінального провадження, проведеного розслідування, вникнення в деталі подій і обставин, що розслідуються. Щоб правильно забезпечити ефективно і законно розслідування кримінального правопорушення, особливо вчиненого у сфері економіки, що характеризується, як правило, груповим характером вчинення, високим ступенем латентності, наявністю корумпованих зв'язків у злочинців тощо, підготувати законний і обґрунтований обвинувальний акт, однієї високої кваліфікації замало, необхідним є ще й високій рівень знання матеріалів досудового розслідування. Без цього навіть найдосвідченіший прокурор не зуміє дати слідчому чіткі і конкретні письмові вказівки, а також правильно спланувати свою роботу на подальших етапах розслідування [3, с. 9]. Пряме, безпосереднє сприйняття доказу із першоджерела підвищує ефективність прокурорської діяльності і одночасно забезпечує якість розслідування.

Оскільки неможливо розглянути всі аспекти процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням злочинів зазначеного виду, у

межах даної статті розглянемо лише ті, що, на наш погляд, є визначальними для успішного розкриття та розслідування економічних злочинів.

Отже, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК прокурор уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України.

Як слушно з цього приводу зазначає О.Р. Михайленко, участь прокурора в слідчих (розшукових) діях «дає йому можливість безпосередньо розібратися в усіх тонкощах кримінальної справи, виявити недоліки і порушення, поліпшити якість розслідування. Тому буде неправильним обмежувати прокурора правом безпосередньо брати участь у розслідуванні злочинів чи особисто розслідувати справу. Кращим засобом нагляду прокурора за дізнанням і досудовим слідством, недопущенням порушень є власний його приклад, показ, як це потрібно робити» [4, с. 161].

Отже, відповідно до процесуальних правил участі прокурора в слідчих (розшукових) діях, закріплених в новому КПК України, прокурору надано право як самому виконувати будь-яку слідчу (розшукову) дію щодо вчинення економічного злочину, розслідуваного слідчим, так і брати участь у будь-якій слідчій (розшуковій) дії, що проводиться слідчим. Відмінність цих форм безпосередньої участі прокурора в розслідуванні економічних злочинів зумовлюється і неоднаковістю процесуальних правил їх реалізації.

У першому випадку прокурор сам приймає рішення про проведення конкретної слідчої (розшукової) дії, готує все необхідне для її проведення, сам проводить цю дію і забезпечує належне виконання обов'язків іншими її учасниками, фіксує результати слідчої (розшукової) дії у протоколі і посвідчує результати своїм підписом. Проведення прокурором окремих слідчих (розшукових) дій не вимагає прийняття до свого провадження матеріалів розслідування.

Особисте проведення прокурором слідчих (розшукових) дій під час розслідування економічних злочинів відбувається: за наявності конфлікту між слідчим і учасником процесу (відмова давати показання, підписати документи, брати участь у слідчих (розшукових) діях тощо); в умовах великої складності організаційного й тактичного характеру провадження слідчої (розшукової) дії тощо. Прокурори можуть використовувати це право: за одночасного виконання декількох слідчих (розшукових) дій; наявності сумнівів у правильності раніше проведеної слідчим слідчої (розшукової) дії, з метою з'ясування важливих деталей. Інколи прокурори самотійно проводять слідчі (розшукові) дії, від результатів яких залежить встановлення необхідних і важливих обставин кримінального провадження, за матеріалами досудового розслідування тощо. При проведенні слідчої (розшукової) дії прокурор повинен керуватися відповідними нормами нового КПК України, що регламентують порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Для нього, як і для слідчого, обов'язковими є всі вимоги закону

про порядок проведення цих дій. Повноваження прокурора, лінія його поведінки у ході участі в слідчих (розшукових) діях не можуть йти врозрід із КПК України.

Усі докази, зібрані прокурором при особистому проведенні слідчої (розшукової) дії, підлягають всебічній перевірці як самим прокурором, так і слідчим, що проводить досудове розслідування кримінального правопорушення (ст. 216 КПК). Проведення прокурором особисто будь-якої слідчої (розшукової) дії не перетворює його на слідчого. Прокурор завжди залишається прокурором, органом нагляду й обвинувачення, незалежно від того, які свої повноваження він використовує.

Значний теоретичний інтерес і практичне значення мають процесуальні права участі прокурора у слідчих (розшукових) діях, які проводить слідчий. У цих випадках участь прокурора не змінює встановленого законом порядку проведення слідчої (розшукової) дії. Тут сам слідчий виконує всі вимоги закону про порядок її проведення, здійснює необхідні процесуальні заходи, контролює діяльність і поведінку її учасників, складає протокол про її виконання. Прокурор же, підтримуючи процесуальну самостійність слідчого, лише забезпечує законність його діяльності [3, с. 16].

Перед початком слідчої (розшукової) дії слідчий зобов'язаний оголосити всім учасникам цієї дії, що у її виконанні бере участь прокурор і робить про це відповідний запис у протоколі. Слідчий першим з'ясовує усі питання й обставини щодо предмета слідчої (розшукової) дії. Прокурор з'ясовує необхідні обставини після того, як слідчий виконав свою місію. Він може, наприклад, поставити питання особі, яка допитується, пред'явити підозрюваному документи чи речові докази тощо [5, с. 4].

Прокурору не потрібний дозвіл слідчого на участь у слідчій (розшуковій) дії та з'ясування обставин справи, що його цікавлять. Водночас слідчий не може відвести питання, пропозиції чи зауваження прокурора. Усі питання прокурора та відповіді на них заносяться до протоколу слідчої (розшукової) дії, а протокол підписується як слідчим, так і прокурором.

Беручи участь у слідчій (розшуковій) дії, прокурор не тільки з'ясовує обставини, які мають суттєве значення, але залишаються поза полем зору слідчого, а й безпосередньо сприймає докази та їх джерела, своєчасно попереджує порушення закону. Обов'язкова участь прокурора у слідчих (розшукових) діях за тими або іншими категоріями кримінальних правопорушень може бути встановлена наказами і вказівками Генерального прокурора України. Окрім обов'язкової участі прокурора в слідчих (розшукових) діях, рішення цього питання в усіх інших випадках закон залишає на розсуд прокурора, що сам визначає, в якому кримінальному правопорушенні, на якому етапі розслідування, у провадженні якої слідчої (розшукової) дії йому належить взяти участь і в якій саме формі.

Але прокурор не може ухилитися від участі у слідчих (розшукових) діях, якщо до нього надходять відомості про необ'єктивність розслідування кримінального правопорушення від учасників процесу; якщо є сумніви щодо законності прийнятих слідчим окремих процесуальних рішень (наприклад, закриття кримінального провадження стосовно одного із

співучасників економічного злочину; впевненість у тому, що слідчий не зможе провести дану слідчу (розшукову) дію кваліфіковано; у разі відмови підозрюваного від дачі показань; у разі надходження письмового клопотання від підозрюваного, потерпілого або інших учасників з проханням про участь прокурора в конкретній слідчій (розшуковій) дії; у разі виконання найважливіших слідчих (розшукових) дій) [6, с. 77].

Особливу увагу прокурори зобов'язані зосереджувати на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, де слідчі отримують важливі фактичні дані, що потім перевіряються і доповнюються на подальших етапах розслідування. Участь прокурора саме в цих слідчих (розшукових) діях має визначальне значення.

Відповідно до положень нового КПК України прокурор уповноважений також доручати органу досудового розслідування проведення негласних слідчих (розшукових) дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто їх проводити (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК). Проте у ч. 6 ст. 246 КПК України прокурор серед суб'єктів, уповноважених особисто проводити негласні слідчі (розшукові) дії, не названий.

На наш погляд, негласні слідчі (розшукові) дії за своєю суттю є саме оперативно-розшуковими заходами. Але ті з них, що провадяться після реєстрації інформації про злочин в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, стають частиною кримінального процесу та набувають при цьому якісно нового значення негласної слідчої (розшукової) дії.

Досудове розслідування кримінальних правопорушень – складний процес як за своїм змістом, так і за характером питань, які вирішуються протягом нього. У зв'язку з цим обмежувати функцію прокурора, пов'язану з безпосередньою його участю в розслідуванні кримінальних правопорушень, ні в якому разі не можна.

Наприкінці зазначимо, що відповідно до результатів слідчо-судової практики під час розслідування злочинів економічної спрямованості у більшості випадків таким кримінальним провадженням передують оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), із матеріалів якої можна з'ясувати низку питань, що мають важливе значення для правильного вирішення кримінального провадження, а також обґрунтувати ними рішення про проведення: слідчого огляду (місця події, документів, складських, виробничих та інших приміщень, автотранспорту тощо), тимчасового доступу до речей і документів, обшуків, допитів, затримання підозрюваних осіб, призначення ревізій та аудиторських перевірок, призначення відповідних судових експертиз та інші процесуальні рішення, окрім тих, що стосуються спрямування досудового слідства.

Висновок. Враховуючи викладене, вважаємо необґрунтованою позицію законодавця, викладену у п. 3 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами і підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [7], відповідно до якої під час взаємодії при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами ОРД до слідчого підрозділу

прокурор не бере участі у вивченні таких матеріалів, а також не є учасником оперативної наради, на якій ці матеріали розглядаються. На наш погляд, прокурор, який є процесуальним керівником досудового розслідування економічного злочину, що розпочалося на підставі матеріалів ОРД, не повинен бути обмеженим у доступі та ознайомленні з такими матеріалами, оскільки це дасть реальну можливість якомога повніше скористатися матеріалами ОРД на будь-якій стадії досудового розслідування, у тому числі й для обґрунтування проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 р. (відповідає офіц. текстові). – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
2. Бессарабов В. Г. Прокурорский надзор : учебник / В. Г. Бессарабов. – М. : Проспект, 2006. – 536 с.
3. Курило М. П. Участь прокурора в слідчих діях : навч. посібник / М. П. Курило, В. П. Півненко. – Суми : Слобожанщина, 1998. – 24 с.
4. Михайленко О. Р. Прокуратура України : підруч. / О. Р. Михайленко. – К., 2005.
5. Кудрявцев В. Проблеми розгляду судами скарг на окремі постанови органу дізнання і слідчого та прокурора / В. Кудрявцев // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 11. – С. 3-5.
6. Скарєдов Г. И. Участие прокурора в следственных действиях / Г. И. Скарєдов. – М., 1987. – 212 с.
7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України № 700 від 14.08.2012 // Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / упоряд. С. М. Алфьоров, С. М. Міщенко, В. І. Фаринник та ін.; за заг. ред. В. І. Сліпченка. – К. : ТОВ «АРТ-Дизайн», 2012. – 250 с.

Кучер В.О. Отдельные аспекты процессуального руководства прокурором досудебным расследованием экономических преступлений. Исследованы отдельные аспекты процессуального руководства прокурором досудебным расследованием экономических преступлений. Рассмотрены вопросы полномочий прокурора и его роли в проведении следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: прокурор, уголовное правонарушение, досудебное расследование, экономические преступления, процессуальное руководство.

Kucher V. O. Some aspects of public prosecutor's procedural guidance of pretrial investigation of economic crimes. The article deals with certain aspects of procedural guidance prosecutor pretrial investigation of economic crimes. The question concerning the powers of the prosecutor and his involvement during the investigation (investigation) actions and covert investigative (detective) action. Highlighted the issue of the use of materials of operational activities during the investigation of economic crimes.

It's determined that the prosecutor, who is the head of procedural preliminary investigation of economic crime, which began on the basis of investigative material shall not be limited in access and awareness of such materials, as this will provide a real opportunity to take advantage as much as possible investigative materials at any stage of the preliminary investigation, including the rationale for conducting overt and covert investigative (detective) action.

Keywords: public prosecutor, criminal offense, pretrial investigations, economic crime, procedural guidance.

Надійшла до редакції 23.12.2013

Кушнерик Ю.А.

здобувач

(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)

УДК 343.18

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА РОЗСЛІДУВАННЯМ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Висвітлено питання щодо співвідношення функцій прокурорського нагляду та процесуального керівництва розслідуванням за новим КПК України. На підставі аналізу наукових джерел розглянуто точки зору щодо співвідношення прокурорського нагляду та процесуального керівництва розслідуванням.

Ключові слова: прокурорський нагляд, процесуальне керівництво, досудове розслідування, кримінальне провадження, прокурор.

Постановка проблеми. Традиційною функцією прокурора у досудовому розслідуванні тривалий час визнавався нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство. Ця функція була закріплена у відповідних нормах Конституції України (ст. 121), Закону “Про прокуратуру” та Кримінально-процесуального кодексу 1960 р., у ст. 25 якого закріплювалося, що нагляд здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами. Частина 2 зазначеної статті роз’яснює, що прокурор зобов’язаний в усіх стадіях кримінального судочинства вживати передбачених законом заходів до усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили.

Вступ у законну силу нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. дещо змінив концепцію діяльності прокурора на досудовій стадії досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 36 нового КПК, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження питання функцій прокурорського нагляду та процесуального керівництва розслідуванням внесли такі вчені: Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, В.О. Гринюк, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, І.М. Коз’яков, Т.В. Корнякова, В.П. Корж, М.Й. Курочка, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, М.В. Руденко, Г.П. Середа, М.Є. Шумило, В.М. Юрчишин та ін.

Метою статті є дослідження питання щодо співвідношення функцій прокурорського нагляду та процесуального керівництва розслідуванням за новим КПК України.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи процесуальне керівництво

досудовим розслідуванням, прокурор уповноважений: 1) починати досудове розслідування за наявності передбачених КПК України підстав; 2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; 3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; 4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України; 5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 6) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом; 7) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; 8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування; 9) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, в тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; 10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; 11) повідомляти особі про підозру; 12) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому законом; 13) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання (п. 1-13 ч. 2 ст. 36 КПК України).

Проте як у науці кримінального процесуального права, так і серед практиків питання про співвідношення прокурорського нагляду та процесуального керівництва розслідуванням продовжує залишатися дискусійним.

Результати аналізу юридичної літератури дали підстави для виокремлення чотирьох основних точок зору на цю проблему. Відповідно до першої з них, керівна роль прокурора у розслідуванні кримінальних правопорушень повністю заперечується, керівництво досудовим розслідуванням є несумісним із прокурорським надглядом [1, с. 15]. Прихильники другої точки зору вважають, що прокурор керує лише слідчими органами прокуратури, а в ролі керівників слідчих підрозділів інших правоохоронних органів виступають начальники цих слідчих підрозділів [2, с. 22; 3, с. 64]. Треті автори відстоюють доцільність наявності у прокурора функції процесуального

керівництва розслідуванням, але тлумачать її як функцію нагляду. Виходячи з таких міркувань, на їх думку, чітку грань між цими двома функціями прокурора провести неможливо [4, с. 106-107; 5, с. 31]. І нарешті, відповідно до четвертої точки зору, прокурорський нагляд і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це самостійні функції прокурора у досудовому розслідуванні [6, с. 238; 7, с. 125; 8, с. 49].

Як бачимо, перші автори, беручи за еталон нагляд за додержанням законів, відстоюють позицію про так званий «чистий нагляд» в усіх галузях прокурорської наглядової діяльності. У зв'язку з цим вони пропонують позбавити прокурора керівної ролі на досудовому розслідуванні і побудувати нагляд за розслідуванням за принципом загальнонаглядової діяльності, визнавши владно-розпорядчі повноваження нехарактерними для всіх галузей наглядової діяльності.

На нашу думку, поняття чистого прокурорського нагляду взагалі не існує, оскільки аналіз юридичних понять і дослідження реальних фактів дійсності – різні речі. У конкретних галузях людської діяльності є свої особливості. Саме ними і визначається специфіка прокурорського нагляду. Кримінальне провадження та сфера його застосування вимагають надання прокурору владно-розпорядчих повноважень, без яких цей вид нагляду не може бути ефективним. Своєчасне виявлення порушень закону, допущених у досудовому розслідуванні, та своєчасне їх усунення унеможливлюються без використання владно-розпорядчих повноважень прокурора [9, с. 7; 10, с. 140-141].

Непереконливою є й позиція авторів, які стверджують, що прокурор зобов'язаний відповідати за слідчу діяльність прокуратури, яку він безпосередньо спрямовує і організовує, а відповідальність за організацію роботи слідчих інших відомств мають нести начальники слідчих підрозділів цих відомств. Помилковість такої думки зумовлена безпідставним ототожненням процесуального й адміністративного керівництва слідчою діяльністю. У теорії управління під адміністративним керівництвом розуміється діяльність керівника з мобілізації зусиль і засобів підпорядкованого йому персоналу на виконання завдань, які стоять перед ним. Така діяльність керівника регламентується нормами адміністративного права та відомчими актами [11, с. 53-58].

Сутність же процесуального керівництва дізнанням і досудовим слідством переконливо обґрунтував М. Мичко, в одній зі своїх фундаментальних наукових праць зазначаючи, що прокурор в розглядуваній сфері – не пасивний спостерігач за діяльністю слідчого й дізнавача, а активний учасник досудового розслідування. Він не тільки стежить за тим, щоб слідчий і дізнавач при виконанні слідчих заходів діяли в межах дозволеного, хоча це є його найважливішим завданням, проте одночасно належними йому засобами прокурор сприяє розкриттю злочину, виконанню вимог закону про всебічне, повне й об'єктивне дослідження всіх обставин справи. З цією метою він може брати участь у провадженні слідчих дій, давати слідчому й дізнавачу обов'язкові для виконання вказівки, перевіряти їх виконання тощо. Відтак, з урахуванням викладеного можна дійти висновку, що стосов-

но слідства, яке проводиться слідчим прокуратури, прокурор здійснює адміністративне й процесуальне керівництво, а стосовно слідства, що проводиться слідчим внутрішніх справ, податкової міліції і служби безпеки, – лише процесуальне керівництво [12, с. 104-105]. Представлену позицію науковця ми вважаємо цілком обґрунтованою, оскільки, на нашу думку, лише завдяки своїм владно-розпорядчим повноваженням прокурор, що здійснює нагляд за додержанням законів у досудовому розслідуванні, забезпечує якісне розслідування кримінального правопорушення.

І хоча вказана особливість прокурорської діяльності у досудовому розслідуванні не заперечується прихильниками третього погляду, вони продовжують тлумачити процесуальне керівництво лише як самостійний метод (форму) нагляду. Так, В. Савицький вказує, що нагляд за дотриманням законності як органами попереднього слідства, так і органами дізнання може досягти своєї мети лише за наявності безпосереднього керівництва діяльністю цих органів. Процесуальний статус прокурора як керівника дізнання і попереднього слідства служить необхідною умовою і найважливішим засобом здійснення ефективного нагляду за розслідуванням злочинів [7, с. 224-225].

З іншого боку, цей же автор стверджує, що прокурорське процесуальне керівництво – це не самостійна процесуальна функція, а лише метод наглядової діяльності. При цьому він посилається на те, що ніхто із прихильників самостійності нагляду і процесуального керівництва не зміг показати, які дії слідчого належать до предмета нагляду, а які – до предмета процесуального керівництва з боку прокурора, а також які прокурорські повноваження є наглядовими, а які використовуються для процесуального керівництва розслідуванням. Також В. Савицький наполягає, що межу між наглядом і процесуальним керівництвом провести неможливо [7, с. 108-109]. На наш погляд, така точка зору є дискусійною, оскільки при такому тлумаченні ігнорується як специфічна особливість досудової кримінальної процесуальної діяльності, так і самостійність самого процесуального керівництва, його безпосередня направленість.

На відміну від інших видів прокурорської діяльності, процесуальне керівництво забезпечує якісне розслідування кримінального правопорушення, що має безпосереднє і вирішальне значення як для складання чи затвердження обвинувального акта, відмови в його затвердженні прокурором, так і для формування позиції у суді як державного обвинувача. А щоб мати таку впевненість, прокурор зобов'язаний сам систематично брати участь у досудовому розслідуванні й оперативно керувати ним, спрямовувати і координувати його. Тільки на підставі такого керівництва процесуальною діяльністю дізнавачів і слідчих, безпосередньої участі в проведенні слідчих (розшукових) дій, своєчасного виправлення помилок, допущених при розслідуванні кримінального правопорушення, прокурор може забезпечити швидке, повне, всебічне і неупереджене його розслідування, а отже матиме фактичну та юридичну можливість як державний обвинувач твердо та послідовно відстоювати з судової трибуни свою думку з питань доказаності кримінального правопорушення та винуватості підсудного [13, с. 28].

Більше того, стаття 32 Закону України «Про прокуратуру» (в редакції від 18.09.2012) [14] закріплює обов'язковість письмових вказівок прокурора, які даються ним органам дізнання і досудового слідства, відповідно до кримінального процесуального законодавства, а ч. 2 ст. 15 цього Закону визначає, що «письмові вказівки Генерального прокурора України з питань розслідування є обов'язковими для виконання усіма органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування». Така редакція не залишає ніяких сумнівів щодо наявності у прокурора самостійної кримінальної процесуальної функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням, бо законодавець не пов'язує її суто зі слідством органів прокуратури, а поширює на всі органи дізнання та слідчі підрозділи, незалежно від їх відомчої підпорядкованості.

Показовим тут є те, що в ч. 2 ст. 15 Закону йдеться про дачу письмових вказівок не за конкретними кримінальними провадженнями, а про письмові вказівки загального, принципового характеру, спрямовані на вдосконалення діяльності усіх органів дізнання та досудового слідства з розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Як бачимо, законодавець у ч. 2 ст. 15 Закону не змішує дві категорії різних правовідносин – адміністративні і процесуальні. Він виходить з того, що слідчі різних правоохоронних відомств, як державні службовці і представники влади, повністю підпорядковуються дії службових наказів, інструкцій, статутів і настанов правоохоронних відомств, при яких вони сформовані і діють.

У той же час їхня діяльність, пов'язана з розслідуванням кримінальних правопорушень, регулюється не відомчими актами, але й кримінальним процесуальним законом, який не передбачає ніяких відмінностей у повноваженнях дізнавачів і слідчих при проведенні досудового розслідування, а також у правовідносинах з прокурором, що наглядає за процесуальною діяльністю органів дізнання і досудового слідства та здійснює процесуальне керівництво нею. Надання деяких процесуальних повноважень керівникам органів досудового розслідування (ст. 39 нового КПК) не вплинуло на характер й обсяг повноважень прокурора.

Що ж до поділу прокурорських повноважень, установлених ст. 36 КПК України, на суто наглядові та призначені для процесуального керівництва дізнанням і слідством, то, на наш погляд, в такому поділі взагалі немає ніякої необхідності через універсальний характер цих повноважень, які в одному випадку можуть успішно виконуватися для здійснення нагляду за додержанням законів, а в іншому – для реалізації процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Отже, твердження деяких вчених-правознавців про неможливість розмежування прокурорського нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням є непереконливими і спростовуються наведеними нами аргументами. Звичайно, було б доречно чітко й однозначно розмежувати функції нагляду за додержанням законів у досудовому розслідуванні та керівництва розслідуванням на законодавчому рівні.

Наглядова функція забезпечує законність усього досудового розслідування, а процесуальне керівництво спрямовує лише діяльність органів до-

судового розслідування на швидке, всебічне, повне та неупереджене розслідування кримінального провадження в рамках режиму законності, забезпеченого реалізацією наглядової функції. Як цілком слушно зазначає А. Соловйов, обов'язковість вказівок прокурора та його право скасовувати незаконні і необґрунтовані рішення – це саме ті важелі процесуального керівництва, за допомогою яких забезпечується всебічність, повнота і неупередженість розслідування кримінальних правопорушень [15, с. 125].

Висновок. Викладене дає підстави для висновку, що функції нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням взаємопов'язані, але не заміняють одна одну. Їх наявність зумовлюється специфікою досудового розслідування, необхідністю забезпечення неухильного додержання законності при його проведенні та якості розслідування кримінального правопорушення в цілому.

Бібліографічні посилання

1. *Таджиев Х. С.* Прокурорский надзор и ведомственный контроль за расследованием преступлений / Х. С. Таджиев. – Ташкент : ФАН, 1985. – 183 с.
2. *Трубин Н. С.* Прокурорский надзор за исполнением законов органами дознания / Н. С. Трубин. – М. : Юрид. лит., 1982. – 132 с.
3. *Бабенко В.* Вплив положень Кримінального процесуального кодексу України на реформування органів прокуратури / В. Бабенко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 62-67.
4. *Савицкий В. М.* Прокурорский надзор за соблюдением законности в деятельности органов дознания и предварительного следствия / под ред. М. С. Строговича, Г. Н. Александрова. – М. : Госюриздат, 1959. – 262 с.
5. *Бурбика М. М.* Правові та організаційні засади координаційної діяльності органів прокуратури України у сфері протидії злочинності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М. М. Бурбика. – К., 2012. – 37 с.
6. *Крюков В. Ф.* Прокурорский надзор : учебник / В. Ф. Крюков. – М. : Норма, 2006. – 784 с.
7. *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора / В. М. Савицкий. – М., 1985.
8. *Бардук В.* Попереднє розслідування в концепції судово-правової реформи / В. Бардук // Вісник прокуратури. – 1999. – № 2. – С. 48-50.
9. *Бакаев Д. М.* Надзор прокурора за расследованием преступлений / Д. М. Бакаев. – М. : Юрид. лит., 1979. – 112 с.
10. *Басков В. И.* Прокурорский надзор : учебник / В. И. Басков. – М., 1995.
11. *Туманов Г. А.* Управление социальными процессами в социалистическом обществе / Г. А. Туманов. – М. : Политиздат, 1983. – 340 с.
12. *Мычко Н. И.* Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти / Н. И. Мычко. – Донецк, 1999. – 255 с.
13. *Юрчишин В. М.* Прокурор як процесуальний керівник досудового розслідування / В. М. Юрчишин // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 26-30.
14. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.net>.
15. *Соловьев А. Б.* О функциях прокуратуры в досудебных стадиях уголовного процесса / А. Б. Соловьев // Проблемы совершенствования прокурорского надзора. – М., 1997. – С. 125-130.

Кушнерик Ю.А. О соотношении функций прокурорского надзора и процессуального руководства расследованием по новому УПК Украины. Освещен вопрос о соотношении функций прокурорского надзора и процессуального руководства расследованием по новому УПК Украины. На основании анализа научных источников

рассмотрены точки зрения относительно соотношения прокурорского надзора и процессуального руководства расследованием.

Ключевые слова: *прокурорский надзор, процессуальное руководство, досудебное расследование, уголовное производство, прокурор.*

Kushneryk U.A. Correlation of functions of public prosecutor's supervision and procedural guidance of investigation under the new Criminal Procedural Code of Ukraine. The article highlights the issue of correlation functions of Public Prosecutions and procedural guidance for the investigation of the new Code of Ukraine. Based on the analysis of scientific sources considered opinion on the ratio of Public Prosecutions and procedural guidance investigation.

It is proposed to delineate the function of supervision over the observance of laws in the pre-trial investigation and investigation management procedure in law. It is noted that the oversight and management of procedural pre-trial investigation linked, but do not replace each other. Their presence is conditioned by the specifics of the preliminary investigation, the need to ensure strict observance of the law in the conduct of its investigation and as a criminal offense as a whole.

Keywords: *procurator, procedural guidance, pretrial investigation, criminal proceedings, the prosecutor.*

Надійшла до редакції 25.12.2013

Лань О. Ю.

здобувач

*(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)*

УДК 343.131

ЗАХИСНИК – СУБ'ЄКТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На підставі аналізу положень нового Кримінального процесуального кодексу України висвітлено проблемні питання участі захисника у кримінальному процесуальному доказуванні.

Ключові слова: *захисник; доказування; кримінальне провадження; захист; докази.*

Постановка проблеми. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] суттєво змінився порядок здійснення кримінального провадження, а відтак – зазнала концептуальних змін процесуальна форма діяльності всіх його суб'єктів. Не є винятком і діяльність захисника, який, здійснюючи функцію захисту, є активним учасником кримінального процесуального доказування, що забезпечує можливість вирішення ним поставлених завдань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню проблеми участі захисника в кримінальному процесуальному доказуванні займалися такі вчені-процесуалісти, як Ю.І. Азаров, М.С. Алексєєв, С.А. Альперт, Т.В. Варфоломєєва, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, Я.П. Зейкан, Н.С. Карпов,

Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Н.М. Обрізан, В.О. Попелюшко, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, О.Г. Яновська та інші. Разом із тим питання щодо процесуального статусу захисника як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні залишаються дискусійними та актуальними і дотепер.

Метою цієї статті є дослідження проблем, пов'язаних з процесуальним статусом захисника як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як розглядати питання щодо визначення процесуального статусу захисника як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні, необхідно з'ясувати, що собою являє кримінально-процесуальне доказування. Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Як бачимо, законодавець закріпив у КПК України традиційну тріаду елементів процесу доказування: збирання, перевірку та оцінку доказів. У літературі неодноразово зазначалося, що схема доказування, яка складається лише з одних традиційних компонентів (збирання, перевірки, оцінки доказів), не має універсального характеру. З її допомогою добре ілюструється рух окремо взятого доказу, але при цьому не беруться до уваги суб'єкти доказування. У такому вигляді вона мало придатна для розмежування їх функцій. Процес доказування уявляється в ній як односуб'єктний, що не відповідає реальному доказуванню, в якому доказова діяльність будь-якого суб'єкта завжди адресована якомусь іншому суб'єкту чи суб'єктам [2, с. 13].

На наш погляд, цілком обґрунтованою є позиція М.А. Погорецького, який розглядає доказування у кримінальному процесі в широкому розумінні, як складну об'єктивно-суб'єктивну діяльність, що складається з низки взаємозалежних та взаємовпливових елементів [3, с. 503] і полягає в пізнанні обставин злочину, отриманні процесуальних доказів і обґрунтуванні ними рішень у кримінальному процесі [3, с. 498]. Для ілюстрації руху як окремо взятого доказу, так і всієї сукупності доказів у кримінальному провадженні, вчений розглядає два етапи доказування, що становлять єдиний процес: 1) отримання доказів; 2) використання доказів для обґрунтування рішень у кримінальному процесі [3, с. 500]. Такий підхід щодо структури процесу доказування, на нашу думку, найбільш точно відбиває гносеологічну та правову сутність процесу доказування у кримінальному провадженні, оскільки за її допомогою добре ілюструється рух як окремо взятого доказу, так і всієї сукупності доказів, що фігурують у кримінальному провадженні, з урахуванням специфіки процесуального статусу суб'єктів доказування.

У теорії доказового права радянської доби, на наш погляд, цілком обґрунтовано здійснювався акцент на те, що доказування є основним змістом кримінально-процесуальної діяльності лише органів досудового слідства, прокурора та суду [4, с. 6]. Аналіз норм нового КПК України дає підстави стверджувати, що в ньому знайшли закріплення найдемократичніші поло-

ження. Насамперед це стосується реального забезпечення прав громадян шляхом закріплення принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні, зокрема шляхом надання сторонам рівних можливостей щодо збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, інших доказів (ст. 22, 93). Сприяють реалізації принципу змагальності також і норми, спрямовані на ефективне забезпечення права особи на захист, зокрема обов'язковість участі у судочинстві професійного захисника, яким може бути лише адвокат (це положення є принципово новим, порівняно з КПК 1960 р., за яким у статусі захисників допускали також інших фахівців у галузі права, а в окремих випадках – і близьких родичів обвинуваченого, підсудного, засудженого та виправданого), а також “довгоочікуване” положення, що неприбуття захисника для участі у проведенні процесуальної дії без поважних причин не є підставою для визнання цієї дії незаконною (ч. 2 ст. 46 КПК України).

Між тим ще І.Я. Фойницький свого часу зазначав, що монополне зайняття адвокатами захистом і представництвом інтересів у судочинстві неогрунтовано скорочує в суспільстві кількість осіб, здатних виконувати цю діяльність, і разом з тим утворює особливу касту, яка живе своїми традиціями, що вже несе небезпеку інтересам правосуддя [5, с. 472]. З цим погоджується О.В. Баулін, який вважає, що у сфері кримінальної юстиції, особливо у досудових стадіях процесу, конкуренція практикуючих юристів зводиться до конкуренції адвокатів, що, з одного боку, обмежує конституційні права кожної особи щодо вільного обрання захисника своїх прав, а з іншого – створює умови для певної монополії у наданні правових послуг. Він також зауважує, що хоча чинне законодавство створило більш демократичний доступ юристів до адвокатури, яка нещодавно була напівзакритою “кастою”, але монополія в будь-якій сфері суспільних відносин, а тим більше в таких специфічних правовідносинах, пов'язаних з обранням захисника у кримінальному судочинстві, є не досить демократичним чинником [6, с. 81-85].

З іншого боку, допускаючи до участі у провадженні як захисника особу, яка не є адвокатом, підозрюваного, обвинуваченого та підсудного, тим самим, позбавляють права вимагати, щоб його захищав саме професійний адвокат. Іншими словами, якщо участь у справі бере “непрофесійний захисник”, до того ж не пов'язаний нормами адвокатської етики і без належних гарантій конфіденційності, підзахисний, тим не менш, не може посперечатися на те, що його право на захист порушено. Саме тому положення КПК України щодо обов'язковості участі у судочинстві лише професійного захисника – все ж таки позитивний крок на шляху реформування кримінального судочинства.

Залучення до кримінального провадження лише професійних захисників сприяє як стороні захисту, так і обвинувачення, адже складання кваліфікаційного іспиту якраз і передбачає оволодіння адвокатом відповідними навичками та знаннями, що є гарантією професійності кандидатів на внесення до Реєстру. Відтак, слідчий, прокурор розраховує на фаховий “процесуальний діалог”, а підозрюваний, обвинувачений, у свою чергу, має всі підстави сподіватися на професійний захист його прав та ефективне використання наданих законодавцем повноважень.

Нововведенням є й обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. Тут участь захисника забезпечують із моменту набуття особою статусу підозрюваного, після подання заяви про кримінальне правопорушення або залучення у провадження як потерпілого. Демократичним є й положення нового Кодексу, які покладають на слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд обов'язок надати затриманому чи особі, яку тримають під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть його запросити, а також використовувати засоби зв'язку для запрошення захисника (ч. 1 ст. 48 КПК України).

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, якого він захищає, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК України. Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках: коли відповідно до вимог ст. 52 КПК України участь захисника є обов'язковою), а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його (п. 1-3 ч. 1 ст. 49 КПК України).

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Надання такої допомоги регламентується положеннями Закону України "Про безоплатну правову допомогу" з урахуванням змін, унесених у зв'язку з ухваленням нового КПК України [7]. Цей закон визначає поняття безоплатної вторинної правової допомоги, що включає такі види правових послуг: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на таку допомогу, в судах; складання документів процесуального характеру (ч. 2 ст. 13). Суб'єктами надання правової допомоги є відповідні центри, адвокати, включені до Єдиного реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній (за контрактом) чи тимчасовій (на підставі договору) основі.

Справді, за новим КПК України захисник набув низку повноважень, яких раніше не мав, зокрема збирати та подавати докази у встановленому порядку, заявляти клопотання про проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, брати участь в ініційованих діях.

Проте, як свідчить досвід реалізації кримінального процесуального законодавства, повною мірою реалізувати своє право на участь у слідчих (розшукових) діях захиснику вдається не завжди. Яскравий приклад – проведення обшуку, в ході якого досить суттєво можуть бути обмежені права особи. Відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України, для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, пред-

ставник та інші учасники кримінального провадження. Водночас за загальним правилом (ч. 3 ст. 223 КПК України) слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії лише тих осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (як бачимо, захисник не завжди належить до цієї категорії).

Отже, сьогодні під час проведення обшуку слідчий вправі відмовити захисникові брати участь у цій слідчій (розшуковій) дії.

На нашу думку, у КПК України слід закріпити норму, яка визначить обов'язок слідчого, прокурора у забезпеченні присутності захисника під час проведення обшуку.

З набранням чинності новим КПК у сторони захисту виникають й інші проблеми, пов'язані з проведенням обшуку. Так, наприклад, особі, у якої проводився обшук, не обов'язково вручається копія протоколу обшуку (оскільки цього обов'язку сторони обвинувачення не закріплено в КПК України). Проте таке суттєво обмежує права і свободи особи, й, відповідно, у КПК має бути наголошено на обов'язковому врученні протоколу обшуку зацікавленим особам.

До того ж у зв'язку з неоднозначним розумінням положень ст. 235 КПК України ("Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи") можливе зловживання строком проведення обшуку. Посилаючись на те, що у кримінальному процесуальному законодавстві визначено лише строк дії ухвали на проведення обшуку, а про моменти фактичного початку та закінчення обшуку не йдеться, слідчі можуть проводити обшук місяцями, зупиняючи його під різними приводами, нерідко надуманими.

На нашу думку, цю проблему має бути чітко розв'язано на законодавчому рівні шляхом закріплення у згаданій статті, що обшук не може продовжуватись понад строк дії ухвали на проведення обшуку (тобто впродовж одного місяця).

Як вже згадувалося, відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України.

Однак сьогодні принцип змагальності сторін обвинувачення та захисту в ході досудового розслідування нерідко сприймається як декларація та повною мірою захисниками не реалізується. Подібне спричинено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, зокрема недосконаліми положеннями законодавства, які унеможливають реалізацію прав захисника щодо збирання доказів у повному обсязі.

Наприклад, у ст. 93 КПК України передбачено, що сторона захисту здійснює збирання доказів шляхом витребування копій документів. Водночас практиці відомо, що суди зазвичай не визнають копії документів процесуальним джерелом доказів, адже відповідно до ст. 99 КПК України сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду саме оригінал документа (всі випадки надання дублікатів окремо передбачені КПК).

Ще однією проблемою є надання стороні захисту тимчасового доступу до речей і документів. За загальним правилом, право тимчасового доступу до речей і документів та їх вилучення мають як сторона обвинувачення, так і сторона захисту (ст. 159 КПК). Але на відміну від органів досудового розслідування, які зобов'язані дотримуватися чіткої процедури їх вилучення та огляду, а також забезпечувати зберігання вилученого майна, сторона захисту таких обов'язків не має. Як наслідок, отримання захисником тимчасового доступу до речей і документів, які не були оглянуті та досліджені стороною обвинувачення, може призвести до втрати доказів, що мали б значення для встановлення винуватості особи. Тож пропонується визначити порядок, за яким слідчий суддя при винесенні ухвали про вилучення речей і документів за клопотанням сторони захисту, доручатиме його проведення слідчому, прокурору або ОВС. Подальше ж вилучення повинне здійснюватися за участю сторони захисту, яка отримує копії відповідних документів (зберігання оригіналів здійснюється правоохоронними органами у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України).

Потребує врегулювання й порядок отримання захисником документів та предметів (які знаходяться в розпорядженні слідчого), необхідних для проведення експертизи у разі самостійного залучення експертів на договірних умовах.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень підтверджує значимість опитування під час одержання первинної інформації про кримінальне правопорушення. Між тим, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, сторона захисту має право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не вважаються джерелом доказів (показання як докази можуть бути надані лише під час допиту, а допит є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться виключно слідчим на підставі свого власного рішення або за дорученням чи вказівкою прокурора або керівника органу досудового розслідування).

Тож поясненням учасників кримінального провадження та інших осіб, отриманим стороною захисту у рамках кримінального провадження, необхідно надати статус доказів.

Не повною мірою, на наш погляд, регламентовано у КПК України право захисника оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді. Хоча ст. 303 КПК України містить вичерпний перелік рішень, дій, чи бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, трапляються випадки, коли на цій стадії подано скаргу, однак за час її розгляду судом досудове розслідування у кримінальному провадженні, у рамках якого вона подавалася, вже закінчено на підставі п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України. Як приклад, захисником підозрюваного подано скаргу на дії слідчого та заявлено клопотання про проведення певної слідчої (розшукової) дії у рамках провадження, однак суд не вправі доручити слідчому її проведення, оскільки досудове розслідування закінчено.

З огляду на таку законодавчу прогалину, слід передбачити можливість виконання слідчим рішень суду навіть після завершення розслідування,

а отримані ним докази мають визнаватися допустимими й долучатися до матеріалів у суді.

Не завжди сприяє ефективній реалізації функції захисту й процедура початку досудового розслідування, яка, у порівнянні з КПК 1960 р., аж надто спрощена. Трапляється, що подібна процедура використовується стороною обвинувачення з метою тиску на певних громадян, а також службових осіб суб'єктів господарювання, адже в разі внесення відомостей до ЄРДР орган досудового розслідування отримує необмежені можливості впливу на будь-якого учасника провадження на невизначений термін. До того ж факт унесення відомостей до ЄРДР оскарженню не підлягає.

Отже, ця вада нового КПК України потребує законодавчого усунення. Вважається за доцільне зобов'язати слідчого після внесення відомостей до ЄРДР виносити постанову про початок досудового розслідування, яку можливо було б оскаржити.

З набранням чинності КПК України істотно змінився й інститут надання правової допомоги свідку. У п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України лише зазначено, що свідок має право користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката. Жодної іншої регламентації надання правової допомоги свідкові КПК України не містить, а відтак, невизначеним залишається обсяг процесуальних повноважень адвоката, який бере участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях.

Ст. 221 КПК України передбачено обов'язок слідчого, прокурора за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки, а також матеріалів, ознайомлення з якими може зашкодити досудовому розслідуванню. Водночас мають місце випадки, коли стороні захисту відмовляють у наданні для ознайомлення таких матеріалів або надають лише мінімум документів. Така позиція обмежує права та можливості сторони захисту (суди здебільшого задовольняють скарги адвокатів, самостійно визначаючи перелік того, що саме має бути надано для ознайомлення, фактично конкретизуючи зміст ст. 221 КПК України).

Відтак, необхідно законодавчо визначити у ст. 221 КПК України перелік документів, які слідчий зобов'язаний буде надавати для ознайомлення, а саме – матеріалів, які послуговували підставою для внесення відомостей до ЄРДР, затримання підозрюваного, повідомлення йому про підозру.

Висновок. Закріплення в КПК України низки важливих новел, що стосуються участі захисника в кримінальному процесуальному доказуванні, дозволяє ефективніше, ніж за КПК України 1960 року, відстоювати права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження. Водночас окремі положення чинного КПК України потребують подальшого доопрацювання з урахуванням практики їх застосування.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // ВВР України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 474.
2. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе : науч.-практ.

посібник / О.К. Орлов. – М., 2001. – 218 с.

3. *Погорецький М.А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

4. *Михеенко М.М.* Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. – К. : Вища школа, 1984. – 134 с.

5. *Фойницький І.Я.* Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / И. Я. Фойницкий; под общ. ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – 552 с.

6. *Баулін О.В.* До альтернативи у обранні захисника на попередньому розслідуванні / О.В. Баулін // Право України. – 1998. – № 12. – С. 81-85.

7. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI // ВВР України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

Лань А. Ю. **Защитник – субъект доказывания в уголовном производстве.** На основании анализа положений нового Уголовного процессуального кодекса Украины освещены проблемные вопросы участия защитника в уголовном процессуальном доказывании.

Ключевые слова: *защитник; доказывания; уголовное производство; защита; доказательства.*

Lan' O. Yu. **Defender – the subject of proof in criminal proceedings.** On the basis of the provisions of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, the article highlights the problematic issues a lawyer in criminal procedural proof.

In the theory of evidence the Soviet era, in our view, reasonably conducted focus that proof is the main content of criminal procedure of a pre-trial investigation, the prosecutor and the court. Analysis of provisions of the new Code of Ukraine gives reason to believe that it found most democratic consolidation provisions. First of all it concerns real security rights by consolidating the principle of adversarial criminal proceedings, in particular by giving the parties equal opportunities for collecting and submitting to the court petitions, complaints, things, documents and other evidence.

Fixing in the CPC Ukraine a number of important stories relating to a lawyer in criminal procedural proof, allowing more efficient than the PDA Ukraine 1960, to defend the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings. However, some provisions of the current Code of Ukraine require further revision based practice.

Involvement in criminal proceedings only professional defenders promotes both the defense and prosecution, as a qualifying exam just involves mastering a lawyer relevant skills and knowledge, which guarantees professional candidates to make the Register. Therefore, the investigator, the prosecutor expects professional "Procedural Dialogue" and the suspect, the accused, in turn, has every reason to hope for professional protection of his rights and the effective use of the powers granted by the legislature.

Keywords: *back; proof; criminal proceedings; protection; evidence.*

Надійшла до редакції 17.12.2013

Лускатова Т.О.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985 : 343.343.3

ОСОБА ЖЕРТВИ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Проведено аналіз та узагальнено наукові думки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо складу криміналістично значущих ознак жертви злочину; встановлено сукупність найбільш типових властивостей осіб, щодо яких скоєно умисні тяжкі тілесні ушкодження, які спричинили смерть.

Ключові слова: криміналістична характеристика умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого; жертва злочину; потерпілий; криміналістично значущі ознаки.

Постановка проблеми. Особа потерпілого є одним із важливих елементів криміналістичної характеристики, тому знання її ознак сприяє більш ефективній роботі правоохоронців з розкриття злочину.

Відтак, **метою** даної роботи є аналіз думок вчених щодо криміналістично вагомих ознак особи потерпілого, в тому числі тієї, якій заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили її смерть; визначення змісту таких ознак та формування їх системи. Крім того, буде розглянуто питання термінологічного характеру щодо найменування досліджуваного елемента криміналістичної характеристики вказаного виду злочину.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До розгляду питання стосовно вказаної категорії у своїх працях зверталися багато науковців, зокрема А.Ф. Волобуєв, В.Ф. Єрмолович, О.Н. Колісниченко, В.К. Лисиченко, А.В. Пахомов, В.В. Тіщенко, Є.О. Центров, В.Ю. Шепітько, Н.Г. Шурухнов та ін. Ними в цілому окреслено ознаки, що характеризують особу потерпілого, але окремі дискусійні питання залишилися. Проблемою змістовного наповнення зазначеної категорії у значно вужчому аспекті, а саме як елемента криміналістичної характеристики спричинення тілесних ушкоджень, в тому числі тяжких, визначення типової інформації щодо жертви вказаного виду діяння займалися А.Ф. Волобуєв, В.Г. Дрозд, С.О. Сафронов, О.В. Юровських та ін. Проте в інформативному наповненні відомостей, що складають типові дані про особу, якій нанесені умисні тяжкі тілесні ушкодження, що стали причиною її смерті, є деякі прогалини.

Виклад основного матеріалу. Науковці в цілому до ознак особи потерпілого від злочинного посягання відносять досить широке коло відомостей.

Так, на думку О.Н. Колісниченка, система ознак щодо особи потерпілого має складну структуру. Науковець включає до неї демографічні ознаки: стать, вік, місце проживання, навчання, роботи тощо; відомості про

спосіб життя, риси характеру, звички, нахили, зв'язки (особисті, родинні, службові, побутові та інші), стосунки (ворожі, неприязні, дружні); в деяких методиках розслідування – ознаки віктимності (аморальна, ризикова поведінка, необачність тощо) [18, с. 37-38]. Подібної позиції дотримувався й Г.А. Матусовський [6, с. 195].

Схожі властивості характеристики, зокрема демографічні дані, фізіологічні, психологічні, соціальні особливості особистості потерпілого, дані про спосіб його життя, захворювання, віктимність поведінки, рівень культури, ціннісні орієнтації, наявність зв'язків і відносин з іншими людьми, виокремлює В.Ф. Єрмолович, але вказує ще й відомості про характер і обсяг завданих збитків [4, с. 144-145].

На відміну від останньої позиції, А.Ф. Волобуєв до кола ознак про особу потерпілого відносить майнове становище [8, с. 374]. Підтримуючи його думку, вважаємо за необхідне уточнити, що усвідомлення рівня добробуту, матеріального стану потерпілого може суттєво вплинути на прийняття злочинцем рішення щодо доцільності посягання саме на цю особу, зокрема при вчиненні корисливого злочину. Обсяг же завданих збитків характеризує предмет посягання, коло майнових інтересів правопорушника (у корисливих злочинах), мотиви його дій, що, безумовно, має значення для виявлення зв'язків між особами злочинця та потерпілого, але не характеризує особистість останнього. Звертаючи увагу на значення окремих ознак особи потерпілого, В.В. Тищенко зазначає, що відомості стосовно роду діяльності, способу життя, соціально-демографічні й особистісні характеристики дозволяють будувати версії про мотиви, цілі та інші обставини злочину; а дані про особисте, суспільне і трудове життя потерпілого, інтереси, риси характеру, коло знайомих сприяють висуненню версії про винну особу [19, с. 64].

До відомостей про особу потерпілого А.В. Пахомов відносить: демографічні (стать, вік, освіта, сімейний стан і суспільне становище тощо); фізичні, біологічні і психічні особливості; спосіб життя, ціннісні орієнтації, зв'язки; відносини зі злочинцем [14, с. 19].

Акцентуючи на фізичних, біологічних та психічних ознаках людини, Є.О. Центров слушно зауважує, що злочинець при підготовці та здійсненні діяння оцінює ситуацію, обстановку, в якій йому належить діяти, а отже враховує вік, стать, фізичну силу, інтелектуальні можливості, морально-психологічні та інші особливості потерпілого [20, с. 58]. В першу чергу – фізичний розвиток, певним чином – стать, вік та інші окремі ознаки злочинець враховує, коли планує здійснити напад, вступити у силовий контакт із жертвою. На нашу думку, це має важливе значення для характеристики ознак потерпілого від злочинів насильницького характеру, зокрема й спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень. Не виключена віктимна, провоююча поведінка з боку особи, що надалі набуває статусу потерпілого.

Розглядаючи криміналістичну характеристику вбивств та умисного спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, М.Г. Шурухнов вказує на те, що нерідко сама поведінка жертв (зловживання спиртними напоями, конфліктність, легкодумство) слугує фактором, що спонукає винного при формуванні умислу [23, с. 518].

Аналіз вищезазначених позицій дозволяє до кола ознак, що в цілому характеризують особу потерпілого у складі криміналістичної характеристики злочину, віднести демографічні (стать, вік, місце проживання, навчання, роботи тощо), фізіологічні, морально-психологічні, інтелектуальні особливості, відомості про спосіб життя, ціннісні орієнтири, інтереси, звички, зв'язки та стосунки з іншими людьми, майнове становище, фізичну силу, віктимність поведінки.

На думку О.Н. Колісниченка, дані щодо потерпілого, про які вже зазначалося вище, займають важливе місце у криміналістичній характеристиці, особливо злочинів проти життя, здоров'я та гідності особи [18, с. 38]. Розгляд позицій науковців щодо ознак осіб, які стають потерпілими у вказаній категорії діянь, дозволить додатково їх конкретизувати, відповідно до мети дослідження.

Характеризуючи осіб, яким спричиняють шкоду здоров'ю, В.П. Лавров аналізує дані про їх стать, культурний рівень, освіту, зловживання спиртними напоями, психічні аномалії, наявність зв'язків зі злочинцем [10, с. 580]. До значущих для розслідування відомостей щодо потерпілого, якому завдано навмисної шкоди здоров'ю, О.Ю. Булукув відносить характер жертви та її поведінку, в тому числі віктимну [5, с. 71]. Риси характеру (віктимність) як важливу для розслідування ознаку жертви злочину проти життя, здоров'я, волі, честі і гідності особи, зокрема вбивства, виділяють й інші вчені [9, с. 407].

На нашу думку, у світлі окресленого питання доцільно розглянути думки науковців щодо ознак жертви убивства. Така пропозиція викликана розумінням того, що, хоча умисел вбивці, на відміну від умислу злочинця, який спричиняє тяжкі тілесні ушкодження, спрямований на позбавлення потерпілого життя, правопорушники обох категорій обов'язково враховують фізичні, психологічні особливості жертви, можливість здійснення нею адекватного опору у відповідь на активні дії нападника. Треба акцентувати і на тому, що потерпілий не завжди чітко усвідомлює спрямованість умислу злочинця, який наносить йому ушкодження у життєво важливі органи, а саме чи він бажає його убити, чи лише нанести тілесні ушкодження за певних мотивів, що також не може не впливати на поведінку жертви.

Так, до характеристики потерпілого від вбивства М.В. Салтевський включає психофізіологічні, побутові властивості та зазначає, що віктимність такої особи іноді є причиною злочину [15, с. 449]. С.В. Шошин зазначає, що сукупність відомостей про жертв вбивств є досить різномірною, й зупиняється на статевій, віковій характеристиці, віктимній поведінці, ставленні до алкоголю [22, с. 31-36].

Описуючи жертву вбивства, М.П. Яблоков звертає увагу на такі властивості, як вік, інтереси, рід занять, професія, характер, соціальні взаємостосунки, схильність до алкоголю та наркотиків, зв'язки зі злочинним світом [26, с. 308]. На думку В.Ю. Шепітька, жертвою вбивства може стати будь-яка людина, але залежно від виду діяння слід враховувати такі значущі властивості жертви: віктимність, стать, вік, професію, коло знайомих, зв'язки зі злочинними угрупованнями, агресивність, схильність до алкоголю та наркотиків [21, с. 265-266].

Досліджуючи потерпілих від вбивств, скоєних у відкритих зіткненнях між організованими злочинними групами, М.С. Гурев вказує на такі їх характеристики, як стать, вік, освіта, місце проживання, сімейний стан, місце роботи, матеріальне становище, злочинний досвід і зв'язки, наявність судимості, провокуюча поведінка [2, с. 73-75].

Аналіз згаданих позицій вчених щодо ознак потерпілих від злочинів проти життя та здоров'я особи, а також жертв убивств дозволяє виділити відповідні вагомні для розслідування ознаки: стать, вік, освіта та культурний рівень, сімейний стан, матеріальне становище, місця проживання та роботи, професія, інтереси, злочинний досвід та наявність судимості, зв'язки, в тому числі зі злочинцем, психологічні риси, психічні аномалії, схильність до зловживання алкоголем чи наркотиками, віктимна поведінка.

Порівняно з попередньо названими властивостями особи потерпілого у складі криміналістичної характеристики злочину сукупність ознак жертв злочинів проти життя та здоров'я дозволяє доповнити їх такими: злочинний досвід та наявність судимості, психічні аномалії, схильність до зловживання алкоголем чи наркотиками.

Для визначення типових ознак, які характеризують особу, постраждалу від спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень, в тому числі таких, що призвели до її смерті, розглянемо думки науковців, котрі досліджували ці питання.

Аналізуючи особистість потерпілого, якому умисно заподіяно тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, С.О. Сафронов досліджує характер стосунків між злочинцем і жертвою, її вік, стать, освіту, соціальну приналежність та професію, ставлення до алкоголю, сімейний стан, поведінку до заподіяння ушкодження [16, с. 32-34].

Досліджуючи умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, що з необережності призвело до смерті потерпілого, О.В. Юровських до криміналістично значущої інформації стосовно особи потерпілого відносить відомості демографічного та соціального характеру (стать, вік, освіта, соціальний статус, сімейний стан тощо), біологічні та психологічні особливості, спосіб життя, ціннісні орієнтири, зв'язки та міжособистісні відносини зі злочинцем. Науковець також досліджує наявність стану сп'яніння та характер поведінки потерпілого під час злочину [25, с. 87-91].

Досить широке коло відомостей про особу потерпілого, якому спричинено тяжкі тілесні ушкодження, пропонує збирати В.В. Дрозд, а саме дані щодо віку, статі, фізичних особливостей, сімейного стану, стилю життя й недавніх змін у ньому, соціальної адаптованості, інтелекту, взаємовідносин, успішності у навчальному закладі чи місці роботи, особливостей темпераменту, манер поведінки, місць попереднього та останнього проживання, репутації вдома й на роботі, психічних особливостей, звичок, захопленнь, пристрастей, дружніх і ворожих стосунків тощо [3, с. 57-58].

Перегляд викладених позицій вчених щодо типових ознак особи потерпілого, якому заподіяно умисні тяжкі тілесні ушкодження, в тому числі такі, що призвели до його смерті, свідчить про відсутність принципової різниці з властивостями, сукупність котрих була визначена стосовно особи

потерпілого у складі криміналістичних характеристик як злочину певного виду, так і стосовно злочинів проти життя та здоров'я особи.

Отже, вважаємо можливим здійснювати вивчення особи жертви тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, за такими ознаками: стать; вік; місця проживання, роботи та навчання; освіта; професія; культурний рівень; сімейний стан; матеріальне становище; ціннісні орієнтири; інтереси; звички; зв'язки та стосунки з іншими людьми, в тому числі зі злочинцем; фізіологічні; морально-психологічні; інтелектуальні особливості; психічні аномалії; відомості про спосіб життя; схильність до зловживання алкоголем чи наркотиками; злочинний досвід та наявність судимості; фізична сила; віктимність поведінки.

Разом з тим слід враховувати, що з пропонованого розгорнутого переліку властивостей певну їх частину може з'ясувати лише той, хто проводить розслідування. Зокрема, це можна робити в процесі спілкування з жертвою, при отриманні її характеристик з інших джерел, наприклад від родичів, знайомих тощо. Всі ці ознаки враховуються при підготовці до проведення слідчих (розшукових) та інших дій, але інформація щодо наявності частини таких даних у суб'єкта розслідування переважно не фіксується в матеріалах кримінального провадження. Зокрема, відомості щодо культурного рівня, матеріального становища, ціннісних орієнтирів, інтересів, звичок, зв'язків та стосунків з іншими людьми (крім зв'язків зі злочинцем), морально-психологічних, інтелектуальних особливостей, психічних аномалій у жертви, як правило, з'ясовуються лише тоді, коли вони безпосередньо стосуються встановлення обставин вчинення злочину та особи винного. Так, для визначення наявності у потерпілого психічних аномалій треба, як мінімум, отримати довідку з відповідної медичної установи, а в підсумку призначити психіатричну експертизу, що, за відсутності такої потреби для розслідування (якщо поведінка жертви не була віктимною), буде невиправданими витратами часу.

Надалі розглянемо питання термінологічного характеру. Аналіз криміналістичної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до використання термінів «потерпілий» чи «жертва» при розгляді досліджуваного елементу криміналістичної характеристики. Одні науковці – О.М. Дуфенюк [7, с. 283], М.С. Гурев [2, с. 18] – переважно застосовують словосполучення «особа потерпілого», інші – О.Ю. Булукув [5, с. 71], А.Ф. Волобуєв [8, с. 399-400], В.Ф. Єрмолович [4, с. 145], В.М. Карагодін [11, с. 380], І.М. Лузгін [17, с. 77], С.В. Шошин [22, с. 31], М.Г. Шурухнов [23, с. 517-518], О.О. Ексархопуло [24, с. 273] – допускають одночасне використання як цього, так і терміна «жертва» («особа жертви»), а окремі з них – Р.С. Белкін [1, с. 736], М.А. Лушечкіна [12, с. 140], В.Ю. Шепітько [5, с. 24] – користуються останнім. Треба зазначити, що більшість із названих вчених (А.Ф. Волобуєв, В.Ф. Єрмолович, В.М. Карагодін, І.М. Лузгін, В.Ю. Шепітько, С.В. Шошин, М.Г. Шурухнов, О.О. Ексархопуло) висловлюються про жертву стосовно до розслідування вбивств.

Здається, що найбільш простим аргументом для застосування терміна «особа жертви» щодо досліджуваної категорії діянь є сама наявність сло-

восполучення «особа потерпілого від умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого», яке схоже на тавтологію. Можливість чи навіть необхідність введення терміна «жертва» для визначення елемента в структурі криміналістичних характеристик тих діянь, внаслідок яких людина позбавляється життя, ґрунтується на змісті окремих положень чинного Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до ст. 55 вказаного Закону, у випадку настання смерті особи внаслідок кримінального правопорушення потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї загиблого, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого; за клопотанням потерпілими може бути визнано кілька осіб [13, с. 35]. На нашу думку, потенційно існує небезпека термінологічної плутанини між особами, наділеними процесуальним статусом потерпілого завдяки їх родинним зв'язкам, та особою самого загиблого. Зрозуміло, що як дослідників, так і користувачів криміналістичних характеристик вбивств чи умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, цікавлять ознаки останнього, а не його близьких.

Застосовуючи визначену сукупність ознак та з метою формування змісту криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, нами проведено анкетування працівників правоохоронних органів з різних областей України, котре показало, що жертвами вказаного злочину найчастіше стають чоловіки (73% відповідей), рідше – жінки (27%). Незважаючи на переважно слабкий фізичний розвиток дітей, підлітків та літніх людей, щодо них вчинюється найменша кількість посягань. Про це свідчать дані, щодо яких потерпілими стають особи до 14 років – 1% відповідей, від 14 до 19 років – 4%, 20-29 років – 25%; 30-39 років – 42%, 40-49 років – 21%, понад 50 років – 7%.

За результатами анкетування, більшість жертв належали до європеїдної раси (95% відповідей), але інколи здійснювалися посягання на монголоїдів (4%) чи негроїдів (1%). Також слід звернути увагу, що рідко спричиняли тяжкі тілесні ушкодження особам з азійською (3%) чи кавказькою зовнішністю (5%). Потерпілими найчастіше ставали місцеві мешканці (88%) і лише деякі прибували з іншого населеного пункту в межах області (8%), з іншої області (3%) чи країни (1%).

При вчиненні нападів зрідка спричинялися ушкодження фізично розвиненим особам (2%), але більшість злочинців спеціально не обирали й фізично слабких жертв. Про це свідчить те, що середньо фізично розвинені особи ставали жертвами частіше (78%), ніж слабкі (20%). Можливо, причиною цього є те, що потерпілі після вживання спиртних напоїв не здатні були вчинити опір злочинцям. Адже аналіз анкетних даних показує, що більшість жертв (70%) до загибелі перебували у стані алкогольного сп'яніння, значно рідше – під впливом наркотиків (7%) чи токсичних речовин (2%). Слід також вказати, що частина потерпілих (21%) на момент спричинення ушкоджень були тверезими.

На запитання щодо роду занять жертв вказаного виду злочину респонденти відповіли, що 47% працювали (на заводі чи фабриці – 43%, будівниц-

тві – 21%, торгівлі – 15%, сфері послуг – 10%, на транспорті – 9%, у закладі освіти чи культури – 2%), 9% навчалися (ту ехнікумі чи училищі – 36%, професійно-технічному навчальному закладі – 35%, школі (ліцеї, гімназії) – 17%, інституті (академії, університеті) – 9%, коледжі – 3%), а 44% ніде не працювали та не навчалися. За соціальним становищем серед потерпілих переважали робітники (38%), менше було пенсіонерів (20%), підприємців (19%) та селян (16%) й зовсім мало фермерів (5%) і службовців (2%).

У більшості випадків між злочинцем та жертвою існує певний зв'язок. Анкетування показало, що найчастіше вони є знайомими (43%), друзями (14%) чи родичами (13%). Їх також можуть об'єднувати спільна робота чи навчання (5%) або зв'язки економічного характеру (4%). Особи, які не були раніше знайомі зі злочинцем, ставали його жертвами у 20% випадків.

Висновки. Отримані результати дозволяють сформувати узагальнений портрет жертви умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Ними найчастіше стають працевлаштовані чоловіки у віці 30-39 років, з європейською зовнішністю, середнього фізичного розвитку, що є місцевими мешканцями, знайомі зі злочинцем, під час нападу перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Подальше дослідження розглянутої проблеми можна рекомендувати у напрямку визначення зв'язків між особою жертви та іншими елементами криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Бібліографічні посилання

1. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Белкин Р. С. – 3-е изд., доп. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 837 с.
2. *Гурев М. С.* Убийства на «разборках» (методика расследования) / Гурев М. С. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
3. *Дрозд В. Г.* Організаційні і тактичні особливості розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук / Дрозд Валентина Георгіївна; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2009. – 202 с.
4. *Ермолович В. Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений / Ермолович В. Ф. – Мн. : Амалфея, 2001. – 304 с.
5. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практ. посіб. / Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.; за ред. Шепітька В. Ю. – Х., 2010. – 960 с.
6. Криминалістика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студентов юрид. вузов и фак-в / под ред. Шепітько В. – Х., 2001.
7. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. Пряхіна Є. В. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
8. Криміналістика : підруч. / Берназ В. Д., Бірюков В. В., Волобуєв А. Ф.; за заг. ред. Волобуєва А. Ф.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 666 с.
9. Криміналістика : підруч. / Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.; за ред. Біленчука П. Д. – 2-ге вид. випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
10. Криминалістика : учеб. для студентов вузов / под ред. Вольнского А. Ф., Лаврова В. П. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 943 с.
11. Криминалістика : учеб. для вузов / Герасимов И. Ф., Драпкин Л. Я., Ищенко Е. П. и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 672 с.
12. Криминалістика : учеб. / отв. ред. Яблоков Н. П. – 2-е изд., доп. – М., 2001.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верх. Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012; Закон України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012. – Х. : Право, 2012. – 392 с.

14. Пахомов А. В. Криміналістика : конспект лекцій / Пахомов А. В. – М., 2001.
15. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
16. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-практ. посіб. / Сафронов С.О. – Х., 2003.
17. Седова Т. А. Криміналістика : учеб. / Седова Т. А., Эксархопуло А. А. – СПб., 2001.
18. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Лисиченко В. К., Гончаренко В. И., Салтевский М. В. и др.; под ред. Лисиченко В. К. – К., 1988. – 405 с.
19. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / Тищенко В. В. / Одеська національна юрид. академія. – Одеса, 2007.
20. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Центров Е. Е. – М., 1988.
21. Шепитько В. Ю. Криминалістика : курс лекцій / Шепитько В. Ю. – Изд. второе, перераб. и доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.
22. Шошин С. В. Расследование убийств / Шошин С. В. – Ростов н/Д, 2007.
23. Шурухнов Н. Г. Криминалістика : учеб. пособ. / Шурухнов Н. Г. – М., 2002.
24. Эксархопуло А. А. Криминалістика в схемах и иллюстрациях : учебное пособие / Эксархопуло А. А. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2002. – 450 с.
25. Юровских А. В. Расследование умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего : дисс. ... канд. юрид. наук. / Юровских А. В. – Сургут, 2005. – 259 с.
26. Яблоков Н. П. Криминалістика / Яблоков Н. П. – М., 2000. – 384 с.

Лускатова Т.О. Личность жертвы в криминологической характеристике умышленных тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего. Проведен анализ и обобщены научные мнения отечественных и зарубежных ученых о составе криминалистически значимых признаков жертвы преступления; установлена совокупность наиболее типичных свойств лиц, в отношении которых совершены умышленные тяжкие телесные повреждения, повлекшие смерть.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика умышленных тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего; жертва преступления; потерпевший; криминалистически значимые признаки.

Luskatova T.O. Victim's identity in criminological description of intentional grave bodily harm caused victim's death. This article analyzes and generalization of scientific opinions domestic and foreign scholars on the significant features of the forensic crime victims; installed a set of the most common characteristics of persons in relation to whom grievous bodily harm have been committed, causing death.

Such persons are often as follows: employed males of 30-39 years old, with European appearance, of middle physical development, they are local residents, acquaintance with offender, during the assault were in a state of alcoholic intoxication.

Keywords: forensic characterization of grievous bodily harm causing death of the victim, the victim of the crime, the victim, forensic evidences.

Надійшла до редакції 18.12.2013

Мартиненко Г.А.

здобувач

*(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)*

УДК 343.163

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ФУНКЦІЯ ПРОКУРОРА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Викладено проблемні питання представницької функції прокурора в контексті євроінтеграції України. Запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: прокурор, прокуратура, представництво прокурора, євроінтеграція, функції прокурора.

Постановка проблеми. Сьогодні у зв'язку з актуальністю питання підписання Україною угоди про асоціацію з Європейським Союзом постає необхідність реформування правоохоронних органів, у тому числі органів прокуратури. Нагальним є питання визначення функцій прокуратури відповідно до вимог євроспільноти та з урахуванням особливостей національного законодавства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження представницької діяльності органів прокуратури здійснювалися в наукових працях М. Гадіятової, В. Гринюка, В. Губенка, Т. Дунаса, М. Косюти, Т. Корнякової, І. Марочкина, Т. Маслової, М. Мичка, О. Михайленка, М. Погорецького, М. Руденка, О. Севрук, Г. Середи, В. Сухоноса, В. Пшонки, М. Штефана та ін. Водночас проблемні питання представницької функції прокурора в контексті євроінтеграції України в наукових джерелах належним чином не досліджено.

Метою статті є висвітлення проблемних питань представницької функції прокурора в контексті євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Під час вступу до Ради Європи 9 листопада 1995 р. Україна взяла на себе, серед інших, зобов'язання щодо змінення ролі та функцій Генеральної прокуратури, викладених у Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995). З того часу і донині до Закону України «Про прокуратуру» неодноразово вносилися зміни, які вплинули й на визначення представницької функції прокуратури.

Згідно з вимогами п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р., однією з функцій прокуратури є представництво. До підстав такого представництва належать: 1) неспроможність через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження; 2) наявність порушень або загрози порушень інтересів держави; 3) заподіяння громадянину або державі шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про криміна-

льну відповідальність [1].

Представництво у загальному вигляді слід розуміти як правовідносини, в силу яких одна особа (представник) виступає в суді від імені та в інтересах іншої особи (яку вона представляє) [2, с. 99].

Як вважають М. Руденко та В. Глаговський, під представництвом прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді треба розуміти процесуальну діяльність прокурора, спрямовану на захист їх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів порушенням у визначених законом випадках судової діяльності, підтриманням у суді позовної вимоги (заяви) з метою встановлення істини у справі, участі у касаційному і наглядовому розгляді справ та у процесі виконання судових рішень [3, с. 59].

Правова природа представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді характеризується тим, що правовідносини, які складаються між прокурором і особою, котру він представляє, не визначаються ні матеріально-правовим, ні процесуальним інтересом до вирішення справи. Інтерес прокурора до результату судочинства є процесуальним з чисто технічної точки зору.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді є представництвом особливого роду – «*sine generis*», запровадженим законодавцем з метою посилення гарантій захисту конституційних інтересів громадянина або держави у порядку цивільного та іншого судочинства [3, с. 60].

На думку деяких експертів Ради Європи, загальний захист прав людини не є сферою діяльності прокуратури. При цьому основна компетенція прокурорів розглядається в більшості країн у межах кримінальної сфери [4, с. 65].

Тож постає питання: чи потрібно в умовах сьогодення залишати представницьку функцію прокуратури у тому вигляді, в якому вона є зараз? Відповіддю може стати новий Закон «Про прокуратуру», проект якого було підготовлено Адміністрацією Президента України. Стаття 24 проекту цього Закону визначає коло підстав щодо представництва прокурором інтересів громадян та держави в суді.

Так, прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа неспроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через не досягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність.

Представництво прокурором у суді інтересів держави пропонується у випадках порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Наявність порушення або загрози порушення інтересів держави та необхідність їх захисту мають бути обґрунтовані прокурором [5].

Отже, визначення таких підстав здійснення представницької функції про-

куратури є більш наближеним до практики європейських країн та країн світу.

Взагалі визначення змісту представницької функції прокуратури повинно розглядатися крізь призму визначення місця та ролі прокуратури в механізмі держави. Як зазначає В. Кравчук, аналіз наукових розробок визначення місця прокуратури в механізмі держави дозволяє виділити сім видів (типів) прокуратур:

1) *прокуратура в системі виконавчої влади* (Данія, Естонія, Киргизстан, Мексика, Польща, Словенія, США, Філіппіни, Швеція та ін.) – характеризується тим, що може входити як до системи Міністерства юстиції (Данія, Естонія, Філіппіни), так й функціонувати як незалежний орган виконавчої влади (Словенія, Швеція);

2) *прокуратура як складова судової влади* (Азербайджан, Андорра, Болгарія, Грузія, Іспанія, Латвія, Молдова);

3) *прокуратура, яка займає проміжне місце між виконавчою та судовою владою* (Бельгія, Єгипет, Італія, Нідерланди, Румунія, Франція, ФРН та ін.) У країнах з таким типом прокуратура організаційно підпорядкована Міністерству юстиції, при цьому вона входить до складу суддівського корпусу і діє при судах;

4) *прокуратура як незалежний орган* (Албанія, Білорусь, Індонезія, Македонія, Сербія, Україна, Хорватія та більшість країн СНД). Для прокуратур цього типу властиве визначення їх статусу переважно в Конституції – виконуючи свої функції, прокуратура підкоряється лише Конституції та законам;

5) *прокуратура у складі законодавчої влади* (Люксембург, КНР) характеризується частковим поєднанням з парламентом;

6) *прокуратура, що віднесена до контрольної (четвертої гілки) влади* (Венесуела);

7) *прокуратура як така не існує і відсутній її прямий аналог, але її функції виконують інші органи* (Велика Британія та колишні британські колонії – Австралія, Ізраїль, Ірландія, Канада, Кенія, Кіпр та ін.). Такий тип прокуратури формується під впливом правової системи Великобританії. Державне обвинувачення в англійських судах у більшості кримінальних справ здійснює поліція або окремі громадяни і лише у найбільш тяжких злочинах – відомство Генерального аторнею [6, с. 135-136].

До Європейського Союзу входять 28 країн-учасниць: Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція. Усі вони мають різні правові системи та різну організацію влади. Місце та роль прокуратури у цих країнах також різняться.

Схожі з Україною функції прокуратури мають країни постсоціалістичного простору, що вже входять до Європейського Союзу.

У конституціях колишніх соціалістичних європейських держав сформульовані також завдання органів прокуратури (Македонія, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина) і перелічені всі (Болгарія, Угорщина) або де-

які (Чехія, Словенія) їх функції.

Звичайно, конституції зробили значний внесок у розвиток інституту прокуратури у розглянутих країнах, але основні його завдання вирішуються, насамперед, відповідними законами про прокуратуру.

У законах сформульовано завдання і визначено функції органів прокуратури. Так, завданням органів прокуратури Хорватії є вжиття правових заходів з метою захисту конституційності та законності (п. 1 ст. 2), Словаччини (п. 1 розд. 2) і Болгарії (п. 1 ст. 2) – захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб та держави (п. 1 розд. 2), Угорщини – участь у примусовому додержанні національного законодавства, конституційному нагляді та захисті законності (п. 1 розд. 1), Польщі – охорона законності та нагляд за переслідуванням злочинців (ст. 2), Чехії – представництво інтересів держави у випадках, визначених законом (п. 1 ст. 1).

На підставі аналізу зазначених законів можна дійти висновку, що основними функціями прокуратур Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини, Хорватії, Чехії та Болгарії є підтримання обвинувачення у кримінальних справах; участь у цивільному судочинстві у випадках, передбачених законом; нагляд за проведенням слідства поліцією та іншими органами (крім прокуратур Чехії та Хорватії); нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (крім прокуратури Хорватії) [7, с. 120-121].

Таким чином, перебування України в Раді Європи, орієнтація на європейські цінності та стандарти в усіх сферах суспільного життя ініціюють процес адаптації національних правових інститутів до норм ЄС. Однією із основних складових цього процесу є реформування правоохоронних органів, у тому числі органів прокуратури [8, с. 11].

Визначення функцій прокуратури України має відповідати умовам сьогодення та враховувати особливості національного менталітету.

Можна погодитися з думкою В. Кравчука щодо необхідності віднесення прокуратури до судової влади, оскільки історичні етапи становлення інституту прокуратури тільки підтверджують його основну функцію – підтримання державного обвинувачення в суді [6, с. 137].

Та попри це прокуратурі має бути притаманна й представницька функція, яка хоч і повинна обмежуватися вузьким колом підстав порівняно з тими, що є сьогодні, але не може зникнути взагалі, оскільки ані держава, ані суспільство не можуть запропонувати шляхи вирішення проблем, пов'язаних з представництвом інтересів громадян і держави в суді.

Висновок. Враховуючи викладене, можемо дійти висновку, що практика європейської спільноти з визначення сутності представницької функції прокуратури може стати прикладом для України. Реалізація представницької функції прокуратури за умови внесення змін до підстав представництва інтересів громадян і держави в суді дозволить розвантажити органи прокуратури та посилити ефективність для реалізації інших їх функцій.

Вбачається, що зменшення підстав для представництва інтересів громадян і держави в суді можливе за умови надання більших повноважень

для адвокатури та створення спеціальних органів, які будуть покликані надавати правову допомогу категоріям громадян, що не матимуть можливості користуватися послугами адвокатів.

Разом з тим слід пам'ятати, що національне законодавство необхідно не просто змінювати, а удосконалювати – не можна механічно переносити норми міжнародних конвенцій до українського законодавства без відповідної адаптації, тобто запозичення елементів зарубіжної практики не повинно носити характеру механічного перенесення.

Треба враховувати, що кожний окремий інститут у зарубіжних правових системах – це лише елемент злагодженого, збалансованого механізму, який може і не спрацювати у вітчизняних реаліях. Тому в умовах сьогодення єдиним правильним кроком є ґрунтовне доопрацювання проекту Закону України «Про прокуратуру» і лише після цього – його прийняття.

Бібліографічні посилання

1. Про прокуратуру : Закон України 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 53. – С. 793.
2. *Тертишніков В. І.* Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В. І. Тертишніков. – Вид. 4-те, доп. та перероб. – Х., 1999.
3. *Руденко М.* Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практик. аспекти) / М. Руденко, В. Глаговський // Право України. – 1997. – № 11. – С. 59-63.
4. *Дунас Т. О., Руденко М. В.* Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження : навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. В. Руденка. – Х. : Харків юридичний, 2006.
5. Проект Закону України «Про прокуратуру» [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/37035proekt_zakonu_pro_prokuraturu_tekst.html.
6. *Кравчук В.* Типологія прокуратури у практиці державотворення / В. Кравчук // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 134-137.
7. *Мичко М.* Про статус прокуратури в європейських державах постсоціалістичного простору / М. Мичко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 120-121.
8. *Середа Г.* Європейські пріоритети реформування прокуратури України / Г. Середа // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 3. – С. 11-13.

Мартыненко А.А. Представительская функция прокурора в контексте евроинтеграции Украины. Изложены проблемные вопросы представительской функции прокурора в контексте евроинтеграции Украины. Предложены пути их решения

Ключевые слова: прокурор, прокуратура, представительство прокурора, евроинтеграция, функции прокурора.

Martynenko A. Representative function of the prosecutor in the context of European integration Ukraine. The article outlines the areas of concern of the representative function of the prosecutor in the context of Ukraine's European integration and proposes solutions. It is noted that to date, due to the urgency of Ukraine signed an association agreement with the European Union with the need to reform law enforcement, including prosecutors.

Representation of the prosecutor in the court of state interests offered in the event of breach or threatened breach of the state's interests if the protection of those interests or does not properly exercise public authority, local authority or other entity of power, which is authorized to the appropriate authority, and in the absence of such a body. A violation or threatened violation of the interests of the state and the need for their protection should be informed by the prosecutor.

Living in Ukraine to the Council of Europe, the focus on European values and standards in all aspects of life initiating the process of adaptation of national legal institutions with EU

standards. Sales representative function of the prosecutor's office, subject to the amendments on the grounds represent the interests of citizens and the state court will relieve prosecutors and enhance efficiency to implement other functions of organs.

Reducing reason to represent the interests of citizens and the state court is subject to empowerment through advocacy and the creation of special bodies that are designed to provide legal assistance categories of citizens will not be able to use the services of lawyers.

Keywords: Attorney, Prosecutor, Attorney Representation, European integration, the functions of prosecutor.

Надійшла до редакції 20.12.2013

Погорецький М.М.

здобувач

*(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)*

УДК 347.962

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

На підставі аналізу поняття кримінальних процесуальних гарантій та поняття адвокатської таємниці дано визначення поняття кримінальних процесуальних гарантій адвокатської таємниці.

Ключові слова: адвокат, кримінальні процесуальні гарантії, адвокатська таємниця.

Постановка проблеми. Адвокатська таємниця є основоположною засадою діяльності захисника у кримінальному процесі. Водночас її поняття, зміст, а також гарантії є дискусійними питаннями в теорії кримінального процесу, що є однією з причин того, що зазначені питання не знайшли свого належного правового врегулювання, у тому числі й у новому КПК України 2012 р. Як наслідок, гарантії адвокатської таємниці потребують подальшого удосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зважаючи на актуальність, питання гарантій адвокатської таємниці у кримінальному процесі впродовж років тією чи іншою мірою були предметом дослідження у працях вітчизняних та зарубіжних правників, зокрема таких, як: К.Н. Апраксін, М.Ю. Барщевський, Т.В. Варфоломеєва, Є.В. Васьковський, В.Г. Гончаренко, Д.П. Ватман, І.В. Гессен, Г.О. Гінзбург, Ю.М. Грошевий, В.В. Медведчук, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, С.М. Логінова, В.С. Натрускін, Н.М. Обрізан, І.Л. Петрухін, М.А. Погорецький, П.М. Рабінович, С.Л. Савицька, В.І. Сліпченко, О.Д. Святоцький, Ю.І. Стецовський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, П.В. Хотенець, А.Л. Ципкін, О.Г. Яновська та ін.

Водночас в умовах нового КПК України, яким введено низку новел, що стосуються й питання гарантій адвокатської таємниці в кримінальному судочинстві, а також розробки проекту нового Закону України "Про адвокатуру",

наукове дослідження проблем гарантій адвокатської таємниці, і перш за все визначення поняття гарантій адвокатської таємниці у кримінальному процесі, залишаються актуальними.

Метою цієї статті є визначення поняття гарантій адвокатської таємниці у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Методологічно вірно, на наш погляд, розпочинати розгляд питань, пов'язаних із дослідженням процесуальних гарантій адвокатської таємниці, у тому числі й щодо визначення поняття гарантій адвокатської таємниці у кримінальному процесі, з їх родового поняття – гарантій у найширшому розумінні цього терміна, потім процесуальних гарантій і насамкінець – процесуальних гарантій адвокатської таємниці.

Проведений нами аналіз наукових джерел свідчить, що серед правників не існує єдності поглядів щодо поняття “кримінально-процесуальні гарантії”.

Слово “гарантія” походить від французького “garantie”, яке означає поруку, умову, яка що-небудь забезпечує [1, с. 113]. У тлумачному словнику української мови термін “гарантія” означається як: а) порука, б) умова, в) забезпечення. Тут саме порука визначається як запевнення, гарантія в чому-небудь; взята на себе відповідальність за когось [2, с. 887].

Умова – це: 1) необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності та забезпечують нормальну роботу чого-небудь [2, с. 1295].

Забезпечення – це: 1) створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; 2) захист, охорона чого-небудь від небезпеки [2, с. 281].

У правових джерелах гарантією, по-перше, визначається все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. По-друге, загальне поняття гарантії часто є досить умовним і, так би мовити, рухливим, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою [3, с. 59].

Гарантії визначають як систему соціально-економічних, моральних, політичних та юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [3, с. 14]; як сукупність умов і засобів, що дозволяють безперешкодно реалізувати правові норми, користуватися суб'єктивними правами і виконувати юридичні обов'язки [4, с. 280].

У загальному розумінні юридичні гарантії являють собою як об'єктивні умови існування суспільства, так і встановлені державою засоби реалізації прав та законних інтересів громадян [5, с. 28].

Кримінально-процесуальні гарантії як вид юридичних гарантій – це засоби та умови, що забезпечують вирішення завдань правосуддя й охоро-

ни прав особи. Основними видами гарантій називають: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження; принципи судочинства, закріплені в правових нормах; кримінально-процесуальну форму; діяльність учасників кримінального судочинства; систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень, систему контролю законності процесуальних дій; систему процесуального примусу, процесуальні санкції [6, с. 66-77].

Існує думка, що кримінально-процесуальні гарантії – це спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов'язків [7, с. 15].

Виходячи з наведених нами сутнісних ознак кримінально-процесуальних гарантій, підсумуємо, що кримінально-процесуальні гарантії, на наш погляд, – це визначені кримінальним процесуальним законом засоби та способи, що забезпечують досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства.

Для визначення поняття гарантій адвокатської таємниці у кримінальному процесі доцільно виділити предмет і характерні ознаки цих гарантій, оскільки те чи інше правове явище може бути визначено як гарантія лише в тому разі, якщо йому притаманний цілий ряд ознак. Такими ознаками є:

1) політична значимість: процесуальні гарантії адвокатської таємниці являють собою не лише юридичне, але й політичне явище; вони служать показником рівня законності й дотримання прав людини, свого роду індикатором, за яким можна визначати рівень демократії у країні;

2) загальний (а не локальний) характер: питання про існування гарантій має вирішуватися безвідносно до конкретних обставин конкретної справи, незалежно від того, були чи не були допущені якісь порушення адвокатської таємниці, були чи не були пущені в хід засоби, покликані її забезпечити;

3) вираженість у праві: гарантія повинна бути закріпленою в одній нормі або в ряді норм національного законодавства;

4) спрямованість на досягнення одного з таких таких завдань: а) забезпечення здійснення якогось інтересу; б) захист інтересу від посягань на нього; в) сприяння ліквідації посягань та їх негативних наслідків [8, с. 104];

5) наявність чітко визначеного предмета і ясно вираженої спрямованості впливу. Інакше кажучи, немає “просто” гарантій, можуть бути лише гарантії певного інтересу. Маючи певний предмет впливу, гарантії не повинні підмінювати одна одну [8, с. 105].

Розкриття предмета правових гарантій адвокатської таємниці передбачає з'ясування того, що входить в поняття адвокатської таємниці і що підлягає захисту за допомогою названих гарантій.

Отже, для визначення поняття гарантій адвокатської таємниці потрібно визначитися й з поняттям безпосередньо адвокатської таємниці.

Адвокатська таємниця є основоположною засадою діяльності адвоката – захисника в кримінальному процесі. Вона передбачається як міжноро-

дними правовими актами, так і вітчизняним законодавством. Так, у п. 2.3 Загального Кодексу правил для адвокатів країн ЄС зазначено, що особливість професії адвоката полягає в тому, що він одержує від клієнта відомості, які той не буде повідомляти іншій особі, а також іншу інформацію, яку йому належить зберігати в таємниці. Довіра до адвоката може виникнути лише за умови обов'язкового додержання ним принципу конфіденційності. Таким чином, конфіденційність є першорядним і фундаментальним правом та обов'язком адвоката [9, с. 14].

Основні положення про роль адвокатів встановлюють, що уряди повинні визнавати і додержуватися конфіденційності комунікацій і консультацій між адвокатом і клієнтом у рамках відносин, пов'язаних з виконанням адвокатом своїх професійних обов'язків [10, с. 254].

У Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків також йдеться про необхідність гарантування конфіденційності між адвокатом та клієнтом [11, с. 30].

У пункті 6 принципу 1 зазначено, що необхідно вдатися до всіх необхідних дій, спрямованих на належне забезпечення конфіденційного характеру взаємин між адвокатом і його клієнтом. Будь-які винятки з цього принципу мають дозволятися лише відповідно до засад верховенства права.

У пункті 2 принципу 3 встановлено, що адвокати мають дотримуватися професійної таємниці відповідно до національного законодавства, внутрішніх нормативних актів і професійних стандартів. Будь-яке недотримання принципу професійної таємниці без відповідної згоди клієнта має бути належно покаране.

У пункті 2 ч. 2 ст. 21 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" [12] зазначено, що адвокату забороняється без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю.

Адвокатська таємниця визначається у ч. 1 ст. 22 згаданого Закону як будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав). При цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних (ч. 2 ст. 22).

Обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється на адвоката, його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з

адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання зобов'язані забезпечити умови, що унеможливають доступ сторонніх осіб до адвокатської таємниці або її розголошення (ч. 3 ст. 22).

У разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю адвокат звільняється від обов'язку збереження адвокатської таємниці в межах, необхідних для захисту його прав та інтересів. У такому випадку суд, орган, що здійснює дисциплінарне провадження стосовно адвоката, інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги клієнта до адвоката або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до адвокатської таємниці та її розголошення (ч. 4 ст. 22).

Вважаємо слушною думкою тих фахівців, що пропонують до предмета адвокатської таємниці віднести і сам факт звернення особи до адвоката [13, с. 46; 14, с. 13; 15, с. 146; 16, с. 100].

Гарантіями адвокатської таємниці є й положення чинного КПК України, у п. 1 ч. 2 ст. 65 якого зазначено, що не можуть бути допитані як свідки захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника. Відповідно до ст. 45 КПК, захисником є тільки адвокат. Згідно з ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 63 цього Кодексу, представником вказаних учасників кримінального провадження може бути також адвокат.

У пункті 2 ч. 2 ст. 65 КПК України констатовано, що не може бути допитано як свідка адвоката з приводу того, що йому довірено або стало відомо у ході здійснення професійної діяльності. У цій нормі йдеться про адвокатів, які, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 цього Кодексу, надають або надавали правову допомогу свідку під час давання показань та участі у провадженні інших процесуальних дій. Також це положення стосується тих адвокатів, які надавали клієнту таку допомогу не у зв'язку з кримінальним провадженням.

Слід звернути увагу, що у п. 1, 2 ч. 2 ст. 65 КПК України вказано про заборону допиту як свідка лише адвоката. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність", обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється і на помічника адвоката, стажиста, осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 вказаного Закону, обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на зайняття адвокатською діяльністю.

Виходячи з того, що обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється не лише на адвоката, а й на зазначених осіб, вважаємо доцільним у п. 2 ч. 2 ст. 65 КПК України розширити перелік осіб, які не підлягають допиту як свідки. Таку думку підтверджують 82% опитаних адвокатів, 54% слідчих, 58% прокурорів, 84% суддів.

Зважаючи на зазначене, вважаємо доцільним доповнити п. 2 ч. 2 ст. 65 КПК положенням, що не можуть бути допитані як свідки помічник адвоката, стажист, особи, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, особа, стосовно якої припинено або зупинено право на зайняття адвокатською діяльністю.

У статті 9 Правил адвокатської етики закріплено вимогу про дотримання адвокатами принципу конфіденційності, що є необхідною і найважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких належне надання правової допомоги не є можливим.

Інтереси клієнта захищає ст. 23 Правил, запроваджуючи дотримання принципу неприпустимості представництва клієнтів із суперечливими інтересами. Функцію захисту адвокатської таємниці закладено й у змісті ст. 25, 26, 57, 71 Правил. Особливо слід звернути увагу на розділ IX “Відповідальність за порушення правил адвокатської етики” (ст. 77-81) Правил, за яким відповідальність самого адвоката за розголошення адвокатської таємниці настає згідно з чинним законодавством, тобто зводиться лише до дисциплінарної відповідальності.

Отже, чинне законодавство розглядає адвокатську таємницю як одну з важливих гарантій адвокатської діяльності, забороняючи будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката відомостей, що становлять адвокатську таємницю. З цих питань адвокати не можуть бути допитані як свідки.

На підставі результатів порівняльного аналізу законів України “Про інформацію” та “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” можна дійти висновку, що визначення адвокатської таємниці у чинному Законі “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” є неповним, оскільки зазначений Закон регламентує лише, по суті, професійну діяльність адвоката як члена громадського об'єднання, разом з тим функції адвокатури як правового інституту регулюються не лише Законом “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” – у кримінальному судочинстві це перш за все чинний КПК.

Отже, вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 22 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” викласти у такій редакції: “Адвокатською таємницею у кримінальному процесі є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності. Адвокатську таємницю становить також і сам факт звернення клієнта до адвоката за правовою допомогою у кримінальних провадженнях”.

Адвокатська таємниця, як правова категорія, на наш погляд, повинна ґрунтуватися на широкому розумінні історії та філософії права, на принципах соціальної справедливості і законності. Вона не може бути обмежена суто

професійною сферою. Адвокатська таємниця за своїм змістом наближається до службової таємниці, а за кількісними ознаками в окремих випадках набирає змісту особистої та державної таємниці, що, у свою чергу, вимагає нового наукового її визначення, яке б відповідало новій правовій доктрині. Необхідність закріплення адвокатської таємниці в системі права України вимагає визначення її правового статусу, де визначальними повинні стати принципи конфіденційності та відшкодування збитків у разі її розголошення.

Висновок. Отже, вважаємо, що кримінальними процесуальними гарантіями адвокатської таємниці є визначені кримінальним процесуальним законом засоби та способи нерозголошення будь-якої інформації, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питань, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності та самого факту звернення клієнта до адвоката за правовою допомогою у кримінальних провадженнях.

Бібліографічні посилання

1. Словарь иностранных слов. – 16-е изд., испр. / ред. В. В. Пчелкина. – М., 1988. – 624 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
4. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. – М., 1996.
5. Стройкова А. С. Гарантии прав обвиняемого на предварительном следствии : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. С. Стройкова. – Ростов-на-Дону, 2005.
6. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькин. – М. : Юрид. лит., 1967. – 192 с.
7. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
8. Витрук Н. В. Процессуальные формы реализации и охраны прав и обязанностей граждан / Н. В. Витрук // Юридическая процессуальная форма / под ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М., 1976. – С. 104-105.
9. Загальний Кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р.) // Юридичний вісник України. – 2002. – № 40. – С. 13-18.
10. Варфоломеева Т. В. Научно-практический комментарий к Закону Украины «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність : зб. нормат. актів / Т. В. Варфоломеева, С. В. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 432 с.
11. Рекомендації № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи про свободу здійснення професійних обов'язків (прийняті Комітетом Міністрів РЄ 25 жовт. 2000 р. на 72-й зустрічі заступників міністрів) // Адвокат. – 2001. – № 1-2. – С. 29-33.
12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. // ВВР України. – 2012. – № 27. – Ст. 282.
13. Заднепровский А. П. Обеспечение сохранения адвокатской тайны и действие принципа презумпции невиновности. Гарантия или декларация? / А. П. Заднепровский // Адвокат. – 2002. – № 2-3. – С. 46.

14. *Логінова С. М.* Адвокатська таємниця: теорія і практика : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. М. Логінова. – К., 2002.

15. *Обрізан Н.* Адвокатська таємниця у кримінальному процесі / Н. Обрізан // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 6. – С. 144-147.

16. *Яновська О. Г.* Адвокатура України : навч. посіб. / О. Г. Яновська. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 280 с.

Погорецкий Н.Н. Понятие криминальных процессуальных гарантий адвокатской тайны. На основании анализа понятия уголовных процессуальных гарантий и понятия адвокатской тайны дано определение понятия уголовных процессуальных гарантий адвокатской тайны.

Ключевые слова: адвокат, уголовные процессуальные гарантии, адвокатская тайна.

Pohoretskyu M.M. Concept of criminal procedural guarantees of confidentiality.

The article is based on the analysis of the concept of criminal procedural guarantees and the concept of confidentiality given to the definition of criminal procedural guarantees of confidentiality.

Based on the isolation and analysis of the essential features of criminal procedural safeguards, criminal procedural safeguards as defined by the criminal procedural law means and methods to achieve goals and objectives of the criminal justice system.

Criminal procedural guarantees of confidentiality are defined by the criminal procedural law means and methods of non-disclosure of any information that has become a prominent lawyer, paralegal, trainee lawyer, a person who is employed by an attorney, the client, as well as issues on which the client (a person who has refused to conclude a contract for assistance under this Act with reason) turned to a lawyer, law offices, law firms, content tips, advice, counsel for clarification, he composed documents, information stored on electronic media, and other documents and information received by a lawyer in the course of legal practice and the fact of client to an attorney for legal assistance in criminal proceedings.

Keywords: attorney, criminal procedural guarantees of confidentiality.

Надійшла до редакції 23.12.2013

Поїзд В.П.

начальник відділу

(Міністерство доходів і зборів України)

УДК 343.985

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ВЧИНЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИСОКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Здійснено аналітичний огляд наукових досліджень та практики протидії злочинам у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою високих інформаційних технологій, що надало можливість автору, з позиції фазового підходу, виділити чотири типові фази такої злочинної діяльності. Проаналізовано способи реалізації найбільш типових форм злочинної діяльності у сфері господарювання з використанням високих інформаційних технологій, а саме шахрайство у мережі Інтернет та незаконні дії з платіжними картками.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, злочини у сфері господарської діяльності, високі інформаційні технології, шахрайство, платіжні картки.

Постановка проблеми. Під час дослідження злочинності як соціального явища чи з позиції праксеології та вироблення оптимальних дієвих засобів впливу на неї, у тому числі й за допомогою негласних сил і засобів, особливої актуальності набуває глибинне з'ясування її сутності та специфічних ознак. Практика роботи оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та податкової міліції свідчить, що у переважній більшості випадків ефективний алгоритм діяльності щодо виявлення, документування та розслідування конкретних фактів злочинної діяльності залежить від всебічного знання обстановки вчинення злочинів, типових способів (технологій) злочинної діяльності, класифікації та знання соціально-психологічних властивостей осіб, які становлять оперативний інтерес. Більш того, така інформація досить часто має стратегічний характер і дозволяє забезпечити ефективне оперативне обслуговування об'єктів та ліній роботи, якісно підбирати та розставляти негласний апарат, формуючи потужні агентурні мережі. Саме тому розроблення пропозицій щодо вдосконалення організації і тактики протидії злочинам у сфері господарської діяльності, які вчиняються за допомогою високих інформаційних технологій, потребує визначення їх оперативно-розшукової характеристики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Останнім часом питання оперативно-розшукової характеристики злочинів досліджувалися К.В. Антоновим, С.В. Албулом, В.Д. Берназом, В.І. Василичуком, О.Ф. Долженковим, В.В. Лисенком, Д.Й. Никифорчуком, В.А. Некрасовим, О.О. Подобним та іншими науковцями. Водночас проблематика оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері господарської діяльності, які вчиняються за допомогою високих інформаційних технологій, залишається недостатньо дослідженою.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до наукових здобутків криміналістичної науки, можна підтримати позицію професора В.В. Лисенка, що нині існує два основних підходи до побудови криміналістичної характеристики злочинів у сфері економіки: елементарний (побудований на описанні окремих елементів) та фазовий (описання фаз злочинної діяльності) [1, с. 73]. При цьому можна підтримати позицію С.Ю. Косарева, що цінність фазової моделі полягає у можливості простежити розвиток протиправної діяльності з моменту зародження злочинного умислу і сконструювати модель злочинної діяльності в її розвитку [2]. Більш того, окремі науковці-криміналісти пропонують замість аналізу криміналістичної характеристики злочинів вивчати структурно-функціональну модель злочинної діяльності, яка складається із таких елементів: мотив та цілі злочинного угруповання, його функціональна основа, програма злочинної діяльності з реалізації кримінального рішення, яка складається із самостійних стадій (інформаційно-пошукова стадія, організаційно-підготовча стадія, стадія виконання кримінального рішення і стадія із приховування злочинної діяльності угруповання) [3, с. 28-30]. Зазначимо, що у сучасній криміналістичній теорії фазовий підхід до аналізу злочинної діяльності призвів до появи нової наукової категорії «технологія злочинів», під якою розуміють функціонально зумовлену впорядковану сукупність дій (бездія-

льності), забезпечену відповідними ресурсами, що реалізується суб'єктами під час злочинної діяльності [4, с. 168].

На нашу думку, розглядаючи оперативно-розшукову характеристику злочинів цієї категорії, можна послуговуватись викладеними методологічними здобутками криміналістики. Аналітичний огляд наукових досліджень свідчить, що у ході аналізу злочинної діяльності з позицій фазового підходу вчені виділяють такі типові чотири фази:

- збирання й оцінювання даних, на основі яких приймається рішення про можливість учинення злочину в конкретній ситуації;
- можлива зміна наявної ситуації, формування злочинної групи, коригування задуму, підготовка засобів;
- безпосередня реалізація злочинного наміру;
- розширення злочинних зв'язків і масштабів операцій, удосконалення засобів і технологій.

Переходячи до безпосереднього аналізу фазової моделі вчинення злочинів у сфері господарської діяльності із використанням високих інформаційних технологій, проаналізуємо конкретні етапи, які перебувають в інтенсивних залежностях між собою, водночас характеризуючись високим ступенем завершеності.

Вважаємо, що початковий етап злочинної діяльності може бути визначений як *пошуково-аналітичний*. Одразу зазначимо, що, відповідно до вивчених матеріалів практики роботи свідчих та оперативних підрозділів, на даній стадії у 72% випадків в особи сформовано стійку мотивацію та рішучість щодо вчинення злочинного діяння. Вивчення кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ свідчить, що на даному етапі злочинці діють як раціональні економічні агенти (відповідно до економічної теорії злочинності). Мається на увазі, що у більшості випадків аналітична робота, яка проводиться, зосереджена на аналізі таких факторів:

- оцінка прибутку, який планується отримати внаслідок вчинення злочину (злочинів);
- розрахунок супутніх витрат (освоєння спеціальних знань, придбання або виготовлення знарядь та засобів, у тому числі апаратних засобів та програмного забезпечення, розрахунок витрат на можливе встановлення корумпованих зв'язків та створення додаткових об'єктів у кіберпросторі тощо);
- аналіз витрат, пов'язаних із безпосереднім вчиненням злочину;
- аналіз можливих негативних наслідків вчинення злочину (затримання правоохоронними органами, засудження тощо) та вивчення можливості уникнення відповідальності за допомогою використання корумпованих зв'язків чи наявних фінансових активів.

При цьому необхідно звернути увагу, що у поведінці злочинців на цьому етапі спостерігається елемент «ірраціонального» мислення, оскільки вивчення кримінальних проваджень свідчить, що навіть якщо витрати на вчинення злочину перевищують потенційну вигоду, то 45,8% злочинців не відмовляються від реалізації злочинного задуму, а здійснюють пошук можливих шляхів оптимізації витрат.

Наступною складовою цієї стадії є вибір об'єкта злочинного посяган-

ня, що передбачає детальне вивчення інфраструктури його обслуговування. У зв'язку з тим, що сучасна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура є досить складною, для аналізу та вивчення об'єкта злочинного посягання, як правило, залучається спеціаліст у сфері високих інформаційних технологій. Вивчення оперативних розшукових справ свідчить, що існує декілька типових способів залучення фахівця на даній стадії:

– *фахівець у сфері високих інформаційних технологій, надаючи консультативні послуги, не знає, що бере участь у підготовці до вчинення злочинів.* У таких випадках особа-консультант досить часто виконує «дружню» послугу знайомому, не вдаючись у мотивацію його поведінки. Крім того, у практиці роботи правоохоронних органів трапляються випадки, коли до аналізу потенційного об'єкта кримінального посягання залучаються неповнолітні, які мають кваліфіковану самопідготовку у сфері високих інформаційних технологій. Зазначимо, що такий спосіб залучення фахівця не завжди забезпечує беззаперечне досягнення злочинного результату, оскільки, не знаючи про мету аналізу, останній досить часто проводиться поверхнево;

– *фахівець у сфері високих інформаційних технологій, надаючи консультативні послуги, знає, що бере участь у підготовці злочину.* Такий спосіб є результативнішим з позиції досягнення злочинного результату. Як свідчить вивчення матеріалів практики, такі фахівці проводять досить детальне вивчення об'єкта злочинного посягання. Також спостерігається зміна методів роботи аналітиків кримінальних угруповань та освоєння інноваційних концепцій роботи з інформацією, наприклад використання великих масивів даних, що передбачає стовідсотковий аналіз усієї наявної інформації стосовно об'єкта з використанням заздалегідь написаних програмних продуктів та алгоритмів.

Вивчення матеріалів практики та спеціалізованих видань свідчить, що пошук потенційного об'єкта злочинного посягання відбувається скануванням мережі Інтернет за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення. При цьому, як свідчить опитування працівників оперативних підрозділів, у 92% випадків виявити підготовчі дії щодо вчинення злочину за допомогою технічних засобів фактично неможливо, і тому у даному випадку ефективним є проведення традиційних оперативних розшукових заходів.

У типовий набір фахівця у сфері високих інформаційних технологій, використовуваний під час вивчення об'єкта злочинного посягання, входять: сканери телефонних ліній; зламувачі та генератори паролів, засоби шифрування, а також цілі програмні пакети, які комплексно автоматизують операції зламу (наприклад, CyberKit). Традиційно злочинцями для визначення апаратних засобів, які мають модемний вхід, використовується спеціалізоване програмне забезпечення (PhoneSweep, Tolenoc), яке поступово встановлює зв'язок з телефонними номерами, що знаходяться у відповідному діапазоні. Номери, на які відкликається модем, реєструються у відповідному файлі (аналогічні методи використовуються для виявлення уразливих місць комп'ютерів, підключених до Інтернету). Досить часто з цією метою використовуються стандартні програми пошуку вразливості мережі і сканувальні програми, які поступово підбирають усі можливі точки доступу до систе-

ми з метою визначення найоптимальнішого варіанта проникнення.

Серед найпоширеніших інструментів необхідно також виділити сканери портів комп'ютера, які в автоматичному режимі запитують кожен порт комп'ютера, з'ясовуючи, який з них є відкритим. У даному випадку комп'ютер автоматично відправляє звіт, надаючи необхідну для аналізу інформацію. Таке «зондування» портів дозволяє виявити найвразливіші з них для атак.

Аналіз спеціалізованої комп'ютерної літератури свідчить про наявність значної кількості програм-сканерів, які характеризуються різними алгоритмами роботи та функціональним призначенням. Так, один з найрозвинутіших пакетів CyberCorp Scanner має можливість перевірки і оцінки уразливості локальних корпоративних мереж, розширений набір додаткових інструментів для моніторингу ефективних вторгнень, може перевіряти робочі станції і сервери, має концентратори, комутатори і включає спеціалізовані трасувальники пакетів для перевірки маршрутизаторів.

Традиційно на цьому підготовчому етапі злочинці намагаються отримати доступ до системних паролів перехопленням, підбиранням з використанням програмних засобів або за допомогою типової крадіжки фізичних носіїв з даними. Поширеними у перехопленні залишаються програмні засоби типу «сниффер», які вбудовуються у чужі комп'ютери або системи та дозволяють здійснювати моніторинг й аналіз системи протягом тривалого часу без явних ознак злочинної діяльності.

Наступним етапом є *формування групи та підготовка засобів*. У ході аналізу цього етапу на особливу увагу заслуговує методика втягнення у злочинну діяльність персоналу установ чи організацій, де планується вчинення злочину. Вивчення кримінальних проваджень свідчить, що залучення персоналу до злочинної діяльності відбувається з використанням:

- погроз (застосування фізичного насильства, оприлюднення компрометуючих матеріалів тощо);
- підкупу (традиційно використовується стосовно працівників професійної ланки, які мають відповідний доступ, а також осіб, які мають фінансові проблеми);
- інші чинники (інтимні стосунки зі злочинцем, помста керівництву, самоствердження тощо).

Вивчення практичних матеріалів свідчить, що пріоритетними об'єктами для встановлення злочинних зв'язків з персоналом сьогодні є: фінансові структури; провайдери доступу; електронні магазини; міжнародні корпорації; сайти неурядових фінансових організацій.

Вважаємо, що способи сприяння персоналу установи (організації) злочинцям можна згрупувати у три блоки:

- умисне невжиття заходів щодо збереження паролів, іншої конфіденційної інформації та розголошення відомостей щодо конфіденційної інформації, яка знаходиться у мережі;
- невиконання належних заходів захисту, зокрема допуск до роботи у локальних мережах сторонніх осіб;
- неповідомлення керівництву чи правоохоронним органам про виявлені ознаки злочинної активності у мережі.

Безперечно, що основним етапом є *безпосередня реалізація злочинного задуму*. Зважаючи на те, що спектр розглядуваних діянь є досить широким, проаналізуємо способи реалізації найбільш типових форм злочинної діяльності у сфері господарювання з використанням високих інформаційних технологій.

1. Шахрайства у мережі Інтернет. Поширення шахрайств у мережі Інтернет насамперед пов'язано із появою електронних магазинів, особливості функціонування яких і приваблюють злочинців. Так, витративши невелику суму на створення Інтернет-магазину, можна імітувати нормальну торговельну діяльність із подальшим вчиненням шахрайських дій щодо споживачів. Як свідчить аналіз практики роботи органів податкової міліції та оперативних підрозділів ДСБЕЗ, окрім використання фіктивних Інтернет-магазинів, злочинці застосовують широкий спектр обманних способів заволодіння грошовими коштами, зокрема:

- псевдосайти благодійних, релігійних організацій тощо, які збирають пожертви;
- спам-розсилання і сайти з проханнями про матеріальну допомогу для лікування тощо;
- сайти фіктивних шлюбних агенцій і окремі віртуальні наречені;
- шахрайські он-лайн банки та інвестиційні фонди, які обіцяють значні відсотки за вкладками;
- розсилання та сайти з повідомленнями інформації про виявлені уразливі місця у платіжних системах, які дозволяють примножити свій прибуток після переказу певної суми коштів на рахунок злочинців;
- шахрайські сайти і розсилання, які пропонують віддалену роботу, з перерахуванням початкового вкладу.

Усі зазначені способи мають спільний типовий алгоритм дій злочинців: розміщення інформації в Інтернеті – встановлення анонімного контакту з потерпілим – отримання від нього коштів – зникнення з мережі та поява в подальшому за новою ІР-адресою.

Поряд із типовими способами вчинення цього злочину необхідно проаналізувати окремі особливості Інтернет-магазинів, які свідчать про їх створення з метою вчинення злочинів, що дозволить значно покращити оперативне обслуговування національного сегменту мережі Інтернет з боку працівників оперативних підрозділів. Так, у результаті вивчення оперативно-розшукових справ та опитування працівників оперативних підрозділів виділено окремі блоки відомостей, які свідчать про можливу злочинну мету створення Інтернет-магазину:

- явна економія на утриманні сайту, рекламі, персоналі, послугах зв'язку тощо (у даному випадку злочинці не створюють повноцінний магазин, а обмежуються лише «фасадом», дизайн сайту та товарний знак є часто запозиченими, замовлення обробляються в ручному режимі, не використовуються банківські рахунки);
- намагання приховати особу власника там, де вона має вказуватися (під час реєстрації доменного імені, придбання послуг зв'язку, розміщення реклами тощо);

- використання виключно таких способів оплати, які дозволяють приховати дані власника, неможливість оплати кур'єру під час отримання товару;
- період між замовленням товару та його доставкою є максимально великим;
- відсутні товари економ-класу.

2. Незаконні дії з платіжними картками. Практика роботи оперативних підрозділів свідчить про наявність декількох способів незаконних дій з платіжними картками. Водночас для усіх з них характерними є три типові фази вчинення злочину:

- отримання даних щодо платіжних карток різноманітними способами;
- сортування, класифікація та їх реалізація як іншим кримінальним угрупованням;
- безпосередня конвертація коштів, які знаходяться на банківській картці, у готівку.

При цьому складність технологічного процесу вчинення таких злочинних дій зумовлює їх скоєння завжди групою осіб, оскільки кожна із стадій пов'язана із необхідністю наявності спеціальних знань, досвіду у відповідній сфері, посадовим становищем, доступом до апаратних засобів та програмного забезпечення.

Для вироблення ефективного алгоритму протидії злочинам означеної категорії слушно визначити на основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ типові способи незаконного отримання даних стосовно пластикових платіжних карток, а саме:

- дистанційний неправомірний доступ до серверу, де зберігаються чи обробляються такі дані, наприклад сервер магазину чи банку (досить рідко зустрічається на практиці – 13% випадків);
- доступ до даних з використанням свого посадового становища і недоліків у системі захисту підприємства (спосіб є поширеним, оскільки власники підприємств часто звертають підвищену увагу на захист від зовнішніх загроз, нехтуючи внутрішньою інформаційною безпекою підприємства);
- перехоплення трафіку у випадку, коли дані картки передаються у відкритому доступі (вказаний спосіб перебуває у прямому взаємозв'язку з віктимною поведінкою потерпілого);
- отримання даних банківських карток або знання дампу під час обслуговування клієнтів у закладах торгівлі і харчування (необхідний безпосередньо фізичний контакт з картою);
- виманювання даних та пін-кодів за допомогою заходів фішшингу;
- фізичне заволодіння картою через обман потерпілого.

Складнішими є способи безпосереднього отримання готівки з банківських платіжних карток. До найпоширеніших з них можна віднести такі:

- речовий кардинг – придбання в Інтернет-магазинах або у реальних (фізичних) торговельних точках товарів з метою власного використання, на замовлення, з метою перепродажу;
- здійснення фіктивних придбань в Інтернет-магазинах чи придбання послуг платних сайтів за попередньою домовленістю з їх власниками (за допомогою карти здійснюється оплата, після чого частина коштів поверта-

ється злочинцю власником сайту);

– гра в Інтернет-казино (заздалегідь найняті особи реєструють в Інтернет-казино багато аккаунтів на ім'я власника карти, вносять депозит з карти та розпочинають гру, а в подальшому виводять виграш на інші рахунки).

Аналізуючи діяльність Інтернет-казино, необхідно звернути увагу на окремі аспекти, які ускладнюють використання цього способу злочинної діяльності на сучасному етапі. Досить часто для виплати коштів казино вимагає підтвердження особи гравця, а також не використовує анонімні системи платежів. Від гравця, який хоче отримати виграш, можуть вимагати вислати скан-копію паспорта та документа, який підтверджує фактичне місце проживання. В окремих випадках, як свідчить практика, від гравця вимагають номер телефону для підтвердження його особи. Виплата у подальшому здійснюється на іменний банківський рахунок або за допомогою іменного чеку, який відправляється поштою.

Водночас, перебуваючи у постійній боротьбі, способи протидії злочинній діяльності змусили модифікуватись останню. Сьогодні у мережі можна знайти послугу з виготовлення точних копій скан-паспортів та інших документів, телефонні номери у «благодійних» країнах із переведенням дзвінків у будь-яку частину світу, банківські рахунки, на які приймають кошти, адресовані будь-яким фізичним особам тощо;

– використання інших Інтернет-сервісів, де можливим є отримання коштів, наприклад перегляд любительського кіно;

– зняття готівки у банкоматах у випадку наявності пін-коду (виготовляється тверда копія картки – «білий пластик», з якої знімається максимально доступна сума за максимально короткий проміжок часу).

Висновок. Вважаємо, що на окремий аналіз заслуговує характеристика криміногенного потенціалу платежів, які здійснюються через мережу Інтернет. Сьогодні поряд з банківськими платіжними системами та методами, які врегульовані як внутрішнім законодавством України, так і міжнародно-правовими актами, існує значна кількість платіжних систем, які не є банківськими і не контролюються належним чином з боку державних органів. Не зупиняючись на детальній характеристиці змісту функціонування вказаних систем, зазначимо, що усі вони пов'язані відповідною системою посередників, які дають можливість швидко конвертувати кошти та переводити їх з однієї системи до іншої, ускладнюючи тим самим відстеження та блокування кримінальних трансакцій. Крім того, з аналізу правоохоронної практики можна дійти висновку, що існує і система вторинних послуг – управління рахунками платіжних систем, введення та виведення коштів, у тому числі й анонімно.

Значна кількість мережевих платіжних систем емітують, співпрацюючи з банками, свої власні пластикові картки, за допомогою яких можна переказувати кошти з подальшим зняттям у будь-якому банкоматі. Для випуску такої карти необхідно надати паспорт або його скан-копію, але перевірка особи, як правило, здійснюється формально, що дозволяє безперешкодно отримати картку на чуже ім'я. Більш того, сьогодні можна з упевненістю говорити про появу ринку таких карток, які вільно продаються у

мережі. Така опція надає злочинцям можливість використовувати рахунок «WebMoney» чи «E-gold» для отримання кримінальних платежів, наприклад прибутків від карддерської діяльності. У даному випадку зарахована у «гаманець» сума швидко переводиться через декілька рахунків на картковий рахунок, при цьому використовується веб-інтерфейс управління рахунком, який забезпечує анонімність користувача.

Бібліографічні посилання

1. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія і практика : монографія / Лисенко В. В. – К. : ЛОГОС, 2004. – 210 с.
2. Косарев С. Ю. Криміналістические методики расследования преступлений: генезис, современное состояние и перспективы развития : дис. ... докт. юрид. наук / С.Ю. Косарев. – СПб., 2005.
3. Отряхин В. И. Методика расследования хищений в сфере банковской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук / В.И. Отряхин. – М., 2001.
4. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / Шмонин А. В. – М. : Юрлитинформ, 2010.

Поезд В.П. Оперативно-розыскная характеристика преступлений в сфере хозяйственной деятельности, совершенных при помощи высоких информационных технологий. Осуществлен аналитический обзор научных исследований и практики противодействия преступлениям в сфере хозяйственной деятельности, совершенных с помощью высоких информационных технологий, что сделало возможным, с позиции фазового подхода, выделить четыре типичные фазы такой преступной деятельности. Проанализированы способы реализации наиболее типичных форм преступной деятельности в сфере хозяйствования, с использованием высоких информационных технологий, а именно мошенничество в сети Интернет и незаконные действия с платежными карточками.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная характеристика, преступления в сфере хозяйственной деятельности, высокие информационные технологии, мошенничество, платежные карточки.*

Poyzid V.P. Operational-search description of economic crimes committed with the use of high IT. The article presents an analytical review of research and practice of combating crimes in the field of economics committed by means of information technologies that has enabled the author, based on professional approach, to define four standard stages of such criminal activity. The practice of operational departments of the police and the tax police shows that in most cases, an efficient algorithm in identifying, documentation and investigation of specific cases of criminal activity depends on thorough research of the situation in which a crime is committed, typical methods (technology) of criminal activity, classification and knowledge of social and psychological characteristics of persons who are in the operational interest. Furthermore, such information is often strategic and allows to provide an efficient operational services of objects and lines of work, efficiently choose and deploy secret surveillance by forming the powerful agent networks. That is why the development of proposals for improving the organization and tactics of combating crimes in the field of economics committed by means of information technologies requires the definition of their operational characteristics. The ways of realization of the most common criminal activities in economics with the use of information technology, such as Internet fraud and illegal actions with payment cards are analysed. According to the author, a special analysis should be devoted to the characteristics of criminal potential of payments that are made through the Internet. Nowadays, alongside with bank payment systems and methods that are regulated by the internal legislation of Ukraine as well as international regulations, there are a number of payment systems that are not bank payment systems and are not controlled properly by the public authorities.

Keywords: *operational-search description, crimes committed in the field of economics, high IT, fraud, payment cards.*

Надійшла до редакції 24.12.2013

Рижов М.Г.
здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Розглянуто сучасні підходи до визначення підстав здійснення оперативно-розшукових заходів, проаналізовано чинні норми законодавства та стан відомчої нормативної бази у цій сфері, визначено правові проблеми формування підстав здійснення оперативно-розшукових заходів й напрями удосконалення правового регулювання їх використання.

***Ключові слова:** оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, матеріальні та формальні підстави, оперативний пошук, ухвала слідчого судді, система оперативно-розшукових заходів.*

Постановка проблеми. Аналіз чинного законодавства, відомчої нормативної бази правоохоронних органів, практики здійснення ОРЗ та наукових надбань дозволяє визначити теоретико-прикладні проблеми, пов'язані з підставами здійснення ОРЗ щодо протидії злочинності:

1) правові:

- у чинних законодавчих актах відсутнє визначення, не надано вичерпного переліку та класифікації оперативно-розшукових заходів;
- у нормативних актах різних правоохоронних відомств наведено різний перелік ОРЗ, що суперечить правам оперативних підрозділів, наведених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;
- чітко не визначено формальні та матеріальні підстави та умови проведення різних видів ОРЗ;
- не визначено, які ОРЗ потребують дозволу або відомчого чи іншого санкціонування, а які ні;

2) теоретичні:

- серед науковців відсутній єдиний погляд на сутність, зміст та співвідношення таких науково-прикладних категорій, як оперативно-розшукові методи, дії, заходи операції та негласні слідчі дії;
- прогалини в теоретичному обґрунтуванні правової природи та юридичних наслідків правовідносин, що виникають під час здійснення ОРЗ, та інших обов'язкових і факультативних їх ознак;
- не розроблено науково обґрунтованої структури ОРЗ з поділом на функціональні (обов'язкові) та факультативні елементи;
- відсутня єдина думка щодо об'єктів, предметів та суб'єктів окремих ОРЗ.

Як наслідок, відсутня науково обґрунтована система підстав здійснення різних видів ОРЗ [1–3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У межах досліджень з теоретико-прикладних проблем ОРД загаль-

ні основи здійснення оперативно-розшукових заходів розроблено у працях К.В. Антонова, В.Г. Боброва, В.Я. Горбачевського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.В. Дюкова, В.І. Єлинського, О.Ф. Єфремова, В.П. Захарова, Н.С. Желєзняка, С.І. Захарцева, І.А. Климова, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, І.П. Козаченко, В.В. Крутова, О.Г. Лекаря, В.А. Некрасова, Д.Й. Нікіфорчука, В.Н. Омеліна, В.Л. Ортинського, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, Д.В. Рівмана, Ю.Ф. Кваші, М.Б. Саакяна, І.В. Сервецького, К.В. Суркова, О.П. Снігерьова, А.Є. Чечетіна, І.Р. Шинкаренка, А.Ю. Шумілова та ін.

Після прийняття новітнього КПК та запровадження інституту негласних слідчих дій В.В. Варава, М.П. Водько, В.О. Глушков, А.В. Мовчан, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Є.Д. Скуліш, М.Ю. Черков, І.Р. Шинкаренко, М.Є. Шумило в публікаціях висловили власні думки щодо позитивних та негативних рис закону та можливих напрямків його удосконалення та законодавства у сфері ОРД [4–12].

Метою нашої статті є дослідження теоретико-правового змісту підстав здійснення оперативно-розшукових заходів та їх законодавчого закріплення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі з проблем теорії ОРД О.Ф. Долженковим, Г.О. Душейком, Ю.Ю. Орловим, В.Л. Ортинським, І.Ф. Харабєрюшем, І.Р. Шинкаренком та іншими вченими розроблено загальні основи класифікації підстав здійснення ОРД [2; 13; 14]. Зазначені праці здебільшого виконувалися на ґрунті законодавства, чинного до липня 2012 р., та не враховували класифікації оперативно-розшукових заходів. Таким чином, нам необхідно уточнити зміст підстав та їх особливості залежно від конкретних видів ОРЗ.

Це виявляється особливо важливим в умовах набуття чинності новітнім КПК, згідно з яким до ст. 6 «Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності» внесено зміни, відповідно до яких підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності визначено:

1) наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

- злочини, що готуються;
- осіб, які готують вчинення злочину;
- осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- безвісно відсутніх осіб;
- розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
- реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними

органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності [15].

Фактично йдеться про матеріальні підстави використання ОРЗ, а саме наявність інформації про ознаки підготовки до злочинної діяльності.

Згідно зі змінами чинного оперативно-розшукового законодавства до ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» введено частину 3, яка визначає, що негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установа місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [15].

Це визначає, що передумовою здійснення зазначених ОРЗ є отримання ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Зазначене належить до формальних підстав. Окрім того, необхідно оформити завдання на окремі види означених заходів. У той же час не завжди потрібна наявність перелічених матеріальних та формальних підстав. Їх наявність визначається конкретним видом заходу, що здійснюється. У попередніх публікаціях ми запропонували таку класифікацію ОРЗ за рівнем їх санкціонування:

- *оперативно-розшукові заходи, що не потребують санкціонування:*

- 1) оперативне опитування осіб;
- 2) оперативний огляд житла та інших приміщень, ділянок місцевості та транспортних засобів, а також інших об'єктів;
- 3) особистий пошук;

- *оперативно-розшукові заходи відомчого санкціонування:*

- 1) негласне встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (радіомоніторинг об'єктів);
- 2) контрольна та оперативна закупівля;
- 3) контрольоване постачання;
- 4) впровадження в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу;
- 5) оперативна установка;
- 6) візуальне спостереження;
- 7) розвідувальний пошук підрозділів оперативної служби;

- *оперативно-розшукові заходи судового санкціонування:*

- 1) зняття інформації з технічних каналів зв'язку;
- 2) контроль поштових, телеграфних та інших відправлень;
- 3) прослуховування телефонних розмов;

- 4) негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи;
- 5) акустичний контроль [16].

Означена класифікація була надана до набуття чинності новітнім КПК та внесення змін до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Відповідно до зазначених законодавчих актів, оперативно-розшукові заходи можливо поділити на ті, що здійснюються:

- на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника органу, відповідного оперативного підрозділу або його заступника, уповноваженого на здійснення оперативно-розшукової діяльності, погодженого з прокурором (негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу);

- за рішенням керівника органу, оперативного підрозділу або його заступника, уповноваженого на здійснення оперативно-розшукової діяльності, з повідомленням про прийняте рішення прокурора (відповідно до ч. 1 ст. 8 – опитувати осіб за їх згодою (оперативне опитування), використовувати їх добровільну допомогу; відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується (гласний та зашифрований оперативний огляд); відповідно до новітніх наказів МВС, що набули чинності з 2 лютого 2013 р., – візуальне спостереження за річчю або місцем; організація перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; виготовлення та використання несправжніх (імітаційних) засобів).

Згідно з вимогами КПК та означеної Інструкції, виключно прокурор ухвалює рішення про проведення оперативно-розшукових заходів із контрольованої поставки і контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин. Таким чином, з'являється новітня група ОРЗ, що здійснюються виключно за рішенням прокурора згідно з положеннями ст. 271 КПК України в порядку, визначеному законодавством України [15; 17; 18].

Відповідно до Інструкції про організацію роботи за оперативно-розшуковими справами та справами контрольного провадження оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України, що набула чинності у лютому 2013 року, запроваджено ще одну групу заходів, що здійснюються під час оперативного (ініціативного) пошуку.

Згідно із зазначеною Інструкцією, проведення оперативного (ініціативного) пошуку не потребує отримання спеціального дозволу або погодження. До заходів оперативного (ініціативного) пошуку Інструкція відносить такі:

1. Інформаційно-аналітичне прогнозування.
2. Розвідувальне опитування (п. 1, ст. 8 «Опитування»).
3. Легендована оренда житла або іншого володіння особи.
4. Профілактично-пошуковий захід.
5. Оперативна установка.

6. Оперативне маркування предметів та речовин.
7. Оперативне ототожнення осіб, предметів та речовин.
8. Особистий пошук та оперативний огляд місця.
9. Отримання довідково-аналітичної інформації.
10. Радіотехнічна розвідка.
11. Поліграфне опитування.
12. Створення пасток (квартир, офісів, автомобілів).

Матеріальними підставами здійснення означених заходів у межах оперативного пошуку, згідно з новітньою нормативною базою, є такі:

- аналітично-статистичні дані, що вказують на погіршення стану оперативної обстановки на території або об'єкті обслуговування оперативного підрозділу органу внутрішніх справ;
- повідомлення чергового органу внутрішніх справ про вчинення на території або об'єкті обслуговування особливо тяжкого злочину, іншого злочину, який може викликати негативний громадський резонанс;
- виконання профілактичних заходів;
- організація в місцях масового перебування громадян заходів суспільно-політичного, культурного, спортивного або іншого характеру;
- наявність первинної оперативної інформації про певних осіб чи події, що потребує додаткової перевірки до заведення ОРС;
- необхідність вжиття заходів щодо перевірки отриманих даних, підготовки та проведення ОРЗ в межах заведеної ОРС або КНС;
- перевірка особи, з якою встановлено негласне співробітництво та яку планується залучити до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

До формальної підстави зазначених заходів також слід віднести відповідним чином оформлене завдання (оперативна установка), мотивований рапорт (профілактично-пошуковий захід, радіотехнічна розвідка).

Як вбачається, виникає протиріччя з відповідними статтями ЗУ «Про ОРД», у зв'язку з чим пропонуємо внести зміни до чинного закону про ОРД щодо регламентації стадії оперативного пошуку та перевірки оперативної інформації.

Висновок. Таким чином, плануючи здійснення оперативно-розшукових заходів, оперативні працівники повинні враховувати, що зазначені заходи мають проводитися за наявності матеріальних і формальних підстав.

Матеріальною підставою для здійснення означених заходів є наявна необхідність проведення оперативно-розшукових та розвідувально-пошукових заходів, під якою слід розуміти не абияку оперативну необхідність, а неможливість або крайню складність вирішення оперативних завдань іншими заходами.

Елементами матеріальної підстави, які потребують здійснення означених заходів, є такі:

- оперативна значущість окремих фактів та обставин, що обґрунтовують необхідність вжиття зазначених оперативно-розшукових заходів;

– достовірність даних, які забезпечують законність оперативно-розшукових заходів;

– реальна можливість отримати за допомогою означених заходів необхідних результатів;

– неможливість отримати результати за допомогою інших заходів або процесуальних дій.

Матеріальну основу необхідно враховувати кожного разу, коли виникає потреба у здійсненні всіх заходів, що потребують санкціонування.

Під формальною підставою слід розуміти оформлення відповідним чином мотивованого рапорту (заходи в межах оперативного пошуку); клопотання керівника або заступника керівника відповідного оперативного підрозділу, завдання (оперативна установка, візуальне спостереження, ОТЗ), постанову (оперативна закупівля, контрольна закупівля, контрольоване постачання), ухвалу слідчого судді (спостереження, ОТЗ).

Бібліографічні посилання

1. Орлов Ю.Ю. Класифікація методів оперативно-розшукової діяльності / Ю.Ю. Орлов, В.В. Матвійчук // Науковий вісник НАВСУ. – 2004. – № 3. – С. 39–55.
2. Система методів ОРД : монографія / за заг. ред. О.Ф. Долженкова, В.Л. Ортинського, І.Р. Шинкаренка. – Одеса, 2007.
3. Сервецький І.В. Теорія оперативно-розшукових заходів : монографія / І.В. Сервецький, Г.О. Якименко. – К., 2006.
4. Варава В.В. Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового кримінального процесуального законодавства України / В.В. Варава // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2012.
5. Водько М.П. Гармонізація кримінально-процесуальних і оперативно-розшукових правових норм у проекті нового КПК України / М.П. Водько // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 197–201.
6. Глушков В.О. Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність / В.О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 42–50.
7. Мовчан А.В. Співвідношення термінів „оперативно-розшукові заходи” та „негласні слідчі (розшукові) дії” / А.В. Мовчан // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2012.
8. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Євген Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15–23.
9. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / за заг. ред. Д.Й. Никифорчука. – К., 2012.
10. Погорецький М.А. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні / М.А. Погорецький // Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2013. – С. 186–192.
11. Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проекті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 452–462.
12. Шинкаренко І.Р. Теоретико правові проблеми формування сучасної системи оперативно-розшукових заходів / І.Р. Шинкаренко // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2011. – Спец. вип. (№ 57). – С. 12–20.

13. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 21.07.04 / Ю.Ю. Орлов. – К., 2008.

14. Хараберюш І.Ф. Використання спеціальної техніки щодо протидії злочинності в Україні: концептуальні підходи та праксеологічне вирішення проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І.Ф. Хараберюш. – К., 2012.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 № 4652-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page>.

16. Рижов М.Г. Проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів: теоретично-правовий аналіз / М.Г. Рижов // Оперативно-розшукова діяльність ОВС: проблеми теорії та практики : матер. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 44–48.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.

18. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х., 2012. – Т. 1.

Рыжов М.Г. Основания проведения оперативно-розыскных мероприятий и проблемы их нормативного определения. Рассмотрены современные подходы к определению оснований проведения оперативно-розыскных мероприятий, проанализированы нормы действующего законодательства и ведомственной нормативной базы в этой сфере, определены правовые проблемы формирования оснований проведения оперативно-розыскных мероприятий и направления усовершенствования правового регулирования их проведения.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, материальные и формальные основания, оперативный поиск, постановление следственного судьи, система оперативно-розыскных мероприятий.

Ryzhov M.G. Grounds of conducting of operational-search measures and problems of their normative definition. The grounds of realization operative and search measures, the norms of current legislation and department normative base, the legal problems of forming of grounds of realization of operative and search measures are considered in the article.

Of teoretical laws maintenance of grounds of realization of operative and search measures and methods of their legislative fixing is exposed. It allowed to define the theoretical and legal problems of specification and normative fixing of grounds of realization of operative and search measures.

It is certain that material foundation of realization of operative and search measures is their actual necessity, under which it is necessary to understand not some operative necessity, and impossibility or extreme complication of decision of operative tasks other measures. It is certain the elements of material foundation, which require the necessity of realization of the noted measures, : operative meaningfulness of separate facts and circumstances which ground the necessity of realization of operative and search measures; authenticity of data which provide legality of operative and search measures; real possibility to get necessary results by means of operative and search measures; impossibility to get results by means of other measures or judicial actions.

Keywords: operative and search activity, operative and search measures; material and formal grounds, operative search, decision of investigation judge, system of operative and search measures.

Надійшла до редакції 25.12.2013

Сорока І.В.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ КРАДІЖОК МАЙНА ГРОМАДЯН

Досліджено процедуру огляду місця події як найбільш важливої слідчої дії при розслідуванні вчинених неповнолітніми крадіжок майна громадян. Наголошено на необхідності визначення слідчому у ході проведення слідчої дії меж місцевості чи приміщення, котрі підлягають огляду. Наведено приблизний перелік як тих обставин, що можуть вказувати на причетність до крадіжки неповнолітніх, так і тих, що підлягають з'ясуванню.

Ключові слова: *огляд, місце події, неповнолітні, крадіжка.*

Постановка проблеми. Серед слідчих дій одне з основних місць, як невідкладний, незамінний жодною іншою дією, посідає огляд місця події.

Згідно зі статистичними даними МВС України, крадіжки є найбільш поширеними злочинами, вчинюваними в нашій державі, та мають тенденцію до збільшення. Так, у 2008 р. було зареєстровано 110493 факти вчинення злочинів розглядуваної категорії, у 2009 р. – 175582, 2010 р. – 254755, 2011 р. – 277598, у 2012 р. – 241050.

Не менше занепокоєння викликають кількісні показники, що ілюструють вчинені неповнолітніми злочини у нашій державі. Так, у 2008 р. зазначена категорія осіб вчинила 15707 злочинів, у 2009 р. – 15354, у 2010 р. – 17342, у 2011 р. – 17846, у 2012 р. – 14238.

Наведені нами відомості дають підстави стверджувати про системність у збільшенні кількості вчинених неповнолітніми злочинів, у тому числі крадіжок майна громадян. У той же час кількісні показники вчинення злочинів зазначеної категорії не можуть не викликати стурбованості правоохоронних органів, оскільки загальновідомо, що сьогоденні неповнолітні злочинці у разі неприйняття дієвих заходів протидії завтра стануть на шлях вчинення більш тяжких суспільно небезпечних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальним аспектам проведення слідчого огляду приділяли увагу такі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Н.І. Клименко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, І.Я. Фридман, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. У той же час питанням проведення огляду за такими суспільно небезпечними діяннями, як крадіжки майна громадян, вчинені неповнолітніми, з боку науковців належної уваги приділено не було.

Метою даної статті є висвітлення особливостей проведення огляду за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок майна громадян.

Виклад основного матеріалу. Серед слідчих дій, що проводяться у ході

розслідування крадіжок, у тому числі вчинених неповнолітніми, однією з найбільш інформативних є огляд місця події. Під час огляду виявляються сліди, особливості механізму злочину, участь у його вчиненні неповнолітніх.

Мета огляду – виявлення на місці події доказів та іншої криміналістично вагової інформації про подію, що сприятиме швидшому з'ясуванню криміналістичної характеристики вчиненого діяння, висуненню слідчих версій та визначенню основних напрямків розслідування, забезпеченню можливості дій за «гарячими слідами», розшуку злочинця, викраденого майна, припиненню подальшої злочинної діяльності та ін. [1, с. 147].

Серед основних завдань огляду місця події слід назвати такі:

- відтворення з метою висування версій слідчим картини крадіжки;
- виявлення та вилучення слідів злочинця, знарядь злочину та інших предметів і слідів, які можуть мати значення як речові докази;
- вивчення та повне відображення у протоколі огляду місця події усієї обстановки;
- виявлення безпосередніх причин та умов, що сприяли вчиненню крадіжки неповнолітніми.

Ще до виїзду на місце події слідчий має вжити заходів до його охорони, щоб звести до мінімуму можливість знищення чи псування слідів.

Як слушно зазначає К.О. Чаплинський, між отриманням вихідної інформації про вчинення злочину і початком проведення слідчого огляду (прибуттям слідчо-оперативної групи) має бути мінімальний проміжок часу (оптимально – не більше 15 хвилин) [2, с. 16]. Ми цілком згодні з висловленою думкою, оскільки чим більше часу проходить з моменту вчинення злочину до проведення огляду місця події, тим менша кількість суспільно небезпечних діянь, у тому числі розглядуваної категорії, розкривається.

Загальним завданням огляду місця події є виявлення фактичних даних, за якими можна встановити механізм злочину в усіх деталях, тобто відповісти на питання про те, що сталося на цьому місці [3, с. 279].

На причетність до вчинення крадіжки неповнолітніх може вказувати:

- відсутність спланованості та цілеспрямованості у діях;
- невеликі за розмірами сліди рук та ніг, підшов;
- використання невеликих отворів для проникнення у приміщення;
- виконані на стінах, підлогах надписи, у тому числі з використанням ненормативної лексики;
- сліди зубів на солодоцях;
- викрадення невеликих за розміром та вагою предметів;
- викрадення менш коштовних, але більш яскравих предметів;
- особисті речі відповідного розміру.

Наведений нами перелік є орієнтовним, проте зазначені аспекти мають обов'язково враховуватися слідчим при проведенні огляду місця події. Так, відсутність, на перший погляд, логіки у діях злочинця може пояснюватися причетністю до вчиненого неповнолітнього, з його незначним життєвим і, більшою мірою, злочинним досвідом.

Під час огляду місця події потрібно з'ясувати:

- як злочинець потрапив на місце події та залишив його;

- які відомості вказують на причетність до вчиненого неповнолітніх;
- які знаряддя чи інструменти використовувалися;
- протягом якого часу перебував злочинець на місці крадіжки;
- крадіжку було вчинено самостійно чи групою осіб;
- які відомості, що характеризують особу злочинця, виявлено та ін.

Проводячи огляд, слідчий має з'ясувати місце та спосіб проникнення до певного приміщення. Це переважно невеликі за розміром квартирки вікон, що характеризують можливість проникнення особи з відповідними фізичними даними, а саме неповнолітнього. Кількість часу, використані знаряддя, наявність співучасників у неповнолітнього може характеризуватись кількістю, місцем розташування, видами слідів, поверхнями, на яких вони збереглися. Так, різні за типом та розміром сліди взуття можуть свідчити про участь у вчиненні крадіжки декількох осіб. У свою чергу, сліди рук необхідно шукати керуючись припущеннями про дії неповнолітнього на місці злочину. Предметами, на яких можуть зберігатися сліди рук неповнолітнього, є запираючі пристрої, рами і скло кватирок та вікон, через які здійснено проникнення до приміщень, підвіконня, касові апарати, поверхні упаковок, у тому числі продуктів харчування, пляшки з напоями тощо.

У свою чергу, пошуки слідів необхідно здійснювати з урахуванням предмета злочинного посягання. Так, предметами розглядуваних злочинів переважно виступають: гроші, продукти для особистого вживання, предмети молодіжної моди, об'єкти колекціонування та інше.

Таким чином, три висвітлені нами компоненти, такі як обстановка, спосіб та предмет злочинного посягання, виступають необхідними чинниками у формуванні інформації про злочинну подію. Аналізуючи їх, слідчий висуває обґрунтовані припущення про механізм вчинення злочину та його важливі для процесу розслідування і збору криміналістично вагомої інформації деталі. На нашу думку, зазначені складові слідчому необхідно розглядати комплексно, тобто у сукупності.

У разі виявлення неповнолітнього злочинця до моменту проведення огляду слідчий спрямовує свої зусилля на виявлення об'єктивних даних, що викривають чи спростовують його причетність до вчиненого суспільно небезпечного діяння. Зазначене може сприяти утворенню більш повної картини злочину та прийняття рішень в організації і плануванні розслідування, висуванні обґрунтованих версій про причетність до крадіжки осіб відповідної вікової категорії. До проведення оглядів місця події можуть, на розсуд слідчого, залучатися потерпілі, затриманий неповнолітній.

Слід наголосити, що серед типових недоліків проведення огляду місця події виділяють такі: неповно проведено опис обстановки місця події (70,3% випадків); фото-, відеозйомка не проводилася (23,7%); відсутня послідовність в описі обстановки події (15,1%); відсутні вимірювання (13,9%); неповно і неточно описані виявлені на місці провадження огляду сліди (12,8%); виявлені та зазначені у протоколі огляду місця події відбитки пальців рук, слідів взуття не вилучено (2,9%); плани та схеми огляду місця події відсутні (1,7%); відсутні фототаблиці у випадках застосування фотозйомки (0,5%) [4, с. 19].

Серед помилок також зустрічається необґрунтоване зменшення обсягу, площі та кількості об'єктів дослідження. У результаті цього залишається невиявленою, недослідженою певна кількість джерел інформації. У ході пошуку інформації деякі з джерел пропускаються внаслідок неуважності, використання неефективних прийомів та засобів. Наприклад, при використанні прийому вибіркового огляду місця події деякі зі слідів можуть залишитися невиявленими, що у певних випадках не дозволяє встановити всі обставини, котрі підлягають доказуванню [5, с. 7].

Уникнути недоліків проведення огляду місця події можна всебічним його дослідженням. Необхідно, на думку М.В. Салтевського, провести повне дослідження місця події, оцінити кожен факт окремо і всю їх сукупність, зважити інформацію із процесуальних джерел і тільки після цього змоделювати подію, що сталася, встановити її кримінально-правову сутність, тобто був це злочин чи інша подія [6, с. 339].

Успіх огляду місця події більшою мірою залежить від того, наскільки широко та вміло слідчий застосовує науково-технічні засоби і методи, спеціальну апаратуру та прилади, що сприяють виявленню та закріпленню в ході обшуку невидимих та слабко видимих слідів. Мінімум науково-технічних засобів для огляду місця події зберігається у «валізі слідчого». До переліку найбільш розповсюджених криміналістичних засобів, використовуваних у ході огляду, належать пошукові та аналітичні прилади й інструменти (щуп, трал, бур, магнітний шукач-підйомник, металошукач, ультрафіолетовий освітлювач, електронно-оптичний перетворювач та ін.) [7, с. 21].

Не менше значення в одержанні вагової інформації мають дії осіб, які володіють спеціальними знаннями. Спеціальні знання – це професійні знання, якими володіють відповідні спеціалісти, на відміну від осіб, котрі проводять дізнання, слідчих, суддів [8, с. 110]. Незважаючи на те, що слідчий також володіє певною кількістю знань щодо здійснення фото-, відеофіксації, вилучення слідів рук та ніг людини та інших дій, їх кількість визначає перевагу знань спеціаліста, котрий більшою мірою ними володіє та неодмінно якісніше та результативніше їх використовує. Такі особи, викликані слідчим, зобов'язані брати участь у проведенні огляду та застосуванням своїх спеціальних пізнань та навичок сприяти слідчому у виявленні, закріпленні (фіксації) та вилученні доказів, звертати його увагу на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням доказів, давати пояснення з приводу здійснюваних ним дій [9, с. 350]. Перелік спеціалістів за напрямками діяльності має визначатися слідчим у кожному конкретному випадку з урахуванням потреб збору доказової інформації на місці проведення огляду. У той же час слід згадати такого спеціаліста, як технік-криміналіст, який входить до складу слідчо-оперативної групи та більшою мірою спроможний надати слідчому допомогу у виявленні, фіксації, упакуванні та вилученні слідів на місці проведення оглядів за фактами крадіжок, вчинених неповнолітніми.

Результати огляду місця події фіксуються за допомогою ретельного складання протоколу огляду, фотографування, складання планів, схем, фототаблиць, здійснення відеозапису.

Висновок. Проведене нами дослідження дозволяє дійти певних висновків. Так, огляд місця події є найбільш важливою в отриманні доказової інформації слідчою дією, що проводиться за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок чужого майна.

Крадіжки неповнолітні вчинюють переважно без попередньої підготовки. Це визначає відсутність заходів маскування злочинних дій розглядуваною категорією осіб. Після вчинення злочину неповнолітні намагаються якомога швидше залишити місце крадіжки. У результаті цього утворювані сліди залишаються у значній кількості без ушкоджень та придатні для подальших досліджень.

Проводячи огляд місця події, слідчий має комплексно розглядати та аналізувати спосіб, обстановку та виявлені сліди для висунування версій про місце знаходження ще не виявлених слідів, особу неповнолітнього злочинця тощо.

З метою покращення дій слідчого мають застосовуватися науково-технічні засоби та спеціальні знання відповідних фахівців. Серед спеціалістів основного значення набувають техніки-криміналісти, які своїми знаннями підвищують рівень виявлення та вилучення слідчим слідів за місцем проведення огляду.

Напрямки наших подальших досліджень за фактами розслідування крадіжок майна, вчинених неповнолітніми, спрямовуватимуться на розгляд організаційно-тактичних особливостей проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Бібліографічні посилання

1. *Гаврилин Ю. В.* Криміналістика в понятиях и терминах : учеб. пособ. / Гаврилин Ю. В., Головин А. Ю., Тишутина И. В.; под ред. А. Ю. Головина. – М. : Книжный мир, 2006. – 384 с.
2. *Чаплинський К. О.* Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 308 с.
3. Криміналістика : підруч. / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 666 с.
4. *Соколов А. Б.* Расследование краж имущества граждан, совершаемых группами несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. – К., 2009. – 26 с.
5. *Карагодин В. Н., Морозова Е. В.* Криміналістические проблемы обнаружения и устранения следственных ошибок : учебно-практ. пособ. – Екатеринбург : Изд-во Уральского юрид. института МВД России, 2003. – 22 с.
6. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
7. Следственная тактика : учеб. пособие по курсу «Основы криминалистики» / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Пантелеева И. Ф. – М., 2006. – 76 с.
8. *Лукьянчиков Е. Д.* Тактические приемы реализации информации, полученной в результате осуществления оперативно-розыскных мероприятий / Лукьянчиков Е. Д. // Актуальные вопросы получения, оценки и использования информации в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : межвуз. сб. науч. трудов. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1986. – 196 с.
9. Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 672 с.

Сорока И.В. Особенности проведения следственного осмотра по фактам совершенных несовершеннолетними краж имущества граждан. Исследована процедура осмотра места происшествия как наиболее важного следственного действия, проводяще-

гося при расследовании совершенных несовершеннолетними краж имущества граждан. Акцентируется на необходимости определения следователем в ходе проведения следственного действия границ местности или помещения, подлежащих осмотру. Приведен приблизительный перечень как тех обстоятельств, которые могут указывать на причастность к краже несовершеннолетних, так и тех, которые подлежат выяснению.

Ключевые слова: *осмотр, место происшествия, несовершеннолетние, кража.*

Soroka I.V. Features of conducting examination of the scene on facts of theft of citizens' property committed by juveniles. The article is about examination of the scene, which is one of the most important investigative actions conducted during the investigation of theft of citizens' property committed by juveniles. Theft are the most common crimes committed by minors. Statistics indicate that not only the number of burglaries committed, but also involved in them minors. Thus, these data reveal the systemic nature of increasing the number of thefts committed by juveniles.

Indicated that the investigative actions under consideration paid attention to a significant amount of forensic scientists. At the same time carrying out investigative survey on citizens' property thefts committed by juveniles, from scientists, adequate attention was not paid.

Getting inspection investigator should determine the boundaries of the area or premises to be inspected. Do victims, witnesses sets made in the situation, since the establishment of the theft, changes.

This article provides an indicative list of circumstances that may indicate involvement in the theft of minors, as well as to be clarified, among which is the place and method of penetration, for example, in a certain room.

Specifies that components such as the setting, mode and the object of a criminal assault is a necessary factor in the formation of information about a minor involvement in the crime.

In order to avoid errors, we recommend a comprehensive approach to exploring the place where the category of persons considered theft. Indicated that to improve the inspection should be minimized checkout attract specialists corresponding profile victims detained minors.

Keywords: *inspection, scene, minors, theft.*

Надійшла до редакції 20.12.2013

Старенький О.С.
здобувач
(Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка)

УДК 343.132

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Висвітлено основні проблеми, пов'язані із законодавчою регламентацією провадження негласних слідчих (розшукових) дій. На підставі чинного Кримінального процесуального кодексу та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» розглянуто співвідношення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, прокурор, оперативні підрозділи, слідчий.*

Постановка проблеми. Сьогодні важливим етапом розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, яким запроваджено ряд нових кримінально-процесуальних інститутів [7]. Одне з таких нововведень – інститут негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 КПК), метою якого є підвищення ефективності розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зважаючи на те, що інститут негласних слідчих (розшукових) дій є новелою для кримінального процесуального законодавства України, він вже став предметом дискусії вітчизняних процесуалістів. Так, зокрема, цій проблематиці присвячені наукові праці Ю.П. Аленіна, В.О. Глушкова, Є.Д. Лук'янчикова, Д.Н. Никифорчука, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, В.І. Сліпченка, Є.Д. Скулиша, О.Ю. Татарова, Л.Д. Удалової, М.С. Цуцкірідзе, М.Є. Шумила та ін. Разом з тим окремі питання провадження негласних слідчих (розшукових) дій продовжують залишатися й досі актуальними.

Метою статті є висвітлення проблем, пов'язаних із законодавчою регламентацією провадження негласних слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. Як бачимо, законодавець не висвітлив повною мірою суть даного поняття та його значення для кримінального провадження. На нашу думку, більш коректним є визначення Д.Б. Сергєєвої, яка під негласними слідчими (розшуковими) діями розуміє заходи, що складаються із сукупності пошуково-пізнавальних та посвідчувальних прийомів, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, проводяться уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки [6, с. 228].

Перш ніж розглядати питання законодавчої регламентації провадження негласних слідчих (розшукових) дій, слід наголосити на їх співвідношенні з оперативно-розшуковою діяльністю. Так, відповідно до Закону про ОРД, під оперативно-розшуковою діяльністю слід розуміти систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [5]. У свою чергу, чинним КПК України визначено, що негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених законом. Варто погодитися з думкою тих науковців, які зазначають, що за своїм змістом негласні слідчі (розшукові) дії нічим не відрізняються від оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4, с. 271; 9, с. 60].

Разом з тим на законодавчому рівні існують певні відмінності між негласними слідчими (розшуковими) діями та оперативно-розшуковими захо-

дами. Так, відповідно до ст. 5 Закону про ОРД суб'єктами проведення оперативно-розшукових заходів є працівники оперативних підрозділів. Суб'єктами проведення негласних слідчих (розшукових) дій визначаються слідчий, оперативні підрозділи, а також інші особи, в тому числі ті, які залучаються на конфіденційній основі (ст. 246 КПК). Відповідно до ст. 41 КПК, оперативні підрозділи здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а працівники оперативного підрозділу користуються повноваженнями слідчого.

Крім цього, на відміну від ОРЗ, перелік яких у Законі «Про оперативно-розшукову діяльність» не визначено, у чинному КПК України закріплено вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271) та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 262).

Також чинним КПК України передбачено, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться в тому випадку, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо здобути в інший спосіб. У свою чергу, перелік підстав для проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», є набагато ширшим (наприклад, перевірка вже відомої інформації про злочин, потреба в отриманні нової інформації тощо).

Сьогодні особливості провадження негласних слідчих (розшукових) дій регламентуються главою 12 КПК України, в якій визначено підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246), порядок, строки розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, зміст таких клопотань та строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на її проведення (ст. 248, 249), вимоги до постанови слідчого та прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 251), передбачено можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді (ст. 250), визначено правила фіксації ходу та її результатів (ст. 252), заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 254), та інформації, що не використовується у кримінальному провадженні (ст. 255), загальні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні (ст. 256) та в інших цілях або передання інформації (ст. 256).

Докладніше проведення негласних слідчих (розшукових) дій визначено на підзаконному рівні Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом Генеральної прокуратури, МВС, Служби безпеки, Міністерства фінансів, Адміністрації

ДПС та Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі – Інструкція) [1].

Аналізуючи положення чинного КПК та Інструкції, слід звернути увагу на суб'єктний склад осіб, на яких покладаються обов'язки щодо здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК, такими особами є: слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби, органів Державної прикордонної служби, органів Державної митної служби. Проте самою Інструкцією передбачено, що уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Як бачимо, відбулося збереження того механізму, який діяв раніше, до прийняття нового КПК і внесення відповідних змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», коли відповідно давалися доручення чи вказівка слідчого уповноваженим оперативним підрозділам на проведення оперативно-розшукових заходів. Відмінність полягає лише в тому, що за новим КПК працівник оперативного підрозділу при виконанні доручення слідчого на виконання негласних слідчих (розшукових) дій користується повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України), а також у тому, що така особа при виконанні доручення слідчого на виконання певної негласної слідчої (розшукової) дії не має права здійснювати інші процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК України; п. 3.10 Інструкції).

Як слушно зазначає з цього приводу М.А. Погорецький, існування такого механізму: спочатку доручення щодо проведення негласної слідчої дії надсилаються слідчим (прокурором) уповноваженому оперативному підрозділу, а той, у свою чергу, залучає до проведення самої слідчої дії відповідний оперативний або оперативно-технічний підрозділ – є не зовсім раціональним. Більш доцільним було б зазначені доручення слідчого надіслати безпосередньо тому оперативному чи оперативно-технічному підрозділу, який уповноважений на її проведення [4, с. 274], що сприяло би більш високій оперативності, економії часу й ефективності всієї процедури організації та проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням у порядку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК, – уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби, Державної прикордонної служби, Державної митної служби. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій також можуть залучатися й інші особи. При цьому вказівку на таких осіб глава 21

КПК України не містить. З цього приводу М.Є. Шумило зазначає, що до таких осіб можна віднести оперативних працівників, перекладача, спеціаліста, понятих [2, с. 557].

На окрему увагу заслуговує питання особливостей фіксації ходу і результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ст. 252 КПК, за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол. При цьому особу, яка уповноважена складати даний процесуальний документ, КПК не визначає. Водночас, відповідно до п. 4.1 Інструкції, протокол про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) складається слідчим, якщо вона проводиться за його безпосередньої участі, в інших випадках – уповноваженим працівником оперативного підрозділу. Однак може виникнути ситуація, коли слідчий брав участь у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії на певному етапі, наприклад на початковому, а після цього негласну слідчу дію продовжували проводити посадові особи оперативного підрозділу, у зв'язку з чим виникає питання про те, хто в кінцевому результаті повинен складати протокол проведення такої дії.

На наш погляд, позитивним моментом у контексті розгляду питання щодо фіксації результатів проведення негласної слідчої (розшукової) дії є те, що протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через 24 години з моменту припинення негласної слідчої (розшукової) дії передаються прокурору (ч. 3 ст. 252). Встановлення прив'язки до 24 годин (тобто однієї доби) є досить важливим, адже, на нашу думку, саме такий строк сприяє оперативності подальших процесуальних дій з боку прокурора.

Дещо спірним, на наш погляд, є положення ст. 253 КПК України, яка встановлює обов'язок повідомлення осіб, конституційні права яких були тимчасово обмежені у зв'язку з проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. Даною нормою передбачено, що відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинні бути здійснені протягом дванадцяти місяців після її припинення, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом. На нашу думку, визначення таких широких часових меж надасть змогу особам, які здійснюють таке повідомлення (прокурор, слідчий за дорученням прокурора), максимально відтягувати його, що є негативним для особи, яка зазнала тимчасових обмежень у зв'язку з проведенням негласної слідчої (розшукової) дії. І як бути в тій ситуації, коли особу, яка зазнала тимчасових обмежень, не встановлено? Тут виникає відразу питання: кого повідомляти і, головне, чи необхідно цю особу встановлювати? Особливо важливо, якщо в її діях зафіксовано дані, що вказують на наявність ознак кримінального правопорушення. З цього приводу слушно зазначає М.В. Стащак, що ст. 253 КПК потребує або суттєвого доопрацювання, або відміни, оскільки вона може значно зашкодити правоохоронним органам ефективно виконувати їхні функції та допомогти злочинцям більш якісно протидіяти останнім [8, с. 88].

Внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій може бути отримана різного роду інформація, що не стосується мети їх проведення.

Ці відомості також підлягають захисту з метою забезпечення їх нерозповсюдження. Так, у ст. 255 КПК України закріплено перелік заходів щодо захисту інформації, що не використовується у кримінальному провадженні. Даною нормою передбачено, що речі, документи, відомості, які були виявлені під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії і які не використовуються у подальшому досудовому розслідуванні, підлягають процедурі знищення, здійснюваній під контролем прокурора. Крім цього, п. 6.4 Інструкції передбачено, що рішення прокурора про знищення оформлюється у вигляді постанови, в якій вказуються такі дані: відомості щодо кримінального провадження, його реєстраційний номер, короткий виклад обставин злочину, правова кваліфікація злочину, відомості про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (щодо ухвали слідчого судді чи постанови слідчого, прокурора, одержані матеріали), які матеріали використано як докази, що підлягають знищенню, підстави, а також працівник режимно-секретного органу, якому доручається знищення. На думку Є.Д. Скулиша, дана норма містить прогалину, адже законодавчої вказівки на особу, яка уповноважена буде саме знищити відповідні об'єкти, ані КПК, ані Інструкція не містить. Скоріш за все, такими особами будуть виступати слідчий або представник оперативного підрозділу, тобто та особа, яка попередньо проводила саму негласну слідчу (розшукову) дію [7, с. 20]. Однак, на наш погляд, дане положення є дещо дискусійним, оскільки виникає питання, чому власне прокурор не зможе здійснювати процедуру знищення, адже відповідна процедура здійснюється під його контролем.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що новий інститут негласних слідчих (розшукових) дій має низку законодавчих недоліків, які потребують як подальшого доопрацювання з урахуванням практики його застосування, так і удосконалення організаційно-тактичних засад його реалізації у правозастосовному процесі з метою підвищення ефективності розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Бібліографічні посилання

1. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Мін-ва фінансів та Мінюсту України від 16.11.2012 № 114/1042/516/9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/page?text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К., 2012. – 1224 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // ВВР України. – 2013. – № 9-10.
4. *Погорецький М. А.* Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми впровадження та використання результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Юридичний часопис Нац. академії внутр. справ України. – 2013. – № 1. – С. 270-276.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // ВВР України. – 1992. – № 22. – С. 303.
6. *Сергеева Д. Б.* Поняття та види негласних слідчих (розшукових) дій за новим КПК України / Д. Б. Сергеева // Актуальні питання досудового розслідування слідчими ОВС: проблеми теорії і практики : тези доповідей Всеукр. науково-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 р.). – К. : Хай-тек Прес, 2013. – С. 227-231.

7. Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінальним процесуальним законодавством України / Є. Д. Скулиш // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15-23.

8. Стацак М. В. Проблемні аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України / М. В. Стацак, Л. А. Мазур // Митна справа. – 2012. – № 6 (84). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 85-89.

9. Шилін М. О. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми правового регулювання у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України / М. О. Шилін // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2013. – № 1. – С. 59-64.

Старенький А.С. Проблемные аспекты законодательной регламентации производства негласных следственных (розыскных) действий. Освещены основные проблемы, связанные с законодательной регламентацией производства негласных следственных (розыскных) действий. На основании действующего Уголовного процессуального кодекса и Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» рассмотрено соотношение негласных следственных (розыскных) действий и оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскная деятельность, прокурор, оперативные подразделения, следователь.

Staren'kyu O.S. Problematic aspects of legislative regulation of production undercover investigation (investigation) of action. The article is devoted to the basic problems related to the legal regulation of covert investigative proceedings (investigation) action. On the basis of the Criminal Procedure Code and the Law of Ukraine "On Operational Activities" Consider the undercover investigator (detective) activities and operational activities.

Thus, according to the law of Ukraine "On Operational Activities" under the Operational Activities shall mean a system of overt and covert search, intelligence and counterintelligence activities carried out with the use of operational and operational- technical means. In turn, the current Code of Ukraine stipulates that undercover investigators (ODA) is a kind of investigative action (investigation) of action, information and methods of fact which can not be disclosed except as required by law.

According to Part 1, Art. 246 Code of Ukraine, undercover investigators (ODA) actions are a form of investigative (detective) actions, information about methods of fact and are not subject to disclosure, except as provided by Code of Ukraine. As you can see, the legislators did not fully highlighted the essence of the concept and its relevance to criminal proceedings. Special attention is given issue features go and fix the results of covert investigative (detective) action. Somewhat controversial, in our opinion, is the provision of Art. 253 Code of Ukraine, which establishes a duty to inform individuals whose constitutional rights have been temporarily restricted in connection with the undercover investigator (detective) actions.

Keywords: covert investigative (detective) actions, operational-search activity, the prosecutor, investigative units, the investigator.

Надійшла до редакції 24.12.2013

Сухорада І.О.

здобувач

(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)

УДК 343.14 : 343.537

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ПОДІЇ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Досліджено проблемні питання оперативно-розшукового забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення, доказування, шахрайство з фінансовими ресурсами.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку фінансово-господарської діяльності в Україні великого поширення набуло шахрайство з фінансовими ресурсами, що нерідко вчиняється організованими злочинними угрупованнями з широкими корумпованими зв'язками в різних органах влади. Тому розкриття та розслідування таких злочинів лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами не є можливим. Важливу роль у цьому відіграє оперативно-розшукова діяльність, особливо для оперативно-розшукового забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукові дослідження шахрайства з фінансовими ресурсами, які останнім часом проводилися в Україні, суттєво підвищили рівень протистояння зазначеному негативному явищу. Ці питання досліджувалися у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема П.П. Андрушка, Т.М. Барабаш, Л.П. Брич, Б.В. Волженкіна, А.Ф. Волобуєва, Н.Я. Дондик, О.О. Дудорова, В.А. Журавля, О.В. Курмана, В.Д. Ларічева, Г.А. Матусовського, В.Р. Мойсика, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, О.І. Перепелиці, Д.С. Паламаря, М.А. Погорецького, Є.Л. Стрельцова, М.І. Хавронюка, С.С. Чернявського та ін. Проте проблемні питання оперативно-розшукового забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами або лише окреслено, або їх розв'язання було неповним.

Метою цієї статті є дослідження проблемних питань оперативно-розшукового забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами.

Виклад основного матеріалу. Подія шахрайства з фінансовими ресурсами є одним із головних елементів предмета його доказування, на що прямо вказано у ст. 91 КПК України. Відповідно до цієї норми, суб'єкти доказування у ході розслідування та розгляду будь-якого кримінального провадження повинні встановити наявність або відсутність події злочину (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення).

Разом з тим проведений нами аналіз матеріалів практики свідчить, що

саме несвоєчасне чи неповне встановлення події шахрайства з фінансовими ресурсами є однією з причин слідчих та судових помилок. Так, наприклад, прокураторою м. Києва було відмінено постанову про порушення кримінальної справи за ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК, винесену слідчим слідчого відділу ГУМВС України в м. Києві стосовно гр. М., у зв'язку з тим, що в ході дослідчої перевірки, яка проводилася із застосуванням оперативно-розшукової діяльності, не було встановлено, окрім інших, достатніх даних, які вказують на наявність вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами: ані час, ані місце, ані спосіб його вчинення [1].

Ухвалою Київського апеляційного суду було скасовано вирок Бердянського районного суду Запорізької області за обвинуваченням гр. Л. у ч. 2 ст. 222 КК, а кримінальну справу було закрито на підставі п. 2 ст. 6 КПК (в ред. 1960 р.) у зв'язку з тим, що судом першої інстанції не було встановлено, окрім інших ознак шахрайства з фінансовими ресурсами, також час та спосіб його вчинення [2].

У теорії кримінального процесу доказування події злочину, у тому числі й засобами ОРД, досліджувалися у працях відомих українських процесуалістів Ю.М. Грошевого, А.О. Ляша, М.А. Погорецького, С.М. Стахівського та ін. [3-5]. Проте окремо питання використання ОРД для доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами дотепер не досліджено. А між тим в умовах високої латентності цього злочину та з урахуванням того, що він нерідко вчиняється організованими угрупованнями, а також з вчиненням інших тяжких та особливо тяжких злочинів (ст. 191, 364-369 КК та ін.), виявлення, документування та розслідування його без використання ОРД у багатьох випадках є неможливим.

У ході оперативно-розшукового документування оперативні працівники повинні виявляти та фіксувати такі обставини: подію шахрайства з фінансовими ресурсами (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні цього правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої шахрайством з фінансовими ресурсами; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 91 КПК України).

Аналіз змісту ст. 91 КПК свідчить, що в ній йдеться про обставини, які вказують на наявність або відсутність у досліджуваному діянні складу злочину та впливають на визначення міри покарання чи звільнення від кримінальної відповідальності або є підставами для закриття кримінального провадження. Відтак, поняття складу злочину є ширшим за предмет доказування. Вони співвідносяться як частина і ціле. Обставини, викладені у ст. 91 КПК, мають узагальнюючий орієнтовний характер для всіх видів кримінального провадження, тому в теорії доказів отримали назву загального предмета доказування на всіх стадіях кримінального провадження.

Водночас індивідуалізація предмета доказування за конкретним провадженням здійснюється з урахуванням вимог диспозиції ст. 222 КК України, за якою кваліфікується діяння, що підлягає доказуванню. Правильне визначення цих обставин, їх всебічне, повне й об'єктивне дослідження дозволяють встановити пізнавальну програму у конкретному провадженні, що значно підвищує ефективність доказування і є однією з передумов досягнення завдань кримінального судочинства, на що слід звертати особливу увагу оперативним працівникам у ході оперативно-розшукового забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами.

Серед елементів події злочину час відіграє важливу роль. Як елемент події злочину, час учинення шахрайства з фінансовими ресурсами для цієї категорії справ не є ані кваліфікуючою, ані основною ознакою складу злочину, проте має важливе правове значення. Як свідчить аналіз практики, шахрайство з фінансовими ресурсами вчиняється у час, що відповідає графіку роботи органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування, банків або інших кредиторів, громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності, які надають завідомо неправдиву інформацію з метою одержання фінансових ресурсів.

За загальними та визнаними правилами кримінально-процесуальної теорії правильне визначення часу вчинення злочину дає можливість: вирішити питання про те, який із кримінальних законів має бути застосовано до особи, яка вчинила злочин; визначити протиправність діяння; вирішити питання про давність притягнення до кримінальної відповідальності; встановити підстави кримінальної відповідальності (досягнення особою віку кримінальної відповідальності; осудність на момент учинення злочину). Тому час учинення злочину, як один з елементів предмета доказування, є універсальною кримінально-правовою категорією, яка підлягає доказуванню у кримінальних справах про будь-які злочини, в тому числі й у кримінальних справах про шахрайство з фінансовими ресурсами.

Місце вчинення злочину у кримінальних справах про шахрайство з фінансовими ресурсами не є структурним елементом об'єктивної сторони складу цього злочину, проте є обставиною, яка підлягає доказуванню у зазначеній категорії кримінальних справ.

Місцем учинення злочину є конкретизована в законі у тій чи іншій формі територія, на якій учиняються суспільно небезпечні дії. Отже, такими місцями вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, відповідно до ст. 222 КК, є місця розташування органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування, банків або інших кредиторів, яким громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності надається завідомо неправдива інформація.

Способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами пов'язані з наданням підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації.

Надання завідомо неправдивої інформації – це передача (надіслання, вручення) уповноваженому підрозділу банку чи державного органу або їх уповноваженим працівникам у будь-який спосіб (особисто, поштою, телеграфом, пошильним та ін.) документації, в якій міститься неправдива інформація про фінансово-господарський та майновий стан суб'єкта господарювання.

Неправдиві відомості надаються в органи державної влади (законодавчої та виконавчої), органи влади Автономної Республіки Крим чи органи місцевого самоврядування, банки або іншим кредиторам у письмовій формі. Документ має бути відповідно складений, містити необхідні реквізити (відбитки штампів, печаток, дати, номери, підписи певних посадових осіб). Неправдиві відомості можуть міститися також в інших документах, які не мають статусу офіційних, але виходять від позичальника та є підставою для вирішення питання про надання кредиту або субсидії, субвенції, дотації, пільг щодо податків.

Завданням органу досудового розслідування є встановлення способу надання неправдивої інформації, тобто яким чином було внесено неправдиву інформацію у відповідні документи. Проведений нами аналіз способів надання неправдивої інформації про фінансовий, матеріальний та господарський стан дав можливість виявити такі типові способи внесення неправдивих відомостей у документи:

– внесення у документ записів, що не відповідають дійсності. У такому разі документ зберігає ознаки та реквізити справжнього (виготовляється на відповідному бланку, містить прізвища і посади осіб, які повинні його підписувати тощо), однак внесені у нього дані (текст, цифрові матеріали тощо) є неправдивими. Таке підроблення визнається інтелектуальним;

– часткове підроблення документа, тобто внесення перекручених відомостей у документ. Наприклад, знищення або виправлення частини тексту, окремих слів і цифр будь-яким прийомом (витравлювання, підчищення, дописування тощо), тобто матеріальне підроблення. Підробленням є також внесення додаткових даних, а також підроблення підпису посадової особи, зміна дати видачі документа, закріплення на документі відбитка підробленої печатки тощо;

– повне підроблення документа, що стосується всього документа як за формою, так і за змістом.

Слушною є класифікація типових способів учинення шахрайства з фінансовими ресурсами, запропонована О.В. Курманом [6, с. 288-294]:

1) залежно від цільового використання отриманих коштів. У механізмі шахрайства з фінансовими ресурсами важливе місце посідає використання кредиту не за цільовим призначенням. Насамперед, необхідно встановити умови надання коштів (кредиту), зважаючи на їх цільове призначення. Після цього слід простежити рух коштів та з'ясувати, на що саме їх було використано. «Свідком» такої інформації переважно є документація, дослідження якої фахівцями дасть можливість розв'язати поставлені питання;

2) залежно від видів шахрайських дій під час забезпечення повернення кредиту. Внесення завідомо неправдивих відомостей у документи, які забез-

печують повернення виданих кредитних коштів, становить небезпеку через те, що у разі виникнення конфліктної ситуації кредитору повернути видану суму буде дуже важко або взагалі неможливо. Якщо кредит забезпечується шляхом застави, то необхідно встановити всю можливу інформацію про предмет застави: кому належить предмет застави, чи не перебуває він у заставі в іншій кредитній установі, чи не є складовою об'єкта і тому його самостійне функціонування є неможливим, реальна ринкова вартість.

Необхідно встановити, чи не було застосовано такі зазначені нижче прийоми:

- неправдиві відомості про засновників (керівників), внесені до установчих документів, необхідних для реєстрації підприємства. Як правило, для цього використовуються: загублені або викрадені паспорти реально існуючих громадян без їх відома. Непоодинокими є випадки заміни фотографії власника; фіктивні паспорти на вигаданих осіб; підставні особи з їх паспортами, до яких належать алкоголіки, наркомани, обмануті та психічно хворі громадяни, які за символічну винагороду дають згоду стати засновниками, директорами фірм. Насправді їх участь у діяльності фірми обмежується виключно підписом поданих документів;

- власноручне виготовлення підроблених статутів та реєстраційних документів із використанням відбитків підроблених печаток, ксерокопій дійсних документів, справжніх бланків;

- використання під час реєстрації підприємств підставної юридичної адреси. Злочинці використовують як юридичну адресу місця проживання одного з підставних засновників, фіктивний або підроблений договір оренди;

- використання неналежно оформлених, недійсних документів під час реєстрації підприємств за змовою з посадовими особами державних органів. У деяких випадках злочинці подають документи за допомогою посередників, якими є юридичні фірми. У вигляді статутного фонду у разі створення фіктивних фірм оформлюється майно (офісні меблі та обладнання); фактичний внесок у статутний фонд не робиться; документи на передачу майна оформлюються формально;

- використання за згодою введених в оману керівників недіючих підприємств їх реквізитів;

- викрадання реєстраційних документів чужих підприємств і відкриття за ними рахунків у банку.

Встановлення та дослідження способів учинення шахрайства з фінансовими ресурсами дає можливість розробити ефективні методи протидії зазначеному виду злочинів.

У пункті 1 статті 91 КПК України зазначено, що під час встановлення події злочину, крім часу, місця, способу, підлягають доказуванню також інші обставини вчинення злочину, якщо такі є.

Як уже зауважували, до таких обставин належать ті, які можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45-49 КК України, а також обставини, з огляду на які особу може бути звільнено судом від покарання (п. 4 ст. 74 КК).

Слід зазначити, що санкція ч. 1 ст. 222 КК України передбачає кримі-

нальну відповідальність у вигляді штрафу у розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Це, відповідно до ст. 12 КК, є злочином невеликої тяжкості. У свою чергу, санкція ч. 2 ст. 222 КК передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Це, відповідно до ст. 12 КК, є злочином середньої тяжкості.

З огляду на зазначене вище можна сказати, що під час розслідування кримінальних справ про шахрайство з фінансовими ресурсами на підставі ст. 45-49 КК України особи, які вчинили такий злочин, можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності. Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45 КК); якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 46 КК); особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ч. 1 ст. 47 КК); особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною (ст. 48 КК); особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі; 3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості (пп. 1-3 ч. 1 ст. 49 КК); особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (п. 4 ст. 74 КК).

Таким чином, можна дійти висновку, що встановлення інших обставин учинення шахрайства з фінансовими ресурсами є важливою складовою всього процесу доказування та спрямовано на виконання вимог кримінального процесу щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин шахрайства з фінансовими ресурсами.

Проведене нами дослідження матеріалів практики свідчить, що ОРД у кримінальних провадженнях про шахрайство з фінансовими ресурсами ви-

користується недостатньо, на що вказали 36% опитуваних нами оперативних працівників ОВС та 62% слідчих.

Висновок. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що встановлення обставин, які складають такий елемент предмета доказування, як подія злочину, є необхідною умовою прийняття правильного вирішення у кримінальних справах про шахрайство з фінансовими ресурсами. Дослідження способів учинення зазначених злочинів сприяє, крім того, розробленню певних рекомендацій щодо запобігання їм, їх виявлення, розкриття та розслідування. Важливу роль у доказуванні події шахрайства з фінансовими ресурсами відіграє його оперативно-розшукове забезпечення.

Бібліографічні посилання

1. Архівна кримінальна справа № 23410 // Слідчий відділ ГУМВС України в м. Києві.
1. Архівна кримінальна справа № 1П-15/20011 // Архів Бердянського міського районного суду Запорізької області.
2. *Ляш А. О.* Докази і доказування у кримінальному судочинстві : навч. посіб. / А. О. Ляш, С. М. Стахівський; за наук. ред. Ю. М. Грошевого. – К., 2006. – 185 с.
3. *Грошевий Ю. М.* Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, 2006. – 272 с.
4. *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монограф. / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.
5. *Курман О. В.* Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Курман Олександр Васильович. – Х., 2002. – 227 с.

Сухорада И.А. Оперативно-розыскное обеспечение доказывания события мошенничества с финансовыми ресурсами. Исследованы проблемные вопросы оперативно-розыскного обеспечения доказывания события мошенничества с финансовыми ресурсами.

Ключевые слова: оперативно-розыскное обеспечение, доказывание, мошенничество с финансовыми ресурсами

Sukhorada I.O. Operational-search support of the proof of fraud with financial resources. The article deals with the problematic issues of operational and investigative provide proof event of fraud to financial resources.

It is noted that during the operational documentation operational units must identify and record the following factors: the event of fraud to financial resources (time, place, manner and other circumstances of the criminal offense), guilty of the accused in the commission of the offense, the form of guilt, motive and purpose of the criminal offense, the type and extent of damage caused by the fraud of financial resources; circumstances that affect the degree of severity of the criminal offense, the accused person is characterized, aggravating or mitigating punishment that exclude criminal liability or a ground closure of criminal proceedings, the circumstances that ground for excluding criminal responsibility or punishment.

These circumstances are generalizing directing nature for all kinds of criminal cases, as in the theory of evidence are called general subject of proof at all stages of criminal proceedings. However, individualization subject of evidence in the proceedings shall be based on the requirements of the disposition century. 222 of the Criminal Code of Ukraine. Proper identification of the circumstances of a comprehensive, full and objective investigation can establish the cognitive program in the proceedings, which greatly improves the efficiency of proof and is a prerequisite for achieving the objectives of the criminal justice system, to which you should pay particular attention to the operational staff during operational search provide proof of fraud events with financial resources.

Keywords: operstional-seasrch support, proof, fraud with financial resources.

Надійшла до редакції 25.12.2013

Ткач О. В.
здобувач
(Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка)

УДК 343.131

МІСЦЕ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ

Визначено поняття та місце процесуальних гарантій кримінального процесу в системі правових гарантій. Розглянуто роль процесуальних гарантій в забезпеченні недоторканості приватного життя особи, а також проблемні питання їх реалізації з огляду на проведену науково-дослідну роботу визначених вчених.

Ключові слова: правові гарантії, процесуальні гарантії, процесуальна форма, приватне життя особи, недоторканність приватного життя.

Постановка проблеми. Права і свободи людини є однією з найважливіших суспільних цінностей, а гарантії їх захисту все частіше стають предметом різних досліджень, в основі яких лежить з'ясування проблем, пов'язаних із використанням, виконанням та дотриманням процесуальних гарантій захисту прав та законних інтересів людини. Зрештою, реальність цих прав та свобод залежить від рівня їх захищеності та гарантованості. Зокрема, особиста недоторканність людини є предметом дослідження таких наук, як філософія, соціологія, історія, політологія, юриспруденція. Саме права і свободи людини та гарантії їх захисту визначають зміст і спрямованість діяльності держави, є головним її обов'язком. При цьому, якщо турбота про це благо буде проявлятися до кожного, вона проявлятиметься й до суспільства в цілому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання недоторканості приватного життя та процесуальних гарантій її забезпечення у кримінальному процесі розглядалися у працях видатних науковців, зокрема Ю.П. Аленіна, В.М. Бесчастного, В.В. Гевка, Ю.М. Грошевого, В.М. Корнукова, Е.Ф. Куцевої, О.П. Кучинської, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, М.А. Погорецького, В.Ф. Погорілка, М.М. Полянського, В.І. Сліпченка, В.С. Шадріна, В.П. Шибіка, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших.

Метою цього дослідження є визначення процесуальних гарантій кримінального процесу, їх місця в системі правових гарантій та виокремлення процесуальних гарантій, якими забезпечується недоторканність приватного життя особи.

Виклад основного матеріалу. Конституція України визначає концептуальні засади кримінального провадження та виділяє ті групи суспільних відносин, котрі підлягають захисту з боку держави. Посилення правового захисту особи, розширення і зміцнення правових гарантій її прав і свобод в умовах розвитку демократії, а також утвердження незалежної судової влади як визначального гаранта цих прав і свобод, справед-

ливості і законності, є необхідною умовою для функціонування демократичної правової держави.

Загалом, крім процесуальних гарантій, однією зі складових правових гарантій є поняття «гарантії законності». Треба погодитися із запропонованим науковцями визначенням, відповідно до якого «гарантії законності – це позитивні об'єктивні умови, що сприяють підвищенню рівня розвитку суспільства, добробуту народу, а також юридичні засоби і способи, через які забезпечується режим законності у країні» [4, с. 210]. Виходячи з цього поняття, можемо дійти висновку, що гарантії законності є фундаментальними правовими гарантіями, які поширюють свій вплив на всі галузі права в цілому та є гарантіями кожної галузі права із урахуванням особливостей цих галузей права.

Що ж тоді можна назвати процесуальними гарантіями? На думку М.М. Михеєнка, це передбачені кримінально-процесуальним законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь. Водночас процесуальні гарантії – це не окремі розрізнені засоби, а цілісна їх система, які в сукупності й забезпечують правосуддя [6, с. 11].

Погоджуємося з цим визначенням, але вважаємо більш точною та пристосованою до сьогодення таку редакцію цього поняття: процесуальні гарантії – це закладена у процесуальній формі система правових засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини й справедливості правосуддя, досягнення мети й виконання завдань кримінального судочинства, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізовувати свої права, свободи і виконувати свої обов'язки.

Гарантії прав та свобод людини і громадянина, як зазначає В.Ф. Погорілко, – це умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав і свобод людини. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [7, с. 555]. Процесуальні гарантії прав і свобод людини у кримінальному процесі є особливим видом гарантій, які забезпечують реалізацію цих прав і свобод у процесі кримінального судочинства, їх захист від безпідставного втручання та відновлення у разі їх порушення. Якщо право – це можливість відповідної поведінки, то процесуальні гарантії представляють собою юридично визначені процедури реалізації відповідних прав, механізм попередження їх порушень, порядок захисту і відновлення порушених прав і свобод людини.

У період руйнування тоталітарної більшовицької системи та становлення демократизації соціально-економічного та державного правового ладу, а саме на рубежі 1980–1990-х рр., чітко простежується перша спроба реформування гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина [2]. Цей процес став однією з передумов реформування всієї правової системи країни через побудову її на демократичних принципах, що вимагало не лише зовнішньої зміни законодавства, а й побудови його на принципово

інших засадах. Законодавство про адвокатуру повинно було стати таким, щоб найбільш повно віддзеркалювати гуманістичні ідеї, сприяти забезпеченню прав і свобод людини.

На початку 1990-х рр. були внесені істотні зміни у галузеві законодавства, згідно з якими права адвоката значно розширювалися порівняно з попередніми актами, що, у свою чергу, сприяло гарантуванню прав людини [9, с. 54].

Основним із завдань Кримінального процесуального кодексу є встановлення порядку кримінального провадження на засадах пріоритетності прав і свобод людини. Процедура кримінального провадження, запропонована у новому КПК України, підвищує рівень захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, гарантує неухильне дотримання з боку державних органів законності при здійсненні процесуальної процедури. Наприклад, В.Я. Тацій так коментує ч. 1 ст. 2 КПК: «Застосування належної правової процедури означає суворе додержання встановленого кримінальним процесуальним законом порядку досудового розслідування та судового провадження. Саме це є гарантією встановлення об'єктивної істини при здійсненні кримінального провадження, застосування до винного справедливого покарання і непритягнення до кримінальної відповідальності невинуватого» [6, с. 8].

Згідно зі ст. 3 Основного закону людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [3, с. 3]. Спрямування на виконання положень цієї статті простежується в законодавстві з перших днів незалежності України, а отже кримінальна процесуальна діяльність повинна бути спрямована не тільки на захист інтересів людини, суспільства й держави від злочинних посягань, а й захищати самі права і свободи людей. Права і свободи людини мають найвищу соціальну й юридичну цінність, а їх захист визначає направленість діяльності держави. Важливим елементом є і процесуальна форма, котра сприяє реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя, виступає гарантом захисту прав і свобод людини. Якщо у правовій державі громадянами реалізується ідея «дозволено все, що не заборонено законом», то стосовно учасників процесу, які мають розпорядчі повноваження, повинен діяти принцип «дозволено лише те і лише в такій формі, що і як передбачено законом». Такий підхід обмежує владу як взагалі, так і в кримінальному процесі зокрема, забезпечує верховенство закону в сфері правосуддя [8, с. 138]. Отже, процесуальна форма – це відповідні змісту й принципам кримінального процесу, передбачені кримінально-процесуальним правом умови, послідовність та порядок діяльності учасників процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, процедура здійснення окремих процесуальних дій та прийняття юридичних рішень. Очевидно, що процесуальна форма повинна включати таку систему гарантій, яка забезпечувала б як встановлення істини, так і захист прав і свобод людини.

Для належного застосування норм кримінального процесуального за-

конодавства важливе значення мають рішення Конституційного Суду України, в яких також дається офіційне тлумачення окремих норм, що регулюють кримінальну процесуальну діяльність. Зокрема, конституційні норми, спрямовані на захист приватного життя людини, знайшли своє роз'яснення в рішенні Конституційного Суду у справі № 1-9/2012 від 20 січня 2012 р. за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 32, ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України. В цьому рішенні Конституційний Суд зазначив, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за її згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [9].

Із урахуванням позиції Конституційного Суду України вважаємо, що поняття «приватне життя особи» має включати обставини особистого існування людини, таємницю віросповідання, конфіденційність творчого і духовного життя; обставини життєдіяльності людини, дані щодо здоров'я, фізичного і інтелектуального розвитку людини; інтимні стосунки; обставини як безпосереднього особистого спілкування з іншими людьми (розмов віч-на-віч), так і спілкування через використання поштово-телеграфних, телефонних, комп'ютерних та інших технічних комунікацій; взаємовідносини в сім'ї, спілкування та стосунки з іншими людьми, зміст приватних щоденників, листів та записок, спосіб життя та всі інші конфіденційні обставини існування людини, які вона сама не вважає за потрібне або можливе розголошувати. Адже соціальна цінність права на захист приватного життя людини великою мірою залежить від того, яке місце і роль у процесі його реалізації відводиться самій людині, як забезпечується її особиста недоторканність, якими механізмами обмежується свавілля влади. При цьому слід зазначити, що найчастіше неправомірне обмеження конституційного права на особисту недоторканність здійснюється саме правоохоронними органами.

Зазначимо, що зміст процесуальних гарантій недоторканності приватного життя включає такі складові:

1) неможливість свавільного втручання в особисте життя та збирання конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, окрім випадків, чітко врегульованих законодавством України;

2) встановлення принципу добропорядності людини для забезпечення діяльності механізму юридичного захисту честі та гідності особи;

3) надання людині права на ознайомлення з одержаною про неї інформацією з дотриманням процедури, встановленої законодавством України;

4) надання людині права на витребування, знищення і спростування конфіденційної чи недостовірної інформації про неї в разі відсутності необхідності подальшого використання цих відомостей;

5) відшкодування моральної шкоди, заподіяної безпідставним втручанням у приватне життя людини і свавільним використанням інформації, здобутої внаслідок цього втручання;

б) судовий захист порушеного права про недоторканність приватного життя.

Вважаємо, що процесуальним гарантіям повинно належати основне місце в системі правових гарантій, які визначатимуть курс України на демократизацію і гуманізацію кримінального процесуального законодавства. І це закономірно, адже порушення цих гарантій найбільш істотно впливає на права і охоронювані законом інтереси осіб, які залучаються до кримінальної процесуальної діяльності, в першу чергу підозрюваного та обвинуваченого. На практиці цим учасникам не завжди надається достатнє забезпечення необхідних умов для здійснення прав, свобод і задоволення законних інтересів, а також захисту недоторканності їх приватного життя.

Кримінальний процесуальний кодекс дає змогу віднайти справедливий баланс між інтересами держави та особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, оскільки, з одного боку, передбачає сучасні інструменти для боротьби зі злочинністю, підвищує оперативність та ефективність кримінального судочинства, а з іншого – сприяє утвердженню гарантій прав людини та надає їй значні можливості для захисту своїх прав, свобод й інтересів.

Висновок. Зважаючи на викладене, можемо дійти висновку, що наукові дослідження стосовно розкриття питання процесуальних гарантій та їх місця у забезпеченні приватного життя людини є актуальними, а результати подальших їх досліджень стануть у нагоді в процесі подальшого вдосконалення національного законодавства та правозастосування положень Кримінального процесуального кодексу України. Особливого звучання таке дослідження набуває у світлі дії нового Кримінального процесуального кодексу, який покликаний удосконалити правове регулювання у сфері кримінального судочинства, привнести у нього європейські цінності та принципи, перетворити неухильне дотримання прав людини на ключову ідею всього кримінального процесу.

Бібліографічні посилання

1. Гевко В. В. Кримінально-процесуальна форма: структура та елементи / В. В. Гевко // Право України. – 2002. – № 8. – С. 138-139.
2. Гончаренко В. Г. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. Том 2 / В. Г. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К., 2000. – 519 с.
3. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30.
4. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права : навч. посібник /

В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 320 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар у 2-х томах. Т. 1 / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012.

6. *Михеєнко М. М.* Кримінальний процес України / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

7. *Погорілко В. Ф.* Гарантії прав та свобод людини і громадянина / Погорілко В. Ф. // *Юридична енциклопедія у 6-ти томах.* Т. 1. – К., 1998 – 672 с.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради від 20.01.2012 № 2-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>.

9. *Яновська О. Г.* Адвокатура України : навч. посібник / О. Г. Яновська. – К., 2007. – 280 с.

Ткач О.В. Место процессуальных гарантий в обеспечении неприкосновенности частной жизни лица. Определены понятие и место процессуальных гарантий уголовного процесса в системе правовых гарантий. Рассмотрена роль процессуальных гарантий в обеспечении неприкосновенности частной жизни лица, а также проблемные вопросы их реализации с учетом проведенной научно-исследовательской работы выдающихся ученых.

Ключевые слова: *правовые гарантии, процессуальные гарантии, процессуальная форма, частная жизнь личности, неприкосновенность частной жизни.*

Tkach O.V. Procedural safeguards: their place in providing inviolability of the individual's privacy. This study concerns the definition and place of procedural safeguards of the criminal process in the system of legal guarantees. We investigate the concept of "procedural safeguards" that is part of "legal guarantees". The author focuses on the role of procedural safeguards to ensure the privacy of individuals and problems of implementation in view of ongoing research work of outstanding scientists. Since the Constitution of Ukraine defines conceptual foundations of the criminal proceedings and identifies the groups of social relations, which are protected by the state. Strengthening legal protection of people, expansion and strengthening of legal guarantees of rights and freedoms in the development of democracy and the establishment of an independent judiciary as a determinant guarantee these rights and freedoms, justice and the law - a necessary condition for the functioning of a democratic state.

For proper application of criminal procedural law are important decisions of the Constitutional Court of Ukraine which also provides a formal interpretation of certain rules governing criminal procedural activities. In particular, the constitutional rules designed to protect privacy rights have found their explanation in the decision of the Constitutional Court of Ukraine, in the case № 1-9/2012 on January 20, 2012 by the constitutional appeal Zhashkiv District Council Cherkasy region on the official interpretation of the provisions of paragraphs, article 32, the second paragraph, third paragraph of Article 34 of the Constitution of Ukraine.

The main objectives of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter - CCP) is to establish a course of criminal proceedings on the basis of priority of rights and freedoms. Procedure criminal proceedings proposed by the new Code of Ukraine, increases the level of protection of rights, freedoms and legitimate interests of the criminal proceedings, ensures strict compliance by public authorities in the exercise of procedural legality of procedure.

Keywords: *legal guarantees, procedural safeguards, procedural form, individual privacy, privacy.*

Надійшла до редакції 19.12.2013

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бублейник В.А.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 346.9

ДОТРИМАННЯ ПІДСТАВ ТА ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ПОДАТКОВИМИ ОРГАНАМИ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАКОННОСТІ ПРИЙНЯТИХ ЗА ЇХ НАСЛІДКАМИ РІШЕНЬ

Визначено підстави проведення перевірок платників податків податковими органами. Досліджено етапи дій працівників податкових органів при проведенні перевірок платників податків. Надано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства у цій сфері

Ключові слова: перевірка платника податків, податкове повідомлення-рішення, підстави проведення перевірок.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток ринкових відносин в Україні за останні десятиліття зумовив процес так званої «тінізації» економіки країни, що, у свою чергу, спричинило необхідність налагодження чіткого механізму роботи правоохоронних та контролюючих органів з недопущення та припинення незаконної господарської діяльності. Разом з цим процес такої протидії зумовлює необхідність охорони законних інтересів добропорядних платників податків, які своєю працею сприяють наповненню державного та місцевого бюджетів. Складність досягнення балансу між запобіганням негативному впливу тіньової економіки та захистом інтересів добросовісних платників податків потребує і скрупульозної роботи законодавчого органу.

Так, до раніше чинних законодавчих актів, зокрема законів України «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про податок на додану вартість», «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами», було внесено не одну сотню змін і доповнень та прийнято численну кількість підзаконних нормативних актів. До чинного Податкового кодексу України за майже три роки його дії внесено вже близько 50 змін і доповнень. Окреслене свідчить про необхідність чіткого розуміння сутності відносин між платником податків та державою, зокрема таких, що виникають при проведенні податкових перевірок контролюючими органами, а також розроблення дієвого механізму

захисту добропорядних платників податків від будь-яких неправомірних посягань на свою діяльність, в тому числі і з боку держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основою системи наукових знань у цій сфері є праці таких вчених, як І.І. Бабін, Ю.Б. Іванов, Г.І. Нагорняк та ін. Разом з тим залишаються ще не остаточно вирішеними, зокрема на законодавчому рівні, проблеми впливу порушення процедури проведення перевірок, а також відсутність підстав для їх проведення на законність прийнятого рішення та надання йому статусу легітимного.

Мета статті полягає у визначенні підстав для проведення планових та позапланових документальних перевірок платників податків, дослідженні процедури їх проведення як гарантії прийняття законного і обґрунтованого рішення за результатами проведення таких перевірок.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж виокремити основний зміст досліджуваної нами проблеми, зокрема щодо підстав та порядку проведення перевірок, вважаємо за доцільне визначити види перевірок податковими органами (назва «податкові органи» вживається нами як уніфікована назва Міністерства доходів і зборів, у складі якого функціонують державні податкові інспекції). Питання щодо визначення видів перевірок унормовано положеннями ст. 75 Податкового кодексу (далі – ПК).

Так, відповідно до п. 75.1 ст. 75 ПК, контролюючі органи мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки.

Камеральні та документальні перевірки проводяться контролюючими органами в межах їх повноважень виключно у випадках та у порядку, встановлених цим Кодексом, а фактичні перевірки – у випадках та порядку, встановлених цим Кодексом та іншими законами України, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків.

Документальною перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених цим Кодексом податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших

платників податків.

Документальна планова перевірка проводиться відповідно до плану-графіка перевірок. Документальна позапланова перевірка не передбачається у плані роботи контролюючого органу і проводиться за наявності хоча б однієї з обставин, визначених цим Кодексом.

Документальна виїзна перевірка – перевірка, яка проводиться за місцем знаходження платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка.

Документальна невиїзна перевірка – перевірка, яка проводиться в приміщенні контролюючого органу.

Документальною невиїзною позаплановою електронною перевіркою (далі – електронна перевірка) вважається перевірка, що проводиться на підставі заяви, поданої платником податків з незначним ступенем ризику, визначеним відповідно до п. 77.2 ст. 77 цього Кодексу, до контролюючого органу, в якому він перебуває на податковому обліку. Заява подається за 10 календарних днів до очікуваного початку проведення електронної перевірки. Форма заяви, порядок її подання, прийняття рішення про проведення електронної перевірки встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

При цьому найбільш актуальним для дослідження залишається такий вид перевірок, як документальна позапланова (виїзна чи невиїзна) перевірка. Це обумовлено курсом, визначеним керівництвом країни щодо зменшення тиску на господарюючих суб'єктів, а саме зменшення кількості планових перевірок та акцентування уваги контролюючих органів на оперативному вирішенні проблем, що виникають при декларуванні та сплаті податків у режимі он-лайн.

Положеннями п. 78.1 ст. 78 ПК України визначено, що документальна позапланова перевірка здійснюється за наявності хоча б однієї з обставин, визначених цим пунктом. Проте з перелічених 15 підстав для проведення документальних позапланових перевірок дві є найбільш розповсюдженими, оскільки саме на них податкові органи вказують у 80% випадків проведення перевірок, а саме підстави, визначені пп. 78.1.1 та 78.1.4 п. 78.1 ст. 78 ПК.

Відповідно до пп. 78.1.1 п. 78.1 ст. 78 ПК України, документальна позапланова перевірка проводиться у випадку, якщо за наслідками перевірок інших платників податків або отримання податкової інформації виявлено факти, що свідчать про можливі порушення платником податків податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит контролюючого органу протягом 10 робочих днів з дня отримання запиту. Підпунктом 78.1.4 встановлено, що така перевірка проводиться, якщо виявлено недостовірність даних, що містяться у податкових деклараціях, поданих платником податків, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на письмовий запит контролюючого органу протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту.

Отже, обов'язковою умовою для проведення позапланової перевірки

платника податків є одночасна наявність двох умов, які не можуть існувати одна без одної: по-перше, виявлено факти, що свідчать про можливі порушення платником податків податкового, валютного та іншого законодавства (виявлено недостовірність даних, що містяться у податкових деклараціях, поданих платником податків); по-друге, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит контролюючого органу протягом 10 робочих днів з дня отримання запиту. При цьому, на нашу думку, право на проведення документальної перевірки виникає у контролюючого органу на 11-й робочий день після отримання платником податків відповідного запиту.

Відсутність однієї із зазначених умов унеможливорює проведення перевірки податковим органом, а прийняте за наслідками її проведення будь-яке рішення є автоматично незаконним. Такий висновок обумовлюється тим, що, відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. А отже, у випадку, якщо орган державної влади діяв не на підставі закону, то незаконні дії не можуть потягнути за собою прийняття законного рішення.

На жаль, адміністративні суди, які сьогодні вирішують подібні спори, не завжди дотримуються цього принципу та не вбачають підстав для задоволення позову щодо скасування податкових повідомлень-рішень у випадку відсутності підстав для проведення перевірок платників податків. Зокрема, у справі № 804/9501/13-а Дніпропетровський окружний адміністративний суд, констатувавши факт відсутності підстав для проведення перевірки, зазначив, що «з урахуванням фактично проведеної перевірки та наявності складеного акта перевірки суд має надати оцінку висновкам контролюючого органу щодо завищення позивачем залишку від'ємного значення податку на додану вартість». Тобто суд, фактично встановивши відсутність підстав для проведення перевірки (адже податковим органом не було доведено, що платником податків не надано відповіді на обов'язковий письмовий запит протягом 10 днів), визнав, що, діючи не у спосіб, передбачений законом, прийняв законне рішення, а це, на нашу думку, є неприпустимим.

Крім того, цікавим є і питання формулювання змісту пп. 78.1.1 та 78.1.4 п. 78.1 ст. 78 ПК. Зокрема, за логікою Закону, підстава для проведення перевірки існує лише у випадку, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на письмовий запит контролюючого органу протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту. Якщо ж платник податків надасть пояснення та їх документальні підтвердження на такий запит контролюючого органу, чи будуть у такому випадку підстави для проведення перевірки, навіть якщо такі пояснення та документальні підтвердження не задовольняють податковий орган? Прямих відповідей в Законі на ці питання немає, адже якщо надати логічне тлумачення формулюванням, наданим у ПК України, таких підстав у податкового органу немає.

Відповідно до положень п. 78.4 ст. 78 ПК України про проведення до-

кументальної позапланової перевірки, керівник контролюючого органу приймає рішення, яке оформлюється наказом.

Право на проведення документальної позапланової перевірки платника податків надається лише у випадку, коли йому до початку проведення зазначеної перевірки вручено під розписку копію наказу про проведення документальної позапланової перевірки. При цьому положеннями ст. 79 ПК України деталізовано особливості порядку проведення документальної невіїзної перевірки. Зокрема, відповідно до положень вказаної норми, документальна невіїзна перевірка здійснюється у разі прийняття керівником контролюючого органу рішення про її проведення та за наявності обставин для її проведення, визначених ст. 77 та 78 цього Кодексу. Документальна невіїзна перевірка здійснюється на підставі зазначених у пп. 75.1.2 п. 75.1 ст. 75 цього Кодексу документів та даних, наданих платником податків у визначених цим Кодексом випадках, або отриманих в інший спосіб, передбачений Законом. Документальна позапланова невіїзна перевірка проводиться посадовими особами контролюючого органу виключно на підставі рішення керівника контролюючого органу, оформленого наказом, та за умови надіслання платнику податків рекомендованим листом із повідомленням про вручення або вручення йому чи його уповноваженому представнику під розписку копії наказу про проведення документальної позапланової невіїзної перевірки та письмового повідомлення про дату початку та місце проведення такої перевірки. Виконання умов цієї статті надає посадовим особам контролюючого органу право розпочати проведення документальної невіїзної перевірки. Присутність платників податків під час проведення документальних невіїзних перевірок не обов'язкова.

Найбільш поширеною проблемою реалізації вказаних вимог закону, якими регламентовано порядок проведення позапланових перевірок, є те, що часто податкові органи завчасно не повідомляють платника податків про початок перевірки, а наказ та повідомлення направляють засобами поштового зв'язку в день фактичного здійснення дій з аналізу податкової інформації, що автоматично позбавляє платника податків права брати участь у проведенні такої перевірки.

У деяких випадках адміністративними судами такі дії не визнаються незаконними і їм не надається належної правової оцінки. Зокрема, постановою Київського окружного адміністративного суду у справі № 810/3726/13-а сформульовано правову позицію, згідно з якою «порядок та особливості проведення документальних позапланових невіїзних перевірок визначено положеннями ст. 78, 79 Податкового кодексу України. Згідно з пп. 79.1, 79.2 ст. 79 Податкового кодексу, документальна невіїзна перевірка здійснюється у разі прийняття керівником органу державної податкової служби рішення про її проведення та за наявності обставин для проведення документальної перевірки, визначених ст. 77 та 78 цього Кодексу. За пп. 78.4, 78.5 ст. 78 ПК, право на проведення документальної позапланової перевірки платника податків надається лише у випадку, коли йому до початку проведення зазначеної перевірки вручено під розписку копію наказу про проведення документальної позапланової перевірки. Та-

ким чином, з огляду на зміст наведених норм, судом не беруться до уваги твердження позивача про порушення податковим органом порядку проведення перевірки в частині невручення йому завчасно наказу на перевірку та повідомлення про її проведення, оскільки вимоги п. 79.2 ст. 79 Податкового кодексу не встановлюють обов'язку повідомлення платника податку в певний термін чи строк. З таких же підстав не приймаються доводи щодо порушення прав та інтересів позивача через його відсутність під час проведення перевірки, оскільки п. 79.3 ст. 79 Податкового кодексу прямо та чітко регламентує необов'язковість присутності».

Проте з такою позицією адміністративного суду важко погодитися, адже норми податкового законодавства повинні тлумачитися у їх логічному взаємозв'язку. Зокрема, згідно з положеннями пп. 17.1.6 п. 17.1 ст. 17 Податкового кодексу, платник податків має право бути присутнім під час проведення перевірок та надавати пояснення з питань, що виникають під час таких перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів (довідок) про проведення перевірки; у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням та подавати контролюючому органу письмові заперечення в порядку, встановленому цим Кодексом. Отже, враховуючи те, що така норма надає платнику податків право брати участь у проведенні перевірки, то саме платник податків повинен визначати, чи бажає він взяти участь у проведенні перевірки. І лише у випадку, якщо він такого бажання не висловлює, положеннями ст. 79 ПК України дозволяється проведення такої перевірки контролюючими органами без присутності платника податків.

У випадку ж, якщо суб'єкт господарювання дізнається про те, що стосовно його підприємства проведено перевірку, про яку його не повідомили, то подібні дії податкового органу є явно незаконним та такими, що істотно порушують право платника податку. А отже, з урахуванням висловленої нами вище правової позиції, незаконні дії органу державної влади не можуть потягнути за собою прийняття законного і обґрунтованого рішення. На нашу думку, саме з такої правової позиції повинні виходити суди при аналізі дій податкових органів щодо реалізації права платника податку брати участь у проведенні перевірки.

Висновки. Наявність означених проблем практичної реалізації положень ПК, якими регламентовано підстави і порядок проведення перевірок платників податків (мається на увазі документальних перевірок), здебільшого є наслідком недоліків законодавчих формулювань відповідних правових норм. У зв'язку з цим нами пропонується доповнити ПК пп. 78.1.16 п.78.1 ст. 78 такого змісту: «Відсутність підстав для проведення документальної позапланової перевірки позбавляє контролюючий орган права на проведення такої перевірки, а у випадку її проведення рішення, прийняте контролюючим органом, є незаконним». Пункт 79.3 ст. 79 ПК доповнити реченням такого змісту: «Право на проведення документальної невиїзної перевірки без присутності платника податків виникає у контролюючого органу лише у випадку висловлення на це згоди самого пла-

тника податків або у випадку неможливості встановити його фактичне місцезнаходження».

Бібліографічні посилання

1. Податковий кодекс України // Голос України. – 2010. – № 229.
2. Податкові перевірки: порядок проведення. – Кременчук, 2012. – 28 с.
3. *Бабін І. І.* Податкове право України : навч. посібник / І. І. Бабін. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 239-254.
4. *Нагорняк Г.* Проблеми податкового регулювання в Україні та шляхи їх вирішення / Г. Нагорняк, Ю. Вовк // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 140-152.
5. *Іванов Ю. Б.* Світові тенденції антикризового податкового регулювання // Науковий вісник нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1 (48). – С. 10-15.
6. Вісник податкової служби України : офіційне видання Державної податкової служби України. – 2012. – Березень. – № 12.
7. Вісник податкової служби України : офіційне видання Державної податкової служби України. – 2012. – Листопад. – № 42.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>.

Бублейник В.А. Соблюдение оснований и порядка проведения проверок налогоплательщиков налоговыми органами как гарантия законности принятых по их результатам решений. Определены основания для проведения проверок налогоплательщиков налоговыми органами. Исследованы этапы действий работников налоговых органов при проведении проверок налогоплательщиков. Сделаны предложения по усовершенствованию законодательства в данной сфере.

Ключевые слова: проверка плательщика налогов, налоговое уведомление-решение, основания для проведения проверки.

Bubleynik V.A. Observance of grounds and order of verifications of taxpayers by tax authorities as a guarantee of decisions made after their results. The purpose of the article consists in the decision of grounds for the leadthrough of the planned and not provided for by the plan documentary verifications of taxpayers, research of procedure of their leadthrough, as guarantee of acceptance of legal and grounded decision as a result of leadthrough of such verifications.

Swift development of market relations at Ukraine for the last decades stipulated the process of so-called «tinizacii» of economy of country, that in same queue, pulled at the necessity of adjusting of clear mechanism of work of law enforcement and supervisory authorities on non-admission and stopping illegal economic activity. Together with it, the process of such counteraction is predetermined by the necessity of guard of legal interests of respectable taxpayers which carry out the labour filling of the State and local budgets. Complication of achievement of balance between prevention of negative influence of shadow economy and defence of interests of conscientious taxpayers causes enhanceable work of legislative body. Yes, to to ranishe operating legislative acts, in particular, Laws of Ukraine «On taxation of income of enterprises», «About a tax value-added», «About the order of redemption of obligations of taxpayers and other legislative acts before a budget and state having a special purpose funds» in this sphere not alone hundred changes and additions were brought in and the amount of pidzakonnikh normative acts is accepted a calculation. In the presently operating Internal revenue code of Ukraine for almost 3 years of his action almost 50 changes and additions are brought in already. It is outlined higher testifies to the necessity of the clear understanding of essence of relations between a taxpayer and state, in particular, that arise up during the leadthrough of tax verifications supervisory organs, and also development of effective mechanism of defence of respectable taxpayers from any illegal trenching upon the activity, including from the side of the state.

Presence of problems of practical realization of positions the Internal revenue code Ukraine, which are regulate grounds and order of leadthrough of verifications of taxpayers (it is documentary verifications) mostly is investigation of lacks of legislative formulations of the proper legal norms. In this connection, it is suggested to complement by us the Internal

revenue code Ukraine of pp. of 78.1.16. p.78.1 item 78 such maintenance: «Absence of grounds for the leadthrough of documentary provided for by the plan not verification deprives the supervisory organ of right on the leadthrough of such verification, and in the case of its leadthrough, a decision accepted a supervisory organ is illegal». A point 79.3 st. 79 the Internal revenue code Ukraine to complement suggestion of such maintenance: «A right on the leadthrough of documentary not departure verification without the presence of taxpayer arises up at a supervisory organ only in the case of utterance on it of consent of taxpayer or if it be impossible to set him actual location».

Keywords: *tax commission, tax notification, tax commission legal grounds.*

Надійшла до редакції 15.11.2013

Гречишнікова В.В.

кандидат юридичних наук

(Нікопольський факультет Національного університету «Одеська юридична академія»)

УДК 347.73

РОЛЬ ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ У ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Визначено основи та значення позитивних і негативних змін Податкового кодексу у правовому забезпеченні ринкової економіки в Україні. Окреслено роль податкового законодавства в системі правового забезпечення економіки.

Ключові слова: *ринкова економіка, податкове законодавство, правове забезпечення.*

Постановка проблеми. Демократичні перетворення, що відбуваються в нашій державі, процеси інтеграції до європейського економічного простору, а також негативні економічні наслідки фінансової кризи зумовлюють проведення низки реформ в економічній, політичній та правовій сферах.

Прагнення України отримати членство в ЄС має значний вплив на реформування української правової системи. Відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між ЄС і Україною [1] та Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [2], Україна має поступово наближувати національне законодавство до права ЄС з метою подальшої політичної, правової та економічної інтеграції з ЄС.

Однією зі складових цього процесу є ефективне функціонування української податкової системи відповідно до визнаних європейських стандартів.

На нашу думку, аналіз Податкового кодексу буде важливим кроком у визначенні ролі податкового законодавства в системі правового забезпечення економіки в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На жаль, у сучасній українській правовій науці кількість праць на цю тему є обмеженою. Деякі питання податкового законодавства дослі-

джувалися у праці багатьох науковців, таких як Л.К. Воронова, О.Р. Зельдіна, О.В. Майстренко, Н.Я. Якимчук, Ф.О. Ярошенко [3-7] та ін. Але особливості податкового законодавства: як позитивні, так і негативні, висвітлюються фрагментарно, в рамках ширшої правової проблематики. Відтак, наше дослідження частково заповнює наявну прогалину.

Мета цієї статті – визначити основи Податкового кодексу України та значення його позитивних і негативних змін у правовому забезпеченні ринкової економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що європеїзація української правової системи розпочалася після здобуття Україною незалежності в 1991 р. З цього часу пріоритетною метою зовнішньої політики України стала інтеграція в міжнародні політичні та економічні структури і набуття членства в Раді Європи та Європейському Союзі. Як тільки членство в Раді Європи стало реальністю, Україною були зроблені перші кроки з метою забезпечення відповідності національного законодавства визнаним європейським стандартам у сфері економічного розвитку. Бурхливий розвиток фінансового законодавства породжував багато проблем, пов'язаних із удосконаленням нормативно-правових актів та їх систематизацією. Внаслідок цього процесу українське податкове законодавство зазнало суттєвих змін, і в кінцевому результаті був підготовлений та прийнятий новий Податковий кодекс.

Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів. Зокрема, він визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. З 1 січня 2012 р. набрали чинності всі розділи Податкового кодексу України. У результаті його ухвалення було скасовано велику кількість законів, які протягом 20 років незалежності України регулювали оподаткування й у своїй більшості були об'єктом критики. Сьогодні Податковий кодекс України є пріоритетним щодо інших законів у сфері регулювання податків і зборів. Але поряд із зазначеним Кодексом питання обов'язкових платежів, зокрема зборів, що мають характер фіскальних, нині регулюється широким колом законодавчих актів.

Одним із аргументів ухвалення Податкового кодексу України стала необхідність забезпечення стабільності податкового законодавства. Але, на жаль, це завдання не було виконано повною мірою. Цей кодифікований законодавчий акт настільки складний, що буквально від дня прийняття до нього вносяться доповнення і виправлення. І до цього часу, на жаль, Податковий кодекс змінюється та доповнюється.

Податковий кодекс України складається з 20 розділів:

Розділ I. Загальні положення.

Розділ II. Адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів). До розділу входять такі глави: загальні положення; податкова звітність; податкові консультації; визначення суми податкових та/або грошових зо-

бов'язань платника податків, порядок їх сплати та оскарження рішень контролюючих органів; податковий контроль; облік платників податків; інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної податкової служби; перевірки; погашення податкового боргу платників податків; застосування міжнародних договорів та погашення податкового боргу за запитами компетентних органів іноземних держав; відповідальність; пеня.

Розділ III. Податок на прибуток підприємств.

Розділ IV. Податок на доходи фізичних осіб.

Розділ V. Податок на додану вартість.

Розділ VI. Акцизний податок.

Розділ VII. Збір за першу реєстрацію транспортного засобу.

Розділ VIII. Екологічний податок.

Розділ IX. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

Розділ X. Рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні.

Розділ XI. Плата за користування надрами.

Розділ XII. Місцеві податки і збори.

Розділ XIII. Плата за землю.

Розділ XIV. Спеціальні податкові режими.

До розділу входять такі глави: спрощена система оподаткування, обліку та звітності; фіксований сільськогосподарський податок; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну і теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Розділ XV. Збір за користування радіочастотним ресурсом України.

Розділ XVI. Збір за спеціальне використання води.

Розділ XVII. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів.

Розділ XVIII. Особливості оподаткування платників податків в умовах дії угоди про розподіл продукції.

Розділ XVIII-1. Посадові особи органів державної податкової служби та їх правовий і соціальний захист.

Розділ XVIII-2. Податкова міліція.

Розділ XIX. Прикінцеві положення.

Розділ XX. Перехідні положення [8].

Як вже зазначалося, багато разів після затвердження до Податкового кодексу вносилися зміни і уточнення. В 2013 р. податкове законодавство також вдосконалюється. З 1 січня 2013 р. набрали чинності понад 50 норм Податкового кодексу, більшість яких – щодо очікуваного зниження податкового навантаження. Отже, на 1 січня 2013 р. зміни Кодексу стосувалися таких питань:

1) податок на прибуток підприємств, зокрема:

– з 01.01.2013 відбулося зниження загальної ставки податку на прибу-

ток підприємств – в 2013 р. вона становить 19% (п. 10 підрозділу 4 розділу XX Податкового кодексу);

– в 2013 р. з'явився авансовий порядок сплати податку на прибуток підприємств;

– введено новий порядок подання податкової звітності;

– введено нові пільги в оподаткуванні прибутку підприємств, що є суб'єктами індустрії програмної продукції та суб'єктами господарювання, які реалізують проекти в пріоритетних галузях економіки;

2) податок на додану вартість, зокрема:

– встановлено пільги щодо оподаткування ПДВ суб'єктів індустрії програмної продукції;

– встановлено пільги щодо оподаткування інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки;

– встановлено пільги щодо ПДВ при реалізації проектів (програм) за рахунок міжнародної технічної допомоги;

– з 01.01.2013 припинила діяти норма п. 2 підрозділу 2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу, згідно з якою звільнялися від оподаткування ПДВ операції з постачання, у тому числі операції із ввезення на митну територію України спеціалізованих транспортних засобів, таких, наприклад, як автомобілі швидкої медичної допомоги. Отже, з початку 2013 р. зазначені операції оподатковуються ПДВ на загальних підставах;

3) податок на доходи фізичних осіб: у 2013 р. відбулося чимало змін щодо оподаткування певних видів доходів фізичних осіб, таких як:

– оподаткування доходів при відчуженні транспортних засобів;

– оподаткування доходів, отриманих за зданий брукс;

– оподаткування доходів, отриманих від продажу власної сільгосппродукції;

4) арбітражні керуючі – як самозайняті особи;

5) податок на нерухоме майно;

6) звітування страховиками за підсумками 2012 р. за новою формою Податкової декларації;

7) інновації в застосуванні реєстраторів розрахункових операцій (створення контрольної стрічки в електронній формі);

8) плата за користування надрами для видобування корисних копалин;

9) перспективи для платників єдиного податку (спрощена система оподаткування, обліку та звітності);

10) екологічний податок;

11) уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та майно;

12) фінансова звітність за міжнародними стандартами;

13) зберігання бухгалтерських документів [8-14].

Отже, за результатами дослідження можна дійти таких **висновків**. Незважаючи на загалом прогресивну роль Податкового кодексу України, його об'єктивний аналіз дозволяє говорити про як позитивні, так і негативні аспекти цього документа. Серед позитивних доцільно відзначити такі:

– неможливість притягнення до відповідальності платників податків,

які діяли відповідно до податкової консультації;

– за спрощеною системою оподаткування суб'єктів малого підприємництва не проводиться фактична перевірка фізичної особи-підприємця, яка не зареєстрована платником ПДВ, і юридичної особи, яка застосовує спрощену систему оподаткування з включенням ПДВ в єдиний податок;

– посадові особи податкової служби мають право приступити до фактичної перевірки за наявності підстав, встановлених ПКУ і пред'явленні документів, перелік і вимоги до яких чітко визначені кодексом;

– коли норми податкових нормативно-правових актів суперечать одна одній та припускають неоднозначне і суперечне трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення як на користь платника податків, так і контролюючого органу, рішення ухвалюється на користь платника податків;

– можливість припинення податкової перевірки для проведення експертизи як за ініціативою суб'єкта господарювання, так і за ініціативою податкової служби [4, с. 267-268] тощо.

Як на негативні аспекти слід вказати на:

– відсутність забезпечення стабільності податкового законодавства;

– проблеми у реєстрації на законних підставах платником ПДВ новоствореного підприємства;

– відсутність чіткого механізму відповідальності посадових осіб податкових служб за необґрунтовану відмову приймати податкову звітність [4, с. 268-271];

– невизначеність правової природи не включених ПКУ до числа податкових ряду обов'язкових платежів, існування численних правових колізій щодо застосування терміна «обов'язковий платіж», необхідність визначення критеріїв розмежування між податковими та неподатковими фіскальними платежами [6, с. 125] та ін.

Незважаючи на недоліки, які на даний час існують в ПКУ, можна з впевненістю стверджувати, що цей кодифікований акт займає провідне місце не тільки в податковому законодавстві, але також є важливим в системі фінансового законодавства України загалом, і прагнення до його стабільності є запорукою успішного розвитку економіки нашої країни.

Важливо зазначити, що фінансове законодавство, і податкове зокрема, не зможе сприяти інтенсивному розвитку економіки, якщо не буде зважати на відповідні наукові засади. Але ці засади повинні спиратися на обґрунтовані й прогнозовані шляхи правового будівництва в країні.

У процесі розвитку Українського суспільства спостерігається зростання і значення ринкових факторів, але слід вказати на наявність конфлікту між ринковими і управлінськими відносинами. Існує певний негативний відтінок співвідношення таких відносин. Управлінські відносини мають «обслуговувати» ринкові, а не навпаки, і в цьому їх зміст. Отже, питання пріоритету ринкових відносин є беззаперечним.

Відомо, що соціальна політика залежить від стану економіки. Якщо підприємці, які, власне, рухають економіку, не матимуть належних прибутків, якщо буде «зрівнялівка», економіка країни опиниться у край важкому стані.

Ринкова економіка передбачає активний обмін матеріальних благ та їхнє присвоєння. Ті суспільства, в яких існує децентралізована власність і де гроші на ринку обмінюються на товар, не можуть бути організовані повною мірою відповідно до принципів і раціональності ринкових відносин без врахування ролі держави в управлінні економікою. Одним із провідних засобів впливу держави на розвиток ринкової економіки в Україні є податкова політика. Тому, незважаючи на існуючі недоліки, наразі важко переоцінити значення Податкового кодексу України в правовому забезпеченні ринкової економіки в нашій державі.

Бібліографічні посилання

1. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10 листопада 1994 р. № 237/94.
2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 15 квітня 2004 р. № 1629-IV.
3. *Воронова Л. К.* Конституція України і фінансове законодавство / Л. К. Воронова // *Право України.* – 2012. – № 1-2. – С. 111-124.
4. *Зельдіна О. Р.* Податковий кодекс України як етап кодифікації господарського законодавства / О. Р. Зельдіна // *Право України.* – 2012. – № 7. – С. 266-273.
5. *Майстренко О. В.* Податковий кодекс України: прогнози та реальність / О. В. Майстренко // *Бюлетень Міністерства юстиції України.* – 2011. – № 5. – С. 46-51.
6. *Якимчук Н. Я.* Правовий режим обов'язкових платежів в Україні: конституційно-правові засади та проблеми реформування / Н. Я. Якимчук // *Право України.* – 2013. – № 1-2. – С. 122-132.
7. *Ярошенко Ф. О.* Реформування податкової системи України в контексті прийняття Податкового кодексу (коментарі та пропозиції Міністерства фінансів України) / Ф. О. Ярошенко // *Фінанси України.* – 2010. – № 7. – С. 3-21.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // *Вісник податкової служби України.* – 2013. – № 2-3.
9. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів індустрії програмної продукції : Закон України від 05.07.2012 № 5091-VI.
10. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць : Закон України від 06.09.2012 № 5205-VI.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо врегулювання окремих питань оподаткування : Закон України від 02.10.2012 № 5412-VI.
12. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки : Закон України від 06.09.2012 № 5211-VI.
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення оподаткування при відчуженні транспортних засобів : Закон України від 02.10.2012 № 5413-VI.
14. *Вісник податкової служби України.* – 2012. – № 48. – С. 14-49.

Гречишникова В.В. Роль Налогового кодекса Украины в правовом обеспечении рыночной экономики. Определены основы и значение положительных и негативных изменений Налогового кодекса в правовом обеспечении рыночной экономики в Украине. Очерчена роль налогового законодательства в системе правового обеспечения экономики.

Ключевые слова: рыночная экономика, налоговое законодательство, правовое обеспечение.

Grechishnikova V.V. The role of the Tax Code of Ukraine in legal support of market economy in Ukraine. Democratic changes that take place in our country, the integration into the European Economic Area, as well as the negative economic aftereffects of the financial crisis lead to a series of reforms in the economic, political and legal spheres.

EU membership intentions of Ukraine have a significant impact on the reform of the Ukrainian legal system. According to the Partnership and Cooperation Agreement between the EU and Ukraine and the Law of Ukraine "On the State Program for Adaptation of Ukrainian Law to European Union law" Ukraine has gradually approximate national legislation to EU law for further political, legal and economic integration the EU.

One of the components of this process is the effective functioning of the Ukrainian tax system in accordance with recognized European standards.

In author's opinion, the analysis of the Tax Code of Ukraine will be an important step in defining the role of the tax laws in legal ensuring of economic reforms in Ukraine.

The purpose of this article is to define the foundations of the Tax Code of Ukraine and to determine the effect of its positive and negative changes in legal guaranteeing of economic development of Ukraine.

One of the arguments adoption of the Tax Code of Ukraine is the necessity to ensure the stability of the tax law. But, unfortunately, this task has not been completed in full. This codified legislation so complex that literally since the day of its adoption constant amendments are made to it. And till now, unfortunately, the Tax Code of Ukraine is keep changing and updating.

But despite the defects that currently exist in the TCU, we can say with confidence that this codified act occupies a leading position not only in the tax laws, and is important in the financial legislation of Ukraine in general, and commitment to its stability is the key to successful development of the economy of our country.

The market economy involves the active exchange of material goods and their assignment. Those societies in which there is a decentralized ownership and where money is exchanged on the market for the goods, cannot be organized in full accordance with the principles and market economy rationality without taking in account the state's role in managing the economy. One of the main means of state influence on the development of market economy in Ukraine is tax policy. Therefore, despite the existing defects, at present it is difficult to overestimate the importance of the Tax Code of Ukraine in legal guaranteeing of a market economy in our country.

Keywords: *market economy, tax legislation, legal support.*

Надійшла до редакції 19.12.2013

Копєлєв І. Ю.

кандидат економічних наук, доцент
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 334.7

ПОНЯТТЯ ТА РОЛЬ КЛАСТЕРІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Досліджено сутність та роль кластерів у соціально-економічному розвитку України. Проведено аналіз основних засад та джерел формування кластерів та їх впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: *кластер, промислова група, регіональна політика держави, національні пріоритети, регіональні детермінанти, територіально-виробничий комплекс, промисловий вузол, енерговиробничий цикл, оптимальна пропорціональність.*

Постановка проблеми. Радикальна трансформація економіки України на шляху комплексного розвитку її продуктивних сил, гармонізації міжрегіональних відносин, оптимізації галузевої та територіальної структури, раці-

онального використання наявних ресурсів актуалізує впровадження новітніх технологій управління соціально-економічним розвитком країни на основі створення та розповсюдження локальних територіальних об'єднань взаємопов'язаних суб'єктів господарювання, відомих як кластери.

Ідея кластеризації економіки пройшла апробацію через створення комбінатів, промислових вузлів, фінансово-промислових груп, концернів, територіально-промислових комплексів, фільєрів, кластерів.

Процес глобалізації економіки з його постулатами нівелювання регіонального розвитку й перетворення різних територій на рівноцінні і однаково насправді спонукає до ендogenous розвитку. Внутрішні причини, географічна наближеність, сусідство підприємств, організацій і установ, постачальників послуг залишається визначальним фактором економічної динаміки, створення кластерних моделей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науковій літературі проблемі оптимізації територіальної організації виробництва, новітнім формам комплексного розвитку продуктивних сил регіонів надається значна увага.

В Україні опубліковано значну кількість наукових праць з проблем кластеризації економіки. Так, Ю. Бажал, М. Войнаренко, М. Долішній, І. Смаль, С. Соколенко, С. Романюк та інші вчені і практики сходяться на думці, що кластери – це дійсно перспективна форма територіальної організації виробництва, проте велика кількість питань щодо кластеризації економіки країни залишається невирішеними, деякі з них потребують уточнення та більш докладного розгляду. Наприклад, недостатньо висвітлено генезу кластерів, потребує подальшого аналізу вплив зовнішніх, особливо політичних, факторів на кластеризацію економіки, чекають свого дослідження проблеми забезпечення безпеки кластерів тощо.

Метою дослідження є проведення аналізу основних засад та джерел формування кластерів та їх впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Виклад основного матеріалу. Слово «кластер» (англ. – походження) має дуже розгалужений зміст. Як абстракція – це об'єднання декількох однорідних елементів, яке може розглядатися як самостійна одиниця, що характеризується певними властивостями.

В інформаційних технологіях цей термін розуміють як:

- підмножину результатів пошуку, пов'язаних однією темою;
- одиницю збереження даних на гнучких та жорстких дисках комп'ютерів;
- сегмент дискового простору;
- групу комп'ютерів, об'єднаних високошвидкісними каналами зв'язку, що з точки зору користувачів являє собою єдиний апаратний ресурс;
- групу логічно об'єднаних серверів, здатних обробляти ідентичні запити, що використовуються як єдиний ресурс;
- об'єкт, що забезпечує фізично об'єднане збереження даних з різноманітних таблиць з метою прискорення виконання складних запитів і використовується в Oracle Database.

У математиці «кластер» – це клас родинних елементів статистичної

сукупності; у хімії – складне об'єднання декількох атомів або молекул; у ядерній фізиці – група елементарних часток, що корелюються. В астрономії використовуються поняття «зірковий» та «галактичний» кластер. Зірковий кластер (сукупність зірок) – група зірок, пов'язаних одна з одною гравітацією. Галактичний кластер – суперструктура, що містить декілька галактик. У лінгвістиці «кластер» – група близьких мов чи діалектів; у музиці – співзвуччя, що використовується для імітації звуку або шуму, який заповнює весь акустичний простір. На фортепіано кластери створюються натисканням на клавіатуру кулаком, долонею чи ліктем.

Термін «кластер» почав активно використовуватися в економічній думці у 1990-ті рр. у зв'язку з перекладом на російську мову наукових праць відомого представника Гарвардської школи бізнесу, спеціаліста у сфері економічної конкуренції Майкла Юджена Портера, який вважається засновником і популяризатором теорії кластерів та кластеризації.

За визначенням М. Портера, кластери – це «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних, туристичних, будівельних об'єднань) у певних конкуруючих областях» [1, с. 207].

Найпростіше економічне визначення кластера – це промислова група; розгорнуте визначення – група компаній, що об'єднані територіальним сусідством і спільною діяльністю. Наприклад, вугільний кластер – група підприємств, які представлені шахтами, розрізами, підприємствами з переробки й збагачення, постачальниками обладнання й послуг, маркетинговими й транспортними компаніями, науковими підрозділами, навчальними закладами.

Генезу поняття кластера можна розкрити зверненням до етимології слова. Англійське слово «cluster» – китиця, пучок, жмутик, гроно, куш. Значення дієслівної форми слова – рости китицями або пучками, від «clot» – створювати грудки, згустки.

Таке розуміння кластера означає, що у нього *не зовнішня*, екзогенна, а *внутрішня*, тобто ендогенна генеза. Кластер, як особлива локальна конфігурація діяльності різноманітних економічних суб'єктів, створюється об'єктивно відповідно до системи закономірностей розміщення продуктивних сил, основними із яких є закономірність:

- територіального розподілу праці;
- регіональної інтеграції господарства;
- територіальної комплексності продуктивних сил;
- територіальної концентрації;
- територіальної диференціації;
- зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів.

На ґрунті пізнання цих закономірностей розробляються принципи розміщення продуктивних сил, тобто правила діяльності й управління економікою, виробляється економічна політика реалізації законів розміщення продуктивних сил країни.

Отже, кластери мають природну генезу, відтак не можуть бути органі-

зованими за командою зверху. Суб'єктивна діяльність людей у руслі економічного закону раціонального розміщення продуктивних сил стає каталізатором кластеризації економіки. Йдеться про науково обґрунтовану регіональну політику держави.

Регіональну політику держави, під якою розуміється система цілей і завдань органів державної влади з управління політичним, економічним і соціальним розвитком регіонів країни, а також дії держави, спрямовані на вирівнювання умов діяльності регіонів та їхніх результатів, підвищення ефективності використання регіональних ресурсів і можливостей, створення умов для такого підвищення, слід відрізнити від внутрішньої політики, що здійснюється органами управління регіону самостійно з урахуванням загальнодержавних інтересів.

Внутрішня політика регіонів спрямована на ефективне використання всіх ресурсів конкретного регіону для підвищення добробуту населення, удосконалення структури матеріального виробництва, поліпшення стану навколишнього середовища, розвиток соціальної інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва, економічному й соціальному росту регіону [2, с. 251].

Державна регіональна політика й політика регіонів – це дві частини цілого, які взаємодоповнюють і збагачують одна одну. Практика показує, що інтереси окремих територій далеко не завжди збігаються з інтересами держави в цілому й нерідко суперечать інтересам сусідніх територій. У цьому випадку регіональна політика являє собою своєрідний компроміс між регіональними інтересами держави й місцевими інтересами самих регіонів, а її гармонія полягає саме в компромісі загальноукраїнських і регіональних інтересів, економічній ефективності й соціальній справедливості. Цей компроміс поєднує національні пріоритети та регіональні детермінанти.

Національні пріоритети – це національні ідеї, національні постулати чи частини регіональних потенціалів, реалізація або використання яких є більш важливими для національної системи з огляду на пріоритети та інтереси її розвитку, ніж для регіональної системи за умови недопущення збитків у процесі самовідтворення регіональної суспільної системи. *Регіональні детермінанти* – це визначальні для відтворення регіональної суспільної системи ресурси, інформація, ідеї чи постулати і навіть напрями розвитку регіональних господарських комплексів. Безумовно, національні пріоритети і регіональні детермінанти мають бути враховані як у державній регіональній політиці, так й політиці регіонів [3, с. 8-9].

До цілей регіональної політики держави належать:

- створення єдиного економічного простору;
- забезпечення єдиних мінімальних соціальних стандартів і рівного соціального захисту, гарантування соціальних прав громадян, установлених Конституцією України, незалежно від економічних можливостей регіонів;
- вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів;
- запобігання забрудненню навколишнього середовища, а також ліквідація наслідків його забруднення, комплексний екологічний захист регіонів;

- пріоритетний розвиток регіонів, що мають особливо важливе стратегічне значення;
- максимальне використання природно-кліматичних особливостей регіонів;
- становлення й забезпечення гарантій місцевого самоврядування;
- гармонізація міжрегіональних взаємовідносин.

Формування кластерів (локальних утворень) дозволяє національній економіці, її галузям підтримувати й розвивати власні конкурентні переваги, оперативно впроваджувати у виробництво досягнення науково-технічного прогресу, різноманітні інновації. Підприємства кластера в процесі взаємного пристосування одне до одного стають носіями загальноприйнятої "комерційної ідеології" і відіграють не тільки роль точок росту внутрішнього ринку, але й бази виходу на ринки інших країн.

Головною ознакою й підставою створення кластерів є підвищення продуктивності використовуваних ресурсів, а головною рисою є те, що вони охоплюють певну територію, тобто є локальним формуванням.

Кластерна ідея спирається не тільки на розробки останніх десятиліть, але й на фундаментальні праці більш раннього часу, а саме на теорію індустріальних округів А. Маршала (1920), теорію промислової дислокації М. Вебера (1929), вчення енерговиробничих циклів Н.Н. Колосовського (1941) та інші.

Вчення радянського вченого Н. Колосовського про енерговиробничі цикли (ЕВЦ) має велике методологічне значення та допомагає визначати перспективи кластеризації економіки країни.

За Н.Н. Колосовським, під енерговиробничим циклом розуміється «вся сукупність виробничих процесів, що послідовно розгортаються в економічному районі на основі сполучення даного виду енергії та сировини, від первинних форм – видобування та збагачення сировини – до отримання усіх видів готової продукції, які можна виробляти на місці, виходячи з наближення виробництва до джерел сировини і енергії й раціонального використання усіх компонентів сировинних й енергетичних ресурсів» [4, с. 144].

Ця типова, стала сукупність виробничих процесів, що взаємообумовлено виникає поряд з основним виробництвом, й лежить в основі формування такої кластерної форми, як територіально-виробничі комплекси.

Територіально-виробничі комплекси (ТВК) – економічно й соціально доцільні поєднання виробничих підприємств та їхніх систем на певній території [5, с. 1443]. Н.Н. Колосовський виокремлює вісім генералізованих ЕВЦ та додає ще дев'ятий – атомної енергії, як перспективний.

Метод ЕВЦ дозволяє визначити ступінь завершеності формування того чи іншого ТВК, виокремити наразі відсутні виробництва, що властиві тому чи іншому ЕВЦ і які в майбутньому мають бути створені.

Разом із тим, на думку автора, енерговиробничі цикли не охоплюють усіх факторів, що формують кластер. Існують соціальні, політичні, воєнні та інші кластерні фактори. Кластер – це відкрита система суспільного виробництва компактною територією, що формується на ґрунті оптимальної пропорційності розвитку продуктивних сил в інтересах задоволення суспі-

льних потреб.

Під оптимальною пропорційністю автор розуміє таке співвідношення та сполучення елементів продуктивних сил (засобів виробництва, робочої сили, підприємств, організацій, установ, різноманітних виробництв тощо), за якого досягається максимум або мінімум основного критерію з урахуванням усіх обмежень, що накладаються умовами, за якими розв'язуються головні суспільні проблеми, тобто задовольняються суспільні потреби та інтереси.

Основний критерій – це показник, що визначає ефективність розв'язання проблеми (завдання), тобто міру відповідності результатів розв'язання проблеми висунутій меті. Якщо йдеться про економічний аспект кластеризації, то як основний критерій може братися економічна ефективність: максимум прибутку або мінімум спільних затрат системи. Якщо мати на увазі оборонний аспект, то потрібними є воєнно-економічні критерії ефективності.

Обмеженнями при формуванні кластера у першу чергу виступають природні умови та ресурси, економічні та воєнно-політичні фактори.

Раціональне, комплексне використання природних ресурсів дозволяє виникнути поряд з основним виробництвом – виробництвом, що має спеціалізацію республіканського чи регіонального значення, – сукупності супутніх виробництв та місцевої промисловості, а підбір та об'єднання підприємств на ґрунті схожості технологічних процесів, кооперування й комбінування призводить до нового, більш високого рівня економічної ефективності. Сполучення основного виробництва, супутніх виробництв, виробничої та соціальної інфраструктури на компактній території призводить до формування найбільш розповсюдженої форми кластерів – промислових вузлів.

Спираючись на виробничу і територіальну ознаки як головні, промислові вузли групують у різні типи й виділяють підтипи: вузли з переважним розвитком галузей добувної промисловості (вугільна, нафтова, газова, металургійна, гірничо-хімічна, будівельних матеріалів); вузли з переважним розвитком галузей обробної промисловості (металообробка, машинобудування, хімічна, нафтохімічна, лісообробка, легка, харчова); вузли з одночасним розвитком галузей добувної й обробної промисловості (вугільно-енергетична, будівельних матеріалів, лісна, деревообробна й лісохімічна, легка й харчова). Промислові вузли з часом об'єднуються в територіально-виробничі комплекси. Що стосується локальних міжгалузевих комплексів, то вони функціонують у межах внутрішньообласних адміністративних районів, економічних вузлів та центрів. На локальній території чітко проявляється взаємодія економічних, демографічних, соціальних структурних елементів. Це є особливо характерним для процесу формування економічних вузлів, де створюється моноцентричний ареал, зв'язаний з ядром. Ядро вузла – це організаційно-господарський центр, що обумовлює його існування й розвиток як цілісної стійкої системи.

Дослідження організації комплексів та в цілому кластеризації економіки країни надає можливість встановити ступінь освоєння її території, відповідність існуючої спеціалізації наявним природним ресурсам, накреслити необхідні зміни у майбутньому й у кінцевому результаті передбачити

розробку територіальної моделі народногосподарського комплексу.

З технологічної точки зору кластери сприяють темпам запровадження інновацій, визначають їх напрямок і тим самим створюють фундамент для майбутнього економічного зростання. Об'єднання в кластер як чітка система розповсюдження знань і технологій дає змогу впроваджувати швидкі зміни, оновлювати техніку та технологію. У кластері, коли витрати розподіляються між його учасниками, нижча ціна наукового експерименту, чіткіше бачення та ясніше розуміння ринку, кращі умови доступу до інформації та можливості її аналізу.

Позитивним ефектом розвитку кластерів як форми розвитку інноваційної моделі економіки є: 1) поліпшення зв'язків між державними і громадськими організаціями; 2) створення нового бізнесу у вільних сегментах ринку; 3) підвищення впливовості некомерційних організацій у процесі регіонального розвитку; 4) налагодження міцних зв'язків між виробничою сферою та сферою освіти і науки, що дозволяє скоротити цикл створення та освоєння нових виробів. Важливою формою співробітництва стає зростаюча пряма фінансова підтримка університетів з боку промислових фірм.

Об'єднання в кластери дає можливість залучати фінансові ресурси в нові виробництва через об'єднання спільних можливостей підприємств того чи іншого кластера, залучення інвестицій через спільну участь в інвестиційних програмах, участь у проведенні конкурсних проектів, що фінансуюватимуться як гранти, об'єднання спільних фінансових можливостей підприємств для забезпечення гарантій на отримання кредитних ресурсів. При цьому забезпечується обмін інформацією, а також можливість виходу на зовнішні ринки.

Кластерна організація економіки регіону сприятиме розвитку спеціалізації, збільшенню масштабів і покращенню якості виробництва, зменшенню витрат на виробництво та виробничу й соціальну інфраструктуру, загальному підвищенню економічної ефективності, отриманню синергетичного ефекту.

Важливе значення має також соціальний аспект кластерів. Йдеться про почуття єдності, співпрацю людей, зайнятих у спільній діяльності, подолання ними відчуття взаємної недовіри, зайвої конкуренції, цілком реальну надію на розв'язання соціальних проблем за рахунок спільних зусиль.

Висновок. З викладеного можна дійти такого висновку: кластер є однією з привабливих сучасних форм територіальної організації виробництва та розміщення продуктивних сил України, особливо в умовах становлення ринкових механізмів господарювання, оскільки об'єднує на добровільних і взаємовигідних засадах суб'єктів економічної діяльності, що дозволяє їм успішно конкурувати на ринках різних рівнів. Кластерні технології сприяють налагодженню взаєморозуміння між управлінськими структурами, менеджерами різних суб'єктів господарювання у процесі вирішення соціально-економічних проблем певного регіону.

Бібліографічні посилання

1. *Портер Майкл Э.* Конкуренция : учебн. пособ. / пер. с англ. – М., 2001. – 495 с.
2. *Хмесик М. А.* Розміщення продуктивних сил та регіональна політика : навч. посібн. / Хмесик М. А., Горбач Л. М., Пастушенко П. П. – К. : Кондор, 2005. – 344 с.

3. *Бережна І. В.* Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим) : автореф. на здобуття наукового ступеня докт. екон. наук / І. В. Бережна / Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2005.

4. *Колосовский Н. Н.* Основы экономического районирования / Н. Н. Колосовский. – М., 1958. – 200 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

Копелев И.Е. Понятие и роль кластеров в социально-экономическом развитии Украины. Исследованы сущность и роль кластеров в социально-экономическом развитии Украины. Проведен анализ основных положений и источников формирования кластеров и их влияния на социально-экономическое развитие страны.

Ключевые слова: кластер, промышленная группа, региональная политика государства, национальные приоритеты, региональные детерминанты, территориально-производственный комплекс, промышленный узел, энергопроизводственный цикл, оптимальная пропорциональность.

Kopelyev I.Yu. The concept and role of clusters in the socio-economic development of Ukraine. The author has explored the nature and role of clusters in the socio-economic development of Ukraine. There is the analysis of basic provisions and sources of the clusters and their impact on the socio-economic development of the country.

In author's opinion the simplest definition of economic cluster is industry group; detailed definition – a group of companies that combined spatial proximity and common activities. The cluster is one of the attractive contemporary forms of territorial organization of production and distribution of productive forces in Ukraine, especially in conditions of market management mechanisms, as united on a voluntary and mutually beneficial basis of economic operators, allowing them to successfully compete in the markets of different levels.

Keywords: cluster, industry group, regional policy of the state, national priorities, regional determinants of territorial-production complex, industrial hub, energy production cycle, optimal proportionality.

Надійшла до редакції 04.11.2013

Самсін І. Л.

кандидат юридичних наук
(Верховний Суд України)

УДК 342.95

ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ПОДАТКОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Розглянуто правову природу та механізм відповідальності за порушення податкового законодавства, а також їхній вплив на поведінку платника податків стосовно податкового зобов'язання та розвиток податкових зобов'язальних відносин у цілому.

Ключові слова: податкові правовідносини; платники податків; податкові зобов'язання; зобов'язальні правовідносини; податкова відповідальність.

Постановка проблеми. Інститут відповідальності за порушення податкового законодавства відрізняється від інституту забезпечення виконання податкового зобов'язання як за своєю природою, так і за напрямками впливу на розвиток податкового зобов'язання. Разом з тим, незважаючи на

існування низки відмінностей, інститут відповідальності у податковому праві також впливає на поведінку платника податків у податкових зобов'язальних правовідносинах.

З одного боку, здавалося б, що розвиток податкового зобов'язання передбачає лише два шляхи: один – виконання його в порядку і строки, встановлені законом; другий – невиконання його (або неналежне виконання) та застосування до порушника податкового законодавства того чи іншого виду відповідальності. З іншого боку, виходячи з одного з визначальних принципів юридичної відповідальності за невиконання зобов'язання – неможливості заміни виконання зобов'язання застосуванням заходів відповідальності, можна дійти висновку, що констатацією факту невиконання або неналежного виконання зобов'язання та застосуванням заходів відповідальності зобов'язання не припиняється. Отже, застосування заходів юридичної відповідальності має безпосередній вплив на динаміку зобов'язальних правовідносин.

Коректним цей висновок буде також стосовно податкового зобов'язання. Зобов'язання не тільки не припиняється у випадку його неналежного виконання та застосування штрафу або інших видів відповідальності, а й певним чином змінюється з урахуванням додаткових обов'язків, покладених на платника механізмами юридичної відповідальності.

Водночас зазначений аналіз стосується фактично єдиного заходу юридичної відповідальності платника – штрафу та розглядається в контексті визначення податкового боргу в розумінні Податкового кодексу України як суми узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків у встановлений цим Кодексом строк, а також пені, нарахованої на суму такого грошового зобов'язання [2, ст. 112].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам, пов'язаним із відповідальністю за невиконання податкового зобов'язання, було приділено увагу з боку як теоретиків права, так і фахівців з фінансового права. Наукове підґрунтя аналізу зазначених питань закладено у працях О.Е. Лейста, М.С. Малєїна, Н.Ю. Онищук, Л.С. Явича та ін.

Мета. Детальніше розглянути правову природу та механізм відповідальності за порушення податкового законодавства, а також їхній вплив на поведінку платника податків стосовно податкового зобов'язання та на розвиток податкових зобов'язальних відносин у цілому.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися, що відповідальність за порушення податкового законодавства покликана захищати майнові інтереси держави, а її ефективне застосування сприяє законному поповненню державних грошових фондів через внесення як сум несплачених податків і зборів, так і штрафів як форми відповідальності [8, с. 40]. Виходячи з цього, справедливим можна також вважати висновок, що інститут відповідальності за здійснення податкових правопорушень входить до предмета регулювання фінансового права та відповідає всім ознакам фінансово-правових відносин.

Серед ознак, що вказують на фінансово-правову природу відповідальності за порушення податкового законодавства, в літературі виділяють такі:

- застосування установлених нормативними актами фінансових санк-

цій щодо платників податків та інших суб'єктів (фізичних осіб, організацій), які вчинили податкове правопорушення;

- майновий (грошовий) характер відповідальності та вплив на економічні інтереси порушників податкового законодавства за допомогою методів державного примусу;

- поєднання декількох напрямів мети вжиття заходів фінансово-правової відповідальності: відновлення майнових прав потерпілої особи (держави, територіальної громади), покарання порушника, попередження здійснення порушень у майбутньому та попередження втрат бюджетів або позабюджетних фондів [9, с. 24; 8, с. 40].

Незважаючи на те, що деякі ознаки з наведеного переліку властиві юридичній відповідальності взагалі й не обов'язково вказують на винятковий фінансово-правовий характер відповідальності за порушення податкового законодавства, в цілому слід погодитися з думкою авторів. З огляду на вказане вважаємо за доцільне розглядати питання відповідальності за невиконання податкового зобов'язання та за порушення законодавства про податки і збори в тому числі в контексті відповідальності за порушення фінансового законодавства та юридичної відповідальності взагалі.

Проблеми юридичної відповідальності досить детально розглядалися в теорії права та галузевих юридичних науках, і стосовно її сутності висловлювалися різні думки. Л.С. Явич вважав, що в найпростішому вигляді юридична відповідальність – це застосування відповідної санкції порушеної правової норми [10, с. 136]. На цьому наполягав і М.С. Малейн: «Сутність відповідальності, її невід'ємна ознака полягає у покаранні, карі правопорушника» [6, с. 19]. Водночас О.Е. Лейст виступав проти отождошення застосування санкції з юридичною відповідальністю: «Поширено визначення юридичної відповідальності як реалізації санкції. Однак поняття відповідальності за своїм обсягом є ширшим за поняття застосування санкцій» [5]. При цьому поняття «санкція» вчений визначає як нормативне визначення заходів державного примусу, що застосовуються у випадку правопорушення та містять його підсумкову правову оцінку [4, с. 102-103].

Слід, на нашу думку, погодитися з віднесенням юридичної відповідальності до правовідносин, які складаються між правопорушником і державою в особі компетентних органів. За такого розуміння зміст відповідальності як особливого правовідношення становили б обов'язки, які покладаються на правопорушника (певні негативні для нього наслідки), і обов'язки держави (компетентного органу) з притягнення суб'єкта до юридичної відповідальності [7, с. 28-29].

Дійсно, якщо замислитися, можна дійти висновку, що для уповноваженого суб'єкта у відносинах відповідальності, на відміну від податкових зобов'язальних правовідносин, виникають не тільки права, а й обов'язки – в першу чергу притягнути правопорушника до юридичної відповідальності. Держава в особі компетентного органу вправі діяти тільки у межах цього обов'язку, що виступає для такого органу як імператив. Це прямо випливає з положень ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи

зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1, ст. 141]. Таким чином, компетентний орган не має права обирати, притягати чи ні порушника до юридичної відповідальності; за наявності підстав, визначених законом, він зобов'язаний це зробити [5; 7, с. 28-29].

Розробленість методологічних проблем відповідальності у фінансово-правовому регулюванні навряд чи можна вважати достатньою. Це тягне за собою низку інших проблем, зокрема термінологічних. Н.Ю. Онищук зазначає, наприклад, що недостатність досліджень у цій сфері призводить до того, що нерідко робляться поверхові висновки про існування самостійної фінансово-правової відповідальності або про її відсутність без перевірки дійсної сфери їх застосування. Також авторка підкреслює існування розбіжностей у вживаній термінології та відсутність єдиного підходу до застосування термінів «податкова відповідальність», «відповідальність за порушення податкового законодавства» тощо [7, с. 27].

Очевидно, що така ситуація зумовлена динамічним розвитком податкового законодавства, яке постійно змінюється та оновлюється, особливо останнім часом через прийняття Податкового кодексу України. До набрання чинності Податковим кодексом відносини з приводу реалізації відповідальності за порушення податкового законодавства були врегульовані низкою нормативних актів, зокрема Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами» [3, ст. 44]. Враховуючи, що як термінологія, котру вживав зазначений закон щодо відповідальності за порушення податкового законодавства, так і механізми регулювання цих відносин відрізнялися від тих, які існують зараз, відсутність остаточної термінологічної визначеності з указаних питань нескладно пояснити.

Вихідні засади відповідальності в податковій сфері закладені ст. 4 Податкового кодексу України «Основні засади податкового законодавства України», п. 4.1 якої встановлює: «Податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

4.1.1. загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені цим Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями цього Кодексу;

...

4.1.3. невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства» [2, ст. 112].

Аналізуючи положення цієї статті, можна дійти висновку, що принцип, закріплений пп. 4.1.1 п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України, прямо впливає з норми ст. 67 Конституції України, яка встановлює, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [1, ст. 141]. Варто зазначити дуже важливу конкретизацію, яку здійснив законодавець у цьому положенні, звуживши коло осіб, що зобов'язані сплачувати податки і збори, з «кожного» до тих осіб, які є платниками податків і зборів згідно з положеннями цього Кодексу.

Водночас у межах цього дослідження значно більший інтерес викликає

принцип, визначений у пп. 4.1.3. п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України, а саме – невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства. Можна вважати, що принципи пп. 4.1.1 та пп. 4.1.3 п. 4.1 вказаної статті складають у цілому «загальну» податково-правову норму у її класичній структурі «гіпотеза – диспозиція – санкція». Дійсно, якщо проаналізувати зазначені принципи в поєднанні, можна читати їх так: «якщо певна особа визначається як платник певних податків і зборів відповідно до положень цього кодексу та законів з питань митної справи, то вона зобов'язана сплачувати ці податки і збори, інакше вона невідворотно буде нести юридичну відповідальність, визначену законом».

Указані засади відповідальності за порушення податкового законодавства деталізуються у главі 11 «Відповідальність» розділу II Податкового кодексу України. Слід зауважити, що, за винятком деяких особливостей, зазначену главу досить логічно побудовано, а норми, що містяться в статтях, які входять до неї, сформульовані достатньо чітко та здебільшого повно регулюють означені питання та не припускають двозначності тлумачення. Центральною в главі 11 Кодексу є ст. 109 «Загальні положення», яка встановлює:

«109.1. Податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи;

109.2. Вчинення платниками податків, їх посадовими особами та посадовими особами контролюючих органів порушень законів з питань оподаткування та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, тягне за собою відповідальність, передбачену цим Кодексом та іншими законами України» [2, ст. 112].

Ця стаття встановлює поняття податкового правопорушення, вчинення якого є єдиною підставою застосування відповідальності до його суб'єктів. Воно, відповідно до п. 109.1 цієї статті, полягає у вчиненні протиправного діяння (дії чи бездіяльності), що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом. Аналізуючи вказане положення, слід пам'ятати про наявність певних ознак правопорушення, розроблених юридичною наукою, які рівною мірою стосуються всіх правопорушень, у тому числі й податкових.

Висновок. По-перше, класичними ознаками всіх видів правопорушень, у тому числі й податкових, щодо яких у сучасній юридичній науці практично немає жодних дискусій, є такі: 1) суспільна небезпека діяння; 2) його протиправність; 3) винна поведінка (пасивна або активна) як результат вільного волевиявлення правопорушника; 4) караність. Не зупиняючись детально на аналізі кожної з цих ознак, хотілося б звернути увагу на акцентуванні як у теоретичній моделі, так і в законодавчій нормі на можливості існування правопорушення у пасивній та активній формі, тобто у вигляді дії або бездіяльності. Цей акцент є особливо важливим у регулюванні відповідальності за

невиконання податкового зобов'язання, оскільки невиконання вказує перш за все на відсутність дій. Крім цього, зміст податкового зобов'язання складається переважно з обов'язків платників податків, які передбачають вчинення активних юридично значущих дій (ведення обліку об'єкта оподаткування, надсилання податкової декларації, внесення сум податку до банківської установи для перерахування тощо). З огляду на це можна зробити висновок, що відповідальність у податковому зобов'язальному праві настає переважно за правопорушення, що полягають у протиправній бездіяльності платника.

По-друге, правопорушення завжди передбачає наявність певного складу. Під складом правопорушення розуміють встановлену правом сукупність ознак, за наявності яких те чи інше діяння особи визнається правопорушенням. До цих ознак належать об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона та суб'єкт правопорушення. Питання складу податкового правопорушення з огляду на їх складність і багатогранність можуть бути об'єктом окремого змістовного дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Податковий кодекс України // ВВР. – 2011. – №№ 13, 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.
3. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами : Закон України // ВВР. – 2001. – № 10. – Ст. 44.
4. *Лейст О.Э.* Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О.Э. Лейст. – М., 1981.
5. *Липинский Д.А.* Проблемы юридической ответственности / Д.А. Липинский; под ред. Р.Л. Хачатурова. – СПб., 2003
6. *Малеин Н.С.* Юридическая ответственность и справедливость / Н.С. Малеин. – М., 1992.
7. *Онищук Н.Ю.* Відповідальність за порушення податкового законодавства / Н.Ю. Онищук // Фінансове право. – 2012. – № 2. – С. 27.
8. *Рукавишникова И.В.* Метод финансового права : монография / И.В. Рукавишникова; отв. ред. Н.И. Химичева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2006.
9. *Юстус О.И.* Финансово-правовая ответственность налогоплательщиков-организаций : дис. ... канд. юрид. наук / О.И. Юстус. – Саратов, 1997.
10. *Явич Л.С.* Право и социализм / Л.С. Явич. – М., 1982.

Самсин И.Л. Об ответственности за невыполнение налогового обязательства.

Рассмотрены правовая природа и механизм ответственности за нарушение налогового законодательства, а также их влияние на поведение налогоплательщика относительно налогового обязательства и развитие налоговых обязательственных отношений в целом.

Ключевые слова: *налоговые правоотношения; налогоплательщики; налоговые обязательства; обязательственные правоотношения; налоговая ответственность .*

Samsin I. L. About responsibility for non-fulfillment of tax obligation. This article examines the legal nature and mechanisms of accountability for violations of tax laws and their impact on the behavior of the taxpayer in respect of the tax liability and the tax obligation for the development of relations in general.

The author emphasizes that the statement of fact of failure or improper performance of the obligations and liabilities using measures of responsibility does not stop. Application of legal liability has a direct impact on the dynamics of legal obligation.

Is observed that the responsibility for violation of tax legislation to protect the property interests of the state and its effective enforcement helps to replenish the legitimate government of funds as the inclusion of the amounts of unpaid taxes and fees and fines as a form of justice. Accordingly, the fair can also be considered conclusion that the institution responsible for the implementation of tax offenses included in the subject of regulation of

financial law and complies with all the features of relations.

Focuses on theoretical models and legal norms about the possibility of wrongdoing in the passive and the active form in the form of action or inaction. This emphasis is particularly important in the regulation of liability for failure to tax liability because the failure indicates above all the lack of action. In addition, the contents of the tax liability consists primarily of obligations of taxpayers who provide active commitment of legally significant actions (accounting tax object, sending tax returns, making tax amounts to a banking establishment to transfer, etc.). In view of this, we can conclude that the tax liability in the law of obligations occurs mainly for offenses that are in unlawful inaction payer.

The offense always requires a certain composition. When the offense realize installed right set of features under which a particular person is an act offense. These attributes include the object, the objective side, the subjective side and an offense. Question of the tax delinquency because of their complexity and diversity may be the subject of a separate substantive research.

Keywords: *tax legal relations, taxpayers; tax liabilities, legal obligation, tax liability.*

Надійшла до редакції 24.12.2013

Джарти В.В.

аспірант

*(Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка)*

УДК 342.95 : 351.711 (477)

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ: НОТАТКИ ДО НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ

Зроблено спробу з'ясування юридичної природи управління об'єктами державної власності. Визначено сутність категорій «державна власність», «власність Українського народу», «комунальна власність», а також встановлено зміст категорій «управління» та «управління власністю». На підставі проведеного дослідження сформульовано авторське визначення поняття «управління об'єктами державної власності», а також доведено публічну (адміністративно-правову) природу управління об'єктами державної власності.

Ключові слова: *власність, державна власність, власність Українського народу, комунальна власність, управління, адміністративне право.*

Постановка проблеми. Аналіз чинного законодавства показує, що в Україні протягом останніх років було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на регулювання управління об'єктами державної власності. Так, наприклад, у п. 5 ч. 1 ст. 116 Конституції [1] зазначено, що Кабінет Міністрів України здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону. Не можна не назвати також і закони «Про управління об'єктами державної власності» [2], «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [3] тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поява названих нормативних актів, як наслідок, активізувала наукове дослідження даної проблематики. Вітчизняні автори (О. Безщасна, В. Костицький, О. Кравчук, О. Іващенко, Д. Притика, В. Пількевич та ін.) доволі активно на сторінках наукової літератури почали обговорювати питання про сутність та зміст державного управління об'єктами державної власності,

особливості правового регулювання даної діяльності тощо. Подібна увага науковців до питання правового регулювання управління об'єктами державної власності пояснюється багатьма причинами, зокрема значимістю державного сектора (державної власності) для економічного зростання країни. Збереження у державній власності об'єктів матеріального світу пов'язане також і з тим, що, з одного боку, кожна держава у нинішні часи має думати про свою безпеку, причому не лише військову, але також і екологічну, санітарно-епідеміологічну, продовольчу тощо. З іншого боку, держава виконує велику кількість соціалізаторських функцій, покликаних забезпечити достатній життєвий мінімум населення. А для усього цього необхідною є наявність відповідної матеріально-технічної та фінансової бази [4, с. 393].

З огляду на це кожна сучасна держава має турбуватися не лише про збереження та подекуди примноження об'єктів державної власності, але й ефективно управління ними, що передбачає як теоретичне опрацювання названої проблематики, так і розробку та нормативне закріплення відповідних механізмів (процедур) такої діяльності.

Як показує вивчення нормативних актів, а також практики їх застосування в Україні у даній сфері, накопичилося чимало проблем, які все ще не знайшли свого остаточного вирішення. Так, зокрема, нез'ясовано залишається юридична природа даного виду управління, що, у свою чергу, негативно позначається як на ефективності його юридичного регулювання, так і на судовому захисті інтересів держави у разі, коли вона виступає власником певного майна.

Таким чином, **метою** даної статті є встановлення юридичної природи управління об'єктами державної власності. Для досягнення названої мети уявляється необхідними вирішити такі завдання: визначити сутність та зміст категорій «державна власність», «власність Українського народу», «комунальна власність»; визначити характерні риси управлінської діяльності взагалі та управління об'єктами державної власності; встановити юридичну природу управління об'єктами державної власності.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до вирішення названих завдань, зазначимо, що нині поряд з категорією «державна власність» у нормативних актах, а також юридичній літературі вживаються такі категорії, «як власність Українського народу», «комунальна власність», що вимагає встановлення їх співвідношення між собою. Такий крок дозволить нам більш чітко визначитися із змістовним наповненням поняття «держава власність», яке є центральною категорією нашого дослідження.

Категорія «власність Українського народу» увійшла в юридичний обіг з прийняттям Конституції України, у ст. 13 якої зазначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Про власність Українського народу згадується також й у Цивільному кодексі, зокрема у ст. 324, яка фактично повторює наведені конституційні положення [5]. Проте поряд з названим поняттям у нормативних актах йдеться також і про державну власність взагалі та про державну власність на землю

зокрема (ч. 2 ст. 14, ч. 1 ст. 142 Конституції), що викликає питання: яким же чином співвідносяться між собою названі категорії?

Аналіз наукової літератури показує, що науковці по-різному відповідають на поставлене запитання. Так, наприклад, І.І. Каракаш у своїх працях розвиває теорію «поділеної власності». На його думку, власність народу України «повинна ґрунтуватися не на поділі цілісної природи за об'єктами або повноваженнями володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, а на розподілі функцій, пов'язаних з реалізацією відповідних повноважень власності, між органами державної влади та місцевого самоврядування різних рівнів». Дослідник приєднується до думки, за якою існує фактична неможливість «здійснення народом своїх правомочностей як суб'єктом права власності на природні об'єкти», й «у цьому зв'язку більш придатним є юридичне закріплення ... не права власності народу на природні об'єкти, а права народного надбання природних багатств. Народне надбання – це те, що освоювалося, облагороджувалося, натуралізовувалося і на цій підставі дісталося від минулих поколінь народу теперішнім поколінням і підлягає передачі майбутнім поколінням народу» [6-7].

У свою чергу, В.В. Носік пропонує і розвиває конструкцію «дворівневої власності на землю», за якою право власності держави, юридичних осіб та громадян (право нижчого рівня) є похідним та залежним від права власності Українського народу (права вищого рівня). «Суб'єктами права власності на землю виступають на вищому рівні Український народ як громадяни України всіх національностей. На нижчому рівні суб'єктами виступають фізичні і юридичні особи, держава і територіальні громади як юридичні особи приватного права. При цьому Конституція України не передбачає можливості використання землі ... іноземними державами, міжнародними організаціями, фізичними і юридичними особами на титулі права власності» [8, с. 118].

На думку М.В. Шульги, народ не може повсякденно здійснювати правомочності власника – за своєю економічною природою власність Українського народу на землю є фактично державною, а народ і держава як суб'єкти права власності не можуть протиставлятися [9, с. 69].

Як вважає Л.П. Заставська, право власності Українського народу на землю слід «розглядати як проголошення суверенного права Українського народу через здійснення органами публічної влади в Україні законодавчої та правотворчої функції визначати правовий режим земель України, встановлювати компетенцію органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у галузі регулювання земельних відносин, а також розпоряджатися землями державної і комунальної власності» [10, с. 146, 162].

Як бачимо, більшість дослідників не схильні сприймати положення ст. 13 Конституції України буквально. Проте, на наш погляд, у даному випадку має йтися про різні види власності. У протилежному випадку не було б необхідності вводити до Конституції новий термін («власність Українського народу») поряд з категорією «державна власність». Розмежування названих видів власності, на наш погляд, впливає також і з положень ч. 2 ст. 5 Конституції, в якій зазначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Визнання народу єдиним джерелом влади тягне за собою та-

кож і наділення його повноваженнями власника на найбільш значимі об'єкти (ресурси), які здатні стати економічною основою його суверенітету.

Необхідність розмежування права власності Українського народу та державної власності, на нашу думку, впливає також і з положень ч. 2 ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», де зазначено, що дія цього Закону не поширюється на управління об'єктами власності Українського народу, визначеними у ч. 1 ст. 13 Конституції.

Зрозуміло, що Український народ не може бути повноцінним власником певного майна, оскільки для вступу у правовідносини йому необхідно набути низку юридичних формальностей (визначити чисельність населення, самоорганізуватися в одну з правових форм, виокремити об'єкти права власності, набути юридично-владних повноважень тощо) [11]. Проте, з іншого боку, це не дає підстав для ігнорування самостійного значення та місця інституту права власності Українського народу у системі інших видів власності. На наш погляд, названий інститут, порівняно з інститутами державної та комунальної власності, несе насамперед не юридичний, а ідеологічний зміст. За його рахунок досягається мета соціального служіння держави Українському народу, робиться наголос на тому, що первинним власником на території держави є саме Український народ, забезпеченню і реалізації інтересів якого має бути підпорядкована діяльність держави та органів місцевого самоврядування.

Що ж до причин, які викликають у науковців думки та бажання певним чином об'єднати названі вище категорії, то вони криються у не надто вдалому, на наш погляд, формулюванні другого речення ст. 13 Конституції України, в якому зафіксоване положення про те, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Наведене конституційне положення, власне, і закладає основу для підміни категорії «власність Українського народу» категорією «державна власність» або «комунальна власність», що, на наше глибоке переконання, є неприпустимим.

З огляду на викладене необхідним виглядає внесення змін до другого речення ст. 13 Конституції України, яке має бути викладене у такій редакції: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування виконують функції, пов'язані з передачею у володіння, користування або розпорядження об'єктів права власності Українського народу». За рахунок такого кроку, як нам здається, вдалося б чітко розмежувати повноваження органів державної власності та органів місцевого самоврядування щодо управління об'єктами державної та комунальної власності відповідно та повноваження, пов'язані з вирішенням юридичної долі об'єктів права власності Українського народу.

Як проміжний висновок зазначимо, що власність Українського народу не може бути ототожнена з державною власністю, це відокремлені з юридичної точки зору категорії. Така відокремленість, поміж іншим, означає, що і управління об'єктами власності Українського народу, з одного боку, та об'єктами державної власності – з іншого, здійснюється на різних юридичних засадах.

Поряд з названими видами власності Конституція України виокрем-

лює також і комунальну власність. Так, зокрема, у ч. 3 ст. 41 Основного Закону зазначено, що громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності. Про зазначений вид власності згадується також і в інших статтях Конституції. Аналіз названих конституційних положень, а також наукової літератури з питань місцевого самоврядування [12; 13], дозволяє дійти висновку, що запровадження нової форми власності (комунальної) стало логічним наслідком децентралізації державної влади, розбудови дієвої системи місцевого самоврядування, яка була б незалежною від держави не тільки організаційно, але і фінансово (матеріально).

Визначення категорії «комунальна власність» можна знайти у ст. 1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [14], де під останньою розуміється право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Таким чином, слід підтримати висловлену у літературі думку, що комунальна власність є окремим різновидом публічної власності, який існує поряд з державною власністю, проте який, з огляду на відокремленість місцевого самоврядування від держави, не може бути ототожнений з останньою. Така характеристика комунальної власності пов'язана з тим, що її суб'єкти – комунальні структури – є публічно-правовими утвореннями, які поєднують функції регулювання економічними процесами у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці з участю у господарському обігу. Цементуючий елемент публічної власності – публічний інтерес, тобто визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є гарантією її існування та розвитку. Інтереси територіальної громади з цієї точки зору є публічними інтересами, а право комунальної власності задовольняє публічний інтерес територіальної громади в матеріальній забезпеченості [15].

З огляду на викладене ми категорично не можемо поділити позицію тих авторів, які намагаються розглядати комунальну власність як складовий елемент державної власності [16]. Такий підхід суперечить не тільки названим положенням Конституції України, але і концепції публічного управління, центральною ідеєю якої є чітке розмежування державного та муніципального управління, а з ними, відповідно, державної та муніципальної (комунальної) власності, які закладають матеріальну основу такої діяльності.

Отже, як проміжний висновок зазначимо, що названі види власності – власність Українського народу, державна власність та комунальна власність – є відокремленими один від одного видами публічної власності, юридичну основу яких складають різні за сутністю та змістом норми права.

Переходячи поступово до з'ясування юридичної природи управління об'єктами державної власності, зазначимо, що це завдання не може бути вирішене без попередньої відповіді на питання про сутність та зміст базових категорій, якими є «управління» та «управління власністю».

Аналіз наукової літератури з теорії управління та теорії адміністративного права показує, що управління розглядається науковцями у вузькому та

широку розумінні. У широкому розумінні управління – це сукупність усіх видів діяльності держави, що реалізується у функціонуванні органів усіх гілок влади та місцевого самоврядування і спрямована на регулювання суспільних відносин. Що ж до вузького розуміння, то управління визначається як виконавчо-розпорядча діяльність органів виконавчої влади, а також інших органів, у частині реалізації ними виконавчо-розпорядчих функцій [17, с. 49]. Поділяючи наведену точку зору щодо розуміння сутності управління, зазначимо, що в останньому випадку більш правильним було б вести мову не взагалі про управління, а про державне управління, розуміючи під ним діяльність органів виконавчої влади, спрямовану на реалізацію покладених на них функцій. У даному випадку ми відстоюємо позицію, що державне управління має розглядатися виключно у ракурсі функціонування органів виконавчої влади, а також інших суб'єктів, які займаються застосуванням норм права (Президент, органи прокуратури, Служба безпеки). Зазначені органи можна об'єднати за допомогою поняття «адміністративні органи». Разом з цим вважаємо за неможливе зараховувати до державного управління діяльність Верховної Ради та органів судової влади, формами функціонування яких є, відповідно, законотворчість та правосуддя.

Що ж до сутності категорії «управління власністю», то під останньою у літературі пропонується розуміти право власника приймати рішення, пов'язані з розпорядженням об'єктами власності [11].

Висновок. Отже, підсумовуючи, можемо дійти висновку, що управління об'єктами державної власності являє собою діяльність адміністративних органів, пов'язану з прийняттям рішень (вчиненням дій), спрямованих на розпорядження відповідними матеріальними об'єктами. Зазначений вид діяльності, на наш погляд, утворює особливий напрямок функціонування адміністративних органів, оскільки об'єктом управлінського впливу виступають не фізичні або юридичні особи, а об'єкти матеріального світу. З огляду на це дані напрямки діяльності адміністративних органів мають розглядатися та вивчатися окремо. Окремим має бути також і юридичне регулювання порядку реалізації названих видів управлінської діяльності, яке, на нашу думку, повинно здійснюватися виключно за рахунок норм адміністративного права.

Цей висновок є прямим наслідком сучасного розуміння призначення адміністративного права, яке, як відомо, покликане регулювати суспільні відносини, які виникають у сфері організації та здійснення публічного управління. Інакше кажучи, управління об'єктами державної власності є особливим видом діяльності адміністративних органів, заснованим на нормах адміністративного права, а у такому разі його юридична природа може бути виключно публічною.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 № 185-V // ВВР України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
3. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності : Закон України від 03.03.1998 № 147/98-ВР // ВВР України. – 1998. – № 34. – Ст. 228.
4. Гражданское право : учебник. Часть I. Изд. третье, перераб. и доп. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1998. – 632 с.

5. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
6. *Каракаш І. І.* Актуальні питання реформування конституційних засад права власності на природні об'єкти та їх ресурси / І. І. Каракаш // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів: Міжнар. науково-практ. конф. (Київ, 28-29 квітня 2004 р.) : зб. наук. праць. – В 2-х ч. / редкол.: С. А. Єрохін, В. Ф. Погорілко, Я. М. Шевченко та ін. – К. : НАУ, 2004. – Ч. 2.
7. *Каракаш І. І.* Право поділеної власності на природні ресурси у законодавстві України / І. І. Каракаш // Право України. – 2001. – № 3. – С. 83-85.
8. *Носік В. В.* Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
9. Конституція України: наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов та ін. – Х., 2003. – 806 с.
10. *Заставська Л. П.* Право власності на землю в Україні (розвиток та основні риси) : дис. ... канд. юрид. наук / Л. П. Заставська / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 216 с.
11. *Солов'єв С. Г.* К вопросу об управлении имуществом муниципального образования / С. Г. Солов'єв // Современное право. – 2008. – № 4. – С. 41-45.
12. *Батанов О. В.* Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : монографія / О. В. Батанов / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К., 2003. – 512 с.
13. *Мельник Р. С.* Муніципальне право у системі національного права / Р. С. Мельник // Центральноукр. правничий часопис Кіровоградського юрид. ін-ту ХНУВС : зб. наук. праць. – 2010. – Спец. випуск. – С. 31-36.
14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
15. *Апанасенко К.* Комунальна власність як самостійна форма власності: ознаки, співвідношення з державною формою власності / К. Апанасенко // Юридична Україна. – 2003. – № 8. – С. 31-34.
16. *Заїка Ю. О.* Право власності. Спадкове право : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – К., 2000. – 152 с.
17. *Стеценко С. Г.* Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К. : Атіка, 2011. – 624 с.

Джарты В.В. Юридическая природа управления объектами государственной собственности: заметки к научной дискуссии. Сделана попытка выяснения юридической природы управления объектами государственной собственности. Определена сущность категорий «государственная собственность», «собственность Украинского народа», «коммунальная собственность», а также установлено содержание категорий «управление» и «управление собственностью». На основе проведенного исследования сформулировано авторское определение понятия «управление объектами государственной собственности», а также доказана публичная (административно-правовая) природа управления объектами государственной собственности.

Ключевые слова: *собственность, государственная собственность, собственность Украинского народа, коммунальная собственность, управление, административное право.*

Dzharty V.V. Legal nature of state property management: notes to the scientific debate. There is an attempt to clarify the legal nature of state property objects' management is made in the article. The authors defined the essence of the categories of «state property», «the property of the Ukrainian people», «municipal property»; the content of the categories «management» and «property management» is determined. Based on the conducted research author's definition of the notion «state property management» is formulated; public (administrative and legal) nature of state property objects' management is proved.

It is determined that the State Property Management is the activity of administrative bodies related to decision-making (performance actions) aimed at the disposal of the relevant material objects.

Keywords: *property, state property, the property of the Ukrainian people, municipal property, management, administrative law.*

Надійшла до редакції 18.11.2013

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

**рецензія на монографію Миронюка Р.В. «Правовий статус суб'єктів
адміністративно-деліктного процесу: теорія та практика реалізації»
(Дніпропетровськ, 2013)**

Монографію підготовлено на основі ретельного аналізу адміністративно-деліктних відносин, які виникають між суб'єктами адміністративно-деліктної юрисдикції та іншими учасниками адміністративно-деліктного процесу з приводу застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення. Актуальність обраного автором напряму дослідження зумовлена, з одного боку, невідповідністю адміністративно-деліктного законодавства сучасним реаліям адміністративно-деліктних відносин (норми КУпАП є застарілими, оновлення їх здійснюється несистемно, проект нового КУпАП існує більше 10 років, однак до цього часу не прийнятий), з іншого – проблемами практики його застосування, що в результаті призводять до системних, масштабних, суттєвих порушень прав і свобод громадян, перевантаженості матеріалами справ про адміністративні правопорушення апеляційних та наглядових інстанцій, необхідності відшкодування шкоди громадянам, спричиненої незаконним притягненням до адміністративної відповідальності, з державного бюджету. Таким чином, визначення теоретико-правових засад функціонування системи суб'єктів адміністративно-деліктного процесу в Україні, з'ясування шляхів реалізації їх правового статусу та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо його удосконалення є актуальним дослідницьким завданням у межах монографічного дослідження.

Положення монографії базуються на нормах Конституції України, законів, які регулюють публічні відносини, у тому числі з приводу застосування норм адміністративної та кримінальної відповідальності.

У монографії проаналізовано наукові підходи щодо визначення місця адміністративно-деліктного права та процесу в системі адміністративного права; визначено гносеологічні та історичні передумови формування адміністративно-деліктного процесу; з'ясовано зміст адміністративно-деліктного процесу; проаналізовано сучасний стан правового регулювання адміністративно-

деліктного процесу та визначено перспективи його удосконалення; здійснено класифікацію суб'єктів адміністративно-деліктного процесу; визначено поняття та зміст правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу; розкрито зміст правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції; з'ясовано проблеми оптимізації системи суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції; досліджено іноземний досвід побудови та функціонування системи суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції та напрямки його впровадження в національне законодавство; розкрито зміст правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу та визначено шляхи його удосконалення; визначено напрями реалізації правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу; вироблено рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративно-процесуального статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу та законодавства, що регулює провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Цікавою та логічно побудованою є структура монографії, що складається з чотирьох розділів. В першому розділі «Теоретичні та правові засади детермінації суб'єктів адміністративно-деліктного процесу» автором досліджено сучасні наукові підходи щодо визначення поняття та змісту адміністративного процесу й адміністративно-деліктного процесу. Зроблено спробу відходження від усталеного поняття адміністративного процесу як діяльності органів виконавчої влади щодо реалізації своїх контрольно-наглядових повноважень за окремо взятою сферою суспільних відносин та сконцентровано увагу на новітньому розумінні адміністративного процесуального права, основне призначення якого полягає в урегулюванні суспільних відносин, які виникають з приводу процесуального забезпечення реалізації прав і свобод громадян засобом їх звернення до суб'єктів владним повноважень за отриманням передбачених законодавством публічних послуг (сервісно-обслуговуюча складова), оцінити законність рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які вони ухвалюють, надаючи публічні послуги та реалізуючи свої владні повноваження. В межах даного розділу проаналізовано особливості процесуального порядку притягнення до адміністративної відповідальності за законодавством європейських країн та виокремлено позитивний досвід для України. На основі систематизованих ознак визначено поняття суб'єктів адміністративно-деліктного процесу, здійснено їх розгорнуту класифікацію та розкрито поняття і зміст правового статусу таких суб'єктів.

У другому розділі роботи «Органи адміністративно-деліктної юрисдикції в системі суб'єктів адміністративно-деліктного процесу» проведено системне дослідження правового статусу органів адміністративно-деліктної юрисдикції, здійснено їх розширену класифікацію, досліджено процесуальну компетенцію судів та органів внутрішніх справ як провідних органів адміністративно-деліктної юрисдикції, а також органів адміністративно-деліктної юрисдикції, які наділені контрольно-наглядовими повноваженнями. В межах даного розділу автором проведено розгорнуте дослідження зарубіжного досвіду побудови та функціонування органів адміністративно-деліктної юрисдикції, на основі чого вироблено цікаві пропозиції щодо впровадження його в

національне адміністративно-деліктне законодавство.

У третьому розділі роботи «Правовий статус учасників адміністративно-деліктного процесу та шляхи його удосконалення» досліджено окремі елементи правового статусу осіб, які беруть участь в адміністративно-деліктному процесі (підозрюваної та потерпілої особи, захисника та законного представника, понятих, свідків, експертів, перекладачів).

У четвертому розділі роботи «Реалізація правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу на окремих його стадіях» досліджено процесуальні особливості реалізації правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу на його стадіях: порушення та розслідування справи про адміністративне правопорушення, розгляду справи про адміністративне правопорушення, позасудового та судового перегляду справи про адміністративне правопорушення.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять узагальнення результатів діяльності органів адміністративно-деліктної юрисдикції, в тому числі місцевих, апеляційних судів та адміністративних судів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за період 2007–2012 рр.; результати вивчення 560 справ про адміністративні правопорушення, які переглядалися в судовому провадженні у порядку оскарження рішень щодо них; аналіз наукових публікацій, довідкових видань щодо діяльності органів адміністративно-деліктної юрисдикції за даною категорією справ.

Запропоновані та обґрунтовані автором положення і рекомендації становлять достатньо високу наукову цінність. Завдяки розробленим висновкам та пропозиціям помітно розширяється теоретична база для подальших досліджень провадження щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення в цілому та правового статусу його учасників зокрема.

Значним надбанням роботи, що має практичну цінність, є висловлення та обґрунтування автором низки пропозицій щодо удосконалення процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення та правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу.

Структура і зміст роботи свідчать про комплексний характер дослідження. Це дало можливість автору отримати обґрунтовані результати, які мають важливе значення для адміністративно-правової науки і практики.

Робота містить узагальнені результати наукових досліджень автора, опубліковані раніше у наукових фахових виданнях України або інших держав, буде цікавою як для фахівців у галузі адміністративного права, адміністративно-деліктного права та процесу, так і для представників інших галузевих правових наук.

Т.О. Коломоєць

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

декан юридичного факультету

Запорізького національного університету

**ВІТАЄМО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
УНІВЕРСИТЕТУ ЗІ ЗДОБУТТЯМ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ
І ПРИСВОЄННЯМ УЧЕНИХ ЗВАНЬ У 2013 РОЦІ**

доктора юридичних наук

Комісарова Олександра Геннадійовича – начальника кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки.

Захист відбувся 13 травня 2013 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 64.700.01).

Тема дисертації – «Адміністративно-правові засади інформатизації в системі охорони громадського порядку» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

кандидата юридичних наук

Грицай Ірину Олегівну – старшого викладача кафедри загальноправових дисциплін ННІ права.

Захист відбувся 5 жовтня 2012 р. в Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя (спецрада Д 17.127.09).

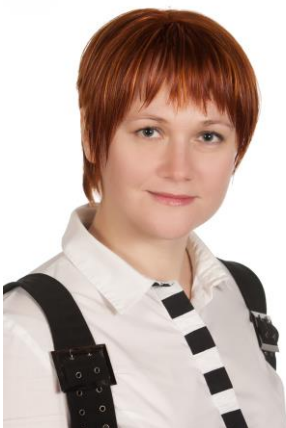
Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Класичному приватному університеті.

Лежнєву Тетяну Миколаївну – старшого викладача кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ права.

Захист відбувся 29 січня 2012 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (спецрада Д 26.001.46).

Тема дисертації – «Санкції в трудовому праві України» (спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення). Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

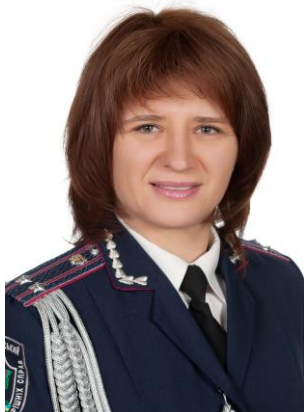
Старшого наукового співробітника (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право)

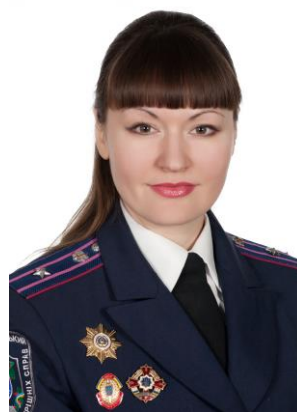
Книгу Максима Михайловича – канд. юрид. наук,
старшого наукового співробітника відділу організації наукової роботи

Доцента

кафедри теорії та історії держави і права

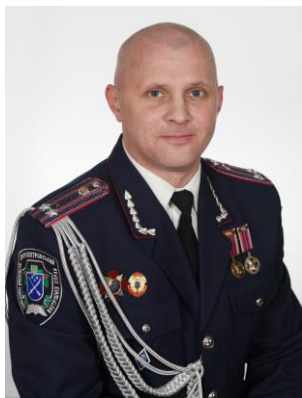

Філянину Людмилу Анатоліївну –
канд. юрид. наук

Христову Юлію Вікторівну –
канд. юрид. наук

кафедри кримінального права та кримінології

Бабаніна Сергія Володимировича – канд.
юрид. наук

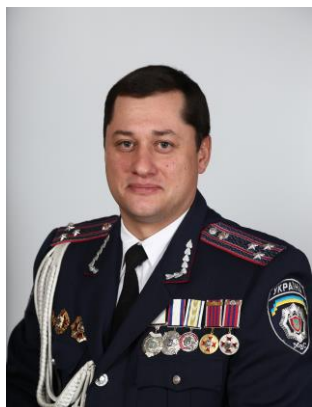

Примаченка Віталія Федоровича – канд.
юрид. наук

Школу Сергія Миколайовича – канд.
юрид. наук

*кафедри
загальноправових дисциплін*

Рибалкіна Андрія Олександровича
– канд. юрид. наук

*кафедри
кримінального процесу*

Черняк Наталію Петрівну –
канд. юрид. наук

кафедри кримінально-правових дисциплін

**Дячкіна Олександра
Петрівча** – канд.
юрид. наук

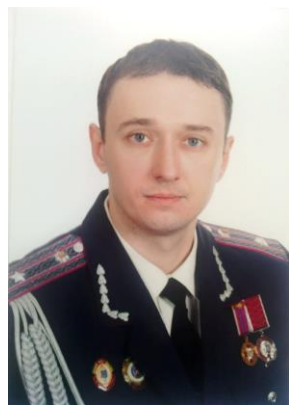

**Уварова Володимира
Геннадійовича** – канд.
юрид. наук, засл. юриста
України

**Шевченка Олександра
Анатолійовича** – канд.
юрид. наук

*кафедри адмін. права, проце-
су та адмін. діяльності ОВС*

**Логвиненка Бориса
Олексійовича** –
канд. юрид. наук

*кафедри криміналістики, су-
дової медицини та психіатрії*

**Плетенця Віктора
Миколайовича** –
канд. юрид. наук

*кафедри цивільно-
правових дисциплін*

**Чабаненка Миколу
Миколайовича** –
канд. юрид. наук

НОВІ ВИДАННЯ

У 2012-2013 рр. науковцями університету випущено видання:

підручники, навчальні посібники

➤ Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ: особлива частина : навч. посібник / Мінка Т.П., Обушенко О.М., Заброта Д.Г. та ін. / за заг. ред. С.М. Алфьорова. – Х. : Право, 2013. – 312 с.

➤ Адміністративне процесуальне право : навч. посібник / Мінка Т.П., Алфьоров С.М., Миронюк Р.В. та ін. / за заг. ред. Т.П. Мінки. – Х. : Право, 2013. – 352 с.

➤ Грибан В.Г. Валеологія : підручник. – 2-е вид. перероб. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 342 с.

➤ Єфімов М.М. Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 148 с.

➤ Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання] / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філяніна. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 296 с.

➤ Кузьменко В.В., Наливайко Л.Р., Обушенко О.М. та ін. Історія західної філософії в контексті вчень про етику обов'язку, державу і право (античність – друга половина ХІХ століття) : навч. посібник / За заг. ред. В.В. Кузьменка. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 360 с.

➤ Литовченко Л.А. Цивільний процес : навч. посібник. – Дніпропетровськ, «Адверта», 2013. – 482 с.

➤ Теорія держави і права : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2013. – 384 с.

- Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / укладачі: Наливайко Л.Р., Беляєва М.В. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 408 с.
- Цивільне право України (Загальна частина) : навч. посібник / кол. авт. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 432 с.

монографії

- Антіпова О.П. Соціокультурний простір інформаційної ери: взаємовплив природної та штучної мов. — Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. — 176 с.
- Жбанчик А.В. Адміністративно-правові засади взаємодії міліції та внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України у сфері охорони громадського порядку. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 180 с.
- Журавльов Д.В. Організаційно-правове забезпечення функціонування центральних органів виконавчої влади України: теоретико-правовий аспект. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2013. – 312 с.
- Кононець В.П. Адміністративно-правова діяльність міліції щодо охорони громадського порядку та безпеки в аеропортах. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 184 с.
- Литвак О.М., Однолько І.В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. – 268 с.
- Миронюк Р.В. Правовий статус суб'єктів адміністративно-деліктного процесу: теорія та практика реалізації. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2013. – 396 с.
- Мінка Т.П., Ростовська К.В. Адміністративно-правові режими паспортизації та реєстрації фізичних осіб. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 160 с.
- Наливайко Л.Р., Беляєва М.В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 320 с.
- Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Адміністративно-правові основи регу-

лювання діяльності неурядових правозахисних організацій. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 272 с.

➤ Строгий В.І., Романов І.В. Розвиток сектора безпеки і оборони. Державна та воєнна безпека. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 260 с.

➤ Телькінен Т.Е. Модернізація правового статусу станів у Російській імперії в контексті відносин держава – суспільство (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2013. – 188 с.

➤ Чуриков Д.С. Адміністративно правова діяльність міліції у сфері обігу спеціальних засобів самооборони. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 200 с.

➤ Щербина Є.М. Правові основи адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил благоустрою населених пунктів. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 192 с.

наукові збірники

➤ Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18-19 квіт. 2013 р.) – Ч. 1. / Кол. авт. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 312 с.

➤ Актуальні питання забезпечення громадської безпеки та правопорядку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18 жовт. 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 332 с.

➤ Актуальні проблеми державотворення і правотворення : матеріали наук. семінару (м. Дніпропетровськ, 7 груд. 2012 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 216 с.

➤ Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 19-20 верес. 2013 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 728 с.

➤ Застосування кримінального законодавства органами внутрішніх

справ: проблеми теорії і практики : матеріали. Всеукр. наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ. 31 трав. 2012 р.) ; упоряд. канд. юрид. наук В.В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 236 с.

➤ Збірка інформаційних матеріалів, які регулюють окремі питання кримінального провадження в Україні / [упоряд.: Алфьоров С.М., Міщенко С.М., Фаринник В.І. та ін.] ; за заг. ред. В.І. Сліпченка. – К. : «Хай-Тек Прес», 2013. – 580 с.

➤ Збірник нормативно-правових актів Верховного Суду України (у кримінальних справах) : інформаційно-довідкове видання / автори-упорядники Алфьоров С.М., Людвік В.Д., Примаченко В.Ф., Терещенко А.І., Шаблистий В.В.; за заг. ред. В.В. Шаблистого. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 324 с.

➤ Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції „Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення)” (Дніпропетровськ, 17 квітня 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 200 с.

➤ Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства : матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 10 груд. 2012 р.) ; уклад. канд. юрид. наук Л.А. Філяніна. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 172 с.

➤ Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 256 с.

➤ Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції : матеріали укр.-польськ. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листоп. 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 580 с.

➤ Проблеми трудового права та проходження служби в органах внутрішніх справ : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 28 лют. 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 348 с.

➤ Теорія та практика застосування нового антикорупційного законодавства України : матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 14 груд. 2012 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 116 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бабошин Арсеній Миколайович – здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Березняк Василь Сергійович – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Бортняк Анастасія Федорівна – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ

Бублейник Володимир Анатолійович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Гаврилюк Руслан Валерійович – здобувач кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

Голобородько Денис Віталійович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Гречишнікова Вікторія Володимирівна – доцент кафедри державно-правових дисциплін Нікопольського факультету Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук

Гузоватий Олексій Іванович – здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Джарти Вікторія Василівна – аспірант кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Добровольська Ольга Геннадіївна – здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

Добровольський Сергій Володимирович – здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

Захаров Василь Павлович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Зачек Олег Ігорович – доцент кафедри інформатики та інформаційних технологій в діяльності ОВС Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент,

Золотухіна Лілія Олександрівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Зуєв Віталій Анатолійович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Академії митної служби України, кандидат юридичних наук, доцент

Іваниця Андрій Володимирович – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Калугін Євген Павлович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кацуба Роман Миколайович – заступник начальника факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кириченко Олег Вікторович – начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кисельов Ілля Олександрович – викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ковбаса Володимир Миколайович – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Козак Олена Вікторівна – здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коломоєць Юлія Олександрівна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Кононенко Наталія Олександрівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Копєлев Іюлій Юхимович – доцент кафедри економіко-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент

Котеньов О. Г. – здобувач Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Кузьменко В'ячеслав Віталійович – завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Кулеба Олена Михайлівна – аспірант Національного університету «Одеська юридична академія»

Кучер Вадим Олегович – здобувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кушнерик Юрій Анатолійович – здобувач кафедри кримінального процесу Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Лисюк Юрій Валерійович – начальник відділу юридичного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат

юридичних наук, доцент

Лускатова Тетяна Олександрівна – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Малярова Валерія Олегівна – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Мартиненко Ганна Андріївна – здобувач кафедри кримінального процесу Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Мацюк Анатолій Романович – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Мироненко Євгенія Олександрівна – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Міняйло Ніна Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

Обушенко Олександр Миколайович – перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Обушенко Наталя Миколаївна – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Орлова Олена Олександрівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Пихтін Микола Порфирович – здобувач кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Погорецький Микола Миколайович – здобувач кафедри кримінального процесу Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Подобний Олександр Олександрович – начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Поїзд Василь Петрович – начальник відділу протидії податковим злочинам із використанням новітніх технологій Міністерства доходів і зборів України

Полякова Оксана Борисівна – аспірант Донецького національного університету

Рижов Ігор Миколайович – головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, доцент

Рижов Михайло Григорович – здобувач кафедри оперативно-

розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рябухіна Ольга Анатоліївна – доцент кафедри правового регулювання підприємницької діяльності факультету лінгвістики та права Міжнародного науково-технічного університету, кандидат юридичних наук

Савіщенко Вікторія Миколаївна – директор Навчально-наукового інституту права та безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

Самсін Ігор Леонтійович – голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сергеєва Діана Борисівна – доцент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Скулиш Віталій Євгенович – співробітник Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, доцент

Сліпченко Володимир Іванович – начальник кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Соколенко Ольга Леонідівна – завідувач кафедри адміністративного та кримінального права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор юридичних наук, доцент

Сорока Ірина Вікторівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Старенький Олександр Сергійович – старший лаборант кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Строгий Валерій Іванович – головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

Сухорада Іван Олександрович – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Титаренко Олексій Олексійович – начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Тищенкова Ірина Олександрівна – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткач Ольга Василівна – здобувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Тюфанова Наталія Валентинівна – ад'юнкт кафедри адміністратив-

ного права процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Уваров Володимир Геннадійович – докторант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Ульмер Микола Миколайович – здобувач кафедри адміністративного права Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Ховавко Сергій Михайлович – начальник кафедри діяльності ОВС на транспорті Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Чабаненко Микола Миколайович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чаплинська Юлія Анатоліївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Юнін Олександр Сергійович – докторант Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Яновська Олександра Григорівна – професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, доцент

Ященко Андрій Миколайович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2013. – № 4 (68)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*
Редактори: *Н.Ю. Веріго, К.А. Ларінова, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 26.12.2013 р. Формат 60x84/16. Папір газетний. Друк – трафаретний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 31,60. Обл.-вид. арк. 32,25. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.